

Suttantapiṭake Khuddakanikāye

Mahāniddeṣapāliyā saṁvaṇṇanābhūtā

Bhadanta-upasenattherena katā

Saddhammappajjotikā nāma

MAHĀNIDDESAṬṬHAKATHĀ

Romanized from Myanmar version published in 1959

© Buddhasāsana Society

Aṭṭhakathā Series 43

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṇa
 ဇ ca ဆ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 ဋ ta ဌ tha ဒ da ဝ dha ဏ ṇa
 တ ta ထ tha ဒ da ဓ dha န na
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ la ၊ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ = ā ဲ = i ဳ = ī ဣ = u ဵ = ū ြ = e ွ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကေ ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ယ ယ် ṅgha	က န ṇtha	ဈ dhya	လှ pla	လှ lla
ကက kka	ဇ cca	က န ṇda	ဇ dhva	ဇ pba	လှ lya
ကျ kya	ဆ ccha	က န ṇna	န nta	န bbha	လှ lha
ကြ kri	ဇ jja	က န ṇha	န ntva	ဈ bya	ဂ vha
က kla	ဇ jjha	က tta	န ntha	ဇ bra	ဆ sta
က kva	ည ṇña	က ttha	န nda	ဇ mpa	ဆ strā
ဈ khya	ဇ ṇha	က tva	န ndra	ဇ mpha	သ္မ sna
ဇ khva	ဇ ṇca	ကျ tya	န ndha	ဇ mba	သ္မ sya
ဂ gga	ဆ ṇcha	ကြ tra	န nna	ဇ mbha	သ္မ ssa
လှ ggha	ဇ ṇja	ဒ dda	ဈ nya	ဇ mma	သ္မ sma
ဈ gya	ဇ ṇjha	ဒ ddha	န nha	ဈ mya	သ္မ sva
ဂ gra	ဇ tta	ဈ dya	ဇ ppa	ဇ mha	က hma
က ṅka	ဇ ttha	ဒ dra	ဇ ppha	လှ yya	က hva
န ṅkha	ဇ dda	ဒ dva	ဈ pya	လှ yha	ဠ lha
န ṅga					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Mahāniddesaṭṭhakathā

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Ganthārambhakathā	...	...	1
-------------------	-----	-----	---

1. Aṭṭhakavagga

1. Kāmasuttaniddesaṇṇanā	...	...	9
2. Guhaṭṭhakasuttaniddesaṇṇanā	...	...	78
3. Duṭṭhaṭṭhakasuttaniddesaṇṇanā	...	...	164
4. Suddhaṭṭhakasuttaniddesaṇṇanā	...	...	185
5. Paramaṭṭhakasuttaniddesaṇṇanā	...	...	207
6. Jarāsuttaniddesaṇṇanā	...	...	213
7. Tissametteyyasuttaniddesaṇṇanā	...	...	226
8. Pasūrasuttaniddesaṇṇanā	...	...	245
9. Māgaṇḍiyasuttaniddesaṇṇanā	...	...	263
10. Purābhedaṣuttaniddesaṇṇanā	...	...	273
11. Kalahavivādaṣuttaniddesaṇṇanā	...	...	308
12. Cūḷabyūhasuttaniddesaṇṇanā	...	...	316
13. Mahābyūhasuttaniddesaṇṇanā	...	...	320
14. Tuvaṭakasuttaniddesaṇṇanā	...	...	326
15. Attadaṇḍasuttaniddesaṇṇanā	...	...	373
16. Sāriputtasuttaniddesaṇṇanā	...	...	386

Mahāniddesaṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.

Khuddakanikāya

Mahāniddesaṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhakathā

Avijjālaṅgim ghātento, nandirāgañca mūlato.
Bhāventatṭhaṅgikam maggam, phusi yo amataṃ padam.
Pāpuṇitvā Jino bodhim, Migadāyam vigāhiya.
Dhammacakkam pavattetvā, theram Koṇḍañnamādito.
Aṭṭhārasannam koṭīnam, bodhesi tāpaso tahir.
Vandeham sirasā tañca, sabbasattānamuttamam.
Tathā dhammuttamañceva, saṅghañcāpi anuttaram.
Saṅkhittena hi yo vuttam, dhammacakkam vibhāgaso.
Sāriputto mahāpañño, satthukappo jinatrajo.
Dhammacakkam vibhājetvā, Mahāniddesamabravi.
Pāṭho viṣiṭṭho niddeso, taṃnāmaṃvīsesito¹ ca.
Tam **Sāriputtam** Jinarājaputtam,
Theram dhirānekaguṇādhivāsam².
Paññāpabhāvuggatacārakittim,
Sunīcavuttiñca atho namitvā.

1. Visesato (Sī, Syā)

2. Thirānekaguṇābhīrāmaṃ (Sī, Syā)

Khamādayādiyuttēna, yuttamuttādivādinā.

Bahussutēna therēna, devēna abhiyācito.

Mahāvihāravāsīnaṃ, sajjhāyamhi patiṭṭhito.

Gahetabbāṃ gahetvāna, porāṇesu vinicchayaṃ.

Avokkamento¹ samayaṃ sakañca,

Anāmasanto samayaṃ parañca.

Pubbopadesaṭṭhakathānayañca,

Yathānurūpaṃ upasaṃharanto.

Ñāṇappabhedāvahanassa tassa,

Yogīhi nekehi nisevitassa.

Atthaṃ apubbaṃ anuvaṇṇayanto,

Suttañca yuttiṃ ca anukkamento².

Ārabhissaṃ samāseṇa, **Mahāniddesavaṇṇanaṃ.**

Saddhammabahumāneṇa, nāttukkaṃsanakamyatā.

Vakkhāmaḥaṃ Aṭṭhakathaṃ janassa,

Hitāya saddhammaciraṭṭhitatthaṃ.

Sakkacca **saddhammapajotikaṃ** taṃ,

Suṇātha dhāretha ca sādhu santoti.

Tattha “**pāṭho viṣiṭṭho niddeso, taṃnānavisesito cā**”ti vuttattā duvidho pāṭho byañjanapāṭho atthapāṭho ca. Tesu byañjanapāṭho akkharapadabyañjana-ākāraniruttiniddesavasena chabbidho. Atthapāṭho saṅkāsaṇa pakāsaṇa vivaraṇa vibhajana uttānīkaṇa paññattivaseṇa chabbidho. Tattha tīsu dvāresu parisuddhapayogabhāveṇa visuddhakarūṇaṇaṃ cittēna pavattitadesaṇā vācāhi akathitattā adesitattā akkharamiti saññitā, taṃ pārāyanikabrāhmaṇaṇaṃ manasā pucchitapañhānaṃ vaseṇa Bhagavatā ratanaghare nisīditvā sammasitapaṭṭhānamahāpakaraṇavasena ca akkharaṃ nāmāti gahetabbāṃ.

1. Avokkamanto (Sī, Syā)

2. Avokkamanto (Sī, Syā)

Atha vā aparipuṇṇaṃ padaṃ akkharamiti gahetabbaṃ
 “saṭṭhivassasahassānī”ti evamādīsu¹ viya. Ettha hi sakāra nakāra sokārādīni
 akkharamiti, ekakkharam vā padaṃ akkharamiti eke. “Yāyaṃ taṇhā
 ponobhavikā²”ti evamādīsu³ vibhatyantam atthajotakam akkharapiṇḍam
 padaṃ. “Nāmañca rūpañcā”ti evamādīsu⁴ bahu-akkherehi yuttam padaṃ
 nāma. Saṅkhittena vuttam padaṃ vibhāveti. Padena abhihitam byañjayati
 byattam pākāṭam karotīti byañjanam, vākyameva. “Cattāro iddhipādā”ti
 saṅkhepena kathitamattham “katame cattāro? Idha bhikkhave bhikkhu
 chandasamādhipadadhānasāṅkhārasamannāgataṃ iddhipādam bhāveti. Viriya.
 Citta. Vīmaṃsasamādhipadadhānasāṅkhārasamannāgataṃ iddhipātāṃ
 bhāveti”ti-ādīsu⁵ pākāṭakaraṇabhāvena byañjanam nāma.
 Byañjanavibhāgapakāso ākāro. “Tattha katamo chando? Yo chando
 chandikatā kattukamyatā”ti evamādīsu⁶ kathitabyañjanam anekavidhena
 vibhāgakaraṇam ākāro nāma. Ākārabhihitassa nibbacanam nirutti. “Phasso
 vedanā”ti evamādīsu⁷ ākārena kathitam “phusatīti phasso. Veditatīti
 vedanā”ti niharitvā vacanam nirutti nāma. Nibbacanavittāro nisseso
 desoti niddeso, veditatīti vedanāti nibbacanaladdhapadam “sukhā dukkhā
 adukkhamasukhā, sukhayatīti sukhā, dukkhayatīti dukkhā, neva dukkhayati
 na sukhayatīti adukkhamasukhā”ti atthavittāro niravasesena kathitattā
 niddeso nāma.

Evam chabbidhāni byañjanapadāni jānitvā ca chasu atthapadesu
 saṅkhepato kāsanā dīpanā saṅkāsanā, “maññamāno kho bhikkhu bandho
 mārassa amaññamāno mutto pāpimato”ti evamādīsu saṅkhepena atthadīpanā
 saṅkāsanā nāma. Eso pana thero “Buddhena Bhagavatā evam saṅkhepaṃ
 katvā vuttamattham ‘aññātam Bhagavā, aññātam Sugatā’ti” kathetum
 samattho paṭivijjhi.

1. Khu 2. 216; Khu 5. 100; Khu 10. 156 piṭṭhesu.

2. Ponobbhavikā (Ka), Paṭisaṃ-Tṭha 1. 146 piṭṭhe passitabbaṃ.

3. Vi 3. 15; Abhi 2. 106; Ma 3. 293; Khu 9. 330 piṭṭhesu.

4. Abhi 1. 14; Khu 1. 414; Khu 7. 213; Khu 8. 33; Khu 10. 61 piṭṭhesu.

5. Abhi 2. 225; Saṃ 3. 222; Dī 3. 185; Am 1. 579 piṭṭhesu.

6. Abhi 2. 225 piṭṭhe.

7. Abhi 1. 17 piṭṭhe.

Upari vattabbamatthaṃ ādito kāsanā dīpanā pakāsanā, “sabbam bhikkhave ādittan”ti evamādisu¹ pacchā kathitabbamatthaṃ paṭhamavacanena dīpanā pakāsanā nāma. Evaṃ paṭhamam dīpitaṃ atthaṃ puna pākaṭam katvā dīpanena “kiñca bhikkhave sabbam ādittam? Cakkhum bhikkhave ādittam, rūpā ādittā”ti evamādisu¹ kathitesu “tikkhindriyo saṅkhepena vuttaṃ paṭivijjhatī”ti kathitattā dve atthapadāni tikkhindriyassa upakāravasena vuttāni.

Saṅkhittassa vitthārābhidhānam sakiṃ vuttassa ca punapi abhidhānam vivaraṇam, “kusalā dhammā”ti² saṅkhepena nikkhittassa “katame dhammā kusala? Yasmiṃ samaye kāmāvacaram kusalam cittam uppannam hotī”ti² niddesavasena vitthāraṇam vitthāravasena puna kathanam vivaraṇam nāma.

Tam vibhāgakaṇaṃ vibhajanam, “yasmim samaye”ti² vivarite kusale dhamme “tasmiṃ samaye phasso hoti, vedanā hotī”ti² vibhāgakaṇaṃ vibhajanam nāma. Vivarassa vitthārābhidhānena vibhattassa ca upamābhidhānena paṭipādanam uttānīkaṇaṃ, vivaraṇena vivaritatthassa “katamo tasmiṃ samaye phasso hoti? Yo tasmiṃ samaye phasso phusanā samphusanā”ti³ ativivaritvā kathanaṃca vibhajanena vibhattassa “seyyathāpi bhikkhave gāvī niccammā, evameva khvāham bhikkhave phassāhāro daṭṭhabboti vadāmī”ti⁴ evamādi-upamākathanaṃca uttānīkaṇaṃ nāma. Dhammam suṇantānam dhammadesanena cittassa anekavidhena somanassa-uppādanaṃca atikhiṇabuddhīnam anekavidhena ñāṇassa tikhiṇabhāvakaṇaṃca paññatti nāma, tesam suṇantānam tamcittatosanena tamcittanisāmanena ca paññāyatīti paññatti. Tattha Bhagavā akkharehi saṅkāsayati, padehi pakāsayati, byañjanehi vivarati, ākārehi vibhajati, niruttīhi uttānikaroti, niddesehi paññāpayatīti. Kim vuttaṃ hoti—Buddhā Bhagavanto ekacce veneyye ekasmiṃ desane akkharehi atthasaṅkāsanam karonti -pa- niddesehi atthapaññāpanam karontīti ayamettha adhippāyo.

Atha vā akkharehi saṅkāsayitvā padehi pakāsayati, byañjanehi vivaritvā ākārehi vibhajati, niruttīhi uttānikatvā niddesehi

1. Vi 3. 44; Saṃ 2. 25 piṭṭhesu.

3. Abhi 1. 18 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 17 piṭṭhe.

4. Saṃ 1. 323 piṭṭhe.

paññāpayati. Kiṃ vuttaṃ hoti—evarūpena dhammadesanena ekaccesu ṭhānesu ekaccānaṃ veneyyānaṃ vinayatīti.

Atha vā akkharehi ugghāṭayitvā padehi pakāsento vinayati ugghaṭitaññuṃ, byañjanehi vivaritvā ākārehi vibhajanto vinayati vipaṇcitaññuṃ, niruttīhi uttānīkatvā niddesehi paññāpento vinayati neyyaṃ. Iti veneyyavasenaṃ yojetabbameva.

Atthato panettha katamo byañjanapāṭho, katamo atthapāṭhoti? Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ dhammaṃ desentonaṃ yo atthāvagamako saviññattikasaddo, so byañjanapāṭho. Yo tena abhisametabbo lakkhaṇarasādisahito dhammo, so atthapāṭhoti veditabbo. Punapi sandhāyabhāsito byañjanabhāsito sāvasesapāṭho anavasesapāṭho nīto neyyoti chabbidho pāṭho. Tattha anekatthavattā¹ sandhāyabhāsito “mātaraṃ pitaraṃ hantvā, rājāno dve ca khattiye”ti evamādi². Ekatthavattā byañjanabhāsito “manopubbaṅgamā dhammā”ti evamādi³. Sāvaseso “sabbaṃ bhikkhave ādittan”ti evamādi⁴. Viparīto anavaseso “sabbe dhammā sabbākārena Buddhassa Bhagavato ñāṇamukhe āpāthaṃ āgacchantī”ti evamādi⁵. Yathā vacanaṃ, tathā avagantabbo nīto “aniccaṃ dukkhaṃ anattā”ti evamādi. Yuttīyā anussaritabbo neyyo “ekapuggalo bhikkhave”ti evamādi⁶.

Attho pana anekappakāro pāṭhattho sabhāvattho ñāyattho pāṭhānarūpo napāṭhānurūpo sāvasesattho niravasesattho nītattho neyyattho iccādi. Tattha yo appassatthassa ñāpanatthamuccāriyate, so pāṭhattho “sātthaṃ sabyañjanan”ti-ādīsu viya⁷. Rūpārūpadhammānaṃ lakkhaṇarasādisabhāvattho “sammādiṭṭhiṃ bhāvetī”ti-ādīsu⁸ viya. Yo ñāyamāno hitāya saṃvattati, so ñātuṃ arahatīti ñāyattho “atthavādī dhammavādī”ti-ādīsu⁹ viya. Yathāpāṭhaṃ bhāsito pāṭhānarūpo

1. Anekatthamatto (Sī)

2. Khu 1. 55 piṭṭhe Dhammapade.

3. Khu 1. 13; Khu 10. 107, 112, 184 piṭṭhesu.

4. Vi 3. 44; Saṃ 2. 251 piṭṭhesu.

5. Khu 7. 277; Khu 8. 175; Khu 9. 375 piṭṭhesu.

6. Aṃ 1. 21 piṭṭhe.

7. Vi 1. 1; Dī 1. 59 piṭṭhesu.

8. Abhi 2. 245; Saṃ 3. 3 piṭṭhesu.

9. Dī 1. 4, 60; Dī 3. 142; Ma 1. 335 piṭṭhesu.

“cakkhu bhikkhave purāṇakamman”¹ti¹ Bhagavatā vuttaṃ. Tasmā cakkhumapi kammanti. Byañjanacchāyāya atthaṃ paṭibāhayamānena vutto attho napāṭhānarūpo, so pāṭhato ananuññāto akatapaṭikkhepo viyutto. So ca saṅgahetabbampi asaṅgahetvā, parivajjetabbampi vā kiñci aparivajjetvā parisesaṃ katvā vutto sāvasesattho “cakkhum ca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ”². Sabbe tasanti daṇḍassa, sabbe bhāyanti maccuno”³ti-ādīsu³ viya. Viparīto niravasesattho “sandhāvitāṃ saṃsaritāṃ mamañceva tumhākañca”⁴. Tatra bhikkhave ko mantā ko saddhātā -pa- aññatra diṭṭhapadehī”⁵ti-ādīsu⁵ viya. Saddavaseneva veditabbo nītattho “rūpā saddā rasā gandhā, phoṭṭhabbā ca manoramā”⁶ti-ādīsu⁶ viya. Sammutivasena veditabbo neyyattho “cattārome bhikkhave valāhakūpamā puggalā”⁷ti-ādīsu⁷ viya. Evamidha pāṭhañca atthañca vivaritvā ṭhito asaṃhīro bhavati paravādīhi dīgharattaṃ titthavāseṇa.

Iti asaṃhīrabhāvena yāva āgamādhigamasampadaṃ, tāva vattuṃ sakkoti. Saṅkhepavittāhanayena hetudāharaṇādīhi avabodhayituṃ samattho. Evaṃvidho attānañca parañca sodhetuṃ samatthabhāvena dussīlyadiṭṭhimālavirahitattā suci. Dussīlo hi attānaṃ upahanati, tena nādeyyavāco ca bhavati sabyohāramāno⁸ idha niccāturo vejjova⁹. Duddiṭṭhi paramā upahanati¹⁰, nāvassayo ca bhavati vāḷagahākulo¹¹ iva kamalasaṇḍo. Ubhayavipanno pana sabbathāpi anupāsānīyo bhavati gūthagatamiva chavālātāṃ gūthagato viya ca kaṇhasappo. Ubhayasampanno pana sabbathāpi upāsānīyo sevitabbo ca viññūhi, nirupaddavo iva ratanākaro, evaṃbhūto evaṃmaccharo ahīnācariyamutṭhi. Sutta sutānuloma ācariyavāda-attanomatisaṅkhātānañca catunnaṃ apariccāgī, tesāṃ vasena byākhyāto¹².

“Ekaṃsavacanaṃ ekaṃ, vibhajjavacanaṃ padaṃ.
Tatiyaṃ paṭipuccheyya, catutthaṃ pana ṭhāpaye”¹³ti.

-
1. Saṃ 2. 346 piṭṭhe.	2. Saṃ 2. 261; Khu 7. 213 piṭṭhesu.
3. Khu 1. 32 piṭṭhe Dhammapade.	4. Dī 2. 77; Vi 3. 325; Khu 10. 144 piṭṭhesu.
5. Am 2. 476 piṭṭhe.	6. Saṃ 1. 113, 132; Vi 3. 28 piṭṭhesu.
7. Am 1. 416, 417 piṭṭhesu.	8. Apattāhārācāro (Ka)
9. Dhenicchāturo vacchova (Sī, Syā, Ka)	
10. Duddiṭṭhi panattānaṃ upahanati (Sī, Ka)	
11. Bāḷhagahākulo (Ka)	12. Byākhyātā (Ka)

Etesaṃ vā apariccāgī, tato eva sotūnaṃ hite niyuttattā nesaṃ avabodhanaṃ pati akilāsu bhavatīti. Āha cettha—

“Pāṭhatthavidasaṃhīro, vattā suci amaccharo.

Catunnaṃ apariccāgī, desakassa hitānvito”ti.

Ettha **desakassā**ti desako assa, bhaveyyāti attho. **Hitānvitoti** hite anugato hitacitto, so eso sucittā piyo, catunnaṃ apariccāgittā garu, asaṃhīrattā bhāvanīyo, desakattā vattā, hitānvitattā vacanakkhamo, pāṭhatthavidattā gambhīrakathaṃ kattā, amaccharattā na cāṭṭhāne niyojako iti—

“Piyo garu bhāvanīyo, vattā ca vacanakkhamo.

Gambhīraṇca kathaṃ kattā, no cāṭṭhāne niyojako”ti¹.

Abhihito desako so, tāva dāni abhidhīyate.

Tattha dhammagaruttā² kathaṃ na paribhavati, ācariyagaruttā kathikaṃ na paribhavati, saddhāpaññādiguṇapaṭimaṇḍitattā attānaṃ na paribhavati, asaṭṭhāmāyāvittā³ amatābhimukhattā ca avikkhattacitto bhavati, sumedhattā yoniso manasi karotīti. Vuttaṃ hetam—

“Pañcahi bhikkhave dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ.

Katamehi pañcahi, na kathaṃ paribhoti, na kathikaṃ paribhoti, na attānaṃ paribhoti, avikkhattacitto dhammaṃ suṇāti ekaggacitto, yoniso manasi karotī”ti⁴.

Taṃlakkhaṇappattattā bhāvanaṃ⁵ bhajatīti. Āha cettha—

“Dhammācariyagaru saddhā-paññādiguṇamaṇḍito.

Asaṭṭhā’māyāvikassa, sumedho amatābhimukho”⁶ iti vattā ca sotā ca.

1. Am 2. 422; Khu 10. 142; Khu 11. 356 piṭṭhesu. 2. Catudhammagaruttā (Sī, Syā)

3. Asaṭṭhāmāyācittattā (Ka) 4. Am 2. 154 piṭṭhe. 5. Bhājanaṃ bhavati (Ka)

6. Asaṭṭhā’māyo sotā’ssa, sumedho amatāmukho. (Vajīrabuddhi)

Evam vuttappakāraṃ byañjanañca atthañca dassetvā idāni yo ati-aggam katvā kathitattā mahāsamuddamahāpathavī viya mahā ca so niddeso cāti Mahāniddeso, taṃ **Mahāniddesaṃ** vaṇṇayissāmi.

Tadetaṃ Mahāniddesaṃ atthasampannaṃ byañjanasampannaṃ gambhīraṃ gambhīratthaṃ lokuttarappakāsakaṃ suññatappaṭisaṃyuttaṃ paṭipattimaggaphalavisesasādhanāṃ paṭipattipaṭipakkhapaṭisedhanāṃ yogāvacarānaṃ ñāṇavararatanākaraḥhūtaṃ dhammakathikānaṃ dhammakathāvilāsavisesahetubhūtaṃ saṃsārabhīrukānaṃ dukkhanissaraṇatadupāyadassanena assāsajananatthaṃ tappaṭipakkhanāsanatthañca gambhīratthānañca anekesaṃ suttantapadānaṃ atthavivaraṇena sujanahadayaparitosajananatthaṃ Tathāgatena Arahatā Sammāsambuddhena sabbattha appaṭihatasabbaññūtaññāṇa-mahādīpobhāseṇa¹ sakalajanavitthata mahākaraṇāsinehena vencyyajanahadayagata kilesandhakāra vidhamanatthaṃ samujjalitassa saddhammamahāpadīpassa tadadhippāyavikāsanasinehaparisekena pañcavassasahassamaticirasamujjalanamicchatā lokānukampakena Satthukappena Dhammarājassa Dhammasenāpatinā āyasmatā Sāriputtattherena bhāsitaṃ sutvā āyasmā Ānando paṭhamamahāsaṅgītikāle yathāsutameva saṅghaṃ āropesi.

So panesa Vinayaṭṭakāṃ Suttantapaṭṭakāṃ Abhidhammapaṭṭakanti tīsu piṭakesu suttantapaṭṭakapariyāpanno, Dīghanikāyo Majjhimanikāyo Saṃyuttanikāyo Aṅguttaranikāyo Khuddakanikāyoti pañcasu Mahānikāyesu Khuddakamahānikāyapariyāpanno, Suttaṃ Geyyaṃ Veyyākaraṇaṃ Gāthā Udānaṃ Itivuttakaṃ Jātaṃ Abbhutadhammaṃ Vedallanti navasu Satthusāsanaṅgesu yathāsambhavaṃ gāthaṅgaveyyākaraṇaṅgadvaya-saṅgahito.

“Dvāsīti Buddhato gaṇhiṃ, dvesahassāni bhikkhuto.

Caturāsīti saḥassāni, ye me dhammā pavattino”ti²—

Dhammabhaṇḍāgārikattherena pañcasu ṭhānesu etadaggaṃ āropitena paṭiññātānaṃ caturāsītiyā dhammakkhandaḥsahassānaṃ bhikkhuto gahitesu dvīsu dhammakkhandaḥsahassesu anekasatadhammakkhandaḥsaṅgahito. Tassa dve vaggā Aṭṭhakavaggo Pārāyanavaggo³ Khaggavisāṇasuttañca, ekekasmīṃ vagge soḷasa soḷasa katvā Khaggavisāṇasuttañcāti tettiṃsa suttāni

1. Nāṇobhāseṇa (Ka)

2. Khu 2. 347 piṭṭhe.

3. Pārāyanikavaggo (Sī, Syā)

Kāmasuttādikhaggavisāṇasuttapariyosānāni. Evaṃ anekadhā vavatthāpitassa imassa Mahāniddesassa anupubbapadatthavaṇṇanaṃ karissāmi. Ayañhi Mahāniddeso pāṭhato atthato ca uddisantena niddisantena ca sakkaccaṃ uddisitabbo niddisitabbo ca, uggaṇhantenāpi sakkaccaṃ uggaṇhitabbo dhāretabbo ca, taṃ kissa hetu? Gambhīrattā imassa Mahāniddesassa lokahitāya loke ciraṭṭhitatthanti.

1. Aṭṭhakavagga

1. Kāmasuttaniddesavaṇṇanā

Tattha Kāmasuttaṃ ādi. Tasmimpi “kāmaṃ kāmayamānassā”ti gāthā ādi. Sā uddesaniddesapaṭiniddesavasena tidhā ṭhitā. “Kāmaṃ kāmayamānassā”ti evamādi uddeso. “Kāmāti uddānato dve kāmā vatthukāmā ca kilesakāmā cā”ti niddeso. “Katame vatthukāmā, manāpikā rūpā”ti evamādi paṭiniddeso.

1. Tattha **kāmanti** manāpiyarūpāditebhūmakadhammasaṅkhātāṃ¹ vatthukāmaṃ. **Kāmayamānassā**ti icchamānassa. **Tassa cetam samijjhatī**ti tassa kāmayamānassa sattassa taṃ kāmasaṅkhātāṃ vatthu samijjhati ce, sace so taṃ labhatīti vuttaṃ hoti. **Addhā pītimano hotī**ti ekaṃsaṃ tuṭṭhacitto hoti. **Laddhāti** labhitvā. **Maccoti** satto. **Yadicchatī**ti yaṃ icchati. Idaṃ pana saṅkhepato padatthasambandhamattameva, vitthāro pana upari Pāḷiyaṃ āgatanayeneva veditabbo. Yathā ca imasmiṃ, evaṃ ito param sabbesupīti.

Kāmāti uddisitabbapadaṃ. **Uddānatoti** niddisitabbapadaṃ. **Uddānatoti** vaggavasena “macchuddānaṃ kiṇeyyā”ti²ādīsu viya. Atha vā uparūpari dānato uddānaṃ, uddhaṃ uddhaṃ sodhanato byavadānaṭṭhena vodānaṃ viya. Vitthārakaraṇabhāvena vā. Kāmā iti pāṭhasesaṃ katvā vattabbaṃ. **Dveti**

1. ...tebhūmika... (Syā)

2. “Paccādānaṃ kiṇeyyā”ti (Sī)

gaṇanaparicchedo, na ekaṃ, na tayo. **Vatthukāmā cāti** manāpiyarūpādivatthukāmā ca. Upatāpanaṭṭhena vibādhanatṭhena ca **kilesakāmā ca**. Tesu vatthukāmo pariññeyyo, kilesakāmo pahātabbo. Tattha vatthukāmo kilesakāmena patthayitabboti kāmīyatīti kāmo. Kilesakāmo vatthukāmānaṃ paccāsīsanassa kāraṇabhāvena kāmīyate anenāti kāmo. Tattha rūpādikkhandhe saṅgahito vatthukāmo, saṅkhārakkhandhe saṅgahito kilesakāmo. Chahi viññāṇehi vijānitabbo vatthukāmo, manoviññāṇena jānitabbo kilesakāmo. Kilesānaṃ paṭiṭṭhaṭṭhena kāraṇatṭhena ārammaṇatṭhena ca vatthukāmo.

“Nete kāmā yāni citrāni loke,
Saṅkapparāgo purisassa kāmo.
Tiṭṭhanti citrāni tatheva loke,
Athettha dhīrā vinayanti chandan”ti¹.

Nandamāṇavaka² Soreyyasetṭhiputtādīnaṃ³ vatthūni cettha nidassanaṃ. Kilesakāmo tāpanatṭhena bādhanatṭhena ca sayam kāmētīti kāmo. Vuttampi cetam “ratto kho brāhmaṇa rāgena abhibhūto pariyādinnaṃ attabyābādhāyapi ceteti, parabyābādhāyapi ceteti, ubhayabyābādhāyapi ceteti”ti⁴ ca “ratto kho brāhmaṇa pāṇampi hanati, adinnampi ādiyati, paradārampi gacchati, musāpi bhaṇati”ti⁴ ca evamādi nidassanaṃ.

Tameva paṭiniddesavasena vitthāretvā vattukāmo “**katame vatthukāmā**”ti-ādimāha. Tattha **katame**ti kathetukamyatāpucchā. Pañcavidhā hi pucchā, tāsam vibhāgo upari Pāḷiyamyeva āvi bhavissati. Tāsu ayaṃ kathetukamyatāpucchā. Tattha **manāpikā**ti manam appāyanti vaddhentīti manāpā, manāpā eva manāpikā. **Rūpā**ti kammacitta-utu-āhārasamuṭṭhānavasena catusamuṭṭhānikā rūpārammaṇā rūpayantīti rūpā, vaṇṇavikāraṃ āpajjamānā hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsentīti attho.

1. Am 2. 359 piṭṭhe.

2. Khu 1. 23 piṭṭhe Dhammapade. Dhammapada-Ṭṭha 1. 311.

3. Khu 1. 19 piṭṭhe Dhammapade.

4. Am 1. 156 piṭṭhe.

Tattha kenaṭṭhena rūpanṭi? Ruppanaṭṭhena. Vuttaṃ hetam Bhagavatā—

“Kiñca bhikkhave rūpaṃ vadetha? Ruppattīti kho bhikkhave tasmā ‘rūpan’ṭi vuccati. Kena ruppattī? Sītenapi ruppattī, uñhenapi ruppattī, jighacchāyapi ruppattī, pipāsāyapi ruppattī, ḍaṃsamakasavātātapasaṃsapasamphassenapi ruppattī. Ruppattīti kho bhikkhave tasmā ‘rūpan’ṭi vuccati”ṭi¹.

Tattha **ruppattīti** kuppattī ghaṭṭīyati pīḷīyati, bhijjattīti attho. **Sītena** tāva **ruppanaṃ** Lokantarikaniraye pākaṭaṃ. Mahimsakaraṭṭhādīsupi himapātasītalesu padasesu etaṃ pākaṭameva. Tattha hi sattā sītena bhinnachinnasarīrā jīvitakkhayampi pāpuṇanti.

Uñhena ruppanaṃ Avīcimahāniraye pākaṭaṃ. Tattha hi tattāya lohaphathaviyā nipajjāpetvā pañcavidhabandhanādikaraṇakāle sattā mahādukkhaṃ anubhavanti.

Jighacchāya ruppanaṃ pettavisaye ceva dubbhikkhakāle ca pākaṭaṃ. Pettavisayasmiṃ hi sattā dve tīṇi Buddhantarāni kiñcideva āmisam hatthena gahetvā mukhe pakkhipantā nāma na honti, anto-udaraṃ ādittasusirarukkho viya hoti. Dubbhikkhe kañjikamattampi alabhitvā maraṇasattānaṃ pamāṇaṃ natthi.

Pipāsāya ruppanaṃ kālakañjikādīsū pākaṭaṃ. Tattha hi sattā dve tīṇi Buddhantarāni hadayatemanamattaṃ vā jivhātemanamattaṃ vā udakabindumpi laddhuṃ na sakkonti. “Pāṇīyaṃ pivissāmā”ṭi nadiṃ gatānaṃ jalaṃ vālukātalaṃ sampajjati. Mahāsamuddaṃ pakkhantānampi² samuddo piṭṭhipāsāṇoyeva hoti. Te sussantā balavadukkhapīḷitā viravanti³. **Ḍaṃsādīhi ruppanaṃ** ḍaṃsamakkhikādibahulesu padasesu pākaṭaṃ. Taṃ pana “katamaṃ taṃ rūpaṃ? Sanidassanaṃ sappatighaṇ”ṭi-ādinā nayena abhidhamme⁴ vitthāritameva.

Sappantīti **saddā**⁵, udāharīyantīti attho. Utucittavasena dvisamuṭṭhānikā saddā. Gandhayantīti **gandhā**, attano vatthūni sūcayantīti attho. Rasanti te sattāti **rasā**, assādentīti attho. Phusīyantīti

1. Saṃ 2. 71 piṭṭhe. 2. Pakkhandānampi (Ka)

3. Vicaranti (Ka)

4. Abhi 1. 171, 172 piṭṭhādīsū.

5. Saddīyantīti saddā (Sī, Syā)

phoṭṭhabbā, ete gandhādayo catusamuṭṭhānikāva. Tesam vibhāgo abhidhamme¹ vitthāritoyeva.

Tamevatthaṃ vitthāravasena dassento “**attharaṇā pāvuraṇā**”ti-ādimāha. Tattha attharivā nipajjīyantīti **attharaṇā**. Sarīraṃ veḥhetvā pārupīyantīti **pāvuraṇā**. Antojātādayo cattāro dāsī ca dāso ca **dāsidāsā**. **Khettaṃ** nāma yasmim pubbaṇṇaṃ ruhati. **Vatthu** nāma yasmim aparaṇṇaṃ ruhati. Yattha vā ubhayampi ruhati, taṃ khettaṃ. Tadatthāya katabhūmibhāgo vatthu. Khettaṃvatthūsisena cettha vāpīṭaḷākādīnipi saṅgahitāni. **Hiraññanti** kahāpaṇo. **Suvaṇṇanti** jātārūpaṃ. Tesam gahaṇena lohamāsako jatumāsako dārumāsakoti sabbepi saṅgahaṃ gacchanti. **Gāmanigamarājadhāniyoti** ekakuṭīkādi **gāmo**. Āpaṇayutto **nigamo**. Ekassa rañño āṇāpavattiṭṭhānaṃ **rājadhānī**. **Raṭṭhanti** janapadekadesaṃ. **Janapadoti** Kāsikosalādi janapado. **Kosoti** catubbidho koso hatthī asso ratho patti. **Koṭṭhāgāranti** tividhaṃ koṭṭhāgāraṃ dhanakoṭṭhāgāraṃ dhaññakoṭṭhāgāraṃ vatthakoṭṭhāgāraṃ. **Yaṃ kiñcīti** anavasesapariyādānavacanāṃ. **Rajanīyanti** rañjetuṃ yuttaṭṭhena.

Ito paraṃ tikavasena dassetuṃ atītattika-ajjhattattikahīnattika-okāsattikasamyogattika² kāmāvacarattikavasena chattike āha. Tattha atītattike tāva attano sabhāvaṃ uppādādikkhaṇaṃ vā patvā atikkantāti **atītā**. Tadubhayampi na āgatāti **anāgatā**. Taṃ taṃ kāraṇaṃ paṭicca uppannāti **paccuppannā**. Idaṃ bhavena paricchannaṃ. Paṭisandhito hi paṭṭhāya atītabhavesu nibbattā anantarabhava vā nibbattā honu kappakoṭṭisatasahassamatthake vā, sabbe atītāyeva nāma. Cutito paṭṭhāya anāgatabhavesu nibbattanakā kāmā anantarabhava vā nibbattantu kappakoṭṭisatasahassamatthake vā, sabbe anāgatāyeva nāma. Cutipaṭisandhi-antare pavattā kāmā paccuppannā nāma.

Ajjhattattike “Evaṃ pavattamānā mayaṃ attāti gahaṇaṃ gamissāmā”ti iminā viya adhippāyena attānaṃ adhikāraṃ katvā pavattā attano

1. Abhi 1. 165 piṭṭhādīsu.

2. Payogattika (Sī, Syā)

santāne pavattā pāṭipuggalikā kāmā **ajjhata kāmā** nāma. Tato bahibhūtā pana indriyabaddhā vā anindriyabaddhā vā **bahiddhā** nāma. Tatiyapadaṃ tadubhayavasena vuttaṃ.

Hinattike **hīnā**ti lāmakā. **Majjhimā**ti hīnapañītānaṃ majjhe bhavāti majjhimā. Avasesā uttamaṭṭhena **pañitā**. Api ca upādāyupādāya hīnamajjhimapañītata veditabbā. Nerayikānaṃ hi kāmā koṭippattā hīnā nāma. Te upādāya tiracchānesu nāgasupaṇṇānaṃ kāmā pañitā nāma. Sesatiracchānatānaṃ kāmā majjhimā nāma. Tesampi kāmā hīnā. Te upādāya mahesakkhapetānaṃ kāmā pañitā nāma. Avasesānaṃ kāmā majjhimā nāma. Tesampi hīnā. Te upādāya jānapadānaṃ kāmā pañitā nāma. Paccantavāsīnaṃ kāmā majjhimā nāma. Tesampi hīnā. Te upādāya gāmabhojakānaṃ kāmā pañitā nāma. Tesāṃ paricārīkānaṃ kāmā majjhimā nāma. Tesampi hīnā. Te upādāya janapadasāmīkānaṃ kāmā pañitā nāma. Tesāṃ paricārīkānaṃ kāmā majjhimā nāma. Tesampi hīnā. Te upādāya padesarājūnaṃ kāmā pañitā nāma. Tesāṃ amaccānaṃ kāmā majjhimā nāma. Tesampi hīnā. Te upādāya cakkavattirañño kāmā pañitā nāma. Tassa amaccānaṃ kāmā majjhimā nāma. Tassapi hīnā. Te upādāya bhummadevānaṃ kāmā pañitā nāma. Tesāṃ paricārīkānaṃ devānaṃ kāmā majjhimā nāma. Tesampi hīnā. Te upādāya cātumahārājīkānaṃ devānaṃ kāmā pañitāti-ādinā nayena yāva akanīṭṭhadevānaṃ kāmā matthakappattā pañitā nāma. Evaṃ upādāyupādāya hīnamajjhimapañītata veditabbā.

Okāsattike **āpāyikā kāmā**ti avaḍḍhisāṅkhātesu apagata-ayesu catūsu apāyesu nibbattakāmā **āpāyikā**. Manussesu nibbattakāmā **mānusikā**. Devesu nibbattakāmā **dibbā**.

Saṃyogattike paccupaṭṭhitānaṃ kāmānaṃ paribhuñjanato ṭhapetvā nerayike sesa-apāyasattānaṃ manussānaṃ Cātumahārājike deve upādāya yāva Tusitakāyīkānañca devānaṃ kāmā **paccupaṭṭhitā kāmā** nāma. Pakatipaṭiyattārammaṇato atirekena ramitukāmatākāle yathārucitaṃ ārammaṇaṃ nimminivā nimminivā ramantīti Nimmānaratīnaṃ devānaṃ kāmā **nimmitā kāmā** nāma. Attano ajjhāsayaṃ ñatvā parehi nimmite

ārammaṇe sevantīti Paranimmitavasavattīnaṃ kāmā **paranimmitā kāmā** nāma. **Pariggahitā**ti “mayhaṃ etan”ti gahitā kāmā. **Apariggahitā**ti tathā apariggahitā uttarakurukānaṃ kāmā. **Mamāyitā**ti taṇhāvasena “mama etan”ti gahitā. **Amamāyitā**ti vuttapaṭipakkhā.

Sabbepi kāmāvacarā dhammāti “heṭṭhato Avīcinirayaṃ pariyantaṃ karitvā”ti-ādinā¹ nayena vuttesu kāmāvacaradhammesu pariyāpannā. Tatrayaṃ vacanattho—uddānato dve kāmā vatthukāmo ca kilesakāmo cāti. Tattha kilesakāmo atthato chandarāgo. Vatthukāmo tebhūmakāṃ vaṭṭaṃ. Kilesakāmo cettha kāmetīti kāmo. Itaro kāmīyatīti. Yasmim̐ pana padese duvidhopeso kāmo pavattivāsena avacarati, so catunnaṃ apāyānaṃ manussānaṃ channaṃca devalokānaṃ vasena ekādasavidho padeso kāmo ettha avacaratīti kāmāvacaro. Tattha pariyāpannadhamme sandhāya “sabbepi kāmāvacarā dhammā”ti vuttaṃ. Attano sabhāvaṃ dhārentīti dhammā. **Rūpāvacarā dhammā**ti “heṭṭhato brāhmalokaṃ pariyantaṃ karitvā uparito Akanitṭhe deve antokaritvā”ti-ādinā² nayena vuttānaṃ rūpāvacaradhammānaṃ vasena sabbepi dhammā rūpāvacarā. **Arūpāvacarā dhammā**ti “heṭṭhato Ākāśānañcāyatanupage deve pariyantaṃ karitvā uparito Nevasaññānāsaññāyatanupage deve antokaritvā”ti-ādinā³ nayena vuttā sabbepi arūpāvacarā dhammā. Tattha rūpe avacarantīti rūpāvacarā. Arūpe avacarantīti arūpāvacarā. **Taṇhāvatthukā**ti patiṭṭhaṭṭhena kāraṇaṭṭhena ca taṇhāya vatthubhūtā. **Taṇhārammaṇā**ti taṇhāpavattivāsena taṇhāya ārammaṇabhūtā. **Kāmaṇīyaṭṭhenā**ti paccāsīsitabbaṭṭhena. **Rajāṇīyaṭṭhenā**ti rañjetuṃ yuttaṭṭhena. **Madanīyaṭṭhenā**ti kulamadādimadaṃ uppādanīyaṭṭhena.

Tattha “katame vatthukāmā manāpikā rūpā”ti-ādiṃ katvā “yaṃ kiñci rajanīyaṃ vatthū”ti pariyoṣānaṃ saviññāṇaka-aviññāṇakavasena vuttaṃ. Avasesaṃ ekacatukkādikachattikanti veditabbaṃ.

Evam̐ vatthukāmaṃ dassetvā kilesakāmaṃ dassetuṃ “**katame kilesakāmā**”ti-ādimāha. Tattha **chandoti** dubbalarāgo. **Rāgoti** tato

1. Abhi 1. 253 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 253 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 254 piṭṭhe.

balavataro. Upari tayopi rāgā imehi balavatarā. **Kāmesūti** pañcasu kāmaguṇesu. **Kāmacchandoti** kāmasaṅkhāto chando, na kattukamyatāchando, na dhammacchando. Kāmanavasena rajjanavasena ca kāmoyeva rāgo **kāmarāgo**. Kāmanavasena nandanavasena ca kāmoyeva nandī **kāmanandī**. Evaṃ sabbattha kāmattam viditvā taṇhāyanaṭṭhena **kāmatanḥā**. Sinehanaṭṭhena **kāmasneho**. Pariḍayhanaṭṭhena **kāmapariḷāho**. Mucchanatṭhena **kāmamucchā**. Gilitvā pariniṭṭhāpanatṭhena **kāmajjhosaṇaṃ**. Vaṭṭasmiṃ oghehi¹ osīdāpetīti **kāmogho**. Vaṭṭasmiṃ yojetīti **kāmayogo**. Daḷhavasena taṇhādīṭṭhiggahaṇaṃ **upādānaṃ**. Cittam nīvarati pariyonandhatīti **nīvaraṇaṃ**.

Addasanti addakkhim. **Kāmāti** ālapanam. **Teti** tava. **Mūlanti** patiṭṭham. **Saṅkappāti** parikappena. **Na taṃ saṅkappayissāmīti** taṃ parikappanam na karissāmi. **Na hohisīti** na bhavissasi.

Ichhamānassāti paccāsīsantassa. **Sādiyamānassāti** assādiyamānassa. **Patthayamānassāti** patthanam uppādentassa. **Pihayamānassāti** pāpuṇitum iccham uppādentassa. **Abhijappamānassāti** taṇhāvasena tittim uppādentassa². Atha vā abhivadantassa.

Khattiyassa vāti-ādi catujjātivāsena vuttam. **Gahatṭhassa vā pabbajitassa vāti** lingavasena vuttam. **Devassa vā manussassa vāti** upapattivāsena vuttam. **Ijjhatīti** nipphajjati. **Samijjhatīti** sammā nipphajjati, **ijjhati** visesarūpapaṭilābhavasena. **Labhati** dassanīyarūpapaṭilābhavasena. **Paṭilabhati** pasādanīyarūpapaṭilābhavasena. **Adhigacchati** saṇṭhānarūpapaṭilābhavasena. **Vindati** chavippasādarūpapaṭilābhavasena. Atha vā puññamahattena **ijjhati**. Jātimahattena **labhati**. Issariyamahattena **paṭilabhati**. Sukhamahattena **adhigacchati**. Sampattimahattena **vindatīti**.

Ekamsavacananti ekakoṭṭhāsavacanam. “Ekamsam cīvaram katvā³, ekamsabyākaraṇīyo pañho”ti-ādīsu⁴ viya anekamsagahaṇapaṭikkhepo. **Nissamsayavacananti** saṃsayavirahitavacanam, sandehapaṭikkhepavacananti attho. **Nikkaṅkhāvacananti** “kathamidaṃ kathamidaṃ”ti kaṅkhāpaṭikkhepavacanam. **Advejjhavacananti** dvidhā-

1. Oghehi (Sī)

3. Vi 1. 224, 238, 295 piṭṭhādīsu.

2. Na uppādentassa (Ka)

4. Dī 3. 192; Am 1. 355 piṭṭhesu.

bhāvaṃ dvejjhaṃ, taṃabhāvena advejjhavacanaṃ. Dvidhābhāvavirahitaṃ “advejjhavacanā Buddhā”ti-ādīsu¹ viya vimatipaṭikkhepo.

Adveḷhakavacananti dvihadayābhāvena adveḷhakaṃ. “Itihāsa, itihāsa”ti dveḷhakapaṭikkhepavacanaṃ. **Nirogavacananti** ekasmiṃ atthe dve na yujjantīti niyogavacanaṃ dvidhāpathapaṭikkhepo. Aññattha pana “niyogā anāgatārammaṇā natthi”ti āgataṃ. **Appaṇṇakavacananti** palāsarahitaṃ sāravacanaṃ aviraddhakāraṇaṃ “apaṇṇakaṃ ṭhānameke”ti-ādīsu viya², apaṇṇakamaṇi viya sappatiṭṭhavacanaṃ. **Avatthāpanavacanametanti** etaṃ vacanaṃ otaritvā patiṭṭhitaṃ santiṭṭhāpanaṃ ṭhapanam.

Yāni imasmiṃ Mahāniddese vibhattiṃ āropitāni padāni, tāni vibhattiṃ gacchantāni tīhi kāraṇehi vibhattiṃ gacchanti, nānā hontāni catūhi kāraṇehi nānā bhavanti. Aparadīpanā panettha dve ṭhānāni gacchanti. Kathaṃ? Tāni hi byañjanavasena upasaggavasena atthavasena vāti imehi tīhi kāraṇehi vibhattiṃ gacchanti. Tattha “kodho kujjhanā kujjhitattaṃ, doso dussanā dussitattaṃ”ti³ evaṃ byañjanavasena vibhattigamaṇaṃ veditabbaṃ. Tattha hi ekova kodho byañjanavasena evaṃ vibhattiṃ labhati. “ijjhati samijjhati labhati paṭilabhati gacchati adhigacchati”ti evaṃ pana upasaggavasena vibhattigamaṇaṃ veditabbaṃ. “Paṇḍiccaṃ kosallaṃ nepuññaṃ vebhabyā cintā upaparikkhā”ti⁴ evaṃ atthavasena vibhattigamaṇaṃ veditabbaṃ.

Tesu pītipadaniddese tāva imā tisso vibhattiyo labbhanti. **Pīti pāmojjanti** hi byañjanavasena vibhattigamaṇaṃ hoti. **Āmodanā pamodanā pahāsoti** upasaggavasena. **Vitti tuṭṭhi odagyaṃ attamanatāti** atthavasena. Iminā nayena sabbapadaniddesesu vibhattigamaṇaṃ veditabbaṃ.

Nānā hontānipi nāmanānattena lakkhaṇānānattena kiccaṇānattena paṭikkhepanānattenāti imehi catūhi kāraṇehi nānā honti. Tattha “katamo tasmim samaye byāpādo hoti? Yo tasmim samaye doso dussanā”ti⁵ ettha byāpādoti vā dosoti vā dvepi ete kodho eva, nāmena pana nānattaṃ gatāti evaṃ nāmanānattena nānattaṃ veditabbaṃ.

1. Khu 5. 315 piṭṭhe.

2. Khu 5. 1 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 216 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 19 piṭṭhādīsu.

5. Abhi 1. 216 piṭṭhe.

Rāsaṭṭhena ca pañcahi khandhā ekova khandho hoti. Ettha pana rūpaṃ ruppanalakkhaṇaṃ, vedanā vedayitalakkhaṇā, saññā sañjānalakkhaṇā, cetanā cetayitalakkhaṇā, viññāṇaṃ vijānalakkhaṇanti iminā lakkhaṇanānattena pañcakkhandhā honti. Evaṃ lakkhaṇanānattena nānattaṃ veditabbaṃ.

“Cattāro sammappadhānā—idha bhikkhu anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya -pa- cittaṃ paggaṇhāti padahatī”¹ti ekameva vīriyaṃ kiccanānattena catūsu ṭhānesu āgataṃ. Evaṃ kiccanānattena nānattaṃ veditabbaṃ.

“Cattāro asaddhammā kodhagarutā, na saddhammagarutā, makkhagarutā, na saddhammagarutā, lābhagarutā, na saddhammagarutā, sakkāragarutā, na saddhammagarutā”²ti evamādīsu² pana paṭikkhepanānattena nānattaṃ veditabbaṃ.

Imāni pana cattāri nānattāni na pītiyāyeva labbhanti, sabbesupi yathālābhavasena labbhanti. Pītiyā hi pītīti nāmaṃ, cittassa cittanti nāmaṃ. Pīti ca pharaṇalakkhaṇā, vedanā vedayitalakkhaṇā, saññā sañjānalakkhaṇā, cetanā cetayitalakkhaṇā, viññāṇaṃ vijānalakkhaṇaṃ.

Tathā pīti pharaṇakiccā, vedanā anubhavanakiccā, saññā sañjānanakiccā, cetanā cetayitakiccā, viññāṇaṃ vijānanakiccanti evaṃ kiccanānattena nānattaṃ veditabbaṃ. Paṭikkhepanānattaṃ pītipade natthi.

Alobhādiniddese pana “alobho alubbhanā alubbhitattan”³ti-ādinā³ nayena labbhatīti evaṃ paṭikkhepanānattena nānattaṃ veditabbaṃ. Evaṃ sabbapadaniddesesu labbhamānavasena catubbidhampi nānattaṃ veditabbaṃ.

Aparadīpanā pana padatthuti vā hoti daḥhikammaṃ vāti evaṃ dve ṭhānāni gacchati. Yaṭṭhikoṭiyā uppīlentena viya hi sakimeva “pīti”⁴ti vutte etaṃ padaṃ phullitamaṇḍitavibhūsitāṃ nāma na hoti, punappunaṃ byañjanavasena, upasaggavasena, atthavasena “pīti pāmojjaṃ āmodanā pamodanā hāso pahāso vitti”⁴ti⁴ vutte phullitamaṇḍitavibhūsitāṃ nāma hoti. Yathā hi daharakumāraṃ nahāpetvā manoramāṃ vatthaṃ paridahāpetvā pupphāni piḷandhāpetvā akkhīni añjetvā athassa nalāṭe

1. Abhi 2. 216; Dī 2. 250 piṭṭhādīsu.

3. Abhi 1. 23 piṭṭhe.

2. Am 1. 356 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 18 piṭṭhe.

ekameva manosilābindum kareyya, na tassa ettāvatā cittatilako nāma hoti, nānāvaṇṇehi pana parivāretvā bindūsu katesu cittatilako nāma hoti. Evaṃ sampadamidaṃ veditabbaṃ. Ayaṃ padatthuti nāma.

Byañjanavasena pana upasaggavasena atthavasena ca punappunaṃ bhaṇanameva daḥhikammaṃ nāma. Yathā hi “āvuso”ti vā “bhante”ti vā “yakkho”ti vā “sappo”ti vā vutte daḥhikammaṃ nāma na hoti, “āvuso āvuso, bhante bhante, yakkho yakkho, sappo sappo”ti vutte pana daḥhikammaṃ nāma hoti, evameva sakimdeva yaṭṭhikoṭiyā uppīlentena viya “pīti”ti vuttamatte daḥhikammaṃ nāma na hoti, punappunaṃ byañjanavasena upasaggavasena atthavasena “pīti pāmojjaṃ āmodanā pamodanā hāso pahāso vitti”ti vutteyeva daḥhikammaṃ nāma hotīti evaṃ aparadīpanā dve ṭhānāni gacchati. Etissāpi vasena labbhamānakapadaniddesesu sabbattha attho veditabbo.

Tattha pīnatīti **pīti**. Sā sampiyāyanalakkhaṇā, kāyacittapīṇanarasā, pharaṇarasā vā, odagyapaccupaṭṭhānā. **Yā pañcakāmaguṇapaṭisaññī**uttāti yā rūpādipañcakāmakotṭhāsapatisaṃyuttā pīti, sā pīnatīti **pīti**, idaṃ sabhāvapadaṃ. Pamuditassa bhāvo **pāmojjaṃ**. Āmodanākāro **āmodanā**. Pamodanākāro **pamodanā**. Yathā vā bhesajjānaṃ vā telānaṃ vā uḥhodakasītodakānaṃ vā ekato karaṇaṃ “modanā”ti vuccati, evamayampi pītīdhammānaṃ ekato karaṇena modanā. Upasaggavasena pana maṇḍetvā “āmodanā pamodanā”ti vuttā.

Hāsetīti **hāso**. Pahāsetīti **pahāso**, haṭṭhapahaṭṭhākārānametaṃ adhivacanaṃ. **Vitti**ti vittaṃ, dhanassettaṃ nāmaṃ. Ayaṃ pana somanassapaccayattā vittisarikkhatāya vitti. Yathā hi dhanino dhanam paṭicca somanassaṃ uppajjati, evaṃ pītimatopi pītiṃ paṭicca somanassaṃ uppajjati. Tasmā “vitti”ti vuttā. **Tuṭṭhī**ti sabhāvasaṇṭhitāya pītiyā etaṃ nāma. Pītimā pana puggalo kāyacittānaṃ uggatattā abbhuggatattā “udaggo”ti vuccati, udaggassa bhāvo **odagyaṃ**.

Attano manatā **attamanatā**. Anabhiraddhassa hi mano dukkhapadaṭṭhānattā na attano mano nāma hoti, abhiraddhassa sukhapadaṭṭhānattā

attano mano nāma hoti, iti attano manatā attamanatā, sakamanatā, sakamanassa bhāvoti attho. Sā pana yasmā na aññassa kassaci attano manatā, cittasseva panesā bhāvo cetasiko dhammo, tasmā “attamanatā cittassā”ti vuttā.

Cittavicittatāya **cittam**. Ārammaṇaṃ minamānaṃ jānātīti **mano**. **Mānasanti** mano eva, “antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānaso”ti¹ hi ettha pana sampayuttakadhammo “mānaso”ti vutto.

“Katham hi Bhagavā, tuyhaṃ, sāvako sāsane rato.
Appattamānaso sekkho², kālaṃkayirā jane sutā”ti³—

ettha arahattaṃ “mānasam”ti vuttaṃ. Idha pana mano eva mānasam, byañjanavasena hetam padaṃ vaḍḍhitam.

Hadayanti cittam. “Cittam vā te khipissāmi, hadayaṃ vā te phālessāmi”ti⁴ ettha uro “hadayan”ti vuttaṃ. “Hadayā hadayaṃ maññe aññāya tacchaṭi”ti⁵ ettha cittam. “Vakkaṃ hadayan”ti⁶ ettha hadayavatthu. Idha pana cittameva abbhantaraṭṭhena “hadayan”ti vuttaṃ. Tameva parisuddhaṭṭhena **paṇḍaram**, bhavaṅgaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Yathāha “pabhassaramidaṃ bhikkhave cittam, tañca kho āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭhan”ti⁷. Tato nikkhantattā pana akusalampi Gaṅgāya nikkhantā nadī Gaṅgā viya godhāvarito nikkhantā godhāvarī viya ca “paṇḍaran”tveva vuttaṃ.

Mano manāyatananti idha pana manoggahaṇaṃ manasseva āyatanabhāvadīpanattham. Tenetaṃ dīpeti “nayidaṃ devāyatanam viya manassa āyatanattā manāyatanam, atha kho mano eva āyatanam manāyatanan”ti. Tattha nivāsaṭṭhānaṭṭhena ākaraṭṭhena samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena sañjātidesaṭṭhena kāraṇaṭṭhena ca **āyatanam** veditabbaṃ. Tathā hi loke “issarāyatanam, vāsudevāyatanan”ti-ādīsu nivāsaṭṭhānam “āyatanan”ti vuccati. “Suvaṇṇāyatanam, rajatāyatanan”ti-ādīsu ākaro. Sāsane pana “manorame āyatane, sevanti naṃ vihaṅgamā”ti-ādīsu⁸ samosaraṇaṭṭhānam.

1. Vi 3. 28; Saṃ 1. 113 piṭṭhesu.

3. Saṃ 1. 122 piṭṭhe.

5. Ma 1. 38 piṭṭhe.

7. Aṃ 1. 9 piṭṭhe.

2. Sekho (Sī)

4. Khu 1. 306; Saṃ 1. 209, 216 piṭṭhesu.

6. Khu 1. 2; Dī 2. 233; Ma 1. 72 piṭṭhādīsu.

8. Aṃ 2. 36 piṭṭhe.

“Dakkhināpatho gunnaṃ āyatanan”ti-ādīsu sañjātideso. “Tatra tatreva sakkhibhabbatam pāpuṇāti sati sati-āyatane”ti-ādīsu¹ kāraṇam. Idha pana sañjātidesaṭṭhena, samosaraṇathānaṭṭhena, kāraṇaṭṭhenāti tidhāpi vattati.

Phassādayo hi dhammā ettha sañjāyantīti sañjātidesaṭṭhenapi etaṃ āyatanam. Bahiddhā rūpa sadda gandha rasa phoṭṭhabbā ārammaṇabhāvenettha osarantīti samosaraṇathānaṭṭhenapi āyatanam. Phassādīnam pana saha-jātādipaccayaṭṭhena kāraṇattā kāraṇaṭṭhenapi āyatananti veditabham. Tadeva mananalakkhaṇe indaṭṭham kareti indriyam, mano eva indriyam **manindriyam**.

Vijānāti **viññānam**. Viññānameva khandho **viññānakkhando**. Tassa rāsi-ādivasena attho veditabbo. “Mahā-udakakkhandhotveva saṅkham gacchatī”ti² ettha hi rāsaṭṭhena khandho vutto. “Sīlakkhandho samādhikkhandho”ti-ādīsu³ guṇaṭṭhena. “Addasā kho Bhagavā mahantaṃ dārukkhandhan”ti⁴ ettha paṇṇattimattaṭṭhena. Idha pana rūḥhito khandho vutto. Rāsaṭṭhena hi viññānakkhandhassa ekadeso ekaṃ viññānam. Tasmā yathā rukkhassa ekadesaṃ chindanto “rukkham chindatī”ti vuccati, evameva viññānakkhandhassa ekadesabhūtaṃ ekampi viññānam rūḥhito “viññānakkhando”ti vuttam.

Tajjā manoviññānadhātūti tesam phassādīnam dhammānam anucchavikā manoviññānadhātu. Imasmiṇhi pade ekameva cittaṃ minanaṭṭhena **mano**. Vijānanaṭṭhena **viññānam**. Sabhāvaṭṭhena nissattaṭṭhena vā **dhātū**ti tīhi nāmehi vuttam. **Sahagatoti** avijahito. **Sahajātoti** saddhim niggato. **Samsaṭṭhoti** samsaggo hutvā ṭhito. **Sampayuttoti** samaṃ pakārehi yutto. Katamehi pakārehīti? Ekuppādādīhi. Natthi keci dhammā kehici dhammehi sampayuttatī. Āmantā⁵. Iti hi imassa pañhassa paṭikkhepe “nanu atthi keci dhammā kehici dhammehi sahagatā saha-jātā samsaṭṭhā ekuppādā ekanirodhā ekavatthukā ekārammaṇā”ti⁵ evam ekuppādatādīnam vasena sampayogattho vutto. Iti imehi

1. Am 1. 256; 259; Am 2. 14; Ma 3. 138 piṭṭhādīsu.

3. Dī 3. 236 piṭṭhe.

4. Saṃ 2. 386, 388 piṭṭhesu.

2. Am 1. 366 piṭṭhe.

5. Abhi 4. 252 piṭṭhe.

ekuppādatādihi samaṃ pakārehi yutto sampayutto. **Ekuppādoti** ekato uppanno, na vināti attho. **Ekanirodhoti** ekato nirodho. **Ekavatthukoti** hadayavatthuvaseṇa ekavatthuko. **Ekārammaṇoti** rūpādivaseṇa ekārammaṇo.

Ettha saḥagatasaddo tabbhāve, vokiṇṇe, ārammaṇe, nissaye, saṃsaṭṭheti pañcasu atthesu dissati Jinavacane. “Yāyaṃ taṇhā ponobhavikā nandirāgasahagatā”¹ ettha tabbhāve veditabbo, nandirāgabhūtāti attho. “Yā bhikkhave vīmaṃsā kosajjasahagatā kosajjasampayuttā”² ettha vokiṇṇe, antarantarā uppajjamānena kosajjena vokiṇṇāti ayamettha attho. “Lābhī hoti rūpasahagatānaṃ vā samāpattīnaṃ arūpasahagatānaṃ vā samāpattīnaṃ”³ ettha ārammaṇe, rūpārammaṇānaṃ arūpārammaṇānanti attho. “Aṭṭhikasaññāsahagataṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāveti”⁴ ettha nissaye, aṭṭhikasaññaṃ nissāya aṭṭhikasaññaṃ bhāvetvā paṭiladdhanti attho. “Idaṃ sukhāṃ imāya pītiyā saḥagataṃ hoti saḥajātaṃ sampayuttan”⁵ ettha saṃsaṭṭhe, saṃmissanti attho. Imasmimpi ṭhāne saṃsaṭṭhe āgato.

Saḥajātasaddo “saḥajātaṃ purejātaṃ pacchājātan”⁶ ettha viya saḥajāte. Saṃsaṭṭhasaddo “gihīhi saṃsaṭṭho”⁷ ti ca, “evaṃ saṃsaṭṭho bhante”⁸ ti cāti evamādīsu saṃsagge. “Kise thūle vivajjetvā saṃsaṭṭhā yojitā haya”⁹ ti ettha sadise.

“Pucimandaparivāro, ambo te Dadhivāhana.

Mūlaṃ mūlena saṃsaṭṭhaṃ, sākhā sākhā nisevare”¹⁰—

ettha upacite. “Cittasaṃsaṭṭhā dhammā”¹¹ ettha cittasampayuttadhamme. Idha pana yo phalappadāne aviyoḍadhammo¹¹ vinibbhogaṃ akatvā ekuppādādidhammo hutvā “sampayutto”¹¹ ti vuccati. Taṃvisayo. Atha vā “saḥagato”¹¹ ti vatvā pacchato pacchato āgatasuttēna viya so na hotīti

1. Vi 3. 15; Abhi 2. 160; Ma 3. 293; Saṃ 3. 369; Khu 9. 330 piṭṭhādīsu.

2. Saṃ 3. 244 piṭṭhe.

3. Abhi 3. 114 piṭṭhe.

4. Saṃ 3. 113 piṭṭhe.

5. Abhi 2. 268 piṭṭhe.

6. Paṭṭhāna 1. 161. piṭṭhe.

7. Saṃ 2. 10 piṭṭhe.

8. Khu 6. 154 piṭṭhe.

9. Khu 5. 48 piṭṭhe.

10. Abhi 1. 9 piṭṭhe.

11. Aviyoḍadhammā viya (Syā, Ka)

dassetum “**sahajāto**”ti vuttam. Ekato uppannarūpārūpaṃ viya sopi na hotīti dassetum “**samsattho**”ti vuttam.

Khīrodakaṃ viya ca sopi na hotīti dassetum “**sampayutto**”ti vuttam. Vinibbhogaṃ kātum asakkuṇeyyaṭṭhena hi sahuppannā dhammā sampayuttāpi atthi khīratelaṃ viya. Tathā vippayuttāpi khīrato apanītaṃ navaṇītaṃ viya. Evaṃ lakkhaṇasampayutto ekuppādādilakkhaṇoyeva hotīti dassetum “**ekuppādo**”ti-ādi vuttam. Ettha ekuppādasahajātānaṃ kiṃ nānattaṃ? Uppāde antaravirahito **ekuppādo**. Khīrakālamuttassāpi dadhino mathane mathane¹ pākataṃ navaṇītaṃ viya purebhattapacchābhattavasena ekadivasameva jāto viya so na hotīti dassetum ekakkhaṇe nibbattoti **sahajāto**. **Ekavatthukoti** patiṭṭhaṭṭhena ekaparicchedena ekavatthuko, dvinnam bhikkhūnaṃ ekavatthukatā viya ṭhānantaravirahito. **Ekārammaṇoti** aniyatekārammaṇo na cakkhuvīññāṇaṃ viyāti evameke vaṇṇayanti.

Maccoti mūlapadaṃ. Rūpādīsu satto laggo laggitoti **satto**. Vuttam hetam “satto sattoti bhante vuccati, kittāvatā nu kho bhante ‘satto’ti vuccatīti? Rūpe kho rādha yo chando yo rāgo yā nandī yā taṇhā, tatra satto tatra visatto, tasmā ‘satto’ti vuccatīti”². Sattayogena vā satto. Sugatiduggatim naratīti **naro**³. Manuno puttoti **mānavo**. Upakaraṇena sayam posayatīti **poso**. Puṇ vuccati nirayo, tam galatīti **puggalo**. Jīvitindriyaṃ dhāretīti **jīvo**. Cutito jātim gacchatīti **jāgu**. Jiyatīti **jantu**. Indriyena gacchatīti **indagu**. Atha vā indabhūtena kammunā gacchatīti **indagu**. “Hindagū”tipi Pāli. Hindanti maraṇaṃ, tam gacchatīti hindagu. Manuto jātoti **manujo**. **Yam sādīyatīti** yaṃ rūpādīm assādiyati. Sesam vuttanayameva. Ito paraṃ vuttamatthaṃ nigamento tenāha Bhagavā—

“**Kāmaṃ kāmayamānassa -pa- laddhā macco yadicchatī**”ti.

Ito paraṃ ettakampi avatvā visesamattameva vakkhāma.

1. Mathante mathante (Ka)

2. Saṃ 2. 154, 155; Khu 7. 18 piṭṭhesu.

3. Nayatīti naro (Ka)

2. **Tassa ce kāmāyānassāti** tassa puggalassa kāme icchamānassa, kāmēna vā yāyamānassa. **Chandajātassāti** jātatanhassa. **Jantunoti** sattassa. **Te kāmā parihāyantīti** te kāmā parihāyanti ce. **Sallaviddhova ruppatīti** atha so ayomayādinā sallena viddho viya pīḷiyati. Ito param vuttaṃ vajjetvā avuttesu yaṃ yaṃ anuttānaṃ, taṃtadeva kathayissāmi.

Cakkhupīṇanaṃ ārammaṇaṃ pāpuṇanavasena **yāyati** gacchati. Dassanīyavasena piyattaṃ ārammaṇavasena appāpetīti **niyyati**. Savanīyaṃ hutvā kaṇṇasotapīṇanaṃ ārammaṇavasena parikaḍḍhatīti **vuyhati**. Saritabbaṃ hutvā cittapīṇanaṃ ārammaṇavasena gahetvā upasaṃhariyātīti **saṃhariyati**. **Yathāti** opammatthe nipāto. Hatthinā yāyati gacchatīti **hatthiyānena vā, vā-iti** vikappatthe. Assena yāyati gacchatīti **assayānena vā**. Goyuttaṃ vayhādiyānaṃ goyānaṃ, tena **goyānena**. Ajayānādīsupi eseṇa nayo. Itthavasena jāto **sañjāto**.

Ārammaṇapiyattavasena nibbatto **abhinibbatto**. Ārammaṇamanāpabhāvena **pātubhūto**. Atha vā kāmārāgavasena jāto **sañjāto**. Kāmanandivasena nibbatto **abhinibbatto**. Kāmatanāhavasena kāmāsinehavasena kāmaccchandavasena kāmāpariḷāhavasena ca **pātubhūto**ti veditabbo.

Te vā kāmā parihāyantīti te vatthukāmādayo parihāyanti vigacchanti. **So vā kāmehi parihāyatīti** eso khattiyādipuggalo vatthukāmādikāmehi parihāyati vigacchati “pubbeva maccaṃ vijahanti bhogā, macco dhane pubbataraṃ jahātī”ti evamādīsū¹ viya. **Kathanti** kena pakārena. **Tiṭṭhantassevāti** dharantasseva. **Te bhogeti** te vatthukāmādayo bhoge. **Rājāno vāti** pathabyādirājāno. **Harantīti** gahetvā gacchanti, apaharantivā. **Corā vāti** sandhicchedādikā. **Aggi vāti** dāvaggi-ādi. **Dahatīti** jhāpeti bhasmaṃ karoti. **Udakaṃ vāti** oghādi-udakaṃ. **Vahatīti** gahetvā mahāsamuddaṃ pāpeti. **Appiyā vāti** akantā amanāpā. **Dāyādā harantīti** dāyajjavirahitā assāmikā haranti.

1. Khu 5. 120 piṭṭhe.

Nihitaṃ vāti nidhānaṃ katvā ṭhapitaṃ. **Nādhigacchatīti** na vindati na paṭilabhati, na passatīti attho. **Duppayuttāti** visamapayogena yojitā kasivāṇijjādikammantā. **Bhijjantīti** bhedaṃ pāpuṇanti, na pavattantīti attho. “Bhañjanti rathaṃ ayānakā”ti-ādīsu¹ sambhavo veditabbo.

Kule vā kulaṅgāro uppajjantīti khattiyādikule kulajhāpako² kule antimapuriso nibbattati. “Kulaṅkaro”tipi Pāli. **Yo te bhoge vikiratīti** yo eso kule pacchimako te hiraññādi ke bhoge khepeti. **Vidhamatīti** viyogaṃ karoti, dūre khipati. **Viddhaṃ setīti** nāseti adassanaṃ gameti. Atha vā itthidhutto hutvā **vikirati**. Surādhutto hutvā **vidhamati**. Akkhadhutto hutvā **viddhaṃseti**. Vikirati vā uppannaṃ āyaṃ ajānanena. Vidhamati vissajjanaṃ mukhaṃ ajānanena. Viddhaṃseti ṭhapitaṭṭhāne ārakkhaṃ asaṃvidhānenāti evamādinā yojetabbaṃ.

Aniccatāyeva aṭṭhamīti vināsabhāvo eva aṭṭhamo. **Hāyantīti** adassanaṃ yanti. **Parihāyantīti** na puna paññāyanti. **Paridhaṃsentīti** ṭhānato apagacchanti. **Paripatantīti** paggharanti. **Antaradhāyantīti** antaradhānaṃ adassanaṃ gacchanti. **Vippalujjantīti** cuṇṇavicuṇṇā hutvā apagacchanti.

Tiṭṭhanteva te bhogeti tesāṃ dhanānaṃ ṭhitakāle “tiṭṭhante nibbuta cāpī”ti evamādīsu³ viya. **Soti** so bhogasāmiko puggalo. **Cavati** devalokato. **Marati** manussalokato. **Vippalujjati** nāgasupaṇṇādilokato. Atha vā **hāyati** dhaññaṃ koṭṭhāgārasena. **Parihāyati** dhanakoṭṭhāgārasena. **Paridhaṃsati** balibaddahatthi-assādivasena. **Paripatati** dāsīdāsavasena. **Antaradhāyati** dārābharaṇavasena. **Nassati** udakādivasenāti eke vaṇṇayanti.

Ayomayenāti kāḷalohādinibbattena. **Sallenāti** kaṇḍena. **Aṭṭhimayenāti** manussaṭṭhīm ṭhapetvā avasesena. **Dantamayenāti** hatthidantādinā. **Visāṇamayenāti** govisāṇādinā. **Kaṭṭhamayenāti** veḷukaṭṭhādinā. **Viddhoti** vuttappakārasallānaṃ aññataraññatarena paḥaṭo, **Ruppatīti** vikirati, vikāraṃ āpajjati. **Kuppatīti** calati, kopam uppadeti.

1. Khu 6. 120 piṭṭhe. 2. Kulaghātaṃ (Sī), kulajhāmaṃ (Ka) 3. Khu 2. 66 piṭṭhe.

Ghaṭṭiyatīti ghaṭṭito hoti. **Pīiyatī**ti pīlito hoti, laddhappahāro **kuppati**.
 “Tatīyadivase salākaṃ paveśevā dhovanakāle **ghaṭṭiyati**. Khārappadāne
pīiyati. Pahāradhovane vā **ruppati**. Tasmim dukkhuppādane **kuppati**.
 Salākapavesane **pīiyati**. Khārappadāne **ghaṭṭiyati**”ti evameke vaṇṇayanti.

Byādhitoti laddhappahāro hutvā pīlito. **Domanassitoti** domanassappatto.
Vipariṇāmaññathābhāvāti pakatibhāvaṃ jahitvā aññathābhāvaṃ upanītena,
 antososaḍi **soko** ca vācāvippalāpo **paridevo** ca kāyapīlanādi **dukkhañca**
 cittapīlanādi **domanassañca** bhuso āyāso **upāyāso** ca. Ete vuttappakārā
 sokādayo uppajjanti samudācāraṃ gacchanti.

3. Tatīyagāthāyaṃ saṅkhepattho—yo pana ime kāme tattha
 chandarāgavikkhambhanena vā samucchedena vā attano pādena sappassa
 siraṃ viya parivajjeti, so bhikkhu sabbalokaṃ vipphāretvā¹ ṭhitattā loke
 visattikāsaṅkhātāṃ taṇhaṃ sato hutvā samativattatīti.

Yoti vibhajitabbaṃ padaṃ. **Yo yādisoti**—ādīni tassa vibhajanapadāni.
 Ettha ca yasmā **yoti** atthapadaṃ, tañca aniyamena puggalaṃ dīpeti. Tasmā
 tassa atthaṃ dassento aniyamena puggaladīpakaṃ yosaddameva āha. Tasmā
 ettha evamattho veditabbo. **Yoti** yo kocīti. Yasmā yo yo koci nāma, so
 avassaṃ yathāliṅga yathāyutta yathāvihitayathāppakāra yaṃṭhānapatta
 yaṃdhammasamannāgatavasena ekenākārena paññāyati, tasmā taṃ tattha
 ñāpetuṃ taṃ bhedaṃ pakāsento “**yādiso**”ti—ādimāha. Tattha **yādisoti**
 liṅgavasena yādiso vā tādiso vā hotu, dīgho vā rasso vā kāḷo vā odāto vā
 maṅguracchavi vā kiso vā thūlo vāti attho.

Yathāyuttoti yogavasena yena vā tena vā yutto hotu, navakammayutto
 vā uddesayutto vā vāsadhurayutto vāti attho. **Yathāvihitoti** yathāṭhapito
 navakammādhiṭṭhāyikādivasena. **Yathāpakāro**ti yathāpakārena patiṭṭhito
 padīpanāyakādivasena².

1. Visaritvā (Syā)

2. Parisanāyakādivasena (Sī, Syā)

Yaṁṭhānappattoti yaṁ ṭhānantaraṁ patto senāpatiseṭṭhiṭṭhānādivasena.
Yaṁdhammasamannāgatoti yena dhammena upāgato dhutaṅgādivasena.

Vikkhambhanato vāti upacārappanāsamādhīhi kilesānaṁ dūrīkaraṇato
vā ghaṭappahārena sevālānaṁ viya. **Samucchedato** vāti puna appavattiṁ
katvā accantato maggena kilesānaṁ ucchinnamūlato pahānavasena
samucchedato vā. **Aṭṭhikaṅkalūpamā** kāmāti-ādīni ekādasa padāni
vipassanāvasena vuttāni.

Buddhānussatiṁ bhāventopīti-ādīni cha padāni **maraṇassatiṁ**
bhāventopī. **Upasamānussatiṁ bhāventopīti** imāni ca upacārajjhānavasena
vuttāni. **Ānāpānassatiṁ bhāventopī**. **Kāyagatāsatiṁ bhāventopī**. **Paṭhamam**
jhānaṁ bhāventopīti-ādīni **nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṁ bhāventopīti**
pariyosānāni appanājjhānavasena vuttāni. Tattha **aṭṭhikaṅkalūpamā** kāmāti
sunikkantaṁ nikkantaṁ nimmaṁsaṁ lohitaṁakkhitaṁ aṭṭhikaṅkalam upamā
etesam kāmānanti aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā. **Appassādaṭṭhenāti** “appaṁ
parittaṁ sukhassādaṁ ādīnavo ettha bhiyyo”ti dassanaṭṭhena. **Passantoti**
“yāvadeva pana so kukkuro kilamathassa vighātassa bhāgī assā”ti
ñāṇacakkhunā passanto. **Parivajjetīti** dūraṅgameti. Vuttaṇhetam
Bhagavatā—

Seyyathāpi gahapati kukkuro jighacchādubbalyapareto
goghātakasūnaṁ paccupaṭṭhito assa, tamenam dakkho goghātako vā
goghātakantevāsī vā aṭṭhikaṅkalam sunikkantaṁ nikkantaṁ
nimmaṁsaṁ lohitaṁakkhitaṁ upasumbheyya. Tam kiṁ maññasi
gahapati? Api nu kho so kukkuro amum aṭṭhikaṅkalam sunikkantaṁ
nikkantaṁ nimmaṁsaṁ lohitaṁakkhitaṁ palehanto
jighacchādubbalyam paṭivineyyāti. No hetam bhante. Tam kissahetu?
Aduṁ hi bhante aṭṭhikaṅkalam sunikkantaṁ nikkantaṁ nimmaṁsaṁ
lohitaṁakkhitaṁ, yāvadeva pana so kukkuro kilamathassa vighātassa
bhāgī assāti. Evameva kho gahapati ariyasāvako iti paṭisaṅcikkhati
“aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā vuttā Bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā,
ādīnavo ettha bhiyyo”ti. Evametam yathābhūtaṁ sammappaññāya disvā
yāyam upekkhā nānattā

nānattasitā, taṃ abhinivajjetvā yāyaṃ upekkhā ekattā ekattasitā, yattha sabbaso lokāmisupādānā aparisesā nirujjhanti, tamevūpekkhaṃ bhāvetīti¹.

Gijjhādīhi sādharmaṇā maṃsapesi upamā etesanti **maṃsapesūpamā**. Bahūnaṃ sādharmaṇaṭṭhena **bahusādharaṇā**. Ādittaṃ tiṇukkam upamā etesanti **tiṇukkūpamā**. Anudahanaṭṭhenaṭṭhi hatthādijhāpanaṭṭhena. Sādhikaporisappamaṇā vītaccikānaṃ vītadhūmaṇaṃ aṅgāraṇaṃ pūrā aṅgārakāsu upamā etesanti **aṅgārakāsūpamā**. **Mahāparilāhaṭṭhenaṭṭhi** mahantaparitāpanaṭṭhena. Ārāmarāmaṇeyyādikaṃ supinaṃ upamā etesanti **supinakūpamā**. Ittarapaccupaṭṭhānaṭṭhenaṭṭhi appatvā, na upagantvā tiṭṭhanaṭṭhena. Yācitenā laddhaṃ yānādibhaṇḍaṃ upamā etesanti **yācitakūpamā**. **Tāvakālikaṭṭhenaṭṭhi** anibandhanaṭṭhena. Sampannaphalarukkho upamā etesanti **rukkhaphalūpamā**. **Sambhañjanaparibhañjanaṭṭhenaṭṭhi** sākhañjanaṭṭhena ceva samantato bhañjitvā rukkhapātanaṭṭhena ca. Asi ca sūnā ca upamā etesanti **asisūnūpamā**. **Adhikuṭṭanaṭṭhenaṭṭhi** chindanaṭṭhena. Sattisūlaṃ upamā etesanti **sattisulūpamā**. **Vinivijjanaṭṭhenaṭṭhi** nipatetvā² gamanaṭṭhena. Bhayajanaṭṭhena sappasiraṃ upamā etesanti **sappasirūpamā**. **Sappaṭibhayaṭṭhenaṭṭhi** saha abhimukhe bhayaṭṭhena. Dukkhaṇaṇaṃ aggikkhandhaṃ upamā etesanti **aggikkhandhūpamā**. **Mahābhitāpanaṭṭhenaṭṭhi** mahanta-abhitāpakāyapilā-uppādanaṭṭhenaṭṭhi kāmāṃ parivajjetīti. Vuttaṃ hetam—

Seyyathāpi gahapati gijjho vā kaṅko vā kulalo vā maṃsapesiṃ ādāya uḍḍiyeyya, tamenāṃ gijjhāpi kaṅkāpi kulalāpi anupatitvā anupatitvā vitaccheyyumaṃ vissajjeyyumaṃ. Taṃ kiṃ maññasi gahapati? Sace so gijjho vā kaṅko vā kulalo vā taṃ maṃsapesiṃ na khippameva paṇissajjeyya. So tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigaccheyya, maraṇamattaṃ vā dukkhanti. Evaṃ bhante. Evameva kho gahapati ariyasāvako iti paṭisañcikkhati “maṃsapesūpamā kāmā vuttā Bhagavatā -pa- tamevūpekkhaṃ bhāveti. Seyyathāpi gahapati puriso ādittaṃ tiṇukkam ādāya paṭivātaṃ gaccheyya. Taṃ kiṃ maññasi gahapati?

1. Ma 2. 27 piṭṭhe.

2. Nibbaṭṭetvā (Sī)

Sace so puriso taṃ ādittaṃ tiṇṇukaṃ na khippameva paṭinissajjeyya. Tassa sā ādittā tiṇṇukā hatthaṃ vā daheyya, bāhuṃ vā daheyya, aññataraṃ vā aññataraṃ vā aṅgapaccaṅgaṃ daheyya, so tattonidānaṃ maraṇaṃ vā nigaccheyya, maraṇamattaṃ vā dukkhanti. Evaṃ bhante. Evameva kho gahapati ariyasāvako iti paṭisañcikkhati “tiṇṇukūpamā kāmā vuttā Bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā -pa- tamevūpekkhaṃ bhāveti. Seyyathāpi gahapati aṅgārakāsu sādhipaporisā pūrā aṅgārānaṃ vītaccikānaṃ vītadhūmaṇaṃ. Atha puriso āgaccheyya jīvitukāmo amaritukāmo suhakāmo dukkhappaṭikkūlo, tamenāṃ dve balavanto purisā nānābhāsu gahetvā aṅgārakāsuṃ upakaḍḍheyyuṃ. Taṃ kiṃ maññasi gahapati? Api nu so puriso iti citi ceva kāyaṃ sannāmeyyāti. Evaṃ bhante. Taṃ kissaheṭu? Viditañhi bhante tassa purisassa “imaṃ ca ahaṃ aṅgārakāsuṃ papatissāmi, tattonidānaṃ maraṇaṃ vā nigacchissāmi maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ”ti. Evameva kho gahapati ariyasāvako iti paṭisañcikkhati “aṅgārakāsūpamā kāmā vuttā Bhagavatā -pa- tamevūpekkhaṃ bhāveti. Seyyathāpi gahapati puriso supinaṃ passeyya ārāmaṇaṇeyyakaṃ vanarāmaṇeyyakaṃ bhūmirāmaṇeyyakaṃ pokkharāṇirāmaṇeyyakaṃ, so paṭibuddho na kiñci paṭipasseyya. Evameva kho gahapati ariyasāvako iti paṭisañcikkhati “supinakūpamā kāmā vuttā Bhagavatā -pa- tamevūpekkhaṃ bhāveti. Seyyathāpi gahapati puriso yācitaṃ bhogaṃ yācitvā yānaṃ vā poriseyyaṃ pavaramaṇikuṇḍalaṃ. So tehi yācitatehi bhogehi purakkhato parivuto antarāpaṇaṃ paṭipajjeyya. Tamenāṃ jano disvā evaṃ vadeyya “bhogī vata bho puriso, evaṃ kira bho bhogino bhogāni bhuñjanti”ti. Tamenāṃ sāmikā yattha yattheva tāni passeyyuṃ, tattha tattheva tāni hareyyuṃ. Taṃ kiṃ maññasi gahapati? Alaṃ nu kho tassa purisassa aññathattāyāti. Evaṃ bhante. Taṃ kissaheṭu? Sāmīno hi bhante tāni harantīti. Evameva kho gahapati ariyasāvako iti paṭisañcikkhati

“Yācitakūpamā kāmā vuttā Bhagavatā -pa- tamevūpekkham bhāveti. Seyyathāpi gahapati gāmassa vā nigamassa vā avidūre tibbo vanasaṇḍo, tatrassa rukkho sampannaphalo ca upapannaphalo ca. Na cassu kānici phalāni bhūmiyaṃ patitāni. Atha puriso āgaccheyya phalatthiko phalagavesī phalapariyesanaṃ caramāno. So taṃ vanasaṇḍaṃ ajjhogāhetvā taṃ rukkhaṃ passeyya sampannaphalañca upapannaphalañca. Tassa evamassa “ayaṃ kho rukkho sampannaphalo ca, upapannaphalo ca, natthi ca kānici phalāni bhūmiyaṃ patitāni, jānāmi kho panāhaṃ rukkhaṃ āropitum. Yannūnāhaṃ imaṃ rukkhaṃ ārohitvā yāvadatthañca khādeyyaṃ, ucchaṅgañca pūreyyaṃ”ti. So taṃ rukkhaṃ ārohitvā yāvadatthañca khādeyya, ucchaṅgañca pūreyya. Atha dutiyo puriso āgaccheyya phalatthiko phalagavesī phalapariyesanaṃ caramāno tiṇhaṃ kuṭhāriṃ ādāya, so taṃ vanasaṇḍaṃ ajjhogāhetvā taṃ rukkhaṃ passeyya sampannaphalañca upapannaphalañca. Tassa evamassa “ayaṃ kho rukkho sampannaphalo ca upapannaphalo ca, natthi ca kānici phalāni bhūmiyaṃ patitāni, na kho panāhaṃ jānāmi rukkhaṃ ārohitum. Yannūnāhaṃ imaṃ rukkhaṃ mūlato chetvā yāvadatthañca khādeyyaṃ, ucchaṅgañca pūreyyaṃ”ti. So taṃ rukkhaṃ mūlatova chindeyya. Taṃ kiṃ maññasi gahapati? Amuko so puriso paṭhamam rukkhaṃ ārūḷho. Sace so na khippameva oroheyya. Tassa so rukkho papatanto hatthaṃ vā bhañjeyya pādaṃ vā bhañjeyya aññataram vā aññataram vā aṅgapaccaṅgaṃ bhañjeyya. So tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkhanti. Evaṃ bhante. Evameva kho gahapati ariyasāvako iti paṭisañcikkhati “rukkhaphalūpamā kāmā vuttā Bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnava ettha bhiyyo”ti. Evameva yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā yāyaṃ upekkhā nānattā nānattasitā, taṃ abhinivajjetvā yāyaṃ upekkhā ekattā ekattasitā. Yattha sabbaso lokāmisūpādānā aparisesā nirujjhanti. Tamevūpekkhaṃ bhāvetīti¹.

1. Ma 2. 27 piṭṭhādīsu.

Evam aṭṭhikaṅkalādika-aggiikkhandhūpamapariyosānato vipassanam dassetvā idāni upacārasamādhim dassento “**Buddhānussatiṃ bhāvento**”ti-ādimāha.

Tattha punappunam uppajjanato sati eva anussati.
Pavattitabbaṭṭhānamhiyeva ca pavattattā saddhāpabbajitassa kulaputtassa anurūpā satītipi anussati. Buddhānussati. Arahātādibuddhaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanam, taṃ **Buddhānussatiṃ. Bhāventoti** vaḍḍhento brūhento. Dhammaṃ ārabha uppannā anussati **dhammānussati**, svākkhātātādidhammaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanam. Saṃghaṃ ārabha uppannā anussati **saṃghānussati**, suppaṭipannatādisaṃhaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanam. Sīlaṃ ārabha uppannā anussati **sīlānussati**, attano akhaṇḍatādisīlaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanam. Cāgaṃ ārabha uppannā anussati **cāgānussati**, attano muttacāgatādicāgaguṇārammaṇāya¹ satiyā etaṃ adhivacanam. Devatā ārabha uppannā anussati **devatānussati**, devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā attano saddhādiguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanam. Ānāpāne ārabha uppannā sati **ānāpānassati**, ānāpānanimittārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanam. Maraṇaṃ ārabha uppannā sati **marāṇassati**, ekabhavapariyāpannañjīvitindriyupaccheda-saṅkhātamarāṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanam.

Kucchitānaṃ kesādīnaṃ paṭikkūlānaṃ āyattā ākarattā kāyoti saṅkhaṃ gate sarīre gatā pavattā sati **kāyagatāsati**, tādisaṃ vā kāyaṃ gatā sati “kāyagatasati”ti vattabbe rassaṃ akatvā “kāyagatāsati”ti vuttaṃ. Kesādikesu kāyakoṭṭhāsesu paṭikkūlanimittārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanam. Upasamaṃ ārabha uppannā anussati **upasaṃānussati**, sabbadukkhūpasamārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanam.

Vitakkavicārapītisukhacittakaggaṭāsampayuttaṃ paṭhamajjhānaṃ bhāvento. Pītisukhacittakaggaṭāsampayuttaṃ dutiyajjhānaṃ bhāvento. Sukhacittakaggaṭāsampayuttaṃ tatiyajjhānaṃ bhāvento. Upekkhācittakaggaṭāsampayuttaṃ catutthajjhānaṃ bhāvento -pa-nevasaññānāsaññāyatanam bhāventopi kāme parivajjetīti.

1. Muttacāgatādicāgārammaṇāya (Ka)

Vikkhambhanappahānaṃ dassetvā idāni samucchedena kāmānaṃ pahānaṃ dassetuṃ “**sotāpattimaggaṃ bhāventopi**”ti-ādimāha. Tattha maggasotassa āpajjanaṃ sotāpatti, sotāpattiyā maggo sotāpattimaggo. **Apāyagamanīye kāmēti** ye hi apāyaṃ gacchanti, te apāyagamanīye kāme samucchedato sotāpattimaggaṃ bhāvento parivajjeti. Paṭisandhivasena sakimyeva imaṃ lokaṃ āgacchatīti sakadāgāmī, tassa maggo sakadāgāmimaggo. Taṃ maggaṃ bhāvento. **Oḷāriketi** pariḷāhappatte. Paṭisandhivaseneva kāmabhavaṃ nāgacchatīti anāgāmī, tassa maggo anāgāmimaggo. Taṃ maggaṃ bhāvento. **Anusahagateti** sukhumabhāvappatte. Kilesehi ārakattā, kilesārīnaṃ hatattā, saṃsāracakkassa arānaṃ hatattā, pāpakaraṇe rahābhāvā, paccayādīnaṃ arahattā ca arahāṃ, arahato bhāvo arahattaṃ. Kiṃ taṃ? Arahattaphalaṃ. Arahattassa maggo arahattamaggo. Taṃ arahattamaggaṃ bhāvento. **Sabbena sabbanti** sabbenākārena sabbāṃ. **Sabbathā sabbanti** sabbappakārena sabbāṃ. **Asesaṃ nissesanti** niravasesaṃ gandhamattampi aṭṭhapetvā. Atha vā **sabbena sabbāṃ** mūlavasena. **Sabbathā sabbāṃ** ākāranippadesavasena. **Asesaṃ nissesāṃ** bhāvanānippadesavasena. Tathā purimena duccharitābhāvena. Dutiyena pariyuṭṭhānābhāvena. Tatiyena anusayābhāvena evameke vaṇṇayanti.

Sappo vuccati ahīti yo koci saranto gacchati. **Kena tthenāti** kena atthena. **Saṃsappanto gacchatīti** yasmā sammā saṃsaranto¹ gacchatīti **sappo**. **Bhujantoti** vaṅkavaṅko hutvā. **Pannasiroti** nipannaśīso hutvā. **Sirena supatīti** sīsaṃ bhogantare katvā supanabhāvena sirasā supatīti **sarīsapo**. Bile sayatīti **bilāsayo**. “Bilasayo”tipi Pāḷi, taṃ sundaraṃ. Guhāyaṃ setīti **guhāsayo**. **Dāṭhā tassa āvudhoti** tassa sappassa duve dāṭhā paharaṇasatthasaṅkhāto āvudho. **Visaṃ tassa ghoranti** tassa sappassa byāpakasaṅkhātaṃ visaṃ dāruṇaṃ kakkhaḷaṃ. **Jivhā tassa duvidhāti** tassa sappassa dvedhā jivhā. **Dvīhi jivhāhi rasaṃ sāyatīti** duvidhāhi jivhāhi rasaṃ jānāti assādaṃ vindati sādiyatīti. Jivituṃ kāmayatīti **jīvitukāmo**. Amarituṃ kāmayatīti **amaritukāmo**. Sukhaṃ kāmayatīti **sukhakāmo**. **Dukkhappaṭikkūloti**

1. Saṅkanto (Ka)

dukkhaṃ aniccamāno. **Pādenā**ti attano pādena. **Sappasiranti** sappassa sīsaṃ. **Vajjeyyā**ti dūrato vajjeyya. **Vivajjeyyā**ti tassa pamāṇena.

Parivajjeyyāti samantato. **Abhinivajjeyyā**ti catutthappamāṇena. Atha vā purimena sīsato. Dutiyatatiyena dvīhi passehi. Catutthena pacchato. “Kāme pana appattassa pariyesanamūladukkhavatthubhāvena **vajjeyya**. Pattassa ārakkhamūladukkhavatthubhāvena **vivajjeyya**.

Aññānapariḷhadukkhavatthubhāvena **parivajjeyya**. Vināsamukhe piyavippayogadukkhavatthubhāvena **abhinivajjeyyā**”ti evameke vaṇṇayanti.

Raṇjanavasena **rāgo**. Balavaraṇjanaṭṭhena **sārāgo**. Visaye sattānaṃ anu anu nayanato **anunayo**. Anurujjhatīti **anurodho**, kāmetīti attho. Yattha katthaci bhava sattā etāya nandantīti **nandī**, sayam vā nandatīti **nandī**. Nandī ca sā raṇjanaṭṭhena rāgo cāti **nandirāgo**. Tattha ekasmiṃ ārammaṇe sakim uppannā taṇhā nandī, punappunaṃ uppajjamānā nandirāgoti vuccati. **Cittassa sārāgoti** yo heṭṭhā “balavaraṇjanaṭṭhena sārāgo”ti vutto, so na sattassa, cittasseva sārāgoti attho.

Icchanti etāya ārammaṇānīti **icchā**. Bahalakilesabhāvena mucchanti etāya pāṇinoti **mucchā**. Gilitvā pariniṭṭhapetvā gahaṇavasena **ajjhosānaṃ**. Iminā sattā gijjhanti gedhaṃ āpajjantīti **gedho**. Bahalaṭṭhena vā **gedho**. “Gedhaṃ vā pana pavanasaṇḍan”ti¹ hi bahalaṭṭheneva vuttaṃ. Anantarapadaṃ upasaggavasena vaḍḍhitaṃ, sabbatobhāgena vā gedhoti **paligedho**. Sajjanti etenāti **saṅgo**. Lagganaṭṭhena vā **saṅgo**. Osīdanaṭṭhena **paṅko**. Ākaḍḍhanavasena **ejā**. “Ejā imaṃ purisaṃ parikaḍḍhati tassa tasseva bhavassa abhinibbattiyā”ti hi vuttaṃ. Vañcanaṭṭhena **māyā**. Vaṭṭasmiṃ sattānaṃ jananaṭṭhena **janikā**. “Taṇhā janeti purisaṃ, cittamassa vidhāvati”ti² hi vuttaṃ. Vaṭṭasmiṃ satte dukkhena saṃyojayamānā janetīti **sañjananī**. Ghaṭanaṭṭhena **sibbinī**. Ayam hi vaṭṭasmiṃ satte cutipaṭisandhivasena sibbati ghaṭeti tunnakāro viya pilotikāya pilotikaṃ, tasmā “ghaṭanaṭṭhena sibbinī”ti vuttā. Anekappakāraṃ visayaajālaṃ taṇhāvipphanditanivesasaṅkhātāṃ vā jālamassā atthīti **jālinī**.

1. Gedhānaṃ saṇḍanti (Sī)

2. Saṃ 1. 34 piṭṭhe.

Ākaḍḍhanaṭṭhena sīghasotā saritā viyāti **saritā**. Allaṭṭhena vā **saritā**. Vuttaṃ hetam “saritāni sinehitāni ca somanassāni bhavanti jantuno”ti¹. Allāni ceva siniddhāni cāti ayam hettha attho. Anayabyasanāpādanaṭṭhena kummānubandhasuttakam viyāti **suttam**. Vuttaṃ hetam “suttanti kho bhikkhave nandirāgassetam adhivacanan”ti². Rūpādīsu vitthataṭṭhena **visatā**. Tassa tassa paṭilābhatthāya satte āyūhāpetīti **āyūhini**. Ukkaṇṭhitum apadānato sahāyaṭṭhena **dutiya**. Ayam hi sattānam vaṭṭasmiṃ ukkaṇṭhitum na deti, gatagataṭṭhāne piyasahāyo viya abhiraṃpeti. Teneva vuttaṃ—

“Taṇhādutiyo puriso, dīghamaddhānasamsaram.
Itthabhāvaññathābhāvam, samsāram nātivattatī”ti³.

Paṇidhānakavasena **paṇidhi**. **Bhavanettī**ti bhavarajju. Etāya hi sattā rajjuyā gīvāyam baddhā goṇā viya icchiticchitaṭṭhānam niyyanti. Tam tam ārammaṇam vanati bhajati allīyatīti **vanam**, vanati yācatīti vā **vanam**. **Vanathoti** byañjanena padaṃ vaḍḍhitam. Anattadukkhānam vā samuṭṭhāpanaṭṭhena gahanaṭṭhena ca vanam viyāti **vanam**. Balavataṇhāyetam nāmam. Gahanataṭṭhena pana tato balavatarā **vanatho** nāma. Tena vuttaṃ—

“Vanam chindatha mā rukkham, vanato jāyate bhayaṃ.
Chetvā vanañca vanathañca, nibbanā hotha bhikkhavo”ti⁴.

Santhavanavasena **santhavo**⁵, samsaggoti attho. So duvidho taṇhāsanthavo mittasanthavo ca. Tesu idha taṇhāsanthavo adhippeto. Sinehavasena **sneho**. Ālayakaraṇavasena kampamānā apekkhatīti **apekkhā**. Vuttampi cetam “imāni te deva caturāsīti nagarasahassāni Kusāvatīrājadhānippamukhāni, ettha deva chandam janehi jīvite apekkham karohī”ti⁶. Ālayam karohīti ayam hettha attho. Pāṭiyekke pāṭiyekke ārammaṇe bandhatīti **paṭibandhu**, nātakaṭṭhena vā pāṭiyekko bandhūtipi **paṭibandhu**. Niccasannissitaṭṭhenapi sattānam taṇhāsamo bandhu nāma natthi.

1. Khu 1. 62 piṭṭhe.

2. Sam 1. 425 piṭṭhe.

3. Khu 1. 201, 261; Am 1. 316; Khu 7. 362; Khu 8. 211 piṭṭhesu.

4. Khu 1. 54 piṭṭhe Dhammapade.

5. Sandhavo (Pāṭi)

6. Dī 2. 155 piṭṭhe.

Ārammaṇānaṃ asanato **āsā**, ajjhottharaṇato ceva tittim anugantvāva paribhuñjanato cāti attho. Āsīsanavasena **āsīsanā**. Āsīsitassa bhāvo **āsīsitattam**.

Idāni tassā pavattiṭṭhānaṃ dassetuṃ “**rūpāsā**”ti-ādi vuttam. Tattha āsīsanavasena āsāti āsāya atthaṃ gahetvā rūpe āsā **rūpāsā**. Evaṃ navapi padāni veditabbāni. Ettha ca purimāni pañca pañcakāmaguṇavasena vuttāni, parikkhāralobhavasena chaṭṭham. Tam visesato pabbajitānaṃ, tato parāni tīṇi atittiyavattuvasena gahaṭṭhānaṃ. Na hi tesam dhanaputtajīvitehi aññaṃ piyataṃ atthi. “Idaṃ mayhaṃ, idaṃ mayhan”ti vā “asukena me idaṃ dinnam, idaṃ dinnan”ti vā evaṃ satte jappāpetīti **jappā**, parato dve padāni upasaggena vaḍḍhitāni, tato paraṃ aññenākārena vibhajitum āraddhattā puna “jappā”ti vuttam. Jappanākāro **jappanā**. Jappitassa bhāvo **jappitattam**. Punappunaṃ visaye lumpati ākaḍḍhatīti lolupo, lolupassa bhāvo **lolupam**. Loluppanākāro **loluppāyanā**, loluppasamaṅgino bhāvo **loluppāyitattam**.

Pucchañjikatāti yāya taṇhāya lābhaṭṭhānesu pucchaṃ cālayamānā sunakhā viya kampamānā vicaranti, tam tassā kampanataṇhāya nāmaṃ. Sādhu manāpamanāpe visaye kāmetīti sādhu kāmō, tassa bhāvo **sādhukamyatā**. Mātāmātucchāti-ādike ayuttaṭṭhāne rāgoti **adhammarāgo**. Yuttaṭṭhānepi balavā hutvā uppanno lobho **visamalobho**. “Rāgo visaman”ti-ādivacanato¹ vā yuttaṭṭhene vā ayuttaṭṭhāne vā uppanno chandarāgo adhammaṭṭhena adhammarāgo. Visamaṭṭhena visamalobhoti veditabbo. Ārammaṇānaṃ nikāmanavasena **nikanti**. Nikāmanākāro **nikāmanā**. Patthayanavasena **patthanā**. Pihāyanavasena **pihanā**. Suṭṭhu patthanā **sampatthanā**. Pañcasu kāmaguṇesu taṇhā **kāmatanḥā**. Rūpārūpabhavesu taṇhā **bhavatanḥā**. Uccedasaṅkhāte vibhave taṇhā **vibhavatanḥā**. Suddhe rūpabhavasmimyeva taṇhā **rūpatanḥā**. Arūpabhave taṇhā **arūpatanḥā**. Uccedadiṭṭhisahagato rāgo², nirodhe taṇhā **nirodhatanḥā**. Rūpe taṇhā **rūpatanḥā**. Sadde taṇhā **saddatanḥā**. **Gandhatanḥā**dīsupi ese va nayo. **Oghādayo** vuttatthāva.

1. Abhi 2. 382 piṭṭhe.

2. ...diṭṭhirāgo. (Abhi-Ṭṭha 1. 398 piṭṭhe.)

Kusaladhamme āvaratīti **āvaraṇaṃ**. Chādanavasena **chadanaṃ**. Satte vaṭṭasmiṃ bandhatīti **bandhanaṃ**. Cittaṃ upahantvā kilissati saṃkiliṭṭhaṃ karotīti **upakkilesa**. Thāmagataṭṭhena anu anu setīti **anusayo**. Uppajjamānaṃ cittaṃ pariyuṭṭhātīti **pariyuṭṭhānaṃ**, uppajjitum apadānena kusalaavāraṃ gaṇhātīti attho. “Corā magge pariyuṭṭhimsu, dhuttā magge pariyuṭṭhimsū”ti-ādisu¹ hi maggaṃ gaṇhimsūti attho. Evamidhāpi gahaṇaṭṭhena pariyuṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Paliveṭhanaṭṭhena latā viyāti **latā**. “Latā uppajja tiṭṭhati”ti² āgataṭṭhānēpi ayaṃ taṇhā latāva vuttā. Vividhāni vatthūni icchatīti **vevicchaṃ**. Vaṭṭadukkhaṃ mūlanti **dukkhamūlaṃ**. Tasseva dukkhaṃ nidānanti **dukkhanidānaṃ**. Taṃ dukkhaṃ ito pabhavatīti **dukkhappabhavo**. Bandhanaṭṭhena pāso viyāti pāso, mārassa pāso **mārapāso**. Duruggilanaṭṭhena baḷisaṃ viyāti baḷisaṃ, mārassa baḷisaṃ **mārabāḷisaṃ**. Taṇhābhibhūtā mārassa visayaṃ nātikkamanti, tesāṃ upari māro vasaṃ vattetīti iminā pariāyena mārassa visayoti **māravisayo**. Sandanaṭṭhena taṇhāva nadī **taṇhānadī**. Ajjhottharaṇaṭṭhena taṇhāva jālaṃ **taṇhājālaṃ**. Yathā sunakhā gaddūlabaddhā yadicchakaṃ niyyanti, evaṃ taṇhābaddhā sattāti dāḥabandhanaṭṭhena gaddūlaṃ viyāti gaddūlaṃ, taṇhāva gaddūlaṃ **taṇhā gaddūlaṃ**. Duppūraṇaṭṭhena taṇhāva samuddo **taṇhāsamuddo**. Abhiṇṇāyanaṭṭhena **abhiṇṇā**. Lubbhanti etena, sayaṃ vā lubbhati, lubbhanamattameva vā tanti **lobho**. Sampayuttakānaṃ **akusalānaṃ** patiṭṭhaṭṭhena **mūlaṃ**.

Visattikāti visattikā iti. **Kenatṭhenā**ti kena sabhāvena. **Visatā**ti vitthaṭā rūpādisu. **Visālā**ti vipulā. **Visaṭā**ti tebhūmakabyāpakavasena vusaṭā. Purimavacanameva takārassa ṭakāraṃ katvā byañjanavibhāgaṃ katvā vuttaṃ. **Visakka**ti parisappati sahati vā. Ratto hi rāgavatthunā pādena tāḷiyamānopi sahati. Osakkaṇaṃ vipphandaṇaṃ vā “visakkaṇa”ti vadanti. “Kusalākusalānaṃ patī”ti keci vaṇṇayanti. **Visamharatī**ti tathā tathā kāmesu ānisaṃsaṃ passantī vividhehi ākārehi nekkhammābhimukhappavattito cittaṃ saṃharati saṃkhipati, visaṃ vā dukkhaṃ, taṃ harati, vahaṭīti attho. **Visamvādikā**ti aniccādiṃ niccādito gaṇhantī visaṃvādikā hoti. Dukkhanibbattakassa kammaṃsa hetubhāvato

1. Vi 4. 471 piṭṭhe.

2. Khu 1. 62 piṭṭhe Dhammapade.

visamūlā, visam vā dukkhadukkhādibhūtā vedanā mūlaṃ etissāti **visamūlā**. Dukkhasamudayattā visam phalaṃ etissāti **visaphalā**. Yāya taṇhāya rūpādikassa dukkhasseva paribhogo hoti, na amatassāti sā “visaparibhogā”ti vuttā. Sabbattha niruttivasena padasiddhi veditabbā.

Tassā visayaṃ dassetukāmo “**visālā vā pana sā taṇhā rūpe**”ti-ādimāha. Tattha **visālā vā panā**ti mahantī eva taṇhāyanaṭṭhena taṇhā, rūpādayo pañca pañcakāmaguṇikarāgavasena vuttā. **Kulegaṇeti**-ādini ekādasa padāni loluppādavāsena vuttāni. Kāmadhātuttiko kammavaṭṭavasena vibhatto, kāmabhavattiko vipākavaṭṭavasena vibhatto, saññābhavattiko saññāvasena vibhatto, ekavokārabhavattiko khandhavasena vibhatto. Atītattiko kālavasena, diṭṭhacatukko ārammaṇavasena, apāyattiko okāsavasena, khandhattiko nissattanijjīvavasena vibhattoti nātabbā. Tatrāyaṃ saṅkhepena atthadīpanā vibhāvanā ca—

“Tattha katamā kāmadhātu? Heṭṭhato Avicinirayaṃ pariyaṇtaṃ karitvā uparito Paranimmitavasavattideve antokaritvā yaṃ etasmiṃ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā khandhadhātu-āyatanā rūpaṃ vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ, ayaṃ vuccati kāmadhātu”¹.

“Tattha katamā rūpadhātu? Heṭṭhato brahmalokaṃ pariyaṇtaṃ karitvā uparito akaniṭṭhe deve antokaritvā yaṃ etasmiṃ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihārissa vā cittacetasikā dhammā, ayaṃ vuccati rūpadhātu”¹.

“Tattha katamā arūpadhātu? Heṭṭhato Ākāsānañcāyatanupage deve pariyaṇtaṃ karitvā uparito Nevasaññānāsaññāyatanupage deve antokaritvā yaṃ etasmiṃ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihārissa vā cittacetasikā dhammā, ayaṃ vuccati arūpadhātu”ti. Aṭṭhakathāyaṃ pana “**kāmadhātū**ti kāmabhavo, pañcakkhandhā labbhanti. **Rūpadhātū**ti rūpabhavo, pañcakkhandhā labbhanti. **Arūpadhātū**ti arūpabhavo, cattāro khandhā labbhanti”ti vuttaṃ.

1. Abhi 1. 253 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 254 piṭṭhe.

Atha vā kāmarāgasāṅkhātena kāmena yuttā dhātu **kāmadhātu** kāmasāṅkhātā vā dhātu **kāmadhātu**. Kāmaṃ pahāya rūpena yuttā dhātu **rūpadhātu**, rūpasāṅkhātā vā dhātu **rūpadhātu**. Kāmañca rūpañca pahāya arūpena yuttā dhātu **arūpadhātu**, arūpasāṅkhātā vā dhātu **arūpadhātu**. Tā eva dhātuyo puna bhavapariyāyena vuttā. Bhavantīti hi bhavāti vuccanti. Saññāya yutto bhavo, saññāvataṃ vā bhavo, saññā vā ettha bhave atthīti **saññābhavo**. So kāmabhavo ca asaññābhavamutto rūpabhavo ca Nevasaññānāsaññābhavamutto arūpabhavo ca hoti.

Na saññābhavo **asaññābhavo**, so rūpabhavekadeso. Oḷārikattābhāvato nevasaññā, sukhumattena sabbhāvato nāsaññāti Nevasaññānāsaññā, tāya yutto bhavo **Nevasaññānāsaññābhavo**. Atha vā oḷārikāya saññāya abhāvā sukhumāya ca abhāvā Nevasaññānāsaññā asmim bhaveti **Nevasaññānāsaññābhavo**, so arūpabhavekadeso. Ekena rūpakkhandhena vokiṇṇo bhavo, eko vā vokāro, assa bhavassāti **ekavokārabhavo**, so asaññābhavoca. Catūhi arūpakkhandhehi vokiṇṇo bhavo, cattāro vā vokārā assa bhavassāti **catuvokārabhavo**, so arūpabhavo eva. Pañcahi khandhehi vokiṇṇo bhavo, pañca vā vokārā assa bhavassāti **pañcavokārabhavo**, so kāmabhavo ca rūpabhavekadeso ca hoti. Atītattiko heṭṭhā vuttanayova. **Diṭṭhanti** catusamuṭṭhānikaṃ rūpārammaṇaṃ. **Sutanti** dvisamuṭṭhānikaṃ saddārammaṇaṃ. **Mutanti** phusitvā gahetabbāni catusamuṭṭhānikāni gandharasaphoṭṭhabbārammaṇāni. **Viññātabbāni** nāma manasā jānitabbāni dhammārammaṇaṃ. Tesu diṭṭhasutamutaviññātabbesu dhammesu. **Visaṭṭhā vitthātā** mahantā patthaṭṭhā.

Apāyaloketi vaḍḍhisāṅkhātassa ayassa abhāvena apāyo, tasmim apāyaloke. **Khandhaloketi** rāsaṭṭhena rūpādayo pañcakkhandhā eva loko. **Dhātuloketi** suññataṭṭhena cakkhudhātu-ādayo aṭṭhārasa dhātuyo eva loko. **Āyatanaloketi** āyatanādihi kāraṇehi dvādasāyatanāni eva loko. Sabbepi lujjanapalujjanaṭṭhena loko, vuttappakāre loka visaṭṭhā vitthātāti visattikā. **Satoti** saraṭṭhā sato, puggalena sati vuttā.

Tattha saraṇalakkhaṇā **sati**. Saranti tāya, sayam vā sarati, saraṇamattameva vā esāti sati. Sā panesā apilāpanalakkhaṇā, asammosanarasā, ārakkhapaccupaṭṭhānā, visayābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānā vā, thirasaññāpadaṭṭhānā, kāyādisatipaṭṭhānapadaṭṭhānā vā. Ārammaṇe dalhapatiṭṭhitattā pana esikā viya cakkhudvārādīnaṃ rakkhaṇato dovāriko viya ca daṭṭhabbā.

Tassā pavattiṭṭhānaṃ dassento “**kāye kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ bhāvento sato**”ti-ādīnā nayena catubbidhaṃ satipaṭṭhānamāha. Tattha **kāyeti** rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṃ kesādīnaṃca dhammānaṃ samūhaṭṭhena hatthikāyarathakāyādayo viya “kāyo”ti adhippeto. Yathā ca samūhaṭṭhena, evaṃ kucchitānaṃ āyaṭṭhena. Kucchitānaṃ hi paramajegucchānaṃ so āyotipi kāyo. **Āyoti** uppattideso. Tatrāyaṃ vacanattho—āyanti tatoti āyo. Ke āyantīti? Kucchitā kesādayo. Iti kucchitānaṃ kesādīnaṃ āyoti **kāyo**.

Kāyānupassanāti kāyassa anupassanā, kāyaṃ vā anupassanā, “**kāye**”ti ca vatvāpi puna “**kāyānupassanā**”ti dutiyaṃ kāyaggahaṇaṃ asammissato vavatthānaghanavinibbhogaḍḍidassanattamaṃ katanti veditabbaṃ.

Tena na kāye vedanānupassanā cittadhammānupassanā vā, atha kho kāyānupassanāyevāti kāyasaṅkhāte vatthusmiṃ kāyānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti, tathā na kāye aṅgapaccaṅgavinimutta-ekadhammānupassanā, nāpi kesalomādivinimutta-itthipurisānupassanā. Yopi cettha kesalomādiko bhūtopādāyasamūhasaṅkhāto kāyo, tatthāpi na bhūtopādāyavinimutta-ekadhammānupassanā, atha kho rathasambhārānupassakassa viya aṅgapaccaṅgasamūhānupassanā, nagarāvayavānupassakassa viya kesalomādisamūhānupassanā, kadalikkhandhapattavaṭṭiviniḥujanakassa viya rittamuṭṭhiviniveṭhakassa viya ca bhūtopādāyasamūhānupassanāyevāti samūhavaseneva kāyasaṅkhātassa vatthuno nānappakārato dassentena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na hettha yathāvuttasamūhavinimutto kāyo vā itthi vā

puriso vā añño vā koci dhammo dissati,
yathāvuttadhammasamūhamatteyeva pana tathā tathā sattā
micchābhinivesaṃ karonti. Tenāhu porāṇā—

“Yaṃ passati na taṃ diṭṭhaṃ, yaṃ diṭṭhaṃ taṃ na passati.
Apassaṃ bajjhate mūlho, bajjhamāno na muccati”¹.

Ghanavinibbhogādīdassanatthanti vuttaṃ. Ādisaddena cettha ayampi
attho veditabbo. Ayañhi etasmiṃ kāye kāyānupassanāyeva, na
aññadhammānupassanā. Yathā anudakabhūṭāyapi marīciyā udakānupassanā
hoti, na evaṃ aniccadukkhānattāsubhabhūṭeyeva imasmiṃ kāye
niccasukhattasubhabhāvānupassanā, atha kho kāyānupassanā
aniccadukkhānattā subhākārasamūhānupassanāyevāti vuttaṃ hoti.

Atha vā yvāyaṃ mahāsatipaṭṭhāne “idha bhikkhave bhikkhu araṇṇagato
vā -pa-. So satova assasati”²ti-ādinā² nayena assāsapassāsādicuṇṇikajāta-
aṭṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca paṭisambhidāyaṃ satipaṭṭhānakathāyaṃ
“idhekacco pathavīkāyaṃ aniccato anupassati. Āpokāyaṃ. Tejokāyaṃ.
Vāyokāyaṃ. Kesakāyaṃ. Lomakāyaṃ. Chavikāyaṃ. Cammakāyaṃ.
Maṃsakāyaṃ. Ruhirakāyaṃ. Nhārukāyaṃ. Aṭṭhikāyaṃ.
Aṭṭhimiñjakāyaṃ”³ti³ kāyo vutto, tassa sabbassa imasmiṃyeva kāye
anupassanato kāye kāyānupassanāti evampi attho daṭṭhabbo.

Atha vā kāye “ahan”³ti vā “maman”³ti vā evaṃ gahetabbassa yassa
kassaci anupassanato tassa tasseva pana kesalomādikassa
nānādhammasamūhassa anupassanato kāye
kesādisamūhasaṅkhātakāyānupassanāti evamatthodaṭṭhabbo. Api ca
“imasmiṃ kāye aniccato anupassati, no niccato”³ti-ādinā³ anukkamena
paṭisambhidāyaṃ āgatanayassa sabbasseva aniccalakkhaṇādino
ākārasamūhasaṅkhātassa kāyassa anupassanatopi kāye kāyānupassanāti
evampi attho daṭṭhabbo. Ayaṃ pana catusatipaṭṭhānasādhāraṇo attho.

1. Dī-Ṭṭha 2. 347; Ma-Ṭṭha 1. 247 piṭṭhesu.

2. Dī 2. 231; Ma 1. 70 piṭṭhesu.

3. Khu 9. 406 piṭṭhe.

Satipaṭṭhānanti tayo satipaṭṭhānā satigocaropi, tidhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānunanayavītivattatāpi, satipi. “Catunnaṃ bhikkhave satipaṭṭhānānaṃ samudayañca atthaṅgamañca desissāmi, taṃ suṇātha sādhukaṃ manasi karoṭha -pa-. Ko ca bhikkhave kāyassa samudayo? Āhārasamudayā kāyasamudayo”¹ ti-ādīsu¹ hi satigocarō “satipaṭṭhānan”² ti vuccati. Tathā “kāyo upaṭṭhānaṃ, no sati, sati upaṭṭhānañceva sati cā”² ti-ādīsupi². Tassattho—patiṭṭhāti asminti paṭṭhānaṃ. Kā patiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṃ **satipaṭṭhānaṃ**, padhānaṭṭhānanti vā paṭṭhānaṃ, satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ, hatthiṭṭhāna-assaṭṭhānādīni viya.

“Tayo satipaṭṭhānā yadariyo sevati, yadariyo³ sevamāno Satthā gaṇamanusāsītumarahatī”⁴ ti⁴ ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānunanayavītivattatā “satipaṭṭhānan”⁵ ti vuttā. Tassattho—paṭṭhapetabbato paṭṭhānaṃ, pavattayitabbatoti attho. Kena paṭṭhapetabboti? Satiyā, satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānanti. “Cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulikatā satta bojjhaṅge paripūrentī”⁵ ti-ādīsu⁵ pana satiyeva “satipaṭṭhānan”⁶ ti vuccati. Tassattho—patiṭṭhātīti paṭṭhānaṃ, upaṭṭhāti okkantitvā⁶ pakkhanditvā pavattatīti attho. Satiyeva paṭṭhānanti satipaṭṭhānaṃ. Atha vā saraṇaṭṭhena sati, upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṃ. Iti sati ca sā paṭṭhānañcātipi satipaṭṭhānaṃ. Idamidha adhippetam. Taṃ satipaṭṭhānaṃ. **Bhāventoti** vadḍhento. Ettha ca yaṃ tidhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānunanayavītivattatā “satipaṭṭhānan”⁷ ti vuttaṃ, taṃ iminā suttena gaḥetabbaṃ. Vuttaṃ hetam Bhagavatā—

“Tayo satipaṭṭhānā yadariyo sevati, yadariyo sevamāno Satthā gaṇamanusāsītumarahatī”⁸ ti iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ. Idha bhikkhave Satthā sāvakānaṃ dhammaṃ deseti anukampako hitesī anukampaṃ upādāya “idaṃ vo hitāya idaṃ vo sukhāyā”⁹ ti. Tassa

1. Saṃ 3. 161 piṭṭhe.

2. Khu 9. 406 piṭṭhe.

3. Tadariyo (Ka)

4. Ma 3. 258, 263 piṭṭhesu.

5. Ma 3. 124; Aṃ 3. 287 piṭṭhesu.

6. Okkhanditvā (Paṭisaṃ-Tṭha 1. 91 piṭṭhe.) Okkanditvā (Sī, Syā, Ka)

sāvakā na sussūsanti, na sotaṃ odahanti, na aññā cittaṃ upaṭṭhapenti, vokkamma ca Satthu sāsanaṃ vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ bhikkhave paṭhamam satipaṭṭhānam. Yadariyo -pa- marahati.

Puna caparam bhikkhave Satthā -pa- idaṃ vo sukhāyāti. Tassa ekacce sāvakā na sussūsanti -pa- vattanti. Ekacce sāvakā sussūsanti -pa- na ca vokkamma Satthu sāsanaṃ vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti, na ca attamano hoti, na ca attamanataṃ paṭisaṃvedeti. Anattamanatā ca attamanatā ca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato sampajāno. Idaṃ vuccati bhikkhave dutiyam -pa-.

Puna caparam. Idaṃ vo sukhāyāti. Tassa sāvakā sussūsanti -pa- vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato attamano ceva hoti, attamanatañca paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ bhikkhave tatiyaṃ¹.

Evam paṭighānuna yehi anavassutā niccam upaṭṭhitassatitāya tadubhayaṃ vītivattatā “satipaṭṭhānam”ti vuttā. Buddhānameva kira niccam upaṭṭhitasatitā hoti, na Paccekabuddhādīnanti.

Vedanāsu vedanānupassanāti-ādīsu vedanādīnam puna vacane payojanam kāyānupassanāyaṃ vuttanayeneva yathāyogaṃ yojetvā vedittabham. Ayampi sādharanatto. Sukhādīsu anekappabhedāsu vedanāsu visum visum aniccādito ekekavedanānupassanā. Sarāgādike soḷasappabhede citte visum visum aniccādito ekekacittānupassanā. Kāyavedanācittāni ṭhapetvā sesatebhūmakadhammesu visum visum aniccādito ekekadhammānupassanā Satipaṭṭhānasuttante² vuttanayena nīvaraṇādiddhammānupassanāti. Ettha ca kāyeti ekavacanam, sarīrassa

1. Ma 3. 263 piṭṭhādīsu.

2. Dī 2. 331; Ma 1. 70 piṭṭhesu.

ekattā. Citteti ekavacanāṃ, cittassa sabhāvabhedābhāvato jātiggahaṇena katanti veditabbāṃ. Yathā ca vedanādayo anupassitabbā, tathānupassanto vedanāsu vedanānupassanā, citte cittānupassanā, dhammesu dhammānupassanāti veditabbā. Kathaṃ vedanā anupassitabbā? Sukhā tāva vedanā dukkhato, dukkhā vedanā sallato, adukkhamasukhā aniccato anupassitabbā. Yathāha—

“Yo sukhāṃ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato.
Adukkhamasukhāṃ santāṃ, addakkhi naṃ aniccato.
Sa ve sammaddaso bhikkhu, pariṇāti vedanā”^{ti}¹.

Sabbā eva cetā dukkhatopi anupassitabbā. Vuttaṃ hetāṃ “yaṃ kiñci vedayitaṃ, taṃ dukkhasminti vadāmi”^{ti}². Sukhadukkhatopi ca anupassitabbā. Yathāha “sukhā vedanā ṭhitisukhā, vipariṇāmadukkhā. Dukkha vedanā ṭhitudukkhā, vipariṇāmasukhā. Adukkhamasukhā vedanā ñāṇasukhā, aññāṇadukkhā”^{ti}³. Api ca aniccādisattavipassanāvasenāpi anupassitabbā. Cittadhammesupi cittaṃ tāva ārammaṇādhipatisahajātabhūmikammavipākakiriyādinānattabhedānaṃ aniccādisattānupassanānaṃ sarāgādisoḷasabhedānaṃca vasena anupassitabbāṃ. Dhammā salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānaṃ suññatadhammassa aniccādisattānupassanānaṃ santāsantādīnaṃca vasena anupassitabbā.

Ime cattāro satipaṭṭhānā pubbabhāge nānācittesu labbhanti. Aññeneva hi cittaena kāyaṃ pariggaṇhāti, aññena vedanaṃ, aññena cittaṃ aññena dhamme pariggaṇhāti, lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacittēyeva labbhantīti. Ādito hi kāyaṃ pariggaṇhitvā āgatassa vipassanāsampayuttā sati kāyānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo kāyānupassī nāma. Vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggaṃ pattassa maggakkhaṇe maggasampayuttā sati kāyānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo kāyānupassī nāma.

Vedanaṃ pariggaṇhitvā cittaṃ pariggaṇhitvā dhamme pariggaṇhitvā āgatassa vipassanāsampayuttā sati dhammānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo dhammānupassī nāma. Vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggaṃ

1. Saṃ 2. 409 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 417 piṭṭhe.

3. Ma 1. 377 piṭṭhe.

pattassa maggakkhaṇe maggasampayuttā sati dhammānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo dhammānupassī nāma, evaṃ tāva desanā puggale tiṭṭhati, kāye pana “subhan”ti vipallāsappahānā kāyapariggāhikā sati maggena samijjhatīti kāyānupassanā nāma. Vedanāya “sukhan”ti vipallāsappahānā vedanāpariggāhikā sati maggena samijjhatīti vedanānupassanā nāma. Cितte “niccan”ti vipallāsappahānā cittapariggāhikā sati maggena samijjhatīti cittānupassanā nāma. Dhammesu “attā”ti vipallāsappahānā dhammapariggāhikā sati maggena samijjhatīti dhammānupassanā nāma. Iti ekāva maggasampayuttā sati catukiccasādhakaṭṭhena cattāri nāmāni labhati. Tena vuttaṃ “lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacittēyeva labbhanti”ti.

Puna upakāravasena ca aparihīnavasena ca guṇavasena ca¹ apare tayo catukkā vuttā. Tattha **asatiparivajjanāyāti** na sati asati, sati ettha natthīti vā asati, muṭṭhassatiyā etaṃ adhivacanāṃ. **Parivajjanāyāti** samantato vajjanena. Bhattanikkhittakākasadise hi muṭṭhasatipuggale parivajjanena upaṭṭhitasatipuggalasevanena ṭhānanisajjādīsu satisamuṭṭhāpanattham ninnapoṇapabbhāracittatāya ca sati uppajjati. **Satikaraṇīyānaṃ dhammānanti** satiyā kātābhānaṃ dhammānaṃ. **Katattāti** katabhāvena. Catunnaṃ maggānaṃ katattā, bhāvitattāti attho. **Satiparibandhānaṃ dhammānaṃ hatattāti** kāmaccchandādīnaṃ nāsitabhāvena. **Satinimittānaṃ dhammānaṃ asammuṭṭhattāti** satiyā kāraṇānaṃ kāyādi-ārammaṇānaṃ anaṭṭhabhāvena.

Satiyā samannāgatattāti satiyā sammā āgatattā aparihīnattā ca. **Vasitattāti** vasibhāvappattena. **Pāguṇṇatāyāti** paṇṇabhāvena. **Apaccorohaṇatāyāti** anivattanabhāvena apaccosakkanabhāvena.

Sattattāti sabhāvena vijjamānattā. **Santattāti** nibbutasabhāvattā. **Samitattāti** kilesānaṃ vūpasamitabhāvattā. **Santadhammasamannāgatattāti** sappurisadhammehi aparihīnattā. Buddhānussati-ādayo heṭṭhā vuttanayā eva. Saraṇakavasena sati, idaṃ satiyā sabhāvapadaṃ. Punappunaṃ saraṇato

1. Paṇṇavasena ca (Sī, Syā)

anussaraṇavasena **anussati**. Abhimukhaṃ gantvā viya saraṇato paṭisaraṇavasena **paṭissati**. Upasaggavasena vā vaḍḍhitamattameva. Saraṇākāro **saraṇatā**. Yasmā pana saraṇatāti tiṇṇaṃ saraṇānampi nāmaṃ, tasmā taṃ paṭisedhetuṃ puna satiggahaṇaṃ kataṃ. Sati saṅkhātā saraṇatāti ayaṃ hettha attho. Sutapariyattassa dhāraṇabhāvato **dhāraṇatā**. Anupavisanasāṅkhātena ogāhanaṭṭhena apilāpanabhāvo **apilāpanatā**. Yathā hi udake lābukaṭṭhādīni palavanti, na anupavisanti, na tathā ārammaṇe sati. Ārammaṇaṃ hi eṣā anupavisati, tasmā “apilāpanatā”ti vuttā. Cirakatacirabhāsītānaṃ na sammussanabhāvato **asammussanatā**. Upaṭṭhānalakkhaṇe jotanalakkhaṇe ca indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, satisāṅkhātāṃ indriyaṃ **satindriyaṃ**. Pamāde na kampatīti **satibalaṃ**. Yāthāvasati niyyānasati kusalasatīti **sammāsati**. Bujjhanakassa āngoti bojjaṅgo, pasatṭho sundaro vā bojjaṅgo sambojjaṅgo, satiyeva sambojjaṅgo **satisambojjaṅgo**.

Ekāyanamaggoti ekamaggo, ayaṃ maggo na dvedhāpathabhūtoti evamattho daṭṭhabbo. Atha vā ekena ayitabboti ekāyano. Ekenāti gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya vūpakaṭṭhena pavivittacittena¹. Ayitabbo paṭipajjitabbo, ayanti vā etenāti ayano, saṃsārato nibbānaṃ gacchatīti attho. Ekassa ayano ekāyano. Ekassāti seṭṭhassa. Sabbasattānaṃ seṭṭhova Bhagavā, tasmā “Bhagavato”ti vuttaṃ hoti. Kiñcāpi hi tena aññepi ayanti, evaṃ santepi Bhagavatova so ayano tena uppāditattā. Yathāha “so hi brāhmaṇa Bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā”ti-ādi². Ayatīti vā ayano, gacchati pavattatīti attho. Ekasmim ayano ekāyano. Imasmimyeva dhammavinaye pavattati, na aññatthāti vuttaṃ hoti. Yathāha “imasmim kho Subhadda dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhati”ti³. Desanābhedoyeva heso, atthato pana ekova. Api ca ekaṃ ayatīti ekāyano. Pubbabhāge nānāmukhabhāvanāyena pavattopi aparabhāge ekaṃ nibbānameva gacchatīti vuttaṃ hoti. Yathāha brahmā Sahampati—

1. Pahāya vivekaṭṭhena pavivittena (Sī, Syā)

2. Saṃ 1. 192; Khu 9. 375; Ma 3. 59 piṭṭhesu.

3. Dī 2. 125 piṭṭhe.

Ekāyanam jātikhayantadassī,
 Maggam pajānāti hitānukampī.
 Etena maggena tarimsu pubbe,
 Tarissanti ye ca taranti oghan”ti¹.

Maggoti kenaṭṭhena maggo? Nibbānam gamanaṭṭhena, nibbānatthikehi magganīyaṭṭhena ca. **Upetoti** āsannam gato. **Samupetoti** tato āsannataram gato. Ubhayenapi satiyā aparihīnoti attho. **Upagatoti** upagantvāṭhito. **Samupagatoti** sampayutto hutvā ṭhito. “Upāgato samupāgato”tipi Pāḷi. Ubhayenāpi satisamīpam āgatoti attho. **Upapannoti** aviyogāpanno. **Samupapannoti** paripuṇṇo. **Samannāgatoti** avikalo vijjamāno. “Upeto samupetoti dvīhi padehi pavattam kathitam. Upagato samupagatoti dvīhi padehi paṭivedho. Upapanno samupapanno samannāgatoti tīhi padehi paṭilābho kathito”ti evameke vaṇṇayanti.

Loke vā sā visattikāti yā esā anekappakārena vuttā visattikā, sā khandhaloke eva, na aññatra khandhehi pavattatīti attho. **Loke vā tam visattikanti** khandhaloke eva pavattam etam visattikasaṅkhātam taṇham. **Tarati** kāme parivajjento. **Uttarati** kilese pajahanto. **Patarati** tesam paṭiṭṭhāhetum chindanto. **Samatikkamati** saṃsāram atikkamanto. **Vītivattati** paṭisandhi-abhabbuppattikam karonto. Atha vā **tarati uttarati** kāyānupassanena. **Patarati** vedanānupassanena. **Samatikkamati** cittānupassanena. Atha vā **tarati** sīlena. **Uttarati** samādhinā. **Patarati** vipassanāya. **Samatikkamati** maggena. **Vītivattati** phalenāti evamādinā yojetabbam.

4. Catutthagāthāya ayaṃ saṅkhepattho—yo ekaṃ sālikhettādikhettaṃ vā gharavatthādivatthum vā kahāpaṇasaṅkhātam hiraññaṃ vā go-assādibhedam gavāssam vā antojātādidāse vā bhatakādikammakare vā itthisaññitā thiyo vā nātibandhavādibandhū vā aññe vā manāpiyarūpādike

1. Sam 3. 146, 162 piṭṭhesu.

puthukāme anugijjhatīti. **Sālikkhattanti** yattha sāliyo viruhanti.

Vīhikkhattādīsupi eseva nayo. **Vīhīti** avasesavīhayo. Modayatīti **muggo**.

Gharavatthunti gharapatiṭṭhāpanattham katākatabhūmibhāgo.

Koṭṭhakavatthādīsupi eseva nayo. **Koṭṭhakoti** dvārakoṭṭhādi. **Pureti** gharassa purato. **Pacchāti** gharassa pacchato. Ettha ārāmenti cittam tosentīti **ārāmo**, pupphenapi phalenapi chāyāyapi dakenapi ramantīti attho.

Pasukādayoti eḷakādayo. **Antojātakoti** antogharadāsiyā kucchimhi jāto. **Dhanakkītakoti** dhanena kīṇitvā parivattetvā gahito. **Sāmaṃ vāti** sayam vā. **Dāsabyanti** dāsassa bhāvo dāsabyam tam dāsabyam. **Upetīti** upagacchati. **Akāmako vāti** attano aruciya vā karamarānīto.

Te cattāro punapi dassetuṃ “**āmāya dāsāpi bhavanti heke**”ti āha. **Āmāya dāsāti** antojātadāsā. “Yattha dāso āmajāto ṭhito thullāni gacchatī”ti etthāpi eteva vuttā. **Dhanena kīṭāti** dhanadāsā. **Sāmañca eketi** sayam dāsā. **Bhayāpaṇunnāti** akāmadāsā. Bhayena paṇunnā khipitā.

Bhatakāti bhatiyā jīvanakā. Kasikammādikammam karontīti **kammakarā**. **Upajīvinoti** sammantanādinā upagantvā nissayam katvā jīvantīti upajīvino.

Itthīti thiyati etissam gabbhoti itthī. **Pariggahoti** sahāyī sassāmikā. Mātāpitibandhavāpi **ñātibandhu**. Sagotto **gottabandhu**, ekācariyakule vā ekajātīmantaṃ vā uggahitamanto **mantabandhu**. Dhanusippādisaddhim uggahitako **sippabandhu**. “Mittabandhavātipi bandhū”ti katthaci potthake pāṭho dissati.

Gijjhatīti kilesakāmena pattheti. **Anugijjhatīti** anu anu gijjhati punappunam pattheti. **Paligijjhatīti** samantato pattheti. **Palibajjhatīti** visesena pattheti. “Oḷārikattena nimittaggāhavasena **gijjhati**, **anugijjhati**, anubyañjanaggāhavasena **paligijjhati**, **palibajjhati**”ti evameke vaṇṇayanti.

5. Pañcamagāthāyaṃ ayaṃ saṅkhepattho—taṃ puggalaṃ abalakhyā kilesā balīyanti saṃhanti maddanti. Saddhābalādivirahena vā abalaṃ taṃ puggalaṃ abalā kilesā balīyanti, abalattā balīyantīti attho. Atha vā taṃ kāmagiddhaṃ kāmarattaṃ¹ kāmapariyesantañca sīhādayo ca pākāṭaparissayā, kāyaduccaritādayo ca apākāṭaparissayā maddanti. Tato apākāṭaparissayehi abhibhūtaṃ taṃ puggalaṃ jāti-ādidukkhā bhinnā nāvaṃ udakaṃ viya anveti.

Abalāti natthi etesaṃ balanti abalā, balavirahitā. **Dubbalā**ti mandapayogābalena kattabbakiccavirahitā. **Appabalā**ti appaṃ parittaṃ etesaṃ balanti appabalā, yujjhituṃ asamaṭṭhā. **Appathāmakā**ti appo paritto thāmo etesaṃ vāyāmo ussāhoti appathāmakā. **Hīnā nihīnā** payogahīnena. **Omakā** thāmahīnena. **Lāmakā** paccayahīnena. **Chatukkā** ajjhāsayaṃhīnena. **Parittā** pattihīnena². **Sahantī**ti maddanti ghaṭṭanaṃ uppādentī. **Parisahantī**ti sabbato maddanti. **Abhibhavanti** aparāparaṃ uppattivasena. **Ajjhottharanti** punappunaṃ uppattivasena. **Pariyādiyanti** sussosetvā thānena. **Maddanti** kusalluppattinivāraṇena.

Saddhābalanti saddahanti etāya, sayā vā saddahati, saddahanamattameva vā esāti saddhā. Sā saddahanalakkhaṇā, okappanalakkhaṇā vā, sampasādanarasā udakappasādakamaṇi viya. Pakkhandanarasā vā oghuttaraṇo viya. Akālusiyaṃpaccupaṭṭhānā, adhimuttipaccupaṭṭhānā vā. Saddheyyavattupadaṭṭhānā, sotāpattiyaṅgapadaṭṭhānā vā. Sā hatthavittabījāni viya daṭṭhabbā. Asaddhiye na kampaṭṭīti **saddhābalaṃ**. **Vīriyabalanti** vīrassa bhāvo vīriyaṃ, vīraṇaṃ vā kammaṃ vīriyaṃ, vidhinā vā nayena upāyena īrayitabbaṃ pavattayitabbanti vīriyaṃ. Taṃ panetaṃ upatthambhanalakkhaṇaṃ paggaṇaṇalakkhaṇaṃ vīriyaṃ, sahaṇāṭānaṃ upatthambhanarasā, asaṃsīdanabhāvaṃpaccupaṭṭhānaṃ, “saṃviggo yoniso padaṇāṭi”ti vacanato³ saṃvegapadaṭṭhānaṃ, vīriyārambhavatthupadaṭṭhānaṃ vā. Sammā āraddhaṃ sabbasampattīnaṃ mūlanti daṭṭhabbaṃ. Kosajje na kampaṭṭīti **vīriyabalaṃ**. Satiyā lakkhaṇādīni vuttāneva.

1. Kāmarakkhantaṃ (Syā, Ka)

2. Sattihīnena (Sī), satihīnena (Syā)

3. ... Am 1. 430 piṭṭhe.

Muṭṭhassacce na kampatīti **satibalaṃ**. Sahajātāni sammā ādhīyati ṭhapetīti samādhi. So pāmokkhalakkhaṇo avikkhepalakkhaṇo vā, sahajātānaṃ dhammānaṃ ārammaṇe sampiṇḍanaraso nhāniyacuṇṇānaṃ udakaṃ viya, upasamapaccupaṭṭhāno, ñāṇapaccupaṭṭhāno vā. “Samāhito yathābhūtaṃ pajānāti passatī”¹ti hi vuttaṃ. Visesato sukhapadaṭṭhāno nivāte padīpaccīnaṃ ṭhiti viya cetaso ṭhītīti daṭṭhabbo. Uddhacce na kampatīti **samādhibalaṃ**. Pajānātīti paññā. Kiṃ pajānāti? “Idaṃ dukkhaṃ”ti-ādinā¹ nayena ariyasaccāni. Sā yathāsabhāvapaṭivedhalakkhaṇā, akkhalitapaṭivedhalakkhaṇā vā kusaliśāsakhitta-usupaṭivedho viya, visayobhāsanarasā padīpo viya, asammohapaccupaṭṭhānā araṇṇagatasudesako viya. Avijjāya na kampatīti **paññābalaṃ**. **Hiribalaṃ ottappabalaṃ** ahirike na kampatīti hiribalaṃ. Anottappe na kampatīti ottappabalaṃ. Ayaṃ ubhayavasena atthavaṇṇanā hoti. Kāyaduccaritādīhi hirīyatīti hirī, lajjāyetam adhivacanaṃ. Tehi eva ottappatīti ottappaṃ, pāpato ubbegassetam adhivacanaṃ.

Tesaṃ nānākaraṇadīpanattham samuṭṭhānaṃ, adhipati, lajjādilakkhaṇena cāti imaṃ mātikaṃ ṭhapetvā ayaṃ vitthārakathā vuttā—ajjhattasamuṭṭhānā hirī nāma, bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ nāma. Attādhipati hirī nāma, lokādhipati ottappaṃ nāma. Lajjāsabhāvasaṇṭhitā hirī nāma, bhayasabhāvasaṇṭhitaṃ ottappaṃ nāma. Sappatissavalakkhaṇā hirī nāma, vajjabhīrukabhayaadassāvilakkhaṇaṃ ottappaṃ nāma.

Tattha ajjhattasamuṭṭhānaṃ hiriṃ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti—jātiṃ paccavekkhitvā vayaṃ paccavekkhitvā sūrabhāvaṃ paccavekkhitvā bāhusaccaṃ paccavekkhitvā. Kathaṃ? “Pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ na jātisampannānaṃ kammaṃ, hīnājaccānaṃ kevaṭṭādīnaṃ idaṃ kammaṃ, mādisassa² jātisampannassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yuttan”ti evaṃ tāva jātiṃ paccavekkhitvā pāṇātipātādipāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ daharehi kattabbaṃ kammaṃ, mādisassa vaye ṭhitassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yuttan”ti evaṃ vayaṃ paccavekkhitvā pāṇātipātādipāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakammaṃ nāmetaṃ dubbala-jātikānaṃ kammaṃ, mādisassa

1. Vi 3. 15 piṭṭhe.

2. Tādisassa (Sī, Syā)

sūrabhāvasampannassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yuttan”ti evaṃ sūrabhāvaṃ paccavekkhitvā paṇātipātādipāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakammaṃ nāmetam andhabālānaṃ kammaṃ, na paṇḍitānaṃ. Mādisassa paṇḍitassa bahussutassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yuttan”ti evaṃ bāhusaccaṃ paccavekkhitvā paṇātipātādipāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Evaṃ ajjhattasamuṭṭhānaṃ hiriṃ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti. Samuṭṭhāpetvā ca pana attano citte hiriṃ pavesetvā pāpakammaṃ na karoti. Evaṃ ajjhattasamuṭṭhānā hirī nāma hoti. Kathaṃ bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ nāma? Sace tvaṃ pāpakammaṃ karissasi, catūsu parisāsu garahappatto bhavissasi.

“Garahissanti taṃ viññū, asuciṃ nāgariko yathā.

Vajjito sīlavantehi, kathaṃ bhikkhu karissasi”ti¹—

evaṃ paccavekkhanto hi bahiddhāsamuṭṭhitena ottappena pāpakammaṃ na karoti, evaṃ bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ nāma hoti.

Kathaṃ attādhipati hirī nāma? Idhekacco kulaputto attānaṃ adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā “mādisassa saddhāpabbajitassa bahussutassa dhutaṅgadharassa² na yuttaṃ pāpakammaṃ kātun”ti pāpaṃ na karoti. Evaṃ attādhipati hirī nāma hoti. Tenāha Bhagavā “so attānaṃyeva adhipatiṃ karitvā akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddhaṃ attānaṃ pariharati”ti³.

Kathaṃ lokādhipati ottappaṃ nāma? Idhekacco kulaputto lokaṃ adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā pāpakammaṃ na karoti. Yathāya—

“Mahā kho paṇāyaṃ lokasannivāso, mahantasmim kho pana lokasannivāse santi samaṇabrāhmaṇā iddhimanto dibbacakkhukā paracittaviduno, te dūratopi passanti, āsannāpi na dissanti, cetasāpi cittaṃ jānanti, tepi maṃ evaṃ jāneyyunt ‘passatha bho imaṃ kulaputtaṃ saddhāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehi’ti. Devatāpi kho santi iddhimantiniyo dibbacakkhukā paracittaviduniyo, tā dūratopi passanti,

1. Abhi-Ṭṭha 1. 169 piṭṭhe.

2. Dhutavādassa (Ka)

3. Aṃ 1. 146 piṭṭhe.

āsannāpi na dissanti. Cetasāpi cittaṃ jānanti, tāpi maṃ evaṃ jāneyyurūṃ ‘passatha bho imaṃ kulaputtaṃ saddhāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehī’ti. So iti paṭisañcikkhati ‘āraddhaṃ kho pana me vīriyaṃ bhavissati asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā, passaddho kāyo asāraddho, samāhitaṃ cittaṃ ekaggaṃ’ti. So lokamīyeva adhipatiṃ karitvā akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddhaṃ attānaṃ pariharatī”ti¹.

Evaṃ lokādhipati ottappaṃ nāma hoti. “Lajjāsabhāvasaṅṭhitā hirī, bhayasabhāvasaṅṭhitaṃ ottappaṃ”ti ettha pana lajjāti lajjanākāro, tena sabhāvena saṅṭhitā hirī. Bhayanti apāyabhayaṃ, tena sabhāvena saṅṭhitaṃ ottappaṃ. Tadubhayampi pāparivajjane pākaṭaṃ hoti. Ekacco hi yathā nāma eko kulaputto uccārapassāvādīni karonto lajjitabbayuttakaṃ ekaṃ disvā lajjanākārappatto bhavēyya hīlito, evameva ajjhattaṃ lajjidhammaṃ okkamitvā pāpakammaṃ na karoti. Ekacco apāyabhayaabhīto hutvā pāpakammaṃ na karoti.

Tatridaṃ opammaṃ—yathā hi dvīsu ayogūḷesu eko sītalo bhavēyya gūthamakkhito, eko uṇho āditto. Tattha paṇḍito sītalaṃ gūthamakkhitattā jigucchanto na gaṇhāti, itaraṃ dāhabhayaena. Tattha sītalassa gūthamakkhana jigucchāya agaṇhanaṃ viya ajjhattaṃ lajjidhammaṃ okkamitvā pāpassa akaraṇaṃ, uṇhassa dāhabhayaena agaṇhanaṃ viya apāyabhayaena pāpassa akaraṇaṃ veditabbaṃ.

“Sappatissavalakkhaṇā hirī, vajjabhīrukabhayaadassāvilakkhaṇaṃ ottappaṃ”ti idampi dvayaṃ pāparivajjane eva pākaṭaṃ hoti. Ekacco hi jātimaḥattapaccavekkhaṇā satthumaḥattapaccavekkhaṇā dāyajjamahattapaccavekkhaṇā sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇāti catūhi kāraṇehi sappatissavalakkhaṇaṃ hiriṃ samuṭṭhāpetvā pāpaṃ na karoti. Ekacco attānuvādabhayaṃ parānuvādabhayaṃ daṇḍabhayaṃ duggatibhayanti catūhākārehi vajjabhīrukabhāvadassāvilakkhaṇaṃ

1. Am 1. 146, 147 piṭṭhesu.

ottappaṃ samuṭṭhāpetvā pāpaṃ na karoti. Tattha jātimahattapaccavekkhaṇādīni ceva attānuvādabhayādīni ca vitthāretvā kathetabbāni. Evaṃ vuttaṃ sattavidhaṃ balaṃ yassa puggalassa natthi, te kilesā taṃ puggalaṃ sahanti -pa- pariyādiyanti maddantīti.

Dve parissāyāti pākaṭāpākaṭavasena dve eva upaddavā, na ekaṃ, na tīṇi, te vibhāgato dassetuṃ “**katame pākaṭaparissayā**”ti-ādimāha. Tattha **kokāti** kekā¹. Ayameva vā pāṭho. **Corāti** coriyakammehi yuttā. **Māṇavāti** sāhasikakammehi yuttā. **Katakammāti** sandhicchedādikatacorikakammā. **Akatakammāti** taṃ kammaṃ kātuṃ nikkhantā. Ettha **assūti** bhaveyyunti attho. **Cakkhurogoti** cakkhusmiṃ uppannarogo, rujaṭīti rogo. Cakkhurogoti-ādayo vatthuvaseṇa veditabbā. Nibbattitapasādānaṃhi rogo nāma natthi. **Kaṇṇarogoti** bahikaṇṇarogo. **Mukharogoti** mukhe uppannarogo. **Dantarogoti** dantasūlaṃ. **Kāsoti** khayarogo. **Sāsoti** svāso uggārarogo. **Pināsoti** bahināsikāya rogo. **Dāhoti** abbhantare uppajjanako uṇho. **Mucchāti** sativissajjanakā **Pakkhandikāti** lohitaṭṭhapakkhandikā atisāro. **Sūlāti** āmasūlā kucchivāto. **Visūcīkāti** mahanto virecanako. **Kilāsoti** sabalo. **Sosoti** sukkhanako sosabyādhi. **Apamāroti** amanussaggāho veriyakkhābādho. **Daddūti** daddupīlakā. **Kaṇḍūti** khuddakapīlakā. **Kacchūti** mahākacchu. **Rakhasāti**² nakhehi vilikhitaṭṭhāne rogo. “Nakhasā”tipi Pāḷi. **Vitacchikāti** hatthatalapādātalesu hīraṃ hīraṃ katvā phārento uppajjanakarogo. **Lohitapittanti** soṇitapittaṃ, rattapittanti vuttaṃ hoti. **Madhumehoti** sarīrabbhantare ukkaṭṭharogo. Vuttaṃ heṭaṃ “api ca madhumeho ābādho ukkaṭṭho”ti³.

Amāsāti arisarogo. **Pīlakāti** lohitaṭṭhapīlakā. Bhagaṃ dālayatīti **bhagandalā**, vaccamaggaṃ phāletīti attho. **Pittasamuṭṭhānāti** pittena samuṭṭhānaṃ uppatti etesanti pittasamuṭṭhānā. Te kira dvattimsa honti. **Semhasamuṭṭhānādīsipi** eseṇa nayo. **Sannipātīkāti** vātapittasemhānaṃ

1. Koṇkā (Ka)

2. Nakhasāti (Am 3. 343 piṭṭhe.)

3. Vi 2. 9 piṭṭhe.

sannipātena ekībhāvena uppannā. Ābādhaṭṭhena **ābādha**. Utupariṇāmajāti utupariṇāmena. **Accuṇhāti** sītena uppajjanakarogā. **Visamaparihārajāti** atitṭhānanisajjādinā visamaparihārena jātā. **Opakkamikāti** vadhabandhanādinā upakkamena jātā. **Kammavipākajāti** balavakammavipākasambhūtā. **Sītaṃ uṇhaṃ -pa-** samphassoti ime pākaṭā eva. **Iti vāti** evaṃ vā. **Ime vuccantīti** nigamento āha.

Katame paṭicchannaparissayāti apākaṭā acchādita-upaddavā katameti pucchati. Tattha **kāyaduccaritanti** pāṇātipāta-adinnādānamicchācāracetanā veditabbā. **Vacīduccaritanti** musāvādapisuṇavācāpharusavācā-samphappalāpacetanā veditabbā. **Manoduccaritanti** abhijjhābyāpādamicchāditṭhiyo veditabbā. Kāye pavattaṃ, kāyato vā pavattaṃ, duṭṭhucaritaṃ, kilesapūtikattā vā duṭṭhu caritanti kāyaduccaritaṃ. Vacīmanoduccaritesupī eseṇa nayo.

Kāmiyanti kāmā, pañca kāmagaṇā. Kāmesu chando kāmaccando. Kāmayatīti vā kāmo, kāmo eva chando, kāmaccando na kattukamyatāchando, na dhammacchando vā. Kāmatanṇhāva evaṃnāmikā. Kusalaḍḍhamme nīvaratīti nīvaraṇaṃ, kāmaccando eva nīvaraṇaṃ **kāmaccandanīvaraṇaṃ**, evaṃ sesesupī. Byāpajjati tena cittaṃ pūtibhāvaṃ upagacchati, byāpādayati vā vinayācārārūpasampattihiṭasukhādīnīti¹ vā **byāpādo**. Thinaṇatā thinaṃ. Middhanatā middhaṃ, anussāhasamṇhanatā asattivighātata cāti attho. Thinañca middhañca **thinamiddhaṃ**. Tattha thinaṃ anussāhanalakkhaṇaṃ, vīriyavinodanarasaṃ², saṃsīdanapaccupaṭṭhānaṃ. Middhaṃ akammaññatālakkaṇaṃ, onahanarasaṃ, līnabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, pacalāyikāniddā paccupaṭṭhānaṃ vā, ubhayampi aratitandivijambhitādīsu ayonisomanasikārapadaṭṭhānanti.

Uddhatassa bhāvo **uddhaccaṃ**. Taṃ avūpasamalakkhaṇaṃ vātābhighātacalajalaṃ viya, anavaṭṭhānarasaṃ vātābhighātacaladhajapaṭākāṃ viya, bhantattapaccupaṭṭhānaṃ pāsāṇābhighātasamuddhatabhasmaṃ viya, cetaso avūpasamo ayonisomanasikārapadaṭṭhānaṃ. Cittavikkhepoti daṭṭhabbaṃ. Kucchitaṃ kataṃ kukataṃ,

1. Vinayācārārūpaṃ (Si), vinayācārasampattiṃ nāseti hiṭasukhānīti (Ka)

2. Vīriyapanodanarasaṃ (Ka)

tassa bhāvo **kukkuccaṃ**. Taṃ pacchānutāpalakkhaṇaṃ, katākatānusocanarasam, vippaṭṭisārapaccupaṭṭhānaṃ, katākatapadaṭṭhānaṃ dāsabyaṃ viya daṭṭhabbaṃ. Uddhaccaṇca kukkuccaṇca **uddhaccakukkuccaṃ**. Vigatā cikicchāti **vicikicchā**, sabhāvaṃ vā vicinanto etāya kicchati kilamatīti **vicikicchā**, sā saṃsayalakkhaṇā, saṃsappanarasā, anicchayapaccupaṭṭhānā, anekasaṃsaggāhapaccupaṭṭhānā vā, ayonisomanasikārapadaṭṭhānā. Paṭipatti-antarāyakarāti daṭṭhabbā.

Rajjanalakkhaṇo **rāgo**. Dussanalakkhaṇo **doso**. Muyhanalakkhaṇo **moho**. Kujjhanalakkhaṇo **kodho**, caṇḍikkalakkhaṇo vā, āghātakaraṇaraso, dūsanapaccupaṭṭhāno. Upanandhanalakkhaṇo **upanāho**, vera-appaṭinissajjanaraso, kodhānubandhabhāvapaccupaṭṭhāno. Vuttaṃ cetam “pubbakālaṃ kodho, aparakālaṃ upanāho”ti-ādi¹.

Paraguṇamakkhanalakkhaṇo **makkho**, tesam vināsanaraso, tadacchādanapaccupaṭṭhāno. Yugaggāhalakkhaṇo **paḷāso**, paraguṇehi attano guṇānaṃ samikaraṇaraso, paresam guṇappamāṇena upaṭṭhānapaccupaṭṭhāno.

Parasampattikhiyanalakkhaṇā **issā**, tassa akkhamanalakkhaṇā vā, tattha anabhiratirasā, tato vimukhabhāvapaccupaṭṭhānā. Attano sampattinigūhanalakkhaṇaṃ **macchariyaṃ**, attano sampattiyā parehi sādharmaṇabhāvaṃ akkhamanarasam², saṅkocanapaccupaṭṭhānaṃ.

Katapāpapaṭicchādanalakkhaṇā **māyā**, tassa nigūhanarasā, tadāvaraṇapaccupaṭṭhānā. Attano avijjamānaguṇappakāsanalakkhaṇaṃ **sāṭheyyaṃ**, tesam samudāharaṇarasam, sarīrākārehipi³ tesam vibhūtakaraṇapaccupaṭṭhānaṃ.

Cittassa uddhumātabhāvalakkhaṇo **thambho**, appatissavavuttiraso, amaddavapaccupaṭṭhāno. Karaṇuttariyalakkhaṇo **sārambho**, vipaccanikatāraso, agāravapaccupaṭṭhāno.

Uṇṇatilakkhaṇo **māno**, ahaṃkāraraso, uddhumātabhāvapaccupaṭṭhāno. Abbhūṇṇatilakkhaṇo **atimāno**, ativiya ahaṃkāraraso, accuddhumātabhāvapaccupaṭṭhāno.

1. Abhi 2. 371 piṭṭhe.

2. ...asukhāyanarasam (Ma-Ṭṭha 1. 111 piṭṭhe.)

3. Pariyākārehipi (Ka)

Mattabhāvalakkhaṇo **mado**, madaggahaṇaraso, ummādapaccupaṭṭhāno. Pañcasu kāmaguṇesu cittassa vossaggalakkhaṇo **pamādo**, vossaggānuppadanaraso, sativippavāsapaccupaṭṭhānoti evaṃ imesaṃ dhammānaṃ lakkhaṇādīni veditabbāni. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana “tattha katamo kodho”ti-ādinā¹ Vibhaṅge vuttanayeneva veditabbo.

Visesato cettha āmisagiddho² attanā alabhanto aññassa lābhino kujjhati, tassa sakim uppanno kodho kodhoyeva. Taduttari upanāho. So evaṃ kuddho upanayhanto ca santepi aññassa lābhino guṇaṃ makkheti “ahampi tādiso”ti ca yugaggāhaṃ gaṇhāti. Ayamassa makkho ca palāso ca, so evaṃ makkhī palāsī tassa lābhasakkārādīsu “kim imassa iminā”ti issati padussati, ayamassa issā. Sace panassa kāci sampatti hoti, tassā tena sādharmaṇabhāvaṃ na sahati, idamassa maccheraṃ. Lābhahetu kho pana attano santepi dose paṭicchādeti, ayamassa māyā. Asantepi guṇe pakāseti, idamassa sāṭheyyaṃ. So evaṃ paṭipanno sace pana yathādhippāyaṃ lābhaṃ labhati, tena thaddho hoti amuducitto “na idaṃ evaṃ kātabbān”ti ovaditum asakkuṇeyyo, ayamassa thambho. Sace pana naṃ koci kiñci vadati “na idaṃ evaṃ kātabbān”ti, tena sāraddhacitto hoti, bhākuṭīkamukho “ko me tvan”ti pasayhabhāṇī, ayamassa sārambho. Tato thambhena “ahameva seyyo”ti attānaṃ maññanto mānī hoti. Sārambhena “ke ime”ti pare atimaññanto atimānī, ayamassa māno ca atimāno ca. So tehi mānātimānehi jātimadādi-anekarūpaṃ maḍaṃ janeti, matto samāno kāmaguṇādibhedesu vatthūsu pamajjati, ayamassa mado ca pamādo cāti veditabbaṃ.

Sabbe kilesāti sabbepi akusalā dhammā upatāpanaṭṭhena vibādhanatṭhena ca **kilesā**. Kilesapūṭikattā **duccaritā**. Kilesadarathakaraṇatṭhena **darathā**. Antodāhādikaraṇatṭhena **parilāhā**. Sadā tāpanatṭhena **santāpā**. Akosallasambhūtaṭṭhena abhisāṅkharatṭhena ca sabbe **akusalābhisāṅkhārā**.

1. Abhi 2. 371 piṭṭhe.

2. Āmisadāyādo (Ma-Ṭṭha 1. 111 piṭṭhe.)

Kenatṭhenāti kena atthena. Abhibhavanāditividhaṃ atthaṃ dassetuṃ “**parisahantīti parissayā**”ti-ādimāha. **Parisahantīti** dukkhaṃ uppādentī abhibhavantī. **Parihānāya saṃvattantīti** kusalānaṃ dhammānaṃ pariccajanāya saṃvattantī. **Tatrāsaya**ti tasmiṃ sarīre akusalā dhammā āsayanti nivasanti uppajjantīti attho. **Te parissaya**ti kāyaduccaritādayo upaddavā. **Kusalānaṃ dhammānaṃ antarāyāyāti** upari vattabbānaṃ sammāpaṭipadādito kosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ antaradhānāya adassanattāya saṃvattantī. **Sammāpaṭipadāyāti** sundarāya, pasaṭṭhāya vā paṭipadāya, na micchāpaṭipadāya. **Anulomapaṭipadāyāti** aviruddhapaṭipadāya, na paṭilomapaṭipadāya. **Apaccanīkaṭipadāyāti** na paccanīkaṭipadāya, apaccatthikaṭipadāya. **Anvatthapaṭipadāyāti** attha-anugatāya paṭipadāya, uparūpari vadḍhitāya paṭipadāya, yathā attho, tathā paṭipajjitabbāya paṭipadāyāti vuttaṃ hoti. “Attatthapaṭipadāyā”ti Pāli, taṃ na sundaraṃ. **Dhammānudhammapaṭipadāyāti** dhammo nāma navalokuttaradhammo. Anudhammo nāma vipassanādi. Tassa dhammassa anurūpā dhammapaṭipadā dhammānudhammapaṭipadā, tassā dhammānudhammapaṭipadāya.

Sīlesu paripūrīkāritāyāti pātimokkhasīlesu pāripūriṃ katvā ṭhitatāya. **Indriyesu guttadvāratāyāti** “cakkhunā rūpaṃ disvā”ti-ādinā¹ nayena vuttasu manacchaṭṭhesu indriyesu sugopitadvārabhāvassa. **Bhojane mattaññutāyāti** paṭiggahaṇādisu paṃāyayuttatāya. Alaṃsātakādiṃ muñcitvā mitabhojanatāya.

Jāgariyānuyogassāti “divasaṃ caṅkamaṇaṃ nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi”ti² evamādinā nayena pañca jāgaraṇadhamme anuyogassa. **Satisampajaññassāti** sabbakammaṭṭhānabhāvanānuyuttānaṃ sabbayogīnaṃ sabbadā upakāraḥkassa satisampajaññassa.

Satipaṭṭhānānanti ārammaṇesu okkantitvā³ pakkanditvā upaṭṭhānato paṭṭhānaṃ⁴, satiyeva paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. Kāyavedanācittadhammesu panassā

1. Dī 1. 66; Aṃ 1. 111; Ma 2. 17; Khu 8. 65 piṭṭhe. 2. Aṃ 1. 112; Ma 2. 18 piṭṭhesu.

3. Okkantitvā (Sī, Syā, Ka) okkhanditvā (Paṭisaṃ-Tṭha 1. 91)

4. Upaṭṭhānaṃ (Sī)

asubhadukkhāniccānattākāragahaṇavasena
subhasukhaniccattasaññāpahānakiccasādhanavasena ca pavattito catudhā
pabhedo hoti, tesam catunnam satipaṭṭhānānam.

Catunnam sammappadhānānanti padahanti etenāti padhānam,
sobhanam padhānam sammappadhānam, sammā vā padahanti etenāti
sammappadhānam, sobhanam vā tam kilesavirūpattavirahato, padhānañca
hitasukhanipphādakaṭṭhena seṭṭhabhāvāvahanato, padhānabhāvakaraṇato cāti
sammappadhānam, vīriyassetam adhivacanam. Uppannuppannānam
anuppannuppannānañca catunnam akusalakusalānam pahānānupatti-
upādaṭṭhitikiccasādhanavasena pavattito panassa catudhā pabhedo hoti,
tesam catunnam sammappadhānānam.

Catunnam iddhipādānanti ettha chandavīriyacittavīmaṁsāsu ekeko¹
ijjhatīti iddhi, samijjhati nipphajjatīti attho. Ijjhanti vā etāya sattā iddhā
vuddhā ukkaṁsagatā hontīti iddhi. Paṭhamena atthena iddhiyeva pādoti
iddhipādo, iddhikoṭṭhāsoti attho. Dutiyena atthena iddhiyā pādoti iddhipādo
pādoti patiṭṭhā adhigamupāyoti attho. Tena hi yasmā
uparūparivisesasaṅkhātānam iddhiṁ pajjanti pāpuṇanti, tasmā pādoti vuccati.
Tesaṁ catunnam iddhipādānam.

Sattannam bojjaṅgānanti bodhiyā, bodhissa vā aṅgāti bojjaṅgā. Idam
vuttam hoti, yā eṣā dhammasāmaggī yāya lokuttaramaggakkhaṇe
upajjamānāya līnuddhacapatipṭṭhānāyūhanakāmasukhattakilamathānuyoga-
ucchedasassatābhinivesādīnam anekesaṁ upaddavānam paṭipakkhabhūtāya
satidhammavicayavīriyapītipassaddhisamādhī-upekkhāsaṅkhātāya
dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhatīti katvā “bodhī”ti vuccati, **bujjhatīti**
kilesasantānaniddāya uṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati,
nibbānameva vā sacchikaroti, tassā dhammasāmaggisāṅkhātāya bodhiyā
aṅgātipi bojjaṅgā jhānaṅgamaggaṅgādīni viya. Yo panesa²
yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvako
“bodhī”ti vuccati, tassa bodhissa aṅgātipi bojjaṅgā senaṅgarathaṅgādayo
viya.

1. Ekekā (Sī, Syā, Ka)

2. Yopesa (Ka)

Tenāhu Aṭṭhakathācariyā “bujjhanakassa puggalassa aṅgāti bojjaṅgā”ti.
Tesaṃ sattannaṃ bojjaṅgānaṃ.

Ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassāti ariyoti taṃ taṃmaggavajjhakilesehi
ārakattā ariyabhāvakarattā ariyaphalapaṭilābhakarattā ca ariyo. Aṭṭhaṅgāni
assāti aṭṭhaṅgiko. Svāyaṃ caturaṅgikā viya senā, pañcaṅgikaṃ viya ca
tūriyaṃ aṅgamattameva hoti, aṅgavinimutto natthi. Nibbānaṃ maggati,
kilese vā mārento gacchatīti maggo, tassa ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa
bhāvanānuyogassa. **Imesaṃ kusalānaṃ dhammānanti** vuttappakārānaṃ
lokiyalokuttarakusaladhammānaṃ. **Antarāyāyāti**
lokuttarakusaladhammānaṃ antarāyāya antaradhānāya
lokiyakusaladhammānaṃ pariccāgāya.

Tesu lokuttarakusaladhammānaṃ uppajjitum appadānaṭṭhena **parissayā**
nāma. Te hi uppajjitvā nirujjhamānā upaddavaṃ nāvahanti. **Tattheteti**
tasmim attabhāve ete. **Pāpakāti** lāmakā. **Attabhāvasannissayāti** attabhāvaṃ
upanissāya ārammaṇaṃ katvā uppajjantīti attabhāvasannissayā. **Daketi**
udake.

Vuttaṃ hetanti kathitaṃ hi etaṃ. **Sāntevāsikoti** antevāsikaṣaṅkhātena
kilesena saha vasatīti sāntevāsiko. **Sācariyakoti** samudācaraṇasaṅkhātena
kilesena saha vasatīti sācariyako.

Cakkhunā rūpaṃ disvāti cakkhuviññāṇena rūpaṃ passitvā. Upari
sotena saddaṃ sutvāti-ādīsupi eseva nayo. **Uppajjantīti** samudācaranti.
Sarasaṅkappāti nānārammaṇe saṃsaraṇavasena uppannā parikappā.
Saññojaniyāti ārammaṇabhāvaṃ upagantvā saṃyojanasambandhanena
saññojanānaṃ hitā. **Tyassāti** te pāpakā assa puggalassa. **Anto vasantīti**
abbhantare citte nivasanti. **Anvāsavantīti** kilesasantānaṃ anugantvā bhusaṃ
savanti anubandhanti. **Te nanti** taṃ puggalaṃ ete akusalā dhammā.
Samudācarantīti sammā ācaranti pavattantīti attho.

Kilissanaṭṭhena **malā**. Sattu-atthena **amittā**. Veri-atthena **sapattā**.
Hananaṭṭhena **vadhakā**. Paccāmittaṭṭhena **paccatthikā**. Atha vā **malā**
sūriyassopakkiḷesavalāhaka viya. **Amittā** sūriyassa dhūmaṃ viya.

Sapattā sūriyassa himaṃ viya. **Vadhakā** sūriyassa rajaṃ viya. **Paccatthikā** sūriyassa rāhu viya. “**Malā** suvaṇṇassa malaṃ viya cittappabhānāsakā. **Amittā** kāḷalohamaḷaṃ viya citte siniddhabhāvanāsakā, **sapattā** yuganaddhaṃ yujjhantā sapattā viya citte patiṭṭhitadhammadhamāsakā. **Vadhakā** manussaghātakā viya dhammaghātakā. **Paccatthikā** rañṇā upagatassa vināso viya mokkhamaggassa paṭisedhakā”ti evameke vaṇṇayanti.

Anatthajananoti na atthaṃ anatthaṃ, taṃ anatthaṃ uppādetīti anatthajanano. Ko so? Lobho. **Cittappakopano**ti cittassa pakopano calano¹, kusalaṃ nivāretvā cittaṃ rundhatīti attho. **Bhayamantarato jātanti** abbhantare attano citteyeva jātaṃ, anatthajananaḍibhayahetu. **Taṃ jano nāvabujjhatīti** taṃ bhayaṃ bālamahājano avagantvā otaritvā na jānāti. **Atthanti** luddho puggalo lokiya lokuttara-atthaṃ na jānāti. **Dhammanti** tassa hetuṃ. **Andhatamanti** bahalandhakāraṃ. **Yanti** yasmā, yaṃ naraṃ vā. **Sahateti** abhibhavati.

Ajjhattanti sakasantāne. **Uppajjamānā uppajjantīti** pubbantato uddhaṃ uppajjamānā ahitāya uppajjanti dukkhāya. Tadubhayena aphāsuvihārāya. **Ahitāyāti** cetasikadukkhathāya. **Dukkhāyāti** kāyikadukkhathāya. **Aphāsuvihārāyāti** tadubhayena na sukhavihārathāya. Atha vā “**uppajjamānā uppajjantīti** bhavaṅgacalanato paṭṭhāya yāva voṭṭhabbanā, tāva uppajjamānā nāma. Voṭṭhabbanāṃ pana patvā anivattanabhāvena uppajjanti nāmā”ti evameke vaṇṇayanti.

Tacasāraṃva samphalanti attano phalena nāsitaṃ tacasārasaṅkhātāṃ veḷu viya. **Aratīti** kusalesu dhammesu ukkaṇṭhitatā. **Ratīti** pañcakāmaguṇe abhirati. **Lomahaṃsoti** kaṇṭakasadiṣo hutvā uddhaggaḷomo. **Itonidānāti** ayaṃ attabhāvo nidānaṃ paccayo etesanti itonidānā. **Itojāti** ito attabhāvato jātā. **Ito samuṭṭhāya manovitaṅkāti** yathā dīghasuttakena pāde baddhaṃ kākaṃ kumārakā tassa suttassa pariyaṇṭaṃ aṅguliṃ veṭhetvā ossajjanti, so

1. Dhammaso (Ka)

dūraṃ gantvāpi puna tesāṃ pādamūleyeva patati, evameva ito attabhāvato samuṭṭhāya pāpavitakkā cittaṃ ossajjanti.

“Sāntevāsiko”ti-ādikaṃ paṭhamasuttaṃ kilesena sahaṃvāsāṃ sandhāya vuttaṃ. “Tayome bhikkhave antarā malā”ti-ādikaṃ dutiyaṃ kusalahammamalinakaraṇavasena atthānatthassa ajānanaṃ vasena ca. “Tayo kho mahārāja purisassa dhammā ajjhantaṃ uppajjamānā”ti-ādikaṃ tatiyaṃ attano nissayaghātaṇavasena. “Rāgo ca doso ca itonidānā”ti-ādikaṃ catutthaṃ kilesānaṃ patitṭhādassanaṃ vasena vuttanti nātābbaṃ.

Tato tato paṛissayatoti tamhā tamhā upaddavā. Taṃ puggalanti vuttappakāra-kilesasamaṅgīpuggalaṃ. **Dukkhaṃ anvetīti** dukkhaṃ anu eti mātu pacchato khīrapivako viya. **Anugacchatīti** samīpaṃ gacchati coraghātako viya vajjhappattassa. **Anvāyikaṃ hotīti** sampattaṃ hoti dhammaganthikāya paricchedo viya. **Jātidukkhaṃ** jātisaddassa tāva aneke atthā paviditā. Yathā—

Bhavo kulaṃ nikāyo ca, sīlaṃ paññatti lakkhaṇaṃ.

Pasūti sandhi cevāti, jāti-atthā paviditā.

Tathā hissa “ekampi jātiṃ dvepi jātiyo”ti-ādīsu¹ bhavo attho. “Akkhitto anupakkuṭṭho jātivādenā”ti² ettha kulaṃ. “Atthi Visākhe Nigaṇṭhā nāma samaṇajāti”ti³ ettha nikāyo. “Yato haṃ bhagini ariyāya jātiyā jāto nābhijānāmī”ti⁴ ettha ariyasīlaṃ. “Tiriya nāma tiṇajāti nābhīyā uggantvā nabhaṃ āhacca ṭhitā aho”ti⁵ ettha paññatti. “Jāti dvīhi khandhehi saṅgahitā”ti⁶ ettha saṅkhatalakkhaṇaṃ. “Sampatijāto Ānanda bodhisatto”ti⁷ ettha pasūti. “Bhavapaccayā jāti”ti⁸ ca, “jātipi dukkhā”ti⁹ ca ettha pariyāyato paṭisandhikkhaṇo, nipariyāyato pana tattha tattha nibbattamānānaṃ sattānaṃ ye ye khandhā pātubhavanti, tesāṃ tesāṃ paṭhamapātubhāvo jātināma.

1. Vi 1. 5; Dī 1. 12; Ma 2. 212 piṭṭhādīsu.

2. Dī 1. 106 piṭṭhe.

3. Am 1. 206 piṭṭhe.

4. Ma 2. 306 piṭṭhe.

5. Am 2. 210 piṭṭhe.

6. Abhi 3. 13 piṭṭhe.

7. Dī 2. 13; Ma 3. 164 piṭṭhesu.

8. Vi 3. 1; Khu 1. 77; Ma 1. 328; Sam 1. 312; Abhi 2. 142; Abhi 4. 241 piṭṭhesu.

9. Vi 3. 14; Abhi 2. 104; Dī 2. 243; Ma 2. 82; Ma 3. 292; Sam 3. 369; Khu 9. 330 piṭṭhesu.

Kasmā panesā jāti dukkhāti ce? Anekesaṃ dukkhānaṃ vatthubhāvato. Anekāni hi dukkhāni. Seyyathidaṃ? Dukkhadukkhaṃ vipariṇāmadukkhaṃ saṅkhāradukkhaṃ paṭicchannadukkhaṃ appaṭicchannadukkhaṃ pariyāyadukkhaṃ nippariyāyadukkhaṃti.

Tattha kāyikacetasikā dukkhavedanā sabhāvato ca nāmato ca dukkhattā “**dukkhadukkhaṃ**”ti vuccati.

Sukhavedanā vipariṇāmena dukkhupattihetuto **vipariṇāmadukkhaṃ**. Upekkhāvedanā ceva avasesā ca tebhūmakā saṅkhārā udayabbayapīlittatā¹ **saṅkhāradukkhaṃ**.

Kaṇṇasūladantasūlarāgajapariḷāhadosaṃhajaṃ pariyāyadukkhaṃti kāyikacetasiko ābādho pucchitvā jānitabbato upakkamassa ca apākaṭabhāvato **paṭicchannadukkhaṃ**. Apākaṭadukkhaṃti vuccati.

Dvattimsakammakāraṇādisamuṭṭhāno ābādho apucchitvā jānitabbato upakkamassa ca pākaṭabhāvaso **appaṭicchannadukkhaṃ**. Pākaṭadukkhaṃti vuccati.

Ṭhapetvā dukkhadukkhaṃ sesaṃ dukkhasaccavibhaṅge āgataṃ jāti-ādi sabbampi tassa tassa dukkhassa vatthubhāvato **pariyāyadukkhaṃ**. Dukkhadukkhaṃ pana **nippariyāyadukkhaṃti** vuccati.

Tatrāyaṃ jāti yaṃ taṃ **Bālapaṇḍitasuttādīsu**² Bhagavatāpi upamāvasena pakāsitaṃ āpāyikaṃ dukkhaṃ, yañca sugatīyampi manussaloke gabbhokkantimūlakādibhedaṃ dukkhaṃ uppajjati, tassa vatthubhāvato dukkhā.

Tatridaṃ gabbhokkantimūlakādibhedaṃ dukkhaṃ—ayaṃ hi satto mātukucchimhi nibbattamāno na Uppalapadumapuṇḍarikādīsu nibbattati, atha kho heṭṭhā āmāsayassa upari pakkāsayassa udarapaṭalapiṭṭhikaṇṭakānaṃ vemajjhe paramasambādhe tibbandhakāre nānakuṇapagandhapariḷāhāve asuciparamaduggandhapavanavicarite adhimattajegucche kucchippadese pūtimacchapūtikummā sa candanikādīsu kimi viya nibbattati. So tattha nibbatto dasa māse mātukucchisambhavana usmanā³ puṭapākaṃ viya paccamāno piṭṭhapiṇḍi viya sediyamāno

1. ...paripīlittatā (Sī), ...paṭipīlittatā (Ka) 2. Ma 3. 201 piṭṭhādīsu. 3. Usmānā (Syā)

samiñjanapasāraṇādivirahito adhimattaṃ dukkhaṃ paccanubhotīti, idaṃ tava **gabbhokkantimūlakam** dukkhaṃ.

Yaṃ pana so mātu sahasā
upakkhalanagamananīsīdanavuṭṭhānaparivattanādīsu surādhuttahatthagato
eḷako viya Ahituṇḍikahatthagato sappapotako viya ca ākaḍḍhana
parikaḍḍhana odhunana niddhunanādinā upakkamena adhimattaṃ dukkhaṃ
anubhavati, yañca mātu sītudakapānakāle sītanarakupapanno viya
uñhayāgubhattādi-ajjhoharaṇakāle aṅgāravuṭṭhisamparikiṇṇo viya
loṇambilādi-ajjhoharaṇakāle khārāpaṭicchakādikammakāraṇapatto viya
tibbaṃ dukkhaṃ anubhoti, idaṃ **gabbhapariharaṇamūlakam** dukkhaṃ.

Yaṃ panassa mūḷhagabbhāya mātuyā mittāmaccasuhajjādīhi
adassanārahe dukkhupattiṭṭhāne chedanaphālanādīhi dukkhaṃ uppajjati,
idaṃ **gabbhavipattimūlakam** dukkhaṃ.

Yaṃ vijāyamānāya mātuyā kammajehi vātehi parivattetvā
narakapapātaṃ viya atibhayānakaṃ yonimaggaṃ paṭipātiyamānassa¹
paramasambādhena ca yonimukhena tālacchiggaḷena viya mahānāgassa
nikaḍḍhiyamānassa narakasattassa viya ca saṅghātapabbatehi
vicuṇṇiyamānassa dukkhaṃ uppajjati, idaṃ **vijāyanamūlakam** dukkhaṃ.

Yaṃ pana jātassa taruṇavaṇasadisasukhumāla² sarīrassa
hatthaggaṇaṇanhāpanadhovanacoḷaparimajjanādikāle
sūcimukhakhuradhārāhi vijjhanaphālanasadisaraṃ dukkhaṃ uppajjati, idaṃ
mātukucchito **bahinikkhamanamūlakam** dukkhaṃ.

Yaṃ pana tato paraṃ pavattiyam attanāva attānaṃ vadhentassa³
Acelakavatādivasena ātāpanaparitāpanānuyogamanuyuttassa kodhavasena
abhuñjantassa ubbandhantassa ca dukkhaṃ hoti, idaṃ **attūpakkamamūlakam**
dukkhaṃ.

Yaṃ pana parato vadhabandhanādīni anubhavantassa dukkhaṃ
uppajjati, idaṃ **parūpakkamamūlakam** dukkhanti.

Iti imassa sabbassāpi dukkhassa ayaṃ jāti vatthumeva hoti, idaṃ
jātidukkhaṃ anveti.

1. Paṭipādiyamānassa (Ka) 2. Sukumāra (Sī, Syā, Ka) 3. Attānaṃ tapantassa (Ka)

Jarādukkhanti duvidhā jarā saṅkhatalakkhaṇaṇca khaṇḍiccādisammato santatiyaṃ ekabhavapariyāpanno khandhapurāṇabhāvo ca, sā idha adhippetā. Sā panesā dukkhā saṅkhāradukkhabhāvato ceva dukkhavattthuto ca. Yaṃ idaṃ aṅgapaccaṅgasithilabhāvato indriyavikāravirūpatā yobbanavināśabalūpaghātasatimativippavāsaparaparibhavādi-anekapaccayaṃ kāyikacetasikaṃ dukkhamuppajjati, jarā tassa vatthu. Tenetaṃ vuccati—

“Aṅgānaṃ sithilabhāvā, indriyānaṃ vikārato.
Yobbanassa vināśena, balassa upaghātato.

Vippavāsā satādīnaṃ, puttadārehi attano.
Appasādanīyato ceva, bhiyyo bālattapattiyā.

Pappoti dukkhaṃ yaṃ macco, kāyikaṃ mānaṃ tathā.
Sabbametaṃ jarāhetu, yasmā tasmā jarā dukkhā”ti¹.

Idaṃ jarādukkhaṃ anvetīti sambandho. **Byādhīti** vividhaṃ dukkhaṃ ādahati vidahatīti byādhi. Byādhayati tāpayati kampayatīti vā **byādhi**.

Maraṇadukkhanti etthāpi duvidhaṃ maraṇaṃ saṅkhatalakkhaṇaṇca, yaṃ sandhāya vuttaṃ “jarāmarāṇaṃ dvīhi khandhehi saṅgahitaṃ”ti². Ekabhavapariyāpannañjīvitindriyapabandhavicchedo ca, yaṃ sandhāya vuttaṃ “niccaṃ maraṇato bhayaṃ”ti³. Taṃ idha adhippetam. Jātipaccayā maraṇaṃ upakkamamaraṇaṃ sarasamaraṇaṃ āyukkhayamarāṇaṃ puññakkhayamarāṇanti pi tasseeva nāmaṃ. Puna khaṇikamarāṇaṃ sammutimaraṇaṃ samucchadamaraṇanti ayampi bhedo veditabbo. Pavatte rūpārūpadhammānaṃ bhedo **khaṇikamarāṇaṃ** nāma. Tisso mato phusso matoti idaṃ paramatthato sattassa abhāvā, sassam matam, rukkho matoti idampi jīvitindriyassa abhāvā **sammutimaraṇaṃ** nāma. Khīṇāsavassa appaṭisandhikā kālakiriyā **samucchadamaraṇaṃ** nāma. Bāhirasammutimaraṇaṃ ṭhapetvā itaraṃ sammutimaraṇaṃ ca idha yathāvuttappabandhavicchedanabhāvena saṅgahitaṃ, dukkhassa pana vatthubhāvato dukkhaṃ. Tenetaṃ vuccati—

1. Abhi-Tīṭha 2. 94; Visuddhi 2. 133 piṭṭhesu.

2. Abhi 3. 13 piṭṭhe.

3. Khu 5. 237; Khu 1. 371 piṭṭhesu.

“Pāpassa pāpakammādi-nimittamanupassato.
 Bhaddassā’pasahantassa, viyogaṃ piyavatthukaṃ.
 Mīyamānassa yaṃ dukkhaṃ, mānaṃ avisesato.
 Sabbesañcāpi yaṃ sandhi-bandhanacchedanādikaṃ.
 Vitujjamānamammānaṃ, hoti dukkhaṃ sarīrajaṃ.
 Asayhamappatikāraṃ, dukkhassetassidaṃ yato.
 Maraṇaṃ vatthu tenetaṃ, dukkhamicceva bhāsitaṃ”^{ti}¹.

Sokaparidevadukkhadomanassupāyāsadukkhanti ettha sokādīsu **soko**
 nāma ñātibyasanādihi phuṭṭhassa antonijjhānalakkhaṇo cittasantāpo.
 Dukkho² panassa dukkhadukkhattā ceva dukkhassa ca vatthubhāvato.
 Tenetaṃ vuccati—

“Sattānaṃ hadayaṃ soko, sallāṃ viya vitujjati.
 Aggitattova nārāco, bhusaṇca ḍahate puna.
 Samāvahati ca byādhi-jarāmarañabhedanaṃ.
 Dukkhampi vividhaṃ yasmā, tasmā dukkhoti vuccatī”^{ti}³.

Paridevo nāma ñātibyasanādihi phuṭṭhassa vacīpalāpo. Dukkho panassa
 saṃsāradukkhabhāvato dukkhavatthuto ca. Tenesaṃ vuccati—

“Yaṃ sokasallavihato paridevamāno,
 Kaṇṭhoṭṭhatālulatalasajamappasayaṃ.
 Bhiyyodhimattamadhigacchatiyeva dukkhaṃ,
 Dukkhoti tena Bhagavā paridevamāhā”^{ti}⁴.

Dukkhaṃ nāma kāyapīḷanalakkhaṇaṃ kāyikaṃ dukkhaṃ. Dukkhaṃ
 panassa dukkhadukkhattā ceva mānasadukkhāvahanato ca. Tenesaṃ
 vuccati—

“Pīḷeti kāyikamidaṃ, dukkhaṃ dukkhaṇca mānaṃ bhiyyo.
 Janayati yasmā tasmā, dukkhanti visesato vuttaṃ”^{ti}⁵.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 95; Visuddhi 2. 133 piṭṭhesu.

3. Abhi-Ṭṭha 2. 97; Visuddhi 2. 134 piṭṭhepi.

4. Abhi-Ṭṭha 2. 98; Visuddhi 2. 143 piṭṭhesu.

2. Dukkhattho (Ka)

5. Abhi-Ṭṭha 2. 99 piṭṭhe.

Domanassam nāma cittapīḷanalakkhaṇam mānasam dukkham.
 Dukkham panassa dukkhadukkhattā ceva kāyikadukkhāvahanato ca.
 Cetodukkhasamappitā hi kese pakiriya kandanti, urāni patisenti, āvaṭṭanti,
 vivaṭṭanti, chinnaṇapātā¹ papatanti, sattham āharanti, visam khādanti,
 rajjuyā ubbandhanti, aggim pavisanti, nānappakāram dukkham anubhavanti.
 Tenetaṃ vuccati—

“Pīleti yato cittaṃ, kāyassa ca pīḷanam samāvahati.
 Dukkhamti domanassampi, domanassam tato ahū”² ti.

Upāyāso nāma nātibyāsanādīhi phuṭṭhassa
 adhimattacetodukkhappabhāvito dosoyeva. **Saṅkhārakkhandhapariyāpanno**
eko dhammoti eke. Dukkho panassa saṅkhāraddukkhābhāvato cittaṃ
 paridahanato kāyassa vihananato³ ca. Tenetaṃ vuccati—

“Cittassa ca paridahanā, kāyassa vihananato⁴ ca adhimattaṃ.
 Yaṃ dukkhamupāyāso, janeti dukkho tato vutto”⁵ ti.

Ettha ca mandagginā antobhājane pāko viya **soko**, tikkhagginā
 paccamānassa bhājanato bahi nikkhamanam viya **paridevo**, bahi
 nikkhantāvasesassa nikkhamitumpi appahontassa antobhājaneyeva yāva
 parikkhayā pāko viya **upāyāso** daṭṭhabbo.

Nerayikaṃ dukkhanti niraye pañcavidhabandhanādikaṃ dukkham
 anveti, taṃ Devadūtasuttana dīpetabbaṃ. Tenetaṃ vuccati—

“Jāyetha no ce narakesu satto,
 Tattha’ggidāhādika’ mappasayham.
 Labhetha dukkham nu kuhiṃ patiṭṭham.
 Iccāha dukkhāti munīdha jātin”⁶ ti.

Tiracchānayonikaṃ dukkhanti tiracchānesu
 kasāpatodaṭṭānavijjhanādikaṃ anekavidham dukkham anveti, taṃ
 Bālapaṇḍitasuttato gahetabbaṃ.
 Tenetaṃ vuccati—

1. Uddhamapādam (Ka)

2. Abhi-Ṭṭha 2. 99 piṭṭhe.

3. Visādanato (Sī, Syā)

4. Visādanā (Sī, Syā)

5. Abhi-Ṭṭha 2. 100 piṭṭhe.

6. Abhi-Ṭṭha 2. 91 piṭṭhe.

“Dukkhaṃ tiracchesu kasāpatoda-
Daṇḍābhighātādibhavaṃ anekaṃ.
Yaṃ taṃ kathaṃ tattha bhaveyya jātiṃ,
Vinā taṃ jāti tatopi dukkhā”¹.

Pettivisaṃkāraṃ dukkhanti petesu pana khuppiṇānaṃ
vātātapādinibbattaṃ dukkhaṃ ca lokantare tibbandhakāre
asayhasītādidukkhaṃ anveti. Tenetaṃ vuccati—

“Petesu dukkhaṃ pana khuppiṇānaṃ
Vātātapādiṇānaṃ vicittaṃ.

Yasmā ajātassa na tattha atthi,
Tasmāpi dukkhaṃ Muni jātimāha.

Tibbandhakāre ca asayhasīte,
Lokantare yaṃ asuresu dukkhaṃ.
Na taṃ bhava tattha na ca’ssa jāti,
Yato ayaṃ jāti tatopi dukkhā”².

Mānusiṃkāraṃ dukkhanti manussesu vadhābandhanādikaṃ dukkhaṃ.
Gabbhokkantimūlakaṃ dukkhanti “ayaṃ hi satto mātukucchimhi
nibbattamāno na Uppalapadumapuṇḍarikādīsu nibbattati”^{ti}-ādinā nayena
yaṃ jātiddukkhaṃ vuttaṃ, idaṃ tāva gabbhokkantimūlakaṃ dukkhaṃ anveti.
Gabbhe ṭhitimūlakaṃ dukkhanti yaṃ pana “so mātu sahasā
upakkhalanagamananiśīdanā”^{ti}-ādinā nayena yaṃ tibatthaṃ dukkhaṃ vuttaṃ,
idaṃ gabbhe ṭhitimūlakaṃ dukkhaṃ anveti. **Gabbhā vuṭṭhānamūlakaṃ
dukkhanti** “yaṃ panassa mūlāgabbhāya mātuyā mittāmaccaṃ sajjādihi
adassanārahe dukkhuppatiṭṭhāne”^{ti}-ādinā nayena yaṃ dukkhaṃ vuttaṃ,
idaṃ mātukucchito bahi nikkhantamūlakaṃ dukkhaṃ anveti. Tenetaṃ
vuccati—

“Yañcāpi gūthanarake viya mātugabbhe,
Satto vasaṃ ciraṃato bahi nikkhamanañca.
Pappoti dukkhamatighoramidampi natthi,
Jātiṃ vinā itipi jāti ayañhi”³ dukkhā.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 91 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 92 piṭṭhe.

3. Jātirayañhi. (Abhi-Ṭṭha 2. 92 piṭṭhe.)

Kim bhāsitena bahunā nanu yaṃ kuhiñci,
 Atthīdha kiñcirapi¹ dukkhamidaṃ kadāci.
 Nevatthi jātivirahe yadato² mahesi,
 Dukkhaṃti sabbapaṭhamam imamāha jātin³ti³.

Jātassūpanibandhakam dukkhanti jātassa upanibandhanam
 nhānalepanakhādanapivanādi jagganadukkham anveti. **Jātassa**
parādheyyakam dukkhanti parassa aññassa āyattam issariyadukkham anveti.
 “Sabbam paravasam dukkhan”ti hi vuttam. **Attūpakkamam dukkhanti** yaṃ
 attanāva attānam vadhentassa Acelakavatādivasena
 ātāpanaparitāpanānuyogamanuyuttassa kodhavasena abhuñjantassa
 ubbandhantassa ca dukkham hoti, idam attūpakkamam dukkham anveti.
Parūpakkamam dukkhanti yaṃ parato vadhabandhanādini anubhavantassa
 uppajjati, idam parūpakkamam dukkham anveti. **Dukkhadukkhanti**
 kāyikacetasikā dukkhā vedanā sabhāvato ca nāmato ca dukkhattā
 dukkhadukkham, idam dukkhadukkham anveti. **Saṅkhāradukkhanti**
 upekkhāvedanā ceva avasesā ca tebhūmakasaṅkhārā udayabbayapīlitattā⁴
 saṅkhāradukkham, idam saṅkhāradukkham anveti. **Vipariṇāmadukkhanti**
 sukhavedanā vipariṇāmadukkhassa hetuto vipariṇāmadukkham, idam
 vipariṇāmadukkham anveti.

Mātumaraṇanti mātuyā maraṇam. **Pitumaraṇanti** pituno maraṇam,
bhātumaraṇanti jeṭṭhakaniṭṭhabhātūnam maraṇam. **Bhaginimaraṇanti**
 jeṭṭhakaniṭṭhabhaginīnam maraṇam. **Puttamaraṇanti** puttānam maraṇam.
Dhītumaraṇanti dhītūnam maraṇam. **Ñātibyasanam dukkhanti** ñātīnam
 byasanam, corarogabhayādīhi ñātikkhayo, ñātivināsoti attho. Tena
 ñātibyasanena phuṭṭhassa ajjhotthaṭṭassa abhibhūtassa uppannam dukkham
 ñātibyasanam dukkham, tam ñātibyasanam dukkham anveti. Sesesupi eseṇa
 nayo. Ayaṃ pana viseso—bhogānam byasanam **bhogabyasanam**,
 rājacorādivasena bhogakkhayo, bhogavināsoti attho. Vuttanayena tam
 bhogabyasanam dukkham anveti. **Rogabyasananti** rogo eva byasanam
 rogabyasanam. Rogo hi ārogyam byasati vināsetīti byasanam, vuttanayena
 tam rogabyasanam dukkham anveti. **Sīlabyasanam dukkhanti** sīlassa
 byasanam sīlabyasanam, dussīlyassetam nānam.

1. Kiñcidapi (Visuddhi 2. 132.)

3. Jātirayañhi. (Abhi-Ṭṭha 2. 92 piṭṭhe.)

2. Yato (Visuddhi 2. 132.)

4. Paṭipīlitattā (Syā, Ka)

Vuttanayena taṃ sīlabyasanam dukkham anveti. Sammādiṭṭhiṃ vināsayamānā uppannā diṭṭhiyeva byasanam **diṭṭhibyasanam**, vuttanayena taṃ diṭṭhibyasanam dukkham anveti. Ettha ca purimāni dve anipphannāni, pacchimāni tīṇi nipphannāni tilakkhaṇāhatāni. Purimāni ca tīṇi neva kusalāni nākusalāni. Sīladiṭṭhibyasanadvayaṃ akusalam.

Yathāti opamme. **Bhinnam nāvanti** sithilabandhanam nāvaṃ jajjarībhūtaṃ vā, padaruggghāṭimaṃ vā. **Dakamesinti** udakadāyima udakappavesanīm. **Tato tato udakam anvetī**ti tato tato bhinnaṭṭhānato udakam pavisati. **Puratopī**ti nāvāya purimabhāgatopī. **Pacchatopī**ti tassā pacchimabhāgatopī. **Hetṭhatopī**ti adhobhāgatopī. **Passatopī**ti ubhayapassatopī. Yaṃ antaranāraṇā na vuttaṃ, taṃ pāṭhānusārena vedittabbam.

Tasmā kāyagatāsati-ādibhāvanāya jantu sadā sato hutvā vikkhambhanasamucchedavasena rūpādīsu vatthukāmesu sabbappakāraṃpi kilesakāmaṃ parivajjento kāmāni parivajjeyya. Evaṃ te kāme pahāya tappahānakaramaggeneva catubbidhampi ogham tareyya taritum sakkuṇeyya. Tato yathā puriso garukam nāvaṃ udakam siñcitvā lahukāya nāvāya appakasireneva pāragū bhavēyya pāram gaccheyya, evamevaṃ attabhāvanāvaṃ kilesūdakagarukam siñcitvā lahukena attabhāvena pāragū bhavēyya. Sabbadhammapāram nibbānam gato bhavēyya arahattappattiyaṃ gaccheyya anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānenāti arahattanikūṭena desanam niṭṭhāpesi.

Tasmāti yasmā jāti-ādikaṃ dukkham etaṃ puggalam anveti, tasmā. **Tamkāraṇa tamhetū**ti-ādīsupi eeva nayo. Yasmā vuttappakāradukkham etaṃ anveti, tamhetu, yasmā anveti tappaccayā, yasmā anveti tamnidānanti evaṃ padayojanā kātabbā. **Hetū**ti-ādīni kāraṇavevacanāni. Kāraṇaṃhi tena tassa phalaṃ hinoti pavattatīti hetu. Taṃ taṃ paṭicca phalaṃ eti pavattatīti **paccayo**. “Handa naṃ gaṇhathā”ti dassentaṃ viya attano phalaṃ nidetīti **nidānam**.

“**Tamkāraṇa**ti akāraṇanikkāraṇapaṭisedho. **Tamhetū**ti ahetumahābhūtahetupaṭisedho. **Tappaccayā**ti appaccayena saddhim

asādhāraṇapaccayaapaṭisedho. **Tarīnidānā**ti anidānena saha āgamādhigamanidānapaṭisedho”ti evameke vaṇṇayanti. **Etaṃ ādīnavarī sampassamā**noti etaṃ vuttappakāraṃ upaddavarī vipassanāñāṇena sammā passamāno dakkhamāno.

Sadāti mūlapadaṃ. Puna **sadā**ti atthapadaṃ. **Sadā**ti sabbadivase. **Sabbadā**ti sabbasmiṃ kāle. **Sabbakālanti** pubbaṇhādisabbakālaṃ. **Niccakālanti** divase divase. **Dhuvakālanti** abbocchinnakālaṃ. **Satatanti** niran taraṃ. **Samitanti** ekībhūtaṃ. **Abbokiṇṇanti** aññena asammissaṃ. **Poṇkhānupoṇkhanti** paṭipāṭiyā ghaṭitaṃ “poṇkhānupoṇkhaṃ avirādhitaṃ upaṭṭhātī”ti-ādīsu¹ viya. **Udakūmikajātanti** nibbatta-udaka-ūmitaraṅgaṃ viya. **Avīcī**ti aviraḷaṃ. **Santatī**ti anupacchinnāṃ. **Sahitanti** ghaṭitaṃ ekībhūtaṃ vā “sahitaṃ me, asahitaṃ te”ti-ādīsu² viya. **Phassitanti** phusitaṃ “nivāte phusitaggale”ti-ādīsu viya. **Purebhattaṃ pacchābhattanti** dve padāni divākālavibhāgavasena. **Purimaṃ yāmaṃ majjhimāṃ yāmaṃ pacchimaṃ yāmanti** tīṇi rattivibhāgavasena. **Kāle jūṇheti** aḍḍhamāsavasena. **Vasse -pa-gimheti** tīṇi utuvasena. **Purime vayokhandhe -pa- pacchime** vayokhandheti tīṇi vayovibhāgavasena vuttānīti nātabbaṃ.

Satoti catūhi kāraṇehi sato. “Kāye kāyānupassanāsati paṭṭhānaṃ bhāvento sato”ti-ādīni “evaṃ samucchato kāme parivajjeyyā”ti pariyoṣānāni vuttatthāneva. Api ca **sattattā satoti** tīsu vatthūsu satta bhāvena vā³ tayo kilese paṭikkamāpetuṃ sattibhāvena vā **satattā sato**. **Santattā**ti kilesopakkilese palāpetvā ṭhānena ca ārammaṇena ca pamocetvā **santattā sato**. **Samitattā**ti iṭṭhaphaladāyaka puññena ca anīṭṭhaphaladāyaka pāpena ca **samitattā sato**. **Santadhammasamannāgatoti** sappurisa dhamme bhajanato Buddhādi-ariyapuggale sevanato **santadhammasamannāgatattā sato**.

Vatthukāme pari jānitvāti ete vuttappakāre tebhūmake vatthukāme tīraṇa pariññāya jānitvā. **Pahāyā**ti kilesakāme

1. Saṃ 3. 395 piṭṭhe.

2. Dī 1. 63 piṭṭhe.

3. Satatabhāvena vā (Ka)

pahānapariññāya pariccajivā. **Pajahitvā**ti chaḍḍetvā. Kiṃ kacavaram viya piṭakenāti? Na hi, api ca kho taṃ vinodetvā taritvā¹ vijjhivā nīharitvā. Kiṃ balibaddamiva patodenāti? Na hi, atha kho taṃ byantiṃ karitvā vigatantaṃ karitvā. Yathāssa antopi nāvasissatī, antamaso bhaṅgamattampi, tathā taṃ karitvā. Kathaṃ pana taṃ tathā katanti? Anabhāvaṃ gahetvā anu abhāvaṃ gametvā. Samucchadappahānena yathā samucchinnā hoti, tathā karitvāti vuttaṃ hoti. Esa nayo kāmaccchandaniṭṭhānādisu.

Kāmoghanti-ādīsu pañcakāmaguṇikarāgo avasīdanaṭṭhena “kāmogho”ti vuccati. **Bhavoghoti** rūpārūpabhavesu chandarāgo jhānanikanti ca. **Diṭṭhoghoti** sassatadiṭṭhādisahagatābhava patthanāyeva, diṭṭhogho bhavoghe eva samodhānaṃ gacchati. Avijjogho catūsu saccesu aññāṇaṃ. Tattha kāmaguṇe assādato manasi karoto anuppanno ca kāmogho uppajjati, uppanno ca kāmogho saṃvaḍḍhati. Mahaggatadhamme assādato manasi karoto anuppanno ca bhavogho uppajjati, uppanno ca saṃvaḍḍhati. Tebhūmakadhammesu catuvipallāsapadaṭṭhānabhāvena anuppanno ca avijjogho uppajjati, uppanno ca saṃvaḍḍhatīti veditabbo. Vuttanayapaccanīkato sukkapakkho vitthāretabbo.

Appaṇihitavimokkhaṃ paṭipanno **kāmoghaṃ**, animittavimokkhaṃ paṭipanno **bhavoghaṃ**, suññatavimokkhaṃ paṭipanno **avijjoghāṇa** tareyya. Paṭhamamaggavasena **tareyya**, dutiyamaggavasena **uttareyya**, tatiyamaggavasena **patareyya**, catutthamaggavasena **samatikkameyya**, phalavasena **vītivatteyyā**ti. Atha vā “kāmoghavasena **tareyya**, bhavoghavasena **uttareyya**, diṭṭhoghavasena **patareyya**, avijjoghavasena **samatikkameyya**, sabboghavasena **vītivatteyyā**”ti evameke vaṇṇayanti.

Garukanti na sallahukaṃ. **Bhārikanti** bhārabhaṇḍaṃ ettha ṭhapayantīti bhārikaṃ. **Udakaṃ sitvā**ti udakaṃ siñcitvā. **Osiñcitvā**ti atirekaṃ siñcitvā. **Chaḍḍetvā**ti pātetvā. **Lahukāyā**ti sallahukāya. **Khippanti** sīghaṃ. **Lahunti** taṃkhaṇaṃ. **Appakasirenevā**ti nidukkheneva. **Pāraṃ vuccati amataṃ nibbānanti** sakkāya-orato pārabhūtaṃ pāraṃ. Taṇhāvānato nikkhantaṃ

nibbānaṃ kathīyati. **Yosoti** yo eso. **Sabbasaṅkhārasamatho**ti-ādi sabbāṃ nibbānameva. Yasmā hi taṃ āgamma sabbasaṅkhāravipphanditāni samanti vūpasamanti, tasmā “sabbasaṅkhārasamatho”ti vuccati. Yasmā cetāṃ āgamma sabbe upadhayo paṭinissaṭṭhā honti, sabbā taṇhā khīyanti, sabbe kilesarajjā virajjanti, sabbāṃ dukkhaṃ nirujjhati, tasmā “sabbūpadhipaṭinissaggo, taṇhakkhayo, virāgo, nirodho”ti vuccati. Yā panesā taṇhā bhavena bhavaṃ, phalena vā saddhiṃ kammaṃ vinati saṃsibbatīti katvā vānanti vuccati, tato nikkhantaṃ vānatoti nibbānaṃ. **Pāraṃ gaccheyya** nimittavasena ekato vuṭṭhānagotrabhūñāṇena nibbānapāraṃ pāpuṇeyya. **Adhigaccheyya** nimittapavattehi ubhatovuṭṭhānamaggañāṇena nibbānapāraṃ visesena pāpuṇeyya. **Phuseyya** nibbānārammaṇaphalacittavasena nibbānapāraṃ phuseyya. **Sacchikareyya** guṇavasena phusitvā paccavekkhaṇāñāṇena nibbānapāraṃ paccakkhaṃ kareyya. Atha vā “paṭhamamaggena **pāraṃ gaccheyya**, dutiyena **adhigaccheyya**, tatiyena **phuseyya**, catutthena **sacchikareyyā**”ti evameke vaṇṇayanti. **Yopi pāraṃ gantukāmoti** yo koci vipassanāñāṇe ṭhito puggalo nibbānapāraṃ gantukāmo, sopi avassaṃ tattha gamissatīti **pāragū**. Vuttaṃ hetāṃ—“otiṇṇomhi jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi”ti-ādi. Pubbabhāge ajjhāsaya vasena vipassanāyogena ca, sopi pāragū nāma. **Yopi pāraṃ gacchatīti** yopi maggasaṃgāṇi nibbānapāraṃ gacchati, sopi pāragū nāma. **Yopi pāraṃ gatoti** yopi maggena kiccaṃ niṭṭhāpetvā phale ṭhito nibbānapāraṅgato sopi pāragū nāma.

Taṃ Jinavacanena dassetuṃ “**vuttampi hetāṃ Bhagavatātiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo**”ti-ādimāha. **Abhiññāpāragūti** adhigatena ñāṇena ñātapariññāya nibbānapāraṃ gantukāmo gacchati, gatoti pāragū. **Pariññāpāragūti** sabbadhammaṇaṃ tīraṇapariññāya samatikkamitvā vuttanayena pāragū. **Pahānapāragūti** samudaya pakkhikānaṃ kilesānaṃ pahānapariññāya samatikkamitvā vuttanayena pāragū. Yo hi sabbadhammaṃ pari jānāti, so tīhi pariññāhi pari jānāti ñātapariññāya tīraṇapariññāya pahānapariññāyati. Tattha katamā ñātapariññā? Sabbadhammaṃ jānāti “ime ajjhattikā, ime bāhirā, idamassa lakkhaṇaṃ, imāni rasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni”ti,

ayaṃ **ñātapariññā**. Katamā tīraṇapariññā? Evaṃ ñātaṃ katvā labbhamānavasena sabbadhammaṃ tīreti “aniccato dukkhato rogato”ti-ādinā¹, ayaṃ **tīraṇapariññā**. Katamā pahānapariññā? Evaṃ tīrayitvā aggamaggena dhammesu chandarāgaṃ pajahati, ayaṃ **pahānapariññā**ti. Imā pariññāyo sandhāya “so abhiññāpāragū pariññāpāragū pahānapāragū”ti āha.

Bhāvanāpāragūti bhāvanāya koṭiṃ patvā maggavasena nibbānapāraṃ gato. **Sacchikiriyāpāragū**ti phalanibbānavasena sacchi kiriyāphalanibbānapāraṃ gato. **Samāpattipāragū**ti aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ pāraṃ patto. **Sabbadhammānanti** pañcakkhandhādisabbadhammānaṃ. **Sabbadukkhānanti** jātidukkhādisabbadukkhānaṃ. **Sabbakilesānanti** kāyaduccaritādisabbakilesānaṃ. **Ariyamaggānanti** sotāpattimaggādicatunnaṃ ariyamaggānaṃ. **Nirodhassāti** nibbānassa. **Sabbasamāpattīnanti** sabbāsampi aṭṭhannaṃ rūpārūpasamāpattīnaṃ. **Soti** so ariyo. **Vasippattoti** vasībhāvappatto. Atha vā kantabhāvaṃ issariyabhāvaṃ nipphannabhāvaṃ² patto. **Pāramippattoti** pāramīti avasānaṃ niṭṭhānaṃ, uttamabhāvaṃ vā taṃ patto. Kattha pattoti āha “**ariyasmīṃ sīlasmin**”ti-ādi. Tattha ariyasmīṃ **sīlasmin**ti niddose sīlasmin. **Ariyasmīṃ samādhisminti** niddose samādhismīṃ. **Ariyāya paññāyāti** niddosāya paññāya. **Ariyāya vimuttiyāti** niddosāya phalavimuttiyā. Purimena vācākamantājīvā gahitā, dutiyena vāyāmasatisamādhayo gahitā, tatiyena vitakkasammādiṭṭhiyo gahitā, catutthena taṃsampayuttā sesadhammā gahitāti veditabbā.

Antagatoti maggena saṅkhāralokantaṃ gato. **Antappattoti** tameva lokantaṃ phalena patto. **Koṭigatoti** maggena saṅkhārakoṭiṃ gato. **Koṭippattoti** tameva koṭiṃ phalena patto. **Pariyantagatoti** maggena khandhāyatanādilokapariyantaṃ paricchedaṃ parivaṭumaṃ katvā gato. **Pariyantappattoti** tameva lokaṃ phalena pariyantaṃ katvā patto. **Vosānagatoti** maggena avasānaṃ gato. **Vosānappattoti** phalena avasānaṃ patto. **Tānagatoti** maggena tāyanaṃ gato. **Tānappattoti** phalena tāyanaṃ patto. **Leṇagatoti** maggena nilīyanaṃ gato. **Leṇappattoti** taṃ phalena nilīyanaṃ patto. **Saraṇagatoti** maggena patiṭṭhaṃ gato. **Saraṇappattoti** phalena saraṇaṃ

1. Saṃ 2. 136 piṭṭhe.

2. Nipphandabhāvaṃ, (Sī), nibbānabhāvaṃ (Ka)

patto. **Abhayagatoti** maggena nibbhayaṃ gato. **Abhayappattoti** phalena nibbhayaṃ nibbānaṃ patto. **Accutagatoti** cutivirahitaṃ nibbānaṃ maggena gato. **Accutappattoti** taṃ phalena patto. **Amatagatoti** maraṇarahitaṃ nibbānaṃ maggena gato. **Amatappattoti** taṃ phalena patto. **Nibbānagatoti** taṇhāvānato nikkhantaṃ nibbānaṃ maggena gato. **Nibbānappattoti** tameva phalena patto. **So vuṭṭhavāsoti** so arahā dasasu ariyavāsesu vasi parivasi vuṭṭho vuṭṭhāti ca vuṭṭhavāso. **Ciṇṇacaraṇoti** sīlena saha aṭṭhasu samāpattīsu ciṇṇavasīti ciṇṇacaraṇo. **Gataddhoti** saṃsāraddhānaṃ atikkanto. **Gatadisoti** supinantenapi agatapubbaṃ nibbānadisaṃ gato. **Gatakoṭikoti** anupādisesanibbānakoṭiṃ gato hutvā ṭhito. **Pālitabrahmacariyoti** rakkhitabrahmacariyo. **Uttamadiṭṭhippattoti** uttamaṃ sammādiṭṭhiṃ patto. **Paṭividdhākuppoti** akuppaṃ acalanaṃ arahattaphalaṃ paṭivijjhitaṃ ṭhito. **Sacchikatanirodhāti** nirodhaṃ nibbānaṃ sacchikatvā ṭhito.

Dukkhaṃ tassa pariññātanti tividhaṃ dukkhaṃ tena samatikkamitvā paricchinnaṃ. **Abhiññeyyanti** sabhāvalakkhaṇāvabodhavasena sobhanaena ākārena jānitabbaṃ. **Abhiññātanti** adhikena ñāṇena ñātaṃ. **Pariññeyyanti** sāmāññalakkhaṇāvabodhavasena kiccasaṃpānnavasena ca byāpitvā pari jānitabbaṃ. **Pariññātanti** samantato ñātaṃ. **Bhāvetabbanti** vaḍḍhetabbaṃ. **Sacchikātabbanti** paccakkhaṃ kātābbaṃ. Duvidhā hi sacchikiriyaṃ paṭilābhasacchikiriyaṃ ārammaṇasacchikiriyaṃ cāti.

Ukkhittapalighoti ettha **palighoti** vaṭṭamūlikā avijjā. Ayaṃ hi dukkhipanaṭṭhena “paligho”ti vuccati. Tenesa tassā ukkhittattā “ukkhittapaligho”ti vutto. **Samkiṇṇaparikhoti** parikhā vuccati punabbhavadāyako bhavesu jāyanavasena ceva saṃsaraṇavasena ca “jāti saṃsāro”ti laddhanāmānaṃ punabbhavakkhandhānaṃ paccayo kammābhisaṅkhāro. So hi punappunaṃ uppattikaraṇavasena parikkhipitvā ṭhitattā “parikhā”ti vuccati. Tenesa tassā samkiṇṇattā vikiṇṇattā “samkiṇṇaparikhō”ti vutto. **Abbūlhesikoti** esikāti vaṭṭamūlikā taṇhā. Ayaṃ hi gambhīrānugataṭṭhena¹ “esikā”ti vuccati. Tenesa tassā abbūlhattā luñcitvā chaḍḍitatthā

1. Ayaṃ hi duruggamaṭṭhena (Sī, Syā)

“abbūḷhesiko”ti vuccati. **Niraggaḷoti** aggaḷaṃ vuccanti orambhāgajanakāni kāmabhava uppattipaccayāni orambhāgiyāni. Etāni hi mahākavāṭaṃ viya nagaradvāraṃ cittaṃ pidahitvā ṭhitattā “aggaḷaṃ”ti vuccanti. Tenesa tesāṃ niraggaḷattā bhinnattā “niraggaḷo”ti vutto. **Ariyoti** nikkilesa parisuddho. **Pannaddhajoti** pātitaṃ naddhajo. **Pannabhāro**ti khandhabhāra kilesabhāra-abhisāṅkhārabhārapañcakāmaguṇabhārā pannā oropitā assāti pannabhāro. Api ca idha mānabhārasseva oropitattā “pannabhāro”ti adhippeto. **Visaṃyuttoti** catūhi yogehi sabbakilesehi ca visaṃyutto. Idha pana mānayogeneva visaṃyuttattā “visaṃyutto”ti adhippeto.

Ettāvatā therena maggena kilese khepetvā nirodhasayanavaragatassa khīṇāsavassa nibbānāramaṇaṃ phalasamāpattiṃ appetvā viharaṇakālo dassito. Yathā hi dve nagarāni ekaṃ coranagaraṃ, ekaṃ khemanagaraṃ. Atha ekassa mahāyodhassa evaṃ icchā uppajjeyya “yāvimaṃ coranagaraṃ tiṭṭhati, tāva khemanagaraṃ bhayato na muccati. Coranagaraṃ anagaraṃ karissāmi”ti sannāhaṃ katvā khaggaṃ gahetvā coranagaraṃ upasaṅkamitvā nagaradvāre ussāpīte esikatthambhe khaggena chinditvā saddhim dvārabāhāhi kavāṭaṃ bhinditvā palighaṃ ukkhipitvā pākāraṃ bhindanto parikhaṃ saṃkiritvā nagarasobhanatthāya ussāpīte dhaje pātetvā nagaraṃ agginā jhāpetvā khemanagaraṃ pavisitvā uparipāsādamāruyha nātigaṇaparivuto surasabhojanaṃ bhuñjeyya, evaṃ coranagaraṃ viya sakkāyo, khemanagaraṃ viya nibbānaṃ, mahāyodho viya yogāvacarō. Tassevaṃ hoti “yāva sakkāyavaṭṭaṃ vaṭṭati, tāva dvattimsakammakāraṇehi aṭṭhanavutirogehi pañcavīsati mahabbhayehi ca parimuccanaṃ natthi”ti. So mahāyodho viya sannāhaṃ sīlasannāhaṃ katvā paññātiṇṇhakaggaṃ gahetvā khaggena esikatthambhe viya arahattamaggena taṇhesikaṃ chinditvā¹ so yodho sadvārabāhakaṃ nagarakavāṭaṃ viya pañcorambhāgiyasaṃyojanaggaḷaṃ ugghāṭetvā, so yodho palighaṃ viya avijjāpalighaṃ ukkhipitvā so yodho pākāraṃ bhindanto parikhaṃ viya kammābhisāṅkhārapākāraṃ bhindanto jātisaṃsāraparikhaṃ saṃkiritvā so yodho nagarasobhanatthāya ussāpīte dhaje viya

1. Luñcitvā (Ka)

mānaddhaje pātetvā sakkāyanagaram jhāpetvā so yodho khemanagaram pavisitvā uparipāsāde surasabhojanam bhuñjanto viya nibbānanagaram pavisitvā amatanirodhārammaṇam phalasamāpattisukham anubhavamāno kālam vītināmeti. Vuttaṃ hetam Bhagavatā¹—

“Kathaṇca bhikkhave bhikkhu ukkhittapaligho hoti? Idha bhikkhave bhikkhuno avijjā pahīnā hoti ucchinnamūlā tālavatthukatā anabhāvaṃkatā āyatim anuppādadhammā. Evaṃ kho bhikkhave bhikkhu ukkhittapaligho hoti.

Kathaṇca bhikkhave bhikkhu saṃkiṇṇaparikho hoti? Idha bhikkhave bhikkhuno ponobhaviko jātisaṃsāro pahīno hoti -pa-. Evaṃ kho bhikkhave bhikkhu saṃkiṇṇaparikho hoti.

Kathaṇca bhikkhave bhikkhu abbūḷhesiko hoti? Idha bhikkhave bhikkhuno taṇhā pahīnā hoti -pa-. Evaṃ kho bhikkhave bhikkhu abbūḷhesiko hoti.

Kathaṇca bhikkhave bhikkhu niraggaḷo hoti? Idha bhikkhave bhikkhuno pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni pahīnāni honti -pa-. Evaṃ kho bhikkhave bhikkhu niraggaḷo hoti.

Kathaṇca bhikkhave bhikkhu ariyo pannaddhajo pannabhāro visamṃyutto hoti? Idha bhikkhave bhikkhuno asmimāno pahīno hoti ucchinnamūlo tālavatthukato anabhāvaṃkato āyatim anuppādadhammo. Evaṃ kho bhikkhave bhikkhu ariyo pannaddhajo pannabhāro visamṃyutto hoti.

Evaṃ vimuttacittam kho bhikkhave bhikkhum sa-indā devā sabrahmakā sapajāpatikā anvesam nādhigacchanti ‘idaṃ nissitam Tathāgatassa viññāṇan’ti’².

Pañcaṅgavippahīnoti kāmaccchandādipaṅcaṅgāni vividhehi upāyehi pajahitvā t̥hito. Vuttaṃ hetam—³

1. Am 2. 74 piṭṭhādīsu.

2. Ma 1. 193 piṭṭhe.

3. Dī 3. 224, 258 piṭṭhesu.

“Kathañcāvuso bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti? Idhāvuso bhikkhuno kāmacchando pahīno hoti, byāpādo pahīno hoti, thinamiddham pahīnam hoti, uddhaccakukkuccam pahīnam hoti, vicikicchā pahīnā hoti. Evaṃ kho āvuso bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti”ti.

Chalaṅgasamannāgatoti channaṃ aṅgaṇaṃ pūretvā chasu dvāresu rūpādi-ārammaṇe¹ paṭighānunanayaṃ vajjetvā upekkhāvasena sato sampajāno hutvā viharāṇavasena chalaṅgāni pūretvā paripuṇṇaṃ katvā ṭhitattā “chalaṅgasamannāgato”ti vutto. Vuttaṃ hetam—²

“Kathañcāvuso bhikkhu, chalaṅgasamannāgato hoti? Idhāvuso bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno. Sotena saddaṃ sutvā -pa- ghānena gandhaṃ ghāyitvā. Jivhāya rasaṃ sāyitvā. Kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā. Manasā dhammaṃ viññāya neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno. Evaṃ kho āvuso bhikkhu chalaṅgasamannāgato hoti”ti.

Ekārakkhoti sati-ārakkhena eko uttamo ārakkho assāti ekārakkho. Vuttaṃ hetam—²

“Kathañcāvuso bhikkhu ekārakkho hoti? Idhāvuso bhikkhu satārakkhena cetasā samannāgato viharati. Evaṃ kho āvuso bhikkhu ekārakkho hoti”ti.

Caturāpassenoti paññāya paṭisevanaparivajjanavinodanapajahanānaṃ vasena catunnaṃ apassayānaṃ ito cito ca aparivattamānānaṃ vasena caturāpasseno, tesam pāpuṇitvā ṭhito. Vuttaṃ hetam—³

“Kathañcāvuso bhikkhu caturāpasseno hoti? Idhāvuso bhikkhu saṅkhāyekaṃ paṭisevati, saṅkhāyekaṃ parivajjeti.

1. Rūpādi-ārammaṇaṃ (Ka)

2. Dī 3. 224, 258 piṭṭhesu.

3. Dī 3. 258 piṭṭhe.

Saṅkhāyekaṃ vinodeti, saṅkhāyekaṃ pajahatī”ti-ādinā nayena vitthāretabbaṃ.

Paṇunnapaccekasaccoti “idameva dassanaṃ saccaṃ, idameva saccaṃ”ti evaṃ pāṭi-ekkaṃ gahitattā paccekasaṅkhātāni diṭṭhisaccāni paṇunnāni nihaṭāni pahīnāni assāti paṇunnapaccekasacco.

Samavayasatṭhesanoti ettha avayāti anūnā. Satṭhāti vissatṭhā. Sammā avayā satṭhā esanā assāti samavayasatṭhesano. Sammā vissatṭhasabba-esanoti attho. **Kevalīti** paripuṇṇo. **Vusitavāti** vusitabrahmacariyo, garusaṃvāse¹ ariyamaggepi dasasu ariyavāsesupi vusitavanto. **Uttamapurisoti** khīṇakilesattā visesapuriso ājāṇṇapuriso. **Paramapurisoti** uttamapuriso, paramaṃ vā paṭilābhaṃ pattattā uttamaṃ pattabbaṃ arahattapaṭilābhaṃ patto anuttarapuññakkhettabhūto uttamapuriso tenevatthena paramapuriso. Anuttaraṃ samāpattiṃ samāpajjitum amataṃ paṭilābhaṃ pattattā **paramapattippatto**. Atha vā “gharāvāse ādīnavaṃ sañjānitvā sāsanaṃ pavisanaṃ vasena **uttamapuriso**. Attabhāve ādīnavaṃ sañjānitvā vipassanāṃ pavisanaṃ vasena **paramapuriso**. Kilese ādīnavaṃ sañjānitvā ariyabhūmantaraṃ pavittṭho **paramapattippattoti** evameke vaṇṇayanti.

Nevācinatīti kusalākusalānaṃ pahīnattā tesāṃ vipākaṃ na vaḍḍheti². **Nāpacinatīti** phale ṭhitattā na viddhaṃseti. **Apacinitvā ṭhitoti** paṭippassaddhipahāne ṭhitattā kilese viddhaṃsetvā ṭhito. Ito paraṃ tīhipi padehi maggaphalavaseneva yojetabbaṃ. **Neva pajahatīti** pahātabbābhāvena kilese na pajahati. **Na upādiyatīti** taṇhāmānadiṭṭhihi gahetabbābhāvato tehi na gaṇhāti. **Pajahitvā ṭhitoti** cajiṭvā³ ṭhito. **Neva saṃsibbatīti** taṇhāvasena neva saṃsibbatī. **Na ussinetīti** mānavaṃ na ukkaṃsati. **Visinitvā ṭhitoti** taṇhāsaṃsīvanaṃ akatvā ṭhitoti evameke vaṇṇayanti. **Neva vidhūpetīti** kilesaggaṃ na nibbāpeti. **Na sandhūpetīti** kilesaggaṃ na jālāpeti. **Vidhūpetvā ṭhitoti** taṃ nibbāpetvā ṭhito.

1. Yogānurūpavāse (Syā)

2. Cinoti (Sī)

3. Vajjetvā (Sī), vijahitvā (Syā)

Asekkhena sīlakkhandhenāti sikkhitabbābhāvena asekkhena vācākamantājīvasīlakkhandhena sīlarāsinā samannāgatattā ṭhito, aparihīnabhāvena ṭhito. **Samādhikkhandhenā**ti vāyāmasatīti sampayuttēna samādhinā. **Vimuttikkhandhenā**ti phalavimuttisampayuttakkhandhena. **Vimuttiñāṇadassanakkhandhenā**ti paccavekkhaṇañāṇena. **Saccam sampatipādayitvā**¹ti catu-ariyasaccam sabhāvavasena sakasantāne sampādayitvā paṭivijjhivā ṭhito. **Ejam samatikkamitvā**ti kampanatanham atikkamitvā. **Kilesagginti** rāgādikilesaggiṃ. **Pariyādayitvā**ti khepetvā nibbāpetvā. **Aparigamanatāyā**ti saṃsāre agamanabhāvena, punāgamanābhāvenāti attho. **Kaṭam samādāyā**ti jayaggāham² gahetvā. **Muttipaṭisevanatāyā**ti sabbakilesehi muccitvā rūpādi-ārammaṇasevanavasena. Atha vā sabbakilesehi muttaphalasamāpattisevanavasena. **Mettāya pārisuddhiyā**ti upakkilesamuttāya parisuddhabhāve ṭhitāya mettāya ṭhito. **Karuṇā**disupi eseva nayo.

Accantapārisuddhiyāti atikkantaparisuddhabhāvena parisuddhiyā antam pāpunivā ṭhito. **Atammayatāyā**ti taṇhādiṭṭhimānā “tammayā”ti vuccanti. Tesam abhāvo atammayatā, tāya taṇhādiṭṭhimānavirahitatāya ṭhito. Vuttam hetam—

“So tādiso lokavidū sumedho, sabbesu dhammesu atammayo Munī”ti³. Etthāpi taṇhāmānadiṭṭhivirahitoti attho. **Vimuttattā**ti sabbakilesehi muttabhāvena. **Santussitattā**ti yathālābha yathābalayathāsārappa santosavasena santuṭṭhabhāvena ṭhito.

Khandhapiyanteti ekacatupañcakkhandhānam tīhi pariññaggīhi jhāpetvā ante avasāne ṭhito, natthi etassa antoti vā pariyantam, tasmim pariyante. **Dhātupariyantā**disupi eseva nayo. Ayam pana viseso—**dhātupariyanteti** aṭṭhārasannam dhātūnam pariyante. **Āyatanapiyanteti** dvādasannam āyatanānam. **Gatipariyanteti** nirayādipañcannam gatīnam. **Upapattipariyanteti** sugatiduggatīsu nibbattiya. **Paṭisandhipariyanteti** kāmarūpārūpabhavesu

1. Sampatipādayitvā (Sī, Syā)

2. Nayaggāham (Sī, Syā)

3. Am 1. 148 piṭṭhe.

paṭisandhiyā. **Bhavapariyanteti** ekavokāracatupañcasaññā-
asaññānevasaññānāsaññākāmarūpa-arūpabhavānaṃ. **Saṃsārapariyanteti**
khandhadhātu-āyatanānaṃ abbochinnapavattiyā. **Vatṭapariyanteti**
kammavipākakilesavaṭṭānaṃ pariyanṭe. **Antime bhaveti** avasāne
upapattibhave. **Antime samussaye** ṭhitoti avasāne samussaye sarīre ṭhito.
Antimadehadharoti antimāṃ avasānadehaṃ sarīraṃ dhāretīti
antimadehadharo. **Arahāti** ārakattā arīnaṃ, arānañca hatattā, paccayādīnaṃ
arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvā arahā.

Tassāyaṃ pacchimakoti tassa khīṇāsavassa ayaṃ samussayo attabhāvo
avasāno. **Carimoti** appo mando carimo ālopo, carimaṃ kabaḷaṃ viya. Puna
paṭisandhiyā natthibhāvaṃ¹ sandhāya **“Jātimaraṇasaṃsāro, natthi tassa
punabbhavo”**ti āha. Jananaṃ jāti, maranti tenāti maraṇaṃ, khandhādīnaṃ
abbochinnā saṃsārapavatti ca tassa khīṇāsavassa puna natthīti vuttaṃ
gāthaṃ nigamento āha **“tenāha Bhagavā—**

Tasmā jantu -pa- nāvaṃ sitvāva pāragū”ti.

Imasmiṃ sutte yaṃ antarantarā na vuttaṃ, taṃ pāṭhānusārena
gahetabbaṃ.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddesaṭṭhakathāya

Kāmasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Guhaṭṭhakasuttaniddesavaṇṇanā

7. Dutīye—**sattoti** laggo. **Guhāyanti** kāye. Kāyo hi rāgādīnaṃ vāḷānaṃ
vasanokāsato “guhā”ti vuccati. **Bahunābhichannoti** bahunā
rāgādikilesajātena abhicchanno. Etena ajjhatabbandhanaṃ vuttaṃ. **Tiṭṭhanti**
rāgādivasena tiṭṭhanto. **Mohanasmiṃ pagāḷhoti** mohanaṃ vuccati
kāmaguṇo. Ettha hi devamanussā muyhanti tesu ajjhogaḷhā hutvā. Etena
bāhirabandhanaṃ vuttaṃ. **Dūre vivekā hi tathāvidho** soti so tathārūpo naro
tividhāpi kāyavivekādivivekā

1. Punapaṭisandhinatthibhāvaṃ (Ka)

Kimikulānaṃ avāsabhāvena **vammiko** “vammikoti kho bhikkhu imassetāṃ cātumahābhūtikassa kāyassa adhivacanan”ti-ādīsu⁷ viya. Yatheva hi bāhirako vammiko, vamaṭi vantaḥko vantussayo vantasinehasambaddhoti⁸ catūhi kāraṇehi “vammiko”ti vuccati. So hi ahinakula⁹ undūragharagoḷikādayo nānappakāre pāṇake vamaṭīti vammiko. Upacikāhi vantaḥko vammiko. Upacikāhi vamaṭivā¹⁰ mukhatuṇḍakehi ukkhittapaṃsucuṇṇena kaṭippamāṇenapi porisappamāṇenapi ussitoti vammiko. Upacikāhi vantaḥkeḷasinehena ābaddhatāya sattasattāhaṃ deve vassanteṇa na vipakkiriyati, nidāgheṇi tato paṃsumuṭṭhiṃ

10. Temetvā (Ka)

gahetvā tasmim̐ muṭṭhinā pīḷiyamāne sineho nikkhamati, evaṃ
 vantasinehena sambaddhoti vammiko, evamayaṃ kāyopi “akkhimhā
 aggigūthako”ti-ādinā nayena nānappakāraṃ asucikalimalaṃ vamatīti
 vammiko. Buddhapaccekabuddhakhīṇāsavā imasmim̐ attabhāve
 nikantipariyādānena attabhāvaṃ chaḍḍetvā gatāti ariyehi vantakotipi
 vammiko. Yehi cāyaṃ tīhi aṭṭhisatehi ussito nahārusambaddho
 maṃsāvalepano allacammaṃ pariyaṇṇaḍḍho chavirañjito satte vañceti, taṃ
 sabbaṃ ariyehi vantamevāti vantussayotipi vammiko. “Taṇhā janeti
 purisaṃ, cittaṃ massā vidhāvatī”ti¹ evaṃ taṇhāya janitattā ariyehi vanteneva
 taṇhāsinehena sambaddho ayanti vantasinehena sambaddhotipi vammiko.
 Yathā ca vammikassa anto nānappakārā pāṇakā tattheva jāyanti,
 uccārapassāvaṃ karonti, gilānā sayanti, matā nipatanti. Iti so tesāṃ
 sūtiḡharaṃ vaccakuṭiḡgilānasālā susānañca hoti, evaṃ
 khattiyamahāsālādīnaṃpi kāyo “ayaṃ gopitarakkhito maṇḍitapasādito
 mahānubhāvānaṃ kāyo”ti acintetvā chavinissitā pāṇā cammanissitā pāṇā
 maṃsanissitā pāṇā nahārunissitā pāṇā aṭṭhinissitā pāṇā aṭṭhimiñjanissitā
 pāṇāti evaṃ kulagaṇaṇāya asītimattāni kimikulasahassāni antokāyasmim̐
 ye va jāyanti, uccārapassāvaṃ karonti, gelaññena āturitāni sayanti, matāmatā
 nipatanti. Iti ayampi tesāṃ pāṇānaṃ sūtiḡharaṃ vaccakuṭiḡgilāna sālā
 susānañca hotīti “vammiko”ti saṅkhaṃ gato.

Manāpāmanāpapatanaṭṭhena **nagaraṃ** “sakkāyanagaran”ti-ādīsu viya.
 Rogādīnaṃ nīlabhāvena kulāvakabhāvena **nīlaṃ**² “rogañīlaṃ
 pabhaṅguraṇ”ti-ādīsu³ viya. Paṭisandhiyā nivāsagehaṭṭhena **kuṭi**
 “pañcadvārāyaṃ kuṭikāyaṃ pasakkiyā”ti-ādīsu⁴ viya. Pūtibhāvena **gaṇḍo**
 “rogoṭi bhikkhave. Gaṇḍoṭi bhikkhave. Salloti bhikkhave kāyassetāṃ
 adhivacanaṃ”ti-ādīsu⁵ viya. Bhijjanaṭṭhena **kumbho** “kumbhūpamaṃ
 kāyamimaṃ viditvā”ti-ādīsu⁶ viya. **Kāyassetāṃ adhivacanaṃ** etam̐
 vuttappakāraṃ catumahābhūtamayassa kucchitadhammānaṃ āyassa
 adhivacanaṃ, kathananti attho. **Guhāyanti**

1. Saṃ 1. 34 piṭṭhe.

2. Rogādīnaṃ nīlabhāvena kulāvakabhāvena niḍḍaṃ. (Sī)

3. Khu 1. 35 piṭṭhe Dhammapade.

4. Khu 2. 247 piṭṭhe.

5. Aṃ 3. 191 piṭṭhe.

6. Khu 1. 18 piṭṭhe Dhammapade.

sarīrasmiṃ. **Sattoti** allīno. **Visattoti** vaṇṇarāgādivasena vividho allīno. Saṇṭhānarāgavasena **āsatto**. Tattheva “sutaṃ sukhaṃ”ti gahaṇavasena **laggo**. Attaggahaṇavasena¹ **laggito**. **Palibuddhoti** phassarāgavasena amuñcivā ṭhito. **Bhittikhileti** bhittiyam ākoṭitakhāṇuke. **Nāgadanteti** tattheva hatthidantasadise vaṅkadanḍake. **Sattanti** bhittikhile laggam. **Visattanti** nāgadante laggam. **Āsattanti** cīvaravaṃse laggam. **Lagganti** cīvararajjuyā laggam. **Laggitanti** pīṭhapāde laggam. **Palibuddhanti** mañcapāde lagganti evamādinā nayena yojetabbaṃ.

Lagganādhivacananti visesena allīyanakathanam. **Channoti** vuttappakārehi kilesehi chādito. Punappunam uppattivaseṇa uparūpari channoti **ucchanno**. **Āvutoti** āvarito. **Nivutoti** vārito. **Ophutoti** avattharivā chādito. **Pihitoti** bhājanena ukkhalimukhaṃ viya paliguṇṭhito. **Paṭicchannoti** āvaṭo. **Paṭikujjitoti** adhomukhaṃ ṭhapito. Tattha tiṇapaṇṇādīhi chāditaṃ viya channo. **Ucchanno** nadim āvaraṇasetu viya. **Āvuto** janasañcaraṇamaggāvaraṇam viya.

Vinibaddho mānavasenāti nānāvidhena mānātimānavaseṇa nānāvidhe ārammaṇe baddho hutvā tiṭṭhati. **Parāmaṭṭho diṭṭhivaseṇāti** dvāsaṭṭhidiṭṭhīnam vasena parāmaṭṭho āmasitvā gahito. **Vikkhepagato uddhaccavaseṇāti** ārammaṇe asantiṭṭhanavaseṇa cittavikkhepaṃ patto upagato. **Aniṭṭhaṅgato vicikicchāvaseṇāti** ratanattayādīsu kaṅkhāsāṅkhātāya vicikicchāya vasena sannitiṭṭhānam appatto. **Thāmagato anusayavaseṇāti** dunnīharaṇa-appahīnānusayavaseṇa thirabhāvaṃ patto upagato hutvā tiṭṭhati.

Rūpūpayanti taṇhādiṭṭhūpayavaseṇa rūpaṃ upagantvā ārammaṇam katvā. **Viññāṇam tiṭṭhamānam tiṭṭhatīti** tasmim ārammaṇe rūpārammaṇam viññāṇam tiṭṭhantaṃ tiṭṭhati. **Rūpārammaṇam rūpapatitiṭṭhanti** rūpameva ārammaṇam ālambitvā rūpameva patiṭṭhaṃ katvā. **Nandūpasecananti** sappīkatanaḥodakena āsittaṃ viññāṇam. **Vuddhinti** vuddhibhāvaṃ. **Virūḷinti** javanavaseṇa uparito virūḷhibhāvaṃ. **Vepullanti** tadārammaṇavaseṇa vepullaṃ.

Atthi rāgoti-ādīni lobhasseva nāmāni. So hi rañjanavasena **rāgo**, nandanavasena **nandī**, taṇhāyanavasena **taṇhā**ti vuccati. **Patitṭhitam tattha viññānam virūḷhanti** kammaṃ javāpetvā paṭisandhi-ākaddhanasamatthatāya patitṭhitañceva virūḷhañca. **Yatthā**ti tebhūmakavaṭṭe, bhummaṃ. Sabbattha vā purimapade etaṃ bhummaṃ. **Atthi tattha saṅkhārānam vuddhī**ti idaṃ imasmiṃ vipākavaṭṭe ṭhitassa āyatim vaṭṭahetuke saṅkhāre sandhāya vuttaṃ. **Yattha atthi āyatim punabbhavābhiniḃbattī**ti yasmim ṭhāne āyatim punabbhavābhiniḃbatti atthi. Tattha purimasuttaṃ rūpādi-ārammaṇalaggaṇavasena vuttaṃ, dutiyasuttaṃ tadevārammaṇaṃ abhinandanavasena vuttaṃ, tatiyaṃ viññānapatitṭhānavasena vuttaṃ, catutthaṃ catubbidha-āhāravasena, kusalākusalaviññānapatitṭhānavasena vuttanti nātabbaṃ.

Yebhuyyenāti pāyena. **Muyhantī**ti mohaṃ āpajjanti. **Sammuyhantī**ti visesena muyhanti. **Sampamuyhantī**ti sabbākārena muyhanti. Atha vā rūpārammaṇaṃ paṭicca **muyhanti**, saddārammaṇaṃ paṭicca **sammuyhanti**, mutārammaṇaṃ paṭicca **sampamuyhanti**. **Avijjāya andhīkatā**ti aṭṭhasu ṭhānesu¹ aññāpāya avijjāya andhīkatā. “Gatā”ti vā pāṭho, andhabhāvaṃ upagatāti attho. **Pagāḷho**ti pavitṭho. **Ogāḷho**ti heṭṭhābhāgaṃ pavitṭho. **Ajjhogāḷho**ti adhi-ogāhitvā avattharivā visesena pavitṭho. **Nimuggoti** adhomukhaṃ hutvā pavitṭho. Atha vā dassanaṃsaggena **ogāḷho**. Savanaṃsaggena **ajjhogāḷho**. Vacanaṃsaggena **nimuggo**. Sappurisaṃsaggavirahito vā **ogāḷho**. Saddhammasevanavirahito vā **ajjhogāḷho**. Dhammānudhammapaṭipattivirahito vā **nimuggo**.

Vivekāti vivitti, viviccaṃ vā viveko. **Tayoti** gaṇanaparicchedo. **Kāyavivekoti** kāyena vivitti, vinā apasakkaṇaṃ. **Cittavivekā**dīsupi eseṇa nayo. **Idha bhikkhū**ti imasmiṃ sāsane. Saṃsāre bhayaṃ ikkhanato bhikkhu. **Vivittanti** suññaṃ, appasaddaṃ appanigghosanti attho. Etadeva hi sandhāya Vibhaṅge “vivittanti santike cepi senāsaṇaṃ hoti, tañca anākiṇṇaṃ gahaṭṭhehi pabbajitehi, tena taṃ vivittaṃ”ti² vuttaṃ. Seti ceva āsati ca etthāti senāsaṇaṃ, mañcapitṭhādīnametamadhivacanāṃ. Tenāha—

1. Aṭṭhasu aññāpesu (Ka)

2. Abhi 2. 260 piṭṭhe.

“Senāsananti mañcopi senāsanam, pīṭhampi. Bhisipi. Bibbohanampi. Vihāropi. Aḍḍhayogopi. Pāsādopi. Aṭṭopi. Mālopi. Leṇampi. Guhāpi. Rukkhamūlampi. Veḷugumbopi. Yattha vā pana bhikkhū paṭikkamanti, sabbametaṃ senāsanam”^{ti}¹.

Api ca vihāro aḍḍhayogo pāsādo hammiyaṃ guhāti idam **vihārasenāsanam** nāma. Mañco pīṭham bhisī bibbohananti idam **mañcapīṭhasenāsanam** nāma. Cimilikā cammakhaṇḍo tiṇasanthāro paṇṇasanthāroti idam **santhatasenāsanam** nāma. Yattha vā pana bhikkhū paṭikkamanti, idam **okāsasenāsanam** nāmāti evaṃ catubbidham senāsanam hoti. Tam sabbampi senāsanaggahaṇena gahitameva.

Idha panassa sakuṇasadisassa cātuddisassa bhikkhuno anucchavikasenāsanam dassento “**araññam rukkhamūlan**”^{ti}-ādimāha. Tattha **araññanti** “nikkhamitvā bahi indakhilā sabbametaṃ araññam”^{ti}² idam bhikkhunīnam vasena āgataṃ. “Āraññakam nāma senāsanam pañcadhanusatikam pacchiman”^{ti}³ idam pana imassa bhikkhuno anurūpaṃ. Tassa lakkhaṇam Visuddhimagge Dhutaṅganiddese⁴ vuttaṃ. **Rukkhamūlanti** yaṃkiñci santacchāyaṃ vivittaṃ rukkhamūlam. **Pabbatanti** selam. Tattha hi udakasoṇḍisu udakakiccaṃ katvā sītāya rukkhacchāyāya nisinnassa nānādisāsu khāyamānāsu sītena vātena bījiyamānassa cittaṃ ekaggaṃ hoti. **Kandaranti** kam vuccati udakam, tena dāritam, udakena bhinnam pabbatapadesam. Yaṃ “nadītumban”^{tipi} “nadīkuñjan”^{tipi} vadanti. Tattha hi rajatapaṭṭasadisā vālukā hoti, matthake maṇivitānam viya vanagahanam, maṇikhandhasadisam udakam sandati. Evarūpaṃ kandaram oruyha pāṇīyaṃ pivitvā gattāni sītāni katvā vālukaṃ ussāpetvā paṃsukūlacivaram paññāpetvā nisinnassa samaṇadhammam karoto cittaṃ ekaggaṃ hoti. **Giriguhanti** dvinnam pabbatānam antaram, ekasmimyeva vā umaṅgasadisam mahāvivaram. Susānalakkhaṇam Visuddhimagge⁵ vuttaṃ.

Vanapatthanti gāmantam atikkamitvā manussānam anupacāraṭṭhānam⁶ yattha na kasanti na vapanti. Tenevāha “vanapatthanti dūrānametaṃ senāsanānam adhivacanan”^{ti}-ādi⁷. **Abbhokāsanti** acchannam. Ākaṅkhamāno panettha

1. Abhi 2. 260 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 260 piṭṭhe.

3. Vi 1. 377 piṭṭhe.

4. Visuddhi 1. 70 piṭṭhe.

5. Visuddhi 1. 74 piṭṭhe.

6. Asaṅcaraṇaṭṭhānam (Ka)

7. Abhi 2. 260 piṭṭhe.

cīvarakuṭim katvā vasati. **Palālapuñjanti** palālarāsim. Mahāpalālapuñjato hi palālam nikkadḍhitvā pabbhāraleṇasadise ālaye¹ karonti, gacchagumbādīnampi upari palālam pakkhipitvā heṭṭhā nisinnā samaṇadhammaṃ karonti. Sabbametaṃ sandhāya vuttaṃ “kāyena vivitto viharatī”ti-ādi. Eko caṅkamaṃ adhiṭṭhāti pavattayatīti vuttaṃ hoti. **Iriyatīti** iriyāpathaṃ vattayati. **Vattatīti** iriyāpathavuttiṃ uppādeti. **Pāletīti** iriyāpathaṃ rakkhati. **Yapetīti** yapayati. **Yāpetīti** yāpayati.

Paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassāti kusalajjhānasamaṅgissa. **Nīvaraṇehi cittaṃ vivittanti** upacārena nīvaraṇehi vivittampi samānaṃ anto-appanāyaṃ suṭṭhu vivittaṃ nāma hotīti dassetuṃ “paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassa nīvaraṇehi cittaṃ vivittaṃ hotī”ti vuttaṃ. Eseva nayo vitakkavicārapīṭisukhadukkhehi dutiyatatiyacatutthajjhānāni samāpannānanti. **Rūpasaññāyāti** kusalavipākakiriyavasena pañcadasannaṃ rūpāvacarajjhānaṃ saññāya. **Paṭighasaññāyāti** cakkhurūpādisaṃghaṭṭanena uppannāya kusalākusalavipākavasena dvipañcaviññāṇasaṅkhātāya paṭighasaññāya ca. **Nānattasaññāyāti** nānārammaṇe pavattāya catucattālīsakāmāvacarasaññāya ca cittaṃ vivittaṃ hoti suññaṃ hoti.

Ākāsānañcāyatanam samāpannassāti ettha nāssa antoti anantaṃ, ākāsaṃ anantaṃ ākāśanantaṃ, ākāśanantameva ākāśānañcaṃ, taṃ ākāśānañcaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanamassa sasampayuttadhammassa jhānassa devānaṃ devāyatanamivāti ākāśānañcāyatanam, kasiṇugghāṭimākāsārammaṇajjhānassetam adhivacanaṃ. Taṃ ākāśānañcāyatanam samāpannassa kusalakiriyajjhānaṃ samāpannassa. **Rūpasaññāyāti** saññāsīsenā rūpāvacarajjhānato ceva tadārammaṇato ca. Rūpāvacarajjhānampi hi “rūpan”ti vuccati “rūpī rūpāni passatī”ti-ādīsu², tassa ārammaṇampi “bahiddhā rūpāni passati suvaṇṇadubbaṇṇānī”ti-ādīsu²pi. Tasmā idha rūpe saññā rūpasaññāti evaṃ saññāsīsenā rūpāvacarajjhānassetam adhivacanaṃ. Rūpe saññā assāti rūpasaññaṃ, rūpamassa nāmaṃti vuttaṃ hoti. Evaṃ pathavīkasiṇādibhedassa

1. Āvāse (Sī, Syā, Ka)

2. Khu 9. 231 piṭṭhe.

tadārammaṇassa cetaṃ adhivacananti veditabbaṃ. Etāya kusalavipākakiriyāvasena pañcadasavidhāya jhānasaṅkhātāya rūpasaññāya. Etāya ca pathavīkasiṇādivasena aṭṭhavidhāya ārammaṇasaṅkhātāya rūpasaññāya.

Paṭighasaññāyāti cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ rūpādīnaṃ ārammaṇānaṃ ca paṭighātena samuppannā saññā paṭighasaññā, rūpasaññādīnaṃ etaṃ adhivacanāṃ. Yathāha—“tattha katamā paṭighasaññā? Rūpasaññā saddasaññā gandhasaññā rasasaññā phoṭṭhabbasaññā, imā vuccanti paṭighasaññāyo”¹. Tā kusalavipākā pañca akusalavipākā pañcāti etāya paṭighasaññāya.

Nānattasaññāyāti nānatte gocare pavattāya saññāya, nānattāya vā saññāya. Yathāha—“tattha katamā nānattasaññā? Asamāpannassa manodhātusamaṅgissa vā manoviññāḍadhātusamaṅgissa vā saññā sañjānaṃ sañjānitattāṃ, imā vuccanti nānattasaññāyo”¹ evaṃ Vibhaṅge vibhajitvā vuttā. Tā idha adhippetā. Asamāpannassa manodhātumanoviññāḍadhātusaṅgahitā saññā rūpasaddādibhede nānatte nānāsabhāve gocare pavattanti. Yasmā cesā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, dvādasa akusalasaññā, ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā, dve akusalavipākasaññā, ekādasa kāmāvacarakiriyasaññāti evaṃ catucattālīsampi saññā nānattā nānāsabhāvā aññamaññaṃ asadisā, tasmā “nānattasaññā”¹ti vuttā, tāya nānattasaññāya.

Cittaṃ vivittaṃ hotīti ākāśānañcāyatanaṃ samāpannassa rūpasaññāpaṭighasaññānānānattasaññāsaṅkhātāhi saññāhi jhānacittaṃ vivittaṃ hoti vinā hoti apasakkanam² hoti. **Viññāṇaṇcāyatanaṃ** etadeva viññāṇaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanamassāti viññāṇaṇcāyatanaṃ, ākāśe pavattaviññāṇārammaṇassa jhānassetaṃ adhivacanāṃ. Taṃ jhānaṃ samāpannassa vuttappakārāya ākāśānañcāyatanasaññāya cittaṃ vivittaṃ hoti.

Ākiñcaññāyatananti ettha pana nāssa kiñcananti akiñcanaṃ, antamaso bhaṅgamattampi assa avasiṭṭhaṃ natthīti vuttaṃ hoti. Akiñcanassa bhāvo ākiñcaññaṃ, ākāśānañcāyatanaviññāṇāpagamassetāṃ adhivacanāṃ. Taṃ ākiñcaññaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanamassāti ākiñcaññāyatanam

1. Abhi 2. 272 piṭṭhe.

2. Apasakkitam (Sī)

ākāse pavattitaviññāṇāpagamārammaṇajhānassetam adhivacanam. Tam ākiñcaññāyatanam samāpannassa tāya viññāṇañcāyatanasaññāya cittam vivittam.

Nevasaññānāsaññāyatananti ettha pana yāya saññāya bhāvato tam “nevasaññānāsaññāyatanan”ti vuccati, yathapaṭipannassa sā saññā hoti, tam tāva dasseturū Vibhaṅge¹ “nevasaññānāsaññā”ti uddharitvā taññeva “ākiñcaññāyatanam santato manasi karoti, saṅkhārāvesasasamāpattim bhāveti, tena vuccati nevasaññānāsaññā”ti vuttam. Tattha santato manasi karotīti “santāvatāyam samāpatti, yatra hi nāma natthibhāvampi ārammaṇam karitvā vasatī”ti evaṃ santārammaṇatāya nam “santā”ti manasi karoti. Tam nevasaññānāsaññāyatanam appetvā nisinnassa tāya ākiñcaññāyatanasaññāya jhānacittam suññam hoti.

Sotāpannassāti sotāpattiphalaṃ pattassa. **Sakkāyaditthiyāti** vīsativatthukāya sakkāyaditthiyā. **Vicikicchāyāti** aṭṭhasu ṭhānesu kaṅkhāya. **Sīlabbataparāmāsāti** “sīlena suddhi, vatena suddhī”ti parāmasitvā uppajjanakaditthi. **Diṭṭhānusayāti** appahīnaṭṭhena santāne anusayakā diṭṭhānusayā. Tathā **vicikicchānusayā. Tadekaṭṭhehi** cāti tehi sakkāyaditthi-ādīhi ekato ṭhitehi ca. Upatāpenti vibādhenti cāti kilesā, tehi sakkāyaditthiyādikilesehi cittam vivittam suññam hoti. Ettha “tadekaṭṭhan”ti duvidham ekaṭṭham pahānekaṭṭham sahajekaṭṭhañca. Apāyagamanīyā hi kilesā yāva sotāpattimaggena na pahīyanti, tāva diṭṭhivicikicchāhi saha ekasmiṃ puggale ṭhitāti pahānekaṭṭhā. Dasasu hi kilesesu idha diṭṭhivicikicchā eva āgatā. Anusayesu diṭṭhānusayavicikicchānusayā āgatā. Sesā pana apāyagamanīyo lobho doso moho māno thinam uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti aṭṭha kilesā diṭṭhivicikicchāhi saha pahānekaṭṭhā hutvā dvīhi anusayehi saddhiṃ sotāpattimaggena pahīyanti. Rāgadosamohapamukhesu vā diyaḍḍhesu kilesasahassesu sotāpattimaggena diṭṭhiyā pahīyamānāya diṭṭhiyā saha vicikicchā pahīnā, diṭṭhānusayavicikicchānusayehi saha apāyagamanīyā sabbakilesā pahānekaṭṭhavasena pahīyanti.

1. Abhi 2. 274 piṭṭhe.

Sahajekaṭṭhā pana diṭṭhiyā saha vicikicchāya ca saha ekekasmim citta thitā avasesakilesā.

Sotāpattimaggena hi cattāri diṭṭhisahagatāni vicikicchāsahagatañcāti pañca cittāni pahīyanti. Tattha dvīsu diṭṭhisampayutta-asāṅkhārikacittesu pahīyamānesu tehi sahajāto lobho moho uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti ime kilesā sahajekaṭṭhavasena pahīyanti, dvīsu diṭṭhisampayuttasasaṅkhārikacittesu pahīyamānesu tehi sahajāto lobho moho thinā uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti ime kilesā sahajekaṭṭhavasena pahīyanti, vicikicchāsahagatacitta pahīyamāne tena sahajāto moho uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti ime kilesā sahajekaṭṭhavasena pahīyanti. Tehi duvidhekaṭṭhehi kilesehi cittaṃ vivittaṃ hotīti maggacittaṃ viviccati¹, phalacittaṃ vivittaṃ viyuttaṃ apasakkitaṃ suññaṃ hotīti attho.

Sakadāgāmissa oḷārikā kāmarāgasaññojanāti oḷārikabhūtā kāyadvāre vītikkamassa paccayabhāvena thūlabhūtā methunarāgasasaṅkhātā saññojanā. So hi kāmabhāve saññojetīti “saññojanan”ti vuccati. **Paṭighasaññojanā**ti byāpādasaññojanā. So hi ārammaṇe paṭihaññatīti “paṭighan”ti vuccati. Te eva thāmagataṭṭhena santāne anusentīti **anusayā**. **Aṇusahagatā**ti sukhumabhūtā kāmarāgasaññojanā paṭighasaññojanā aṇusahagatā kāmarāgānusayā paṭighānusayāti appahīnatṭhena santāne anusayanavasena sukhumabhūtā kāmarāgapaṭighānusayā. **Tadekaṭṭhahi cāti** vuttatthehi duvidhekaṭṭhehi kilesehi cittaṃ vivittaṃ suññaṃ hoti.

Arahatoti kilesārīnaṃ hatattā “arahā”ti laddhanāmassa. **Rūparāgāti** rūpabhāve chandarāgā. **Arūparāgāti** arūpabhāve chandarāgā. **Mānāti** arahattamaggavajjhā² mānā eva. Tathā uddhacca-avijjāmānānusayādayo arahattamaggavajjhā. Etesu uṇṇatilakkhaṇo māno. Avūpasamalakkhaṇaṃ uddhaccaṃ. Andhabhāvalakkhaṇā avijjā. Rūparāga-arūparāgavasena pavattā bhavarāgānusayā. **Tadekaṭṭhehi cāti** tehi ekato

1. Vivittaṃ (Syā)

2. Arahattamaggavajjhakā (Sī, Syā, Ka)

ṭhitehi ca kilesehi. **Bahiddhā ca sabbanimittēhī**ti ajjhatacittasantāne akusalakkhandhe upādāya “bahiddhā”ti saṅkham gatehi ajjhataṃ muñcitvā bahiddhā pavattehi sabbasaṅkhāranimittēhi maggacittaṃ viviccata vinā hoti apasakkati, phalacittaṃ vivittaṃ viyuttaṃ apasakkitaṃ hoti.

Tattha kilesapaṭipāṭiyā maggapaṭipāṭiyā cāti dvidhā anusayānaṃ abhāvo veditabbo. Kilesapaṭipāṭiyā hi kāmarāgānusayapaṭighānusayānaṃ tatiyamaggena abhāvo hoti, mānānusayassa catutthamaggena, diṭṭhānusayavicikicchānusayānaṃ paṭhamamaggena, bhavarāgānusayāvijjānusayānaṃ catutthamaggeneva. Maggapaṭipāṭiyā pana paṭhamamaggena diṭṭhānusayavicikicchānusayānaṃ abhāvo hoti, duttiyamaggena kāmarāgānusayapaṭighānusayānaṃ tanubhāvo, tatiyamaggena sabbaso abhāvo, catutthamaggena mānānusayabhavarāgānusayāvijjānusayānaṃ abhāvo hoti. **Cittavivekoti** mahaggatalokuttaracittānaṃ kilesehi suññabhāvo, tucchabhāvoti attho.

Upadhivivekoti kilesakkhandha-abhisāṅkhārasaṅkhātānaṃ upadhīnaṃ suññabhāvo. Upadhiṃ tāva dassetuṃ “**upadhi vuccanti kilesā cā**”ti-ādimāha. Rāgādayo yassa uppajjanti, taṃ upatāpenti vibādhetīti **kilesā** ca. Upādānagocarā rūpādayo **pañcakkhandhā** ca. Upādānasambhūtā puññāpuñña-āneñjā **bhisāṅkhārā** ca. **Amatanti** natthi etassa maraṇasaṅkhātāṃ matanti amataṃ, kilesavisapaṭipakkhattā agadanti¹pi amataṃ. Saṃsārayonigati-upapattiviññāṇaṭṭhitisattāvāsesu saṃsibbati vinatīti taṃhā “vānaṃ”ti vuccati, taṃ tattha natthīti **nibbānaṃ**. **Vivekaṭṭhakāyānanti** gaṇasaṅgaṇikāya apagatasarīrānaṃ. **Nekkhammābhiratānanti** nekkhamme kāmādito nikkhante paṭhamajjhānādi ke abhiratānaṃ tanninnānaṃ. **Paramavodānappattānanti** uttamaparisuddhabhāvaphalaṃ pāpuṇitvā ṭhitānaṃ. “Upakkilesābhāvena parisuddhacittānaṃ, kilesehi muttabhāvena **paramavodānappattānaṃ**. Vikkhambhanappahānena parisuddhacittānaṃ, samucchedappahānena **paramavodānappattānaṃ**”ti evameke vaṇṇayanti. **Nirūpadhīnanti** vigatūpadhīnaṃ. **Visāṅkhāragatānanti** saṅkhārārammaṇaṃ cajitvā² vigatasāṅkhāraṃ nibbānaṃ ārammaṇavasena upagatānaṃ. **Visāṅkhāragataṃ cittanti** etthapi hi nibbānameva “visaṅkhāraṇaṃ”ti vuttaṃ.

1. Amaranti (Sī)

2. Chetvā (Ka), chitvā (Syā)

Vidūreti vividhe dūre. **Suvidūreti** suṭṭhu vidūre. **Na santiketi** na samīpe. **Na sāmantāti** na ekapasse. **Anāsanneti** anaccantasamīpe. **Vivekaṭṭheti** atidūre, vigateti attho. **Tādisoti** taṁsadiso. **Tassaṇṭhitoti** tena ākārena ṭhito. **Tappakāroti** tena pakārena ṭhito. **Tappaṭibhāgoti** taṁkoṭṭhāsiko. Atha vā “attabhāvaguhāya laggabhāvena **tādiso**. Kilesehi channabhāvena **tassaṇṭhito**. Mohanasmiṁ pagāḷhabhāvena **tappakāro**. Tīhi vivekehi dūrabhāvena **tappaṭibhāgoti** evameke vaṇṇayanti.

Duppahāyāti sukhena pahātabbā na honti. **Duccajjāti** sukhena jahitum na sakkā. **Dupparicajjāti** sabbākārena jahitum na sakkā. **Dunnimmadayāti** nimmadam amadam katum na sakkā. **Dubbiniveṭhayāti** viniveṭhanam mocanam katum na sakkā. **Duttarāti** uttaritvā atikkantum na sakkā. **Duppatarāti** visesetvā taritum na sakkā. **Dussamatikkamāti** dukkhena atikkamitabbā. **Dubbinivattāti** nivattetum dukkhā. Atha vā “pakativasena dupparicajjā. Goṇapatāsam viya¹ **dunnimmadayā**. Nāgapāsam viya **dubbiniveṭhayā**. Gimhasamaye marukantāram viya **duttarā duppatarā**. Byagghapariggahitā aṭavī viya **dussamatikkamā**. Samuddavīci viya **dubbinivattāti** evameke vaṇṇayanti.

8. Evaṁ paṭhamagāthāya “dūre vivekā hi tathāvidho”ti sādhetvā puna tathāvidhānam sattānam dhammam āvi karonto “**icchānidānā**”ti-ādigāthamāha. Tattha **icchānidānāti** taṇhāhetukā. **Bhavasātabaddhāti** sukhavedanādimhi bhavasātena baddhā. **Te duppamuñcāti** te bhavasātavatthubhūtā dhammā. Te vā tattha baddhā icchānidānā sattā duppamocayā. **Na hi aññamokkhāti** aññe ca mocetum na sakkonti. Kāraṇavacanam vā etaṁ. Te sattā duppamuñcā. Kasmā? Yasmā aññena mocetabbā na honti. Yadi sattā muñceyyum, sakena thāmena muñceyyunti ayamassa attho. **Pacchā pure vāpi apekkhamānāti** anāgate atīte vā kāme apekkhamānā. **Ime va kāme purime va jappanti** ime vā paccuppanne kāme purime vā duvidhepi atītānāgate balavataṇhāya patthayamānā. Imesaṇca dvinnam padānam “te duppamuñcā na hi

1. Ghoravisam viya (Syā, Ka)

aññamokkhā”ti imināva saha sambandho vedītabbo. Itarathā apekhamānā jappaṃ kiṃ karonti, kiṃ vā katāti na paññāyeyyūṃ.

Bhavasātabaddhāti bhava sātāṃ bhavasātāṃ, tena bhavasātena sukhassādena baddhā hutvā tīhitā. Taṃ bhājetvā dassetuṃ **“ekaṃ bhavasātāṃ—sukhā vedanā”**ti-ādimāha. Yobbanabhāvo **yobbaññaṃ**. Arogabhāvo **ārogyaṃ**. Jīvitindriyassa pavattabhāvo **jīvitaṃ**. Lābhoti catunnaṃ paccayānaṃ lābho. **Yasoti** parivāro. **Pasamsāti** kitti. **Sukhanti** kāyikacetasikaṃ sukhaṃ. **Manāpikā rūpā**ti manavaḍḍhanakā rūpā. Sesesupi eseva nayo.

Cakkhusampadāti cakkhussa sampadā. “Mayhaṃ cakkhusampannaṃ mañivimāne ugghāṭitasīhapañjaraṃ viya khāyati”ti uppannaṃ sukhassādaṃ sandhāya “cakkhusampadā”ti vuttaṃ. **Sotasampadā**disupi eseva nayo. **Sukhāya vedanāya sātābaddhā -pa- vibaddhā**ti vividhākārena **baddhā**. **Ābaddhā**ti visesena ādito baddhā. **Laggā**ti ārammaṇena saddhiṃ appitā. **Laggitā**ti nāgadante phāṇitavārako viya laggitā. Yamettha ca avuttaṃ, taṃ satto visattoti-ādimhi vuttanayena gahetabbaṃ.

Na hi aññamokkhāti na parehi mokkhā. **Te vā bhavasātavattthū duppamuñcā**ti bhava sukhassādavattthubhūtā dhammā te muñcituṃ dukkhā. **Sattā vā etto dummocayā**ti sattā eva vā etasmā bhavasātavattthuto mocetuṃ dukkhā.

Duruddharāti¹ uddharituṃ dukkhā. **Dussamuddharā**ti samantato chinnaṭṭe narakāvāṭe patito viya uddhaṃ katvā uddharituṃ dukkhā. **Dubbutthāpayā**ti utthāpetuṃ dukkhā. **Dussamutthāpayā**ti sukhuma-attabhāvaṃ pathaviyaṃ patiṭṭhāpanaṃ viya ussāpetuṃ ativiya dukkhā.

Te attanā palipapalipannāti gambhīrakaddame yāva sīsato nimuggā na sakkonti. **Paraṃ palipapalipannaṃ uddharitunti** aparaṃ tatheva nimuggaṃ hatthe vā sīse vā gahetvā uddharitvā thale patiṭṭhāpetuṃ na sakkonti. **So vata Cundā**ti soti vattabbākārapuggalaniddeso. Tassa “yo”ti imaṃ uddesavacanaṃ āharitvā yo attanā palipapalipanno, so

1. Duddharāti (Ka)

vata Cunda param palipapalipannaṃ uddharissatīti. Evaṃ sesapadesu sambandho veditabbo. **Palipapalipannoti** gambhīrakaddame nimuggo vuccati. Yathā Cunda koci puriso yāva sīsato¹ gambhīrakaddame nimuggo, parampi tatheva nimuggaṃ hatthe vā sīse vā gahetvā uddharissatīti netam ṭhānaṃ vijjati. Na hi tam kāraṇamatthi, yena so tam uddharitvā thale patiṭṭhāpeyyāti. **Adanto avinīto aparinibbutoti** ettha pana anibbisevanatāya **adanto**. Asikkhitavinayatāya **avinīto**. Anibbutakilesatāya **Aparinibbutoti** veditabbo. **So** tādiso param **damessati** nibbisevanam karissati, **vinessati** tisso sikkhā sikkhāpessati. **Parinibbāpessati** tassa kilese nibbāpessati.

Natthañño kocīti añño koci puggalo mocetuṃ samattho natthi. **Sakena thāmenāti** attano nāṇathāmena. **Balenāti** nāṇabalena. **Vīriyenāti** nāṇasampayuttacetasikavīriyena. **Purisaparakkamenāti** param param ṭhānaṃ akkamanena mahantavīriyena.

Nāhaṃ sahiṣṣāmīti ahaṃ na sahiṣṣāmi na sakkomi, na vāyamissāmīti vuttaṃ hoti. **Pamocanāyāti** pamocetuṃ. **Kathamkathinti** sakaṅkhaṃ. **Dhotakāti** ālapanam. **Taresīti** tareyyāsi.

“Attanā hi kataṃ pāpaṃ, attanā saṃkilissati.

Attanā akataṃ pāpaṃ, attanāva visujjhati.

Suddhī asuddhi paccattam, nāñño aññaṃ visodhaye”ti²—

etthāyamattho—yena attanā akusalam kammaṃ kataṃ hoti, so catūsu apāyesu dukkhaṃ anubhavanto attanāva saṃkilissati. Yena pana attanā akataṃ pāpaṃ, so sugatiñceva agatiñca gacchanto attanāva visujjhati. Kusalakammasaṅkhātā suddhi akusalakammasaṅkhātā ca asuddhi paccattam kāraṇasattānaṃ attaniyeva vipaccati. Añño puggalo aññaṃ puggalaṃ na visodhaye neva visodheti, na kilesetīti vuttaṃ hoti.

Tiṭṭhateva nibbānanti amatamahānibbānaṃ tiṭṭhatiyeva. **Nibbānagāmimaggoti** pubbabhāgavipassanāto paṭṭhāya ariyamaggo. **Tiṭṭhāmahaṃ samādapetāti** ahaṃ gaṇhāpetā patiṭṭhāpetā tiṭṭhāmi. **Evaṃ ovadiyamānā evaṃ**

1. Yāva nāsitagga (Ka)

2. Khu 1. 38; Abhi 4. 381 piṭṭhesu.

anusāsiyamānāti mayā evaṃ ovadiyamānā evaṃ anusāsiyamānā. Ettha uppanne vatthusmiṃ vadanto **ovadati** nāma, anuppanne vatthusmiṃ anusāsanto “ayasopi te bhavissatī”ti-ādivasena anāgataṃ dassento **anusāsati** nāma. Sammukhā vadantopi **ovadati** nāma, parammukhā dūtasāsanāṃ vā pesento **anusāsati** nāma. Sakin vadantopi **ovadati** nāma punappunāṃ vadanto **anusāsati** nāma. Ovadanto eva vā **anusāsati** nāma. **Appekacceti** api ekacce, eketi attho. **Accantaniṭṭhaṃ nibbānaṃ ārādhenti** khayavayasāṅkhātaṃ antaṃ atīṭanti accantaṃ, accantañca taṃ sabbasaṅkhārānaṃ appavattiṭṭhānattā niṭṭhañcāti accantaniṭṭhaṃ, ekantaniṭṭhaṃ, satataniṭṭhanti attho. Taṃ accantanibbānaṃ ārādhenti sampādentī. **Nārādhenti**ti na sampādentī, na paṭilabbhanti attho. **Ettha kyāhanti** etesu kin ahaṃ, kin karomīti attho. **Maggakkhāyī** paṭipadāmaggakkhāyī. **Ācikkhati** katheti. **Attanā paṭipajjamānā muñceyyunti** paṭipajjantā mayāṃ muñceyyuṃ.

Atītaṃ upādāyāti atītaṃ paṭicca. **Kathaṃ pure apekkhaṃ karotīti** kena pakārena ikkhaṃ olokaṃ karoti. **Evaṃrūpo ahosinti** dīgharassa-aṇukathulādivasena evaṃjātiko evarūpo abhaviṃ. **Tattha nandim samannānetīti** tasmim rūpārammaṇe taṇhaṃ sammā ānayaṭi upaneti. **Vedanādisupi** eseṇa nayo.

“Iti me cakkhū”ti-ādayo vatthu-ārammaṇavasena taṇhuppattim dassento āha. **Iti rūpātīti** evaṃ rūpā iti. **Tattha chandarāgapāṭibaddhanti** tesu cakkhurūpesu dubbalasaṅkhāto chando ca balavasaṅkhāto rāgo ca, tena chandarāgena paṭibaddhaṃ allīnaṃ, **viññāṇanti** javanacittam. **Chandarāgapāṭibaddhattā viññāṇassatī** tassa javanaviññāṇassa chandarāgena baddhabhāvā. **Tadabhinandatīti** taṃ ārammaṇaṃ taṇhāvasena abhinandati.

Yānissa tānīti yāni assa tāni. **Pubbeti** atīte. **Saddhinti** ekato. **Hasitalapitakīlītānīti** dantavidamsādihasitāni ca, vacībhedaṃ katvā lapitāni ca, kāyakhiddādīkīlītāni ca. **Tadassādetīti** taṃ assādayati assādaṃ vindati sādīyati. **Taṃ nikāmetīti** taṃ nikāmayati paccāsīsati. **Vittim āpajjatīti** tuṭṭhim pāpuṇāti.

Siyanti bhaveyyaṃ. **Appaṭiladdhassa paṭilābhāyāti** appattassa pāpuṇanattāya. **Cittam paṇidahaṭṭi** cittam ṭhapeti. **Cetaso paṇidhānapaccayāti** cittassa ṭhapanakāraṇā.

Sīlena vāti pañcasīlādisīlena vā. **Vatena vāti** dhutaṅgasamādānena vā. **Tapena vāti** vīriyasamādānena vā. **Brahmacariyena vāti** methunaviratiyā vā. **Devo vāti** mahānubhāvo devarāja vā. **Devaññataro vāti** tesam aññataro vā.

Jappantāti guṇavasena kathentā. **Pajappantāti** pakārena kathentā. **Abhijappantāti** visesena kathentā, upasaggavasena vā vaḍḍhitam.

9. Evaṃ paṭhamagāthāya “dūre vivekā hi tathāvidho”ti sādhetvā dutiyagāthāya ca tathāvidhānaṃ dhammataṃ āvi katvā idāni tesam pāpakaraṇaṃ¹ āvi karonto “**kāmesu giddhā**”ti gāthamāha.

Tassattho—**te** sattā kāmesu paribhogataṇhāya **giddhā**, pariyesanādīmanuyuttattā **pasutā**, sammohamāpannattā **pamūlhā**, avagamanatāya macchariyatāya Buddhādīnaṃ vacanaṃ anādiyatāya ca **avadāniyā**, kāyavisamādimhi **visame** niviṭṭhā, antakāle maraṇadukkhūpanitā, “kiṃsu bhavissāma ito cutāse”ti paridevayantīti.

Giddhāti kāmarāgena giddhā. **Gadhitāti** saṅkapparāgena paccāsīsamānā hutvā gadhitā. **Mucchitāti** kāmataṇhāya mucchāparetā. **Ajjhosannāti** kāmanandiyā adhi-osannā ajjhotthaṭā. **Laggāti** kāmasinehena allīnā. **Laggitāti** kāmapariḷāhena ekībhūtā. **Palibuddhāti** kāmasaññāya āvaṭṭitā. Atha vā “diṭṭhidassane **giddhā**. Abhiṇhadassane **gadhitā**. Saṃsaggakiriyasmiṃ **mucchitā**. Vissāsakiriyasmiṃ **ajjhosannā**. Sinehavaḷaṇjasmiṃ **laggā**. Dvayaṃdvayasamāpattimhi **laggitā**. Aparāparaṃ amuñcamānā hutvā **palibuddhā**”ti evameke vaṇṇayanti.

Esantīti paccāsīsanti. **Gavesantīti** maggayanti. **Pariyesantīti** sabbākārena icchanti patthenti. Atha vā diṭṭhārammaṇe subhāsubhaṃ atthi, natthīti **esanti**. Subhāsubhārammaṇe paccakkhaṃ katvā vaḷaṇjanattāya piyaṃ karontā

1. Pāpakammakaraṇaṃ (Syā)

gavesanti. Cittavasena **esanti.** Payogavasena¹ **gavesanti.** Karaṇavasena **pariyesanti.** Te duvidhe kāme paṭicca otaritvā carantīti **taccaritā.** Te ca kāme bahulaṃ yebhuyyena vaḍḍhenti pavattayantīti **tabbahulā.** Te ca kāme garuṃ katvā rahantīti² **taggarukā.** Tesu kāmesu ninnā namitā hutvā vasantīti **tanninnā.** Tesu kāmesu sanninnā³ hutvā vasantīti **tappoṇā.** Tesu kāmesu avalambitā hutvā tesuyeva namitā vasantīti **tappabbhārā.** Tesu kāmesu avattharitvā mucchāparetappasaṅgā hutvā vadantīti **tadadhimuttā.** Te ca kāme adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā vasantīti⁴ **tadadhipateyyā.** Atha vā “ārammaṇassa iṭṭhabhāvena **taccaritā.** Ārammaṇassa kantabhāvena **tabbahulā.** Ārammaṇassa manāpabhāvena **taggarukā.** Ārammaṇassa piyabhāvena **tanninnā.** Ārammaṇassa kāmupasaṃhitabhāvena **tappoṇā.** Ārammaṇassa rajanīyabhāvena **tappabbhārā.** Ārammaṇassa mucchanīyabhāvena **tadadhimuttā.** Ārammaṇassa bandhanīyabhāvena **tadadhipateyyā**”ti evameke vaṇṇayanti.

Rūpe pariyesantīti—ādīsu **pariyesantīti** aladdhassa lābhāya esanavasena. **Paṭilabhantīti** hatthagatavasena. **Paribhuñjantīti** vaḷaṇṇanavasena vuttanti ñātabbaṃ. Kalahaṃ vivādaṃ karotīti **kalahakārako.** Tasmīṃ niyuttoti **kalahapasuto.** **Kammakārakā** dīsupi eseṇa nayo. **Gocare carantoti** vesiyādigocare, satipaṭṭhānādigocare vā caramāno. Tesu niyutto **gocarapasuto.** Ārammaṇūpanijjhānavasena jhānaṃ assa atthīti **jhāyī.** Tasmīṃ niyutto **jhānapasuto.**

Avagacchantīti apāyaṃ gacchanti. **Maccharinoti** sakasampattiṃ niguhantā⁵. **Vacananti** kathanāṃ. **Byapathanti** vākyapathaṃ. **Desananti** vissajjana-ovādaṃ. **Anusiṭṭhanti** anusāsaṇaṃ. **Nādiyantīti** na gaṇhanti na garuṃ karonti. “Na paṭissantī”ti vā pāṭho⁶, soyeṇa attho. Vatthuto macchariyadassanatthaṃ “**pañca macchariyāni āvāsamacchariyan**”ti—ādi vuttaṃ. Tattha āvāse macchariyaṃ **āvāsamacchariyaṃ.** Sesapadesupi eseṇa nayo.

1. Saṃyogavasena (Syā)

3. Bhattimā (Syā) gattimā (Ka)

5. Niguhino (Sī, Syā)

2. Dahantīti (Sī, Syā)

4. Carantīti (Syā) vadantīti (Ka)

6. Na allīyantīti vā pāṭho (Sī, Syā)

Āvāso nāma sakalārāṃhōpi pariveṇāmpi ekovarakopi rattiṭṭhānādīnīpi.
Tesu vasantā sukhaṃ vasanti, paccaye labhanti. Eko bhikkhu
vattasampannasēva pesalassa bhikkhuno tattha āgamaṇaṃ na icchati,
āgatopi “khippaṃ gacchatū”ti cintesi, idaṃ **āvāsamacchariyaṃ** nāma.
Bhaṇḍanakārakādīnaṃ pana tattha vāsaṃ anicchato āvāsamacchariyaṃ
nāma na hoti.

Kulanti upaṭṭhākakulampi ñāṭikulampi. Tattha aññassa upasaṅkamaṇaṃ
anicchato **kulamacchariyaṃ** hoti. Pāpapuggalassa pana upasaṅkamaṇaṃ
anicchatopi macchariyaṃ nāma na hoti. So hi tesāṃ pasādaḥhedāya
paṭipajjati. Pasādaṃ rakkhituṃ samatthasēva pana bhikkhuno tattha
upasaṅkamaṇaṃ anicchato macchariyaṃ nāma hoti.

Lābhoti catupaccayaḷābhova. Taṃ aññasmiṃ sīlavantēyeva labhante
“mā labhatū”ti cintentassa **lābhamacchariyaṃ** hoti. Yo pana saddhādeyyaṃ
vinipāṭeti, aparibhogadupparibhogādivasena vināseti, pūtibhāvaṃ
gacchantampi aññassa na deti, taṃ disvā “sace imaṃ esa na labheyya, añño
sīlavā labheyya, paribhogaṃ gaccheyyā”ti cintentassa macchariyaṃ nāma
natthi.

Vaṇṇo nāma sarīravaṇṇopi guṇavaṇṇopi. Tattha sarīravaṇṇe maccharī
“paro pāsādiko rūpavā”ti vutte taṃ na kathetukāmo hoti.
Guṇavaṇṇamaccharī parassa sīlena dhutaṅgena paṭipadāya ācārena vaṇṇaṃ
na kathetukāmo hoti.

Dhammoti pariyattidhammo ca paṭivedhadhammo ca. Tattha
ariyasāvakā paṭivedhadhammaṃ na maccharāyanti, attanā
paṭividdhadhamme sadevakassa lokassa paṭivedhaṃ icchanti. Taṃ pana
paṭivedhaṃ “pare jānantū”ti icchanti¹, tantidhammeyeva pana
dhammacchariyaṃ nāma hoti. Tena samannāgato puggalo yaṃ guḷhaṃ
ganthaṃ vā kathāmaggaṃ vā jānāti, taṃ aññe na jānāpetukāmo hoti. Yo
pana puggalaṃ upaparikkhitvā dhammānuggahena dhammaṃ vā
upaparikkhitvā puggalānuggahena na deti, yaṃ dhammaccharī nāma na
hoti. Tattha ekacco puggalo lolo hoti, kālena samaṇo

1. Pare na jānantūti na icchanti (Sī, Ka)

hoti, kālena brāhmaṇo, kālena Nigaṇṭho. Yo hi bhikkhu “ayaṃ puggalo paveṇi-āgataṃ tantim saṇhaṃ sukhumaṃ dhammantaraṃ bhinditvā āluḥessatī”ti na deti, ayaṃ puggalaṃ upaparikkhitvā dhammānuggahena na deti nāma. Yo pana “ayaṃ dhammo saṇho sukhumo, sacāyaṃ puggalo gaṇhissati, aññaṃ byākaritvā attānaṃ āvi katvā nassissatī”ti na deti, ayaṃ dhammaṃ upaparikkhitvā puggalānuggahena na deti nāma. Yo pana “sacāyaṃ imaṃ dhammaṃ gaṇhissati, amhākaṃ samayaṃ bhinditum samattho bhavissatī”ti na deti, ayaṃ dhammaccharī nāma hoti.

Imesu pañcasu macchariyesu āvāsamacchariyena tāva yakkho vā peto vā hutvā tasseva āvāsassa saṅkāraṃ sīsenā ukkhipitvā vicarati. Kulamacchariyena tasmim kule aññesaṃ dānamānanādīni karonte disvā “bhinnaṃ vatidaṃ kulaṃ mamā”ti cintayato lohitampi mukhato uggacchati, kucchivirecanampi hoti, antānipi khaṇḍākhaṇḍāni hutvā nikkhamanti. Lābhamacchariyena saṃghassa vā gaṇassa vā santake lābhe maccharāyitvā puggalikaparibhogaṃ viya paribhuñjitvā yakkho vā peto vā mahā-ajagaro vā hutvā nibbattati. Sarīraṇṇaguṇavaṇṇamaccharena pana pariyattidhammacchariyena ca attanova vaṇṇaṃ vaṇṇeti, paresaṃ vaṇṇe “kiṃ vaṇṇo eso”ti taṃ taṃ dosaṃ vadanto pariyattidhammaṇca kassaci kiñci adento dubbaṇṇo ceva eḷamūgo ca hoti.

Api ca āvāsamacchariyena lohagehe paccati, kulamacchariyena appalābho hoti, lābhamacchariyena gūthaniraye nibbattati, vaṇṇamacchariyena bhava bhava nibbattassa vaṇṇo nāma na hoti, dhammacchariyena Kukkuḷaniraye nibbattatīti.

Maccharāyanavasena **macchariyaṃ**. Maccharāyanākāro **maccharāyanā**. Maccharena ayitassa maccherasamaṅgino bhāvo **maccharāyitattaṃ**. “Mayhameva hontu, mā aññassā”ti sabbāpi attano sampattiyo byāpetum na icchatīti viviccho, vivicchassa bhāvo **vevicchaṃ**, mudumacchariyassetam nāmaṃ. Kadariyo vuccati anādaro, tassa bhāvo **kadariyaṃ**, thaddhammacchariyassetam nāmaṃ. Tena hi samannāgato puggalo parampi paresaṃ dadamānaṃ nivāreti. Vuttampi cetam—

“Kadariyo pāpasaṅkappo, micchādiṭṭhi-anādarō.
Dadamānaṃ nivāreti, yācamānāna bhojanan”¹.

Yācake disvā kaṭukabhāvena cittaṃ añcati saṅkocetīti kaṭukañcuko,
tassa bhāvo **kaṭukañcukatā**. Aparō nayo—kaṭukañcukatā vuccati
kaṭacchuggāho. Samatittikapuṇṇāya hi ukkhaliyā bhattaṃ gaṇhanto
sabbatobhāgena saṅkuṭitena aggakaṭacchunā gaṇhāti pūretvā gahetuṃ na
sakkoti, evaṃ maccharipuggalassa cittaṃ saṅkucati, tasmīṃ saṅkucite
kāyopi tatheva saṅkucati paṭikuṭati paṭinivaṭṭati na sampasārīyatīti
maccheranā “kaṭukañcukatā”ti vuttaṃ.

Aggahitatthaṃ cittassāti paresaṃ upakārakaraṇe dānādinā ākārena
yathā na sampasārīyati, evaṃ āvaritvā gahitabhāvo cittassa. Yasmā pana
maccharipuggalo attano santakaṃ paresaṃ adātukāmo hoti, parasantakaṃ
gaṇhitukāmo. Tasmā “idaṃ acchariyaṃ mayhameva hotu, mā aññassā”ti
pavattivasenassa attasampattinigūhanalakkhaṇatā,
parasampattiggahaṇalakkhaṇatā a veditabbā.

Khandhamacchariyampi macchariyanti attano
pañcakkhandhasaṅkhātāṃ upapattibhavaṃ aññehi asādhāraṇaṃ “acchariyaṃ
mayhameva hotu, mā aññassā”ti pavattaṃ macchariyaṃ
khandhamacchariyaṃ nāma. **Dhātu-āyatanamacchariyesupi** esevo nayo.
Gāhoti gāhanicchayavasena gahaṇaṃ. **Avadaññutāyāti**
Sabbāññubuddhānampi kathitaṃ ajānanabhāvena. Yācakānaṃ adadamāno hi
tehi kathitaṃ na jānāti nāma. **Janā pamattāti** sativippavāsā janā. **Vacananti**
saṅkhepavacanāṃ. **Byappathanti** vitthāravacanāṃ. **Desananti** upamaṃ
dassetvā atthasandassanavacanāṃ. **Anusiṭṭhanti** punappunaṃ
saṃlakkhāpanavacanāṃ. Atha vā dassetvā kathanāṃ **vacanaṃ** nāma.
Gaṇhāpetvā kathanāṃ **byappathaṃ** nāma. Tosetvā² kathanāṃ **desanaṃ**
nāma. Padassetvā³ kathanāṃ **anusiṭṭhi** nāma. Atha vā paritāpadukkhāṃ
nāsetvā kathanāṃ **vacanaṃ** nāma. Pariḷāhadukkhāṃ nāsetvā kathanāṃ
byappathaṃ nāma. Apāyadukkhāṃ nāsetvā kathanāṃ **desanaṃ** nāma.
Bhavadukkhāṃ nāsetvā kathanāṃ **anusiṭṭhi** nāma. Atha vā
dukkhasaccapariññāpaṭivedhayuttaṃ **vacanaṃ**.
Samudayasaccapahānapaṭivedhayuttaṃ **byappathaṃ**.
Nirodhasaccasacchikiriyaṭivedhayuttaṃ **desanaṃ**.
Maggasaccabhāvanāpaṭivedhayuttaṃ **anusiṭṭhīti** evamādinā nayena eke
vaṇṇayanti.

1. Saṃ 1. 96 piṭṭhe.

2. Atthaṃ dassetvā (Syā)

3. Padato dassetvā (Syā)

Na sussusantīti na suṇanti. **Na sotaṃ odahantīti** savanatthaṃ kaṇṇasotaṃ na ṭhapenti. **Na aññā cittaṃ upatṭhapenti** jānanatthaṃ cittaṃ na patiṭṭhapenti. **Anassavāti** ovādaṃ asuṇamānā. **Avacanakarāti** suṇamānāpi vacanaṃ na karontīti avacanakarā. **Paṭilomavuttinoti** paṭāṇī¹ hutvā pavattanakā. **Aññeneva mukhaṃ karontīti** karontāpi mukhaṃ na dentīti attho.

Visameti kāyasucaritādisammatassa samassa paṭipakkhattā visamaṃ, tasmim visame. **Nivīṭṭhāti** pavīṭṭhā dunnīharā. **Kāyakammeti** kāyato pavatte, kāyena vā pavatte kāyakamme. **Vacīkammādisupi** ese va nayo.

Tattha kāyakammavacīkammamanokammāni duccaritavasena vibhattāni, pāṇātipātādayo dasa-akusalakammapathavasena vibhattāti ñātabbaṃ, ayaṃ tāvettha sādharmaṇapadavaṇṇanā, asādhāraṇesu pana pāṇassa atipāto **pāṇātipāto**, pāṇavadho pāṇaghātoto vuttaṃ hoti. Pāṇoti cettha vohārato satto, paramatthato jīvitindriyaṃ. Tasmim pana pāṇe pāṇasaññino jīvitindriyupacchedaka-upakkamasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānaṃ aññataradvārapavattā vadhakacetanā pāṇātipāto. So guṇavirahitesu tīracchānagatādisu pāṇesu khuddake pāṇe appasāvajjo, mahāsārīre mahāsāvajjo. Kasmā? Payogamahantatāya. Payogasamattepi vatthumahantatāya. Guṇavantesu manussādisu appaguṇe pāṇe appasāvajjo, mahāguṇe mahāsāvajjo. Sarīraguṇānaṃ pana samabhāve sati kilesānaṃ upakkamānaṃca mudutāya appasāvajjo, tibbatāya mahāsāvajjoti veditabbo.

Tassa pañca sambhārā honti—pāṇo pāṇasaññitā vadhakacittaṃ upakkamo tena maraṇanti. Chappayogā—sāhatthiko āṇattiko nissaggiyo thāvaro vijjāmayo iddhimayoti. Imasmim panatthe vitthāriyamāne atipapañco hoti, tasmā naṃ na vitthārayissāma. Aññaṇca evarūpaṃ, atthikehi pana samantapāsādikam Vinayaṭṭhakatham² oloketvā gahetabbaṃ.

1. Paṭilomāni (Sī)

2. Vi-Ṭṭha 2. 39 piṭṭhādīsu.

Adinnassa ādānaṃ **adinnādānaṃ**, parassa haraṇaṃ¹ theyyaṃ corikāti vuttaṃ hoti. Tattha **adinnanti** parapariggahitaṃ, yattha paro yathākāmakāritaṃ āpajjanto adaṇḍāraho anupavajjo ca hoti, tasmim̐ pana² parapariggahite parapariggahitasaññino tadādāyaka-upakkamasamuṭṭhāpikā theyyacetanā adinnādānaṃ. Taṃ hīne parasantake vatthusmim̐ appasāvajjaṃ, paṇīte mahāsāvajjaṃ. Kasmā? Vatthupaṇītatāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānaṃ santake vatthusmim̐ mahāsāvajjaṃ. Taṃ taṃ guṇādhikaṃ upādāya tato tato hīnaguṇassa santake vatthusmim̐ appasāvajjaṃ.

Tassa pañca sambhārā honti—parapariggahitaṃ parapariggahitasaññitā theyyacittaṃ upakkamo tena haraṇanti. Chappayogā sāhatthikādayova. Te ca kho yathānūrūpaṃ theyyāvahāro pasayhāvahāro paṭicchannāvahāro parikappāvahāro kusāvahāroti imesaṃ pañcannaṃ avahārānaṃ vasena pavattanti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana samantapāsādikāyaṃ vutto.

Kāmesumicchācāroti ettha pana **kāmesūti** methunasamācāresu. **Micchācāro**ti ekantanindito lāmakācāro. Lakkhaṇato pana asaddhammasevanādhippāyena kāyadvārappavattā agamanīyaṭṭhānavīttikkamacetanā kāmesumicchācāro.

Tattha agamanīyaṭṭhānaṃ nāma purisānaṃ tāva māturakkhitā piturakkhitā mātāpiturakkhitā bhāturakkhitā bhaginirakkhitā ñātirakkhitā gottarakkhitaṃ Dhammarakkhitā sārakkhā saparidaṇḍāti māturakkhitādayo dasa, dhanakkitā chandavāsiniṃ bhogavāsiniṃ paṭavāsiniṃ odapattakiniṃ obhatacumbaṭakā dāsī ca bhariyā kammakārī ca bhariyā dhajāhaṭṭā muhuttikāti etā dhanakkitādayo dasāti vīsati itthiyo. Itthīsu pana dvinnāṃ sārakkhasaparidaṇḍānaṃ dasannaṃca dhanakkitādīnanti dvādasannaṃ itthīnaṃ aññe purisā, idaṃ agamanīyaṭṭhānaṃ nāma.

So panesa micchācāro silādiguṇarahite agamanīyaṭṭhāne appasāvajjo, silādiguṇasampanne mahāsāvajjo. Tassa cattāro

1. Parasāṃharaṇaṃ (Dī-Ṭṭha 1. 70 piṭṭhe.)

2. Tasmim̐ (Dī-Ṭṭha 1. 70 piṭṭhe.)

sambhārā—agamaniyavattu tasmim sevanacittam sevanapayogo maggena maggapaṭipatti adhvāsanti. Eko payogo sāhatthiko eva.

Musāti visamvādanapurekkhārassa atthabhañjanako vacīpayogo kāyapayogo vā. Visamvādanādhippāyena panassa paravisamvādakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā **musāvādo**. Aparo nayo—**musāti** abhūtam ataccham vatthu. **Vādoti** tassa bhūtato tacchato viññāpanam, lakkhaṇato pana atatham vatthum tathato param viññāpetukāmassa tathāviññattisamuṭṭhāpikā cetanā **musāvādo**. So yamattham bhañjati, tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo. Api ca gahaṭṭhānam attano santakam adātukāmatāya “natthi”ti-ādinayappavatto appasāvajjo, sakkhinā hutvā atthabhañjanattham vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānam appakampi telam vā sappim vā labhitvā hasādhippāyena “ajja gāme telam nadī maññe sandatī”ti pūraṇakathānayaena pavatto appasāvajjo, adiṭṭhamyeva pana diṭṭhanti-ādinā nayena vadantānam mahāsāvajjo.

Tassa cattāro sambhārā honti—atatham vatthu visamvādanacittam tajjo vāyāmo parassa tadatthavijānananti. Eko payogo sāhatthikova. So ca kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā vācāya vā paravisamvādakakiriyākaraṇe daṭṭhabbo. Tāya ce kiriyāya paro tamattham jānāti, ayam kiriyasamuṭṭhāpikā cetanākkhaṇeaya musāvādakammunā bajjhati.

Pisuṇavācā¹ti-ādīsu yāya vācāya yassa tam vācam bhāsati, tassa hadaye attano piyabhāvam parassa ca suññabhāvam² karoti, sā **pisuṇavācā**. Yāya pana attānampi parampi pharusam karoti, yā vācā sayampi pharusā neva kaṇṇasukhā na hadayaṅgamā, ayam **pharusavācā**³. Yena sampham palapati niratthakam, so **samphappalāpo**. Tesam mūlabhūtāpi cetanā pisuṇavācādināmameva labhati, sā eva idha adhippetāti.

Tattha saṁkiliṭṭhacittassa paresam vā bhedāya attano piyakamyatāya vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā **pisuṇavācā**. Sā yassa bhedaṁ

1. Pisuṇā vācā (Sī)

2. Piyasuññabhāvam (Sī) pesuññabhāvam (Syā)

3. Pharusā vācā (Sī)

karoti, tassa appaṇatāya appasāvajjā, mahāṇatāya mahāsāvajjā.

Tassā cattāro sambhārā honti—bhinditabbo paro “iti ime nānā bhavissanti vinā bhavissanti”ti bhedapurekkhārātā vā, “iti ahaṃ piyo bhavissāmi vissāsiko”ti piyakamyatā vā, tajjo vāyāmo, tassa tadatthavijānananti.

Parassa mammacchedakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusacetanā **pharusavācā**¹. Mammacchedakopi payogo cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti. Mātāpitaro hi kadāci puttake evampi vadanti “corā vo khaṇḍākhaṇḍikaṃ² karontū”ti, Uppalapattampi ca nesaṃ upari patantaṃ na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṃ vadanti “kiṃ ime ahrīkā anottappino caranti, niddhamatha ne”ti. Atha ca nesaṃ āgamādhigamasampattiṃ icchanti. Yathā ca cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti, evaṃ vacanaṣaṇhatāya aphaṇḍavācāpi na hoti. Na hi mārāpetukāmassa “imaṃ sukhaṃ sayāpethā”ti vacanaṃ aphaṇḍavācā hoti, cittapharusatāya panesā pharusavācāva, sā yaṃ sandhāya pavattitā. Tassa appaṇatāya appasāvajjā, mahāṇatāya mahāsāvajjā. Tassā tayo sambhārā—akkositaṃ paro kupitacittaṃ akkosananti.

Anatthaviññāpikā kāyavacīvayogasamuṭṭhāpikā akusalacetanā **samphappalāpo**. So āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dve sambhārā honti—bhāratayuddhasītāharaṇādiniratthakakathāpurekkhārātā tathārūpikakathānañcāti.

Abhiṇṇāyati **abhiṇṇā**, parabhaṇḍābhīmukhī hutvā tanninnatāya pavattatīti attho. Sā “aho vata idaṃ mamāssā”ti evaṃ parabhaṇḍābhīṇṇāyanalakkaṇā. Adinnādānaṃ viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Tassā dve sambhārā honti—parabhaṇḍaṃ attano pariṇāmanañcāti. Parabhaṇḍavattuke hi lobhe uppannepi na tāva kammaṇṇabhedo hoti, yāva “aho vatidaṃ mamāssā”ti attano na pariṇāmeti.

1. Pharusā vācā (Sī)

2. Khaṇḍākhaṇḍikaṃ (Dī-Ṭṭha 1. 74 piṭṭhe.)

Hitasukhaṃ byāpādayatīti **byāpādo**, so paravināsāya manopadosalakkhaṇo. Pharusavācā viya appasāvajjo mahāsāvajjo ca. Tassa dve sambhārā honti—parasatto ca tassa ca vināsacintāti. Parasattavatthuke hi kodhe uppannepi na tāva kammāpathabhedo hoti, yāva “aho vatāyaṃ ucchijjeyya vinasseyyā”ti tassa vināsaṃ na cintesi.

Yathābhuccagahaṇābhāvena micchā passatīti **micchādittīhi**. Sā “natthi dinnan”ti-ādinā nayena viparītadassanalakkhaṇā. Samphappalāpo viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca.

Saññī. Asaññī. Nevasaññīnāsaññī bhavissāmāti rūpādivasena kaṅkhanti. **Bhavissāma nu kho mayanti**-ādinā attānaṃ kaṅkhanti. Tattha **bhavissāma nu kho. Na nu kho bhavissāmā**ti tassa sassatākāraṇa ucchedākāraṇa nissāya anāgate attānaṃ vijjamānataṇa avijjamānataṇa kaṅkhanti. **Kim nu kho bhavissāmā**ti jātilingupapattiyo nissāya “khattiyā nu kho bhavissama. Brāhmaṇavessasuddagahaṭṭhapabbajitadevamanussānaṃ aññatarā”ti kaṅkhanti. **Kathaṃ nu kho bhavissāmā**ti saṇṭhānākāraṇa nissāya “dīghā nu kho bhavissāma. Rassa-odātakaṇhapamāṇika-appamāṇikādināṃ aññatarā”ti kaṅkhanti. Keci pana “issaranimmānādīni nissāya ‘kena nu kho kāraṇena bhavissāmā’ti hetuto kaṅkhantī”ti vadanti. **Kim hutvā kim bhavissāma nu kho mayanti** jāti-ādīni nissāya “khattiyā hutvā nu kho brāhmaṇā bhavissāma -pa- devā hutvā manussā”ti attano paramparaṃ kaṅkhanti. Sabbattheva pana **addhānanti** kālādhivacanametāṃ.

10. Yasmā etadeva **tasmā hi sikkhetha -pa- āhu dhīrā**ti. Tattha **sikkhethā**ti tisso sikkhā āvajjeyya. **Idhevā**ti imasminyeva sāsane. Tattha sikkhitabbāti **sikkhā. Tissoti** gaṇanāparicchedo. **Adhisīlasikkhā**ti adhikaṃ uttamaṃ sīlanti adhisīlaṃ, adhisīlaṇa taṃ sikkhitabbaṭṭhena sikkhā cāti adhisīlasikkhā. Esa nayo adhicitā-adhipaññāsikkhāsu.

Katamaṃ panettha sīlaṃ, katamaṃ adhisīlaṃ, katamaṃ cittaṃ, katamaṃ adhicitāṃ, katamā paññā, katamā adhipaññāti? Vuccate—pañcaṅgadasaṅgasīlaṃ tāva

sīlameva. Tañhi Buddhhe uppannepi anupannepi loka pavattati. Uppanne Buddhhe tasmim sīle Buddhāpi sāvakāpi mahājanam samādapenti, anupanne Buddhhe Paccekabuddhā ca kammavādino ca dhammikā samaṇabrāhmaṇā ca cakkavattī ca mahārājāno mahābodhisattā ca samādapenti, sāmampi paṇḍitā samaṇabrāhmaṇā samādiyanti. Te tam kusalam dhammam paripūretvā devesu ca manussesu ca sampattim anubhonti.

Pātimokkhasamvarasīlam pana “adhisīlan”ti vuccati. Tañhi sūriyo viya pajjotānam Sineru viya pabbatānam sabbalokiyasīlānam adhikañceva uttamañca, Buddhuppādeyeva ca pavattati, na vinā Buddhuppādā. Na hi tam paññattim uddharitvā añño satto ṭhapetum sakkoti. Buddhāyeva pana sabbaso kāyavacīdvāra-ajjhācārasotaṃ chinditvā tassa tassa vītikkamassa anucchavikaṃ tam sīlasamvaram paññapenti. Pātimokkhasamvaratopi ca maggaphalasampayuttameva sīlam adhisīlam.

Kāmāvacarāni pana aṭṭha kusalacittāni lokiya-aṭṭhasamāpatticittāni ca ekajjham katvā cittamevāti veditabbāni. Buddhuppādānuppāde cassa pavatti, samādapanam samādānañca sīle vuttanayeneva veditabbam.

Vipassanāpādakaṃ aṭṭhasamāpatticittam pana “adhicittan”ti vuccati. Tañhi adhisīlam viya sīlānam, sabbalokiyacittānam adhikañceva uttamañca, Buddhuppādeyeva ca hoti, na vinā Buddhuppādā. Tatopi ca maggaphalacittameva adhicittam.

“Atthi dinnam atthi yiṭṭhan”ti¹ ādinayappavattam pana kammassakatāññam paññā. Sā hi Buddhhe uppannepi anupannepi loka pavattati. Uppanne Buddhhe tassā paññāya Buddhāpi sāvakāpi mahājanam samādapenti, anupanne Buddhhe Paccekabuddhā ca kammavādino ca dhammikā samaṇabrāhmaṇā ca cakkavattī ca mahārājāno mahābodhisattā ca samādapenti, sāmampi paṇḍitā sattā samādiyanti. Tathā hi Aṅkuro dasavassasahassāni mahādānam adāsi. Velāmo Vessantaro aññe ca bahū paṇḍitamanussā mahādānāni adāmsu. Te tam kusalam dhammam paripūretvā devesu ca manussesu ca sampattim anubhaviṃsu.

Tilakkhaṇākāraparicchedakaṃ pana vipassanāñāṇaṃ “adhipaññā”ti vuccati. Sā hi adhisīla-adhicittāni viya sīlacittānaṃ, sabbalokiyapaññānaṃ adhikā ceva uttamā ca, na ca vinā Buddhuppādā loke pavattati. Tatopi ca maggaphalapaññāva adhipaññā.

Idāni ekekaṃ dassanto “**katamā adhisīlasikkhā—idha bhikkhu sīlavā hoti, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharatī**”ti-ādimāha. **Idhā**ti vacanaṃ pubbabhāgakaṇṭhiyasampadāya sampannassa sabbapakārasīlaparipūrakassa puggalassa sannissayaabhūtasāsanaparidīpanaṃ, aññasāsanassa ca tathābhāvapaṭisedhanaṃ. Vuttaṃ hetam “idheva bhikkhave samaṇo -pa-suññā parappavādā samaṇebhi aññehī”ti¹. **Bhikkhū**ti tassa sīlassa paripūrakassa puggalassa paridīpanaṃ. **Pātimokkhasaṃvarasaṃvuto**ti idamassa pātimokkhasaṃvare patiṭṭhitabhāvaparidīpanaṃ. **Viharatī**ti idamassa tadanurūpavihārasamaṅgībhāvaparidīpanaṃ. **Ācāragocarasaṃpannoti** idamassa pātimokkhasaṃvarassa upakāradhammaparidīpanaṃ. **Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī**ti idamassa pātimokkhato acavanadhammatāparidīpanaṃ. **Samādāyā**ti idamassa sikkhāpadānaṃ anavasesato ādānaparidīpanaṃ. **Sikkhatī**ti idamassa sikkhāya samaṅgībhāvaparidīpanaṃ. **Sikkhāpadesū**ti idamassa sikkhitabbadhammaparidīpanaṃ.

Tattha **bhikkhū**ti saṃsāre bhayaṃ ikkhatīti bhikkhu. Sīlamassa atthīti sīlavāti ettha **sīlanti** sīlanaṭṭhena sīlaṃ. Kimidaṃ sīlanaṃ nāma? Samādhānaṃ² vā, kāyakammādināṃ susīlyavasena avippakiṇṇatāti attho. Upadhāraṇaṃ vā, kusalānaṃ dhammānaṃ patiṭṭhāvasena ādhārabhāvoti attho. Etadeva hi ettha atthadvayaṃ saddalakkhaṇavidū anujānanti. Aññe pana “adhisevanaṭṭhena ācāraṭṭhena sīlanaṭṭhena sīraṭṭhena sīlataṭṭhena sivaṭṭhena **sīlan**”ti vaṇṇayanti.

Sīlanaṃ lakkhaṇaṃ tassa, bhinnassāpi anekadhā.

Sanidassanattaṃ rūpassa, yathā bhinnassanekadhā.

Yathā hi nīlapīṭadibhedenanekadhā bhinnassāpi rūpāyatanassa sanidassanattaṃ lakkhaṇaṃ nīlādibhedena bhinnassāpi sanidassanabhāvanatikkamanato. Tathā sīlassa cetanādibhedena anekadhā bhinnassāpi

1. Ma 1. 92 piṭṭhe.

2. Samādānaṃ (Sī)

yadetaṃ kāyakammādināṃ samādhāna¹vasena, kusalānañca dhammānaṃ
patiṭṭhāvasena vuttaṃ sīlaṃ, tadeva lakkhaṇaṃ cetanādibhedena
bhinnassāpi samādhāna¹ patiṭṭhābhāvānatikkamanato. Evaṃ lakkhaṇassa
panassa—

Dussīyaviddhamsanatā, anavajjagūṇo tathā.

Kiccasampatti-atthena, raso nāma pavuccati.

Tasmā idaṃ sīlaṃ nāma kiccaṭṭhena rasena dussīyaviddhamsanarasaṃ,
sampatti-atthena rasena anavajjarasanti veditabbaṃ.

Soceyyapaccupaṭṭhānaṃ, tayidaṃ tassa viññubhi.

Ottappañca hirī ceva, padaṭṭhānanti vaṇṇitaṃ.

Taṇhidaṃ sīlaṃ “kāyasoceyyaṃ vacīsoceyyaṃ manosoceyyaṃ”ti evaṃ
vuttasoceyyapaccupaṭṭhānaṃ, soceyyabhāvena paccupaṭṭhāti gaṇanabhāvaṃ
gacchati. Hirottappañca pana tassa viññūhi padaṭṭhānanti vaṇṇitaṃ,
āsannakāraṇanti attho. Hirottappe hi sati sīlaṃ uppajjati ceva tiṭṭhati ca,
asati neva uppajjati ceva na tiṭṭhati cāti evaṃvidhena sīlena sīlavā hoti.
Etaṃ sīlaṃ nāma pāṇātipātādīhi vā viramantassa, vattapaṭipattiṃ vā
pūrentassa cetanādayo dhammā veditabbā. Vuttaṃ hetuṃ paṭisambhidāyaṃ²
“kiṃ sīlanti, cetanā sīlaṃ cetasikaṃ sīlaṃ saṃvaro sīlaṃ avītikkamo
sīlaṃ”ti.

Tattha **cetanā sīlaṃ** nāma pāṇātipātādīhi vā viramantassa
vattapaṭipattiṃ vā pūrentassa cetanā. **Cetasikaṃ sīlaṃ** nāma pāṇātipātādīhi
viramantassa virati. Api ca cetanā sīlaṃ nāma pāṇātipātādīni pajahantassa
sattakammappathacetanā. Cetasikaṃ sīlaṃ nāma “abhijjhaṃ pahāya
vigatābhijjhena cetasā viharatī”ti-ādinā³ nayena
Saṃyuttamahāvagge⁴ vuttā anabhijjhābyāpādasammādiṭṭhidhammā.
Samvaro sīlanti ettha pañcavidhena saṃvaro veditabbo pātimokkhasaṃvaro
satisaṃvaro ñāṇasaṃvaro khantisāṃvaro vīriyasaṃvaro. Tassa
nānākaraṇaṃ upari āvi bhavissati. **Avītikkamo sīlanti** samādinnaṣīlassa
kāyikavācasiko avītikkamo. Ettha ca saṃvarasīlaṃ, avītikkamasīlanti
idameva

1. Samādhāna (Sī)

2. Khu 9. 43 piṭṭhe.

3. Dī 1. 67 piṭṭhe.

4. Saṃ 3. 8 piṭṭhe.

nippariyāyato sīlaṃ. Cetanāsīlaṃ, cetasikaṃ sīlanti pariyāyato sīlanti veditabbaṃ.

Pātimokkhamti sikkhāpadasīlaṃ. Tañhi yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehi, tasmā “pātimokkham”ti vuttaṃ. **Pātimokkhasaṃvarasaṃvutoti** pātimokkhasaṃvarasīlena samannāgato. **Ācāragocarasampannoti** ācārena ceva gocarena ca sampanno. **Aṇumattesūti** appamattakesu. **Vajjesūti** akusaladhammesu. **Bhayadassāvīti** bhayadassī. **Samādāyāti** sammā ādiyitvā. **Sikkhati sikkhāpadesūti** taṃ taṃ sikkhāpadaṃ samādiyitvā sikkhati. Api ca samādāya sikkhati sikkhāpadesūti yaṃkiñci sikkhāpadesu sikkhakoṭṭhāsesu sikkhitabbaṃ kāyikaṃ vā cetasikaṃ vā, taṃ sabbaṃ samādāya sikkhati.

Khuddako sīlakkhandhoti saṃghādisesādisāvaseso sīlakkhandho. **Mahantoti** pārājikādiniravaseso. Yasmā pana pātimokkhasīlena bhikkhu sāsane paṭiṭṭhāti nāma, tasmā taṃ “paṭiṭṭhā”ti vuttaṃ. Paṭiṭṭhahati vā ettha bhikkhu, kusalā dhammā eva vā ettha paṭiṭṭhahantīti paṭiṭṭhā. Ayamatto “sīle paṭiṭṭhāya naro sapañño”¹ ca, “paṭiṭṭhānalakkhaṇaṃ mahārāja sīlaṃ sabbesaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ”² ca, “sīle paṭiṭṭhito kho mahārāja -pa-sabbe kusalā dhammā na parihāyanti”² ca ādisuttavasena veditabbo.

Tadetaṃ pubbuppatti-atthena **ādi**. Vuttampi cetam “tasmā tiha tvam Uttiya-ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ sīlañca suvisuddhaṃ diṭṭhi ca ujukā”³. Yathā hi nagaravaḍḍhakī nagaraṃ māpetukāmo paṭhamam nagaraṭṭhānaṃ sodheti, tato aparabhāge vīthicatukkasiṅghāṭakādi-paricchedena vibhajitvāva nagaraṃ māpeti. Evameva yogāvacaro ādito sīlaṃ visodheti, tato aparabhāge samādhivipassanā maggaphalanibbānāni sacchikaroti. Yathā vā pana rajako paṭhamam tīhi khārehi vattham dhovitvā parisuddhe vatthe yadicchakaṃ raṅgajātaṃ upaneti, yathā vā pana cheko cittakāro rūpaṃ likhitukāmo āditova bhittiparikammaṃ karoti, tato aparabhāge rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Evameva

1. Saṃ 1. 13, 167 piṭṭhesu.

2. Khu 11. 32 piṭṭhe.

3. Saṃ 3. 144 piṭṭhe.

yogāvacaro āditova sīlaṃ visodhetvā aparabhāge samathavipassanādayo dhamme sacchikaroti. Tasmā sīlaṃ “ādī”ti vuttaṃ.

Tadetaṃ caraṇasarikkhabhāya **caraṇaṃ**. Caraṇāti hi pādā vuccanti. Yathā hi chinnacaraṇassa purisassa disaṃ gamanābhisaṅkhāro na jāyati, paripuṇṇapādasseva jāyati, evameva yassa sīlaṃ bhinnaṃ hoti khaṇḍaṃ aparipuṇṇaṃ, tassa nibbānagamanāya ñāṇagamaṇaṃ na sampajjati. Yassa pana taṃ abhinnaṃ hoti akhaṇḍaṃ paripuṇṇaṃ, tassa nibbānagamanāya ñāṇagamaṇaṃ sampajjati. Tasmā sīlaṃ “caraṇa”ti vuttaṃ.

Tadetaṃ saṃyamanavasena **saṃyamo**. Saṃvaraṇavasena **saṃvaroti** ubhayenāpi sīlasaṃyamo ceva sīlasaṃvaro ca kathito. Vacanattho panettha saṃyameti vītikkamavipphandaṇaṃ, puggalaṃ vā saṃyameti vītikkamavasena tassa vipphandituṃ na detīti saṃyamo. Vītikkamassa pavesanadvāraṃ saṃvarati pidahatīti saṃvaro.

Mokkhanti uttamaṃ mukhabhūtaṃ vā. Yathā hi sattānaṃ catubbidho āhāro mukhena pavisitvā aṅgamaṅgāni pharati, evaṃ yoginopi catubhūmakakusalaṃ sīlamukhena pavisitvā atthasiddhiṃ sampādeti. Tena “mokkhaṇ”ti. Pamukhe sādhiṭi **pāmokkhaṃ**, pubbaṅgamaṃ seṭṭhaṃ padhānanti attho. **Kusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyāti** catubhūmakakusalānaṃ paṭilābhatthāya pāmokkhaṃ pubbaṅgamaṃ seṭṭhaṃ padhānanti veditabbaṃ.

Viviceva kāmehīti kāmehi vivicca vinā hutvā apakkamitvā¹. Yo paṇāyamettha evakāro, so niyamatthoti veditabbo. Yasmā ca niyamattho, tasmā tasmim paṭhamam jhānaṃ upasampajja viharaṇasamaye avijjamaṇānampi kāmānaṃ tassa paṭhamajjhānassa paṭipakkhabhāvaṃ kāmāpariccāgeneva cassa adhigamaṃ dīpeti. Kathaṃ? “Viviceva kāmehī”ti evaṃ hi niyame kariyamāne idaṃ paññāyati, nūnimassa jhānassa kāmā paṭipakkhabhūtā, yesu sati idaṃ na pavattati andhakāre sati paḍipobhāso² viya, tesam pariccāgeneva cassa adhigamo hoti orimatīrapariccāgena pārimatīrasseva. Tasmā niyamaṃ karotīti.

1. Apasakketvā (Vi-Ṭṭha 1. 112 piṭṭhe.)

2. Paḍipo (Vi-Ṭṭha 1. 112 piṭṭhe.)

Tattha siyā “kasmā panesa pubbapadeyeva vutto, na uttarapade, kiṃ akusalehi dhammehi aviviccāpi jhānaṃ upasampajja vihareyyā”ti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ. Taṃnissaraṇato hi pubbapade eva esa vutto. Kāmadhātusamatikkamanato hi kāmarāgapaṭipakkhato ca idaṃ jhānaṃ kāmaṇameva nissaraṇaṃ. Yathāha “kāmaṇametaṃ nissaraṇaṃ yadidaṃ nekkhamman”ti¹. Uttarapadepi pana yathā “idheva bhikkhave samaṇo², idha dutiyo samaṇo”ti³ ettha evakāro ānetvā vuccati, evaṃ vattabbo. Na hi sakkā ito aññehipi nīvaraṇasaṅkhātehi akusalehi dhammehi avivicca jhānaṃ upasampajja viharitum. Tasmā vivicceva kāmehi, vivicceva akusalehi dhammehi evaṃ padadvayepi esa daṭṭhabbo. Padadvayepi ca kiñcāpi viviccāti iminā sādharmaṇavacanena tadaṅgavivekādayo kāyavivekādayo ca sabbepi vivekā saṅghaṃ gacchanti, tathāpi pubbabhāge kāyavivekacittavivekavikkhambhanavivekā daṭṭhabbā.

Lokuttaramaggakkhaṇe

kāyavivekacittavivekasamucchedavivekanissaraṇavivekā.

Kāmehi iminā pana padena ye ca idha “katame vatthukāmā manāpikā rūpā”ti-ādinā nayena vatthukāmā vuttā, ye ca idheva Vibhaṅge “chando kāmo rāgo kāmo chandarāgo kāmo saṅkappo kāmo rāgo kāmo saṅkapparāgo kāmo”ti evaṃ kilesakāmā vuttā, te sabbepi saṅgahitā icceva daṭṭhabbā. Evañhi sati vivicceva kāmehi vatthukāmehipi viviccevāti attho yujjati. Tena kāyaviveko vutto hoti.

Vivicca akusalehi dhammehiti kilesakāmehi sabbākusalehi vā viviccāti attho yujjati. Tena cittaviveko vutto hoti. Purimena cettha vatthukāmehi vivekavacanato eva kāmasukhapariccāgo, dutiyena kilesakāmehi vivekavacanato nekkhammasukhapariggaho vibhāvito hoti. Evaṃ vatthukāmakilesakāmaṇavivekavacanato yeva ca etesaṃ paṭhamena saṅkilesavattupphānaṃ, dutiyena saṅkilesappahānaṃ, paṭhamena lolabhāvassa hetupariccāgo, dutiyena bālabhāvassa. Paṭhamena ca payogasuddhi, dutiyena āsayaposanaṃ vibhāvitaṃ hotīti

1. Khu 1. 237 Itivuttake.

2. Paṭhamo samaṇo (Syā, Ka)

3. Ma 1. 92 piṭṭhe.

ñātabbaṃ. Esa tāva nayo “kāmehi”ti ettha vuttakāmesu vatthukāmapakkhe.

Kilesakāmapakkhe pana chandoti ca rāgoti ca evamādihi anekabhedo kāmaccchandova “kāmo”ti adhippeto. So ca akusalapariyāpannopi samāno “tattha katamo kāmaccchando, kāmo”ti-ādinā¹ nayena Vibhaṅge jhānapaṭipakkhato visuṃ vutto. Kilesakāmattā vā purimapade vutto, akusalapariyāpannattā dutiyapade. Anekabhedato cassa kāmatoti avatvā kāmehiṭi vuttaṃ. Aññesampi ca dhammānaṃ akusalabhāve vijjamāne “tattha katame akusalā dhammā, kāmaccchando”ti-ādinā nayena Vibhaṅge² uparijhānaṅgānaṃ paccanīkapaṭipakkhabhāvadassanato² nīvaraṇāneva vuttāni. Nīvaraṇāni hi jhānaṅgapaccanīkāni, tesāṃ jhānaṅgāneva paṭipakkhāni, viddhamśakāni vighātakānīti vuttaṃ hoti. Tathā hi “samādhi kāmaccchandassa paṭipakkho, pīti byāpādassa, vitakko thinamiddhassa, sukhaṃ uddhaccakukkuccassa, vicāro vicikicchāyā”ti peṭake³ vuttaṃ.

Evamettha vivicceva kāmehiṭi iminā kāmaccchandassa vikkhambhanaviveko vutto hoti, vivicca akusalehi dhammehiṭi iminā pañcannampi nīvaraṇānaṃ aggahitaggahaṇena pana paṭhamena kāmaccchandassa, dutiyena sesanīvaraṇānaṃ. Tathā paṭhamena tīsu akusalamūlesu pañcakāmaguṇabhedavisayassa lobhassa, dutiyena āghātavatthubhedādivisayānaṃ dosamohānaṃ. Oghādīsu vā dhammesu paṭhamena kāmoghakāmayogakāmāsavakāmupādāna-abhiijhākāyaganthakāmarāgasamyojanānaṃ, dutiyena avasesa-oghayogāsava-upādānaganthasamyojanānaṃ. Paṭhamena ca taṇhāya taṃsampayuttakānañca, dutiyena avijjāya taṃsampayuttakānañca. Api ca paṭhamena lobhasampayutta-aṭṭhacittuppādānaṃ, dutiyena sesānaṃ catunnaṃ akusalacittuppādānaṃ vikkhambhanaviveko vutto hotīti vedītabbo.

Ettāvatā ca paṭhamassa jhānassa pahānaṅgaṃ dassetvā idāni sampayogaṅgaṃ dassetuṃ “**savitakkaṃ savicāraṇ**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha

1. Abhi 2. 266 piṭṭhe.

2-2. Uparijhānaṅgapaccanīkapaṭipakkhabhāvadassanato (Abhi-Ṭṭha 1. 210 piṭṭhe.)

3. Pariyesitabbaṃ.

ārammaṇe cittassa abhiniropanalakkhaṇo vitakko,
 ārammaṇānumajjanalakkhaṇo vicāro. Santepi ca nesaṃ katthaci aviyoge
 oḷārikatṭhena pubbaṅgamaṭṭhena ca ghaṇḍābhīghāto viya cetaso
 paṭhamābhinipāto vitakko, sukhumaṭṭhena anumajjanasabhāvena ca
 ghaṇḍānuravo viya anupabandho vicāro. Vipphāravā cettha vitakko
 paṭhamuppattikāle paripphandanabhūto cittassa, ākāse uppatitukāmassa
 pakkhino pakkhavikkhepo viya, padumābhimukhapāto viya ca
 gandhānubandhacetaso bhamarassa. Santavutti vicāro
 nātiparipphandanabhāvo cittassa, ākāse uppatitassa pakkhino
 pakkhappasāraṇaṃ viya, paribbhamanaṃ viya ca padumābhimukhapatitassa
 bhamarassa padumassa uparibhāge.

Dukanipātāṭṭhakathāyaṃ pana “ākāse gacchato mahāsakuṇassa ubhohi
 pakkhehi vātaṃ gahetvā pakkhe sannisīdāpetvā gamanaṃ viya ārammaṇe
 cetaso abhiniropanabhāvena pavatto vitakko, vātaggaḥaṇatthaṃ pakkhe
 phandāpayamānassa gamanaṃ viya anumajjanabhāvena pavatto vicāro”ti
 vuttaṃ. Taṃ anuppabandhena pavattiyaṃ yujjati. So pana nesaṃ viseso
 paṭhamadutiyaṃjāṇesu pākaṭo hoti. Api ca malaggahitaṃ kaṃsabhājanaṃ
 ekena hatthena daḷhaṃ gahetvā itarena hatthena cuṇṇatelaṇḍupakena¹
 parimajjantassa daḷhaggahaṇahattho viya vitakko. Parimajjanahattho viya
 vicāro. Tathā kumbhakārassa daṇḍappahārena cakkam bhamayitvā
 bhājanaṃ karontassa uppīlanahattho viya vitakko. Ito cito ca
 saṇcaraṇahattho viya vicāro. Tathā maṇḍālaṃ karontassa majjhe
 sannirumbhitvā² ṭhitakaṇṭako viya abhiniropano vitakko. Bahi
 paribbhamanaṇṭako viya anumajjamāno vicāro. Iti iminā ca vitakkena
 iminā ca vicārena saha vattati rukkho viya pupphena ca phalena cāti idaṃ
 jhānaṃ “savitakkaṃ savicāraṃ”ti vuccati.

Vivekajanti ettha vivitti viveko, nīvaraṇavigamoti attho. Vivittoti vā
 viveko, nīvaraṇavivitto jhānasampayuttadhammārāsīti attho. Tasmā vivekā,
 tasmim vā viveke jātanti vivekajāṃ. **Pītisukhanti** ettha piṇayatīti pīti, sā
 sampiyāyanalakkhaṇā. Sā panesā

1. Cuṇṇatelaṇḍupakena (Sī)

2. Sannirujjhitvā (Ka)

khuddikāpīti¹ khaṇikāpīti okkantikāpīti ubbegāpīti pharaṇāpīti pañcavidhā hoti.

Tattha khuddikāpīti sarīre lomahaṃsamattameva kātuṃ sakkoti. Khaṇikāpīti khaṇe khaṇe vijjuppādasadisā hoti. Okkantikāpīti samuddatīraṃ vīci viya, kāyaṃ okkamitvā okkamitvā bhijjati. Ubbegāpīti balavatī hoti, kāyaṃ uddhaggaṃ katvā ākāse laṅghāpanappamāṇapattā.

Pharaṇāpīti atibalavatī hoti. Tāya hi uppannāya sakalasārīraṃ dhamitvā² pūritavatthi viya mahatā udakoghena pakkhandapabbatakucchi viya ca anuparipphuṭaṃ hoti. Sā panesā pañcavidhā pīti gabbhaṃ gaṇhantī paripākaṃ gacchantī duvidhaṃ passaddhiṃ paripūreti kāyapassaddhiṃ citta-passaddhiṃ, passaddhi gabbhaṃ gaṇhantī paripākaṃ gacchantī duvidhampi sukhaṃ paripūreti kāyikaṃ cetasikaṃ, sukhaṃ gabbhaṃ gaṇhantaṃ paripākaṃ gacchantaṃ tividhaṃ samādhiṃ paripūreti khaṇikasamādhiṃ upacārasamādhiṃ appanāsamādhiṃcāti. Tāsu yā appanāsamādhissa mūlaṃ hutvā vaḍḍhamānā samādhisampayogaṅgatā pharaṇāpīti, ayaṃ imasmiṃ atthe adhippetā pītīti.

Itaraṃ pana sukhayatīti **sukhaṃ**, yassa uppajjati, taṃ sukhitaṃ karotīti attho. Sukhanaṃ vā sukhaṃ, suṭṭhu vā khādati khaṇati ca kāyacittābādhanti sukhaṃ, somanassavedanāyetaṃ nāmaṃ. Taṃ sātala-kkhaṇaṃ. Santepi ca nesam katthaci avippayoge iṭṭhārammaṇapaṭilābhatuṭṭhi pīti, paṭiladdharasānubhavanaṃ sukhaṃ. Yattha pīti, tattha sukhaṃ, yattha sukhaṃ, tattha na niyamato pīti. Saṅkhārakkhandhasaṅgahitā pīti, vedanākkhandhasaṅgahitaṃ sukhaṃ. Kantārakhinnassa vanantodakadassanasavanesu viya pīti, vanacchāyappavesana-udakaparibhogesu viya sukhaṃ. Tasmim tasmim samaye pākaṭabhāvato cetam vuttanti veditabbaṃ. Iti ayaṃ pīti idaṃca sukhaṃ assa jhānassa, asmim vā jhāne atthīti idaṃ jhānaṃ “pītisukhaṃ”ti vuccati.

Atha vā pīti ca sukhaṃ pītisukhaṃ dhammavinayādayo viya. Vivekajaṃ pītisukhaṃ assa jhānassa, asmim vā jhāne atthīti evampi vivekajaṃ pītisukhaṃ. Yatheva hi jhānaṃ, evaṃ pītisukhampettha vivekajameva hoti, tañcassa atthi,

1. Khuddakāpīti (Syā, Ka)

2. Pharitvā (Syā, Visuddhimagga)

tasmā alopasamāsaṃ katvā ekapadeneva “vivekajamṭisukhan”tipi vattum yujjati.

Paṭhamanti gaṇanānupubbatā paṭhamam, idaṃ paṭhamam uppannantipi paṭhamam. **Jhānanti** duvidham jhānam ārammaṇupaṇijjhānam lakkhaṇupaṇijjhānañcāti. Tattha aṭṭha samāpattiyo pathavīkasiṇādi-ārammaṇam upaṇijjhāyanti **ārammaṇupaṇijjhānanti** saṅkhyam gatā. Vipassanāmaggaṭṭhāni pana **lakkhaṇupaṇijjhānam** nāma. Tattha vipassanā aniccādilakkhaṇassa upaṇijjhānato lakkhaṇupaṇijjhānam. Vipassanāya katakiccassa maggena ijjanato maggo lakkhaṇupaṇijjhānam, phalam pana nirodhasaccam tathalakkhaṇam upaṇijjhāyati lakkhaṇupaṇijjhānam. Tesu idha pubbabhāge ārammaṇupaṇijjhānam, lokuttaramaggaṭṭhāne lakkhaṇupaṇijjhānam adhippetam. Tasmā ārammaṇupaṇijjhānato ca lakkhaṇupaṇijjhānato ca paccanīkajhāpanato ca jhānanti veditabham.

Upasampajjāti upagantvā, pāpuṇitvāti vuttam hoti. Upasampādayitvā vā, nipphādetvāti vuttam hoti. **Viharatīti** tadanurūpena iriyāpathavīhārena iriyati, vuttappakārajhānasamaṅgī hutvā attabhāvassa iriyam vuttim abhinipphādeti.

Tam panetaṃ paṭhamajjhānam pañcaṅgavippahīnam pañcaṅgasamannāgataṃ tividhakalyāṇam, dasalakkhaṇasampannam. Tattha kāmaccando byāpādo thinamiddham uddhaccakukkuccam vicikicchāti imesaṃ pañcannaṃ nīvaraṇānaṃ pahānavasena pañcaṅgavippahīnatā veditabbā. Na hi etesu appahīnesu jhānam uppajjati. Tenassetāni pahānaṅgānīti vuccanti. Kiñcāpi hi jhānakkhaṇe aññepi akusalā dhammā pahīyanti, tathāpi etāneva visesena jhānantarāyakarāni. Kāmaccandena hi nānāvisayappalobhitam cittam na ekattārammaṇe samādhiyati kāmaccandābhībhūtam vā, tam na kāmādhātupahānāya paṭipadam paṭipajjati. Byāpādena vā ārammaṇe paṭihaññamānam na nīrantaram pavattati. Thinamiddhābhībhūtam akammaññaṃ hoti. Uddhaccakukkuccaparetaṃ avūpasantameva hutvā paribbhamati. Vicikicchāya upahataṃ jhānādhigamasādhikam paṭipadam nārohati. Iti visesena jhānantarāyakarattā etāneva pahānaṅgānīti vuttāni.

Yasmā pana vitakko ārammaṇe cittam abhiniropeti, vicāro anupabandhati, tehi avikkhepāya sampāditapayogassa cetasso

payogasampattisambhavā pīti pīṇanaṃ sukhañca upabrūhanaṃ karoti. Athassa sesasampayuttadhammā¹ etehi abhiniropanānubandhana-pīṇanupabrūhanehi anuggahitā ekaggatā ekattārammaṇe samaṃ sammā ca ādhiyati. Tasmā vitakko vicāro pīti sukhaṃ cittekaggatāti imesaṃ pañcannaṃ uppattivaseṇa pañcaṅgasamannāgatatā veditabbā. Uppannesu hi etesu pañcasu jhānaṃ uppannaṃ nāma hoti. Tenassa etāni pañcaṅgasamannāgatānīti vuccanti. Tasmā na etehi samannāgataṃ aññadeva jhānaṃ nāma atthīti gahetabbaṃ. Yathā pana āṅgamattavaseneva caturaṅginī senā. Pañcaṅgikaṃ tūriyaṃ. Aṭṭhaṅgiko ca maggoti vuccati. Evamidampi āṅgamattavaseneva pañcaṅgikanti vā pañcaṅgasamannāgatanti vā vuccatīti veditabbaṃ.

Etāni ca pañcaṅgāni kiñcāpi upacārakkhaṇepi atthi, atha kho upacāre pakaticittato balavatarāni. Idha pana upacāratopi balavatarāni rūpāvacaralakkhaṇappattāni nipphannaṃ. Ettha hi vitakko suvisadena ākāreṇa ārammaṇe cittaṃ abhiniropayamāno uppajjati. Vicāro ativiya ārammaṇaṃ anumajjamāno. Pītisukhaṃ sabbāvantampi kāyaṃ pharamānaṃ. Tenevāha “nāssa kiñci sabbāvato kāyassa vivekajena pītisukhena apphuṭaṃ hoti”². Cittekaggatāpi heṭṭhimamhi samuggapaṭale uparimaṃ samuggapaṭalaṃ viya ārammaṇesu phusitā hutvā uppajjati, ayametesam itarehi viseso. Tattha cittekaggatā kiñcāpi “savitakkaṃ savicāraṃ”³ ti imasmiṃ pāṭhe na niddiṭṭhā, tathāpi Vibhaṅge³ “jhānanti vitakko vicāro pīti sukhaṃ cittekaggatā”³ ti evaṃ vuttattā āṅgameva. Yena hi adhippāyena Bhagavatā uddeso kato, soyeva tena Vibhaṅge pakāsitoti.

Tividhakalyāṇa

Tividhakalyāṇaṃ, dasalakkhaṇasampannanti ettha pana ādimajjhapiyosānavasena tividhakalyāṇatā. Tesameva ca ādimajjhapiyosānānaṃ lakkhaṇavasena dasalakkhaṇasampannatā veditabbā. Tatrāyaṃ Pāḷi—

Paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi, upekkhānubrūhanā majjhe, sampahaṃsanā pariyosānaṃ, paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi, ādissa kati lakkhaṇāni? Ādissa tīpi lakkhaṇāni,

1. Atha naṃ sasesasampayuttadhammaṃ (Visuddhimagga)

2. Dī 1. 70 piṭṭhādīsu.

3. Abhi 2. 267 piṭṭhe.

yo tassa paripantho, tato cittaṃ visujjhati, visuddhattā cittaṃ majjhimāṃ samathanimittāṃ paṭipajjati, paṭipannattā tattha cittaṃ pakkhandati. Yañca paripanthato cittaṃ visujjhati, yañca visuddhattā cittaṃ majjhimāṃ samathanimittāṃ paṭipajjati, yañca paṭipannattā tattha cittaṃ pakkhandati. Paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi, ādissa imāni tīṇi lakkhaṇāni. Tena vuccati “paṭhamāṃ jhānaṃ ādikalyāṇaṇceva hoti tilakkhaṇasampannañcā”ti.

Paṭhamassa jhānassa upekkhānubrūhanā majjhe, majjhassa kati lakkhaṇāni? Majjhassa tīṇi lakkhaṇāni, visuddhaṃ cittaṃ ajjupekkhati, samathapaṭipannaṃ ajjupekkhati, ekattupaṭṭhānaṃ ajjupekkhati. Yañca visuddhaṃ cittaṃ ajjupekkhati, yañca samathapaṭipannaṃ ajjupekkhati, yañca ekattupaṭṭhānaṃ ajjupekkhati. Paṭhamassa jhānassa upekkhānubrūhanā majjhe, majjhassa imāni tīṇi lakkhaṇāni. Tena vuccati “paṭhamāṃ jhānaṃ majjhekalalyāṇaṇceva hoti tilakkhaṇasampannañcā”ti.

Paṭhamassa jhānassa sampahaṃsanā, pariyosānaṃ, pariyosānassa kati lakkhaṇāni? Pariyosānassa catthāri lakkhaṇāni, tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena sampahaṃsanā, indriyānaṃ ekarāsaṭṭhena sampahaṃsanā, tadupagavīriyavāhanaṭṭhena sampahaṃsanā, āsevanaṭṭhena sampahaṃsanā. Paṭhamassa jhānassa sampahaṃsanā pariyosānaṃ, pariyosānassa imāni catthāri lakkhaṇāni. Tena vuccati “paṭhamāṃ jhānaṃ pariyosānakalyāṇaṇceva hoti catulakkhaṇasampannañcā”ti¹.

“Tatra **paṭipadāvisuddhi** nāma sasambhāriko upacāro.

Upekkhānubrūhanā nāma appanā. **Sampahaṃsanā** nāma paccavekkhaṇā”ti evameke vaṇṇayanti. Yasmā pana “ekattagataṃ cittaṃ paṭipadāvisuddhipakkhandañceva hoti² upekkhānubrūhitañca ñāṇena ca sampahaṃsitan”ti¹ Pāliyaṃ vuttaṃ, tasmā anto-appanāyameva āgamanavasena **paṭipadāvisuddhi**, tatra majjhātupekkhāya kiccavasena **upekkhānubrūhanā**, dhammānaṃ anativattanādibhāvasādhanaṃ pariyodāpakassa ñāṇassa kiccanipphattivasena **sampahaṃsanā** ca veditabbā.

1. Paṭisaṃ 167 piṭṭhe.

2. Paṭipadāvisuddhilakkhaṇaṇceva hoti (Sī, Syā)

Katham? Yasmiñhi vāre appanā uppajjati, tasmim yo nīvaraṇasaṅkhāto kilesagaṇo tassa jhānassa paripantho, tato cittaṃ visujjhati. Visuddhattā āvaraṇavirahitaṃ hutvā majjhimam samathanimittam paṭipajjati.

Majjhimasamathanimittam nāma samappavatto appanāsamādhīyeva. Tadanantaram pana purimacittam ekasantatipariṇāmanayena tathattam upagacchamānam majjhimam samathanimittam paṭipajjati nāma, evam paṭipannattā tathattupagamanena tattha pakkhandati nāma. Evam tāva purimacitte vijjāmānākāranipphādikā paṭhamassa jhānassa uppādakkaṇe yeva āgamanavasena paṭipadāvisuddhi veditabbā.

Evam visuddhassa pana tassa puna visodhetabbābhāvato visodhane byāpāram akaronto visuddham cittaṃ ajjuhekkhati nāma. Samathabhāvūpagamanena samathapaṭipannassa puna samādhāne byāpāram akaronto samathapaṭipannam ajjuhekkhati nāma. Samathapaṭipannabhāvato eva cassa kilesasaṃsaggam pahāya ekattena upaṭṭhitassa puna ekattupaṭṭhāne byāpāram akaronto ekattupaṭṭhānam ajjuhekkhati nāma. Evam tatramajjhattupekkhāya kiccavasena upekkhānubrūhanā veditabbā.

Ye panete evam upekkhānubrūhite tattha jātā samādhipaññāsaṅkhātā yuganaddhadhammā aññamaññaṃ anativattamānā hutvā pavattā, yāni ca saddhādāni indriyāni nānākilesehi vimuttattā vimuttirasena ekarasāni hutvā pavattāni, yañcesa tadupagam tesam anativattana-ekarasabhāvānam anucchavikam vīriyam vāhayati, yā cassa tasmim khaṇe pavattā āsevanā, sabbe pi te ākāra yasmā ñāṇena saṅkilesavodānesu tam tam ādīnavañca ānisaṃsañca disvā tathā tathā sampahaṃsitattā visodhitattā pariyodāpitattā nipphannāva, tasmā “dhammānam anativattanādibhāvasādhana pariyodāpakassa ñāṇassa kiccanipphattivasena sampahaṃsanā veditabbā”ti vuttaṃ.

Vitakkavicārānam vūpasamāti vitakkassa ca vicārassa cāti imesaṃ dvinnam vūpasamā samatikkamā, dutiyajjhānakkhaṇe apātubhāvāti vuttaṃ hoti. Tattha kiñcāpi dutiyajjhāne sabbe pi paṭhamajjhānadhammā na santi, aññe yeva hi paṭhamajjhāne phassādayo, aññe idha. Oḷārikassa pana oḷārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresam dutiyajjhānādīnam adhigamo hotīti dassanattam “vitakkavicārānam

vūpasamā”ti evaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Ajjhattanti** idha niyakajjhattaṃ adhippetam, **Vibhaṅge** pana “ajjhattaṃ paccattan”ti¹ ettakameva vuttam. Yasmā niyakajjhattaṃ adhippetam, tasmā attani jātam, attano santāne nibbattanti ayamettha attho.

Sampasādananti sampasādanam vuccati saddhā. Sampasādanayogato jhānampi sampasādanam, nīlavanṇayogato nīlavattham viya. Yasmā vā tam jhānam sampasādanasamannāgatattā vitakkavicārakkhobhavūpasamanena ca ceto sampasādayati, tasmāpi “sampasādanam”ti vuttam. Imasmim ca atthavikappe sampasādanam cetasoti evaṃ padasambandho veditabbo. Purimasmim pana atthavikappe cetasoti etam ekodibhāvena saddhim yojetabbaṃ.

Tatrāyam atthayojanā—eko udetīti **ekodi**, vitakkavicārehi anajjhārūḷhattā aggo seṭṭho hutvā udetīti attho. Seṭṭhopi hi loke ekoti vuccati. Vitakkavicāravirahito vā eko asahāyo hutvātipi vattum vaṭṭati. Atha vā sampayuttadhamme udāyatīti udi, utthāpetīti attho. Seṭṭhatthena eko ca so udi cāti **ekodi**, samādhissetam adhivacanam. Iti imam ekodim bhāveti vaḍḍhetīti idam dutiyajjhānam **ekodibhāvam**. So panāyam ekodi yasmā cetaso, na sattassa, na jīvassa. Tasmā etam “**cetasso ekodibhāvan**”ti vuttam.

Nanu cāyam saddhā paṭhamajjhānēpi atthi, ayañca ekodināmako samādhi, atha kasmā idameva “sampasādanam cetaso ekodibhāvan”ti vuttanti? Vuccate—adum hi paṭhamajjhānam vitakkavicārakkhobhena vīcitarāṅgasamākulamiva jalam na suppasannam hoti, tasmā satiyāpi saddhāya sampasādananti na vuttam. Na suppasannattāyeve cettha samādhipi na suṭṭhu pākaṭo, tasmā ekodibhāvantipi na vuttam. Imasmim pana jhāne vitakkavicārāpalibodhābhāvena laddhokāsā balavatī saddhā, balavasaddhāsahāyapaṭilābheneva ca samādhipi pākaṭo. Tasmā idameva evaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Avitakkam avicāranti bhāvanāya pahīnattā etasmiml, etassa vā vitakko natthīti avitakkam. Imināva nayena avicāram. Etthāha “nanu ca

1. Abhi 2. 268 piṭṭhe.

‘vitakkavicārānaṃ vūpasamā’¹ti imināpi ayamatto siddho, atha kasmā puna vuttaṃ ‘avitakkaṃ avicāraṃ’²ti”. Vuccate—evametaṃ, siddhovāyamatto. Na panetaṃ tadatthadīpakam, nanu avocumha “oḷārikassa pana oḷārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresaṃ dutiyajjhānādīnaṃ samadhiḡamo hotīti dassanattamaṃ ‘vitakkavicārānaṃ vūpasamā’³ti evaṃ vuttaṃ”⁴ti.

Api ca vitakkavicārānaṃ vūpasamā idaṃ sampasādanaṃ, na kilesakālussiyassa¹. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ekodibhāvaṃ, na upacārajjhānamiva nivarapaṭṭhānā, na paṭhamajjhānamiva ca aṅgapātubhāvāti evaṃ sampasādana-ekodibhāvānaṃ hetuparidīpakamidaṃ vacanaṃ. Tathā vitakkavicārānaṃ vūpasamā idaṃ avitakkaṃ avicāraṃ, na tatiyacatutthajjhānāni viya cakkhuviññāṇādīni viya ca abhāvāti evaṃ avitakka-avicārabhāvassa hetuparidīpakaṃ. Na vitakkavicārābhāvamattaparidīpakam. Vitakkavicārābhāvamattaparidīpakameva pana “avitakkaṃ avicāraṃ”²ti idaṃ vacanaṃ. Tasmā purimaṃ vatvāpi puna vattabbamevāti.

Samādhijanti paṭhamajjhānasamādhito, sampayuttasamādhito vā jātanti attho. Tattha kiñcāpi paṭhamampi sampayuttasamādhito jātaṃ, atha kho ayameva samādhi “samādhī”³ti vattabbataṃ arahati, vitakkavicārakkhobhavirahena ativiya acalattā suppasannattā ca. Tasmā imassa vaṇṇabhaṇanattamaṃ idameva “samādhijan”⁴ti vuttaṃ. **Pītisukhanti** idaṃ vuttanayameva.

Dutiyanti gaṇanānupubbata² dutiyaṃ. Idaṃ dutiyaṃ uppannantipi dutiyaṃ.

Pītiyā ca virāgāti virāgo nāma vuttappakārāya pītiyā jigucchanaṃ vā samatikkamo vā. Ubhinnaṃ pana antarā **ca**-saddo sampiṇḍanatto, so vūpasamaṃ vā sampiṇḍeti vitakkavicāravūpasamaṃ vā. Tattha yadā vūpasameva sampiṇḍeti, tadā pītiyā virāgā ca, kiñca bhiyyo vūpasamā cāti evaṃ yojanā veditabbā. Imissā ca yojanāya virāgo jigucchanaṃ hoti, tasmā pītiyā jigucchanaṃ ca samatikkamā cāti³ ayamatto daṭṭhabbo. Yadā pana vitakkavicāravūpasamaṃ sampiṇḍeti, tadā pītiyā ca virāgā, kiñca bhiyyo vitakkavicārānaṃ vūpasamāti evaṃ yojanā veditabbā.

1. Kilesakālussiyassa (Ka)

2. Gaṇanānupubbato (Sī, Syā)

3. Vūpasamā cāti (Ka) (Abhi-Ṭṭha 1. 216 piṭṭhe.)

Imissā ca yojanāya virāgo samatikkamanattho hoti, tasmā pītiyā ca samatikkamā vitakkavicārānañca vūpasamāti ayamattho daṭṭhabbo.

Kāmañcete vitakkavicārā dutiyajjhāneyeva vūpasantā, imassa pana jhānassa maggaparidīpanattham vaṇṇabhaṇanatthañcetaṃ vuttam. “Vitakkavicārānaṃ vūpasamā”ti hi vutte idaṃ paññāyati “nūna¹ vitakkavicāravūpasamo maggo imassa jhānassā”ti. Yathā ca tatiye ariyamagge appahīnānampi sakkāyadiṭṭhādīnaṃ “pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ pahānā”ti² evaṃ pahānaṃ vuccamānaṃ³ vaṇṇabhaṇanaṃ hoti, tadadhigamāya ussukkānaṃ ussāhajanakaṃ, evameva idha avūpasantānampi vitakkavicārānaṃ vūpasamo vuccamāno⁴ vaṇṇabhaṇanaṃ hoti, tenāyamattho vutto “pītiyā ca samatikkamā vitakkavicārānañca vūpasamā”ti.

Upekkhako ca viharatīti ettha upapattito ikkhatīti upekkhā, samaṃ passati, apakkhapatitā hutvā passatīti attho. Tāya visadāya vipulāya thāmagatāya samannāgatattā tatiyajjhānasamaṅgī “upekkhako”ti vuccati.

Upekkhā pana dasavidhā hoti chaḷaṅgupekkhā brahmavihārupekkhā bojjhaṅgupekkhā vīriyupekkhā saṅkhārupekkhā vedanupekkhā vipassanupekkhā tatramajjhattupekkhā jhānupekkhā pārisuddhupekkhāti.

Tattha yā “idha bhikkhave bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano, upekkhako ca viharati sato sampajāno”ti⁵ evamāgatā khīṇāsavassa chasu dvāresu iṭṭhāniṭṭhachaḷārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanākārabhūtā upekkhā, ayaṃ **chaḷaṅgupekkhā** nāma.

Yā pana “upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī”ti⁶ evamāgatā sattesu majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṃ **brahmavihārupekkhā** nāma.

1. Nanu (Sī, Syā)

3. Evaṃ pahāne vuccamāne (Ka)

5. Am 2. 247 piṭṭhe.

2. Ma 2. 98, 99 piṭṭhe.

4. Vūpasame vuccamāne (Ka)

6. Dī 1. 234; Ma 1. 47 piṭṭhesu.

Yā pana “upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ”^{ti1} evamāgatā saha-jātānaṃ dhammānaṃ majjhataṅkārabhūtā upekkhā, ayaṃ **bojjhaṅgupekkhā** nāma.

Yā pana “kālena kālaṃ upekkhānimittaṃ manasi karoti”^{ti2} evamāgatā anaccāraddhanā-tisithilavīriyasaṅkhātā upekkhā, ayaṃ **vīriyupekkhā** nāma.

Yā pana “kati saṅkhārupekkhā samathavasena³ uppajjanti, kati saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti, aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti, dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti”^{ti4} evamāgatā nīvaraṇādipaṭisaṅkhā santiṭṭhanāgahaṇe majjhatabhūtā upekkhā, ayaṃ **saṅkhārupekkhā** nāma.

Yā pana “yasmim samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti upekkhāsahagataṃ”^{ti5} evamāgatā adukkhamasukhasaṅkhātā upekkhā, ayaṃ **vedanupekkhā** nāma.

Yā pana “yadatthi yaṃ bhūtaṃ, taṃ pajahati, upekkhaṃ paṭilabhati”^{ti6} evamāgatā vicinane majjhatabhūtā upekkhā, ayaṃ **vipassanupekkhā** nāma.

Yā pana chandādisu yevāpanakesu āgatā saha-jātānaṃ samavāhitabhūtā upekkhā, ayaṃ **tatramajjhātupekkhā** nāma.

Yā pana “upekkhako ca viharati”^{ti7} evamāgatā aggasukhepi tasmim apakkhapātajananī upekkhā, ayaṃ **jhānupekkhā** nāma.

Yā pana “upekkhāsati-pārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ”^{ti7} evamāgatā sabbapaccanīkapa-risuddhā paccanīkavūpasamanepi sabyāpārabhūtā upekkhā, ayaṃ **pārisuddhupekkhā** nāma.

Tattha chaḷaṅgupekkhā ca brahmavihārupekkhā ca bojjhaṅgupekkhā ca tatramajjhātupekkhā ca jhānupekkhā ca pārisuddhupekkhā ca atthato ekā, tatramajjhātupekkhāva hoti. Tena tena avatthābhedenā paṇassā ayaṃ

1. Ma 2. 204 piṭṭhe.

2. Am 1. 258 piṭṭhe.

3. Samādhivasena (sabbattha)

4. Khu 9. 62 piṭṭhe.

5. Abhi 1. 40 piṭṭhe.

6. Ma 3. 51; Am 2. 450 piṭṭhesu.

7. Abhi 1. 45; Dī 1. 71 piṭṭhesu.

bhedo. Ekassāpi sato sattassa kumārayuvatherasenāpatirājādivasena bhedo viya, tasmā tāsu yattha chaḷaṅgupekkhā, na tattha bojjhaṅgupekkhādayo. Yattha vā pana bojjhaṅgupekkhā, na tattha chaḷaṅgupekkhādayo hontīti veditabbā.

Yathā cetāsaṃ atthato ekībhāvo, evaṃ saṅkhārupekkhāvipassanupekkhānampi. Paññā eva hi esā, kiccavasena dvidhā bhinnā, yathā hi purisassa sāyaṃ gehaṃ pavittāṃ sapparā ajapadadaṇḍaṃ gahetvā pariyesamānassa taṃ thusakoṭṭhake¹ nipannaṃ disvā “sappo nu kho no”ti avalokentassa sovattikattayaṃ² disvā nibbematikassa “sappo na sappo”ti vicinane majjhataṭṭā uppajjati, evameva yā āradhavi-passakassa vipassanāñāṇena lakkhaṇattaye diṭṭhe saṅkhārānaṃ aniccabhāvādivicinane majjhataṭṭā uppajjati, ayaṃ vipassanupekkhā. Yathā pana tassa purisassa ajapadadaṇḍakena gālhaṃ sapparā gahetvā “kintāhaṃ imaṃ sapparā aviheṭṭento attānaṃca iminā aḍaṃsāpento muñceyyaṃ”ti muñcanākārameva pariyesato gahaṇe majjhataṭṭā hoti, evameva yā lakkhaṇattayassa diṭṭhattā āditte viya tayo bhava passato saṅkhāraggaṇe majjhataṭṭā, ayaṃ saṅkhārupekkhā. Iti vipassanupekkhāya siddhāya saṅkhārupekkhāpi siddhāva hoti. Iminā panesā vicinanaggahaṇesu majjhataṭṭāsaṅkhātena kiccena dvidhā bhinnāti. Vīriyupekkhā pana vedanupekkhā ca aññaṃaññaṃca avasesāhi ca atthato bhinnāyevāti. Āha cettha—

“Majjhatabrahmabojjhaṅga, chaḷaṅgajhānasuddhiyo.

Vipassanā ca saṅkhāra, vedanāvīriyaṃ iti.

Vitthārato dasopekkhā, chamajjhataṭṭā tato.

Duve paññā tato dvīhi, catassova bhavanti”ti.

Iti imāsu upekkhāsu jhānupekkhā idha adhippetā. Sā majjhatalakkhaṇā, anābhogarasā, abyāpārapaccupaṭṭhānā, pītivirāgapadaṭṭhānāti. Etthāha—
“nanu cāyaṃ atthato tatramajjhattupekkhāva hoti, sā ca paṭhamadutiyajjhānesupī atthi. Tasmā tatrāpi ‘upekkhako ca viharatī’ti evamayāṃ vattabbā siyā, sā kasmā na vuttā”ti. Aparibhātakiccato.

1. Thusakoṭṭhāse (Syā)

2. Sovattikattayaṃ (Ka)

Aparibyattañhi tassā tattha kiccaṃ, vitakkādīhi abhibhūtattā. Idha panāyaṃ vitakkavicārapīṭhi anabhibhūtattā ukkhittasirā viya hutvā paribyattakiccā jātā, tasmā vuttāti.

Sato ca sampajānoti ettha saraṭīti **sato**. Sampajānātīti **sampajāno**. Iti puggalena sati ca sampajāñañña vuttaṃ. Tattha saraṇalakkhaṇā sati, asammussanarasā, āraṅghapaccupaṭṭhānā. Asammohalakkhaṇaṃ sampajāñaṇaṃ, tīraṇarasam, pavicayapaccupaṭṭhānaṃ.

Tattha kiñcāpi idaṃ satisampajāñaṇaṃ purimajjhānesupi atthi. Muṭṭhassatissa hi asampajānassa upacāramattampi na sampajjati, pageva appanā. Oḷārikattā pana tesaṃ jhānaṇaṃ bhūmiyaṃ viya purisassa cittassa gati sukhā hoti, abyattaṃ tattha satisampajāñaṇakiccaṃ. Oḷārikaṅgappahānena pana sukhumattā imassa jhānassa purisassa khuradhārāyaṃ viya satisampajāñaṇakiccapariggahitā eva cittassa gati icchitabbāti idheva vuttaṃ. Kiñca bhiyyo—yathā dhenupago vaccho dhenuto apanīto arakkhiyamāno punadeva dhenum upagacchati, evamidam tatiyajjhānasukhaṃ pīṭito apanītampi satisampajāñaṇārakkhena¹ arakkhiyamānaṃ punadeva pīṭim upagaccheyya, pītisampayuttameva siyā, sukhe vāpi sattā sārājanti. Idañca atimadhurasukhaṃ, tato param sukhābhāvā. Satisampajāñaṇanubhāvena panettha sukhe asārājantā hoti, no aññathāti imampi atthavisesaṃ dassetuṃ idamidheva vuttanti veditabbaṃ.

Idāni **sukhañca kāyena paṭisaṃvedetīti** ettha kiñcāpi tatiyajjhānasamaṅgino sukhapaṭisaṃvedanābhogo natthi, evaṃ santepi yasmā tassa nāmakāyena sampayuttaṃ sukhaṃ. Yaṃ vā taṃ nāmakāyasampayuttaṃ sukhaṃ, taṃsamuṭṭhānenassa yasmā atipaṇītena rūpena rūpakāyo phuṭo, yassa phuṭattā jhānā vuṭṭhitopi sukhaṃ paṭisaṃvedeyya, tasmā etamatthaṃ dassento “sukhañca kāyena paṭisaṃvedetī”ti āha.

Idāni **yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti upekkhako satimā sukhavihārīti** ettha yaṃjhānahetu yaṃjhānakāraṇā taṃ tatiyajjhānasamaṅgīpuggalaṃ Buddhādayo ariyā ācikkhanti desenti paññapenti paṭṭhapenti vivaranti vibhajanti uttānīkaronti pakāsentī, pasaṃsantīti adhippāyo. Kinti?

1. Apanītaṃ, taṃ satisampajāñaṇārakkhena (Ka)

Upekkhako satimā sukhavihārīti. Taṃ tatiyajjhānaṃ upasampajja viharatīti evamettha yojanā veditabbā.

Kasmā pana taṃ te evaṃ pasaṃsantīti? Pasaṃsārahato. Ayañhi yasmā atimadhurasukhe sukhapāramippattepi tatiyajjhāne upekkhako, na tattha sukhābhisaṅgena ākaḍḍhīyati. Yathā ca pīti na uppajjati, evaṃ upaṭṭhitasatitāya satimā. Yasmā ca ariyakantaṃ ariyajana-sevitameva ca asaṃkiliṭṭhaṃ sukhaṃ nāmakāyena paṭisaṃvedeti, tasmā pasaṃsāraho. Iti pasaṃsārahato naṃ ariyā te evaṃ pasaṃsāhetubhūte guṇe pakāseto “upekkhako satimā sukhavihārī”ti evaṃ pasaṃsantīti veditabbaṃ. **Tatiyanti** gaṇanānupubbatā tatiyaṃ, idaṃ tatiyaṃ uppannantipi tatiyaṃ.

Sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānāti kāyikasukhassa ca kāyika-dukkhassa ca pahānā. **Pubbevāti** tañca kho pubbeva, na catutthajjhānakkhaṇe. **Somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā**ti cetasikasukhassa ca cetasika-dukkhassa cāti imesampi dvinnaṃ pubbeva atthaṅgamā, pahānā icceva vuttaṃ hoti.

Kadā pana nesaṃ pahānaṃ hoti? Catunnaṃ jhānaṃ upacārakkhaṇe. Somanassañhi catutthajjhānaṃ upacārakkhaṇe-eva pahīyati, dukkhadomanassasukhāni paṭhamadutiyatatiyajjhānaṃ upacārakkhaṇesu. Evametesāṃ pahānakkamena avuttānaṃ, **Indriyavibhaṅge** pana indriyānaṃ uddesakkameneva idhāpi vuttānaṃ sukhadukkhassasomanassadomanassānaṃ pahānaṃ veditabbaṃ.

Yadi panetāni tassa tassa jhānaṃ upacārakkhaṇe-eva pahīyanti, atha kasmā “kattha cuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati, idha bhikkhave bhikkhu vivicceva kāmehi -pa- paṭhamāṃ jhānaṃ upasampajja viharati, ettha cuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati. Kattha cuppannaṃ domanassindriyaṃ. Sukhindriyaṃ. Somanassindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati, idha bhikkhave bhikkhu sukhassa ca pahānā -pa- catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ettha cuppannaṃ somanassindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati”¹ti evaṃ jhānesveva nirodho vuttoti. Atisayanirodhattā. Atisayanirodho hi nesaṃ paṭhamajjhānādīsu, na nirodhoyeva. Nirodhoyeva pana upacārakkhaṇe, nātisayanirodho.

1. Saṃ 3. 188 piṭṭhe.

Tathā hi nānāvajjane paṭhamajjhānūpacāre niruddhassāpi dukkhindriyassa ḍaṁsamakasādisamphassena vā visamāsanupatāpena vā siyā uppatti, na tveva anto-appanāyaṁ. Upacāre vā niruddhampetam na suṭṭhu niruddham hoti, paṭipakkhena avihatattā. Anto-appanāyaṁ pana pītipharaṇena sabbo kāyo sukhokkanto hoti, sukhokkantakāyassa ca suṭṭhu niruddham hoti dukkhindriyaṁ, paṭipakkhena vihatattā. Nānāvajjaneyeva ca dutiyajjhānūpacāre pahīnassāpi¹ domanassindriyassa yasmā etaṁ vitakkavicārapaccayepi kāyakilamathe cittupaghāte ca satī uppajjati, vitakkavicārābhāve neva uppajjati. Yattha pana uppajjati, tattha vitakkavicārābhāve. Appahīnāyeva ca dutiyajjhānūpacāre vitakkavicārāti tatthassa siyā uppatti, na tveva dutiyajjhāne, pahīnappaccayattā. Tathā tatiyajjhānūpacāre pahīnassāpi sukhindriyassa pītisamuṭṭhānapanātarūpaphuṭakāyassa siyā uppatti, na tveva tatiyajjhāne. Tatiyajjhāne hi sukhassa paccayabhūtā pīti sabbaso niruddhāti. Tathā catutthajjhānūpacāre pahīnassāpi somanassindriyassa āsannattā, appanāpattāya upekkhāya abhāvena sammā anatikkantattā ca siyā uppatti, na tveva catutthajjhāne. Tasmā eva ca “etthuppannam dukkhindriyaṁ aparisesam nirujjhati”ti tattha tattha aparisesaggahaṇam katanti.

Etthāha—“athevaṁ tassa tassa jhānassupacāre pahīnāpi etā vedanā idha kasmā samāhaṭā”ti? Sukhaggahaṇattham. Yā hi ayaṁ **adukkhamasukhanti** ettha adukkhamasukhā vedanā vuttā, sā sukhumā dubbiññeyyā, na sakkā sukhena gahetuṁ, tasmā yathā nāma duṭṭhassa yathā vā tathā vā upasaṅkamitvā gahetuṁ, asakkuṇeyyassa goṇassa sukhaggahaṇattham gopo ekasmiṁ vaje sabbā² gāvo samāharati, athekekaṁ nīharanto paṭipāṭiyā āgataṁ “ayaṁ so gaṇhatha nan”ti tampi gāhāpeti, evameva Bhagavā sukhaggahaṇattham sabbā etā samāharāti. Evañhi samāhaṭā etā dassetvā “yaṁ neva sukham, na dukkham, na somanassam, na domanassam, ayaṁ adukkhamasukhā vedanā”ti sakkā hoti esā gāhayituṁ.

Api ca adukkhamasukhāya cetovimuttiyā paccayadassanatthañcāpi etā vuttāti veditabbā. Dukkappahānādayo³ hi tassā paccayā. Yathāha—

1. Pahīnassa (Ka)

2. Sabbe (Ka)

3. Sukhappahānādayo (Vi-Ṭṭha 1. 124 piṭṭhe.) sukhadukkappahānādayo (Abhi-Ṭṭha 1. 222 piṭṭhe.)

“cattāro kho āvuso paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiyā. Idhāvuso bhikkhu sukhassa ca pahānā -pa- catuttham jhānam upasampajja viharati. Ime kho āvuso cattāro paccayā adukkhamasukhāya cotovimuttiyā samāpattiyā”¹. Yathā vā aññattha pahīnāpi sakkāyadiṭṭhi-ādayo tatiyamaggassa vaṇṇabhaṇanattam “tattha pahīnā”^{ti} vuttā, evam vaṇṇabhaṇanattampetassa jhānassetā idha vuttātipi veditabbā. Paccayaghātena vā ettha rāgadosānam atidūrabhāvaṃ dassetumpetā vuttāti veditabbā. Etāsu hi sukham somanassassa paccayo, somanassam rāgassa, dukkham domanassassa, domanassam dosassa. Sukhādighātena ca te sappaccayā rāgadosā hatāti atidūre hontīti.

Adukkhamasukhanti dukkhābhāvena adukkham, sukhābhāvena asukham. Etenettha sukhadukkhapaṭipakkhabhūtam tatiyavedanam dīpeti, na dukkhasukhābhāvamattam. Tatiyavedanā nāma adukkhamasukhā, upekkhātipi vuccati. Sā iṭṭhāniṭṭhaviparītānubhavanalakkhaṇā, majjhattarasā, avibhūtapaccupaṭṭhānā, sukhanirodhapadaṭṭhānāti veditabbā.

Upekkhāsatipārisuddhanti upekkhāya janitasati pārisuddhim. Imasmiñhi jhāne supārisuddhā sati, yā ca tassā satiyā pārisuddhi, sā upekkhāya katā, na aññena. Tasmā etam “upekkhāsati pārisuddhin”^{ti} vuccati. Yāya ca upekkhāya ettha sati pārisuddhi hoti, sā atthato tatramajjhattatāti veditabbā. Na kevalañcettha tāya satiyeva parisuddhā, api ca kho sabbepi sampayuttadhammā, satisīsena pana desanā vuttā.

Tattha kiñcāpi ayam upekkhā heṭṭhāpi tisu jhānesu vijjati, yathā pana divā sūriyappabhābhavā sommabhāvena ca attano upakārakattena vā sabhāgāya rattiya alābhā divā vijjamānāpi candalekhā aparisuddhā hoti apariyodātā, evamayampi tatramajjhātupekkhācandalekhā vitakkādipaccanīkadhammatejābhavā sabhāgāya ca upekkhāvedanārattiya apaṭilābhā vijjamānāpi paṭhamajjhānādibhedesu aparisuddhā hoti. Tassā ca aparisuddhāya divā aparisuddhacandalekhāya pabhā viya saha-jātāpi

1. Ma 1. 370 piṭṭhe.

sati-ādayo aparisuddhāva honti. Tasmā tesu ekampi
 “upekkhāsati-parisuddhin”ti na vuttaṃ. Idha pana
 vitakkādipaccanīkadhammatejābhībhavābhāvā sabhāgāya ca
 upekkhāvedanārattiyā paṭilābhā ayaṃ tatramajjhattupekkhācandalekhā
 ativiya parisuddhā, tassā parisuddhattā parisuddhacandalekhāya pabhā viya
 saha-jātāpi sati-ādayo parisuddhā honti pariyodātā. Tasmā idameva
 “upekkhāsati-parisuddhin”ti vuttanti veditabbaṃ. **Catutthanti**
 gaṇanānupubbatā¹ catutthaṃ. Idaṃ catutthaṃ uppannantipi catutthaṃ.

Paññavā hotīti paññā assa atthīti paññavā. **Udayatthagāminiyāti**
 udayagāminiyā ceva atthagāminiyā ca. **Samannāgatoti** paripuṇṇo. **Ariyāyāti**
 niddosāya. **Nibbedhikāyāti** nibbedhapakkhikāya. **Dukkakkhayagāminiyāti**
 nibbānagāminiyā. **So idaṃ dukkhanti** evamādisu “ettakaṃ dukkhaṃ na ito
 bhiyyo”ti sabbampi dukkhasaccaṃ sarasalakkaṇapaṭivedhena yathābhūtaṃ
 pajānāti paṭivijjhati. Tassa ca dukkhassa nibbattikaṃ taṇhaṃ “**ayaṃ**
dukkhasamudayo”ti. Tadubhayampi yaṃ tṛṇaṃ patvā nirujjhati, taṃ tesāṃ
 appavattiṃ nibbānaṃ “**ayaṃ dukkhanirodhoti**. Tassa ca sampāpakaṃ
 ariyamaggaṃ “**ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā**”ti
 sarasalakkaṇapaṭivedhena yathābhūtaṃ pajānāti paṭivijjhatīti evamattho
 veditabbo.

Evam sarūpato saccāni dassetvā idāni kilesavasena pariyāyato dassento
 “**ime āsavā**”ti-ādimāha. Te vuttanayeneva veditabbā. Evam tisso sikkhāyo
 dassetvā idāni tāsāṃ pāripūrikkamaṃ dassetuṃ “**imā tisso sikkhāyo**
āvajjanto sikkheyyā”ti-ādimāha. Tassattho—paccekaṃ paripūretuṃ
 āvajjantopi sikkheyya, āvajjitvāpi “ayaṃ nāma sikkhā”ti jānantopi
 sikkheyya, jānitvā punappunaṃ passantopi sikkheyya, passitvā yathādiṭṭhaṃ
 paccavekkhantopi sikkheyya, paccavekkhitvā tattheva cittaṃ acalaṃ katvā
 paṭiṭṭhapentopi sikkheyya,
 taṃtaṃsikkhāsampayuttasaddhāvīriyasatisamādhipaññāhi sakasakakiccaṃ
 karontopi sikkheyya, abhiññeyyābhijānanakālepi taṃ taṃ kiccaṃ karontopi
 tisso sikkhāyo sikkheyya, adhisīlaṃ ācareyya, adhicittaṃ sammā careyya,
 adhipaññaṃ samādaya vatteyya.

Idhāti mūlapadam. **Imissā diṭṭhiyā**ti-ādīhi dasahi padehi sikkhattayasāṅkhātāṃ Sabbaññubuddhasāsanaṃeva kathitaṃ. Tañhi Buddhena Bhagavatā diṭṭhattā **diṭṭhī**ti vuccati. Tasseva khamanavasena **khanti**, ruccanavasena **ruci**, gahaṇavasena **ādāyo**, sabhāvaṭṭhena **dhammo**, sikkhitabbaṭṭhena **vinayo**, tadubhayenapi **dhammavinayo**, pavuttavasena **pāvacaṇaṃ**, seṭṭhacariyaṭṭhena **brahmacariyaṃ**, anusīṭṭhidānavasena **Satthusāsana**nti vuccati. Tasmā “imissā diṭṭhiyā”ti-ādīsu imissā Buddhadiṭṭhiyā imissā Buddhakhantiyā imissā Buddharuciyā imasmim̐ Buddha-ādāye imasmim̐ Buddhadhamme imasmim̐ Buddhavinaye.

Ye kho tvaṃ Gotami dhamme jāneyyāsi “ime dhammā sarāgāya saṃvattanti, no virāgāya, saññogāya saṃvattanti, no visaññogāya, ācayāya saṃvattanti, no apacayāya, mahicchatāya saṃvattanti, no appicchatāya, asantuṭṭhiyā saṃvattanti, no santuṭṭhiyā, saṅgaṇikāya saṃvattanti, no pavivekāya, kosajjāya saṃvattanti, no vīriyārambhāya, dubbharatāya saṃvattanti, no subharatāyā”ti. Ekaṃsena Gotami dhāreyyāsi “neso dhammo, neso vinayo, netaṃ Satthusāsanaṃ”ti.

Ye ca kho tvaṃ Gotami dhamme jāneyyāsi “ime dhammā vi-arāgāya saṃvattanti, no sarāgāya -pa- subharatāya saṃvattanti, no dubbharatāyā”ti. Ekaṃsena Gotami dhāreyyāsi “eso dhammo, eso vinayo, etaṃ Satthusāsanaṃ”ti¹—

evaṃ vutte imasmim̐ Buddhadhammavinaye imasmim̐ Buddhapāvacaṇe imasmim̐ Buddhabrahmacariye imasmim̐ Buddhasāsaneti evamattho veditabbo.

Api cetaṃ sikkhattayasāṅkhātāṃ sakalaṃ sāsanaṃ Bhagavatā diṭṭhattā sammādiṭṭhipaccayattā sammādiṭṭhipubbaṅgamattā ca diṭṭhi. Bhagavato khamanavasena khanti. Ruccanavasena ruci. Gahaṇavasena ādāyo. Attano kārakaṃ apāyesu apatamānaṃ katvā dhāretīti dhammo. Sova saṃkilesapakkhaṃ² vinetīti vinayo. Dhammo ca so vinayo cāti dhammavinayo. Kusaladhammehi vā akusaladhammānaṃ esa vinayoti dhammavinayo. Teneva vuttaṃ—

1. Am̐ 3. 107; Vi 4. 449 piṭṭhādīsu.

2. Tasseva saṃkilesapakkhaṃ (Ka)

“Ye ca kho tvaṃ Gotami dhamme jāneyyāsi “ime dhammā virāgāya saṃvattanti, no sarāgāya -pa-. Ekaṃsena Gotami dhāreyyāsi “eso dhammo, eso vinayo, etaṃ satthusāsanam”¹.

Dhammena vā vinayo, na daṇḍādīhīti dhammavinayo. Vuttampi cetam—

“Daṇḍeneke damayanti, aṅkusehi kasāhi ca.
Adaṇḍena asatthena, nāgo danto mahesinā”².

Tathā—

“Dhammena nīyamānānaṃ, kā usūyā vijānatan”³.

Dhammāya vā vinayo dhammavinayo. Anavajjadharmatthañhesa vinayo, na bhavabhogāmisattham⁴. Tenāha Bhagavā “nayidaṃ bhikkhave brahmacariyaṃ vussati janakuhanatthan”⁵ vitthāro. Puṇṇattheropi āha “anupādāparinibbānattham kho āvuso Bhagavati brahmacariyaṃ vussati”⁶. Visiṭṭham vā nayatīti vinayo. Dhammato vinayo dhammavinayo. Saṃsāradhammato hi sokādidhammato vā esa visiṭṭham nibbānaṃ nayati. Dhammassa vā vinayo, na titthakarānanti dhammavinayo. Dhammabhūto hi Bhagavā, tasseva vinayo.

Yasmā vā dhammā eva abhiññeyyā pariññeyyā pahātabbā bhāvetabbā sacchikātabbā ca, tasmā esa dhammesu vinayo, na sattesu na jīvesu cāti dhammavinayo. Sātthasabyañjanatādīhi aññesaṃ vacanato padhānaṃ vacananti pavacanāṃ, pavacanameva pāvacanāṃ. Sabbacariyāhi visiṭṭhacariyabhāvena brahmacariyaṃ. Devamanussānaṃ Satthubhūtaṃ Bhagavato sāsanaṃ Satthusāsaṃ. Satthubhūtaṃ vā sāsanaṃtipi Satthusāsaṃ. “So vo mamaccayena Satthāti⁷ hi dhammavinayova Satthā”⁸ti vuttoti evametesāṃ padānaṃ attho veditabbo.

Yasmā pana imasminīyeva sāsane sabbappakārajjhānanibbattako bhikkhu dissati, na aññatra, tasmā tattha tattha “imissā”⁹ti ca “imasmin”¹⁰ti ca ayaṃ niyamo katoti veditabbo.

1. Am 3. 107; Vi 4. 449 piṭṭhādīsu.

2. Vi 4. 357; Ma 2. 308 piṭṭhesu.

4. Na hi vañcanattham (Sī) na bhavabhogādi-attham (Syā)

6. Ma 1. 204 piṭṭhe.

3. Vi 3. 55 piṭṭhe.

5. Am 1. 334 piṭṭhe.

7. Dī 2. 127 piṭṭhe.

Jīvanti tena taṃsampayuttakā dhammāti jīvitam. Anupālanalakkhaṇe indaṭṭham kāretīti indriyam. Jīvitameva indriyam **jīvitindriyam**. Tam pavattasantatādhipateyyam hoti. Lakkhaṇādīhi pana attanā avinibhuttānam dhammānam anupālanalakkhaṇam jīvitindriyam, tesam pavattanarasam, tesamyeva ṭhapanapaccupaṭṭhānam, yāpayitabbadhammapadaṭṭhānam. Santepe ca anupālanalakkhaṇādīmhi vidhāne atthikkhaṇeveya tam te dhamme anupāleti, udakam viya uppalādīni. Yathāsakam paccayehi uppannepi ca dhamme pāleti, dhāti viya¹ kumāram, sayampavattitadhammasambandheneva ca pavattati, niyāmakam viya nāvam. Na bhaṅgato uddham pavattayati, attano ca pavattayitabbānañca abhāvā. Na bhaṅgakkhaṇe ṭhabeti, sayam bhijjamānattā, khīyamāno viya vaṭṭisineho padīpasikham, na ca anupālanapavattanaṭṭhapanānubhāvavirahitam, yathāvuttakkhaṇe tassa tassa sādhanatoti daṭṭhabbam. **Ṭhitiparittatāya vāti** ṭhitikkhaṇassa mandatāya thokatāya. **Appakanti** mandam lāmakam, **sarasaparittatāya vāti** attano paccayabhūtānam kiccānam sampattīnam vā appatāya dubbalatāya.

Tesam dvinnam kāraṇam vibhāgato dassetuṃ **“katham ṭhitiparittatāya”**ti-ādimāha. Tattha ‘atīte cittakkhaṇe jīvitthāti evamādi pañcavokārabhave pavattiyam cittassa nirujjhanakāle sabbasmim rūpārūpadhamme anirujjhantepi rūpato arūpassa paṭṭhānabhāvena arūpajīvitam sandhāya, cuticittena vā saddhim sabbesam rūpārūpānam nirujjhanabhāvena pañcavokārabhave cuticittam sandhāya, catuvokārabhave rūpassa abhāvena catuvokārabhavam sandhāya kathitan’ti veditabbam. **Atīte cittakkhaṇeti** atītacittassa bhaṅgakkhaṇasamaṅgikāle taṃsamaṅgīpuggalo “jīvittha” iti vatthum labbhati. **Na jīvatīti** “jīvatī”tipi vatthum na labbhati. **Na jīvissatīti** “jīvissatī”tipi vatthum na labbhati. **Anāgate cittakkhaṇe jīvissatīti** anāgatacittassa anuppajjanakkhaṇasamaṅgikāle “jīvissatī”ti vatthum labbhati. **Na jīvatīti** “jīvatī”ti vatthum na labbhati. **Na jīvitthāti** “jīvittha” itipi vatthum na labbhati. **Paccuppanne cittakkhaṇeti** paccuppannacittakkhaṇasamaṅgikāle. **Jīvatīti** “idāni jīvatī”ti vatthum labbhati. **Na jīvitthāti** “jīvittha” itipi vatthum na labbhati. **Na jīvissatīti** “jīvissatī”tipi vatthum na labbhati.

1. Dhāti viya (Ka)

Jīvitam attabhāvo ca sukhadukkhā cāti ayam gāthā pañcavokārabhavam amuñcitvā labbhamānāya dukkhāya vedanāya gahitattā pañcavokārabhavameva sandhāya vuttāti veditabbā. Katham? **Jīvanti** jīvitasīsena saṅkhārakkhandho. **Attabhāvoti** rūpakkhando. “Upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā”¹ ti vuttattā upekkhā vedanā antokarivā **sukhadukkhā cāti** vedanākkhandho, cittam iti viññāṇakkhandho vutto. Imesaṃ catunnam khandhānam kathitattāyeva khandhalakkhaṇena ekalakkhaṇabhāvena lakkhaṇākārasena saññākkhandhopi kathitoti veditabbo. Evaṃ vuttasu pañcasu khandhesu arūpadhammaṃ muñcitvā kammamuṭṭhānādirūpassa appavattanabhāvena **ekacittasamāyuttāti** arūpapadhānabhāvo kathito hoti. Katham? Asaññasatte rūpampi idhupacitakammabalaṃ amuñcitvāva pavattati, nirodhasamāpannānaṃ rūpampi paṭhamasamāpannasamāpattibalaṃ amuñcitvāva pavattati. Evaṃ attano appavattiṭṭhānēpi rūpapavattim attano santakameva katvā pavattanasabhāvassa arūpadhammassa attano pavattiṭṭhāne rūpapavattiyā padhānakāraṇabhāvena ekacittasamāyuttāti cittapadhānabhāvo kathitoti veditabbo.

Evaṃ pañcavokārabhave pavattiyam rūpapavattiyā padhānabhūtacittanirodhena rūpe dharamāneyeva pavattānam² nirodho nāma hotīti arūpadhammavasena eva “**lahuso vattate khaṇo**”¹ ti vuttam. Atha vā pañcavokārabhave cuticittam sandhāya kathitāti veditabbā. Evaṃ kathyamāne sukhadukkhā cāti kāyikacetasikasukhavedanā ca kāyikacetasikadukkhavedanā ca cuticittakkhaṇe ahontīpi ekasantativasena cuticittena saddhim nirujjhatīti kathitā. Catuvokārabhavam vā sandhāya kathitātipi veditabbā. Katham? Aññasmiṃ ṭhāne attabhāvoti saññākkhandhassa vuttabhāvena attabhāvoti saññākkhandhova gahito. Brahmaloce kāyikasukhadukkhadomanassaṃ ahontāpi sukhadukkhā cāti vedanāsāmaññato labbhamāno vedanākkhandho gahitoti veditabbaṃ. Sesaṃ vuttasadisameva. Imesu ca tisu vikappesu **kevalāti** dhuvasukhasubha-attā natthi, kevalam tehi avomissā. **Lahuso vattati khaṇoti** vuttanayena ekacittakkhaṇikatāya lahuko atiparitto jīvitādīnaṃ khaṇo vattati.

1. Abhi-Tṭha 2. 171 piṭṭhe.

2. Sattānam (Syā)

Ekato dvinnam cittānam appavattim dassento “**cullāsītisahassāni**”ti gāthamāha. **Cullāsītisahassāni, kappā tiṭṭhanti ye marūti** ye devagaṇā caturāsīti kappasahassāni āyūm gahetvā Nevasaññānāsaññāyatane tiṭṭhanti. “Ye narā”tipi Pāli. **Na tveva tepi jīvanti, dvīhi cittasamohitā**¹ tepi devā dvīhi cittehi samohitā ekato hutvā yuganaddhena cittena na tu eva jīvanti, ekenekena cittena jīvantīti attho.

Idāni maraṇakālaṃ dassento “**ye niruddhā**”ti gāthamāha. Tattha **ye niruddhā**ti ye khandhā niruddhā atthaṅgatā. **Marantassāti** matassa. **Tiṭṭhamānassa vāti** dharamānassa vā. **Sabbepi sadisā khandhā**ti cutito uddham niruddhakkhandhā vā pavatte niruddhakkhandhā vā puna ghaṭetum asakkuṇeyyaṭṭhena sabbepi khandhā sadisā. **Gatā appaṭisandhikā**ti niruddhakkhandhānam puna āgantvā paṭisandhānābhāvena gatā appaṭisandhikāti vuccanti.

Idāni tīsu kālesu niruddhakkhandhānam nānattam natthīti dassetum “**anantarā**”ti gāthamāha. Tattha **anantarā ca ye bhaggā, ye ca bhaggā anāgatā**ti ye khandhā anantarātītā hutvā bhinnā niruddhā, ye ca anāgatā khandhā bhijjissanti. **Tadantareti** tesam antare niruddhānam paccuppannakhandhānam. **Vesamam natthi lakkhaṇeti** visamassa bhāvo vesamam, tam vesamam natthi, tehi nānattam natthīti attho. Lakkhīyatīti lakkhaṇam, tasmim lakkhaṇe.

Idāni anāgatakkhandhānam vattamānakkhandhehi asammissabhāvaṃ kathento “**anibbattena na jāto**”ti gāthamāha. **Anibbattena na jāto**ti ajātena apātubhūtena anāgatakkhandhena na jāto na nibbatto. Etena anāgatakkhandhassa vattamānakkhandhena asammissabhāvaṃ kathesi. **Paccuppannena jīvātīti** khaṇapaccuppannena vattamānakkhandhena jīvati. Etena ekakkhaṇe dvīhi cittehi na jīvātīti kathitam. **Cittabhaggā matoti** dvīhi cittehi ekakkhaṇe ajīvanabhāvena cittabhaṅgena mato. “Uparito cittabhaṅgā”tipi Pāli, tam ujukameva. **Paññatti paramatthiyā**ti “rūpaṃ jīrati maccānam, nāmagottaṃ na jīrati”² vacanakkamena paṇṇattimattam na jīraṇasabhāvena paramā ṭhiti etissāti paramatthiyā³, sabhavaṭṭhitikāti attho.

1. Dvīhi cittehi saṃyutā (Pāli), dvīhi cittehi samohitā (Sī)

2. Sam 1. 40 piṭṭhe.

3. Paramaṭṭhiti (Sī)

“Datto mato, Mitto mato”ti paṇṇattimattameva hi tiṭṭhati. Atha vā **paramatthiyā**ti paramatthikā. Paramo attho etissāti paramatthikā. Ajaṭākāsoti paññattiyā natthidhammaṃ paṭicca kathanam viya matoti paññatti natthidhammaṃ paṭicca na kathiyati, jīvitindriyabhaṅgasāṅkhātam dhammaṃ paṭicca kathiyati.

Anidhānagatā bhaggāti ye khandhā bhinnā, te nidhānaṃ nihitam nicayaṃ na gacchantīti anidhānagatā. **Puñjo natthi anāgate**ti anāgatepi nesaṃ puñjabhāvo rāsibhāvo natthi. **Nibbattāyeva tiṭṭhantī**ti paccuppannavasena uppannā ṭhitikkhaṇe vayadhammāva hutvā tiṭṭhanti. Kimiva? **Āragge sāsapūpamā**ti sūcimukhe sāsapo viya.

Idāni khandhānaṃ dassanabhāvaṃ dassento **“nibbattānaṃ”**ti gāthamāha. Tattha **nibbattānaṃ dhammānanti** paccuppannānaṃ khandhānaṃ. **Bhaṅgo nesaṃ purakkhatoti** etesaṃ bhedo purato katvā ṭhapito. **Palokadhammā**ti nassanasabhāvā. **Purāṇehi amissitā**ti pure uppannehi khandhehi na missitā na saṃsaggā.

Idāni khandhānaṃ adassanabhāvaṃ dassento **“adassanato āyanti”**ti gāthamāha. Tattha **adassanato āyanti**ti adissamānāyeva āgacchanti uppajjanti. **Bhaṅgā gacchantidassananti** bheda bhaṅgato uddham adassanabhāvaṃ gacchanti. **Vijjuppādova ākāseti** vivaṭākāse vijjulatāniccharaṇaṃ viya. **Uppajjanti vayanti cāti** pubbantato uddham uppajjanti ca bhijjanti ca, nassantīti attho. “Udeti āpūراتi veti cando”ti¹ evamādisu viya.

Evam ṭhitiparittataṃ dassetvā idāni sarasaparittataṃ dassento **“kathaṃ sarasaparittatāyā”**ti-ādimāha. Tattha **assāsūpanibandhaṃ jīvanti** abbhantarapavisananāsikavāṭapaṭibaddhaṃ jīvitindriyaṃ. **Passāsoti** bahinikkhamananāsikavāto. **Assāsapassāsoti** tadubhayaṃ. **Mahābhūtūpanibandhanti** catusamuṭṭhānikānaṃ pathavī-āpatejavāyānaṃ mahābhūtānaṃ paṭibaddhaṃ jīvitaṃ. **Kabaḷikārāhārūpanibandhanti** asitapītādikabaḷikāra-āhārena upanibandhaṃ. **Usmūpanibandhanti** kammajatejodhātūpanibandhaṃ. **Viññāṇūpanibandhanti** bhavaṅgaviññāṇūpanibandhaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “āyu usmā ca viññāṇaṃ, yadā kāyaṃ jahantiman”ti².

1. Khu 5. 120 piṭṭhe Jātake.

2. Saṃ 2. 117 piṭṭhe.

Idāni nesaṃ dubbalakāraṇaṃ dassento “**mūlampi imesaṃ dubbalan**”ti-
 ādimāha. tattha **mūlampi**ti patiṭṭhaṭṭhena mūlabhūtaṃ. Assāsapassāsānaṃ
 hi karajakāyo mūlaṃ. Mahābhūtādīnaṃ avijjākammataṇhāhārā. **Imesanti**
 vuttappakāraṇaṃ assāsādīnaṃ jīvitindriyapavattikāraṇavasena vuttānaṃ.
 Etesu hi ekekasmim asati jīvitindriyaṃ na tiṭṭhati. **Dubbalanti** appathāmaṃ.
Pubbahetupīti atītajātiyaṃ imassa vipākavaṭṭassa hetubhūta kāraṇasaṅkhātā
 avijjāsaṅkhārataṇhupādānabhavāpi. **Imesaṃ dubbalā ye paccayā tepi**
dubbalāti ye ārammaṇādisādhāraṇapaccayā. **Pabhāvikā**ti padhānaṃ hutvā
 uppādikā bhavataṇhā. **Sahabhūmī**ti sahabhavikāpi rūpārūpadhammā.
Sampayogapīti ekato yuttāpi arūpadhammā. **Sahajāpī**ti saddhiṃ ekacitte
 uppannāpi. **Yāpi payojikā**ti cutipaṭisandhivasena yojetuṃ niyuttāti payojikā,
 vaṭṭamūlakā taṇhā. Vuttaṃ hetuṃ “taṇhādutiyo puriso”ti¹. **Niccadubbalā**ti
 nirantarena dubbalā. **Anavaṭṭhitā**ti na avaṭṭhitā, otaritvā² na ṭhitā.
Paripātayanti imeti ime aññamaññaṃ pātayanti khepayanti. **Aññamañña**sāti
 añño aññassa, eko ekassāti attho. **Hi**-iti kāraṇatthe nipāto. **Natthi tāyitā**
 tāyano rakkhako natthi. **Na cāpi ṭhapenti aññamaññaṃ**ti aññe aññaṃ
 ṭhapetuṃ na sakkonti. **Yopi nibbattako so na vijjatī**ti yopi imesaṃ uppādako
 dhammo, so idāni natthi.

Na ca kenaci koci hāyatīti koci ekopi kassaci vasena na parihāyati.
Gandhabbā ca ime hi sabbasoti sabbe hi ime khandhā sabbākārena bhaṅgaṃ
 pāpuṇituṃ yuttā. **Purimehi pabhāvitā imeti** pubbahetupaccayehi ime
 vattamānakā uppādikā. **Yepi pabhāvikā**ti yepi ime vattamānakā uppādakā
 pubbahetupaccayā. **Te pure matā**ti te vuttappakārapaccayā vattamānaṃ
 apāpuṇitvā paṭhamameva maraṇaṃ pattā. **Purimāpi ca pacchimāpi cāti**
 purimā pubbahetupaccayāpi ca pacchimā vattamāne paccayasamuppannā ca.
Aññamaññaṃ na kadāci maddasaṃsūti aññamaññaṃ kismiñci kāle na
 diṭṭhapubbā. **Ma-kāro** padasandhivasena vutto.

Cātumahārājikānaṃ devānanti Dhataratṭhaviṇṇakavirūpakkhakuvera-
 saṅkhātā cātumahārājā issarā etesanti Cātumahārājikā. Rūpādīhi dibbanti

1. Khu 1. 201, 268 piṭṭhe.

2. Onamitvā (Syā)

kīḷantīti **devā**. Te Sinerupabbatassa vemajjhe honti. Tesu atthi pabbataṭṭhakāpi, atthi ākāsaṭṭhakāpi. Tesam paramparā Cakkavālapabbatam pattā. Khiḍḍāpadosikā Manopadosikā Sītavalāhakā Uṇhavalāhakā Candimā devaputto Sūriyo devaputtoti ete sabbepi Cātumahārājikadevalokaṭṭhā eva tesam Cātumahārājikānam jīvitam. **Upādāyāti** paṭicca. **Parittakanti** vuddhipaṭisedho. **Thokanti** mandakālam, dīghadivasapaṭisedho. **Khaṇikanti** mandakālam, kālantarapaṭisedho. **Lahukanti** sallahukam, alasapaṭisedho. **Ittaranti** sīghabalavapaṭisedho. **Anaddhanīyanti** kālavasena na addhānakkhamam. **Naciraṭṭhitikanti** divasena ciram na tiṭṭhatīti naciraṭṭhitikam, divasapaṭisedho.

Tāvatiṃsānanti tettimsajanā tattha upapannāti Tāvatiṃsā. Api ca Tāvatiṃsāti tesam devānam nāamevātipi vuttam. Tepi atthi pabbataṭṭhakā, atthi ākāsaṭṭhakā, tesam paramparā Cakkavālapabbatam pattā. Tathā **Yāmādīnam**. Ekadevalokepi hi devānam paramparā Cakkavālapabbatam appattā nāma natthi. Dibbasukham yātā payātā sampattāti **Yāmā**. Tuṭṭhā pahaṭṭhāti **Tusitā**. Pakatipaṭiyattārammaṇato atirekena nimmitukāmakāle¹ yathārucite bhoge nimminivā ramantīti **Nimmānaratī**. Cittācāram nātva parehi nimmitesu bhogesu vasam vattentīti **Paranimmitavasavattī**. Brahmakāye brahmaghaṭṭāya niyuttāti **brahmakāyikā**. Sabbepi pañcavokārabrahmāno gahitā.

Gamanīyoti gandhabbo². **Samparāyoti** paraloko. **Yo bhikkhave ciram jīvati, so vassasatanti** yo ciram tiṭṭhamāno, so vassasatamattam tiṭṭhati. **Appam vā bhiyyoti** vassasatato upari tiṭṭhamāno dve vassasatāni tiṭṭhamāno nāma natthi. **Hīleyya nanti** nam jīvitam avaññātam kareyya, lāmakato cinteyya. “Hīleyyānan”ti ca paṭhanti. **Accayantīti** atikkamanti. **Ahorattāti** rattindivaparicchedā. **Uparujjhatīti** jīvitindriyam nirujjhati, abhāvam upagacchati. **Āyu khiyyati maccānanti** sattānam āyusaṅkhāro khayam yāti. **Kunnadīnamva odakanti** yathā udakacchinnāya kunnadiyā udakam, evam maccānam āyu khiyyati. Paramatthato hi atiparitto sattānam jīvitakkhaṇo ekacittakkhaṇikamattoyeva. Yathā nāma rathacakkam

1. Ramitukāmakāle (Sī, Syā)

2. Gantabbo (Sī)

pavattamānampi ekeneva nemipadesena pavattati, tiṭṭhamānampi ekeneva tiṭṭhati, evameva ekacittakkhaṇikaṃ sattānaṃ jīvitāṃ tasmim citta niruddhamatte satto niruddhoti vuccati.

Dhīrāti dhīrā iti. Puna **dhīrāti** paṇḍitā. **Dhitimāti** dhiti assa atthīti dhitimā. **Dhitisampannāti** paṇḍiccena samannāgatā. **Dhīkatapāpāti** garahitapāpā. Taṃyeva pariyāyaṃ dassetuṃ “**dhī vuccati paññā**”ti-ādimāha. Tattha pajānātīti **paññā**. Kiṃ pajānāti? “Idaṃ dukkhaṃ”ti-ādinā nayena ariyasaccāni. Atṭhakathāyaṃ pana “paññāpanavasena paññā”ti vuttā. Kinti paññāpeti? “Aniccaṃ dukkhaṃ anattā”ti paññāpeti. Sāva¹ avijjāya abhibhavanato adhipatiyaṭṭhena indriyaṃ, dassanalakkhaṇe vā indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, paññāva indriyaṃ **paññāindriyaṃ**. Sā panesā obhāsanalakkhaṇā, pajānanalakkhaṇā ca, yathā hi catubhittike gehe rattibhāge dīpe jalite andhakāraṃ nirujjhati, āloko pātubhavati, evameva obhāsanalakkhaṇā paññā. Paññobhāsasamo obhāso nāma natthi. Paññavato hi ekapallaṅkena nisinnassa dasasahassilokadhātu ekālokā hoti. Tenāha thero—

“Yathā mahārāja puriso andhakāre gehe telappadīpaṃ paveseyya, pavīṭṭho padīpo andhakāraṃ viddhamseti², obhāsaṃ janeti, ālokaṃ vidaṃseti³, pākaṭāni ca rūpāni karoti, evameva kho mahārāja paññā uppajjamānā avijjandhakāraṃ viddhamseti, vijjobhāsaṃ janeti, ñāṇālokaṃ vidaṃseti, pākaṭāni ariyasaccāni karoti. Evaṃ kho mahārāja obhāsanalakkhaṇā paññā”ti⁴.

Yathā pana cheko bhisakko āturānaṃ sappāyāsappāyāni bhojanādīni jānāti, evaṃ paññā uppajjamānā kusalākusale sevitabbāsevitabbe hīnappaṇītakaṇhasukkasappaṭibhāga-appaṭibhāge dhamme pajānāti. Vuttampi cetāṃ Dhammasenāpatinā “pajānāti pajānātīti kho āvusso tasmā paññāvāti vuccati. Kiṃca pajānāti? Idaṃ dukkhanti pajānātī”ti⁵ vitthāretabbaṃ. Evamassā pajānanalakkhaṇatā veditabbā.

1. Sā ca (Syā)

2. Vidhameti (Syā)

3. Vidasseti (Syā)

4. Khu 11. 38 Milindapañhe.

5. Ma 1. 366 piṭṭhe.

Aparo nayo—yathāsabhāvapaṭivedhalakkhaṇā paññā,
akkhalitapaṭivedhalakkhaṇā vā, kusalissāsakhitta-usupaṭivedho viya.
Visayobhāsarasā, paḍīpo viya. Asammohapaccupaṭṭhānā,
araññagatasudesako viya.

Khandhadhīrāti pañcasu khandhesu ñāṇaṃ pavattentīti khandhadhīrā.
Aṭṭhārasasu dhātūsu ñāṇaṃ pavattentīti **dhātudhīrā**. Sesesupi iminā nayena
attho netabbo. **Te dhīrā evamāhamsūti** ete paṇḍitā evaṃ kathayimṃsu.
Kathentīti “appakaṃ parittakan”ti kathayanti. **Bhaṇantīti** “thokaṃ
khaṇikan”ti bhāsanti. **Dīpayantīti** “lahukaṃ ittaran”ti patiṭṭhapenti.
Voharantīti “anaddhanikaṃ naciraṭṭhitikan”ti nānāvidhena byavaharanti.

11. Idāni ye tathā na karonti, tesam byasanuppattiṃ dassento “**pasāmī**”ti
gāthamāha. Tattha **passāmīti** maṃsacakkhu-ādihi pekkhāmi. **Loketi**
apāyādimhi. **Pariphandamānanti** ito cito ca phandamānaṃ. **Pajam imanti**
imaṃ sattakāyaṃ. **Taṇhāgatanti** taṇhāya gataṃ abhibhūtaṃ nipātitaṃ
adhippāyo. **Bhavesūti** kāmabhavādīsu. **Hīnā narāti** hīnakammantā narā.
Maccumukhe lapantīti antakāle sampatte maraṇamukhe paridevanti.
Avītataṇhāseti avigatataṇhā. **Bhavāti** kāmabhavādīkā. **Bhavesūti**
kāmabhavādīkesu. Atha vā **bhavābhavesūti** bhavābhavesu, punappunaṃ
bhavesūti vuttaṃ hoti.

Passāmīti maṃsacakkhunāpi passāmīti duvidhaṃ maṃsacakkhu
sasambhāracakkhu pasādacakkhūti. Tattha yoyaṃ akkhikūpake patiṭṭhito
hetṭhā akkhikūpakatṭhikena upari bhamukatṭhikena ubhato akkhikūṭehi
bahiddhā akkhilomehi¹ paricchinnā akkhikūpakamajjhā nikkhantena
nhārusuttakena matthaluṅge² ābaddho setakaṇhamāṇḍalavicitto³
maṃsapiṇḍo, idaṃ **sasambhāracakkhu** nāma. Yo pana ettha sito ettha
paṭibaddho catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo, idaṃ **pasādacakkhu**
nāma. Idamadhippetāṃ. Tadevaṃ tassa sasambhāracakkhuno
setamaṇḍalaparikkhittassa kaṇhamāṇḍalassa majjhe abhimukhe ṭhitānaṃ
sarīrasaṇṭhānupattipadesa⁴ diṭṭhamāṇḍale

1. Akkhikūpeti (Sī, Syā) akkipakhumehi (Paṭisaṃ-Tṭha 1. 73 piṭṭhe.)

2. Matthaluṅgena (Sī, Syā, Ka)

3. Setakaṇhātikaṇhamāṇḍalavicitto (Paṭisaṃ-Tṭha 1. 73 piṭṭhe.)

4. ...desabhūte (Abhi-Tṭha 1. 345 piṭṭhe.)

sattasu picupaṭalesu āsittatelaṃ picupaṭalāni viya sattakkhipaṭalāni byāpetvā pamāṇato ūkāṣiramattarā¹ cakkhuviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati.

Taṃ cakkhatīti cakkhu, tena maṃsacakkhunā passāmi.

Dibbacakkhunāti “addasaṃ kho ahaṃ bhikkhave dibbena cakkhunā visuddhenā”ti² evaṃvidhena dibbacakkhunā. **Paññācakkhunāti** “virajam vītamaṃ dhammacakkhum udapādī”ti³ evaṃ āgatena paññācakkhunā. **Buddhacakkhunāti** “addasaṃ kho ahaṃ bhikkhave Buddhacakkhunā lokam volokento”ti⁴ evamāgatena Buddhacakkhunā. **Samantacakkhunāti** “samantacakkhu vuccati sabbaññutaññāṇaṃ”ti⁵ evamāgatena samantacakkhunā. **Passāmīti** maṃsacakkhunā hatthatale ṭhapitāmalakaṃ viya rūpagataṃ maṃsacakkhunā. **Dakkhāmīti** sañjānāmi dibbena cakkhunā cutūpapātaṃ. **Olokemīti** avalokemi paññācakkhunā catusaccaṃ. **Nijjhāyāmīti** cintemi Buddhacakkhunā saddhāpaṇcamakāni indriyāni. **Upaparikkhāmīti** samantato ikkhāmi pariyesāmi samantacakkhunā pañca neyyapathe.

Taṇhāphandanāya phandamānanti taṇhācalanāya calamānaṃ. Ito paraṃ diṭṭhiphandanādidiṭṭhibyasanena dukkhena phandamānapariyosānaṃ vuttanayattā uttānameva. **Samphandamānanti** punappunaṃ phandamānaṃ. **Vipphandamānanti** nānāvidhena calamānaṃ. **Vedhamānanti** kampamānaṃ. **Pavedhamānanti** padhānena kampamānaṃ. **Sampavedhamānanti** punappunaṃ kampamānaṃ. Upasaggena vā padaṃ vaḍḍhitaṃ.

Taṇhānugatanti taṇhāya anupaviṭṭhaṃ. **Taṇhāyānusaṭanti** taṇhāya anupatthaṃ. **Taṇhāyāsannanti** taṇhāya nimuggaṃ. **Taṇhāya pātanti** taṇhāya khittaṃ. “Paripātitaṃ”ti vā pāṭho. **Abhibhūṭanti** taṇhāya madditaṃ ajjhotthaṃ. **Pariyādinnaṭanti** khepetvā gahitacittaṃ. Atha vā oghena gataṃ viya **taṇhāgataṃ**. Upādiṇṇakarūpapaccayehi patitvā gataṃ viya **taṇhānugataṃ**. Udaḥapitṭhiṃ chādetvā patthaṇānīlikā udaḥapitṭhi viya **taṇhānusaṭaṃ**. Vaccakūpe nimuggaṃ viya **taṇhāyāsannaṃ**. Rukkhaḥagato patitvā narake patitaṃ viya **taṇhāpātitaṃ**. Upādiṇṇakarūpaṃ saṃyogaṃ viya **taṇhāya abhibhūṭaṃ**. Upādiṇṇakarūpapariggāhakassa uppannavipassanaṃ viya taṇhāya **pariyādinnaṭtaṃ**. Atha vā kāmaccandena **taṇhāgataṃ**. Kāmapipāsāya **taṇhānugataṃ**.

1. Muggapaṭalamattarā ūkāṣisamattarā (Ka)

2. Ma 1. 227 piṭṭhe.

3. Ma 2. 346; Vi 3. 16 piṭṭhesu.

4. Ma 1. 225 piṭṭhe.

5. Khu 8. 93, 178 piṭṭhesu.

Kāmāsavena **taṇhānusataṃ**. Kāmapariḷāhena **taṇhāyāsannaṃ**.
 Kāmajjhosaṇena **taṇhāya pātitaṃ**. Kāmoghena **taṇhāya abhibhūtaṃ**.
 Kāmupādānena taṇhāya **pariyādinnacittanti** evameke vaṇṇayanti.
Kāmabhaveti kāmāvacare. **Rūpabhaveti** rūpāvacare. **Arūpabhaveti**
 arūpāvacare. Tesāṃ nānattaṃ heṭṭhā pakāsitaṃyeva.

Bhavābhavesūti bhavābhaveti bhavoti kāmadhātu. **Abhavoti**
 rūpārūpadhātu. Atha vā **bhavoti** kāmadhātu rūpadhātu. **Abhavoti**
 arūpadhātu. Tesu bhavābhavesu. **Kammabhaveti** kammavaṭṭe. **Punabbhaveti**
 ponobhavike vipākavaṭṭe. **Kāmabhaveti** kāmadhātuyā. **Kammabhaveti**
 kammavaṭṭe. Vattha kammabhavo bhāvayatīti bhavo. **Kāmabhave**
punabbhaveti kāmadhātuyā upapattibhave vipākavaṭṭe. Vipākabhavo
 bhavatīti bhavo. **Rūpabhavādisupi** eseva nayo. Ettha ca “kāmabhave
 rūpabhave arūpabhave”ti okāsabhavaṃ sandhāya vuttaṃ. Tīsupi
 “kammabhave”ti kammabhavaṃ, tathā “punabbhave”ti upapattibhavaṃ
 sandhāya vuttaṃ. **Punappunabbhaveti** aparāparaṃ uppattiyaṃ. **Gatiyāti**
 pañcagatiyā aññatarāya. **Attabhāvābhiniḃbattiyāti** attabhāvānaṃ
 abhiniḃbattiyā. **Avītataṇhāti** mūlapadaṃ. **Avigatataṇhāti** khaṇikasamādhī
 viya khaṇikappahānābhāvena na vigatā taṇhā etesanti avigatataṇhā.
Acattataṇhāti tadaṅgappahānābhāvena apariccattataṇhā. **Avantataṇhāti**
 vikkhambhanappahānābhāvena na vantataṇhāti avantataṇhā. **Amuttataṇhāti**
 accantasamucchedappahānābhāvena na muttataṇhā. **Appahīnataṇhāti**
 paṭippassaddhippahānābhāvena na pahīnataṇhā. **Appaṭinissaṭṭhataṇhāti**
 nissaraṇappahānābhāvena bhava patiṭṭhitaṃ anusayakilesaṃ
 appaṭinissajjitvā ṭhitattā appaṭinissaṭṭhataṇhā.

12. Idāni yasmā avigatataṇhā evaṃ phandanti ca lapanti ca, tasmā
 taṇhāvinaye samādapento **“mamāyite”**ti gāthamāha. Tattha **mamāyiteti**
 taṇhādiṭṭhimamattehi “maman”ti pariggahite vatthusmiṃ. **Passathāti** sotāre
 ālapanto āha. **Etampīti** etampi ādīnavaṃ. Sesāṃ pākāṭameva.

Dve mamattāti dve ālayā. **Yāvatāti** paricchedaniyamatthe¹ nipāto.
Taṇhāsaṅkhātenāti taṇhākoṭṭhāsena, saṅkhā saṅkhātanti

1. Niyamanatthe (Syā, Ka)

atthato ekaṃ “saññānidānā hi papañcasaṅkhā”ti-ādīsu¹ viya. **Sīmakatanti** aparicchedadosavirahitaṃ mariyādakataṃ “tiyojanaparamaṃ sīmaṃ sammannitun”ti-ādīsu² viya. **Odhikatanti** vacanaparicchedadosavirahitaṃ paricchedakataṃ sīmantarīkarukkho viya. **Pariyantakatanti** paricchedakataṃ. Sīmantarīkarukkho pana dvinnāṃ sādharmaṇaṃ, ayaṃ pana ekābaddhatālapanti viya katanti pariyantakataṃ. **Pariggahitanti** kālantarepi parāyattaṃ muñcivā sabbākārena gahitaṃ. **Mamāyitanti** ālayakataṃ vassūpagataṃ senāsanaṃ viya. **Idaṃ mamanti** samīpe ʘhitaṃ. **Etaṃ mamanti** dūre ʘhitaṃ. **Ettakanti** parikkhāranīyamaṇaṃ “ettakampi nappaṭibhāseyyā”ti viya. **Ettāvatāti** paricchedattheṇi nīpātaniyamaṇaṃ “ettāvatā kho mahānāmā”ti viya. **Kevalampi mahāpathavinti** sakalampi mahāpathaviṇi.

Aṭṭhasataṃ taṇhāvicaritanti aṭṭhuttarasataṃ taṇhāgamanavittāraṇi. Aṭṭhuttarasataṃ kathaṃ hotīti ce? Rūpaṇhā -pa- dhammaṇhāti evaṃ cakkhuvārādīsu javanavīthiyā pavattā taṇhā “setṭhiputto, brāhmaṇaputto”ti evamādīsu pitito laddhanāmā viya pītusadisārammaṇe bhūtā. Ettha ca rūpārammaṇā rūpe taṇhāti rūpaṇhā. Sā kāmarāgabhāvena rūpaṃ assādentī pavattamānā kāmaṇhā. Sassatadiṭṭhisahagatarāgabhāvena “rūpaṃ niccaṃ dhuvaṃ sassatan”ti evaṃ assādentī pavattamānā bhavataṇhā. Uccchedadiṭṭhisahagatarāgabhāvena “rūpaṃ ucchiṇṇati vinassati pacchedaṃ bhavissati”ti³ evaṃ assādentī pavattamānā vibhavataṇhāti evaṃ tividdhā hoti. Yathā ca rūpaṇhā, tathā saddataṇhādayopīti etāni aṭṭhārasa taṇhāvicaritāni honti. Tāni ajjhatarūpādīsu aṭṭhārasa, bahiddharūpādīsu aṭṭhārasāti chattimśa, iti atītāni chattimśa, anāgatāni chattimśa, paccuppannāni chattimśāti aṭṭhasataṃ. Ajjhaticassa upādāya “asmī”ti hoti, “itthasmī”ti hotīti vā evamādīni ajjhaticarūpādinissitāni aṭṭhārasa, bāhirassupādāya iminā “asmī”ti hoti, iminā “itthasmī”ti hotīti bāhirarūpādinissitāni aṭṭhārasāti chattimśa. Iti atītāni chattimśa, anāgatāni chattimśa, paccuppannāni chattimśāti evampi aṭṭhasata⁴taṇhāvicaritāni honti.

1. Khu 1. 414 piṭṭhe.

3. Pacca na bhavissati (Sī, Syā)

2. Vi 3. 145 piṭṭhe.

4. Aṭṭhasataṃ (Sī, Syā)

Visativatthukā sakkāyadiṭṭhīti rūpādīnaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ ekekampi “rūpaṃ attato samanupassati”ti-ādinā¹ nayena catudhā gāhavasena pavattāni vatthūni katvā uppannā vijjamānaṭṭhena sati khandhapañcakasaṅkhāte kāye diṭṭhīti sakkāyadiṭṭhi. **Dasavatthukā micchādiṭṭhī**ti “natthi dinnam, natthi yiṭṭhan”ti-ādinayappavattā micchādiṭṭhi ayāthāvadiṭṭhi, virajjhivā gahaṇato vā vitathā diṭṭhi micchādiṭṭhi, anathāvahattā paṇḍitehi kucchitā diṭṭhītipi micchādiṭṭhi. Sā ayoniso abhinivesalakkhaṇā, parāmāsarasā, micchābhinivesapaccupaṭṭhānā, ariyānamadassanakāmatā dipadaṭṭhānā, paramavajjāti daṭṭhabbā. **Dasavatthukā antaggāhikā diṭṭhī**ti sassato loko, asassato loko, antavā loko”ti-ādinayappavattā ekekaṃ koṭṭhāsaṃ paṭiṭṭhaṃ katvā gahaṇavasena evaṃ pavattā diṭṭhi dasavatthukā antaggāhikā diṭṭhi. **Yā evarūpā diṭṭhī**ti yā evaṃ jātikā diṭṭhi. **Diṭṭhigatanti** diṭṭhisu gataṃ. Idaṃ dassanaṃ dvāsaṭṭhidiṭṭhi-antogadhattāti diṭṭhigataṃ, diṭṭhiyeva duratikkamanaṭṭhena gahaṇaṃ **diṭṭhigahaṇaṃ** tiṇagahanavanagahanapabbatagahanāni viya. Sāsaṅkasappaṭibhayaṭṭhena **diṭṭhikantāraṃ** corakantāravāḷakantāranirudakakantāradubbhikkhakantārā viya. Sammādiṭṭhiyā vinivijjanaṭṭhena vilomanatṭhena ca **diṭṭhivisūkāyikaṃ**. Micchādassanaṃ hi uppajjamānaṃ sammādassanaṃ vinivijjhati ceva vilometi ca. Kadāci sassatassa, kadāci ucchedassa gahaṇato diṭṭhiyā virūpaṃ phanditanti **diṭṭhivipphanditaṃ**. Diṭṭhigatiko hi ekasmiṃ paṭiṭṭhātum na sakkoti. Kadāci sassataṃ anussarati², kadāci ucchedaṃ. Diṭṭhiyeva bandhanaṭṭhena saṃyojananti **diṭṭhisamyojanaṃ**. Susumārādayo viya purisaṃ ārammaṇaṃ daḷhaṃ gaṇhātīti **gāho**. Paṭiṭṭhahanato **paṭiṭṭhāho**. Ayaṃ hi balavapavattibhāvena paṭiṭṭhahitvā gaṇhāti. Niccādivasena abhinivisatīti **abhiniveso**. Dhammasabhāvaṃ atikkamitvā niccādivasena parato āmasatīti **parāmāso**. Anathāvahattā kucchito maggo, kucchitānaṃ vā apāyānaṃ maggoti **kummaggo**. Ayāthāvapathato **micchāpatho**. Yathā hi disāmūḷhena “ayaṃ asukagāmaṣṣa nāma patho”ti gahitopi taṃ gāmaṃ na sampāpeti, evaṃ diṭṭhigatikenā “sugatipatho”ti gahitāpi diṭṭhi sugatiṃ na pāpetīti ayāthāvapathato micchāpatho. Micchāsabhāvato **micchattaṃ**. Tattheva

1. Khu 9. 137 piṭṭhe.

2. Anuvattati (Si) anugacchati (Syā)

paribbhamanato taranti ettha bālāti titthaṃ, titthañca taṃ anattānañca āyatananti **titthāyatanam**, titthiyānam vā sañjātidesaṭṭhena nivāsaṭṭhānaṭṭhena ca āyatanantipi **titthāyatanam**. Vipariyesabhūto gāho, vipariyesato vā gāhoti **vipariyesaggāho**. Asabhāvagāhoti **viparītaggāho**. “Anicce niccan”ti-ādinayappavattavasena parivattetvā gāho **vipallāsaggāho**. Anupāyagāho **micchāggāho**. Ayāthāvakasmim vatthusmim na sabhāvasmim vatthusmim tathaṃ yāthāvakam sabhāvanti gāho “**ayāthāvakasmim yāthāvakan**”ti gāho. Yāvatāti yattakā. **Dvāsaṭṭhidiṭṭhigatānī** brahmajāle¹ āgatāni dvāsaṭṭhidiṭṭhigatāni.

Acchedasaṃkinopi phandantīti acchinditvā pasayha balakkārena gaṇhissantīti uppannasaṃkinopi calanti. **Acchindantepī**ti vuttanayena acchijjantepi. **Acchinnepi**ti vuttanayena acchinditvā gahitepi. **Vipariṇāmasaṃkinopi**ti parivattetvā aññathābhāvena āsaṃkinopi. **Vipariṇāmantepī**ti viparivattanakālepi. **Vipariṇatepi**ti viparivattitepi. **Phandantī**ti calanti. **Samphandantī**ti sabbākārena calanti. **Vipphandantī**ti vividhākārena² phandanti. **Vedhantī**ti bhayaṃ disvā kampanti. **Pavedhantī**ti chambhitattā bhayena visesena kampanti. **Sampavedhantī**ti lomahaṃsanabhayena sabbākārena kampanti. **Phandamāneti** upayogabahuvacanam. **Appodaketi** mandodake. **Parittodaketi** luḷitodake. **Udakapariyādāneti** khīṇodake. **Balākāhi vā**ti vuttāvasesāhi pakkhijātihi. **Paripāṭiyamānāti** vihiṃsiyamānā ghaṭṭiyamānā. **Ukkhipiyamānāti** kaddamantarato nīhariyamānā giliyamānā vā. **Khajjamānāti** khādiyamānā. **Phandanti** kākehi. **Samphandanti** kulalehi. **Vipphandanti** balākāhi. **Vedhanti** tuṇḍena gahitakāle maraṇavasena. **Pavedhanti** vijjhanakāle. **Sampavedhanti** maraṇasamīpe.

Passitvāti aguṇaṃ passitvā. **Tulayitvāti** guṇāguṇaṃ tulayitvā. **Tīrayitvāti** guṇāguṇaṃ vitthāretvā. **Vibhāvayitvāti** vatthuhānabhāgiṃ muñcitvā vajjetvā. **Vibhūtaṃ katvāti** nipphattiṃ pāpetvā āveṇikam katvā. Atha vā saṃkiṇṇadosaṃ mocetvā vatthuvibhāgakaraṇena **passitvā**. Aparicchedadosaṃ mocetvā pamāṇakaraṇavasena **tulayitvā**. Vatthudosaṃ mocetvā vibhāgakaraṇavasena **tīrayitvā**. Sammohadosaṃ

1. Dī 1. 12 piṭṭhādīsu.

2. Vividhā (Ka)

mocayitvā aggavibhāgakaṇavasena **vibhāvayitvā**. Ghanadosaṃ mocetvā pakativibhāgakaṇasena **vibhūtaṃ katvā**. **Pahāyāti** pajahitvā. **Paṭinissajjitvāti** nissajjitvā. **Amamāyantoti** taṇhādiṭṭhihi ālayaṃ akaronto. **Agāṇhantoti** diṭṭhiyā pubbabhāge paññāya taṃ na gaṇhanto. **Aparāmasantoti** vitakkena ūhanaṃ¹ akaronto. **Anabhinipesantoti** niyāmokkantidiṭṭhivasena nappavisanto.

Akubbamānoti pariggāhataṇhāvasena akaronto. **Ajanayamānoti** ponobhavikataṇhāvasena ajanayamāno. **Asañjanayamānoti** visesena asaṇjanayamāno. **Anibbattayamānoti** patthanātaṇhāvasena na nibbattayamāno. **Anabhinibbattayamānoti** sabbākārena na abhinibbattayamāno. Upasaggavasena vā etāni padāni vaḍḍhitāni. Evamettha paṭhamagāthāya assādaṃ.

13. Tato parāhi catūhi gāthāhi ādīnavañca dassetvā idāni sa-upāyaṃ nissaraṇaṃ nissaraṇānisaṃsañca dassetuṃ, sabbāhi vā etāhi kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ dassetvā idāni nekkhamme ānisaṃsaṃ dassetuṃ “**ubhosu antesū**”ti gāthādvayamāha. Tattha **ubhosu antesūti** phassaphassasamudayādīsu dvīsu dvīsu paricchedesu. **Vineyya chandanti** chandarāgaṃ vinetvā. **Phassaṃ pariññāyāti** cakkhusamphassādiphassaṃ, phassānusārena vā taṃsampayutte sabbepi arūpadhamme, tesāṃ vatthudvārārammaṇavasena rūpadhamme cāti sakalampi nāmarūpaṃ tīhi pariññāhi parijānitvā. **Anānugiddhoti** rūpādīsu sabbadhammesu agiddho. **Yadattagarahī tadakubbamānoti** yaṃ attanā garahati, taṃ akurumāno. **Na limpatī diṭṭhasutesu dhīro**ti so evarūpo dhitisampanno dhīro diṭṭhesu ca sutesu ca dhammesu dvinnāṃ lepānaṃ ekenāpi lepena na limpati, ākāsaṃ nirupalitto accantavodānappato hoti.

Phasso eko antoti phasso ekaparicchedo. Phusatīti phasso. Svāyaṃ phusanalakkaṇo, saṅghaṭṭanaraso, sannipātapaccupaṭṭhāno, āpāthagatavisayapadaṭṭhāno. Ayañhi arūpadhammopi samāno

1. Ohanaṃ (Syā, Ka)

ārammaṇe phusanākāreneva pavattatīti phusanalakkhaṇo. Ekadeseneva anallīyamānopi rūpaṃ viya cakkhum, saddo viya ca sotaṃ cittaṃ ārammaṇaṇca saṅghaṭṭetīti saṅghaṭṭanaraso, vatthārammaṇasaṅghaṭṭanato vā uppannattā sampatti-atthenapi rasena “saṅghaṭṭanaraso”ti veditabbo. Vuttaṃ hetuṃ **Aṭṭhakathāyaṃ**¹—

“Catubhūmakaphasso no phusanalakkhaṇo nāma natthi, saṅghaṭṭanaraso pana pañcadvārikova hoti. Pañcadvārikassa hi phusanalakkhaṇotipi saṅghaṭṭanarasotipi nāma. Manodvārikassa phusanalakkhaṇotveva nāmaṃ, na saṅghaṭṭanaraso”ti.

Idaṇca vatvā idaṃ suttaṃ² ābhataṃ—

“Yathā mahārāja dve meṇḍā yujjheyyum, yathā eko meṇḍo, evaṃ cakkhu daṭṭhabbaṃ. Yathā dutiyo meṇḍo, evaṃ rūpaṃ daṭṭhabbaṃ. Yathā tesaṃ sannipāto, evaṃ phasso daṭṭhabbo. Evaṃ phusanalakkhaṇo ca phasso saṅghaṭṭanaraso ca. Yathā mahārāja dve sammā vajjeyyum, dve pāṇī vajjeyyum. Yathā eko pāṇi, evaṃ cakkhu daṭṭhabbaṃ. Yathā dutiyo pāṇi, evaṃ rūpaṃ daṭṭhabbaṃ. Yathā tesaṃ sannipāto, evaṃ phasso daṭṭhabbo. Evaṃ phusanalakkhaṇo ca phasso saṅghaṭṭanaraso cā”ti vitthāro.

Yathā vā “cakkhunā rūpaṃ disvā”ti-ādīsu³ cakkhuviññāṇāḍīni cakkhu-ādināmena vuttāni, evamidhāpi tāni cakkhu-ādināmeneva vuttānīti veditabbāni. Tasmā “evaṃ cakkhu daṭṭhabbaṃ”ti-ādīsu evaṃ cakkhuviññāṇaṃ daṭṭhabbanti iminā nayena attho veditabbo. Evaṃ sante cittārammaṇasaṅghaṭṭanato imasmimpi sutte kiccaṭṭheneva rasena “saṅghaṭṭanaraso”ti siddho hoti. Tiṇṇaṃ sannipātasāṅkhātassa pana attano kāraṇassa vasena paveditattā sannipātapaccupaṭṭhāno. Ayañhi tattha tattha “tiṇṇaṃ saṅgati phasso”ti evaṃ kāraṇasseva vasena paveditoti. Imassa ca suttapadassa tiṇṇaṃ saṅgatiyā phassoti ayamatto, na saṅgatiṃ mātameva phasso.

1. Abhi-Tṭha 1. 151 piṭṭhe.

2. Khu 11. 61 piṭṭhe Milindapañhe.

3. Abhi 1. 261 piṭṭhe.

Evam paveditattā pana tenevākārena paccupaṭṭhātīti
 “sannipātapaccupaṭṭhāno”ti vutto. Phalaṭṭhena pana paccupaṭṭhānenesa
 vedanāpaccupaṭṭhāno nāma hoti. Vedanaṃ hesa paccupaṭṭhāpeti, uppādetīti
 attho. Uppādayamāno ca yathā bahiddhā uṇhapaccayāpi samānā
 lākhāsaṅkhātadhātunissitā usmā attano nissaye mudubbhāvākārī hoti, na
 attano paccayabhūtepi bahiddhā vitaccitaṅgārasaṅkhāte uṇhabbhāve. Evam
 vatthārammaṇasaṅkhāta-aññapaccayopi samāno cittanissitattā attano
 nissayabhūte citte eva esa vedanuppādako hoti, na attano paccayabhūtepi
 vatthumhi ārammaṇevāti veditabbo. Tajjena samannāhārena pana indriyena
 ca parikkhate visaye anantarāyena uppajjanato esa
 “āpāthagatavisayapadaṭṭhāno”ti vuccati.

Phasso yato samudeti uppajjati, so “phassasamudayo”ti vuccati, vuttaṃ
 hetam “saḷāyatanapaccayā phasso”ti¹. Atītaduko kālavasena vutto.
 Vedanāduko “upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā”ti² vuttattā
 upekkhāvedanaṃ sukameva katvā sukhadukkhavasena, nāmarūpaduko
 rūpārūpavasena, āyatanaduko saṃsārapavattivāsena, sakkāyaduko
 pañcakkhandhavasena vuttoti veditabbo. Tattha sukhayatīti **sukhā**.
 Vedayatīti **vedanā**. Dukkhatīti **dukkhā**. Namanalakkhaṇaṃ **nāmaṃ**.
 Ruppenalakkhaṇaṃ **rūpaṃ**. Cakkhāyatanādīni **cha ajjhakkāni**.
 Rūpāyatanādīni **cha bāhirāni**. Rūpakkhandhādayo pañcakkhandhā
 vijjamānaṭṭhena **sakkāyo**. Avijjākammataṇhā-āhāraphassanāmarūpā
sakkāyasamudayo.

Cakkhusamphasseti cakkhatīti cakkhu, rūpaṃ assādeti vibhāveti cāti
 attho. Cakkhuto pavatto samphasso cakkhusamphasso. So pana attanā
 sampayuttāya vedanāya sahaajāta-aññamaññanissayavipāka-āhārasampayutta-
 atthi-avigatavasena aṭṭhadhā paccayo hoti. Suṇātīti **sotaṃ**. Tam
 sasambhārasotabilassa anto tanutambalomācite aṅguliveṭhakasaṇṭhāne
 padese sotaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabbhāvaṃ sādhayamānaṃ
 tiṭṭhati. Sotato pavatto samphasso **sotasamphasso**. **Ghānasamphassā**disupi
 esevo nayo. Ghāyatīti

1. Vi 3. 1; Abhi 2. 142 piṭṭhesu.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 171 piṭṭhe.

ghānam. Taṃ sasambhārabhassa anto ajapadasaṇṭhāne padese
 ghānaviññāṇādīnam yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati.
 Jīvitamavhāyatīti **jivhā**, sāyanatṭhena vā **jivhā**. Sā sasambhārajivhāya ati-
 aggamūlapassāni vajjetvā uparimatalamajjhe bhinna-uppaladalaggasaṇṭhāne
 padese jivhāviññāṇādīnam yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānā
 tiṭṭhati. Kucchitānaṃ sāsavadhammānaṃ āyoti **kāyo**. Āyoti uppattideso.
 Yāvataṃ imasmiṃ kāye upādiṇṇapavatti nāma atthi, tattha yebhuyyena
 kāyappasādo kāyaviññāṇādīnam yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ
 sādhayamāno tiṭṭhati. Munatīti **mano**, vijānātīti attho. **Manoti**
 sahāvajjanabhavaṅgaṃ. Manato pavatto samphasso **manosamphasso**.

Chabbidhampi phassaṃ duvidhameva hotīti dassetuṃ
 “**adhivacanasamphasso paṭighasamphasso**”ti āha. Manodvāriko
adhivacanasamphasso. Pañcadvāriko vatthārammaṇādipaṭighena uppajjanato
paṭighasamphasso.

Sukhavedanāya ārammaṇe¹ **sukhavedanīyo**. Dukkavedanāya
 ārammaṇe **dukkavedanīyo**. Adukkhamasukhavedanāya ārammaṇe
adukkhamasukhavedanīyo. Tattha sukhayatīti sukhaṃ, yassuppajjati, taṃ
 sukhitaṃ karotīti attho. Suṭṭhu vā khanati, khādati ca kāyacittābādhanti
 sukhaṃ. Dukkhatīti dukkhaṃ, yassuppajjati, taṃ dukkhitāṃ karotīti attho.
 Na dukkhaṃ na sukhanti adukkhamasukhaṃ, **ma**-kāro padasandhivasena
 vutto.

Kusaloti-ādayo jātivasena vuttā. Tattha **kusaloti**
 ekavīsatikusalacittasampayutto. **Akusaloti** dvādasākusalacittasampayutto.
Abyākatoti avasesavipākakiriyaḥabyākatacittasampayutto.

Puna bhavappabhedavasena niddisanto “**kāmāvacaro**”ti-ādimāha.
 Catupaññāsakāmāvacaracittasampayutto **kāmāvacaro**. Kāmaṃ pahāya rūpe
 avacaratīti **rūpāvacaro**, kusalābyākatavasena
 pañcadasārūpāvacaracittasampayutto. Kāmañca rūpañca pahāya arūpe
 avacaratīti **arūpāvacaro**, kusalābyākatavasena
 dvādasārūpāvacaracittasampayutto.

1. Ārammaṇo (Syā, Ka)

Idāni abhinivesavasena dassento “**suññato**”ti-ādimāha. Tattha **suññatoti** rāgadosamohehi suññattā suññato. Rāgadosamohanimittehi animittattā **animitto**. Rāgadosamohapaṇidhīnaṃ abhāvato **appaṇihitoti** vuccati.

Idāni vaṭṭapariyāpanna-apariyāpannavasena dassento “**lokiyo**”ti-ādimāha. Loko vuccati lujjanapalujjanatthena vaṭṭaṃ, tasmim̐ pariyāpannabhāvena loke niyuttoti **lokiyo**. Uttiṇṇoti uttaro, loke apariyāpannabhāvena lokato uttaroti **lokuttaro**. **Phusanāti** phusanākāro. **Samphusanā samphusitattanti** upasaggena padaṃ vaḍḍhitam̐.

Evam̐ ñātāṃ katvāti evaṃ pākaṭaṃ katvā jānanto **tīreti** tīrayati upari vattabbākārena cinteti. Aniccantikātāya ādi-antavantatāya ca **aniccato** tīreti. Uppādavayapaṭipīlanatāya dukkhavatthutāya ca **dukkhato**. Paccayayāpanīyatāya rogamūlatāya ca **rogato**. Dukkhatāsūlayogitāya kilesāsucipaggharatāya uppādajarābhāṅgehi uddhumātaparipakkapabhinnatāya ca **gaṇḍato**. Pīlājanakatāya antotudanatāya dunnīharaṇīyatāya ca **sallato**. Vigarahaṇīyatāya avaḍḍhi-āvahanatāya aghavatthutāya ca **aghatto**. Aseribhāvajanakatāya ābādhapadaṭṭhānatāya ca **ābādhato**. Avasatāya avidheyyatāya ca **parato**. Byādhijarāmarāṇehi lujjanapalujjanatāya **palokato**. Anekabyasanāvahanatāya **ītiso**. Aviditānaṃyeva vipulānaṃ anattānaṃ āvahanato sabbūpaddavavatthutāya ca **upaddavato**. Sabbabhayānaṃ ākaratāya ca dukkhavūpasamasāṅkhātassa paramassāsassa paṭipakkhabhūtatāya ca **bhayato**. Anekehi anattehi anubaddhatāya dosūpasatṭhatāya¹, upasaggo viya anadhivāsanārahatāya ca **upasaggato**. Byādhijarāmarāṇehi ceva lābhādīhi ca lokadhammehi pacalitātāya² **calato**. Upakkamena ceva sarasena ca pabhaṅgupagamanasīlatāya **pabhaṅguto**. Sabbāvatthāvinipātītāya, thirabhāvassa ca abhāvatāya **adhuvato**. Atāyanatāya ceva alabbhaneyyakhematāya

1. Dosasūlasaṅṭhitatāya (Sī) dosūpasāṅṭhitatāya (Syā, Ka) 2. Caṅcalitātāya (Sī, Syā)

ca **atāṇato**. Allīyitum anarahatāya, allīnānampi ca leṇakiccākāritāya **aleṇato**. Nissitānaṃ bhayasārakattābhāvena **asaraṇato**. Yathāparikappitehi dhuvasubhasukhattabhāvehi rittatāya **rittato**. Rittatāyeva **tucchato**, appakattā vā. Appakampi hi loke “tucchan”ti vuccati. Sāmi nivāsi vedaka kārakādhiṭṭhāyakavirahitatāya **suññato**.

Sayaṇca asāmikabhāvāditāya **anattato**. Pavattidukkhatāya, dukkhassa ca ādīnavatāya **ādīnavato**. Atha vā ādīnaṃ vāti gacchati pavattatīti ādīnavo, kapaṇamanussassetāṃ adhivacanaṃ. Khandhāpi ca kapaṇāyevāti ādīnavasadisatāya **ādīnavato**. Jarāya ceva maraṇena cāti dvedhā pariṇāmapakatitāya **vipariṇāmadhammato**. Dubbalatāya, pheggu viya sukhabhāṇjanīyatāya ca **asārakato**. Aghahetutāya **aghamūlato**. Mittamukhasapatto viya vissāsaghātītāya **vadhakato**. Vigatabhavatāya vibhavasambhūtatāya ca **vibhavato**. Āsavapadaṭṭhānatāya **sāsavato**. Hetupaccayehi abhisāṅkhatatāya **saṅkhatato**. Maccumārakilesamārānaṃ āmisabhūtatāya **mārāmisato**. Jātijarābyādhimaraṇapakatitāya **jātijarābyādhimaraṇadhammato**. Sokaparideva-upāyāsahetutāya **sokaparideva-upāyāsadhammato**. Taṇhādiṭṭhiduccaritasāṅkilesānaṃ visayadhammatāya **saṅkilesadhammato**. Avijjākammataṇhāsaḷāyatanavasena uppattito **samudayato**. Tesāṃ abhāvena **atthaṅgamato**. Phasse chandarāgavasena madhurassādena **assādato**. Phassassa vipariṇāmena **ādīnavato**. Ubhinnaṃ nissaraṇena **nissaraṇato** **tīretīti** sabbesu ca imesu “tīreti”ti pāṭhaseso daṭṭhabbo.

Pajahatīti sakasantānato nīharati. **Vinodetīti** tudati. **Byantiṃ karotīti** vigatantaṃ karoti. **Anabhāvaṃ gametīti** anu anu abhāvaṃ gameti. Ariyamaggasatthena ucchinnaṃ taṇhā-avijjāmayāṃ mūlametesanti **ucchinnamūlā**. Tālavatthu viya nesaṃ vatthu katanti **tālāvatthukatā**. Yathā hi tālarukkhāṃ samūlaṃ uddharitvā tassa vatthumatte tasmim padese kate na puna tassa tālassa uppatti paññāyati, evaṃ ariyamaggasatthena samūle rūpādirase uddharitvā tesāṃ pubbe uppannapubbabhāvena vatthumatte cittasantāne kate sabbepi te “tālāvatthukatā”ti vuccanti. **Yassesoti**

yassa puggalassa eso gedho. **Samucchinnoti** ucchinno. **Vūpasantoti** phalena vūpasanto. **Paṭipassaddhoti** paṭipassaddhippahānena paṭipassambhito. Upasaggena vā padam vaddhitam. **Abhabbuppattikoti** puna uppajjitum abhabbo. **Ñāṇagginā daḍḍhoti** maggañāṇagginā jhāpito. Atha vā visanikkhittam bhājanena saha chaḍḍitam viya vatthunā saha pahīno. Mūlacchinnavisavalli viya samūlacchinnoti **samucchinno**. Uddhane udakam siñcitvā nibbāpita-aṅgaram viya **vūpasanto**. Nibbāpita-aṅgare patita-udakaphusitam viya **paṭipassaddho**. Aṅkuruppattiyā hetucchin nabjāṃ viya **abhabbuppattiko**. Asanipātavisarukkho viya **ñāṇagginā**¹ **daḍḍhoti** evameke vaṇṇayanti.

Vītagedhoti idam sakabhāvaparicajanavasena vuttam. **Vigatagedhoti** idam ārammaṇe sālāyabhāvaparicajanavasena. **Cattagedhoti** idam puna anādiyanabhāvadassanavasena. **Muttagedhoti** idam santatito vinimocanavasena. **Pahīnagedhoti** idam muttassāpi kvaci anavaṭṭhānadassanavasena. **Paṭinissatṭhagedhoti** idam ādinnaṭṭhassa nissaggadassanavasena vuttam. **Vītarāgo vigatarāgo cattarāgoti** vuttanayena yojetabbam. Tattha gijjhanavasena **gedho**. Rañjanavasena **rāgo**. Nicchātoti nittanho. “Nicchado”tipi pāṭho, taṇhāchadanavirahitoti attho. **Nibbutoti** nibbutasabhāvo. **Sītibhūtoti** sītasabhāvo. **Sukhapaṭisaṃvedīti** kāyikacetasikasukham anubhavanasabhāvo. **Brahmabhūtenāti** uttamasabhāvena. **Attanāti** cittena.

Katattā cāti pāpakammānam katabhāvena ca. **Akatattā cāti** kusalānam akatabhāvena ca. **Katam me kāyaduccaritam, akatam me kāyasucaritanti-**ādayo dvārasena avirativirativasena kammaṭṭhavasena ca vuttā. **Sīlesu’ mhi na paripūrakārīti-**ādayo catupārisuddhisīlavasena. **Jāgariyamananuyuttoti** pañcajāgaraṇavasena. **Satisampajaññenāti** sātthakādisampajaññavasena. **Cattāro satipaṭṭhānāti-**ādayo bodhipakkhiyadhammā lokiya lokuttaravasena. **Dukkham me apariññātanti-**ādayo cattāro ariyasaccavasena vuttāti veditabbam. Te atthato tattha tattha vuttanayattā pakaṭṭhaya.

1. Pariññāgginā (Ka)

Dhīro paṇḍitoti satta padā vuttatthāyeva. Api ca dukkhe akampiyaṭṭhena **dhīro**. Sukhe anuppilavaṭṭhena **paṇḍito**. Diṭṭhadhammikasamparāyikatthe kataparicayaṭṭhena **paññavā**. Attatthaparatthe niccalaṭṭhena **buddhimā**. Gambhīra-uttānatthe apaccosakkanaṭṭhena **ñāṇī**. Guḷhapaṭicchannatthe obhāsanaṭṭhena **vibhāvī**. Nikkilesabyavadānaṭṭhena tulāsadisoti **medhāvī**. **Na limpatīti** sajātiyā na limpati ākāse lekhā viya. **Na palimpatīti** visesena na limpati. **Na upalimpatīti** saññoḡo hutvāpi na limpati hatthatale lekhā viya. **Alittoti** saññoḡo hutvāpi na kilissati kāsikavatthe ṭhapitamaṇiratanam viya. **Apalittoti** visesena kilissati maṇiratane paliveṭṭhitakāsikavattham viya. **Anupalittoti** upagantvāpi na allīyati pokkharapatte udakabindu viya. **Nikkhantoti** bahi nikkhanto bandhanāgārato palāto viya. **Nissaṭoti** pāpapahīno amittassa paṭicchāpitakiliṭṭhavatthu viya. **Vippamuttoti** suṭṭhu mutto gayhūpage vatthumhi ratim nāsetvā puna nāgamanam viya. **Visaññuttoti** kilesehi ekato na yutto byādhinā muttagilāno viya. **Vimariyādikatena cetasāti** vigatamariyādakatena cittena, sabbabhāvena sabbārammaṇena sabbakilesehi muttacittenāti attho.

14. **Saññaṃ pariññāti** gāthāya pana ayaṃ saṅkhepattho—na kevalaṅca phassameva, api ca kho pana kāmasaññādibhedam saññaṃ, saññānusārena vā pubbe vuttanayeneva nāmarūpaṃ tīhi pariññāhi parijānitvā imāya paṭipadāya catubbidhampi vitareyya **ogham**, tato so tiṇṇogho taṇhādiṭṭhipariggahesu taṇhādiṭṭhikilesappahānena¹ anupalitto khīṇāsavamuni rāgādisallānam abbūḷhattā **abbūḷhasallo** sativepullappattiyā **appamatto caraṃ** pubbabhāge vā appamatto caranto tena appamādacārena abbūḷhasallo hutvā sakaparattabhāvādibhedam **nāsisati lokamimam paraṅca**, aññadatthu carimacittanīrodhā nirupādānova jātavedo parinibbātī arahattanikūṭena desanam niṭṭhāpesi dhammanettiṭṭhapanameva karonto, na tu imāya desanā ya maggaṃ vā phalaṃ vā uppādesi khīṇāsavassa desitattāti.

1. Taṇhādiṭṭhilepappahānena (Ka)

Nilādibhedam ārammaṇam sañjānātīti **saññā**. Sā sañjānanalakkhaṇā, paccābhiññāṇarasā. Catubhūmikasaññā hi nosañjānanalakkhaṇā nāma natthi, sabbā sañjānanalakkhaṇāva. Yā panettha abhiññāṇena sañjānāti, sā paccābhiññāṇarasā nāma hoti. Tassā vaḍḍhakissa dārumhi abhiññāṇam katvā puna tena abhiññāṇena tam paccābhijānanakāle, purisassa kālātilakādi-abhiññāṇam sallakkhetvā puna tena abhiññāṇena “asuko nāma eso”ti tassa paccābhijānanakāle, rañño piḷandhanagopakabhaṇḍāgārikassa tasmim tasmim piḷandhane nāmapaṇṇakam bandhitvā “asukam piḷandhanam nāma āharā”ti vutte dīpaṃ jāletvā sārāgabbham pavisitvā paṇṇam vācetvā tassa tasseva piḷandhanassa āharaṇakāle ca pavatti veditabbā.

Aparo nayo—sabbasaṅgāhikavasena hi sañjānanalakkhaṇā saññā, punasañjānanapaccayanimittakaraṇarasā dāru-ādīsu tacchakādayo viya, yathāgahitanimittavasena abhinivesakaraṇapaccupaṭṭhānā hatthidassaka-andho viya, ārammaṇe anogāḷhavuttitāya aciraṭṭhānapaccupaṭṭhānā vā vijju viya, yathā-upaṭṭhitavisayapadaṭṭhānā tiṇapurisakesu migapotakānam purisāti uppannasaññā viya. Yā panettha ñāṇasampayuttā hoti, sā ñāṇameva anuvattati sasambhārapathavī-ādīsu sesadhammā pathavī-ādīni viyāti veditabbā.

Kāmapaṭisaññuttā saññā **kāmasaññā**. Byāpādapāṭisaññuttā saññā **byāpādasaññā**. Vihimsāpaṭisaññuttā saññā **vihimsāsāññā**. Tesu dve sattesupi saṅkhāresupi uppajjanti. Kāmasaññā hi piye manāpe satte vā saṅkhāre vā vitakkentassa uppajjati. Byāpādasaññā appiye amanāpe satte vā saṅkhāre vā kujjhitvā olokanakālato paṭṭhāya yāva vināsanā uppajjati. Vihimsāsāññā saṅkhāresu na uppajjati. Saṅkhāro hi dukkhāpetabbo nāma natthi. “Ime sattā haññantu vā, ucchijjantu vā, vinassantu vā, mā vā ahesun”ti cintanakāle pana sattesu uppajjati. Nekkhammapaṭisaññuttā saññā **nekkhammasaññā**, sā asubhapubbabhāge kāmāvacarā hoti, asubhajjhāne rūpāvacarā, tam jhānam pādakam katvā uppannamaggaphalakāle lokuttarā. Abyāpādapāṭisaññuttā saññā **abyāpādasaññā**, sā mettāpubbabhāge kāmāvacarā hoti, mettājhāne rūpāvacarā, tam jhānam pādakam katvā

uppannamaggaphalakāle lokuttarā. Avihimsāpaṭisaññuttā saññā **avihimsāsaññā**, sā karuṇāpubbabbhāge kāmāvacarā, karuṇājhāne rupāvacarā, taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttarā. Yadā alobho sīsaṃ hoti, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti. Yadā mettā sīsaṃ hoti, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti. Yadā karuṇā sīsaṃ hoti, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti. Rūpārammaṇaṃ ārabha uppannā saññā **rūpasaññā**. **Saddasaññā**dīsupi eseva nayo. Idaṃ tassāyeva ārammaṇato nāmaṃ. Ārammaṇaṃ vuttattā cakkhusamphassajādivatthūnipi vuttāneva honti.

Yā evarūpā saññāti aññāpi “paṭighasamphassajā saññā adhivacanasamphassajā saññā”ti evamādikā veditabbā. Tattha adhivacanasamphassajā saññātipi pariyāyena chadvārikāyeva. Tayo hi arūpino khandhā sayam piṭṭhivaṭṭakā hutvā attanā¹ saha-jātasaññāya “adhivacanasamphassajā saññā”ti nāmaṃ karonti, nipariyāyena pana paṭighasamphassajā saññā nāma pañcadvārikā saññā, adhivacanasamphassajā saññā nāma manodvārikā saññā. Etā atirekasaññā pariggahitāti veditabbā.

Saññāti sabhāvanāmaṃ. **Sañjānanāti** sañjānanākāro. **Sañjānitattanti** sañjānitabhāvo.

Avijjoghanti pūretuṃ ayuttaṭṭhena kāyaduccaritādi avindiyam nāma, aladdhabbanti attho. Taṃ avindiyam vindatīti avijjā. Tabbiparītato kāyasucaritādi vindiyaṃ nāma, taṃ vindiyaṃ na vindatīti avijjā. Khandhānaṃ rāsaṭṭhaṃ, āyatanānaṃ āyatanaṭṭhaṃ, dhātūnaṃ suññaṭṭhaṃ, indriyānaṃ adhipatiyaṭṭhaṃ, saccānaṃ tathaṭṭhaṃ aviditaṃ karotītipi avijjā. Dukkha-dīnaṃ piḷanādivasena vuttaṃ catubbidhaṃ² atthaṃ aviditaṃ karotītipi avijjā. Antavirahite saṃsāre yonigatibhavaviññāṇaṭṭhitisattāvāsesu satte javāpetīti avijjā. Paramatthato avijjamānesu itthipurisādīsu javati, vijjamānesu khandhādīsu na javatīti avijjā. Api ca cakkhuviññāṇādīnaṃ vatthārammaṇānaṃ paṭiccasamuppādapāṭiccasamuppannānaṃca dhammānaṃ chādanatopi avijjā, taṃ avijjoghaṃ. Kāmoghavasena **uttareyya**. Bhavoghavasena **patareyya**. Diṭṭhoghavasena **samatikkameyya**. Avijjoghavasena **vītivatteyya**. Atha vā

1. Attano (Sī, Syā) 2. Catubbidhaṃ catubbidhaṃ (Ka, Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 84 piṭṭhepi)

sotāpattimaggena pahānavasena **uttareyya**. Sakadāgāmimaggena pahānavasena **patareyya**. Anāgāmimaggena pahānavasena **samatikkameyya**. Arahattamaggena pahānavasena **vītivatteyya**. Atha vā “**tareyyādīpañcapadam** tadaṅgādīpañcapahānena yojetabban”ti keci vadanti.

“**Monam vuccati ñāṇan**”ti vatvā taṃ pabhedato dassetuṃ “**yā paññā pajānanā**”ti-ādimāha. Taṃ vuttanayameva ṭhapetvā “amoho dhammavicayo”ti padaṃ. **Amoho** kusalesu dhammesu abhāvanāya paṭipakkho bhāvanāhetu. Amohena aviparītaṃ gaṇhāti mūlhasa viparītaggaṇato. Amohena yāthavaṃ yāthavato dhārento yathāsabhāve pavattati. Mūlho hi “tacchaṃ atacchaṃ, atacchaṇca tacchan”ti gaṇhāti, tathā icchitālābhadukkhaṃ na hoti. Amūlhasa “taṃ kutettha labbhā”ti evamādīpaccavekkhaṇasambhavato maraṇadukkhaṃ na hoti. Sammohamaraṇaṃ hi dukkhaṃ, na ca taṃ amūlhasa hoti, pabbajitānaṃ sukhasaṃvāso hoti, tiracchānayanīyaṃ nibbatti na hoti. Mohena hi niccasammūlha tiracchānayanīyaṃ upapajjanti. Mohapaṭipakkho ca amoho mohavasena amajjhataṭṭhābhāvassa abhāvakaro. Amohena avihimsāsaññā dhātusaññā majjhimāya paṭipattiyā paṭipajjanaṃ, pacchimaganthadvayassa pabhedanaṇca hoti. Pacchimāni dve satipaṭṭhānāni tasseva ānubhāvena ijjhanti. Amoho dīghāyukatāya paccayo hoti. Amūlho hi hitāhitaṃ ñatvā ahitaṃ parivajjento hitaṇca paṭisevamāno dīghāyuko hoti, attasampattiyā aparihīno hoti. Amūlho hi attano hitameva karonto attānaṃ sampādeti, ariyavihārassa paccayo hoti, udāsinapakkhesu nibbuto hoti amūlhasa sabbābhisaṅgatāya abhāvato. Amohena anattadassanaṃ hoti. Asammūlho hi yāthāvagaṇakusalo apariṇāyakaṃ khandhapañcakaṃ apariṇāyakato bujjhati. Yathā ca etena anattadassanaṃ, evaṃ attadassanaṃ mohena. Ko hi nāma attasuññataṃ bujjhitvā puna sammohaṃ āpajjeyyāti.

Tena ñāṇena samannāgatoti etena vuttappakārena ñāṇena samaṅgībhūto sekkhādayo muni. **Monappattoti** paṭiladdhañāṇo¹

1. Paṭiladdhañāṇena (Sī, Syā)

munibhāvaṃ patto. **Tiṇṇīti** gaṇanaparicchedo. **Moneyyānīti** munibhāvakarā moneyyakarā paṭipadā dhammā. **Kāyamoneyyanti**-ādīsu viññattikāyarūpakāyavasena paññāpetabbaṃ **kāyamoneyyaṃ**. Viññattivācāsaddavācāvasena paññāpetabbaṃ **vacīmoneyyaṃ**. Manodvārikacittādivasena paññāpetabbaṃ **manomoneyyaṃ**. **Tividhakāyaduccaritānaṃ pahānanti** paṇātipātādividhānaṃ kāyato pavattānaṃ duṭṭhu caritānaṃ pajahanaṃ. **Kāyasucaritanti** kāyato pavattaṃ suṭṭhu caritaṃ. **Kāyārammaṇe ñāṇanti** kāyaṃ ārammaṇaṃ katvā aniccādivasena pavattaṃ kāyārammaṇe ñāṇaṃ. **Kāyapariññāti** kāyaṃ ñātātiraṇappahānapariññāhi jānanaśasena pavattaṃ ñāṇaṃ. **Pariññāsahagato maggoti** ajjhattikaṃ kāyaṃ sammasitvā uppāditamaggo pariññāsahagato. **Kāye chandarāgassa pahānanti** kāye taṇhāchandarāgassa pajahanaṃ¹. **Kāyasaṅkhāranirodhoti** assāsapassāsānaṃ nirodho āvaraṇo, catutthajjhānaśamāpattisaṃpajjanaṃ. **Vacīsaṅkhāranirodhoti** vitakkavicārānaṃ nirodho āvaraṇo, dutiyajjhānaśamāpattisaṃpajjanaṃ. **Cittasaṅkhāranirodhoti** saññāvedanānaṃ nirodho āvaraṇo, saññāvedayitānirodhasaṃpattisaṃpajjanaṃ.

Paṭhamagāthāya **kāyamuninti**-ādīsu kāyaduccaritappahānaśasena **kāyamuni**. Vacīduccaritappahānaśasena **vācāmuni**. Manoduccaritappahānaśasena **manomuni**. Sabbākusaśappahānaśasena **anāsavaṃmuni**. **Moneyyasampannanti** jānitaṃbaṃ jānitvā phale ṭhitaṭṭā moneyyasampannaṃ. **Āhu sabbappahāyanti** sabbakileśe pajahitvā ṭhitaṭṭā sabbappahāyinaṃ kathayanti.

Dutiyagāthāya **ninhātapāpakanti** yo ajjhattabahiddhasaṅkhāte sabbasmimpi āyatane ajjhattabahiddhārammaṇaśasena uppattiraṇāni sabbapāpakāni maggañāṇena ninhāya dhovitvā ṭhitaṭṭā ninhātapāpakāni āhūti evamattho daṭṭhabbo. Agāramajjhe vasaṇṭā **agāramunino**. Pabbajjupagatā **anagāramunino**. Tattha sekkhā **sekkhamunino**. Arahanto **asekkhamunino**. Paccekabuddhā **Paccekamunino**. Sammāsambuddhā **Munimunino**.

Puna kathetukamyatāpucchāśasena “**katame agāramunino**”ti āha. **Agārikāti** kaśigorakkhādi-agārikakamme niyuttā. **Diṭṭhapadāti**

1. Kāyachandarāgassa pahānanti kāyataṇhāchandarāgassa pajahanaṃ (Sī, Ka)

diṭṭhanibbānā. **Viññātasāsanā**ti viññātaṃ sikkhattayasāsaṇaṃ etesanti viññātasāsanā. **Anagārā**ti kasigorakkhādi-agāriyakammaṃ etesaṃ natthīti pabbajitā “anagārā”ti vuccanti. **Satta sekkhā**ti sotāpannādayo satta. Tīsu sikkhāsu sikkhantīti sekkhā. Arahanto na sikkhantīti asekkhā. Taṃ taṃ kāraṇaṃ paṭicca ekakāva anācariyakāva catusaccaṃ bujhitavantoti **Paccekabuddhā Paccekamunino**.

Munimunino vuccanti Tathāgatāti ettha aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā Tathāgato—tathā āgatoti Tathāgato, tathā gatoti Tathāgato, tathalakkhaṇaṃ āgatoti Tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti Tathāgato, tathadassitāya Tathāgato, tathavāditāya Tathāgato, tathākāritāya Tathāgato, abhibhavanaṭṭhena Tathāgatoti.

Kathaṃ Bhagavā **tathā āgatoti Tathāgato**? Yathā sabbalokahitāya ussukkamāpannā purimakā Sammāsambuddhā āgatā. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yenābhinihārena purimakā Bhagavanto āgatā, teneva amhākampi Bhagavā āgato. Atha vā yathā purimakā Bhagavanto dāna sīla nekkhamma paññā vīriya khanti saccādiṭṭhānamettupekkhāsāṅkhātā dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyoti samatimsapāramiyo pūretvā aṅgapariccāgaṃ nayana dhana rajja puttadāra pariccāganti ime pañca mahāpariccāge pariccajitvā pubbayogapubbacariyadhammakkhānañātattacariyādayo pūretvā buddhicariyāya koṭiṃ patvā āgatā, tathā amhākampi Bhagavā āgato. Yathā ca purimakā Bhagavanto cattāro satipaṭṭhāne, cattāro sammappadhāne, cattāro iddhipāde, pañcendriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅge, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvetvā pūretvā āgatā, tathā amhākampi Bhagavā āgato. Evaṃ tathā āgatoti Tathāgato.

Yathā ca Dīpaṅkarabuddha-ādayo,
Sabbaññubhāvaṃ Munayo idhāgatā.
Tathā ayaṃ Sakyamunīpi āgato,
Tathāgato vuccati tena cakkhumāti. (1)

Kathaṃ **tathā gatoti Tathāgato?** Yathā sampatijātā purimakā Bhagavanto gatā. Kathaṃca te gatā? Te hi sampatijātā samehi pādehi pathaviyaṃ patiṭṭhāya uttarābhimukhā sattapadavītiḥārena gatā. Yathāha—

Sampatijāto Ānanda bodhisatto samehi pādehi pathaviyaṃ patiṭṭhahitvā uttarābhimukho sattapadavītiḥārena gacchati, setamhi chatte anudhāriyamāne sabbā ca disā anuviloketi, āsabhiṃca vācam bhāsatī “aggohamasmi lokassa, jeṭṭhohamasmi lokassa, seṭṭhohamasmi lokassa, ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo”ti¹.

Taṃcassa gamanaṃ tathaṃ ahosi avitathaṃ anekesaṃ visesādhigamānaṃ pubbanimittabhāvena. Yaṃ hi so sampatijāto samehi pādehi patiṭṭhāti, idamassa caturiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittaṃ. Uttaramukhabhāvo panassa sabbalokuttarabhāvassa pubbanimittaṃ. Sattapadavītiḥāro sattabojjhaṅgaratanapaṭilābhassa. “Suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarā”ti² ettha vuttacāmarukkhepo pana sabbatitthiyanimadanassa³. Setacchattadhāraṇaṃ arahattavimuttivaravimalasetacchattapaṭilābhassa. Sabbadisānuvilokanaṃ sabbaññūtānāvarenañāṇapaṭilābhassa. Āsabhivācābhāsaṇaṃ pana appaṭivattiyavaradhammacakkapavattanassa pubbanimittaṃ. Tathā ayaṃ Bhagavāpi gato. Taṃcassa gamanaṃ tathaṃ ahosi avitathaṃ tesamyeva visesādhigamānaṃ pubbanimittabhāvena. Tenāhu porāṇā—

“Muhuttajātova gavampatī yathā,
Samehi pādehi phusī vasundharaṃ.
So vikkamī satta padāni Gotamo,
Setaṃca chattaṃ anudhārayuṃ marū.

Gantvāna so satta padāni Gotamo,
Disā vilokesi samā samantato.
Aṭṭhaṅgupetaṃ giramabbhudīrayi,
Sīho yathā pabbatamuddhaniṭṭhito”ti⁴.

1. Dī 2. 13; Ma 3. 164 piṭṭhesu. 2. Khu 1. 386 piṭṭhe.

3. Nimmathanassa (Sī, Syā, Ka) 4. Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 192; Itivuttaka-Ṭṭha 112 piṭṭhesu.

Evam tathā gatoti Tathāgato.

Atha vā yathā purimakā Bhagavanto, ayampi Bhagavā tatheva nekkhammena kāmaccandaṃ -pa- paṭhamajjhānena nīvaraṇe -pa- aniccānupassanāya niccasaññaṃ -pa- arahattamaggena sabbakilese pahāya gato, evampi tathā gatoti Tathāgato. (2)

Kathaṃ **tathalakkhaṇaṃ āgatoti Tathāgato?** Pathavīdhātuyā kakkhaḷattalakkhaṇaṃ tathaṃ avitathaṃ, āpodhātuyā paggharaṇalakkhaṇaṃ, tejodhātuyā uṇḥattalakkhaṇaṃ, vāyodhātuyā vitthambhanalakkhaṇaṃ, ākāśadhātuyā asamphuṭṭhalakkhaṇaṃ, viññāṇadhātuyā vijāṇanalakkhaṇaṃ.

Rūpassa ruppanalakkhaṇaṃ, vedanāya vedayitalakkhaṇaṃ, saññāya sañjāṇanalakkhaṇaṃ, saṅkhārānaṃ abhisāṅkharāṇalakkhaṇaṃ, viññāṇassa vijāṇanalakkhaṇaṃ.

Vitakkassa abhiniropanalakkhaṇaṃ, vicārassa anumajjanalakkhaṇaṃ, pītiyā pharaṇalakkhaṇaṃ, sukhasa sātālakkhaṇaṃ, cittekaggatāya avikkhepalakkhaṇaṃ, phassassa phusanalakkhaṇaṃ.

Saddhindriyassa adhimokkhalakkhaṇaṃ, vīriyindriyassa paggahalakkhaṇaṃ, satindriyassa upaṭṭhānalakkhaṇaṃ, samādhindriyassa avikkhepalakkhaṇaṃ, paññindriyassa pajāṇanalakkhaṇaṃ.

Saddhābalassa assaddhiye akampiylakkhaṇaṃ, vīriyabalassa kosajje, satibalassa muṭṭhassacce, samādhibalassa uddhacce, paññābalassa avijjāya akampiylakkhaṇaṃ.

Satisambojjhaṅgassa upaṭṭhānalakkhaṇaṃ, dhammavicayasambojjhaṅgassa pavicayalakkhaṇaṃ, vīriyasambojjhaṅgassa paggahalakkhaṇaṃ, pītisambojjhaṅgassa pharaṇalakkhaṇaṃ, passaddhisambojjhaṅgassa upasamalakkhaṇaṃ, samādhisambojjhaṅgassa avikkhepalakkhaṇaṃ, upekkhāsambojjhaṅgassa paṭisaṅkhānalakkhaṇaṃ.

Sammādiṭṭhiyā dassanalakkhaṇaṃ, sammāsaṅkappassa abhiniropanalakkhaṇaṃ, sammāvācāya pariggahalakkhaṇaṃ, sammākammantassa samuṭṭhānalakkhaṇaṃ, sammā-ājīvassa vodānalakkhaṇaṃ, sammāvāyāmassa paggahalakkhaṇaṃ, sammāsatiyā upaṭṭhānalakkhaṇaṃ, sammāsamādhissa avikkhepalakkhaṇaṃ.

Avijjāya aññāṇalakkhaṇaṃ, saṅkhārānaṃ cetanālakkaṇaṃ, viññāṇassa vijāṇanalakkhaṇaṃ, nāmassa namanalakkhaṇaṃ, rūpassa ruppanalakkhaṇaṃ, saḷāyatanassa āyatanalakkhaṇaṃ, phassassa phusanalakkhaṇaṃ, vedanāya vedayitalakkhaṇaṃ, taṇhāya hetulakkhaṇaṃ, upādāṇassa gahaṇalakkhaṇaṃ, bhavassa āyūhanalakkhaṇaṃ, jātiyā nibbattilakkhaṇaṃ, jarāya jiraṇalakkhaṇaṃ, maraṇassa cutilakkhaṇaṃ.

Dhātūnaṃ suññatalakkhaṇaṃ, āyatanānaṃ āyatanalakkhaṇaṃ, satipaṭṭhānānaṃ upaṭṭhānalakkhaṇaṃ, sammappadhānānaṃ padahanalakkhaṇaṃ, iddhipādānaṃ ijghanalakkhaṇaṃ, indriyānaṃ adhipatilakkhaṇaṃ, balānaṃ akampiyalakkhaṇaṃ, bojjaṅgānaṃ niyyānalakkhaṇaṃ, maggassa hetulakkhaṇaṃ.

Saccānaṃ tathalakkhaṇaṃ, samathassa avikkhepalakkhaṇaṃ, vipassanāya anupassanālakkaṇaṃ, samathavipassanānaṃ ekarasalakkhaṇaṃ, yuganaddhānaṃ anativattanalakkhaṇaṃ.

Sīlavisuddhiyā saṃvaraṇalakkhaṇaṃ, cittavisuddhiyā avikkhepalakkhaṇaṃ, diṭṭhivisuddhiyā dassanalakkhaṇaṃ, khaye ñāṇassa samucchedalakkhaṇaṃ, anuppāde ñāṇassa passaddhilakkhaṇaṃ, chandassa mūlalakkhaṇaṃ.

Manasikāraṇaṃ samuṭṭhānalakkhaṇaṃ, phassassa samodhānalakkhaṇaṃ, vedanāya samosaraṇalakkhaṇaṃ, samādhissa pamukhalakkhaṇaṃ, satiya ādhipeyyalakkhaṇaṃ, paññāya tatuttariyalakkhaṇaṃ, vimuttiyā sārālakkaṇaṃ, amatogadhassa nibbāṇassa pariyosānalakkhaṇaṃ tathāṃ avitathāṃ, etaṃ tathalakkhaṇaṃ ñāṇagatiyā āgato avirajjhivā patto anuppattoti Tathāgato. Evaṃ tathalakkhaṇaṃ āgatoti Tathāgato. (3)

Kathāṃ **tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti Tathāgato?**
Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni. Yathāha—

“Cattārimāni bhikkhave tathāni avitathāni anaññathāni. Katamāni cattāri? ‘Idaṃ dukkhaṇ’ti bhikkhave tathametaṃ avitathametaṃ anaññathametan”¹ vitthāro.

1. Sam 3. 337 piṭṭhe.

Tāni ca Bhagavā abhisambuddhoti tathānaṃ abhisambuddhattā Tathāgatoti vuccati. Abhisambuddhattho hi ettha gatasaddo.

Api ca jarāmaṇassa jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho -pa-. Saṅkhārānaṃ avijjāpaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho. Tathā avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho -pa-. Jātiyā jarāmaṇassa paccayaṭṭho tatho avitatho anaññatho. Taṃ sabbaṃ Bhagavā abhisambuddho, tasmāpi tathānaṃ abhisambuddhattā Tathāgato. Evaṃ tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti Tathāgato. (4)

Kathaṃ **tathadassitāya Tathāgato?** Bhagavā yaṃ sadevake loke -pa- sadevamanussāya pajāya aparimāṇasu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ cakkhuvāre āpāthaṃ āgacchantānaṃ rūpārammaṇaṃ nāma atthi, taṃ sabbākārena jānāti passati. Evaṃ jānatā passatā ca tena taṃ iṭṭhāniṭṭhādivasena vā diṭṭhasutamutaviññātesu labbhamānakapadavasena vā “katamaṃ taṃ rūpaṃ rūpāyatanaṃ? Yaṃ rūpaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappatighaṃ nīlaṃ pītakaṃ”¹ ti-ādinaṃ¹ nayena anekehi nāmehi terasahi vārehi dvipaññāsāya nayehi vibhajjamānaṃ tathameva hoti, vitathaṃ natthi. Esa nayo sotadvārādīsopi āpāthamāgacchantesu saddādīsu. Vuttampi cetānaṃ Bhagavatā—

“Yaṃ bhikkhave sadevakassa lokassa -pa- sadevamanussāya pajāya diṭṭhaṃ sutānaṃ mutānaṃ viññātānaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicariṭaṃ manasā, tamahaṃ jānāmi -pa- tamahaṃ abbhaññāsimi. Taṃ Tathāgatassa viditaṃ, taṃ Tathāgato na upaṭṭhāsī”² ti².

Evaṃ tathadassitāya Tathāgato. Tattha tathadassī-atthe Tathāgatoti padasambhavo veditabbo. (5)

Kathaṃ **tathavāditāya Tathāgato?** Yaṃ rattiṃ Bhagavā Bodhimaṇḍe Aparājitaṭṭhapaṇṇaṃ nisinna catunnaṃ³ mārānaṃ matthakaṃ madditvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho, yaṅca rattiṃ yamakasālānamantare anupādīsēsāya nibbānadhātuyā parinibbāyi, etthantare pañcaccattālīsavassaparimāṇe

1. Abhi 1. 162 piṭṭhe.

2. Am 1. 333 piṭṭhe.

3. Tiṇṇaṃ (Am-Ṭṭha 1. 85; Ma-Ṭṭha 1. 52; Dī-Ṭṭha 1. 65 piṭṭhesupi.)

kāle paṭhamabodhiyampi majjhimabodhiyampi pacchimabodhiyampi yaṃ Bhagavatā bhāsitaṃ Suttaṃ Geyyaṃ -pa- Vedallaṃ. Sabbaṃ taṃ atthato byañjanato ca anupavajjaṃ anūmanadhiḥkaṃ sabbākāraparipuṇṇaṃ rāgamadanimmadanaṃ dosamohamadanimmadanaṃ, natthi tattha vālaggamattampi pakkhalitaṃ, sabbaṃ taṃ ekamuddikāya lañchitaṃ viya, ekanāḷiyā mitaṃ viya, ekatulāya tulitaṃ viya ca tathameva hoti avitathaṃ anaññathaṃ. Yathāha—

“Yañca Cunda rattiṃ Tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhati, yañca rattiṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, yaṃ etasmim antare bhāsati lapati niddisati. Sabbaṃ taṃ tatheva hoti no aññathā, tasmā ‘Tathāgato’ ti vuccati”¹.

Gada-attho hi ettha gatasaddo. Evaṃ tathavāditāya Tathāgato.

Api ca āgadanaṃ āgado, vacananti attho. Tatho aviparīto āgado assāti dakārassa takāraṃ katvā Tathāgatoti evametasmim atthe padasiddhi veditabbā. (6)

Kathaṃ **tathākāritāya Tathāgato?** Bhagavato hi vācāya kāyo anulometi, kāyassāpi vācā. Tasmā yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ca hoti. Evaṃbhūtassa cassa yathā vācā, kāyopi tathā gato pavattoti attho. Yathā ca kāyo, vācāpi tathā gatā pavattāti Tathāgato. Tenevāha “yathāvādī bhikkhave Tathāgato tathākārī, yathākārī tathāvādī. Iti yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī. ‘Tasmā Tathāgato’ ti vuccati”². Evaṃ tathākāritāya Tathāgato. (7)

Kathaṃ **abhibhavanaṭṭhena Tathāgato?** Upari bhavaggaṃ heṭṭhā Avīcim pariyaṇtaṃ katvā tiriyaṃ aparimāṇasu lokadhātūsu sabbasatte abhibhavati sīlena samādhinā paññāya vimuttiyā vimuttiñāṇadassanena, na tassa tulā vā pamāṇaṃ vā atthi, atha kho atulo appameyyo anuttaro rājātīrājā devānaṃ atidevo Sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā. Tenāha—

1. Dī 1. 111 piṭṭhe.

2. Am 1. 332 piṭṭhe.

“Sadevake bhikkhave loka -pa- sadevamanussāya pajāya Tathāgato abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavattī, tasmā ‘Tathāgato’ti vuccatī”¹.

Tatthevaṃ² padasiddhi veditabbā—agado viya agado. Ko panesa? Desanāvilāso ceva puññussayo ca. Tena hesa mahānubhāvo bhisakko dibbāgadena sappe viya sabbaparappavādino sadevakañca lokam abhibhavati. Iti sabbalokābhibhavane tatho aviparīto desanāvilāsamayo ceva puññamayo ca agado assāti dakārassa takāram katvā Tathāgatoti veditabbo. Evaṃ abhibhavanatthena Tathāgato. (8)

Api ca tathāya gatotipi Tathāgato, tatham gatotipi Tathāgato. **Gatoti** avagato, atīto patto paṭipannoti attho. Tattha sakalam lokam tīraṇapariññāya tathāya gato avagatoti Tathāgato, lokasamudayam pahānapariññāya tathāya gato atītoti Tathāgato, lokanirodham sacchikiriyāya tathāya gato pattoti Tathāgato, lokanirodhagāminim paṭipadam tatham gato paṭipannoti Tathāgato. Tena yaṃ vuttam Bhagavatā—

“Loko bhikkhave Tathāgatena abhisambuddho, lokasmā Tathāgato visamyutto. Lokasamudayo bhikkhave Tathāgatena abhisambuddho, lokasamudayo Tathāgatassa pahīno. Lokanirodho bhikkhave Tathāgatena abhisambuddho, lokanirodho Tathāgatassa sacchikato. Lokanirodhagāminī paṭipadā bhikkhave tathāgatena abhisambuddhā, lokanirodhagāminī paṭipadā Tathāgatassa bhāvitā. Yaṃ bhikkhave sadevakassa lokassa -pa- anuvicaritam manasā, sabbam tam Tathāgatena abhisambuddham. Tasmā ‘Tathāgato’ti vuccatī”³.

1. Am 1. 332 piṭṭhe.

2. Tatthevaṃ (Sī, Ka)

3. Am 1. 331, 332 piṭṭhesu.

Tassa evampi attho veditabbo. Idampi ca Tathāgatassa
Tathāgatabhāvadīpane mukhamattameva. Sabbākārena pana Tathāgatova
Tathāgatassa Tathāgatabhāvaṃ vaṇṇeyya. Yasmā pana sabbabuddhā
Tathāgataguṇenāpi samasamā, tasmā sabbesaṃ vasena “Tathāgatā”ti āha.

Arahantoti kileschi ārakattā, arīnaṃ arānañca hatattā, paccayādīnaṃ
arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvā Tathāgato Arahāṃ. Ārakā hi so
sabbakileschi suvidūravīdūre t̥hito maggena savāsanaṇaṃ kilesānaṃ
viddham̐sitattāti ārakattā Arahāṃ.

So tato ārakā nāma, yassa yenāsamaṅgitā.

Asamaṅgī ca dosehi, Nātho tenārahaṃ mato.

Te cānena kilesārayo maggena hatāti arīnaṃ hatattāpi Arahāṃ.

Yasmā rāgādisaṅkhātā, sabbepi arayo hatā.

Paññāsatt̐hena nāthena, tasmāpi Arahāṃ mato.

Yañcetaṃ avijjābhavataṇhāmayanābhiṃ puññādi-abhisāṅkhārāraṃ
jarāmarāṇanemiṃ āsavaśamudayamayena akkhena vijjhitvā tibhavarathe
samāyojitaṃ anādikālappavattaṃ saṃsāracakkaṃ, tassānena Bodhimaṇḍe
vīriyapādehi sīlathaviyaṃ patit̐thāya saddhāhat̐hena kammakkhayakaraṃ
ñāṇapharasuṃ gahetvā sabbe arā hatāti Arahāṃ.

Arā saṃsāracakkassa, hatā ñāṇāsina yato.

Lokanāthena tenesa, “arahā”ti pavuccati.

Aggadakkhiṇeyyattā ca cīvarādipaccaye arahati pūjāvīsesaṇca, teneva
ca uppanne Tathāgate ye keci mahesakkhā devamanussā, na te aññat̐tha
pūjaṃ karonti. Tathā hi brahmā Sahampati Sinerumattena ratanadāmena
Tathāgataṃ pūjesi, yathābalañca aññe devā ca manussā ca
Bimbisāraśārājādayo. Parinibbutampi ca Bhagavantaṃ uddissa
channavutikoṭṭidhanaṃ vissajjetvā Asokamahārājā sakalajambudīpe
caturāsītivihārasahassāni patit̐thāpesi. Ko pana vādo aññesaṃ
pūjāvīsesānanti paccayādīnaṃ arahattāpi Arahāṃ.

Pūjāvisesaṃ saha paccayehi,
 Yasmā ayaṃ arahati Lokanātho.
 Atthānurūpaṃ arahanti loke,
 Tasmā Jino arahati nāmametaṃ.

Yathā ca loke ye keci paṇḍitamānino bālā asilokabhayena raho pāpaṃ
 karonti, evamesa na kadāci pāpaṃ karotīti pāpakaraṇe rahābhāvatopi
 Arahaṃ.

Yasmā natthi raho nāma, pāpakammesu tādino.
 Rahābhāvena tenesa, Arahaṃ iti vissuto.

Evam sabbathāpi—

Ārakattā hatattā ca, kilesārīna so Muni.
 Hataṃsāracakkāro, paccayādīna cāraho.
 Na raho karoti pāpāni, Arahaṃ tena vuccatīti.

Yasmā pana sabbe Buddhā arahattaguṇenāpi samasamā, tasmā
 sabbesampi vasena “arahanto”ti āha. **Sammāsambuddhā**ti sammā sāmāñca
 sabbadhammānaṃ buddhattā Sammāsambuddho. Tathā hesa sabbadhamme
 Sammāsambuddho, abhiññeyye dhamme abhiññeyyato, pariññeyye dhamme
 pariññeyyato, pahātabbe dhamme pahātabbato, sacchikātabbe dhamme
 sacchikātabbato, bhāvetabbe dhamme bhāvetabbato. Tenevāha—

“Abhiññeyyaṃ abhiññātaṃ, bhāvetabbañca bhāvitaṃ.
 Pahātabbaṃ pahīnaṃ me, tasmā Buddhosmi brāhmaṇa”ti¹.

Atha vā cakkhu dukkhasaccaṃ, tassa mūlakāraṇabhāvena samuṭṭhāpikā
 purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ,
 nirodhapajānanā paṭipadā maggasaccanti evaṃ ekekapaduddhārenāpi
 sabbadhamme sammā sāmāñca Buddho. Esa nayo
 sotaghānājivhākāyamanesu. Eteneva ca nayena rūpādīni cha āyatanāni,
 cakkhuviññāṇādayo cha viññāṇakāyā, cakkhusamphassādayo cha phassā,
 cakkhusamphassajā vedanādayo cha vedanā,

1. Khu 1. 368; Ma 2. 352 piṭṭhesu.

rūpasaññādayo cha saññā, rūpasañcetanādayo cha cetanā, rūpatañhādayo cha tañhākāyā, rūpavitakkādayo cha vitakkā, rūpavicārādayo cha vicārā, rūpakkkhandhādayo pañcakkhandhā, dasa kasiṇāni dasa anussatiyo, uddhumātakasaññādivasena dasa saññā, kesādayo dvattiṃsākārā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārāsa dhātuyo, kāmabhavādayo nava bhavā, paṭhamādīni cattāri jhānāni, mettābhāvanādayo catasso appamaññāyo, catasso arūpasamāpattiyo, paṭilomato jarāmaraṇādīni, anulomato aviijādīni paṭiccasamuppādaṅgāni ca yojetabbāni.

Tatrāyaṃ ekapadayojanā—jarāmaraṇaṃ dukkhasaccaṃ, jāti samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ nissaraṇaṃ nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā paṭipadā maggasaccanti evaṃ ekekapaduddhārena sabbadhamme sammā sāmañca Buddho anubuddho paṭividdho. Yaṃ vā pana kiñci atthi neyyaṃ nāma, sabbassa sammā sambuddhattā vimokkhantikaññāvasena Sammāsambuddho. Tesaṃ pana vibhāgo upari āvi bhavissati. Yasmā pana sabbabuddhā Sammāsambuddhaguṇenāpi samasamā, tasmā sabbesampi vasena “Sammāsambuddhā”ti āha.

Monenāti kāmāni hi moneyyapaṭipadāsāṅkhātena maggaññāṇamonena Muni nāma hoti, idha pana tuṇhībhāvaṃ sandhāya “na monenā”ti vuttaṃ. **Mūlharūpoti** tuccharūpo. **Aviddasūti** aviññū. Evarūpo hi tuṇhībhūtopi Muni nāma na hoti. Atha vā moneyyamuni nāma na hoti, tucchabhāvo ca pana aññāṇi ca hotīti attho. **Yo ca tulaṃva paggayhāti** yathā hi tulaṃ gahetvā ṭhito atirekaṃ ce hoti, harati, ūnaṃ ce hoti, pakkhipati, evameva so atirekaṃ haranto viya pāpaṃ harati parivajjeti, ūnake pakkhipanto viya kusalaṃ paripūreti. Evañca pana karonto sīlasamādhipaṇṇāvimuttivimuttiññānadassanaṅkhātāṃ **varam** uttamameva ādāya **pāpāni** akusalakammāni **parivajjeti samuni** nāmāti attho. **Tena so Munīti** kasmā pana so Munīti ce? Yaṃ heṭṭhā vuttakāraṇaṃ, tena so munīti attho. **Yo munāti ubho loketi** yo puggalo imasmim khandhādiloke tulaṃ āropetvā minanto viya “ime ajjhattikā khandhā, ime bāhirā”ti-ādinā nayena

ime ubho atthe munāti. **Muni tena pavuccatī**ti tena pana kāraṇena “Munī”ti vuccatiyevāti attho.

Asatañcāti gāthāya ayaṃ saṅkhepattho—yvāyaṃ akusalakusalappabhedo, asatañca satañca dhammo, taṃ “ajjhataṃ bahiddhā”ti imasmiṃ sabbaloke pavicayañāṇena asatañca satañca ñatvā dhammaṃ. Tassa ñātattā eva, rāgādibhedato sattavidhaṃ **saṅgaṃ** taṇhādītṭhibhedato duvidhaṃ **jāla**ñca **aticca** atikkamitvā tṭhito, so tena monasaṅkhātena pavicayañāṇena samannāgatattā **Muni. Devamanussehi pūj**itoti idaṃ panassa thutivacanaṃ. So hi khīṇāsavamunittā devamanussānaṃ pūjāraho hoti, tasmā evaṃ vuttoti.

Sallanti mūlapadaṃ. **Satta sallā**nīti gaṇanaparicchedo. **Rāgasallanti** rañjanaṭṭhena rāgo ca pīḷajanakatāya antotudanaṭṭhāya dunniharaṇatāya sallañcāti rāgasallaṃ. **Dosasallā**dīsupi eseṇa nayo. **Abbū**ḥhasalloti mūlapadaṃ. **Abba**hitasalloti¹ nīhaṭṭasallo. **Uddha**tasalloti uddhaṃ haṭṭasallo uddharitasallo. **Samuddha**tasalloti upasaggavasena vutto. **Uppā**ṭitasalloti luñcitasallo. **Samuppā**ṭitasalloti upasaggavaseneva.

Sakkaccakārīti dānādīnaṃ kusalaḍḍhamānaṃ bhāvanāya puggalassa vā deyyaḍḍhamassa vā sakkaccakaraṇavasena sakkaccakārī. Satatabhāvakaraṇena **sāta**ccakārī. Aṭṭhitakaraṇena **aṭṭhi**takārī. Yathā nāma kakaṇṭako² thokaṃ gantvā thokaṃ tiṭṭhati, na nirantaraṃ gacchati, evameva yo puggalo ekadivasaṃ dānaṃ datvā pūjaṃ vā katvā dhammaṃ vā sutvā samaṇadhammaṃ vā katvā puna cirassaṃ karoti, taṃ na nirantaraṃ pavatteti. So “asātaccakārī, anaṭṭhitakārī”ti vuccati. Ayaṃ evaṃ na karotīti aṭṭhitakārī. **Anolī**navuttikoti nirantarakaraṇasaṅkhātassa vipphārassa bhāvena na līnavuttikoti anolīnavuttiko. **Anikkhi**ttacchandoti kusalakaraṇe vīriyacchandassa anikkhittabhāvena anikkhittacchando. **Anikkhi**ttadhuroti vīriyadhurassa anoropanena anikkhittadhuro, anosakkitaṃ mānasoti attho. **Yo tattha chando ca vāyā**mo cāti yo tesu kusalaḍḍhammesu kattukamyatāḍḍhammacchando ca payattasaṅkhāto³ vāyāmo ca.

1. Abbūhitasalloti (Syā)

2. Kukaṇṭako (Sī)

3. Payatanasaṅkhāto (Sī)

Ussahanavasena **ussāho ca**. Adhimattussahanavasena **usselī ca**. Vāyāmo ceso pāraṃ gamanat̐thena. Ussāho ceso pubbaṅgamanat̐thena. Ussolhī ceso adhimattat̐thena. **Appaṭivāni cāti** anivattanā ca. **Sati ca sampajaññanti** saratīti sati. Sampajānātīti sampajaññam, samantato pakārehi jānātīti attho. Sātthakasampajaññam sappāyasampajaññam gocarasampajaññam asammohasampajaññanti imassa sampajānassa vasena bhedo veditabbo. **Ātappanti** kilesatāpanavīriyam. **Padhānanti** uttamavīriyam. **Adhiṭṭhānanti** kusalakaraṇe paṭiṭṭhābhāvo. **Anuyogoti** anuyuñjanam. **Appamādoti** nappamajjanam, satiyā avippavāso.

Imaṃ lokaṃ nāsīsatiti mūlapadam. **Sakattabhāvanti** attano attabhāvam. **Parattabhāvanti** paraloke attabhāvam. Sakarūpavedanādayo attano pañcakkhandhe, pararūpavedanādayo ca paraloke pañcakkhandhe. **Kāmadhātunti** kāmabhavam. **Rūpadhātunti** rūpabhavam. **Arūpadhātunti** arūpabhavam. Puna rūpārūpavasena dukam dassetum kāmadhātum rūpadhātum ekam katvā, arūpadhātum ekam katvā vuttam. **Gatiṃ vāti** paṭiṭṭhānavasena pañcagati vuttā. **Upapattiṃ vāti** nibbattivāsena catuyoni vuttā. **Paṭisandhiṃ vāti** tiṇṇam bhavānam ghaṭanavasena paṭisandhi vuttā. **Bhavam vāti** kammabhavavasena. **Samāsaram vāti** khandhādīnam abbochinnavasena. **Vatṭam vāti** tebhūmakavatṭam **nāsīsati**ti.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddeṣaṭṭhakathāya

Guhaṭṭhakasuttaniddeṣavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Duṭṭhaṭṭhakasuttaniddeṣavaṇṇanā

15. Duṭṭhaṭṭhake paṭhamagāthāyaṃ tāva tattha **vadantīti** Bhagavantam bhikkhusaṃghaṇca upavadanti. **Duṭṭhamanāpi eke, athopi ve saccamanāti** ekacce duṭṭhacittā, ekacce tathasaññinopi hutvā titthiyā tuṭṭhacittā, ye tesam sutvā, saddahimsu, te saccamanāti adhippāyo. **Vādaṇca jātanti** etam akkosavādam uppannam. **Muni no upetīti** akāraṇatāya ca akuppanatāya ca Buddhamuni na upeti. **Tasmā Munī natthi khilo kuhiñcīti** tena kāraṇena ayam Muni, rāgādikhilehi natthi khilo kuhiñcīti veditabbo.

Duṭṭhamanāti uppannehi dosehi dūsitacittā. **Viruddhamanā**ti tehi kilesehi kusalassa dvāraṃ adatvā āvaritacittā. **Paṭiviruddhamanā**ti upasaggavasena padaṃ vaḍḍhitam. **Āhatamanā**ti paṭighena āhatam cittam etesanti āhatamanā. **Paccāhatamanā**ti upasaggavaseneva. **Āghātītanamanā**ti vihiṃsāvasena āghātītam manam etesanti āghātītanamanā. **Paccāghātītanamanā**ti upasaggavaseneva. Atha vā “kodhavasena **duṭṭhamanā**, upanāhavasena **paduṭṭhamanā**¹, makkhavasena **viruddhamanā**, paḷāsavasena **paṭiviruddhamanā**, dosavasena **āhatapaccāhatamanā**, byāpādavasena **āghātītapaccāghātītanamanā**. Paccayānaṃ alābhena **duṭṭhamanā paduṭṭhamanā**, ayasena **viruddhamanā paṭiviruddhamanā**, garahena **āhatapaccāhatamanā**, dukkhavedanāsamaṅgībhāvena **āghātītapaccāghātītanamanā**”ti evamādinā nayena eke vaṇṇayanti. **Upavadantī**ti garaham uppādentī. **Abhūtenā**ti asaṃvijjamānena.

Saddahantāti pasādavasena saddham uppādentā. **Okappentā**ti guṇavasena otaritvā avakappayantā. **Adhimuccantā**ti sampasādanavasena sannīṭṭhānam katvā tesam katham adhivāsentā. **Saccamanā**ti tacchamanā. **Saccasaññī**noti tacchasaññīno. **Tathamanā**ti aviparītanamā. **Bhūtanamā**ti bhūtatthamanā². **Yāthāvamanā**ti niccalamanā. **Aviparītanamā**ti nicchayamanā. Tattha “saccamanā saccasaññīno”ti saccavādiguṇam, “tathamanā tathasaññīno”ti saccasaddhāguṇam³, “bhūtanamā bhūtasaññīno”ti ṭhitaguṇam⁴, “yāthāvamanā yāthāvasaññīno”ti paccayikaguṇam⁵, “aviparītanamā aviparītasaññīno”ti avisaṃvādaguṇam kathitanti ñātabbāni.

Paratoghosoti aññesaṃ santikā uppannasaddo. **Akkosoti** jāti-ādīsu dasasu akkosesu aññataro. **Yo vādam upetī**ti yo puggalo upavādam upagacchati. **Kārako vā**ti katadoso vā. **Kāratāyā**ti dosassa katabhāvena. **Vuccamā**noti kathiyamāno. **Upavadiyamā**noti dosam upavajjamāno. **Kuppatī**ti kopam karoti.

1. Natthi Pāliyam.

2. Bhūtatthamanā (Ka)

3. Saccasandhaguṇam (Syā)

4. Cetobhūtaguṇam (Sī), ṭhetobhūtaguṇam (Syā)

5. Saccāyikaguṇam (Sī, Ka)

Khilajātātāpi natthīti cittabandhabhāvacittakacavarabhāvasaṅkhātāṃ paṭighakhilāṃ jātāṃ assāti khilajāto, tassa bhāvo khilajātātā, tāpi natthi na santi. **Pañcapi cetokhilāti** kāme avītarāgo, kāye avītarāgo, rūpe avītarāgo, yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati, aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ carati “imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi, devaññataro vā”¹ti¹ evarūpā pañcapi cittassa bandhabhāvakacavarabhāvasaṅkhātā cetokhilā natthi.

16. Imañca gāthaṃ vatvā Bhagavā Ānandattheraṃ pucchi “evaṃ khumsetvā vambhetvā vuccamānā bhikkhū Ānanda kiṃ vadantī”ti. Na kiñci Bhagavāti. “Na Ānanda ‘ahaṃ sīlavā’ti sabbattha tuṇhī bhavitabbaṃ. Loke hi nābhāsamānaṃ jānanti, missaṃ bālehi paṇḍitaṃ”²ti² vatvā “bhikkhū Ānanda te manusse evaṃ paṭicodentū”ti³ dhammadesanatthāya “abhūtavadī nirayaṃ upeti”³ti³ imaṃ gāthaṃ abhāsi. Thero taṃ uggahetvā bhikkhū āha “manussā tumhehi imāya gāthāya paṭicodetabbā”ti. Bhikkhū tathā akamsu. Paṇḍitamanussā tuṇhī ahesuṃ. Rājāpi rājapurise sabbattha pesetvā⁴ yesaṃ dhuttānaṃ lañjaṃ datvā titthiyā taṃ mārāpesuṃ, te gahetvā niggayha taṃ pavattimā ñatvā titthiye paribhāsi. Manussāpi titthiye disvā leḍḍunā hananti, paṃsunā okiranti “Bhagavato ayasaṃ uppādesuṃ”ti. Ānandatthero taṃ disvā Bhagavato ārocesi, Bhagavā therassa imaṃ gāthamabhāsi **“sakañhiditthim -pa- vadeyyā”**ti.

Tassa attho—yāyaṃ diṭṭhi titthiyajanassa “Sundarim māretvā samañānaṃ Sakyaputtiyaṇaṃ avaṇṇaṃ pakāsetvā etenupāyena laddhaṃ sakkāraṃ sādiyissāma”⁵ti⁵ so taṃ diṭṭhim kathaṃ atikkameyya, atha kho so ayaso tameva titthiyajanaṃ paccāgato taṃ diṭṭhim accetuṃ asakkantaṃ. Yo vā sassatādivādī, sopi **sakaṃ diṭṭhim kathamaccayeyya**, tena diṭṭhichandena **anunīto** tāya ca diṭṭhiruciya **nivīṭṭho**, api ca kho pana **sayam samattāni pakubbamāno** attanāva paripuñṇāni tāni diṭṭhigatāni karonto **yathā jāneyya**, **tatheva vadeyyati**.

1. Ma 1. 146 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 468 piṭṭhe.

3. Khu 1. 57, 130, 224, 382 piṭṭhesu.

4. Sabbato (Ka)

5. Harissāmāti (Ka)

Avanṇaṃ pakāsayitvāti agunāṃ pākataṃ katvā. **Sakkāraṇti** catunnaṃ paccayānaṃ sakkaccakaraṇaṃ. **Sammānaṇti** cittaṇa bahumānaṇaṃ. **Paccāharissāmā**ti etaṃ lābhādiṃ nibbattessāma. **Evamdiṭṭhikā**ti evamladdhikā. Yathā taṃ “lābhādiṃ nibbattessāmā”ti evaṃ ayaṃ laddhi tesāṃ atthi, tathā “atthi me vuttappakāro dhammo”ti etesaṃ khamati ceva ruccati ca, evaṃsabhāvameva vā tesāṃ cittaṃ “atthi me cittaṇ”ti. Tadā tesāṃ diṭṭhi vā, diṭṭhiyā saha khanti vā, diṭṭhikhaṇṭhi saddhiṃ ruci vā, diṭṭhikhaṇṭhiruciṇi saddhiṃ laddhi vā, diṭṭhikhaṇṭhiruciladdhiṇi saddhiṃ ajjhāsaya vā, diṭṭhikhaṇṭhiruciladdhi-ajjhāsayaṇi saddhiṃ adhippāya vā hotīti dassento “**evamdiṭṭhikā -pa- evamadhippāyā**”ti āha. **Sakamdiṭṭhinti** attano dassanaṃ. **Sakam khantinti** attano sahanaṃ. **Sakam rucinti** attano ruciṃ. **Sakam laddhinti** attano laddhiṃ. **Sakam ajjhāsayaṇti** attano ajjhāsayaṇaṃ. **Sakam adhippāyaṇti** attano bhāvaṃ. **Atikkamitunti** samatikkamituṃ. **Atha kho** sveva ayasoti so eva ayaso ekaṃsena. **Te paccāgatoti** tesāṃ pati-āgato. Teti sāmi-atthe upayogavacanāṃ.

Atha vāti atthantaradassanaṃ. **Sassatoti** nicco dhuvo. **Lokoti** attabhāvo. **Idameva saccaṃ, moghamaññaṇti** idaṃ eva tacchaṃ tathaṃ, aññaṃ tucchaṃ. **Samattāti** sampuṇṇā. **Samādinnaṇti** sammā ādinnā. **Gahitāti** upagantvā gahitā.

Parāmaṭṭhāti sabbākāreṇa parāmasitvā gahitā. **Abhinivīṭṭhāti** visesena laddhappatiṭṭhā. **Asassatoti** vuttavipariyāyena veditabbo.

Antavāti sa-anto. **Anantavāti** vuddhi-anantavā. **Taṃ jīvanti** so jīvo, liṅgavipallāso kato. **Jīvoti** ca attāyeva. **Tathāgatoti** satto, “Arahaṇ”ti eke. **Paraṃ maraṇāti** maraṇato uddhaṃ, paraloketi attho. **Na hoti Tathāgato paraṃ maraṇāti** maraṇato uddhaṃ na hoti. **Hoti ca na ca hoti Tathāgato paraṃ maraṇāti** maraṇato uddhaṃ hoti ca na hoti ca. **Neva hoti na na hoti Tathāgato paraṃ maraṇāti** ucchedavasena neva hoti, takkikavasena na na hoti¹.

1. Sassatavasena na na hoti (Syā)

Sakāya diṭṭhiyāti-ādayo karaṇavacanaṃ. **Allī**noti ekībhūto.

Sayaṃ samattaṃ karotīti attanā ūnabhāvaṃ mocetvā sammā attāṃ samattaṃ karoti. **Paripuṇṇanti** atirekadosaṃ mocetvā sampuṇṇaṃ. **Anomanti** hīnadosaṃ mocetvā alāmaṃ. **Agganti**-ādim. **Setṭhanti** padhānaṃ niddosaṃ. **Visesanti** jeṭṭhakaṃ. **Pāmokkhanti** adhikaṃ. **Uttamanti** visesaṃ na heṭṭhimaṃ. **Pavaraṃ karotī**ti atirekena uttamaṃ karoti. Atha vā “āsayadosamocanena **aggaṃ**, saṃkilesadosamocanena **setṭhaṃ**, upakkilesadosamocanena **visesaṃ**¹, pamattadosamocanena **pāmokkhaṃ**, majjhimadosamocanena **uttamaṃ**, uttamamajjhimadosamocanena **pavaraṃ karotī**”ti evameke vaṇṇayanti. **Ayaṃ Satthā sabbaññū**ti ayaṃ amhākaṃ Satthā sabbañānavaśena sabbaññū. **Ayaṃ dhammo svākkhātō**ti ayaṃ amhākaṃ dhammo suṭṭhu akkhātō. **Ayaṃ gaṇo suppaṭipanno**ti ayaṃ amhākaṃ gaṇo suṭṭhu paṭipanno. **Ayaṃ diṭṭhi bhaddikā**ti ayaṃ amhākaṃ laddhi sundarā. **Ayaṃ paṭipadā supaññattā**ti ayaṃ amhākaṃ pubbabhāgā attantapāḍipadā suṭṭhu paññattā. **Ayaṃ maggo niyyāniko**ti ayaṃ amhākaṃ niyyāmokkantiko maggo niyyāniko **sayaṃ samattaṃ karoti**.

Katheyya “sassato loko”ti. **Bhaṇeyya** “idameva saccaṃ moghamaññaṃ”ti. **Dīpeyya** “antavā loko”ti. **Vohareyya** nānāvidhena gaṇhāpeyya “hoti ca na ca hoti”ti.

17. Atha rājā sattāhaccayena taṃ kuṇapaṃ chaḍḍāpetvā sāyanhasamayaṃ vihāraṃ gantvā Bhagavantaṃ abhivādetvā āha “nanu bhante īdise ayase uppanne mayhampi ārocetabbaṃ siyā”ti. Evaṃ vutte Bhagavā “na mahārāja ‘ahaṃ sīlavā guṇasampanno’ti paresaṃ ārocetuṃ ariyānaṃ paṭirūpan”ti vatvā tassā aṭṭhuppattiyā “**yo attano sīlavatānī**”ti avasesagāthāyo abhāsi.

Tattha **sīlavatānī**ti pātimokkhādīni sīlāni, āraññikādīni dhutaṅgavatāni ca. **Anānupuṭṭho**ti apucchito. **Pāvā**ti vadati. **Anariyadhammaṃ kusalā tamāhu**, yo ātumānaṃ sayameva pāvāti yo evaṃ

1. Visiṭṭhaṃ (Ka)

attānaṃ sayameva vadati, tassa taṃ vādaṃ “anariyadhammo eso”ti kusalā evaṃ kathenti.

Atthi sīlañceva vatañcāti sīlaṇaṭṭhena sīlañceva atthi, samādāṇaṭṭhena vatañca atthi, **vataṃ na sīlanti** vuttatṭhena vataṃ atthi, taṃ na sīlaṃ.

Katamanti kathetukamyatāpucchā. **Idha bhikkhu sīlavāti**-ādayo vuttanayā eva. **Samvarenaṭṭhena**ti samvaraṇaṭṭhena, vītikkamadvāraṃ pidhanaṭṭhena.

Samādāṇaṭṭhenati taṃ taṃ sikkhāpadaṃ sammā ādāṇaṭṭhena.

Āraññikaṅganti¹ araññe nivāso sīlaṃ assāti āraññiko, tassa aṅgaṃ āraññikaṅgaṃ. **Piṇḍapātikaṅganti** bhikkhāsāṅkhātānaṃ para-āmisapiṇḍānaṃ pāto piṇḍapāto, parehi dinnānaṃ piṇḍānaṃ patte nipatananti vuttaṃ hoti.

Taṃ piṇḍapātaṃ uñchati taṃ taṃ kulaṃ upasaṅkamanto gavesatīti piṇḍapātiko, piṇḍāya vā patitum vatametassāti piṇḍapātī. **Patitunti** caritum.

Piṇḍapātī eva piṇḍapātiko, tassa aṅgaṃ piṇḍapātikaṅgaṃ. **Aṅganti** kāraṇaṃ vuccati. Tasmā yena samādāṇena so piṇḍapātiko hoti, tassetam

adhivacananti veditabbaṃ. Eteneva nayena rathikāsusānasāṅkārakūṭādīnaṃ yattha katthaci paṃsūnaṃ upari ṭhitattā abbhuggataṭṭhena tesu

paṃsukūlamivāti paṃsukūlaṃ. Atha vā paṃsu viya kucchitabhāvaṃ ulatīti paṃsukūlaṃ, kucchitabhāvaṃ gacchatīti vuttaṃ hoti. Evaṃ

laddhanibbacaṇassa paṃsukūlassa dhāraṇaṃ paṃsukūlaṃ, paṃsukūlaṃ sīlamassāti paṃsukūliko, paṃsukūlikassa aṅgaṃ **paṃsukūlikaṅgaṃ**.

Saṅghāṭi-uttarāsaṅga-antaravāsakaṣaṅkhātāṃ ticīvaraṃ sīlamassāti

tecīvariko, tecīvarikassa aṅgaṃ **tecīvarikaṅgaṃ**. **Sapadānacārikaṅganti**

dānaṃ vuccati avakhaṇḍanaṃ, apetaṃ dānato apadānaṃ, anavakhaṇḍananti attho. Saha apadānena sapadānaṃ, avakhaṇḍanavirahitaṃ, anugharanti

vuttaṃ hoti. Sapadānaṃ caritum idamassa sīlanti sapadānacārī,

sapadānacāriyeva sapadānacāriko, tassa aṅgaṃ sapadānacārikaṅgaṃ.

Khalupacchābhattikaṅganti **khalū**ti paṭisedhanatthe nipāto. Pavāritena satā

pacchā laddhaṃ bhattaṃ pacchābhattaṃ nāma, tassa pacchābhattassa

bhojanaṃ pacchābhattabhojanaṃ, tasmim pacchābhattabhojane

pacchābhattasaññaṃ katvā pacchābhattaṃ sīlamassāti pacchābhattiko, na

pacchābhattiko khalupacchābhattiko, samādānavasena

paṭikkhittatirittabhojanassetam nāmaṃ, tassa aṅgaṃ

1. Āraññikaṅganti (Sī)

khalupacchābhattikaṅgaṃ. **Nesajjikaṅgaṃ**ti sayanaṃ paṭikkhipitvā nisajjāya viharitum sīlamassāti nesajjiko, tassa aṅgaṃ nesajjikaṅgaṃ.

Yathāsanthatikaṅgaṃti yadeva santhatam yathāsanthatam, “idaṃ tuyhaṃ pāpuṇāti”ti evaṃ paṭhamam uddiṭṭhasenāsanassetam adhivacanam. Tasmim yathāsanthate viharitum sīlamassāti yathāsanthatiko, tassa aṅgaṃ yathāsanthatikaṅgaṃ. Sabbāneva panetāni tena tena samādānena dhutakilesattā dhutassa bhikkhuno aṅgāni, kilesadhunanato vā dhutanti laddhavohāraṃ ñāṇam aṅgaṃ etesanti **dhutaṅgaṃ**. Atha vā dhutāni ca tāni paṭipakkhānaṃ dhunanato aṅgāni ca paṭipattiyāti **dhutaṅgaṃ**. Evaṃ tāvettha atthato viññātabbo vinicchayo. Sabbāneva cetāni samādānacetanālakkhaṇāni. Vuttampi cetam—

“Yo samādiyati, so puggalo. Yena samādiyati, cittacetasikā etc dhammā. Yā samādānacetanā, tam dhutaṅgaṃ, yaṃ paṭikkhipati, tam vatthun”ti¹.

Sabbāneva ca loluppaiddhamśanarasāni, nilloluppabhāvapaccupaṭṭhānāni, appicchatādi-ariyadhammapadaṭṭhānāni. Evamettha lakkhaṇādīhi vinicchayo veditabbo.

Vīriyasamādānampīti vīriyaggahaṇampi. **Kāmaṃ**ti ekaṃsatthe nipāto. **Taco ca nhāru cāti** chavi ca nhāruvalliyo ca. **Aṭṭhi cāti** sabbā aṭṭhiyo ca. **Avasissatūti** tiṭṭhatu. **Upasussatu maṃsalohitanti** sabbam maṃsaṇca lohitaṇca sukkhatu². “Taco”ti ekaṃ aṅgaṃ, “nhārū”ti ekaṃ, “aṭṭhī”ti ekaṃ, “upasussatu maṃsalohitan”ti ekaṃ aṅgaṃ. **Yaṃ tanti** upari vattabbapadena sambandho. **Purisathāmenāti** purisassa kāyikena balena **balenāti** ñāṇabalena. **Vīriyenāti** cetasikañāṇavīriyatejēna. **Parakkamenāti** param param ṭhānaṃ akkamanena ussāhappattavīriyena. **Pattabbanti** yaṃ tam pāpuṇitabbam. **Na tam apāpuṇitvāti** tam pattabbam appatvā. **Vīriyassa saṇṭhānam**³ bhavissatīti vuttappakārassa vīriyassa sithilattam osīdanam na bhavissati. “Paṭṭhānaṃ”tipi⁴ pāṭho, ayamevattho. **Cittam paggaṇhātīti** cittam ussāham gaṇhāpeti. **Padahatīti** patiṭṭhāpeti.

1. Visuddhi 1. 59 piṭṭhe.

3. Santhānam (Sī), saṇḍānam (Syā)

2. Sussatu (Syā), ṭhassatu (Ka)

4. Saṇṭhānantipi (Sī, Syā)

Nāsissanti na khādissāmi na bhuñjissāmi. **Na pivissāmīti** yāgupānādīni na pivissāmi. **Vihārato na nikkhameti** senāsanato bahi na nikkhameyyaṃ. **Napi passam nipāte**ssanti passam¹ mañce vā pīthe vā bhūmiyaṃ vā kaṭasantharake vā pātanam ṭhapanam na karissāmi. **Taṇhāsalle anūhateti** taṇhāsankhāte kaṇḍe anuddhaṭṭe, avigateti attho.

Imam pallānkanti samantato ābhujitam ūrubaddhāsanam. **Na bhindissāmīti** na vijahissāmi. **Yāva me na anupādāyāti** catūhi upādānehi gahaṇam aggahetvā. **Āsavehīti** kāmāsavādīhi catūhi āsaveti. **Vimuccissatīti** samucchadavimuttiyaṃ na muccissati. **Na tāvāham imamhā āsanā vutṭhahissāmīti**-ādim katvā yāva **rukhamulā nikkhamissāmīti** okāsavasena vuttā. **Imasmiññeva pubbaṇhasamayaṃ ariyadhammaṃ āharissāmīti**-ādim katvā yāva **gimheti** kālavasena vuttā. **Purime vayokhandheti**-ādayo vayavasena vuttā. Tattha **āsanā na vutṭhahissāmīti** nisinnāsanā na uṭṭhahissāmi. **Adḍhayogāti** nikuṇḍagehā. **Pāsādāti** dīghapāsādā. **Hammiyāti** muṇḍacchadanagehā. **Guhāyāti** paṃsuguhāya. **Leṇāti** mariyādachinnacchiddā pabbataleṇā. **Kuṭiyāti** ullittādikuṭiya. **Kūṭāgārāti** kaṇṇikaṃ āropetvā katagehato. **Aṭṭāti** dvāraṭṭālakā. **Malāti** vaṭṭagehā. Uddaṇḍo nāma eko patissayaviseso. “Tichadanageho”tipi eke. **Upaṭṭhānasālāti** sannipātasālā, bhojanasālā vā. **Maṇḍapādayo** pakaṭāyeva. **Ariyadhammanti** anavajjadhammaṃ, ariyānaṃ vā Buddhapacceka buddhabuddhasāvakaṇaṃ dhammaṃ. **Āharissāmīti** mama cittasamīpaṃ ānayissāmi sīlena. **Samāharissāmīti** visesena ānayissāmi samādhinā. **Adhigacchissāmīti** paṭilābhavasena gamissāmi tadanāgena. **Phassayissāmīti** phussissāmi maggena. **Sacchikarissāmīti** pacchakkham karissāmi phalena. Atha vā sotāpattimaggena **āharissāmi**. Sakadāgāmi maggena **samāharissāmi**, anāgāmi maggena **adhigacchissāmi**, arahattamaggena **phassayissāmi**, paccavekkhaṇena **sacchikarissāmi**. Dvīsupi nāyesu phassayissāmīti nāmakāyena nibbānaṃ phussissāmīti attho.

Apuṭṭhoti mūlapadam, tassa apucchitoti attho. **Apucchitoti** ajānāpito. **Ayācitoti** anāyācīto. **Anajjhesitoti**

1. Sīsam (Syā), pāsūm (Ka)

anāṇāpito, “na icchito”ti eke. **Apasāditoti** na pasādāpito. **Pāvadatīti** kathayati. **Ahamasmīti** ahaṃ asmi bhavāmi. **Jātiyā vāti** khattiyabrāhmaṇajātiyā vā. **Gottena vāti** Gotamādigottena vā. **Kolaputtiyena vāti** kulaputtabhāvena vā. **Vaṇṇapokkharatāya vāti** sarīrasundaratāya vā. **Dhanena vāti** dhanasampattiya vā. **Ajjhenena vāti** ajjhāyakaraṇena vā. **Kammāyatanena vāti** kammameva kammāyatanam, tena kammāyatanena, kasigorakkhakammadinā vā. **Sippāyatanena vāti** dhanusippadinā vā. **Vijjāṭṭhānena vāti** aṭṭhārasavijjāṭṭhānena vā. **Sutena vāti** bahussutaguṇena vā. **Paṭibhānena vāti** kāraṇākāraṇapaṭibhānasāṅkhātāñāṇena vā. **Aññataraññatarena vā vatthunāti** jāti-ādīnam ekekena vatthunā vā.

Uccā kulāti khattiyabrāhmaṇakulā, etena jātigottamahattaṃ dīpeti. **Mahābhogakulāti** gahapatimahāsālakulā, etena aḍḍhamahattaṃ dīpeti. **Uḷārabhogakulāti** avasesavessādikulā, etena pahūtajātarūparajatādīm dīpeti. Caṇḍālāpi hi uḷārabhogā honti. **Ñātoti** pākaṭo. **Yasassīti** parivārasampanno. **Suttantikoti** suttante niyutto. **Vinayadharoti** Vinayapiṭakadharo. **Dhammakathikoti** ābhidhammiko. **Āraññikoti** ādayo dhutaṅgapubbaṅgamapaṭipattidassanattamaṃ vuttā. **Paṭhamassa jhānassa lābhīti** ādayo rūpārūpa-aṭṭhasamāpattiyo dassetvā paṭivedhadassanavasena vuttā. **Pāvadatīti** mūlapadam. **Kathetīti** “piṭakācariyosmi”ti kathayati. **Bhaṇatīti** “dhutaṅgikomhī”ti pākaṭam karoti. **Dīpayatīti** “rūpajjhānam lābhīmhi”ti paridīpayati. **Voharatīti** “arūpajjhānam lābhīmhi”ti vākyabhedam karoti.

Khandhakusalāti pañcasu khandhesu salakkhaṇasāmaññalakkhaṇesu chekā, ñātatīraṇapahānavasena kusalāti attho. **Dhātu-**
āyatanapaṭiccasamuppādādisupi ese va nayo. **Nibbānakusalāti** nibbāne chekā. **Anariyānanti** na ariyānam. **Eso dhammoti** eso sabhāvo. **Bālānanti** apaṇḍitānam. **Asappurisānanti** na sobhanapurisānam. **Attāti** attānam.

18. **Santoti** rāgādikilesūpasamena santo. Tathā **abhinibbutatto**. **Iti’hanti** sīlesu **akatthamānoti** “ahamasmi

sīlasampanno”ti-ādinā nayena iti sīlesu akatthamāno, sīlanimittam attupanāyikaṃ vācam abhāsamānoti vuttam hoti. **Tamariyadhammam kusalā vadantī**ti tassa tam akatthanam “ariyadhammo eso”ti Buddhādayo khandhādikusalā vadanti. **Yassussadā natthi kuhiñci loketi** yassa khīṇāsavassa rāgādayo sattussadā kuhiñci loke natthi. Tassa tam akatthanam “ariyadhammo eso”ti evam kusalā vadantīti sambandho.

Santoti mūlapadam. **Rāgassa samitattā**ti rañjanalakkhaṇassa rāgassa samitabhāvena. **Dosā**disupi eseṇa nayo. **Vijjhātattā**ti sabbapariḷāhanam jhāpitattā. **Nibbutattā**ti sabbasantāpānam nibbāpitabhāvena. **Vigatattā**ti sabbākusalābhisaṅkhārānam vigatabhāvena dūrabhāvena. **Paṭipassaddhattā**ti sabbākārena abhappattikabhāvena¹. **Sattannam dhammānam bhinnattā bhikkhū**ti upari vattabbānam saddhammānam bhinditvā ṭhitabhāvena bhikkhu. Sakkāyadīṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsoti ime tayo kilesā sotāpattimaggena bhinnā, rāgo dosoti ime dve kilesā oḷārikā sakadāgāmimaggena bhinnā, te eva aṇusahagatā anāgāmimaggena bhinnā, moho mānoti ime dve kilesā arahattamaggena bhinnā. Avasese kilese dassetuṃ “**bhinnāssa honti pāpakā akusalā dhammā**”ti āha. **Samkilesikā**ti kilesapaccayā. **Ponobhavikā**ti punabbhavadāyikā. **Sadarā**ti kilesadarathā ettha santīti sadarā. “Saddarā”tipi pāṭho, sahadarathāti attho. **Dukkhavipākā**ti phalakāle dukkhadāyikā. **Āyatim jātijarāmarāṇiyā**ti anāgate jātijarāmarāṇassa paccayā.

Pajjena katena attanāti gāthāya ayaṃ piṇḍattho—yo attanā bhāvitena maggena parinibbānam gato, kilesaparinibbānam patto, parinibbānatattā eva ca **vitiṇṇakāṅkho** vipattisampattihānivuddhi-ucchedasassata-apuññapuññappabhedam **bhavañca vibhavañca vippahāya** maggavāsam **vusitavā** khīṇapunabbhavoti etesaṃ thutivacanānam araho **so bhikkhū**ti.

1. Passaddhupattikabhāvena (Syā)

Iti'hanti, idahantīti duvidho pātho. **Itīti padasandhi-**ādayo sandhāya “idahān”ti pāṭhaṃ na rocenti¹. Tattha **itīti** yaṃ vuttaṃ. **Padasandhīti** padānaṃ sandhi padasandhi, padaghaṭananti attho. **Padasaṃsaggoti** padānaṃ ekībhāvo. **Padapāripūrīti** padānaṃ paripūraṇaṃ dvinnāṃ padānaṃ ekībhāvo. **Akkharasamavāyoti** ekībhūtopi aparipuṇṇopi hoti, ayaṃ na evaṃ. Akkharānaṃ samavāyo sannipāto hotīti dassanattamaṃ “akkharasamavāyo”ti āha. **Byañjanasiliṭṭhatāti** byañjanasamuccayo padamīti vuttānaṃ byañjanānaṃ atthabyañjanānaṃ atthabyattikāraṇānaṃ vā madhurabhāvattā pāṭhassa mudubhāvo. **Padānupubbatā metanti** padānaṃ anupubbabhāvo padānupubbatā, padapaṭipāṭibhāvoti attho. **Metanti** etaṃ. Katamanti ce? **Itīti** idaṃ. **Metanti** ettha ma-kāro padasandhivasena vutto. **Katthī hotīti** “ahamasmi sīlasampanno”ti attānaṃ ukkaṃsetvā kathanasīlo hoti. **Kīṭṭhatīti** vuttanayena kathayati. **Vikatthatīti** vividhā² kathayati. **Katthanāti** kathanā. **Āratoti** dūrato rato. **Viratoti** ṭhānaśāntivasena vigatabhāvena rato. **Paṭiviratoti** tato nivattitvā sabbākārena viyutto hutvā rato. Tattha pisācaṃ viya disvā palāto ārato. Hatthimhi maddante viya paridhāvitvā gato virato. Yodhasampahāraṃ viya pothetvā maddetvā gato paṭivirato.

Khīṇāsavassāti khīṇakilesāsavassa. **Kammussadoti** puññābhisaṅkhāra-apuññābhisaṅkhāra-āneñjābhisaṅkhārasaṅkhātānaṃ kammānaṃ ussado-usannatā. **Yassimeti** yassa³ khīṇāsavassa ime ussadā.

19. Evaṃ khīṇāsavapaṭipattiṃ dassetvā idāni diṭṭhigatikānaṃ titthiyānaṃ paṭipattiṃca dassento āha “**pakappitā saṅkhatā**”ti. Tattha **pakappitāti** parikappitā. **Saṅkhatāti** paccayābhisaṅkhatā. **Yassāti** yassa kassaci diṭṭhigatikassa. **Dhammāti** diṭṭhiyo. **Purakkhatāti** purato katā. **Santīti** saṃvijjanti. **Avivādātāti** avodātā. **Yadattani passati ānisaṃsaṃ, taṃ nissito kuppapaṭiccasantinti** yassete diṭṭhidhammā ‘purakkhatā avodātā santi, so evaṃvidho yasmā attani tassā diṭṭhiyā diṭṭhadhammikaṃca sakkārādiṃ samparāyikaṃca gativisesādiṃ ānisaṃsaṃ sampassati, tasmā taṃca ānisaṃsaṃ, taṃca kuppatāya ca paṭiccasamuppannatāya ca sammutisantitāya ca

1. Āropenti (Syā)

2. Vividhaṃ (Sī, Syā)

3. Tassimeti tassa (Sī, Syā)

kuppapaṭiccasantisāṅkhātāṃ diṭṭhiṃ nissito ca hoti. So taṃ nissitattā attānaṃ vā ukkaṃseyya, pare vā vambheyya abhūtehipi guṇadoschi.

Saṅkhatāti mūlapadaṃ. **Saṅkhatā**ti paccayehi samāgantvā katā. Upasaggavasena padaṃ vaḍḍhitā. **Abhisāṅkhatā**ti paccayehi abhikatā. **Sanṭhapitā**ti paccayavaseneva sammā ṭhapitā. **Aniccā**ti hutvā abhāvena. **Paṭiccasamuppannā**ti vatthārammaṇaṃ paṭicca uppannā. **Khayadhammā**ti kamena khayasabhāvā. **Vayadhammā**ti pavattivasena parihāyanasabhāvā. **Virāgadhammā**ti anivattī hutvā vigacchanasabhāvā. **Nirodhadhammā**ti nirujjhanasabhāvā, anuppattidhammā hutvā nirujjhanasabhāvāti attho. **Diṭṭhigatikassā**ti dvāsaṭṭhidiṭṭhiyo gahetvā ṭhitapuggalassa.

Purekkhārāti pure katā. **Taṇhādhajoti** ussāpitaṭṭhena taṇhādhajo, taṇhāpaṭākā assa atthīti taṇhādhajo. Purecārikaṭṭhena taṇhā eva ketu assāti **taṇhāketu**. **Taṇhādhigateyyoti** chandādhipativasena, taṇhā adhipatito āgatāti vā taṇhādhigateyyo, taṇhādhigati vā etassa atthīti taṇhādhigateyyo. **Diṭṭhidhajādīsupi** eseva nayo. **Avodātā**ti aparisuddhā. **Saṃkiliṭṭhā**ti sayāṃ kiliṭṭhā. **Saṃkilesikā**ti tapanīyā.

Dve ānisaṃse passatīti dve guṇe dakkhati. **Diṭṭhadhammikañca ānisaṃsanti** imasmiṃyeva attabhāve paccakkhadhammānisaṃsañca. **Samparāyikanti** paraloke pattabbaṃ ānisaṃsañca. **Yaṃdiṭṭhiko satthā hotīti** satthā yathāladdhiko bhavati. **Taṃdiṭṭhikā sāvakā hontīti** tassa vacanaṃ suṇantā sāvakāpi tathāladdhikā honti. **Sakkarontīti** sakkārappattaṃ karonti. **Garuṃ karontīti** garukārappattaṃ karonti. **Mānentīti** manasā piyāyanti. **Pūjentīti** catupaccayābhihārapūjāya pūjenti. **Apacitīm karontīti** apacitippattaṃ karonti. Tattha yassa cattāro paccaye sakkaritvā su-abhisāṅkhate paṇīte katvā¹ denti, so sakkato. Yasmiṃ garubhāvaṃ paṭṭhapetvā denti, so garukato. Yaṃ manasā² piyāyanti, so mānito. Yassa sabbampetaṃ karonti, so pūjito. Yassa abhivādanapaccupaṭṭhāna-añjalikammādivasena paramanipaccakāraṃ karonti, so apacito.

1. Paṇīte paṇīte katvā (Sī, Syā)

2. Manussā (Sī)

Keci “**sakkaronti** kāyena, **garuṃ karonti** vācāya, **mānenti** cittena, **pūjenti** lābhenā”ti vaṇṇayanti. **Alaṃ nāgattāya vāti** nāgabhāvāya nāgarājabhāvāya vā alaṃ pariyattaṃ. **Supaṇṇattāya vāti** supaṇṇarājabhāvāya. **Yakkhattāya vāti** yakkhasenāpatibhāvāya. **Asurattāya vāti** asurabhāvāya. **Gandhabbattāya vāti** gandhabbadevaghāṭe nibbattabhāvāya. **Mahārājattāya vāti** catunnaṃ mahārājānaṃ aññatarabhāvāya. **Indattāya vāti** sakkabhāvāya. **Brahmattāya vāti** brahmakāyikādīnaṃ aññatarabhāvāya. **Devattāya vāti** sammutidevādīnaṃ aññatarabhāvāya. **Suddhiyāti** parisuddhabhāvāya alaṃ pariyattaṃ. **Visuddhiyāti** sabbamalarahita-accantaparisuddhabhāvāya. **Parisuddhiyāti** sabbākārena parisuddhabhāvāya.

Tattha tiracchānayoniyaṃ adhipaccattaṃ¹ suddhiyā. Devaloke adhipaccattaṃ¹ visuddhiyā. Brahma-loke adhipaccattaṃ parisuddhiyā. Caturāsītikappasahassāni atikkamitvā muccanattamaṃ **muttiyā**. Antarāyābhāvena muccanattamaṃ **vimuttiyā**. Sabbākārena muttiyā **parimuttiyā**. **Sujjhantīti** tasmiṃ samaye pabbajitabhāvena suddhiṃ pāpuṇanti. **Visujjhantīti** pabbajjaṃ gahetvā paṭipattiyā yuttabhāvena vividhena sujjhanti. **Parisujjhantīti** nipphattiṃ pāpetvā sabbākārena sujjhanti. **Muccanti** tesāṃ samayan taradhammena. **Vimuccanti** etassa Satthuno ovādena. **Parimuccanti** etassa Satthuno anusāsanena. **Sujjhissāmīti** ādayo anāgatavasena vuttā. **Āyatimphalapāṭikaṅkhīti** anāgate vipākaphalamākaṅkhamāno. Idaṃ diṭṭhigatikānaṃ icchāmattaṃ². Diṭṭhigataṃ hi ijjhamānaṃ³ nirayaṃ vā tiracchānayoniṃ vā nipphādeti.

Accantasantīti ati-antanissaraṇasanti. **Tadaṅgasantīti** paṭhamajjhānādiguṇaṅgena nīvaraṇādi-aguṇaṅgaṃ sametīti jhānaṃ tadaṅgasanti. **Sammutisantīti** samāhāravasena diṭṭhisanti. Tā vibhāvato dassetuṃ “**katamā accantasanti**”ti-ādimāha. **Amataṃ nibbānanti** evamādayo heṭṭhā vuttatthāyeva. **Paṭhamāṃ jhānaṃ samāpannassa nīvaraṇāsantā** hontīti evamādayo anto-appanāyaṃ atisayavasena vuttā. Api ca sammutisantīti imasmiṃ atthe adhippetā, santīti itare dve santiyo paṭikkhipitvā sammutisantimeva dīpeti. **Kuppasantīti** vipākajanakavasena parivattanavasena

1. Ādhipaccaṃ (Sī), ādhipaccatthaṃ (Syā)

2. Ajjhāciṇṇaṃ (Sī, Syā)

3. Icchamānaṃ (Sī)

calasantim. **Pakuppasantinti** visesena calasantim. **Eritasantinti** kampanasantim. **Sameritasantinti** visesena kampitasantim. **Calitasantinti** tasseva vevacanam. **Ghaṭṭitasantinti** pīlitasantim. **Santim nissitoti** diṭṭhisāṅkhātāṃ santim nissito. **Assitoti** āsito visesena nissito. **Allīnoti** ekībhūto.

20. Evaṃ nissite tāva “**Diṭṭhīnivesā -pa- ādiyatī ca dhamman**”ti tattha **diṭṭhīnivesā**ti idaṃsaccābhīnivesasāṅkhātāni diṭṭhīnivesanāni. **Na hi svātivattā**ti sukhena ativattitabbā na honti. **Dhammesu niccheyya samuggahī**tanti dvāsaṭṭhidiṭṭhigatesu¹ taṃ taṃ samuggahitaṃ abhīniviṭṭhadhammaṃ nicchīnitvā pavattā diṭṭhīnivesā na hi svātivattāti vuttaṃ hoti. **Tasmā naro tesu nivesanesu, nirassatī ādiyatī ca dhammanti** yasmā na hi svātivattā, tasmā naro tesuyeva diṭṭhīnivesanesu ajasīla gosīlakukkurasīla pañcātapa maruppapāta ukkuṭikappadhāna kaṇṭakāpassayādibhedam sathhāram dhammakkhānam gaṇādibhedañca taṃ taṃ dhammaṃ nirassati ca ādiyati ca jahati ca gaṇhāti ca vanamakkaṭo viya taṃ taṃ sākhaṇṭi vuttaṃ hoti.

Evaṃ nirassanto ca ādiyanto ca anavaṭṭhitacittattā asantehipi guṇadosehi attano vā parassa vā yasāyasaṃ uppādeyya. **Durativattā**ti atikkamituṃ dukkhā. **Duttarā**ti du-uttarā. **Duppatarā dussamatikkamā dubbīnivattā**ti² upasaggena vaḍḍhitā.

Nicchīnitvāti sassatavasena nicchayaṃ katvā. **Vīnicchīnitvā**ti attavasena nānāvidhena vīnicchayaṃ katvā. **Vīcīnitvā**ti pariyesitvā. **Pavīcīnitvā**ti attaniyavasena sabbākārena pariyesitvā. “Nīcīnitvā vīcīnitvā”tipi pāṭho. **Odhiggā**hoti avadhiyitvā gāho³. **Bilaggā**hoti koṭṭhāsavasena gāho “bilaso vibhajitvā”ti-ādīsu viya⁴. **Varaggā**hoti uttamagāho. **Koṭṭhāsaggā**hoti avayavavasena gāho. **Uccayaggā**hoti rāsivasena gāho. **Samuccayaggā**hoti koṭṭhāsavasena rāsivasena ca gāho. **Idam saccanti** idameva sabhāvaṃ. **Tacchanti** tathabhāvaṃ aviparītasabhāvaṃ. **Tathanti** vipariṇāmarahitaṃ. **Bhūtanti** vijjamānaṃ. **Yāthāvanti** yathāsabhāvaṃ. **Aviparītanti** na viparītaṃ.

1. Dvīsaṭṭhidhammesu (Ka)

3. Odissaggāhoti avisesetvā Gāho (Syā)

2. Dubbīnivattāti (Sī, Syā, Ka)

4. Dī 2. 234; Ma 1. 73 piṭṭhesu.

Nirassatīti ni-assati vikkhipati. **Paravicchindanāya vāti** parehi vissajjāpanena. **Anabhisambhuṇanto vāti** asampāpuṇanto vā asakkonto vā vissajjeti. **Paro vicchindetīti** añño viyogaṃ karoti. **Natthetthāti** natthi ettha. **Sīlaṃ anabhisambhuṇantoti** sīlaṃ asampādentoti. **Sīlaṃ nirassatīti** sīlaṃ vissajjeti. Ito paresupi eseva nayo.

21. Yo panāyaṃ sabbadiṭṭhigatādidosaḍḍhanāya paññāya samannāgatattā dhono, tassa **Dhonassa hi -pa- anūpayo so**. Kirī vuttaṃ hoti? Dhonadhammasamannāgamā **dhonassa** dhutasabbapāpassa arahato katthaci **loke** tesu tesu **bhavesu** saṅkappanā **diṭṭhi natthi**. So tassā diṭṭhiyā abhāvā, yāya ca attanā kataṃ pāpakammaṃ paṭicchādentā titthiyā māyāya vā mānena vā evaṃ agatīṃ gacchanti, tampi **māyañca mānañca pahāya dhono** rāgādināṃ dosānaṃ **kena gaccheyya**, diṭṭhadhamme samparāye vā nirayādisu gativisesesu kena saṅkhaṃ gaccheyya, **anūpayo so**, so hi taṇhādiṭṭhi-upayānaṃ dvinnāṃ abhāvena anūpayoti.

Kimkāraṇāti kena kāraṇena. **Dhonā vuccati paññāti** dhonā iti kimkāraṇa paññā kathīyati. **Tāya paññāya kāyaduccaritanti** tāya vuttappakārāya paññāya kāyato pavattaṃ duṭṭhu kilesapūṭikattā vā caritanti kāyaduccaritaṃ. **Dhūtañca dhotañcāti** kampitañca dhovitañca. **Sandhotañcāti** sammā dhovitañca. **Niddhotañcāti** visesena suṭṭhu niddhotañca. **Rāgo dhuto cāti-** ādayo catunnaṃ maggānaṃ vasena yojetabbā.

Sammādiṭṭhiyā micchādiṭṭhi dhutā cāti maggasampayuttāya sammādiṭṭhiyā micchādiṭṭhi kampitā calitā dhovitā. **Sammāsaṅkappādisupi** eseva nayo. Vuttaṃ hetuṃ “sammādiṭṭhikassa bhikkhave micchādiṭṭhi nijjiṇṇā hoti”ti suttam¹ vitthāretabbaṃ. **Sammāñāṇenāti** maggasampayuttañāṇena, paccavekkhaṇañāṇena vā. **Micchāñāṇanti** viparītañāṇaṃ ayāthāvañāṇaṃ, pāpakiriyāsu upacintāvasena² pāpaṃ katvā “sukataṃ mayā”ti paccavekkhaṇākārena

1. Am 3. 430; Dī 3. 259 piṭṭhesu.

2. Sukhumacintāvasena (Syā), upāyacintāvasena (Ka)

ca uppanno moho. **Sammāvimuttiya micchāvimutti**ti samucchadavimuttiya viparītā ayāthāvavimuttiyeva citovimuttisaññitā”¹.

Arahā imehi dhoneyyehi dhammehiti rāgādīhi kilesehi dūre thito arahā imehi vuttappakārehi kilesadhovanehi dhammehi upeto hoti. **Dhono**ti Dhono puggalo, teneva “**so dhutarāgo**”ti-ādayo āha.

Māyā vuccati vañcanikā cariyāti vañcanakiriyaṃ vañcanakaraṇaṃ assā atthīti vañcanikā cariyā. **Tassa paṭicchādanahetū**ti tesaṃ duccharitānaṃ appakāsanakāraṇā. **Pāpikaṃ icchaṃ paṇidahatī**ti lāmaṃ patthanaṃ patiṭṭhāpeti. “**Mā maṃ jaññā**”ti icchatīti “mayhaṃ kataṃ pāpaṃ pare mā jānimsū”ti paccāsīsatī. **Saṅkappetī**ti vitakkaṃ uppādeti. **Vācaṃ bhāsati**ti jānaṃyeva paṇṇattiṃ vītikkamanto bhikkhu bhāriyaṃ karoti. “Amhākaṃ vītikkamaṭṭhānaṃ nāma natthi”ti upasanto viya bhāsati. **Kāyena parakkamatī**ti “mayā kataṃ idaṃ pāpakammaṃ mā keci jānimsū”ti kāyena vattaṃ karoti. Vijjamānosapaṭicchādanato cakkhumohanamāyā assāti māyāvī, māyāvino bhāvo **māyāvitā**. Katvā pāpaṃ puna paṭicchādanato aticca assarati etāya sattoti **accasarā**. Kāyavācākiriyaṃ aññathā dassanato vañcetīti **vañcanā**. Etāya sattā nikarontīti **nikati**, micchā karontīti attho. “Nāhaṃ evaṃ karomī”ti pāpānaṃ vikkhipanato **nikiraṇā**. “Nāhaṃ evaṃ karomī”ti parivajjanato **pariharaṇā**. Kāyādīhi saṃharaṇato **gūhanā**. Samabhāgena gūhanā **parigūhanā**. Tiṇapaṇṇehi viya gūthaṃ kāyavacīkammehi pāpaṃ chādetīti **chādanā**. Sabbato bhāgena chādanā **paricchādanā**. Na uttāniṃ katvā dassetīti **anuttānikammaṃ**. Na pākaṭaṃ katvā dassetīti **anāvikammaṃ**. Suṭṭhu chādanā **vocchādanā**. Katapaṭicchādanavasena punapi pāpassa karaṇato **pāpakiriya**. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ katapaṭicchādanalakkhaṇā māyā nāma vuccati, yāya samannāgato puggalo bhasmapaṭicchanno viya aṅgāro, udakapaṭicchanno viya khāṇu, pilotikapaliveṭhitaṃ viya ca satthaṃ hoti.

1. Ayāthāvavimuttasseva sato vimuttisaññitā (Si)

Ekavidhena mānoti ekaparicchedena ekakoṭṭhāsena māno. **Yā cittassa unnatīti** yā cittassa abbhussāpanā, ayaṃ mānoti attho. Ettha puggalaṃ anāmasitvā nibbattitamānova vutto.

Attukkaṃsanamānoti attānaṃ upari ṭhapanamāno.

Paravambhanamānoti pare lāmakakaraṇamāno. Ime dve mānā yebhuyyena tathā pavattākārasena vuttā.

“Seyyohamasmi”ti mānoti jāti-ādīni nissāya “ahamasmi seyyo”ti uppanno māno. **Sadisamānādisupi** eseva nayo. Evamimepi tayo mānā puggalavisesaṃ anissāya tathā pavattākārasena vuttā. Tesu ekeko tiṇṇampi seyyasadisahīnānaṃ uppajjati. Tattha “seyyohamasmi”ti māno seyyasseva yāthāvamāno, sesānaṃ ayāthāvamāno. **“Sadisohamasmi”ti māno** sadisasseva yāthāvamāno, sesānaṃ ayāthāvamāno. **“Hīnohamasmi”ti māno** hīnasseeva yāthāvamāno, sesānaṃ ayāthāvamāno.

Catubbidhena māno lokadhammasena vutto. Pañcavidhena māno pañcakāmaguṇasena vutto. Chabbidhena māno cakkhādisampattivaseṇa vutto. Tattha **mānaṃ janetīti** mānaṃ uppādeti.

Sattavidhena mānaniddese **mānoti** unnamo. **Atimānoti** “jāti-ādīhi mayā sadiso natthi”ti atikkamitvā maññanavasena uppanno māno. **Mānātimānoti** “ayaṃ pubbe mayā sadiso, idāni ahaṃ seṭṭho, ayaṃ hīnataro”ti uppanno māno. Ayaṃ bhārātibhāro viya purimaṃ sadisamānaṃ upādāya mānātimāno nāmāti dassetuṃ **“mānātimāno”ti āha**. **Omānoti** hīnamāno. Yo “hīnohamasmi”ti māno nāma vutto, ayaṃ omāno nāma. Api cettha “tvaṃ jātima, kākajāti viya te jāti. Tvaṃ gottavā, caṇḍālagottaṃ viya te gottaṃ. Tuyhaṃ saro atthi, kākasaro viya te saro”ti evaṃ attānaṃ heṭṭhā katvā pavattanavasena ayaṃ “omānā”ti veditabbo.

Adhimānoti cattāri saccāni appatvā pattasaññissa, catūhi maggehi kattabbe kicce akateyeva katasaññissa, catusaccadhamme anadhigate

adhigatasaññissa, arahatte asacchikate sacchikatasaññissa uppanno adhigatamāno adhimāno nāma. Ayaṃ pana kassa uppajjati, kassa na uppajjati? Ariyasāvakassa tāva na uppajjati. So hi maggaphalanibbānapahīnakilesāvasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇena sañjātasomanasso ariyaguṇapaṭivedhe nikkāṅkho, tasmā sotāpannādīnaṃ “ahaṃ sakadāgāmī”ti-ādivasena māno na uppajjati, dussīlassa ca na uppajjati. So hi ariyaguṇādhigame nirāsova. Sīlavatopi pariccattakammaṭṭhānassa niddārāmatādimanuyuttassa na uppajjati, parisuddhasīlassa pana kammaṭṭhāne appamattassa nāmarūpaṃ vavatthapetvā paccayapariggahena vitiṇṇakaṅkhassa tilakkhaṇaṃ āropetvā saṅkhāre sammasantassa āradhavi-passakassa uppajjati, uppanne ca suddhasamathalābhī suddhavipassanālābhī vā antarā ṭhabeti. So hi dasapi vassāni vīsampi vassāni tiṃsampi vassāni asītipi vassāni kilesasamudācāraṃ apassanto “ahaṃ sotāpanno”ti vā “sakadāgāmī”ti vā “anāgāmī”ti vā maññati, samathavipassanālābhī pana arahatteyeva ṭhabeti. Tassa hi samādhibalena kilesā vikkhambhitā, vipassanābalena saṅkhārā supariggahitā, tasmā satṭhipi vassāni asītipi vassāni vassasatampi kilesā na samudācaranti, khīṇāsavasassa cittācāro hoti. So evaṃ dīgharattaṃ kilesasamudācāraṃ apassanto antarā atṭhatvāva “arahā ahan”ti maññati.

Asmimānoti rūpe asmīti-ādinā nayena pañcasu khandhesu “ahaṃ rūpādayo”ti uppanno māno. **Micchāmānoti** pāpakehi kammāyatanasippāyatanavijjāṭṭhānasutapaṭibhānasīlabbatehi, pāpikāya ca diṭṭhiyā uppanno māno. Tattha **pāpakam kammāyatanaṃ** nāma kevaṭṭamacchabandhanesādānaṃ kammaṃ. **Pāpakam sippāyatanaṃ** nāma macchajālakhīpakumīnakaraṇesu ceva pāsa-oḍḍanasūlāropanādīsu ca chekatā. **Pāpakam vijjāṭṭhānaṃ** nāma yā kāci parūpaghātavijjā. **Pāpakam sutam** nāma bhāratayuddhasītāharaṇādipaṭisaṃyuttaṃ. **Pāpakam paṭibhānaṃ** nāma dubbhāsitaṃyuttaṃ kappanāṭakavilappanādi¹paṭibhānaṃ. **Pāpakam sīlaṃ** nāma ajasilaṃ gosilaṃ. **Vatampi** ajavatagovatameva. **Pāpikā diṭṭhi** pana dvāsaṭṭhiyā diṭṭhigatesu yā kāci diṭṭhi. **Atṭhavidhamāno** uttānatthoyeva.

1. ...vilambanāṭakādi (Sī)

Navavidhena mānaniddese **seyyassa “seyyohamasmī”**ti-ādayo nava mānā puggalaṃ nissāya vuttā. Ettha pana **seyyassa “seyyohamasmī”**ti māno rājānañceva pabbajitānañca uppajjati. Rājā hi “raṭṭhena vā dhanavāhanehi vā ko mayā sadiso atthī”ti etaṃ mānaṃ karoti. Pabbajitopi “sīladhutaṅgādīhi ko mayā sadiso atthī”ti etaṃ mānaṃ karoti.

Seyyassa “sadiso hamasmī”ti mānopi etesaṃyeva uppajjati. Rājā hi “raṭṭhena vā dhanavāhanehi vā aññarājūhi saddhiṃ mayhaṃ kiṃ nānākaraṇaṃ”ti etaṃ mānaṃ karoti. Pabbajitopi “sīladhutaṅgādīhi aññena bhikkhunā mayhaṃ kiṃ nānākaraṇaṃ”ti etaṃ mānaṃ karoti.

Seyyassa “hīno hamasmī”ti mānopi etesaṃyeva uppajjati. Yassa hi rañño raṭṭhaṃ vā dhanavāhanādīni vā nātisampannāni honti, so “mayhaṃ ‘rājā’ti vohārasukhamattakameva, kiṃ rājā nāma ahan”ti etaṃ mānaṃ karoti. Pabbajitopi appalābhasakkāro “ahaṃ dhammakathiko, bahussuto, mahātheroti kathāmattameva, kiṃ dhammakathiko nāmāhaṃ, kiṃ bahussuto nāmāhaṃ, kiṃ mahāthero nāmāhaṃ, yassa me lābhasakkāro natthī”ti etaṃ mānaṃ karoti.

Sadisassa “seyyohamasmī”ti mānādayo amaccādīnaṃ uppajjanti. Amacco vā hi raṭṭhiyo vā “bhogayānavāhanādīhi ko mayā sadiso añño rājapuriso atthī”ti vā, “mayhaṃ aññehi saddhiṃ kiṃ nānākaraṇaṃ”ti vā, “amaccoti nāmameva mayhaṃ, ghāsacchādanamattampi me natthi, kiṃ amacco nāmāhan”ti vā ete māne karoti.

Hīnassa “seyyohamasmī”ti mānādayo dāsādīnaṃ uppajjanti. Dāso hi “mātito vā pitito vā ko mayā sadiso añño dāso nāma atthi, aññe jīvitum asakkontā kucchihetu dāsā nāma jātā, ahaṃ pana paveṇī-āgatattā seyyo”ti vā, “paveṇī-āgatabhāvena ubhatosuddhikadāsattena asukadāsena nāma saddhiṃ kiṃ mayhaṃ nānākaraṇaṃ”ti vā, “kucchivasenāhaṃ dāsabyaṃ upagato, mātāpitukoṭiyā pana me dāsaṭṭhānaṃ natthi, kiṃ dāso nāma ahan”ti vā ete māne karoti. Yathā ca dāso, evaṃ pukkusacaṇḍālādayopi ete māne karontiyeva.

Ettha ca seyyassa “seyyohamasmī”ti uppannamānova yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Tathā sadisassa “sadisohamasmī”ti, hīnassa “hīnohamasmī”ti uppannamānova yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Tattha yāthāvamānā arahattamaggavajjhā, ayāthāvamānā sotāpattimagavajjhā.

Ettha ca seyyassa “seyyohamasmī”ti māno uttamassa uttamaṭṭhena “aham seyyo”ti evaṃ uppannamāno, seyyassa “sadisohamasmī”ti māno uttamassa samaṭṭhena “aham sadiso”ti evaṃ uppannamāno. Seyyassa “hīnohamasmī”ti māno uttamassa lāmakaṭṭhena “aham hīno”ti evaṃ uppannamāno. Evaṃ seyyamāno sadisamāno hīnamānoti ime tayo mānā seyyassa uppajjanti. Sadisassāpi aham seyyo, sadiso, hīnoti tayo mānā uppajjanti. Hīnassāpi aham hīno, sadiso, seyyoti tayo mānā uppajjanti.

Dasavidhamānaniddese **idhekacco mānaṃ janeti**ti ekacco puggalo mānaṃ janayati. **Jātiyā vāti** khattiyabhāvādijātisampattiya vā. **Gottena vāti** Gotamagottādinā ukkaṭṭhagottena vā. **Kolaputtiyena vāti** mahākulabhāvena vā. **Vaṇṇapokkharatāya vāti** vaṇṇasampannasarīratāya vā. Sarīraṃ hi “pokkharan”ti vuccati, tassa vaṇṇasampattiya abhirūpabhāvenāti attho. **Dhanena vāti** dhanasampannabhāvena vā, mayhaṃ nidhānagatassa dhanassa paṇaṇaṃ natthīti attho. **Ajjhenena vāti** ajjhāyanavasena vā. **Kammāyatanena vāti** “avasesā sattā chinnapakkhakākasadisā, ahaṃ pana mahiddhiko mahānubhāvo”ti vā, “ahaṃ yaṃ yaṃ kammaṃ karomi, taṃ taṃ samijjhati”ti vā evamādinayappavattena kammāyatanena vā. **Sippāyatanena vāti** “avasesā sattā nisippā, ahaṃ sippavā”ti evamādinayappavattena sippāyatanena vā. **Vijjāṭṭhānena vāti** idaṃ heṭṭhā vuttanayameva. **Sutena vāti** “avasesā sattā appassutā, ahaṃ pana bahussuto”ti evamādisutena vā. **Paṭibhānena vāti** “avasesā sattā appaṭibhānā, mayhaṃ pana paṭibhānapaṇaṇaṃ natthī”ti evamādipaṭibhānena vā. **Aññataraññatarena vā vatthunāti** avuttena aññena vatthunā vā. **Yo evarūpo mānoti** mānakaraṇavasena māno. **Maññanā maññitattanti** ākārabhāvaniddeso. Ussitaṭṭhena **unnati**. Yassuppajjati,

taṃ puggalaṃ unnāmeti ukkhipitvā ṭhapetīti **unnāmo**. Samussitaṭṭhena **dhajo**. Ukkhipanaṭṭhena cittaṃ sampaggaṇhātīti **sampaggāho**. Ketu vuccati bahūsu dhajesu accuggatadhajo. Mānopi punappunaṃ uppajjamāno aparāpare upādāya accuggataṭṭhena ketu viyāti ketu, taṃ ketuṃ icchatīti ketukamyam, tassa bhāvo **ketukamyatā**. Sā pana cittassa, na attano. Tena vuttaṃ “ketukamyatā cittassā”ti. Mānasampayuttaṃ hi cittaṃ ketuṃ icchati, tassa bhāvo, ketusaṅkhāto mānoti. **Dhono māyañca mānañca pahāya pajahitvā** yo so dhono arahā heṭṭhā vuttanayena vinodanabyantikaraṇādivasena kilese pajahitvā ṭhito, so tena rāgadinā kilesena gaccheyya.

Nerayikoti vāti niraye nibbattakasattoti vā. **Tiracchānayanikādisupi** eseva nayo. **So hetu natthīti** yena janakahetunā gatiyādisu nibbatteyya, so hetu natthi. **Paccayoti** tasseva vevacanaṃ. **Kāraṇanti** ṭhānaṃ. Kāraṇaṃ hi tadāyattavuttitāya attano phalassa ṭhānanti vuccati. Tasmā yena hetunā yena paccayena gatiyādisu nibbatteyya, taṃ kāraṇaṃ natthi.

22. Yo pana nesaṃ dvinnaṃ upayānaṃ bhāvena upayo hoti, so **Upayo hi -pa- diṭṭhimidheva sabbanti**. Tattha **upayoti** taṇhādiṭṭhinissito. **Dhammesu upeti vādanti** “ratto”ti vā “duṭṭho”ti vā evaṃ tesu tesu dhammesu upeti vādaṃ. **Anūpayam kena katham vadeyyāti** taṇhādiṭṭhippahānena pana anūpayam khīṇāsavaṃ kena rāgena vā dosena vā katham “ratto”ti vā “duṭṭho”ti vā vadeyya. Evaṃ anupavajjo ca so kim titthiyā viya katapaṭicchādako bhavissatīti adhippāyo. **Attā nirattā na hi tassa atthīti** tassa hi attadiṭṭhi vā ucchedadiṭṭhi vā natthi, gahaṇamuñcanaṃ vāpi attanirattasaññitaṃ natthi. Kimkāraṇā natthīti ce? **Adhosi so diṭṭhimidheva sabbanti**, yasmā so idheva attabhāve ñāṇambunā sabbadiṭṭhigataṃ adhosi pajahi vinodesīti arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesi. Taṃ sutvā rājā attamano Bhagavantaṃ abhivādetvā pakkāmīti.

Rattoti vāti rāgena rattoti vā. **Duṭṭhoti vāti**-ādisupi eseva nayo. **Te abhisankhārā appahīnāti** ye puññāpuñña-āneñjābhisankhārā,

te appahīnā. **Abhisāṅkhārānaṃ appahīnattā**ti tesāṃ vuttappakārānaṃ kammābhisāṅkhārānaṃ na pahīnabhāvena. **Gatīyā vādaṃ upetī**ti pañcannaṃ gatīnaṃ aññatarāya kathanāṃ upagacchati. Tenevāha “**nerayikoti vā -pa-vādaṃ upeti upagacchati**”ti. **Vadeyyā**ti katheyya. **Patitaṃ natthī**ti gahetabbaṃ natthi. **Muñcitabbaṃ natthī**ti muñcivā ṭhitattā mocetabbaṃ natthi.

Yassatthi gahitanti yassa puggalassa “aham mamā”ti gahitaṃ atthi. **Tassatthi muñcitabbanti** tassa puggalassa mocetabbaṃ atthi. Upari padāni parivattetvā yojetabbāni. **Gahaṇaṃ muñcanā samatikkantoti** gahaṇamocanā arahā atikkanto. **Buddhiparihānivītivattoti** vaḍḍhiṇca parihāniṇca atikkamivā pavatto. **So vuṭṭhavāsoti**-ādiṃ katvā **ñāṇagginā daḍḍhānī**ti pariyosānaṃ heṭṭhā vuttanayameva. **Adhosī**ti kantesi¹. **Dhuni sandhuni niddhunī**ti upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddesaṭṭhakathāya

Duṭṭhaṭṭhakasuttaniddesaṇṇanā niṭṭhitā.

4. **Suddhaṭṭhakasuttaniddesaṇṇanā**

23. Catutthe suddhaṭṭhake paṭhamagāthāya tāvattho—na bhikkhave evarūpena dassanena suddhi hoti, api ca kho kilesamalīnattā asuddhaṃ, kilesarogānaṃ adhiḡamā sarogameva Candābhaṃ brāhmaṇaṃ, aññaṃ vā evarūpaṃ disvā diṭṭhiḡatiko bālo abhijānāti “**passāmi suddhaṃ paramaṃ arogaṃ**, tena ca diṭṭhisāṅkhātena dassanena **saṃsuddhi narassa hotī**”ti, so evaṃ abhijānanto taṃ dassanaṃ “**paramaṃ**”ti **ñātvā** tasmīṃ dassane **suddhānupassī** samāno taṃ dassanaṃ “**maggañāṇaṃ**”ti **pacce**ti. Taṃ pana maggañāṇaṃ na hoti.

Paramaṃ ārogyappattanti uttamaṃ nibyādhiṃ pāpuṇitvā ṭhitaṃ. **Tāṇappattanti** tathā pālanappattaṃ. **Leṇappattanti** nilīyanappattaṃ. **Saraṇappattanti** patiṭṭhāpattaṃ, dukkhanāsaṇaṃ vā pattaṃ. **Abhayappattanti** nibbhayaḡbhāvappattaṃ. **Accutappattanti** niccalabhāvaṃ pattaṃ. **Amatappattanti** amataṃ mahānibbānaṃ pattaṃ. **Nibbānappattanti** vānavirahitaṃ pattaṃ.

1. Adhopīti kampesi (Sī)

Abhijānantoti visesena jānanto. **Ājānantoti** ājānamāno. **Vijānantoti** anekavidhena jānamāno. **Paṭivijānantoti** taṃ taṃ paṭicca vijānamāno. **Paṭivijjhantoti** hadaye kurumāno.

Cakkhuviññāṇaṃ rūpadassanenāti cakkhuviññāṇena rūpadassanaṃ. **Ñānanti pacceṭṭi**ti paññā iti saddahati. **Maggoti pacceṭṭi** “upāyo”ti saddahati. **Pathoti** sañcāro. **Niyyānanti** gahetvā yāṭṭi nīyānaṃ. “Nīyyānan”ti vā pāṭho.

24. **“Diṭṭhena ce suddhī”**ti dutiyagāthā. Tassattho—tena rūpadassanasāṅkhātena **diṭṭhena** yadi kilesasuddhi narassa hoti, tena vā **ñāṇena** so yadi jāti-ādidukkhaṃ pajahāti, evaṃ sante ariyamaggato **aññena** asuddhimaggeneva **so sujjhati**, rāgādihi upadhīhi sa-upadhiko eva samāno sujjhātīti vattabbataṃ āpanno hoti, na ca evaṃvidho sujjhati. Tasmā **diṭṭhī hi naṃ pāva tathā vadānaṃ**, sā naṃ diṭṭhiyeva “micchādiṭṭhiko ayan”ti katheti, diṭṭhi-anurūpaṃ “sassato loko”ti-ādinā nayena tathā tathā vadatīti.

Rāgena saha vattatīti **sarāgo**, rāgavāti attho. **Sadosoti**-ādīsopi eseva nayo.

25. **Na brāhmaṇoti** tatiyagāthā. Tassattho—yo pana bāhitapāpattā **brāhmaṇo** hoti, so maggena adhigatāsavakkhayo khīṇāsavabrāhmaṇo ariyamaggañāṇato aññena abhimaṅgalasammatarūpasāṅkhāte **diṭṭhe** tathāvidhasaddasaṅkhāte **sute** avītikkamasāṅkhāte **sīle** hatthivatādibhede **vate** pathavi-ādibhede **mute** ca uppannena micchāñāṇena **suddhiṃ na** āhāti. Sesamassa brāhmaṇassa¹ vaṇṇabhaṇanāya vuttaṃ. So hi tedhātukapuññe sabbasmiṇca **pāpe anūpalitto**, kasmā? Tassa pahīnattā tassa attadiṭṭhiyā, yassa kassaci vā gahaṇassa pahīnattā **attañjaho**, puññābhisāṅkhārādīnaṃ akaraṇato **“nayidhapakubbamāno”**ti vuccati. Tasmā naṃ evaṃ pasamsanto āha. Sabbasseva cassa purimapādena² sambandho veditabbo—puññe ca pāpe ca anūpalitto

1. Khīṇāsavabrāhmaṇassa (Sī, Syā)

2. Evaṃyeve cassa purimapādena (Ka)

attañjaho nayidha pakubbamāno na brāhmaṇo aññato suddhimāhāti. **Nāti paṭikkhepoti** na iti paṭisedho.

Bāhitvā sabbapāpakānīti gāthāyattho—yo catutthamaggena bāhitvā sabbapāpakāni **ṭhitatto** ṭhito-icceva vuttaṃ hoti. Bāhitapāpattā eva ca **vimalo** vimalabhāvaṃ brahmabhāvaṃ seṭṭhabhāvaṃ patto, paṭinissaṭṭhasamādhivikkhepakarakilesamalena aggamaggaphalasamādhinā **sādhusamāhito**, saṃsārahetusamatikkamena **saṃsāramaticca** pariniṭṭhitakiccatāya **kevalīti** ca, taṇhādiṭṭhīhi anissitattā **anissitoti** ca, lokadhammehi nibbikārattā **tādīti** ca pavuccati. Evaṃ thutiraho **sa brahmā** so brāhmaṇoti.

Aññatra satipaṭṭhānehīti cattāro satipaṭṭhāne muñcitvā. **Sammappadhānādisupi** esevo nayo.

Santeke samaṇabrāhmaṇāti ekacce lokasaṅketena “samaṇabrāhmaṇā”ti laddhavohārā saṃvijjanti. **Diṭṭhasuddhikāti** diṭṭhena suddhiṃ icchamānā. **Te ekaccānaṃ rūpānaṃ dassananti** ete diṭṭhasuddhikā etesaṃ rūpārammaṇānaṃ olokanāṃ. **Maṅgalaṃ paccentīti** iddhikāraṇaṃ¹ buddhikāraṇaṃ sabbasampattikāraṇaṃ patiṭṭhāpenti. **Amaṅgalaṃ paccentīti** aniddhikāraṇaṃ² na buddhikāraṇaṃ na sampattikāraṇaṃ patiṭṭhāpenti. **Te kālato vuṭṭhahitvāti** ete diṭṭhādimaṅgalikā puretameva vuṭṭhahitvā. **Abhimaṅgalagatānīti** visesena vuḍḍhikāraṇagatāni. **Rūpāni passantīti** nānāvidhāni rūpārammaṇāni dakkhanti. **Cāṭakasakuṇanti**³ evaṃnāmakaṃ. **Phussaveḷuvalaṭṭhinti** phussanakkhattena uppannaṃ taruṇabeḷuvalaṭṭhiṃ. **Gabbhinittinti** sagabbhaṃ itthiṃ. **Imārakaṃ khandhe āropetvā gacchantanti** taruṇadārakaṃ aṃse uccāpetvā⁴ gacchamānaṃ. **Puṇṇaghaṭanti** udakapuṇṇaghaṭaṃ. **Rohitamacchanti** rattarohitamacchaṃ. **Ājaññarathanti** sindhavayuttarathaṃ. **Usabhanti** maṅgala-usabhaṃ. **Gokapilanti** kapilagāviṃ.

Palālapuñjanti thusa⁵rāsiṃ. **Takkaghaṭanti** gotakkādipūritacāṭiṃ. **Rittaghaṭanti** tucchaghaṭaṃ. **Naṭanti** naṭakādiṃ. “Dhuttakiriyaṃ”ti eke. **Naggasamaṇakanti**

1. Iṭṭhakāraṇaṃ (Sī, Ka)

3. Cāpasakuṇanti. Cātasakuṇanti (Ka)

5. Busa (Sī)

2. Anīṭṭhakāraṇaṃ (Sī, Ka)

4. Uccāpetvā (Ka)

niccoḷasamaṇaṃ. **Kharanti** gadrabhaṃ. **Kharayānanti** gadrabhayuttaṃ vayhādikaṃ. **Ekayuttayānanti** ekena vāhanena saṃyuttaṃ yānaṃ. **Kāṇanti** ekakkhi-ubhayakkhikāṇaṃ. **Kuṇinti** hatthakuṇiṃ. **Khañjanti** khañjapādaṃ tiriyagatapādaṃ. **Pakkhahatanti** pīṭhasappiṃ¹. **Jiṇṇakanti** jarājiṇṇaṃ. **Byādhikanti** byādhipīḷitaṃ. **Matanti**² kālaṅkataṃ.

Sutasuddhikāti sotaviññāṇena sutena suddhiṃ icchamānā. **Saddānaṃ savananti** saddārammaṇānaṃ savanaṃ. **Vaḍḍhāti vāti**-ādayo loke pavattasaddamattāni gahetvā vuttā. Amaṅgalaṃ pana “**kāṇo**”-ti-ādina tena tena nāmena vuttasaddāyeva. “**Chindan**”-ti vāti hatthapādādicchinnanti vā. “**Bhindan**”-ti vāti sīsādibhinnanti vā. “**Daḍḍhan**”-ti vāti agginā jhāpitanti vā. “**Natṭhan**”-ti vāti corādihi vināsanti vā. “**Natthī**”-ti vāti na vijjatīti vā.

Sīlasuddhikāti sīlena visuddhiṃ icchanakā. **Sīlamattenāti** saṃvaraṇamattena. **Samyāmamattenāti** uparamamattena. **Samvaramattenāti** dvārathakanamattena. **Avītikkamamattenāti** na atikkamitamattena. **Samaṇo muṇḍikāputtoti** mātito laddhanāmaṃ. **Sampannakusalanti** paripuṇṇakusalaṃ. **Paramakusalanti** uttamakusalaṃ. **Uttamapattippattanti** uttamaṃ arahattaṃ pāpuṇitabbataṃ patvā ṭhitaṃ. **Ayojjanti** parājetuṃ asakkuṇeyyaṃ samaṇaṃ.

Vatasuddhikāti samādānena vatena suddhiṃ icchanakā. **Hatthivatikā vāti** samādinnaṃ hatthivataṃ etesaṃ atthīti hatthivatikā, sabbahatthikiriyaṃ karontīti attho. Kathaṃ? “Ajja paṭṭhāya hatthīhi kātabbaṃ karissāmi”-ti evaṃ uppannacittā hatthīnaṃ gamanākāraṃ tiṭṭhanākāraṃ nisīdanākāraṃ sayanākāraṃ uccārapassāvakaṇākāraṃ, aññe hatthī disvā soṇḍaṃ ussāpetvā gamanākāraṇca sabbhaṃ karontīti **hatthivatikā**. **Assavatikā**disupi labbhamānavasena yathāyogaṃ yojetabbaṃ. Tesu avasāne **disāvatikā vāti** puratthimādidisānaṃ namassanavasena samādinnadisāvatikā, etesaṃ vuttappakārānaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ vatasamādānaṃ sampajjamānaṃ hatthi-ādīnaṃ sahabyataṃ upaneti. Sace kho panassa micchādiṭṭhi hoti “imināhaṃ sīlavatasamādānabrahmacariyena devo vā devaññatara vā homī”-ti cintayantassa nirayatiracchānayonīnaṃ aññatara hotīti nātabbaṃ. Vuttaṃ hetuṃ Bhagavatā³—

1. Pakkhapādaṃti pīṭhasappiṃ (Syā)

2. Natthi Pāliyaṃ.

3. Ma 2. 50 piṭṭhe.

Idha Puṇṇa ekacco kukkuravataṃ bhāveti paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ, kukkurasīlaṃ bhāveti paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ, kukkuracittaṃ bhāveti paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ, kukkurākappaṃ bhāveti paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ. So kukkuravataṃ bhāvetvā paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ, kukkurasīlaṃ bhāvetvā paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ, kukkuracittaṃ bhāvetvā paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ, kukkurākappaṃ bhāvetvā paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā kukkurānaṃ saḥabyataṃ upapajjati. Sace kho paṇassa evaṃdiṭṭhi hoti “imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaṇṇataro vā”ti, sāssa hoti micchādiṭṭhi. Micchādiṭṭhissa kho ahaṃ Puṇṇa dvinnāṃ gatīnaṃ aṇṇataraṃ gatim vadāmi nirayaṃ vā tiracchānayaṇim vā. Iti kho Puṇṇa sampajjamānaṃ kukkuravataṃ kukkurānaṃ saḥabyataṃ upaneti, vipajjamānaṃ nirayanti.

Gandhabbavatikādayo gandhabbādīnaṃ saḥabyataṃ upagacchantīti attho na gahetabbo, micchādiṭṭhiyā gahitattā nirayatiracchānayaṇimeva upagacchantīti gahetabbo.

Mutasuddhikāti phusitena suddhikā. **Pathaviṃ āmasantī**ti sasambhārikaṃ mahāpathaviṃ kāyena phusanti. **Haritanti** allanīlasaddalam. **Gomayanti** gavādigomayaṃ. **Kacchapanti** aṭṭhikacchapādi-anekavidhaṃ. **Phālaṃ akkamantī**ti ayaphālaṃ maddanti. **Tilavāhanti** tilasakaṭaṃ tilarāsim vā. **Phussatilaṃ khādanī**ti maṅgalapaṭisaṃyuttaṃ tilaṃ khādanī. **Phussatelaṃ makkhenti**ti tathārūpaṃ tilatelaṃ sarīrabbañjanaṃ karonti. **Dantakaṭṭhanti** dantapoṇaṃ. **Mattikāya nhāyanti**ti kuṅkuṭṭhādikāya saṇhamattikāya sarīraṃ ubbaṭṭetvā¹ nhāyanti. **Sātakam nivāsentī**ti maṅgalapaṭisaṃyuttaṃ vatthaṃ paridahanti. **Veṭṭhanam veṭṭhenti**ti sīsaveṭṭhanam pattuṇṇādipaṭaṃ sīse ṭhapenti paṭimuccanti.

Tedhātukaṃ kusalābhisankhāraṇti kāmādhāturūpadhātu-arūpadhātūsu paṭisaṇḍhidāyakaṃ kosallasambhūtaṃ paccayābhisankhāraṃ. **Sabbaṃ akusalanti** dvādasavidhaṃ akosallasambhūtaṃ akusalaṃ. **Yatoti yadā**. Te

1. Ubbattetvā (Syā)

dasavidho puññābhisankhāro ca, dvādasavidho apuññābhisankhāro ca, catubbidho āneñjābhisankhāro ca yathānurūpaṃ samucchedappahānena pahīnā honti. **Attadiṭṭhijahoti** “eso me attā”ti gahitadiṭṭhiṃ jaho. **Gāhaṃ jahoti** “eso hamasmī”ti mānasampayuttagahaṇaṃ jaho. Puna **attañjahoti** “etaṃ mamā”ti taṇhāgahaṇavasena ca diṭṭhigahaṇavasena ca parāmasitvā gahitaṃ, parato āmaṭṭhañca, tasmīṃ abhiniviṭṭhañca, balavataṇhāvasena gilitvā ajjhositañca, balavamucchitañca. **Sabbaṃ taṃ cattaraṃ hotīti**-ādayo vuttanayāyeva.

26. Evaṃ “na brāhmaṇo aññato suddhimāhā”ti vatvā idāni ye diṭṭhigatikā aññato suddhiṃ bruvanti, tesaṃ tassā diṭṭhiyā anibbāhakabhāvaṃ dassento “**purimaṃ pahāyā**”ti gāthamāha. Tassattho—tehi aññato suddhivādā samānāpi yassā diṭṭhiyā appahīnattā gahaṇamuñcanaṃ hoti, tāya **purimaṃ** satthārādiṃ **pahāya** **aparaṃ** nissitā **ejāsankhātāya** taṇhāya **anugatā** abhibhūtā rāgādibhedaṃ **na taranti saṅgaṃ** tañca atarantā taṃ taṃ dhammaṃ uggaṇhanti ca **nirassajanti** ca makkaṭova **sākhanti**.

Purimaṃ satthāraṃ pahāyāti purimagahitaṃ Satthupaṭiññaṃ vajjetvā. **Paraṃ Satthāraṃ nissitāti** aññaṃ Satthupaṭiññaṃ nissitā allīnā. **Purimaṃ dhammakkhānaṃ pahāyāti**-ādīsupi ese va nayo.

Ejānugāti taṇhāya anugā. **Ejānugatāti** taṇhāya anugatā. **Ejānusaṭāti** taṇhāya anusaṭa pakkhandā vā. **Ejāya pannaṃ patitāti** taṇhāya nimuggā ca nikkhipitā ca.

Makkaṭoti vānaro. **Araññeti** vipine. **Pavaneti** mahāvane. **Caramānoti** gacchamāno. **Evamevāti** opammasaṃsandanaṃ¹. **Puthūti** nānā. **Puthudiṭṭhigatānīti** nānāvidhāni diṭṭhigatāni. **Gaṇhanti ca muñcanti cāti** gahaṇavasena gaṇhanti ca cajanavasena muñcanti ca. **Ādiyanti ca nirassajanti cāti** palibodhaṃ karonti ca vissajjenti ca khipanti ca.

27. Pañcamagāthāya ca sambandho—yo ca so “diṭṭhī hi naṃ pāva tathā vadānaṃ”ti vutto, so sayāṃ samādāyāti. Tattha **sayanti**

1. Opammasappaṭipādanaṃ (Syā)

sāmaṃ. **Samādāyāti** gahetvā. **Vatānīti** hatthivatādini. **Uccāvacanti** aparāparam, hīnapañitaṃ vā satthārato satthārādimaṃ. **Saññasattoti** kāmasaññādisu laggo. **Vidvā ca vedehi samecca dhammanti** paramatthavidvā ca arahā catūhi maggañāṇavedehi catusaccadhammaṃ abhisameccāti. Sesam pakaṭameva.

Sāmaṃ samādāyāti sayameva gahetvā. **Ādāyāti** ādiyitvā gaṇhitvā. **Samādāyāti** sammā ādāya. **Ādiyitvāti** balibodham katvā. **Samādiyitvāti** sammā palibodham katvā. **Gaṇhitvāti** avissajjetvā. **Parāmasitvāti** dassitvā. **Abhinivisitvāti** paṭiṭṭhahitvā. **Kāmasaññādayo** vuttanayā eva.

Vidvāti medhāvī. **Vijjāgatoti** vijānanabhāvaṃ gato. **Ñāṇīti** paññāsaṃpanno. **Vibhāvīti** ñāṇena vīmaṃsako. **Medhāvīti** aniccādīhi tulitañāṇo. **Paññāti**—ādayo heṭṭhā vuttanayāyeva. Catusaccadhammaṃ vicinātīti **dhammavicayasambojjhaṅgo**. Bojjhaṅgatto heṭṭhā vuttova. **Vīmaṃsāti** catusaccadhammavicinanā paññāva. “Vīmaṃsā dhammacintanā”¹ti hi vuttā. **Vipassanāti** maggasampayuttā vividhākārena passanā paññāva. **Sammādiṭṭhīti** sobhanā, pasaṭṭhā, sundarā maggasampayuttā sammādiṭṭhi. **Tehi vedehīti** eteheva catūhi maggañāṇehi. **Antagatoti** jātijarāmarāṇassa pariyosānaṃ gato. **Koṭigatoti**—ādayo heṭṭhā vuttanayāva. **Vedānaṃ vā antagatoti** jānitabbānaṃ avasānappatto. **Vedehi vā antagatoti** catūhi maggañāṇavedehi vaṭṭadukkhassa pariyantabhāvena antasaṅkhātāṃ nibbānaṃ gato. **Viditattāti** viditabhāvena jānitabhāvena.

Vedāni viceyya kevalānīti gāthāya ayamatto—yo catūhi maggañāṇavedehi kilesakkhayaṃ karonto gato, so paramatthato vedagū nāma hoti. **Sova sabbasamaṇabrāhmaṇānaṃ** satthasaññitāni **vedāni** tāyeva maggabhāvanāya kiccatō aniccādivasena **viceyya**. Tattha chandarāgappahānena tameva **sabbaṃ vedamaticca** yāpi vedapaccayā, aññathā vā uppajjanti vedanā, tāsu **sabbavedanāsu vītarāgo** hoti. Tasmā tamatthaṃ dassento “kiṃ pattinamāhu vedagū”²ti puṭṭho “idaṃ pattinan”ti

1. Vīmaṃsā dhammavicinanāti (Sī)

2. Khu 1. 360 piṭṭhe.

avatvā “Vedāni viceyya -pa- vedagū so”ti āha. Yasmā vā yo pavicayapaññāya **Vedāni viceyya**, tattha chandarāgappahānena **sabbaṃ vedamaticca** vattati. **So** satthasaññitāni **vedāni** gato ñāto atikkantova hoti. Yo **vedanāsu vītarāgo**, sopi vedanāsaññitāni **vedāni** gato atikkanto, ativedanaṃ gatotipi **vedagū**. Tasmā tampi atthaṃ dassento “idaṃ pattinan”ti avatvā “Vedāni viceyya -pa- vedagū so”ti āha.

Sameccāti ñāṇena samāgantvā. **Abhisameccāti** ñāṇena paṭivijjhivā. **Dhammanti** catusaccadhammaṃ. **Sabbe saṅkhārāti** sabbe sappaccayā dhammā. Te hi saṅkhatasaṅkhārā nāma. Paccayehi saṅgama karīyantīti saṅkhārā, te evaṃ paccayeti saṅgama katattā “saṅkhata”ti visesetvā vuttā. “Kammanibbattā tebhūmakarūpārūpadhammā abhisāṅkhatasaṅkhārā”ti Aṭṭhakathāsu¹ vuttā. Tepi “aniccā vata saṅkhārā”ti-ādīsu² saṅkhatasaṅkhāresu saṅgamaṃ gacchanti. “Avijjāgato’yaṃ bhikkhave purisapuggalo puññaṇce saṅkhāraṃ abhisāṅkharotī”ti-ādīsu³ avijjāpaccayā saṅkhārāva āgatā. Tebhūmikakusalākusalacetanā abhisāṅkharaṇakasāṅkhārā nāma. “Yāvatikā abhisāṅkhārassa gati, tāvatikaṃ gantvā akkhāhataṃ maññe aṭṭhāsī”ti-ādīsu⁴ āgataṃ kāyikacetasikavīriyaṃ payogābhisāṅkhāro nāma. “Saññāvedayitanirodhaṃ samāpannassa kho āvuso Visākha bhikkhuno paṭhamam nirujjhati vacīsaṅkhāro, tato kāyasaṅkhāro, tato cittasaṅkhāro”ti-ādīsu⁵ āgatā vitakkavicārā. Vācam saṅkharontīti vacīsaṅkhārā, assāsapassāsā kāyena saṅkharīyantīti kāyasaṅkhārā, saññā ca vedanā ca cittaena saṅkharīyantīti cittasaṅkhārā. Idha pana saṅkhatasaṅkhārā adhippetā. **Aniccā** hutvā abhāvaṭṭhena. **Dukkā** paṭipīḷanaṭṭhena. **Sabbe dhammāti** nibbānampi antokatvā vuttā. **Anattā** avasavattanaṭṭhena. **Avijjāpaccayā saṅkhārāti** ettha yaṃ paṭicca phalameti, so paccayo. **Paṭiccāti** na vinā, apaccakkhitvāti⁶ attho. **Etīti** uppajjati ceva pavattati cāti attho. Api ca upakāraṇaṭṭho paccayaṭṭho, avijjā ca sā paccayo cāti avijjāpaccayo.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 134; Visuddhi 2. 158 piṭṭhesu.

2. Dī 2. 129; 161; Saṃ 1. 160 piṭṭhādīsu.

3. Saṃ 1. 310 piṭṭhe.

4. Am 1. 110 piṭṭhe.

5. Ma 1. 376 piṭṭhe.

6. Apaṭikkhitvāti (Sī, Syā)

tasmā avijjāpaccayā saṅkhārā **sambhavantī**ti nibbattanti, evaṃ sambhavantisaddassa sesapadehipi yojanā kātabbā.

Tattha katamā avijjā? Dukkhe aññāṇaṃ dukkhasamudaye aññāṇaṃ dukkhanirodhe aññāṇaṃ dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya aññāṇaṃ pubbante aññāṇaṃ aparante aññāṇaṃ pubbantāparante aññāṇaṃ idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu aññāṇaṃ. Katame saṅkhārā? Puññābhisaṅkhāro apuññābhisaṅkhāro āneñjābhisaṅkhāro, kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro cittasaṅkhāro, aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā, pañca rūpāvacarakusalacetanā puññābhisaṅkhāro, dvādasa akusalacetanā apuññābhisaṅkhāro, catasso arūpāvacarakusalacetanā āneñjābhisaṅkhāro, kāyasañcetanā kāyasaṅkhāro, vacīsañcetanā vacīsaṅkhāro, manosañcetanā cittasaṅkhāro.

Tattha siyā—kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ “ime saṅkhārā avijjāpaccayā hontī”ti? Avijjābhāve bhāvato. Yassa hi dukkhādīsu avijjāsaṅkhātāṃ aññāṇaṃ appahīnaṃ hoti, so dukkhe tāva pubbantādīsu ca aññāṇena saṃsāradukkhaṃ sukhasaññāya gahetvā tasseva hetubhūte tividhepi saṅkhāre ārabhati. Samudaye aññāṇena dukkhahetubhūtepi taṇhāparikkhāre saṅkhāre sukhahetuto maññamāno ārabhati. Nirodhe pana magge ca aññāṇena dukkhassa anirodhabhūtepi gativisese dukkhanirodhasaññī hutvā, nirodhasa ca amaggbhūtesupi yaññāmaratapādīsu nirodhamaggasaññī hutvā dukkhanirodhaṃ patthayamāno yaññāmaratapādīmukhena tividhepi saṅkhāre ārabhati.

Api ca so tāya catūsu saccesu appahīnāvijjatāya visesato jātijārōgamaraṇādi-anekādīnavavokiṇṇampi puññaphalasaṅkhātāṃ dukkhaṃ dukkhato ajānanto tassa dhigamāya kāyavacīcittasaṅkhārābhedaṃ puññābhisaṅkhāraṃ ārabhati devaccharakāmako viya maruppapātāṃ. Dukhasammatassāpi ca tassa puññaphalassa ante mahāpariḷāhajanikaṃ vipariṇāmadukkhataṃ appassādatañca apassantopi tappaccayaṃ vuttappakārameva puññābhisaṅkhāraṃ ārabhati salabho viya dīpasikhābhiniṇpātāṃ, madhubindugiddho viya ca madhulittasatthadhārālehanāṃ.

Kāmupasevanādīsu ca savipākesu ādīnavaṃ apassanto sukhasaññāya ceva kilesābhibhūtatāya ca dvārattayappavattampi apuññābhisaṅkhāraṃ ārabhati bālo viya gūthakīḷanaṃ, maritukāmo viya ca visakhādanaṃ. Āruppavipākesu cāpi saṅkhāravipariṇāmadukkhataṃ anavabujjhamāno sassatādivipallāsena cittasaṅkhārabhūtaṃ āneñjābhisaṅkhāraṃ ārabhati disāmūḷho viya pisācanagarābhimukhamaggagamaṇaṃ. Evaṃ yasmā avijjābhāvatova saṅkhārabhāvo, na abhāvato. Tasmā jānitabbametaṃ “ime saṅkhārā avijjāpaccayā hontī”ti.

Etthāha—gaṇhāma tāva etaṃ “avijjā saṅkhārānaṃ paccayo”ti, kiṃ paṇāyamekāva avijjā saṅkhārānaṃ paccayo, udāhu aññepi paccayā santīti? Kiṃ panettha¹ yadi tāva ekāva, ekakāraṇavādo āpajjati. Atha aññepi santi, “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti ekakāraṇaniddeso nupapajjati? Na nupapajjati. Kasmā? Yasmā—

Ekam na ekato idha, nānekamanekatopi no ekam.

Phalamatthi atthi pana eka-hetuphaladīpane attho².

Bhagavā hi katthaci padhānattā, katthaci pākaṭattā, katthaci asādhāraṇattā desanāvīlāsassa ca veneyyānañca anurūpato ekameva hetum vā phalaṃ vā dīpeti. Tasmā ayamidha avijjā vijjamānesupi aññesu vatthārammaṇasahajātadhammādīsu saṅkhārakāraṇesu “assādānupassino taṇhā pavaḍḍhati”ti³ ca, “avijjāsamudayā āsavaśamudayo”ti⁴ ca vacanato aññesampi taṇhādīnaṃ saṅkhārahetūnaṃ hetūti padhānattā, “Avidvā bhikkhave avijjāgato puññābhisaṅkhārampi abhisaṅkharoti”ti pākaṭattā, asādhāraṇattā ca saṅkhārānaṃ hetubhāvena dīpitāti veditabbā. Eteneva ca ekeka-hetuphaladīpanaparihāravacanena sabbattha ekeka-hetuphaladīpane payojanaṃ veditabbanti.

Etthāha—evaṃ santepe ekantāniṭṭhaphalāya sāvajjāya avijjāya kathaṃ puññāneñjābhisaṅkhārapaccayattaṃ yujjati. Na hi nimbabījato ucchu uppajjati. Kathaṃ na yujjissati. Lokasmiñhi—

1. Kiñcetta (Abhi-Ṭṭha 2. 139 piṭṭhe.)

2. Abhi-Ṭṭha 2. 140; Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 318; Visuddhi 2. 173 piṭṭhesu.

3. Saṃ 1. 311 piṭṭhe.

4. Ma 1. 68 piṭṭhe.

Viruddho cāviruddho ca, sadisāsadiso tathā.

Dhammānaṃ paccayo siddho, vipākā eva te ca na.

Iti ayaṃ avijjā vipākavasena ekantāniṭṭhaphalā, sabhāvavasena ca sāvajjāpi samānā sabbesampi etesaṃ puññābhisaṅkhārādīnaṃ yathānurūpaṃ ṭhānakiccasabhāvaviruddhāviruddhapaccayavasena, sadisāsadisapaccayavasena ca paccayo hotīti veditabbā. Api ca ayaṃ aññopi pariyāyo—

“Cutūpapāte saṃsāre, saṅkhārānaṃ lakkhaṇe.

Yo paṭiccasamuppanna-dhammesu ca vimuyhati.

Abhisāṅkharoti so ete, saṅkhāre tividhe yato.

Avijjā paccayo tesāṃ, tividhānampa’yaṃ tato¹.

Yathāpi nāma jaccandho, naro aparīṇāyako.

Ekadā yāti maggena, ummaggenāpi ekadā.

Saṃsāre saṃsaram bālo, tathā aparīṇāyako.

Karoti ekadā puññaṃ, apuññaṃapi ekadā.

Yadā ca ñatvā so dhammaṃ, saccāni abhisamessati.

Tadā avijjūpasamā, upasanto carissatī”ti.

Saṅkhārapaccayā viññāṇanti chaviññāṇakāyā cakkhuvīññāṇaṃ sotavīññāṇaṃ ghānavīññāṇaṃ jivhāvīññāṇaṃ kāyavīññāṇaṃ manovīññāṇaṃ. Tattha cakkhuvīññāṇaṃ kusalavipākāṃ akusalavipākanti duvidhaṃ. Tathā sotaghānajivhākāyavīññāṇāni. Manovīññāṇaṃ pana dve vipākamanodhātuyo, tisso ahetukavipākamanovīññāṇadhātuyo, aṭṭha sahetukavipākacittāni, pañca rūpāvacaravipākacittāni, cattāri arūpāvacaravipākacittānīti bāvisatividhaṃ. Iti sabbāni bāttimsalokiyavipākavīññāṇāni.

Tattha siyā—kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ “idaṃ vuttappakāraṃ viññāṇaṃ saṅkhārapaccayā hotī”ti? Upacitakammābhāve vipākābhāvato. Vipākāṃ hetuṃ, vipākāṃ na upacitakammābhāve uppajjati, yadi uppajjeyya,

1. Tividhānaṃ ayaṃ tato (Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 319 piṭṭhe.)

sabbesaṃ sabbavipākāni uppajjeyyūṃ, na ca uppajjantīti jānitabbametaṃ
 “saṅkhārapaccayā idaṃ viññāṇaṃ hotī”ti. Sabbameva hi idaṃ
 pavattipaṭisandhivasena dvedhā pavattati. Tattha dve pañcaviññāṇāni, dve
 manodhātuyo, somanassasahagatā ahetukamanoviññāṇadhātūti imāni terasa
 pañcavokārabhave pavattiyaṃyeva pavattanti. Sesāni ekūnavīsati tīsu
 bhavesu yathānurūpaṃ pavattiyampi paṭisandhiyampi pavattanti.

Laddhappaccayamiti dhamma-mattametaṃ bhavantaramupeti.
 Nāssa tato saṅkanti, na tato hetuṃ vinā hoti.

Iti hetam laddhappaccayaṃ rūpārūpadhammamattaṃ uppajjamānaṃ
 “bhavantaramupeti”ti vuccati, na satto na jīvo. Tassa ca nāpi atītabhavato
 idha saṅkanti atthi, nāpi tato hetuṃ vinā idha pātubhāvo. Ettha ca purimaṃ
 cavanato cuti, pacchimaṃ bhavantarādipaṭisandhānato paṭisandhīti vuccati.

Etthāha—nanu evaṃ asaṅkantipātubhāve sati ye imasmiṃ
 manussattabhāve khandhā, tesam niruddhattā, phalapaccayassa ca kamma
 tattha agamanato, aññassa aññato ca taṃ phalaṃ siyā, upabhuñjake ca asati
 kassa taṃ phalaṃ siya, tasmā na sundaramidaṃ vidhānanti? Tatridaṃ
 vuccati—

“Santāne yaṃ phalaṃ, etaṃ, nāññassa na ca aññato.
 Bījānaṃ abhisāṅkhāro, etassatthassa sādako.

Phalassuppattiyā eva, siddhā bhuñjakasammuti.
 Phaluppādena rukkhassa, yathā phalati sammuti”ti.

Yopi vadeyya “evaṃ santepi ete saṅkhārā vijjamānā vā phalassa
 paccayā siyūṃ, avijjamānā vā. Yadi ca vijjamānā, pavattikkhaṇeyeva nesaṃ
 vipākena bhavitabbaṃ. Atha¹ avijjamānā, pavattito pubbe pacchā ca niccaṃ
 phalāvahā siyūṃ”ti. So evaṃ vattabbo—

“Katattā paccayā ete, na ca niccaṃ phalāvahā.
 Paṭibhogadikaṃ tattha, veditabbaṃ nidassanan”ti.

Viññāṇapaccayā nāmarūpanti idha vedanāsaññāsaṅkhārakkhandhā nāmaṃ, cattāri mahābhūtāni catunnaṅca mahābhūtānaṃ upādāyarūpaṃ rūpaṃ. Abhāvakagabbhaseyyakānaṃ aṇḍajānaṅca paṭisandhikkhaṇe vatthudasakaṃ kāyadasakanti vīsati rūparūpāni, tayo ca arūpino khandhāti ete tevīsati dhammā “viññāṇapaccayā nāmarūpan”ti veditabbā. Sabhāvakānaṃ bhāvadasakaṃ pakkipitvā tettiṃsa, opapātikasattesu brahmakāyikādīnaṃ paṭisandhikkhaṇe cakkhusotavattthudasakāni jīvitindriyanavakaṅcāti ekūnacattālīsa rūparūpāni, tayo ca arūpino khandhāti ete bācattālīsa dhammā “viññāṇapaccayā nāmarūpan”ti veditabbā. Kāmabhava pana sesa-opapātikānaṃ, saṃsedaajānaṃ vā sabhāvakaparipuṇṇāyatanānaṃ paṭisandhikkhaṇe cakkhusotaghānājīvhākāyavattthubhāvadasakānīti sattati rūparūpāni, tayo ca arūpino khandhāti ete tesattati dhammā “viññāṇapaccayā nāmarūpan”ti veditabbā. Esa¹ ukkaṃso, avakaṃsena pana taṃtaṃdasakavikalānaṃ tassa tassa vasena hāpetvā hāpetvā paṭisandhiyaṃ viññāṇapaccayā nāmarūpasāṅkhā veditabbā. Arūpīnaṃ pana tayova arūpino khandhā. Asaññīnaṃ rūpato jīvitindriyanavakamevāti. Esa tāva paṭisandhiyaṃ nayo.

Pavatte pana sabbattha rūpapavattidese paṭisandhicittassa ṭhitikkhaṇe paṭisandhicittena saha pavatta-ututo utusamuṭṭhānaṃ suddhaṭṭhakaṃ pātubhavati. Paṭhamabhavaṅgato pabhuti cittasamuṭṭhānaṃ suddhaṭṭhakaṃ, saddapātubhāvakāle ututo ceva cittato ca saddanavakaṃ, kabalīkārāhārūpajīvināṃ āhārasamuṭṭhānaṃ suddhaṭṭhakanti evaṃ āhārasamuṭṭhānassa, suddhaṭṭhakassa, utucittasamuṭṭhānānaṅca dvinnāṃ navakānaṃ vasena chabbīsatividhaṃ, ekekacitte tikkhattum uppajjamānaṃ vuttakammasamuṭṭhānaṅca sattatividhanti channavutividhaṃ rūpaṃ, tayo ca arūpino khandhāti navaṇavutidhammā yathāsambhavaṃ “viññāṇapaccayā nāmarūpan”ti veditabbā.

Tattha siyā—kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ “paṭisandhināmarūpaṃ viññāṇapaccayā hotī”ti? Suttato yuttito ca. Sutte hi “cittānuparivattino dhammā”ti-ādina² nayena bahudhā vedanādīnaṃ viññāṇapaccayatā siddhā. Yuttito pana—

1. Evaṃ (Sī, Syā)

2. Abhi 1. 10 piṭṭhādīsu.

“Cittajena hi rūpena, idha diṭṭhena sijjhati.
Adiṭṭhassāpi rūpassa, viññāṇaṃ paccayo itī”ti.

Nāmarūpapaccayā saḷāyatananti nāmaṃ vuttameva. Idha pana rūpaṃ niyamato cattāri mahābhūtāni, cha vatthūni, jīvitindriyanti ekādasavidhaṃ. Saḷāyatanam pana cakkhāyatanam sota. Ghāna. Jivhā. Kāya. Manāyatanam.

Tattha siyā—kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ “nāmarūpaṃ saḷāyatanassa paccayo”ti? Nāmarūpabhāve bhāvato. Tassa tassa hi nāmassa rūpassa ca bhāve taṃ taṃ āyatanam hoti, na aññathāti.

Saḷāyatanapaccayā phassoti—

Chaḷeva phassā saṅkhepā, cakkhusamphassa-ādayo.
Viññāṇamiva bāttimsa, vitthārena bhavanti te.

Phassapaccayā vedanāti—

Dvārato vedanā vuttā, cakkhusamphassajādikā.
Chaḷeva tā pabhedena, idha bāttimsa vedanā.

Vedanāpaccayā taṇhāti—

“Rūpatañhādibhedena, cha taṇhā idha dīpitā.
Ekekā tividhā tattha, pavattākārato matā.
Dukkhī sukhaṃ patthayati, sukhī bhiyyopi icchati.
Upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā.
Taṇhāya paccayā tasmā, honti tissopi vedanā.
Vedanāpaccayā taṇhā, iti vuttā Mahesinā”ti.

Tañhāpaccayā upādānanti cattāri upādānāni kāmupādānaṃ diṭṭhupādānaṃ sīlabbatupādānaṃ attavādupādānaṃ. **Upādānapaccayā bhavoti** idha kammabhavo adhippeto, upapattibhavo pana paduddhāravasena vutto. **Bhavapaccayā jātīti** kammabhavapaccayā jāti paṭisandhikhandhānaṃ pātubhavo.

Tattha siyā—kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ “bhavo jātiyā paccayo”ti ce? Bāhirapaccayasamattepi hīnapañītatādivisesadassanato. Bāhirānañhi janakajananisukkasoṇitāhārādīnaṃ paccayānaṃ samattepi sattānaṃ

yamakānampi sataṃ hīnapañītatādiviseso dissati. So ca na ahetuko sabbadā ca sabbesañca abhāvato, na kammabhavato aññahetuko tadabhinibbattakasattānaṃ ajjhattasantāne aññassa kāraṇassa abhāvatoti kammabhavahetukova. Kammaṃ hi sattānaṃ hīnapañītatādivisesassa hetu. Tenāha Bhagavā “kammaṃ satte vibhajati yadidaṃ hīnapañītatāyā”ti¹. Tasmā jānitabbametaṃ “bhavo jātiyā paccayo”ti.

Jātipaccayā jarāmarañanti-ādīsu yasmā asati jātiyā jarāmarañāñceva sokādayo ca dhammā na honti, jātiyā pana sati jarāmarañāñceva jarāmarañasaṅkhātadukkhadhammaphuṭṭhassa bālassa jarāmarañādisambandhā vā tena tena dukkhadhammena phuṭṭhassa anabhisambandhā vā sokādayo ca dhammā honti. Tasmā jātipaccayā jarāmarañanti. **Samecca abhisamecca dhammanti** ñāṇena samāgantvā catusaccadhammaṃ paṭivijjhivā.

Evam dvādasapadikaṃ paccayākārappavattiṃ dassetvā idāni vivaṭṭavasena avijjādīnaṃ nirodhadassanattamaṃ “**avijjānirodhā saṅkhāranirodhoti samecca abhisamecca dhamman**”ti-ādimāha. Tattha **avijjānirodhā**ti avijjāya anuppādanirodhā puna appavattinirodhena. **Saṅkhāranirodhoti** saṅkhārānaṃ anuppādanirodho hoti. Evam sesapadesupi. **Idaṃ dukkhanti**-ādayo pubbe vuttanayā eva. **Ime dhammā abhiññeyyā**ti ime tebhūmakā dhammā sabhāvalakkhaṇāvabodhavasena sobhanākārena, adhikena ñāṇena vā sabhāvato jānitabbā. **Pariññeyyā**ti sāmāññalakkhaṇāvabodhavasena, kiccasaṃpāpanavasena ca byāpitvā² jānitabbā. **Ime dhammā pahātabbā**ti ime samudayapakkhikā dhammā tena tena guṇaṅgena pahātabbā. **Bhāvetabbā**ti vaḍḍhetabbā. **Sacchikātabbā**ti paccakkhaṃ kātabbā. Duvidhā sacchikiriyā paṭilābhasacchikiriyā ca ārammaṇasacchikiriyā ca. **Channaṃ phassāyatanānanti** cakkhādīnaṃ channaṃ āyatanānaṃ. **Samudayañca atthaṅgamañcā**ti uppādañca nirodhañca.

Bhūripaṇṇoti bhūri viyāti bhūri, tāya bhūripaṇṇāya samannāgato bhūripaṇṇo. **Mahāpaṇṇoti**-ādīsu mahāpaṇṇādīhi samannāgatoti attho.

1. Ma 3. 224 piṭṭhe.

2. Byāpetvā (Ka)

Tatridaṃ mahāpaññādīnaṃ nānattaṃ—katamā mahāpaññā? Mahante atthe pariggaṇhātīti mahāpaññā, mahante dhamme. Mahantā niruttiyo. Mahantāni paṭibhānāni pariggaṇhātīti mahāpaññā, mahante sīlakkhandhe pariggaṇhātīti mahāpaññā, mahante samādhikkhandhe. Paññākkhandhe. Vimuttikkhandhe. Vimuttiñāṇadassanakkhandhe pariggaṇhātīti mahāpaññā, mahantāni ṭhānāṭhānāni. Mahāvihārasamāpattiyo. Mahantāni ariyasaccāni. Mahante satipaṭṭhāne. Sammappadhāne. Iddhipāde. Mahantāni indriyāni. Balāni. Bojjhaṅgāni. Mahante ariyamagge. Mahantāni sāmāññaphalāni. Mahā-abhiññāyo. Mahantaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ pariggaṇhātīti mahāpaññā.

Katamā puthupaññā? Puthunānākkhandhesu ñāṇaṃ pavattatīti puthupaññā. Puthunānādhātūsu. Puthunānā-āyatanesu. Puthunānāpaṭiccasamuppādesu. Puthunānāsuññatamanupalabbhesu. Puthunānā-atthesu. Dhammesu. Niruttīsu. Paṭibhānesu. Puthunānāsīlakkhandhesu. Puthunānāsamādhipaññāvimuttivimuttiñāṇadassanakkhandhesu. Puthunānāṭhānāṭhānesu. Puthunānāvihārasamāpattīsu. Puthunānā-ariyasaccesu. Puthunānāsatiipaṭṭhānesu. Sammappadhānesu. Iddhipādesu. Indriyesu. Balesu. Bojjhaṅgesu. Puthunānā-ariyamaggesu. Sāmāññaphalesu. Abhiññāsu. Puthunānājanasādhāraṇe¹ dhamme samatikkamma paramatthe nibbāne ñāṇaṃ pavattatīti puthupaññā.

Katamā hāsapaññā? Idhekacco hāsabahulo vedabahulo tuṭṭhibahulo pāmojjabahulo sīlaṃ paripūreti. Indriyasamvaram paripūreti. Bhojane mattaññutaṃ. Jāgariyānuyogaṃ. Sīlakkhandhaṃ. Samādhikkhandhaṃ. Paññākkhandhaṃ. Vimuttikkhandhaṃ. Vimuttiñāṇadassanakkhandhaṃ paripūretīti hāsapaññā, hāsabahulo -pa- pāmojjabahulo ṭhānāṭhānaṃ paṭivijjhatīti hāsapaññā, hāsabahulo vihārasamāpattiyo paripūretīti hāsapaññā, hāsabahulo ariyasaccāni paṭivijjhatīti hāsapaññā, satipaṭṭhāne bhāveti. Sammappadhāne. Iddhipāde. Indriyāni. Balāni. Bojjhaṅge. Ariyamaggaṃ bhāvetīti hāsapaññā, hāsabahulo sāmāññaphalāni sacchikarotīti hāsapaññā, abhiññāyo paṭivijjhatīti hāsapaññā, hāsabahulo paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikarotīti hāsapaññā.

1. Puthujjanasādhāraṇe (Khu 9. 373 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge)

Katamā javanapaññā? Yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumāṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ rūpaṃ aniccato khippaṃ javatīti javanapaññā, dukkhato. Anattato khippaṃ javatīti javanapaññā, yā kāci vedanā. Yā kāci saññā. Ye keci saṅkhārā. Yaṃ kiñci viññāṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ -pa-. Yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ viññāṇaṃ. Aniccato. Dukkhatto. Anattato khippaṃ javatīti javanapaññā. Cakkhuṃ -pa- jarāmaṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccato. Dukkhatto. Anattato khippaṃ javatīti javanapaññā.

Rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ khayaṭṭhena, dukkhaṃ bhayaṭṭhena, anattā asāraṇaṭṭhena tulayitvā tīrayitvā vibhāvayitvā vibhūtaṃ katvā rūpanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā. Vedanā. Saññā. Saṅkhārā. Viññāṇaṃ. Cakkhuṃ -pa- jarāmaṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ khayaṭṭhena, dukkhaṃ bhayaṭṭhena, anattā asāraṇaṭṭhena tulayitvā -pa- vibhūtaṃ katvā jarāmaṇanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā.

Rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti tulayitvā -pa- Vibhūtaṃ katvā rūpanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā. Vedanā. Saññā. Saṅkhārā. Viññāṇaṃ. Cakkhuṃ -pa- jarāmaṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ -pa- nirodhadhammanti tulayitvā -pa- vibhūtaṃ katvā jarāmaṇanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā.

Katamā tikkhapaññā? Khippaṃ kilese chindatīti tikkhapaññā, uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti. Uppannaṃ byāpādavitaṅkaṃ. Uppannaṃ vihiṃsāvitakkaṃ. Uppannuppanne pāpake akusale dhamme. Uppannaṃ rāgaṃ. Uppannaṃ dosaṃ. Mohaṃ. Kodhaṃ. Upanāhaṃ. Makkhaṃ. Paḷāsaṃ. Issaṃ. Macchariyaṃ. Māyaṃ. Sāṭheyyaṃ. Thambhaṃ. Sārambhaṃ. Mānaṃ. Atimānaṃ. Madāṃ. Pamādaṃ. Sabbe kilese. Sabbe duccharite. Sabbe abhisāṅkhāre. Sabbe bhavagāmikamme nādhivāseti pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvaṃ gametīti tikkhapaññā. Ekamhi āsane cattāro ariyamaggā, cattāri ca sāmāññaphalāni, catasso ca paṭisambhidāyo, cha abhiññāyo adhigatā honti sacchikatā phassitā paññāyāti tikkhapaññā.

Katamā nibbedhikapaññā? Idhekacco sabbasaṅkhāresu ubbegabahulo hoti uttāsabahulo ukkaṇṭhanabahulo aratibahulo anabhiratibahulo bahimukho na ramati sabbasaṅkhāresu, anibbiddhapubbaṃ apadālitapubbaṃ lobhakkhandhaṃ nibbijjhati padāletīti nibbedhikapaññā. Anibbiddhapubbaṃ apadālitapubbaṃ dosakkhandhaṃ. Mohakkhandhaṃ. Kodhaṃ. Upanāhaṃ -pa-. Sabbe bhavagāmikamme nibbijjhati padāletīti nibbedhikapaññā.

28. **Sa sabbadhammesu visenibhūto, yaṃ kiñci diṭṭhaṃ va sutam mutam vāti** so bhūripaṇño khīṇāsavo yaṃ kiñci diṭṭhaṃ vā sutam vā mutam vā tesu sabbadhammesu mārasenaṃ vināsetvā ʃhitabhāvena visenibhūto. **Tameva dassinti taṃ eva¹ visuddhadassim. Vivaṭaṃ carantanti** taṇhāchadanādivigamena vivaṭaṃ hutvā carantaṃ. **Kenīdha lokasmi vikappayeyyāti** kena idha loke taṇhākappena vā diṭṭhikappena vā koci vikappeyya, tesam vā pahīnattā rāgādīnā pubbe vuttenāti.

Kāmā te paṭhamā senāti-ādīsu catūsu gāthāsu ayamatto—yasmā āditova agāriyabhūte satte vatthukāmesu kilesakāmā mohayanti, te abhibhuyya anagāriyabhāvaṃ upagatānaṃ pantesu vā senāsanesu, aññataraññataresu vā adhikusalesu dhammesu **arati** uppajjati. Vuttañcetam “pabbajitena kho āvuso abhirati dukkara”²ti. Tato te parapaṭibaddhajīvikattā **khuppiṭṭhā** bādheti, tāya bādhitānaṃ pariyesanatanāṃ cittam kilamayati, atha nesaṃ kilantacittānaṃ **thinamiddham** okkamati, tato visesamanadhiḡacchantānaṃ durabhisambhavesu araṇṇavanapatthesu senāsanesu viharataṃ utrāsasaññitā **bhīru** jāyati, tesam ussaṅkitaparisaṅkitānaṃ dīgharattaṃ vivekarasamanassādayamānānaṃ viharataṃ “na siyā nu kho esa maggo”ti paṭipattiyaṃ **vicikicchā** uppajjati, taṃ vinodetvā viharataṃ appamattakena visesādhigamena **mānamakkhathambhā** jāyanti, tepi vinodetvā viharataṃ tato adhikataṃ visesādhigamaṃ nissāya **lābhasakkārasilokā** uppajjanti, lābhādimucchitā dhammapaṭirūpakāni pakāsentā **micchāyasaṃ** adhigantvā tattha ʃhitā jātī-ādīhi **attānaṃ ukkaṃsenti, paraṃ vambhenti**. Tasmā kāmādīnaṃ paṭhamasenādibhāvo veditabbo.

1. Taṃ evaṃ (Si)

2. Saṃ 2. 456 piṭṭhe.

Evametaṃ dasavidhaṃ senaṃ uddisivā yasmā sā kaṇhadhammasamannāgatattā kaṇhassa namucino upakārāya saṃvattati, tasmā naṃ “tava senā”ti niddisanto āha “**esā namuci te senā, kaṇhassā bhīppahārīnī**”ti. Tattha **abhīppahārīnī**ti samaṇabrāhmaṇānaṃ ghātinī nippothinī, antarāyakaṛīti attho. **Na naṃ asūro jināti, jetvāva labhate sukhanti** evaṃ tava senaṃ¹ asūro kāye ca jīvite ca sāpekkho puriso na jināti, sūro pana jināti, jetvāva maggasukhaṃ phalasukhaṃca adhigacchati.

Yato catūhi ariyamaggehiti yadā catūhi niddosaṇibbānamagganaṅkhātehi maggehi. **Mārasenā**ti mārasa senā vacanakarā kilesā. **Paṭisenīkarā**ti paṭipakkhakarā. **Jitā cāti** parājayaṃanā hanitā ca. **Parājītā cāti** niggahitā ca. **Bhaggāti** bhinnā. **Vippaluggāti** cuṇṇavicuṇṇā. **Parammukhāti** vimukhabbhāvaṃ pāpitā. **Visenibhūtoti** nikkilesa hutvā ṭhito.

Vodātadassinti byavadātadassim. **Tāni chadanānī**ti etāni taṇhādīkilesachadanāni. **Vivaṭānī**ti pākaṭikatāni. **Viddhaṃsitānī**ti ṭhitaṭṭhānato apahatāni. **Ugghāṭitānī**ti uppāṭitāni. **Samugghāṭitānī**ti visesena uppāṭitāni.

29. **Na kappayantī**ti gāthāya sambandho attho ca—kiṇca bhiyyo? Te hi tādīsā santo dvinnāṃ kappānaṃ purekkhārānaṃca kenaci **na kappayanti na purekkharonti**, paramatthaṃ accantasuddhiṃ adhigatattā anaccantasuddhiṃyeva akiriyasassatadiṭṭhiṃ “**accantasuddhī**”ti **na te vadanti**. **Ādānaganthaṃ gathitaṃ visajjāti** catubbidhampi rūpādīnaṃ ādāyakattā ādānaganthaṃ attano cittasantāne gathitaṃ baddhaṃ ariyamaggasatthena vissajja chinditvā. Sesāṃ pākaṭameva.

Accantasuddhinti accantaṃ paramatthaṃ suddhiṃ. **Saṃsārasuddhinti** saṃsārato suddhiṃ. **Akiriyadiṭṭhinti** karoto na karīyati pāpanti akiriyadiṭṭhiṃ. **Sassatavādanti** “nicco dhuvo sassato”ti vacanaṃ. **Na vadanti** na kathenti.

1. Evaṃ mārasenaṃ (Syā)

Ganthāti nāmakāyaṃ ganthenti cutipaṭisandhivasena vaṭṭasmiṃ ghaṭentīti ganthā. Abhiijhā ca sā nāmakāyaghaṭanavasena gantho cāti **abhiijhākāyagantho**. Hitasukhaṃ byāpādayatīti **byāpādo**. Byāpādo ca so vuttanayena gantho cāti **byāpādo kāyagantho**. **Sīlabbataparāmāsoti** “īto bahiddhā samaṇabrāhmaṇānaṃ sīlena suddhi vatena suddhī”¹ parato āmāso. **Idaṃsaccābhinivesoti** sabbaññubhāsitaṃ paṭikkhipitvā “sassato loko, idameva saccāṃ, moghamaññaṃ”² iminā ākārena abhiniveso idaṃsaccābhiniveso. **Attano diṭṭhiyā rāgoti** attanā abhinivisitvā gahitāya diṭṭhiyā chandarāgo. **Paravādesu āghātoti** parassa vacanesu kopo. **Appaccayoti** atuṭṭhākāro. **Attano sīlaṃ vāti** attanā samādinnaṃ gosīlādisīlaṃ vā. **Attano diṭṭhīti** attanā gahitā parāmatṭhā diṭṭhi. **Tehi ganthehīti** etehi vuttehi nāmakāyaghaṭanehi. **Rūpaṃ ādiyantīti** catusamuṭṭhānikaṃ rūpārammaṇaṃ ādiyanti gaṇhanti. **Upādiyantīti** upagantvā gaṇhanti taṇhāgahaṇena. **Parāmasanti** diṭṭhigahaṇena. **Abhinivisanti** mānagahaṇena. **Vaṭṭanti** tebhūmakavaṭṭaṃ. **Gantheti** bandhane.

Vosajjitvā vāti sammā vissajjitvā vā. **Gathiteti** bandhane. **Ganthiteti** ganthanena ganthite. **Vibandheti** visesena bandhe. **Ābandheti** anekavidhena bandhe. **Palibuddheti** amuñcite. **Bandhane poṭayitvāti** taṇhāmānadiṭṭhibandhanāni pappoṭayitvā. **Visajjāti** cajitvā.

Ime pana cattāro ganthe kilesapaṭipāṭiyāpi āharitum vaṭṭati, maggapaṭipāṭiyāpi. Kilesapaṭipāṭiyā abhiijhākāyagantho arahattamaggena pahīyati, byāpādo kāyagantho anāgāmmaggena, sīlabbataparāmāso kāyagantho idaṃsaccābhiniveso kāyagantho sotāpattimaggena. Maggapaṭipāṭiyā sīlabbataparāmāso kāyagantho idaṃsaccābhiniveso kāyagantho sotāpattimaggena byāpādo kāyagantho anāgāmmaggena, abhiijhākāyagantho arahattamaggenāti. Ete cattāro ganthā yassa saṃvijjanti, taṃ cutipaṭisandhivasena vaṭṭasmiṃ ganthenti ghaṭentīti ganthā. Te catuppabhedā abhiijhāyanti etāya, sayāṃ vā abhiijhāyati, abhiijhāyanamattameva vā esāti **abhiijhā**.

1. Abhi 1. 230, 241 piṭṭhesu.

2. Abhi 1. 230 piṭṭhe.

Lobhoyeva nāmakāyaṃ gantheti cutipaṭisandhivasena vaṭṭasmim̐ ghaṭetīti **kāyagantho**. Byāpajjati tena cittaṃ pūtibhāvaṃ gacchati, byāpādayati vā vinayācārarūpasampattihitasukhādīnīti **byāpādo**. “Ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇānaṃ sīlena suddhi vatena suddhī”ti parāmasanaṃ sīlabbataparāmāso, sabbaññubhāsitaṃ paṭikkhipitvā “sassato loko, idameva saccam̐, moghamaññan”ti-ādinā ākārena abhinivisatīti idaṃsaccābhiniveso. **Yathā vayham̐ vāti**-ādim̐ vayhādivisaṅkharāṇaṃ ganthānaṃ viyogakaraṇe upamaṃ dassento āha.

Na janentīti na uppādentī. **Na sañjanentīti** na nibbattenti. **Nābhinibbattenti**ti upasaggavasena padaṃ vaḍḍhitaṃ. Na sañjanentīti uppādakkhaṇaṃ. Na nibbattenti nābhinibbattenti pavattikkhaṇaṃ sandhāya vuttaṃ.

30. **Sīmātigoti** gāthā ekapuggalādhiṭṭhānāya desanāya vuttā. Pubbasadiso eva panassā sambandho, so evaṃ atthavaṇṇanāya saddhim̐ veditabbo—kiñca bhiyyo? So īdiso bhūripaṇṇo catunnaṃ kilesasīmānaṃ atītattā **sīmātigo**, bāhitapāpattā ca **brāhmaṇo**, itthambhūtaṃ ca **tassa natthi**, paracittapubbenivāsañāṇehi **ñatvā** vā maṃsadibbacakkhūhi **disvā** vā kiñci **samuggahitaṃ**, abhinivīṭṭhanti vuttaṃ hoti. So ca kāmarāgābhāvato **na rāgarāgī** rūpārūparāgābhāvato **na virāgaratto**, yato evaṃvidhassa **tassa** “idaṃ paramaṃ”ti kiñci **idha uggahitaṃ natthīti** arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesi.

Catasso sīmāyoti cattāro paricchedā. **Diṭṭhānusayoti** diṭṭhi ca sā appahīnaṭṭhena anusayo cāti diṭṭhānusayo. **Vicikicchānusayā**dīsupi eseva nayo. Kenatṭhena anusayā? Anusayanaṭṭhena. Ko esa anusayaṭṭho nāmāti? Appahīnaṭṭho. Ete hi appahīnaṭṭhena tassa tassa santāne anusenti nāma, tasmā “anusayā”ti vuccanti. **Anusenti**ti anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantīti attho. Athāpi siyā—anusayaṭṭho nāma appahīnākāro, appahīnākāro ca “uppajjati”ti vattum̐ na yujjati, tasmā na anusayā uppajjantīti. Tatridaṃ paṭivacanaṃ—appahīnākāro anusayo, anusayoti pana appahīnaṭṭhena thāmagatā kilesā vuccanti. So cittasampayutto sārammaṇo

sappaccayaṭṭhena sahetuko ekantākusalo atītopi hoti anāgatopi paccuppannopi, tasmā “uppajjati”ti vattum yujjati.

Tatridam pamāṇam—**paṭisambhidāyaṃ** tāva abhisamayakathāyaṃ¹ “paccuppanne kilese pajahati”ti pucchitvā anusayānaṃ paccuppannabhāvassa atthitāya “thāmagato anusayaṃ pajahati”ti vuttaṃ. **Dhammasaṅgaṇiyaṃ** mohassa padabhājane² “avijjānusayo avijjāpariyuṭṭhānaṃ, avijjālaṅgī moho akusalamūlaṃ, ayaṃ tasmim samaye moho hoti”ti akusalacittena saddhim avijjānusayassa³ uppannabhāvo vutto. **Kathāvatthusmim** “anusayā abyākatā anusayā ahetukā anusayā cittavippayutta”ti⁴ sabbe vādā paṭisedhitā. **Anusayayamake** sattannaṃ mahāvārānaṃ aññatarasmiṃ uppajjanavāre⁵ “yassa kāmarāgānusayo uppajjati tassa paṭighānusayo uppajjati”ti-ādi vuttaṃ. Tasmā “anusentīti anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjanti”ti yaṃ vuttaṃ, taṃ iminā tantippamāṇena suvuttanti veditabbaṃ. Yampi “cittasampayutto sārammaṇo”ti-ādi vuttaṃ, tampi suvuttameva. Anusayo hi nāmesa parinipphanno cittasampayutto akusaladhammoti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Tattha diṭṭhānusayo catūsu diṭṭhisampayuttesu, vicikicchānusayo vicikicchāsahagata, avijjānusayo dvādasasu akusalacittesu sahaajātavasena ārammaṇavasena ca, tayopi avasesatebhūmakadhammesu ārammaṇavasena diṭṭhivicikicchāmohā. Kāmarāgānusayo cettha lobhasahagatacittesu sahaajātavasena ārammaṇavasena ca manāpesu avasesakāmāvacaradhammesu ārammaṇavasena uppajjamāno lobho. Paṭighānusayo domanassasahagatacittesu sahaajātavasena ārammaṇavasena ca amanāpesu avasesakāmāvacaradhammesu ārammaṇavaseneva uppajjamāno doso. Mānānusayo diṭṭhivippayuttalobhasahagatacittesu sahaajātavasena ārammaṇavasena ca dukkhavedanāvajjesu avasesakāmāvacaradhammesu rūpārūpāvacaradhammesu ca ārammaṇavaseneva uppajjamāno māno. Bhavarāgānusayo catūsu diṭṭhivippayuttesu

1. Khu 9. 394 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 94 piṭṭhe.

3. Mohassa (Ka)

4. Abhi 4. 323 piṭṭhādīsu.

5. Abhi 5. 274 piṭṭhe.

uppañjamānopi sahaṇātasena vutto, ārammaṇavaseneva pana rūpārūpāvacaradhammesu uppañjamāno lobho vutto.

Tattha **diṭṭhānusayoti** dvāsaṭṭhividhā diṭṭhi. **Vicikicchānusayoti** aṭṭhavatthukā vicikicchā. **Tadekaṭṭhā ca kilesāti** sahaṇekaṭṭhavasena diṭṭhiyā vicikicchāya, sahaṇekaṭṭhavasena ekato ṭhitā. **Mānānusayoti** navavidhamāno. **Paramatthañāṇena vā ñatvāti** paresaṃ cittācāraṇānapaññāya jānitvā, cetopariyañāṇena jānitvāti vuttaṃ hoti. **Pubbenivāsānussatiñāṇena vāti** atīte nivuṭṭhakkhandhānussaraṇāñāṇena jānitvā. **Māmsacakkhunā vāti** pakaticakkhunā. **Dibbacakkhunā vāti** dibbasadisena dibbavihārasannissitena vā dibbacakkhunā passitvā. **Rāgarattāti** rāgena raṇṇitā. **Ye pañcasu kāmagaṇesūti** ye pañcasu rūpādivatthukāmakotṭhāsesu. **Virāgarattāti** virāgasāṅkhātāsu rūpārūpasamāpattīsu atirattā allīnā. **Yato kāmārāgo cāti** yadā kāmabhava rāgo ca. **Rūpārūparāgesupi** eseva nayo.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddesaṭṭhakathāya

Suddhaṭṭhakasuttaniddesaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paramatṭhakasuttaniddesaṇṇanā

31. Pañcame Paramatṭhakasutte **paramanti diṭṭhīsu paribbasānoti** idaṃ paramanti gahetvā sakāya sakāya diṭṭhiyā vasamāno. **Yaduttariṃ kuruteti** yaṃ attano satthārādiṃ seṭṭhaṃ karoti. **Hīnāti aññe tato sabbamāhāti** taṃ attano satthārādiṃ ṭhapetvā tato aññe sabbe “hīnā ime”ti āha. **Tasmā vivādāni avītivattoti** tena kāraṇena so diṭṭhikalahe avītivattova hoti.

Vasantīti paṭhamuppannadiṭṭhivasena vasanti. **Pavasanti**ti pavisitvā vasanti. **Āvasanti**ti visesena vasanti. **Parivasanti**ti sabbabhāgena vasanti. Taṃ upamāyasādhento “**yathā āgārikā vā**”ti-ādimāha. **Āgārikā vāti** gharasāmikā. **Gharesu vasanti**ti attano gharesu āsāṅkavirahitā hutvā nivasanti. **Sāpattikā vāti** āpattibahulā. **Sakilesā**

vāti rāgādikilesabahulā. **Uttarīm karotīti** atirekaṃ karoti. **Ayaṃ satthā sabbaññūti** ayaṃ amhākaṃ Satthā sabbam jānāti.

Sabbe parappavāde khipatīti sabbāparaladdhiyo chaḍḍeti. **Ukkhipatīti** nīharati. **Parikkhipatīti** parammukhe karoti. **Diṭṭhimedhagānīti** diṭṭhivihesakāni.

32. Dutiyagāthāyattho—evaṃ avītivatto ca **yaṃ diṭṭhe sute sīlavate muteti** etesu catūsu vatthūsu uppannadiṭṭhisāṅkhāte **attani** pubbe vuttappakāraṃ **ānisaṃsaṃ passati, tadeva so tattha** sakāya diṭṭhiyā ānisaṃsaṃ “idaṃ seṭṭhan”ti abhinivisitvā **aññaṃ sabbam** parasatthārādikaṃ **nihīnato passati.**

Dve ānisaṃse passatīti dve guṇe oloketi. **Diṭṭhadhammikañcāti** diṭṭhe paccakkhe attabhāve vipaccanakaraṇaṃ. **Samparāyikañcāti** paraloke paṭilabhitabbagunaṇa. **Yaṃdiṭṭhiko satthāti** yaṃladdhiko tiṭṭhāyatanasāmiko. **Alaṃ nāgattāya vāti** nāgarājabhāvāya vā pariyattaṃ. **Supaṇṇattādisupi** eseva nayo. **Devattāya vāti** sammutidevādibhāvāya. **Āyatīm phalapāṭikaṅkhī hotīti** anāgate vipākaphalaṃ patthayāno hoti. **Diṭṭhasuddhiyāpi** dve ānisaṃse passatīti cakkhuviññāṇena diṭṭharūpāyatanassa vasena suddhiyā hetuttāpi attano gahitagahaṇena dve guṇe oloketi. **Sutasuddhiyādisupi** eseva nayo.

33. Tatiyagāthāyattho—evaṃ passato ca **yaṃ** attano satthārādikaṃ **nissito aññaṃ** parasatthārādikaṃ **hīnaṃ passati, taṃ** pana dassanaṃ **ganthameva kusalā vadanti,** bandhananti vuttaṃ hoti. Yasmā etadeva, **tasmā hi diṭṭhaṃ va sutarū mutarū vā, sīlabbatarū bhikkhu na nissayeyya,** nābhiniveseyyāti vuttaṃ hoti.

Kusalāti khandhādiajānane chekā. **Kandhakusalāti** rūpādīsu pañcasu khandhesu kusalā. **Dhātu-āyatana paṭiccasamuppāda satipaṭṭhāna sammappadhāna-iddhipāda-indriya bala bojjhaṅga magga phala nibbānesupi** eseva nayo. Tattha **maggakusalāti** catūsu maggesu. **Phalakusalāti** catūsu phalesu. **Nibbānakusalāti** duvidhe nibbāne chekā. **Te kusalāti** te etesu

vuttappakāresu chekā. **Evam vadantīti** evaṃ kathenti. **Gantho esoti** passato ca attano satthārādinissitañca aññaṃ parasatthārādiṃ hīnato dassanañca gantho bandhano esoti vadanti. **Lagganaṃ etanti** etaṃ vuttappakāraṃ nāgadante laggitaṃ viya adholambanaṃ. **Bandhanaṃ etanti** nicchinditum dukkhaṭṭhena saṅkhalikādibandhanaṃ viya etaṃ bandhanaṃ. **Palibodho esoti** saṃsārato nikkhamitum appadānaṭṭhena eso palibodho.

34. Catutthagāthāyattho—na kevalaṃ diṭṭhasutādīsu na nissayeyya, apica kho pana asaṅjātaṃ uparūpari **diṭṭhimpī lokasmīṃ na kappayeyya**, na janeyyāti vuttaṃ hoti. Kīdisaṃ? **Ñāṇena vā sīlavatena vāpi**, samāpattiñāṇādīñāṇena vā sīlavatena vā yā kappiyati¹, etaṃ diṭṭhiṃ na kappeyya. Na kevalaṃ diṭṭhiṃ na kappayeyya, apica kho pana mānenapi jāti-ādīhi vatthūhi **samoti attānamanūpaneyya, hīno na maññetha visesi vāpīti**.

Aṭṭhasamāpattiñāṇena vāti paṭhamajjhānādīnaṃ aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ sampayuttapaññāya vā. **Pañcābhīññāṇena vāti** lokiyānaṃ pañcannaṃ abhiññānaṃ sampayuttapaññāya vā. **Micchāñāṇena vāti** viparītasabhāvena pavattāya paññāya amutte muttaṃ passāti evaṃ uppannena micchāñāṇena vā.

35. Pañcamagāthāyattho—evaṃ hi diṭṭhiṃ akappento amaññamāno ca **attaṃ pahāya anupādiyaṇo** yaṃ pubbe gahitaṃ, taṃ pahāya paraṃ aggaṇhanto tasmimpī vuttappakāre ñāṇe duvidhaṃ **nissayaṃ no karoti**, akaronto ca **sa ve viyattesu** nānādiṭṭhivasena bhinnesu sattesu **na vaggasārī** chandādivasena agacchanadhammo hutvā dvāsaṭṭhiyā diṭṭhīsu **kiñci diṭṭhiṃ na pacceti**, na paccāgacchatīti vuttaṃ hoti.

Catūhi upādānehīti kāmupādānādīhi catūhi bhusaṃ gahaṇehi **sa ve viyattesu**ti so puggalo nicchitesu. **Bhinnesu**ti dvidhā bhinnesu.

36. Idāni yo so imāya gāthāya vutto khīṇāsavo, tassa vaṇṇabhaṇanattaṃ **“yassūbhayante”**ti-ādikā tisso gāthāyo āha. Tattha² paṭhamagāthāya **yassūbhayante**ti pubbe vutte phassādibhede.

1. Yaṃ kappayissati (Ka)

2. Tesu (Sī, Syā, Ka), tīsu (?)

Paṇidhīti taṇhā. **Bhavābhavāyāti** punappunabhavāya. **Idha vā huram vāti** sakattabhāvādibhede idha vā parattabhāvādibhede parattha vā.

Phasso eko antoti cakkhusamphassādiko eko koṭṭhāso.
Phassasamudayoti vatthārammaṇo. Yato samudeti uppajjati, so samudayo.
Dutiyo antoti dutiyo koṭṭhāso. **Atītanti** ati itaṃ atītaṃ, atikkantanti vuttaṃ hoti. **Anāgatanti** na āgataṃ, anuppannanti vuttaṃ hoti. **Sukhā vedanā**dayo visabhāgavasena. **Nāmarūpadukaṃ** namanaruppanavasena. **Ajjhattikā**dayo ajjhataḥāhiravasena. **Sakkāyā**dayo khandhapañcakānaṃ pavattisamudayavasena vuttāti veditabbā.

Sakattabhāvoti attano attabhāvo. **Parattabhāvoti** parassa attabhāvo.

37. Dutiyagāthāya **diṭṭhe vāti** diṭṭhasuddhiyā vā. Esa nayo **sutādīsu**. **Saññāti** saññāsamutṭhāpikā diṭṭhi.

Aparāmasantanti taṇhāmānadiṭṭhīhi na parāmasantaṃ.
Anabhinivesantanti teheva anabhinivisaṃtaṃ.

“Vinibaddho”ti vāti mānena vinibaddhoti vā. **“Parāmaṭṭho”ti vāti** parato niccasukhasubhādīhi parāmaṭṭhoti vā. **Vikkhepagatoti** uddhaccavasena. **Aniṭṭhaṅgatoti** vicikicchāvasena. **Thāmagatoti** anusayavasena. **Gatīyāti** gantabbavasena.

38. Tatiyagāthāya **dhammāpi tesam na paṭicchitāseti** dvāsaṭṭhidiṭṭhigatadhammāpi tesam “idameva saccaṃ, moghamaññaṃ”¹ti evaṃ na paṭicchitā. **Pāraṅgato na pacceti tādīti** nibbānapāraṃ gato tena tena maggena pahīne kilese puna nāgacchati pañcahi ca ākārehi tādī hotīti. Sesam pākaṭameva.

Vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhīti “rūpaṃ attato samanupassatī”²ti-ādina² nayena ekekasmim khandhe catūhi catūhi ākārehi pañcakkhandhe patiṭṭhaṃ katvā pavattā vijjamāne kāye diṭṭhi. **Dasavatthukā micchādiṭṭhīti**

1. Khu 1. 158 piṭṭhe.

2. Khu 9. 140 piṭṭhādīsu.

“natthi dinnan”¹ti¹ādinayappavattā diṭṭhi. **Antaggāhikādiṭṭhī**ti “sassato loko idameva saccam, moghamāññan”²ti²ādinayappavattā ekekam antam atthīti gahetvā pavattā diṭṭhi. **Yā evarūpā diṭṭhī**ti idāni vuccamānānam ekūnavīsapadānam sādharmaṇam mūlapadam. Yā diṭṭhi, tadeva **diṭṭhigatam**, yā diṭṭhi, tadeva **diṭṭhigahananti** sabbesam sambandho kātabbo. Yā ayāthāvadassanaṭṭhena diṭṭhi, tadeva diṭṭhīsu gatam dassanam dvāsaṭṭhidiṭṭhiyā antogatattāti **diṭṭhigatam**. Heṭṭhāpissa attho vuttoyeva.

Dvinnam antānam ekantagatatattīpi **diṭṭhigatam**. Tattha **sassatoti** nicco. **Lokoti** attā. Idha sarīramyeva nassati, attā pana idha parattha ca soyevāti maññanti. So hi sāmāññeva āloketīti katvā lokoti maññati. **Asassatoti** anicco. Attā sarīreneva saha nassatīti maññanti. **Antavāti** paritte kaṣiṇe jhānam uppādetvā tam parittakasiṇārammaṇam cetanam sapariyanto “attā”ti maññanti. **Anantavāti** na antavā appamāṇe kaṣiṇe jhānam uppādetvā tam appamāṇakasiṇārammaṇam cetanam apariyanto “attā”ti maññanti. **Tam jīvam tam sarīranti** jīvo ca sarīraṇca tamyeva. Jīvoti attā, līṅgavipallāsena napuṃsakavacanam katam. **Sarīranti** rāsaṭṭhena khandhapaṇcakaṇam. **Aññam jīvam aññam sarīranti** añño jīvo aññam khandhapaṇcakaṇam. **Hoti Tathāgato param maraṇāti** khandhā idheva vinassanti, satto maraṇato param hoti vijjati na nassati, **Tathāgatoti** cetam sattādhivacananti. Keci pana “**Tathāgatoti arahā**”ti vadanti. Ime **na hotīti** pakkhe dosam disvā evam gaṇhanti. **Na hoti Tathāgato param maraṇāti** khandhāpi idheva nassanti, Tathāgato ca maraṇato param na hoti ucchiṇṇati. Ime **hotīti** pakkhe dosam disvā evam gaṇhanti. **Hoti ca na ca hotīti** ime ekekapakkhapariggahe dosam disvā ubhayapakkham gaṇhanti. **Neva hoti na na hotīti** ime ubhayapakkhapariggahe ubhayadosāpattim disvā “hoti ca na hotī”ti ca “neva hoti na na hotī”ti ca amarāvikkhepapakkham gaṇhanti.

Ayam panettha Aṭṭhakathānayo³—“sassato loko”ti vāti-ādīhi dasahākārehi diṭṭhipabhedova vutto. Tattha **sassato**

1. Abhi 1. 240 piṭṭhe. 2. Ma 3. 22, 253 piṭṭhesu. 3. Paṭisam-Ṭṭha 2. 7 piṭṭhādīsu.

lokoti ca khandhapañcakaṃ lokoti gahetvā “ayaṃ loko nicco dhuvo sabbakāliko”ti gaṇhantassa sassatanti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. **Asassatoti** tameva lokaṃ “ucchijjati vinassatī”ti gaṇhantassa ucchedaggahaṇākārappavattā diṭṭhi. **Antavā**ti parittakasiṇalābhino supparamatte vā sarāvamatte vā kasiṇe samāpannassa antosamāpattiyāṃ pavattitarūpārūpadhamme “loko”ti ca kasiṇaparicchedantena “antavā”ti ca gaṇhantassa “antavā loko”ti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. Sā sassatadiṭṭhipi hoti ucchedadiṭṭhipi. Vipulakasiṇalābhino pana tasmim kasiṇe samāpannassa antosamāpattiyāṃ pavattitarūpārūpadhamme “loko”ti ca kasiṇaparicchedantena ca “ananto”ti gaṇhantassa “anantavā loko”ti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. Sā sassatadiṭṭhi hoti ucchedadiṭṭhipi. **Taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ** “bhedanadhammassa sarīrasseva jīvaṃ”ti gahitattā “sarīre ucchijjamāne jīvampi ucchijjatī”ti ucchedaggahaṇākārappavattā diṭṭhi. Dutiyapadena sarīrato aññassa jīvassa gahitattā “sarīre ca ucchijjamānepi jīvaṃ na ucchijjatī”ti sassatagahaṇākārappavattā diṭṭhi. **Hoti Tathāgatoti-** ādisu “satto Tathāgato nāma, so paraṃ maraṇā hotī”ti gaṇhato paṭhamā sassatadiṭṭhi. “Na hotī”ti gaṇhato dutiyā ucchedadiṭṭhi. “Hoti ca na ca hotī”ti gaṇhato tatiyā ekaccasassatadiṭṭhi. “Neva hoti na na hotī”ti gaṇhato catutthā amarāvikkhepadiṭṭhī vuttappakārā dasavidhā diṭṭhi. Yathāyogaṃ bhavadiṭṭhi ca vibhavadiṭṭhi cāti dvidhā hoti. Tāsu ekāpi tesam khīṇāsavānaṃ na paṭicchitāti attho.

Ye kilesāti ye kilesā **sotāpattimaggena pahīnā**, te kilese. **Na punetī**ti na puna eti. **Na paccetī**ti puna nibbattetvā na paṭi-eti, **na paccāgacchatī**ti paccabhave nāgacchatī. **Pañcahākārehi tādī**ti pañcahi kāraṇehi koṭṭhāsehi vā sadiso. **Itthānīthe tādī**ti itthārammaṇe ca anitthārammaṇe ca anunayapaṭighaṃ muñcitvā ṭhitattā dvīsu sadiso. **Cattāvī**ti kilese cajitavā. **Tiṇṇāvī**ti saṃsāraṃ atikkamitavā. **Muttāvī**ti rāgādito muttavā. **Tarinniddesā tādī**ti tena tena sīlasaddhādinā niddisitvā niddisitvā kathetabbato sadiso.

Taṃ pañcavidhaṃ vitthāretvā kathetukāmo “**kathaṃ arahā iṭṭhāniṭṭhe tādi**”ti-ādimāha. Tattha **lābhepīti** catunnaṃ paccayānaṃ lābhepi. **Alābhepīti** tesāṃ alābhepi. **Yasepīti** parivārepi. **Ayasepīti** parivāravipattiyāpi. **Pasaṃsāyapīti** vaṇṇabhaṇaṇāyapi. **Nindāyapīti** garahāyapi. **Sukhepīti** kāyikasukhepi. **Dukkhepīti** kāyikadukkhepi. **Ekañce**¹ **bāhaṃ gandhena limpeyyunti** sace ekaṃ bāhaṃ catujātiyagandhena lepaṃ uparūpari dadeyyuṃ. **Vāsiyā taccheyyunti** yadi ekaṃ bāhaṃ vadḍhakī vāsiyā tacchetvā tacchetvā tanuṃ kareyyuṃ. **Amusmiṃ natthi rāgoti** amusmiṃ gandhalepane sineho natthi na saṃvijjati. **Amusmiṃ natthi paṭighanti** amusmiṃ vāsiyā tacchane paṭihananasāṅkhātaraṃ paṭigharaṃ koparaṃ natthi na saṃvijjati. **Anunayapaṭighavippahīnoti** sinehañca kopañca pajahitvā ṭhito. **Ugghātinighātivītivattoti** anunayavasena anuggahañca paṭighavasena nigghahañca atikkamitvā ṭhito. **Anurodhavirodhasamatikkantoti** anunayañca paṭighaṇṇa sammā atikkanto.

Sīle satīti sīle saṃvijjamāne. **Sīlavāti** sīlasampanno. Tena niddesaṃ kathanāṃ labhatīti **tādi**. **Saddhāya sati saddhoti** evamādīsupi eseva nayo.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddesaṭṭhakathāya

Paramaṭṭhakasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Jarāsuttaniddesavaṇṇanā

39. Chaṭṭhe Jarāsutte **appaṃ vata jīvitaṃ idanti** idaṃ vata manussānaṃ jīvitaṃ appakaṃ parittaṃ ṭhitiparittatāya sarasaparittatāyāti guhaṭṭhakasuttepi vuttanayametaṃ. **Oram vassasatāpi miyyatīti** vassasatā oram kalalādikālepi miyyati. **Aticcāti** vassasataṃ atikkamitvā. **Jarasāpi miyyatīti** jarāya miyyati. Ito paraṃ guhaṭṭhakasuttavaṇṇanāya vuttanayeneva gahetabbaṃ.

1. Pāliyaṃ (ekacce)

Appanti mandam. **Gamanīyo samparāyoti** paraloko gantabbo.
Kalalakālepīti ettha kalalakālam nāma paṭisandhikkhaṇe tīhi jāti-uṇṇamsūhi
 katasuttage ṭhitatelabindupparamāṇam accharam vippasannakalalam hoti. Yam
 sandhāya vuttam—

“Tilatelassa yathā bindu, sappimaṇḍo anāvilo.

Evam vaṇṇappaṭibhāgam, kalalam sampavuccatī”ti¹.

Tasmim kalalakālepi. **Cavatīti** jīvitam gaḷati. **Maratīti** jīvitaviyogam
 āpajjati. **Antaradhāyatīti** adassanam pāpuṇāti. **Vippalujjati** chijjati.
 “Aṇḍajayoniyā **cavati**. Jalābujayoniyā **marati**. Samsedajayoniyā
antaradhāyati. Oparātikayoniyā **vippalujjati**”ti evameke vaṇṇayanti.
Abbudakālepīti abbudam nāma kalalato sattāhaccayena maṁsadhovana-
 udakavaṇṇam hoti, kalalanti nāmam antaradhāyati. Vuttampi cetam—

“Sattāham kalalam hoti, paripakkam samūhataṁ.

Vivaṭṭamānam tabbhāvam, abbudam nāma jāyati”ti².

Tasmim abbudakālepi. **Pesikālepīti** tasmāpi abbudā sattāhaccayena
 vilīnatipusadisā pesi nāma sañjāyati. Sā maricaphāṇitena dīpetabbā.
 Gāmadārikā³ hi supakkāni maricāni gahetvā sāṭakante bhaṇḍikam katvā
 pīletvā maṇḍam ādāya kapāle pakkhipitvā ātape ṭhapenti, tam sukkhamānam
 sabbabhāgehi muccati. Evarūpā pesi hoti, abbudanti nāmam antaradhāyati.
 Vuttampi cetam—

“Sattāham abbudam hoti, paripakkam samūhataṁ.

Vivaṭṭamānam tabbhāvam, pesi nāma pajāyati”ti⁴.

Tasmim pesikālepi. **Ghanakālepīti** tatopi pesito sattāhaccayena
 kukkuṭaṇḍasaṇṭhāno ghano nāma maṁsapinḍo nibbattati, pesīti nāmam
 antaradhāyati. Vuttampi cetam—

1. Saṁ-Ṭṭha 1. 274; Abhi-Ṭṭha 2. 21 piṭṭhesu.

3. Gāmadārakā (Sī, Syā)

2. Saṁ-Ṭṭha 1. 274 piṭṭhe.

4. Saṁ-Ṭṭha 1. 275 piṭṭhe.

“Sattāhaṃ pesi bhavati, paripakkaṃ samūhataṃ.

Vivaṭṭamānaṃ tabbhāvaṃ, ghanoti nāma jāyati.

Yathā kukkuṭiyā aṇḍaṃ, samantā parimaṇḍalaṃ.

Evaṃ ghanassa saṇṭhānaṃ, nibbattaṃ kammaṇaccayā”ti¹.

Tasmiṃ ghanakālepi. **Pasākhakālepi**ti pañcame sattāhe dvinnāṃ dvinnāṃ hatthapādānaṃ sīsassa catthāya pañca pīlakā jāyanti, yaṃ sandhāya vuttaṃ “pañcame bhikkhave sattāhe pañca pīlakā saṇṭhahanti kammato”ti¹. Tasmiṃ pasākhakālepi. Tato paraṃ chaṭṭhasattamādīni sattāhāni atikkamma desanaṃ saṅkhapitvā dvācattālīsasattāhe pariṇatakāle kesalomanakhādīnaṃ uppattikālaṇca. Tassa ca nābhito uṭṭhito nālo mātu udarapaṭalena ekābaddho hoti, so Uppaladaṇḍako viya chiddo, tena āhāraraso saṃsaritvā āhārasamuṭṭhānarūpaṃ samuṭṭhāpeti. Evaṃ so dasamāse yāpeti, taṃ sabbaṃ avatvā “**sūtighare**”ti āha, yaṃ sandhāya vuttaṃ—

“Kesā lomā nakhāni ca”²

“Yañcassa bhuñjati mātā, annaṃ pānaṇca bhojanaṃ.

Tena so tattha yāpeti, mātukucchigato naro”ti³.

Tattha **sūtighareti** sūtikaghare, vijāyanaghareti attho. “Sūtikāghare”ti vā pāṭho, sūtikāyāti padacchedo. **Addhamāsikopīti** jātadivasato paṭṭhāya addhamāso etassa atthīti addhamāsiko. **Dvemāsikādisupi** eseṇa nayo. Jātadivasato paṭṭhāya ekaṃ saṃvaccharaṃ etassa atthīti saṃvacchariko. Upari **dvevassikādisupi** eseṇa nayo.

Yadā jīṇṇo hotīti yasmim kāle jarājīṇṇo bhavati jajjarībhūto. **Vuddhoti** vayovuddho. **Mahallakoti** jātimahallako. **Addhagatoti** tayo addhe atikkanto. **Vayo-anuppattoti** tatiyaṃ vayaṃ anuppatto. **Khaṇḍadantoti** antarantaraṃ patitā dantā phālītā ca jarānubhāvena khaṇḍā dantā jātā assāti khaṇḍadanto. **Palitakesoti** paṇḍarakeso. **Vilūnanti** luñcitvā gahitakesā viya

1. Saṃ-Ṭṭha 1. 275 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 208 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 208; Abhi 4. 359 piṭṭhesu.

khallāṭasīso. **Khalitasiroti** mahākhallāṭasīso. **Valinanti** sañjātavali. **Tilakāhatagattoti** setatīlakakāḷatīlakehi vikiṇṇasarīro. **Bhoggoti** bhaggo, imināpissa vaṅkabhāvaṃ dīpeti. **Daṇḍaparāyaṇoti** daṇḍapaṭissaraṇo daṇḍadutiyo. **So jarāyapīti** so puggalo jarāyapi abhibhūto marati. **Natthi maraṇamhā mokkhoti** maraṇato muñcanupāyo natthi nupalabbhati.

Phalānamiva pakkānaṃ, pāto patanato bhayanti paripākagatānaṃ sithilavaṇṭānaṃ panasaphalādīpakkānaṃ paccūsakāle avassaṃ patissantīti phalasāmikānaṃ bhāyamānānaṃ viya. **Evam jātāna maccānaṃ, niccaṃ maraṇato bhayanti** evameva uppannānaṃ sattānaṃ maccusaṅkhātamarāṇato satatāṃ kālāṃ bhayaṃ.

Yathāpi kumbhakārassāti yathā nāma mattikābhājanaṃ karontassa kataṃ mattikābhājananti¹ tena niṭṭhāpitabhājanaṃ. **Sabbaṃ bhedanapariyantanti** pakkāpakkaṃ sabbaṃ bhedanaṃ bhijjapariyantaṃ avasānaṃ assāti bhedanapariyantaṃ. **Evam maccāna jīvitanti** evameva sattānaṃ āyusaṅkhāraṃ.

Daharā ca mahantā cāti taruṇā ca mahallakā ca. **Ye bālā ye ca paṇḍitāti** ye ca assāsapassāsāyattā jīvitā bālā ye ca paṇḍiccena samannāgatā Buddhādayo. **Sabbe maccuvasaṃ yantīti** ete vuttappakārā daharādayo sabbe maccuno issariyaṃ upagacchanti.

Tesaṃ maccuparetānanti etesaṃ maccunā parivāritānaṃ. **Gacchataṃ paralokatoti** ito manussalokato paralokaṃ gacchantānaṃ. **Na pitā tāyate puttanti** pitā puttaṃ na rakkhati. **Ñāti vā pana ñātaketi** mātāpitipakkhikā ñāti vā teyeva ñātake rakkhituṃ na sakkonti.

Pekkhataññeva ñātīnanti vuttavidhānaṃyeva ñātīnaṃ pekkhantānaṃyeva olokentānaṃyeva. **Passa lālappataṃ puthūti passāti** ālapanāṃ. Lālapantānaṃ vilapantānaṃ puthūnaṃ nānappakārānaṃ. **Ekamekova maccānaṃ, govajjho viya niyyatīti** sattānaṃ ekameko vadhāya niyyamānagoṇo viya maraṇāya niyyati pāpuṇīyati. **Evamabbhāhato**

1. Khu 1. 371 piṭṭhe passitabbaṃ.

lokoti evameva sattaloko bhusaṃ āhato. **Maccunā ca jarāya cāti** maraṇena ca jarāya ca abhibhūto.

40. **Mamāyiteti** mamāyitavatthukāraṇā. **Vinābhāvaṃ santamevidanti** santaṃ vijjamānaṃ vinābhāvameva idaṃ, na sakkā avinābhāvena bhavitunti vuttaṃ hoti.

Socantīti cittena socanaṃ karonti. **Kilamantīti** kāyena kilamathaṃ pāpuṇanti. **Paridevantīti** nānāvidhaṃ vācāvilāpaṃ bhaṇanti. **Urattāḷiṃ kasantīti** uraṃ tāletvā tāletvā kanti. **Sammohaṃ āpajjantīti** sammohabhāvaṃ pāpuṇanti.

Aniccoti hutvā abhāvaṭṭhena. **Saṅkhatoti** paccayehi saṅgama kato. **Paṭiccasamuppannoti** paccayasāmaggiṃ paṭicca na paccakkhāya saha sammā ca uppanno. **Khayadhammoti** khayaṃ gamanasabhāvo. **Vayadhammoti** vayaṃ gamanasabhāvo, bhaṅgavasena bhaṅgamasabhāvoti attho. **Virāgadhammoti** virajjanasabhāvo. **Nirodhadhammoti** nirujjanasabhāvo. **Yvāyaṃ pariggahoti** yo ayaṃ pariggaho. “Yāya pariggaho”tipi pāṭho, ayameva padacchedo. **Niccoti** satatakāliko. **Dhuvoti** thiro. **Sassatoti** acavano. **Avipariṇāmadhammoti** pakati-ajahanasabhāvo. **Sassatisamaṃ tatheva ṭhassatīti** Candasūriyasinerumahāsamuddapathavīpabbatādayo viya tiṭṭheyya.

Nānābhāvoti jātiyā nānābhāvo. **Vinābhāvoti** maraṇena viyogabhāvo. **Aññathābhāvoti** sabbhāvato¹ aññathābhāvo. **Purimānaṃ purimānaṃ khandhānanti** anantare pure uppannānaṃ khandhānaṃ. **Vipariṇāmaññathābhāvāti** pakatibhāvaṃ jahitvā aññathābhāvena. Pacchimā pacchimā khandhādayo pavattanti uppajjantīti sambandho.

Sabbaṃ gharāvāsapalibodhanti sakalaṃ gihibhāvajaṭaṃ. **Ñātimitthāmaccapalibodhanti** mātāpitupakkhikā ñātī, mittā sahāyā, amaccā bhaccā. **Sannidhipalibodhanti** nidhānajaṭaṃ chinditvā. **Kesamassuṃ ohāretvāti** kese ca massūni ca oropayitvā. **Kāsāyāni vatthānīti** kasāyarasapītāni vatthāni.

41. **Māmakoti** mama upāsako bhikkhu vāti saṅkham gato, Buddhādīni vā vatthūni mamāyamāno.

Tesaṃ tesaṃ sattānanti anekesaṃ sattānaṃ sādharmaṇiddeśo. “Yaññadattassa maraṇaṃ, somadattassa maraṇaṃ”ti evaṃ hi divasampi kathiyamāne neva sattā pariyādānaṃ gacchanti, na sabbaṃ aparattadīpanaṃ sijjhati. Imehi pana dvīhi padehi na koci satto apariyādinno hoti, na kiñci aparattadīpanaṃ sijjhati. **Tamhā tamhāti** ayaṃ gativasena anekesaṃ nikāyānaṃ sādharmaṇiddeśo. **Sattanikāyāti** sattānaṃ nikāyā, sattaḡhaṭṭa sattasamūhāti attho. **Cutīti** cavanavasena vuttaṃ. Ekacatupañcakkhandhāya cutiyā sāmāññavacanametam. **Cavanatāti** bhāvavacanena lakkhaṇanidassanaṃ. **Bhedoti** cutikhandhānaṃ bhaṅgupattiparidīpanaṃ. **Antaradhānanti** ḡhaṭṭassa viya bhinnassa bhinnānaṃ khandhānaṃ yena kenaci pariyāyena ṭhānābhāvaparidīpanaṃ. **Maccumaraṇanti** maccusaṅkhātāṃ maraṇaṃ, na khaṇikamaraṇaṃ. Kālo nāma antako, tassa kiriyāti **kālaṃkiriyā**. Ettāvatā sammutimaraṇaṃ dīpitaṃ. Idāni paramatthena dīpetum “**khandhānaṃ bhedo**”ti-ādimāha. Paramatthena hi khandhāyeva bhijjanti, na satto nāma koci marati. Khandhesu pana bhijjamānesu satto marati, bhinnesu “mato”ti vohāro hoti.

Ettha ca catuvokārapaṇcavokāravasena khandhānaṃ bhedo, ekavokāravasena kaḡavarassa nikkhepo. Catuvokāravasena vā khandhānaṃ bhedo, sesadvayavasena kaḡavarassa nikkhepo veditabbo. Kasmā? Kāmarūpabhavadvayepi rūpakāyasaṅkhātassa kaḡavarassa sabbhāvato. Yasmā vā cātumahārājikādīsu khandhā bhijjanteva, na kiñci nikkhipanti, tasmā tesaṃ vasena khandhānaṃ bhedo, manussādīsu kaḡavarassa nikkhepo. Ettha ca kaḡavarassa nikkhepakaraṇato maraṇaṃ “kaḡavarassa nikkhepo”ti vuttaṃ. **Jīvitindriyassupacchedoti** iminā indriyabaddhasseva maraṇaṃ nāma hoti, anindriyabaddhassa maraṇaṃ nāma natthīti dasseti. “Sassaṃ mataṃ, rukkho mato”ti¹ idaṃ pana vohāramattameva. Atthato pana evarūpāni vacanāni sassādīnaṃ khayavayabhāvameva dīpenti. **Rūpagatanti** rūpameva rūpagataṃ. **Vedanāgatanti**-ādīsupi eseva nayo.

1. Phusso mato tisso matoti (Syā)

Tattha **pubbeva maccanti** maccam vā bhogā pubbeva paṭhamataraññeva vijahanti. Macco vā te bhoge pubbataram jahati. **Kāmakāmī**ti corarājānam ālapati. Ambho kāme kāmayamāna kāmakāmi bhogino nāma loke asassatā, bhogesu vā naṭṭhesu jīvamānā ca abhogino honti. Bhoge vā pahāya sayam nassanti, tasmā aham mahājanassa sokakālepi na socāmīti attho.

Viditā mayā sattuka lokadhammāti corarājānam ālapanto āha. Ambho sattuka mayā lābho alābho yaso ayasoti-ādayo lokadhammā veditā. Yatheva hi cando udeti ca pūrati ca puna ca khīyati, yathā ca sūriyo andhakāram vidhamento mahantaṃ lokappadesaṃ tapitvāna¹ puna sāyam atthaṃ paleti atthaṃ gacchati na dissati, evameva bhogā uppajjanti ca vinassanti ca, tattha kiṃ sokena, tasmā na socāmīti attho.

Taṇhāmaññanāya maññatiti taṇhāya janitamānamaññanāya maññati. **Mānam karoti diṭṭhimaññanāyā**ti diṭṭhiṃ upanissayaṃ katvā uppannāya maññanāya. **Mānamaññanāyā**ti sahajātamānamaññanāya. **Kilesamaññanāyā**ti vuttappakārāya upatāpanaṭṭhena kilesamaññanāya maññati.

Kuhāti vimhāpakā². **Thaddhā**ti khāṇu viya thaddhā. **Lapā**ti paccayanimittena lapanakā.

42. **Saṅgati**ti samāgataṃ diṭṭhaṃ phuṭṭhaṃ vā. **Piyāyanti** piyakataṃ.

Saṅgatiti sammukhībhūtaṃ. **Samāgati**ti samīpaṃ āgataṃ. **Samāhiti**ti ekībhūtaṃ. **Sannipatiti**ti piṇḍitaṃ. **Supinagati**ti supinaṃ pavitṭho. **Senābyūhaṃ passati**ti senāsannivesaṃ dakkhati. **Ārāmarāmaṇeyyakanti** pupphārāmādīnaṃ ramaṇīyabhāvaṃ. **Vanarāmaṇeyyakā**dīsupi eseva nayo. **Petanti** ito paralokaṃ gataṃ. **Kālaṅkatanti** mataṃ.

43. **Nāmaṇyevā**’vasissati, **akkheyyanti** sabbaṃ rūpādidhammajātaṃ pahīyati, nāmamattameva tu avasissati “Buddharakkhito Dhammarakkhito”ti evaṃ akkhātum³ kathetum.

1. Tejivāna (Sī, Syā)

2. Jimhāpakā (Ka)

3. Saṅkhātum (Ka)

Ye cakkhuviññāṇābhisambhūtāti ye sayam cakkhuviññāṇena abhisambhūtā rāsikatā diṭṭhā catusamuṭṭhānikā rūpā.

Sotaviññāṇābhisambhūtāti paratoghosena sotaviññāṇena rāsikatā sutā dvisamuṭṭhānikā saddā.

44. **Munayoti** khīṇāsavamunayo. **Khemadassinoti** nibbānadassino.

Sokoti sokaiddese—byasatīti byasanam, hitasukham khipati viddhamsetīti attho. Ñātīnam byasanam ñātibyasanam, corarogabhayādīhi ñātikkhayo ñativināsoti attho. Tena **ñātibyasanena**. **Phuṭṭhassāti** ajjhotthaṭassa, abhibhūtassa samannāgatassāti attho. Seseupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso—bhogānam byasanam **bhogabyasanam** rājacorādivasena bhogakkhayo bhogavināsoti attho. Rogoyeva byasanam **rogabyasanam**. Rogo hi ārogyam byasati vināsetīti byasanam. Sīlassa byasanam **sīlabyanam**, dussīlyassetam nāmam. Sammādiṭṭhim vināsayamānā uppannā diṭṭhiyeva byasanam **diṭṭhibyanam**. Ettha ca purimāni dve anipphannāni, pacchimāni tīni nipphannāni tilakkhaṇabbhāhatāni. Purimāni ca tīni neva kusalāni nākusālāni, sīladiṭṭhibyanadvayam akusalam.

Aññataraññatarenāti gahitesu vā yena kenaci aggahitesu vā mittāmacabyasanādīsu yena kenaci. **Samannāgatassāti** samanubandhassa aparimuccamānassa. **Aññataraññatarena dukkhadhammenāti** yena kenaci sokadukkhassa uppattihetunā. **Sokoti** socanakavasena soko. Idam tehi kāraṇehi uppajjanakasokassa sabhāvapaccattam. **Socanāti** socanākāro. **Socitattanti** socitabhāvo. **Antosokoti** abbhantarasoko. Dutiyapadam upasaggena vaḍḍhitam. So hi abbhantaram sukkhāpento viya parisukkhāpento viya uppajjati “antosoko antoparisoko”ti vuccati¹. **Antodāhoti** abbhantaradāho. Dutiyapadam upasaggena vaḍḍhitam. **Cetaso pariṇhāyanāti** cittassa jhānanākāro. Soko hi uppajjamāno aggi viya cittam

1. ... yo hi -pa- uppajjati, so antoparisokoti vuccati. (Sī)

jhāpeti dahati, “cittam me jhāmam, na me kiñci paṭibhātī”ti vadāpeti.
Dukkhito mano dummano, tassa bhāvo **domanassam**. Anupaviṭṭhaṭṭhena
sokova sallanti **sokasallam**.

Paridevaniddese “mayham dhītā, mayham putto”ti evam ādissa ādissa
devanti rodanti etenāti **ādevo**. Tam tam vaṇṇam parikittetvā parikittetvā
devanti etenāti **paridevo**. Tato parāni dve dve padāni purimadvayasseva
ākārabhāvaniddesavasena vuttāni. **Vācāti** vacanam. **Palāpoti** tuccham
niratthakavacanam. Uppaḍḍhabhaṇita¹ aññabhaṇitādivasena virūpo palāpo
vippalāpo. **Lālappoti** punappunam lapanam. Lālappanākāro **lālappanā**.
Lālappitassa bhāvo **lālappitattam**. Macchariyādini vuttatthāneva.

45. Sattamagāthā evam maraṇabbhāhate loka
anurūpapaṭipattidassanattam vuttā. Tattha **patilīnacarassāti** tato tato
patilīnam cittam katvā carantassa. **Bhikkhunoti** kalyāṇaputhujjanassa vā
sekkhassa vā. **Sāmaggiyamāhu** tassa tam, yo attānam bhavane na dassayeti
tassetam patirūpamāhu, yo evam paṭipanno nirayādibhede bhavane attānam
na dassaye. Evañhi yo imamhā maraṇā mucceyyāti adhippāyo.

Patilīnacarā vuccantīti tato tato līnacittācārā kathīyanti. **Satta sekkhāti**
adhisīlādīsu tīsu sikkhāsu sikkhantīti sotāpattimaggaṭṭham ādim katvā yāva
arahattamaggaṭṭhā satta sekkhā. **Arahāti** phalaṭṭho. So niṭṭhitacittattā
patilīno. Sekkhānam patilīnacaraṇabhāve kāraṇam dassento “**kiṃkāraṇā**”ti-
ādimāha. **Te tato tatoti** te satta sekkhā tehi tehi ārammaṇehi **cittam**
patilīnentāti attano cittam nilīnentā. **Patikuṭentāti** saṅkocentā. **Pativaṭṭentāti**
kaṭasāraṇam viya ābhujentā. **Sanniruddhantāti** sannirujjhantā.
Sannigaṇhantāti niggaham kurumānā. **Sannivārentāti** vārayamānā.
Rakkhantāti rakkham kurumānā. **Gopentāti** cittamañjūsāya gopayamānā.

1. Uppathabhaṇita... (Sī, Syā)

Idāni dvāravasena dassento “**cakkhudvāre**”ti-ādimāha. Tattha **cakkhudvāre**ti cakkhuviññāṇadvāre. **Sotadvārā**disupī eseṇa nayo. **Bhikkhunoti puthujjanakalyāṇakassa vā bhikkhuno, sekkhassa vā bhikkhunoti** bhikkhusaddassa vacanattamaṃ avatvā idhādhippetabhikkhuyeva dassito. Tattha puthujjano ca so kilesānaṃ asamucchinnattā, kalyāṇo ca sīlādipaṭipattiyuttattāti puthujjanakalyāṇova puthujjanakalyāṇako, tassa **puthujjanakalyāṇakassa**. Adhisīlādīni sikkhatīti **sekkho**, tassa sekkhassa vā sotāpaṇnassa vā sakadāgāmino vā anāgāmino vā.

Āsanti nisīdanti etthāti **āsanam**. **Yatthā**ti yesu mañcapīṭhādīsu. **Mañcoti**-ādīni āsanassa pabhedavacanāni. Mañcopi hi nisajjāyapi okāsattā idha āsanesu vutto, so pana masārakabundikābaddhakulīrapādaka-āhaccapādakānaṃ aññataro. **Pīṭhampi** tesaṃ aññatarameva. **Bhisīti** uṇṇabhisi coḷabhisi vākabhisi tiṇabhisi paṇṇabhisīnaṃ aññatarā. **Taṭṭikā**ti tālapaṇṇādīhi vinitvā katā. **Cammakhaṇḍoti** nisajjāraho yo koci cammakhaṇḍo. **Tiṇasanthārā**dayo tiṇādīni gumbetvā¹ katā. **Asappāyarūpadassanenāti** asappāyānaṃ iṭṭharūpānaṃ olokanena. **Rittanti** abbhantarato tucchaṃ. **Vivittanti** bahiddhāpavesanena suññaṃ. **Pavivittanti** koci gahaṭṭho tattha natthīti atirekena suññaṃ. **Asappāyasaddassavanepi** eseṇa nayo. **Pañcahi kāmaguṇehīti** itthirūpasaddagandharasaphoṭṭhabbehi pañcahi kāmakoṭṭhāsehi. Vuttampi cetam—

“Rūpā saddā rasā gandhā, phoṭṭhabbā ca manoramā.

Pañca kāmaguṇā loke, itthirūpasmiṃ dissare”ti².

Bhajatoti cittaṇa sevanam karontassa. **Sambhajatoti** sammā sevantassa. **Sevatoti** upasaṅkamantassa. **Nisevatoti** nissayaṃ katvā sevantassa. **Samsevatoti** suṭṭhu sevantassa. **Paṭisevatoti** punappunaṃ upasaṅkamantassa.

Gaṇasāmaggīti samaṇānaṃ ekībhāvo samaggaḥbhāvo.
Dhammasāmaggīti sattatiṃsabodhipakkhiyadhammānaṃ samūhabhāvo.
Anabhinibbattisāmaggīti

1. Gaṇḍetvā (Syā) gumbhetvā (Ka)

2. Am 2. 61 piṭṭhe.

anibbattamānānaṃ anuppajjamānānaṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā
parinibbutānaṃ arahantānaṃ samūho. **Samaggāti** kāyena aviyogā.
Sammodamānāti cittaṇa suṭṭhu modamānā tussamānā. **Avivadamānāti**
vācāya vivādaṃ akurumānā. **Khīrodakībhūtāti** khīrena saṃsaṭṭha-
udakasadisā.

Te ekato pakkhandantīti te bodhipakkhiyadhammā ekaṃ ārammaṇaṃ
pavisanti. **Pasīdantīti** tasmimyeva ārammaṇe pasādamāpajjanti.
Anupādisesāyāti upādivirahitāya.

Nibbānadhātuyāti amatamahānibbānadhātuyā. **Ūnattaṃ vāti** ettha
unabhāvo ūnattaṃ, aparipuṇṇabhāvoti attho. **Puṇṇattaṃ vāti**
paripuṇṇabhāvo puṇṇattaṃ, puṇṇabhāvo vā na paññāyati natthīti attho.

Nerayikānanti niraye nibbattanakakammānaṃ atthibhāvena. Nirayaṃ
arahantīti nerayikā, tesāṃ nerayikānaṃ. **Nirayo bhavananti** nirayo eva
tesāṃ vasanaṭṭhānaṃ gharaṃ. **Tiracchānayonikānanti** ādisupi eseva nayo.
Tassesā sāmaggīti tassa khīṇāsavassa esā nibbānasāmaggī. **Etaṃ channanti**
etaṃ anucchavikaṃ. **Patirūpanti** sadisaṃ paṭibhāgaṃ, asadisāṃ
appaṭibhāgaṃ na hoti. **Anucchavikanti** etaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ vā
dhammānaṃ, maggaphalanibbānasāsanadhammānaṃ vā anucchavikaṃ.
Tesaṃ chaviṃ chāyaṃ sundarabhāvaṃ anveti anugacchati, atha kho
santikāva tehi dhammehi anucchavikattā eva ca anulomaṃ. Tesaṃca
anulometi, atha kho na vilomaṃ na paccanīkabhāve ṭhitaṃ.

46. Idāni “yo attānaṃ bhavane na dassaye”ti evaṃ khīṇāsavo vibhāvito,
tassa vaṇṇabhaṇanattamaṃ ito parā tisso gāthāyo āha. Tattha paṭhamagāthāya
sabbatthāti dvādasasu āyatanesu. Na piyaṃ kubbati nopi appiyanti niddese
piyāti citte pītikarā. Te vibhāgato dassento “**katame sattā piyā, idha yassa te
hontī**”ti āha. Tattha **yassa teti** ye assa te. **Hontīti** bhavanti. **Atthakāmāti**
vaḍḍhikāmā. **Hitakāmāti** sukhakāmā. **Phāsukāmāti** sukhavihārakāmā.
Yogakkhemakāmāti catūhi yogehi khemaṃ nibbhayaṃ kāmā. Mamāyatīti
mātā. Piyāyatīti **pitā**. Bhajatīti **bhātā**.

Bhaginīti etthāpi eseva nayo. Puṇṇa tīyati rakkhatīti **putto**. Kulavaṃsaṃ dhāretīti **dhītā**. **Mittā** sahāyā. **Amaccā** bhaccā. **Ñātī** pitupakkhikā. **Sālohitā** mātīpakkhikā. **Ime sattā** piyāti ime sattā pīṭijanakā. Vuttavipariyāyena appiyā veditabbā.

47. **Yadidaṃ diṭṭhasutamutesu vā**ti ettha pana yadidaṃ diṭṭhasutaṃ, ettha vā mutesu vā dhammesu evaṃ Muni na upalimpatīti evaṃ sambandho veditabbo.

Udakathevoti udakassa thevo. “Udakatthevako”tipi pāṭho.
Padumapatteti paduminipatte.

48. **Dhono na hi tena maññati**, yadidaṃ diṭṭhasutamutesu vāti atrāpi yadidaṃ diṭṭhasutaṃ, tena vatthunā na maññati, mutesu vā dhammesu na maññatīti evameva sambondho veditabbo. **Na hi so rajjati no virajjati**ti bālaputhujjano viya na rajjati, kalyāṇaputhujjanasekkhā viya na virajjati, rāgassa khīṇatta “viratto”teva saṅkhaṃ gacchati. Sesaṃ pākaṭamevāti.

Tāya paññāya kāyaduccaritanti sampayuttāya pubbabhāgāyeva vā paññāya pariggahetabbe pariggaṇhanto yogī tividhaṃ kāyaduccaritaṃ samucchedavasena dhunāti. Ayaṇca puggalo vipannadhammaṃ desanādhhammesu dhunantesu taṃ dhammasamaṅgīpuggalopi dhunāti nāma. Te ca dhamme paññāya attano pavattikkhaṇe dhunitumāraddho dhutāti vuccati, yathā bhuñjitumāraddho bhuttoti vuccati. Lakkhaṇaṃ panettha saddasatthato veditabbaṃ. **Dhutanti** kattusādhaṇaṃ. **Dhutaṃ** paṭhamamaggena. **Dhotaṃ** dutiyamaggena. **Sandhotaṃ** tatiyamaggena. **Niddhotaṃ** catutthamaggena.

Dhono diṭṭhaṃ na maññatiti arahā maṃsacakkhunā diṭṭhaṃ dibbacakkhunā diṭṭhaṃ rūpāyatanaṃ na maññati tīhi maññanāhi, kathaṃ? Rūpāyatanaṃ subhasaññāya sukhasaññāya ca passanto na tattha chandarāgaṃ janeti na taṃ assādeti nābhinandati, evaṃ diṭṭhaṃ taṇhāmaññanāya na maññati. “Iti me rūpaṃ siyā anāgatamaddhānaṃ”ti vā panettha nandiraṃ na samannāneti. Rūpasampadaṃ vā ākaṅkhamāno dānaṃ na deti, sīlaṃ na samādiyati, uposathakammaṃ na karoti.

Evampi diṭṭhaṃ taṇhāmaññanāya na maññati, attano pana parassa ca rūpasampattivipattiṃ nissāya mānaṃ na janeti. “Imināhaṃ seyyosmīti vā, sadisosmīti vā, hīnosmīti vā”ti evaṃ diṭṭhaṃ mānamaññanāya na maññati. Rūpāyatanāṃ pana “niccaṃ dhuvāṃ sassatan”ti na maññati. Attānaṃ¹ “attaniyan”ti na maññati. Maṅgalaṃ “amaṅgalan”ti na maññati. Evaṃ diṭṭhaṃ diṭṭhimaññanāya na maññati. **Diṭṭhasmiṃ na maññatīti** rūpasmiṃ attānaṃ samanupassananayena amaññanto diṭṭhasmiṃ na maññati. Yathā vā thane thaññaṃ, evaṃ rūpasmiṃ rāgādayoti amaññantopi diṭṭhasmiṃ na maññati. Tasmīmyeva panassa diṭṭhimaññanāya amaññīte vatthusmiṃ sinehaṃ mānañca na uppādayato taṇhāmānamaññanāpi natthīti veditabbā. Evaṃ diṭṭhasmiṃ na maññati. **Diṭṭhato na maññatīti** ettha pana **diṭṭhatoti** nissakkavacanaṃ. Tasmā sa-upakāraṇassa attano vā parassa vā yathāvuttappabhedato diṭṭhato upapatti vā niggamanaṃ vā diṭṭhato vā añño attāti amaññamāno diṭṭhato na maññatīti veditabbo. Ayamassa na diṭṭhimaññanā. Tasmīmyeva panassa diṭṭhimaññanāya amaññīto vatthusmiṃ sinehaṃ mānañca na uppādayato na taṇhāmānamaññanāpi veditabbā.

Diṭṭhā meti na maññatīti ettha pana “etaṃ mamā”ti taṇhāvasena amamāyamāno diṭṭhaṃ taṇhāmaññanāya na maññati. **Sutanti** maṃsasotenapi sutāṃ, dibbasotenapi sutāṃ, saddāyatanassetāṃ adhivacanaṃ. **Mutanti** mutvā munitvā ca gahitaṃ āhacca upagantvāti attho. Indriyānaṃ ārammaṇānañca aññamaññaṃ saṃkilese viññātanti vuttaṃ hoti. Gandharasaphoṭṭhabbāyatanānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. **Viññātanti** manasā viññātāṃ, sesānaṃ sattānaṃ āyatanānametaṃ adhivacanaṃ, dhammārammaṇassa vā, idha pana sakkāyapariyāpannameva labbhati. Vitthāro panettha diṭṭhavāre vuttanayena veditabbo.

Idāni Bhagavatā vuttasuttavasena dassento “**asmīti bhikkhave**”ti-ādimāha. Tattha **asmīti** bhavāmi, niccassetāṃ adhivacanaṃ. **Maññītametanti** diṭṭhikappanaṃ etaṃ. **Ayamahasmīti** ayaṃ ahaṃ asmi bhavāmi.

Aññatra satipaṭṭhānehīti ṭhapetvā catusatipaṭṭhāne.

Sabbe bālaputhujjanā rajjantīti sakalā andhabālā nānā janā lagganti. **Satta sekkhā virajjantīti** sotāpannādayo satta ariyajanā virāgaṃ

1. Attāṃ (Sī, Sya, Ka)

āpajjanti. **Arahā neva rajjati no virajjatīti** kilesānaṃ parinibbāpi tattā ubhayampi na karoti. **Khayā rāgassāti**-ādayo tividhāpi nibbānameva.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddesaṭṭhakathāya

Jarāsuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Tissametteyyasuttaniddesavaṇṇanā

49. Sattame Tissametteyyasutte **methunamanuyuttassāti** methunadhammaṃ samāyuttassa. **Itīti** evamāha. **Āyasmāti** piyavacanametaṃ. **Tissoti** nāmaṃ tassa therassa. Sopi hi Tissoti nāmena. **Metteyyoti** gottam, gottavaseneva esa pākaṭo ahosi. Tasmā aṭṭhuppattiyam¹ vuttam “Tissametteyyā nāma dve sahāyā”ti. **Vighātanti** upaghātam. **Brūhīti** ācikkha. **Mārisāti** piyavacanametaṃ, niddukkhāti vuttam hoti. **Sutvāna tava sāsānanti** tava vacanaṃ sutvā. **Viveke sikkhissāmaseti** sahāyaṃ ārabha dhammadesanaṃ yācanto bhaṇati, so pana sikkhitasikkhoyeva.

Methunadhammo nāmāti idaṃ niddisitabbassa methunadhammassa upadesapadaṃ. **Asaddhammoti** asataṃ nīcajanānaṃ dhammo. **Gāmadhammoti** gāmaṃvāsīnaṃ sevanadhammo. **Vasaladhammoti** vasalānaṃ dhammo, kilesavassanato vā sayameva vasalo dhammoti vasaladhammo. **Duṭṭhulloti** duṭṭho ca kilesehi duṭṭhattā, thūlo ca anipuṇabhāvatoti duṭṭhullo. Yasmā ca tassa dhammassa parivārabhūtaṃ dassanampi gahaṇampi āmasanampi phusanampi ghaṭṭanampi duṭṭhullaṃ, tasmāpi duṭṭhullo so methunadhammo. **Odakantikoti** udakaṃ assa ante suddhatthaṃ ādiyātīti udakanto, udakantoyeva odakantiko. Raho paṭicchanne okāse kattabbatāya **rahasso**. Vinaye² pana “duṭṭhullaṃ odakantikaṃ rahassan”ti pāṭho. Tattha tīsu padesu **yo soti** padaṃ parivattetvā yaṃ tanti katvā yojetabbaṃ “yaṃ taṃ duṭṭhullaṃ, so methunadhammo, yaṃ taṃ odakantikaṃ so methunadhammo, yaṃ taṃ

1. Suttanipāta-Ṭīṭha 2. 249 piṭṭhe.

2. Vi 1. 24 piṭṭhe.

rahassaṃ, so methunadhammo”ti. Idha pana “yo so asaddhammo so methunadhammo -pa- yo so rahasso, so methunadhammo”ti evaṃ yojanā veditabbā. Dvayena dvayena samāpajjitabbato **dvayaṃdvayasamāpatti**. Tattha yojanā—yā sā dvayaṃdvayasamāpatti, so methunadhammo nāmāti. **Kiṃkāraṇa vuccati methunadhammoti** kena kāraṇena kena pariyāyena methunadhammoti kathiyati. Taṃ kāraṇaṃ dassento “**ubhinnaṃ rattānaṃ**”ti-ādimāha. Tattha **ubhinnaṃ rattānanti** dvinnaṃ itthipurisānaṃ rāgena rañjitānaṃ. **Sārattānanti** visesena suṭṭhu rañjitānaṃ. **Avassutānanti** kilesena tintānaṃ. **Pariyuṭṭhitānanti** kusalācāraṃ pariyādiyivā madditvā ṭhitānaṃ “magge corā pariyuṭṭhitā”ti-ādīsu viya. **Pariyādinnaṭṭhitānanti** kusalaṭṭhitānaṃ pariyādiyivā khepetvā ṭhitacittānaṃ. **Ubhinnaṃ sadisānanti** dvinnaṃ kilesena sadisānaṃ. **Dhammoti** sabhāvo. **Taṃkāraṇāti** tena kāraṇena. Taṃ upamāya sādento “**ubho kalahakāraṇa**”ti-ādimāha. Tattha **ubho kalahakāraṇāti** pubbabhāge kalahakāraṇa dve. **Methunakāti vuccantīti** sadisāti vuccanti. **Bhaṇḍanaṇakāraṇāti** tattha tattha gantvā bhaṇḍanaṃ karontā. **Bhassakāraṇāti** vācākalahaṃ karontā. **Vivādaṇakāraṇāti** nānāvacaṇaṃ karontā. **Adhikaraṇakāraṇāti** vinicchayaṇapāpuṇaṇavisesakāraṇaṃ karontā. **Vādinoti** vādapaṭivādino. **Sallāpakāti** vācaṃ kathentā **evamevanti** upamāsaṃsandanaṃ.

Yuttassāti saññuttassa. **Payuttassāti** ādarena yuttassa. **Āyuttassāti** visesena yuttassa. **Samāyuttassāti** ekato yuttassa. **Taccaritaṇassāti** taṃcaritaṇaṃ karontassa. **Tabbahulaṇassāti** taṃbahulaṇaṃ karontassa. **Taggarukassāti** taṃgaruṇaṃ karontassa. **Tanninnaṇassāti** tasmim̐ natacittassa. **Tapponassāti** tasmim̐ natakāyassa. **Tappabbhāraṇassāti** tasmim̐ abhimukhakāyassa. **Tadadhimuttassāti** tasmim̐ adhiharitassa¹. **Tadadhipateyyassāti** taṃ adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā pavattassa.

Vighātanti niddesassa uddesavacaṇaṃ. **Vighātanti** pīḷanaṃ. **Upaghātanti** samīpaṃ katvā pīḷanaṃ. **Pīḷananti** ghaṭṭanaṃ. **Ghaṭṭananti** pīḷanaṃ. **Sabbaṃ aṇṇamaṇṇavevacanaṃ**. **Upaddavanti** himsanaṃ. **Upasagganti** tattha tattha upagantvā pīḷanākāraṇaṃ². **Brūhīti** kathehi.

1. Avasāditassa (Sī) avasāritassa (Syā)

2. Līnākāraṇaṃ (Sī, Ka)

Ācikkhāti vissajjehi. **Desehī**ti dassahi. **Paññāpehī**ti ñāpehi. **Paṭṭhāpehī**ti ṭhāpehi. **Vivarā**ti pākaṭaṃ karohi. **Vibhajā**ti bhājeti. **Uttānīkarohī**ti tīraṃ pāpehi. **Pakāsehī**ti pākaṭaṃ karohi.

Tuyhaṃ vacananti tava vācaṃ. **Byappathanti** vacanaṃ. **Desananti** ācikkhanaṃ. **Anusāsananti** ovādaṃ. **Anusiṭṭhanti** anusāsaṇaṃ. **Sutvā**ti soteṇa sutvā. **Suṇitvā**ti tasseeva vevacanaṃ. **Uggahetvā**ti sammā gahetvā. **Upadhārayitvā**ti anāsetvā. **Upalakkhayitvā**ti sallakkhetvā.

50. **Mussate vāpi sāsana**nti pariyattipaṭipattito duvidhampi sāsanaṃ nassati. **Vāpī**ti padapūraṇamattaṃ. **Etaṃ tasmim anariya**nti tasmim puggale etaṃ anariyaṃ, yadidaṃ micchāpaṭipadā. **Gāravādhivacana**nti guṇavisitṭhasabbasattuttamagarugāravādhivacanaṃ¹. Tenāhu porāṇa—

“Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ, Bhagavāti vacanamuttamaṃ.
Garu gāravayutto so, **Bhagavā** tena vuccatī”ti².

Catubbidhaṃ vā³ nāmaṃ āvatthikaṃ, liṅgikaṃ, nemittikaṃ, adhiccasamuppannanti. Adhiccasamuppannaṃ nāma lokiyavohārena “yadicchakan”ti vuttaṃ hoti. Tattha vaccho, dammo, balibaddhoti evamādi **āvatthikaṃ**, daṇḍī, chattī, sikhī, karīti evamādi **liṅgikaṃ**, tevijjo, chaḷabhiññoti evamādi **nemittikaṃ**, sirivaḍḍhako, dhanavaḍḍhakoti evamādi vacanaṭṭhaṃ anapekkhitvā pavattaṃ **adhiccasamuppannaṃ**. Idaṃ pana **Bhagavā**ti nāmaṃ nemittikaṃ, na Mahāmāyāya, na Suddhodana mahārājena, na asītiyā ñāṭisahassehi kataṃ, na Sakkasantusitādihi devatāvisesehi kataṃ. Vakkhati ca “Bhagavāti netaṃ nāmaṃ mātaraṃ kataṃ -pa- paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ Bhagavā”ti⁴.

“Bhāgyavā Bhaggavā yutto, bhagehi ca vibhattavā.
Bhattavā vanta gamano, bhavesu **Bhagavā** tato”ti⁵.

Tattha—

“Vaṇṇāgamo vaṇṇavipariyāyo, dve cāpare vaṇṇavikāraṇāsā.
Dhātūnamatthāṭṭhisayena yogo, taduccate pañcavidhaṃ niruttin”ti—

1. Guṇavisitṭhasattuttamagarugāravādhivacanaṃ (Vi-Ṭṭha 1. 94.)

2. Visuddhi 1. 203 piṭṭhe.

4. Khu 7. 162 piṭṭhe.

3. Catubbidhaṃ hi (Ka)

5. Visuddhi 1. 204 piṭṭhe.

evaṃ vuttaniruttillakkhaṇaṃ gahetvā padasiddhi veditabbā. Tattha “nakkhattarājāriya tārakānaṃ”ti ettha rakārāgamo viya avijjamānassa akkharassa āgamo **vaṇṇāgamo** nāma. “Himsanā, himso”ti vattabbe “sīho”ti viya vijjamānakkharānaṃ heṭṭhupariyavasena parivattanaṃ **vaṇṇavipariyāyo** nāma. “Nave channake dāni diyyati”ti ettha akārassa ekārapajjanatā viya aññakkharassa aññakkharāpajjanatā **vaṇṇavikāro** nāma. “Jīvanassa mūto jīvanamūto”ti vattabbe “jīmūto”ti vakāranakārānaṃ vināso viya vijjamānakkharavināso **vaṇṇavināso** nāma. “Pharusāhi vācāhi pakrubbamāno āsajja maṃ tvaṃ vadasi kumārā”ti ettha pakrubbamānoti padassa abhibhavamānoti atthapaṭipādanaṃ viya tattha tattha yathāyogaṃ visesatthayogo **dhātūnaṃ atthāṭṭisayena yogo** nāma.

Evaṃ niruttillakkhaṇaṃ gahetvā saddanayena vā pisodarādinissito paṭiṭṭhānīti pisodarādipakkhepalakkhaṇaṃ gahetvā yasmā lokiyalokuttarasukhābhiniḍḍattakāṃ dānasīlādipārappattaṃ bhāgyamassa atthi, tasmā “Bhāgyavā”ti vattabbe “Bhagavā”ti vuccatīti nātabbāṃ.

Yasmā pana lobha dosa moha viparīta manasikāra ahirikānottappa kodhūpanāha makkha paḷāsa issā macchariya māyā sāṭṭheyya thambhasārambha mānātimāna mada pamāda taṇhā avijjā tividhākusalamūla duccharitasāṃkilesa mala visamasāññā vitakka papañca catubbidha vipariyesa āsava gantha-ogha yoga agati taṇhuppādupādāna pañcacetokhīla vinibandha nīvaraṇābhinandana chavivādamūla taṇhākāya sattānusaya aṭṭhamicchatta navataṇhāmūlakadasākusalakammaṃpatha dvāsaṭṭhiḍḍiṭṭhigata aṭṭhasatataṇhāvicaritappabheda sabbadarathaparilāha kilesasatasahassāni, saṅkhepato vā pañcakilesakhandha-abhisāṅkhāradevaputtamaccumāre abhañji, tasmā bhaggatā etesaṃ parissayānaṃ “Bhaggavā”ti vattabbe “**Bhagavā**”ti vuccati. Āha cettha—

“Bhaggarāgo bhaggadoso, bhaggamoho anāsavo.

Bhaggāssa pāpakā dhammā, **Bhagavā** tena vuccatī”ti¹.

Bhāgyavantatāya cassa satapuññajalakkhaṇavarassa rūpakāyasampatti dīpitā hoti. Bhaggadosatāya dhammakāyasampatti. Tathā lokiyasarikkhakānaṃ

1. Vi-Ṭṭha 1. 96; Visuddhi 1. 204 piṭṭhesu.

bahumatabhāvo, gahaṭṭhapabbajitehi abhigamanīyatā, abhigatānañca nesam
kāyacittadukkhāpanayane paṭibalahāvo, āmisadānadhammadānehi
upakāritā, lokiyalokuttarasukhehi ca saññojanasamatthatā dīpitā hoti.

Yasmā ca loka issariyadhammayasasirikāmapayattesu chasu dhammesu
bhagasaddo pavattati, paramaṇcassa sakacitte **issariyam**, aṇimā laṅghimā¹
dikam vā lokiyasammataṃ sabbākāraparipūraṃ atthi, tathā lokuttaro
dhammo, lokattayabyāpako yathābhuccaguṇādhighato ativiya parisuddho
yaso, rūpakāyadassanabyāvaṭajanayanappasādananasamatthā
sabbākāraparipūrā sabbaṅgapaccaṅgasirī, yaṃ yaṃ etena icchitaṃ patthitaṃ
attahitaṃ parahitaṃ vā, tassa tassa tatheva abhinipphannattā
icchiticchitatthanipphattisaññito **kāmo**, sabbalokagarubhāvavappattihetubhūto
sammāvāyāmasaṅkhāto **payatto** ca atthi, tasmā imehi bhagehi yuttattāpi
bhagā assa santīti iminā atthena “**Bhagavā**”ti vuccati.

Yasmā pana kusalādīhi bhedehi sabbadhamme,
khandhāyatanadhātusacca-indriyapaṭiccasamuppādādīhi vā kusalādidhamme,
pīḷana saṅkhata santāpa vipariṇāmatṭhena vā **dukkhamariyasaccam**,
āyūhananidānasamyogapalibodhaṭṭhena **samudayam**,
nissaraṇavivekāsaṅkhata-amataṭṭhena **nirodham**,
niyyānikahetudassanādhipeyyaṭṭhena **maggaṃ** vibhattavā, vibhajitvā
vivaritvā desitavāti vuttaṃ hoti, tasmā “**vibhattavā**”ti vattabbe “**Bhagavā**”ti
vuccati.

Yasmā ca esa dibbabrahma-ariyavihāre kāyacitta-upadhiviveke
suññatappaṇihitānimittavimokkhe aññe ca lokiyalokuttare
uttarimanussadhamme bhaji sevi bahulamakāsi, tasmā “**bhattavā**”ti vattabbe
“**Bhagavā**”ti vuccati.

Yasmā pana tisu bhavesu taṇhāsaṅkhātāṃ gamanaṃ anena vantaṃ,
tasmā “bhavesu vantaḡamano”ti vattabbe bhavasaddato bhakāraṃ
gamanasaddato gākāraṃ vantaḡaddato vakāraṇca dīghaṃ katvā ādāya
“**Bhagavā**”ti vuccati, yathā loka “mehanassa khassa mālā”ti vattabbe
“mekhalā”ti vuccati.

1. Laghimā (Vi-Ṭṭha 1. 96 piṭṭhe.)

Puna aparampi pariyāyaṃ niddisanto “**api ca bhaggarāgoti Bhagavā**”ti-
ādimāha. Tattha bhaggo rāgo assāti bhaggarāgo. **Bhaggadosā**disupi ese-
vā nayo. **Kaṇḍakoti**¹ vinivijjhanatṭhena kilesā eva. **Bhajī**ti uddesavasena
vibhāgaṃ katvā bhājesi. **Vibhajī**ti niddesavasena vividhā bhājesi. **Pavibhajī**ti
paṭiniddesavasena pakārena vibhajī. Ugghaṭṭitaññūnaṃ vasena **bhaji**.
Vipaṇcitaññūnaṃ vasena **vibhaji**. Neyyānaṃ vasena **pavibhaji**.

Dhammaratananti—

“Cittikataṃ mahagghaṇca, atulaṃ dullabhadassanaṃ.

Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccatī”ti²—

evaṃ vaṇṇitaṃ dhammaratanaṃ tividhena bhājesi. **Bhavānaṃ antakaroti**
kāma-bhavādīnaṃ navannaṃ bhavānaṃ paricchedaṃ pariyantaṃ
parivaṭumaṃ kāraṇaṃ. **Bhāvitakāyoti** vaḍḍhitakāyo. Tathā itaresupi. **Bhajī**ti
sevi. **Araññavanapatthānī**ti gāmaṃ vā nagaraṃ vā indakhīlato bahi
araññaṃ. Vanapatthāni manussūpacārātikkaṇṭhāni vanasaṇḍāni. **Pantānī**ti
yattha manussa na kasanti navapanti dūrāni senāsanaṃ. Keci pana
“vanapattānīti yasmā yattha byagghādayo atthi, taṃ vanaṃ te pālayanti
rakkhanti, tasmā tehi rakkhitattā vanapattānī”ti vadanti. **Senāsanaṃ**ti seti
ceva āsati ca etthāni senāsanaṃ. **Appasaddānī**ti vacanasaddena appasaddāni.
Appanigghosaṇīti gāmanagaranigghosasaddena appanigghosaṇi.
Vijanavātānīti antosaṇcaraṇajanassa sarīravātena virahitāni.
“Vijanavādānī”tipi pāṭho, antojanavādena virahitānīti attho.
“Vijanapātānī”tipi pāṭho, janasaṇcāravirahitānīti attho.
Manussarāhasseyyakānīti manussaṇaṃ rahassakaraṇaṭṭhānāni.
Paṭisallānasārūppānīti vivekānurūpāni. **Bhāgī vā**ti bhāgo cīvarādikoṭṭhāso
assa atthīti bhāgī. Paṭilābhavasena attharasādibhāgo assa atthīti bhāgī.
Attharasassāti hetuphalasampattisaṅkhātassa attharasassa. **Dhammarasassā**ti
hetusampattisaṅkhātassa dhammarasassa. Vuttaṃ hetuṃ “hetuphale ñāṇaṃ
atthapaṭisambhidā, hetuṃhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā”ti³.
Vimuttirasassāti phalasampattisaṅkhātassa vimuttirasassa. Vuttampi cetuṃ
“kicca-sampatti-atthena, raso nāma pavuccatī”ti⁴.

1. Kaṇḍakoti (Sī, Syā)

3. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

2. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 143; Dī-Ṭṭha 2. 35 piṭṭhādīsu.

4. Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 15; Visuddhi 1. 8 piṭṭhesu.

Catunnaṃ jhānānanti paṭhamajjhānādīnaṃ catunnaṃ jhānānaṃ. **Catunnaṃ appamaññānanti** mettādīnaṃ pharaṇappamāṇavirahitānaṃ catunnaṃ brahmavihārānaṃ. **Catunnaṃ arūpasamāpattīnanti** ākāśānañcāyatanādīnaṃ catunnaṃ arūpajjhānānaṃ. **Aṭṭhannaṃ vimokkhānanti** “rūpī rūpāni passatī”ti-ādinā¹ nayena vuttānaṃ ārammaṇavimuttānaṃ aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ. **Abhibhāyatanānanti** ettha abhibhūtāni āyatanāni etesaṃ jhānānanti abhibhāyatanāni, jhānāni. **Āyatanānīti** adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanasaṅkhātāni kasiṇārammaṇāni. **Ñāṇuttariko** hi puggalo visadañāṇoti kiṃ ettha ārammaṇe samāpajjitabbaṃ, na mayi cittekaggaṭākaraṇe bhāro atthīti tāni ārammaṇāni abhibhavitvā samāpajjati. Saha nimittuppādenevettha appanaṃ nibbattetīti attho. Evaṃ uppāditāni jhānāni abhibhāyatanānīti vuccanti, tesāṃ aṭṭhannaṃ abhibhāyatanānaṃ. **Navannaṃ anupubbavihārasamāpattīnanti** pubbaṃ pubbaṃ anu anupubbaṃ, anupubbaṃ viharitabbato samāpajjitabbato anupubbavihārasamāpatti, anupaṭipāṭiyā samāpajjitabbāti attho, tāsāṃ navannaṃ anupubbavihārasamāpattīnaṃ. **Dasannaṃ saññābhāvanānanti** Girimānandasutte² āgatānaṃ aniccasaññādīnaṃ dasannaṃ saññābhāvanānaṃ. **Dasannaṃ kasiṇasamāpattīnanti** sakalaṭṭhena kasiṇasaṅkhātānaṃ pathavīkasiṇajjhānādīnaṃ dasannaṃ jhānānaṃ. **Ānāpānassatisamādhissāti** ānāpānassatisampayuttasamādhissa. **Asubhasamāpattiyāti** asubhajjhānasamāpattiyā. **Dasannaṃ Tathāgatabalānanti** Dasabalabalānaṃ dasannaṃ. **Catunnaṃ vesārajjananti** visāradabhāvānaṃ catunnaṃ vesārajjanaṃ. **Catunnaṃ paṭisambhidānanti** paṭisambhidāñāṇānaṃ catunnaṃ. **Channaṃ abhiññāṇānanti** iddhividhādīnaṃ channaṃ abhiññāṇānaṃ. **Channaṃ Buddhadhammānanti** “sabbaṃ kāyakammaṃ ñāṇanuparivattī”ti-ādinā³ nayena upari āgatānaṃ channaṃ Buddhadhammānaṃ.

Tattha cīvarādayo bhāgyasampattivaseṇa vuttā. Attharasatiko paṭivedhavasena vutto. Adhisīlatiko paṭipattivaseṇa. Jhānattiko rūpārūpajjhānavaseṇa. Vimokkhattiko samāpattivaseṇa. Saññācatukko upacārappanāvasena. Satipaṭṭhānādayo sattatimsabodhipakkhiyadhammavasena. **Tathāgatabalānanti**-ādayo āveṇikadhammavasena vuttāti veditabbā.

1. Abhi 1. 65 piṭṭhe. 2. Am 3. 342 piṭṭhādīsu. 3. Khu 8. 175; Khu 10. 16 piṭṭhesu.

Ito param **Bhagavāti netaṃ nāmantī**-ādi “atthamanugatā ayaṃ paññattī”ti nāpanattham vuttaṃ. Tattha **samaṇā** pabbajjupagatā. **Brāhmaṇā** bhovādino samitapāpabāhitapāpā vā. **Devatā** Sakkādayo brahmāno ca. **Vimokkhantikanti** vimokkho arahattamaggo, vimokkhassa anto arahattaphalaṃ, tasmiṃ vimokkhante bhavaṃ vimokkhantikaṃ nāmaṃ. Sabbaññubhāvo hi arahattamaggena sijjhati, arahattaphalādhigamena siddho hoti. Tasmā sabbaññubhāvo vimokkhante bhavo hoti. Taṃ nemittikampi nāmaṃ vimokkhante bhavaṃ nāma hoti. Tena vuttaṃ “vimokkhantikametaṃ Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ”ti. **Bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhāti** Mahābodhirukkhamūle yathāvuttakkhaṇe sabbaññutaññāṇassa paṭilābhena saha. **Sacchikā paññattī** arahattaphalasacchikiriyāya sabbadhammasacchikiriyāya vā jātā paññatti. **Yadidaṃ Bhagavāti** yā ayaṃ Bhagavāti paññatti.

Dvīhi kāraṇehīti dvīhi koṭṭhāsehi. **Pariyattisāsananti** te piṭakaṃ Buddhavacanāṃ. **Paṭipattī**ti paṭipajjati etāyāti paṭipatti. **Yaṃ tassa pariyāpuṭanti** tena puggalena yaṃ pariyāpuṭaṃ sajjhāyitaṃ, karaṇatthe sāmivacanāṃ. “Pariyāpuṭtaṃ”tipi pāṭho. **Suttanti** Ubhatovibhaṅganiddesa-khandhakaparivārā, Suttanipāte Maṅgalasutta¹ Ratanasutta² Tuvaṭakasuttāni³, aññampi ca suttanāmakāṃ Tathāgatavacanāṃ suttanti veditabbaṃ. **Geyyanti** sabbampi sagāthakaṃ Suttaṃ Geyyanti veditabbaṃ, visesena Saṃyuttake sakalopi Sagāthāvaggo. **Veyyākaraṇanti** sakalaṃ Abhidhammapiṭakaṃ niggāthakaṃ suttaṃ, yañca aññampi aṭṭhahi aṅgehi asaṅgahitaṃ Buddhavacanāṃ, taṃ “Veyyākaraṇaṃ”ti veditabbaṃ. **Gāthāti** Dhammapadaṃ, Theragāthā, Therīgāthā, Suttanipāte nosuttanāmikā suddhikagāthā ca “Gāthā”ti veditabbā. **Udānanti** somanassañāṇamayikagāthāpaṭisaṃyuttā dve-asīti suttantā “Udānaṃ”ti veditabbaṃ. **Itivuttakanti** “vuttaṃ hetam Bhagavatā”ti-ādinayappavattā⁴ Dasuttarasatasuttantā “Itivuttakaṃ”ti veditabbaṃ. **Jātakanti** Apaṇṇakajātakādīni⁵ paṇṇāsādhikāni pañcajātakasatāni “Jātaṃ”ti veditabbaṃ. **Abbhutadhammanti**

1. Khu 1. 3, 318 piṭṭhādīsu.

2. Khu 1. 4 piṭṭhādīsu.

3. Khu 1. 421 piṭṭhādīsu.

4. Khu 1. 195 piṭṭhādīsu.

5. Khu 5. 1 piṭṭhe.

“cattārome bhikkhave acchariyā abbhutadhammā Ānande”ti-
 ādinayappavattā¹ sabbepi acchariya-abbhutadhammapaṭisaṃyuttā suttantā
 “abbhutadhamman”ti veditabban. **Vedallanti** Cūḷavedalla² Mahāvedalla³
 sammādiṭṭhi⁴ Sakkapañha⁵saṅkhārabhājanīyamahāpuṇṇamasuttādayo⁶
 sabbepi vedañca tuṭṭhiñca laddhā laddhā pucchitasuttantā “Vedallan”ti
 veditabban. **Idaṃ pariyattisāsananti** idaṃ vuttappakāraṃ tepītakam
 Buddhavacanāṃ pariyāpuṇitabbaṭṭhena pariyatti, anusāsanatṭhena sāsanananti
 katvā pariyattisāsanam. **Tampi mussatīti** tampi pariyattisāsanam nassati.
Sammussatīti-ādito nassati. **Paribāhiro hotīti** parammukho hoti.

Katamam paṭipattisāsananti lokuttaradhammato pubbabhāgo tadattham
 paṭipajjīyatīti paṭipatti. Sāsīyanti ettha veneyyāti sāsanam. **Sammāpaṭipadāti**-
 ādayo vuttanayā eva.

Pāṇampi hanatīti jīvitindriyampi ghāteti. **Adinnampi ādiyatīti**
 parapariggahitampi vatthum gaṇhāti. **Sandhimpi chindatīti** gharasandhimpi
 chindati. **Nillopampi haratīti** gāme paharitvā mahāvilopampi karoti.
Ekāgārikampi karotīti paṇṇāsamattehipi saṭṭhimattehipi parivāretvā
 jīvaggāham gahetvāpi dhanam āharāpeti. **Paripanthepi tiṭṭhatīti**
 panthadūhanakammaṃ karoti. **Paradārampi gacchatīti** paradāresu cārittam
 āpajjati. **Musāpi bhaṇatīti** atthabhañjanakam musāpi vadati.
Anariyadhammoti anariyasabhāvo.

51. **Eko pubbe caritvānāti** pabbajjāsāṅkhātena vā gaṇāvavassaggaṭṭhena
 vā pubbe loka viharitvā. **Yānam bhantaṃva taṃ loka, hīnamāhu**
puthujjananti taṃ vibbhantakam puggalam yathā hatthiyānādiyānam
 adantaṃ visamampi ārohati, ārohanakampi bhañjati, papātepi papatati, evam
 kāyaduccaritādivisamārohanena nirayādīsu, atthabhañjanena jātīpapātādīsu
 papatanena ca yānam bhantaṃva hīnam puthujjanañca āhūti.

Pabbajjāsāṅkhātena vāti pabbajjakoṭṭhāsena vā “pabbajito samaṇo”ti
 gaṇanāropanena vā. **Gaṇāvavassaggaṭṭhena vāti** gaṇasaṅgaṇikārāmatam
 vissajjetvā vassaggaṭṭhena vā.

1. Dī 2. 199; Aṃ 1. 448 piṭṭhesu.

4. Ma 1. 57 piṭṭhādīsu.

2. Ma 1. 373 piṭṭhādīsu.

5. Dī 2. 211 piṭṭhādīsu.

3. Ma 1. 365 piṭṭhādīsu.

6. Ma 3. 66 piṭṭhādīsu.

Eko paṭikkamatīti ekakova gāmato nivattati. **Yo nisevatīti** niddesassa uddesapadam. **Aparena samayenāti** aññasmiṃ kāle aparabhāge. **Buddhanti** Sabbaññubuddham. **Dhammanti** svākkhātātādiguṇayuttam dhammam. **Samghanti** suppaṭipannatādiguṇayuttam samgham. **Sikkhanti** adhisīlādisikkhitabham sikkham. **Paccakkhāyāti** Buddhādiṃ paṭikkhipitvā. **Hīnāyāti** hīnatthāya gihibhāvāya. **Āvattitvāti** nivattitvā. **Sevati** ekavāram sevati. **Nisevati** anekavidhena sevati. **Samsevati** allīyitvā sevati. **Paṭisevati** punappunam sevati.

Bhantanti vibbhantam. **Adantanti** dantabhāvam anupanītam. **Akāritanti** susikkhitakiriyaṃ asikkhāpitam. **Avinītanti** na vinītam ācārasampattiya asikkhitam. **Uppatham gaṇhātīti** vuttappakāram yānam adantātiyuttam bhantam visamamaggaṃ upeti. **Visamam khāṇumpi pāsāṇampi abhiruhatīti** visamam hutvā ṭhitam kharakhāṇumpi¹ tathā pabbatapāsāṇampi ārohati. **Yānampi ārohanakampi bhañjatīti** vayhādiyānam ārohanassa pājentassa hatthapādādimpi bhindati. **Papātepi papatatīti** ekatocchinnapabbhārapapātepi pātepi. **So vibbhantakoti** so paṭikkantako. **Bhantayānapaṭibhāgoti** anavaṭṭhitayānasadiso. **Uppatham gaṇhātīti** kusalakammapathato paṭikkamitvā apāyapathabhūtam uppatham micchāmaggaṃ upeti. **Visamam kāyakammaṃ abhiruhatīti** samassa paṭipakkham kāyaduccaritasāṅkhātam visamam kāyakammaṃ ārohati. Sesesupi eseṇa nayo. **Niraye attānam bhañjatīti** nirassādasāṅkhāte niraye attabhāvam cuṇṇavicuṇṇam karoti. **Manussaloke attānam bhañjatīti** vividhakammakāraṇavasena bhañjati. **Devaloke attānam bhañjatīti** piyavippayogādidukkhavasena. **Jātipapātampi papatatīti** jātipapātepi pātepi. **Jarāpapātādisupi** eseṇa nayo. **Manussaloketi** idha adhippetalokameṇa dasseti.

Puthujjanāti niddesassa uddesapadam. Tattha puthujjanāti—

Puthūnam jananādīhi, kāraṇehi puthujjano.

Puthujjanantogadhattā, puthuvāyam jano iti.

1. Khadirakhāṇumpi (Sī, Syā)

So hi puthūnaṃ nānappakārānaṃ kilesādīnaṃ jananaḍḍhipi kāraṇehi puthujjano. Taṃ vibhāgato dassetuṃ “**puthu kilese janentī**”ti-ādimāha. Tattha bahūnaṃ nānappakārānaṃ sakkāyadiṭṭhīnaṃ avihatattā vā tā janenti, tāhi janitāti vā puthujjanā. Avihatamevatthaṃ janasaddo vadati. **Puthu satthārānaṃ mukhullokikā**ti ettha puthū nānā janā Satthupaṭiñṇā etesanti puthujjanāti vacanatto. **Puthu sabbagatīhi avuṭṭhitā**ti ettha janetabbā janayanti etthāti janā, gatiyo. Puthū janā etesanti puthujjanā. Ito pare jāyanti etehīti janā, abhisankhārādayo. Te etesaṃ vijjantīti puthujjanā. Abhisankharaṇādi-attho eva vā janasaddo daṭṭhabbo. **Nānāsantāpehi santapantīti** rāgaggi-ādayo santāpā. Te eva vā sabbepi vā kilesā pariḷāhā. **Puthu pañcasu kāmaguṇesū**ti ettha jāyatīti jano, rāgo gedhoti evamādiko, puthu jano etesanti puthujjanā. Puthu jātā rattāti evaṃ rāgādi-attho eva vā¹ janasaddo daṭṭhabbo. **Palibuddhā**ti sambaddhā². **Āvutā**ti āvaritā. **Nivutā**ti vāritā. **Ovutā**ti uparito pihitā. **Pihitā**ti heṭṭhābhāgena pihitā. **Paṭicchannā**ti apākaṭā. **Paṭikujjitā**ti adhomukhagatā.

Atha vā puthūnaṃ vā gaṇanapathamatītānaṃ ariyadhammaparammukhānaṃ nīcadhammasamācārānaṃ janānaṃ antogadhataṭṭhi puthujjanā. Puthu vā ayaṃ visumyeva saṅkhamgato, visamsaṭṭho sīlasutādiguṇayuttehi ariyehi janotipi puthujjano.

Evam ye te—

“Duve puthujjanā vuttā, Buddhenādiccabandhunā.

Andho puthujjano eko, kalyāṇeko puthujjano”ti—

dveva puthujjanā vuttā, tesu andhaputhujjano vutto hotīti veditabbo.

52. **Yaso kitti cāti** lābhasakkāro pasamsā ca. **Pubbeti** pabbajitabhāve. **Hāyate vāpi tassa sāti** tassa vibbhantakassa sato

1. Rāgādi-atthe eva vā (Sī, Syā)

2. Paripannā (Sī)

so ca yaso sā ca kitti hāyati. **Etampi disvāti** etampi pubbe yasakittīnaṃ lābhaṃ pacchā ca hāniṃ disvā. **Sikkhetha methunaṃ vippahātaveti** tisso sikkhāyo sikkhetha. Kimkāraṇā? **Methunaṃ vippahātave**, methunappahānatthāyāti vuttaṃ hoti.

Kittivaṇṇagatoti Bhagavā kittivaṇṇo, kittisaddaṇceva guṇaṇca ukkhipitvā vadanto hotīti attho. Cittaṃ nānāyena kathanāṃ assa atthīti **cittakathī**. **Kalyāṇapaṭibhānoti** sundarapaṇṇo.

Hāyatīti niddesassa uddesapadaṃ. **Parihāyatīti** samantato hāyati. **Paridhamasatīti** adhopathaviṃ patati. **Paripatatīti** samantato apagacchati. **Antaradhāyatīti** adassanaṃ yāti. **Vippalujjatīti** ucchijjati.

Khuddako sīlakkhandhoti thullaccayādi. **Mahanto sīlakkhandhoti** pārājikasaṃghādiseso.

Methunadhammassa pahānāyāti tadaṅgādipahānena pajahanatthāya. **Vūpasamāyāti** malānaṃ vūpasamanatthāya. **Paṭinissaggāyāti** pakkhandanapariccāgapāṭinissaggatthāya. **Paṭipassaddhiyāti** paṭipassaddhisāṅkhātassa phalassa atthāya.

53. Yo hi methunaṃ na vippajahati **Saṅkappehi -pa-** tathāvidho. Tattha **paretoti** samannāgato. **Paresaṃ nigghosanti** upajjhāyādīnaṃ nindāvacanaṃ. **Maṅku hotīti** dummano hoti.

Kāmasaṅkappenāti kāmapaṭisaṃyuttēna vitakkena. Upariṭṭhepi eseva nayo. **Phuṭṭhoti** vitakkehi phusito. **Paretoti** aparihīno. **Samohitoti** sammā ohito anto pavitṭho. **Kapaṇo viyāti** duggatamanusso viya. **Mando viyāti** aññāṇī viya. **Momūho viyāti** sammohabhūto viya. **Jhāyatīti** cinteti. **Pajjhāyatīti** bhusaṃ cinteti. **Nijjhāyatīti** anekavidhena cinteti. **Apajjhāyatīti** tato apagantvā cinteti. **Ulūkoti** ulūkasakuṇo. **Rukkhasākhāyanti** rukkhe utṭhitasākhāya, viṭape vā. **Mūsikaṃ magayamānoti** mūsikaṃ gavesamāno, “maggayamāno”tipi paṭhanti. **Kotthūti** siṅgālo. **Biḷāroti** babbu.

Sandhisamalasaṅkaṭṭireti dvinnam gharānam antare ca
 udakaniddhamanacikkhallakacavaraniikkhipanaṭṭhāne ca thaṇḍile ca.
Vahacchinnoti piṭṭhigīvamamsacchinno. Ito parā gathā pākaṭasambandhā
 eva.

54. Tāsu **satthānīti** kāyaduccaritādīni. Tāni hi attano paresaṅca
 chedanaṭṭhena “satthānī”ti vuccanti. Tesu vāyam visesena tāva ādito
 musāvacanasatthāneva karoti, “iminā kāraṇenāham vibbhanto”ti bhaṇanto.
 Tenevāha “**esa khvassa mahāgedho, mosavajjam pagāhati**”ti. Tattha **esa**
khvassāti esa kho assa. **Mahāgedhoti** mahābandhanam. Katamoti ce?
 Yadidam mosavajjam pagāhati, svāyam musāvādajjhogāho “mahāgedho”ti
 veditabbo.

Tīṇi satthānīti tayo chedakā. Kāyaduccaritam **kāyasattham**.
Vacīsathādīsupi eseva nayo. Tam vibhāgato dassetuṃ “**tividham**
kāyaduccaritam kāyasatthan”ti āha. **Sampajānamusā bhāsātīti** jānanto
 tuccham vācam bhāsati. **Abhirato aham bhante ahoṣim pabbajjāyāti** sāsane
 pabbajjāya anabhirativirahito aham āsim. **Mātā me posetabbāti** mātā mayā
 posetabbā. **Tenamhi vibbhantoti bhaṇātīti** tena kāraṇena paṭikkanto asmītipi
 katheti. **Pitā me posetabboti**-ādīsupi eseva nayo.

Eso tassa mahāgedhoti tassa puggalassa eso mahābandho. **Mahāvananti**
 mahantam duṭṭhavanam. **Gahananti** duratikkamam. **Kantāroti**
 corakantārādisadiso. **Visamoti** kaṇṭakavisamo. **Kuṭiloti** vaṅkakaṭakasadiso.
Paṅkoti pallalasadiso. **Palipoti** kaddamasadiso. **Palibodhoti** mahādukkho¹.
Mahābandhananti mahantam dumocayabandhanam. **Yadidam**
sampajānamusāvādoti yo ayam sampajānamusāvādo.

Sabhaggato vāti sabhāyam ṭhito vā. **Parisaggato vāti** gāmaparisāyam
 ṭhito vā. **Ñātimajjhagato vāti** dāyādānam majjhe ṭhito vā. **Pūgamajjhagato**
vāti senīnam majjhe ṭhito vā. **Rājakulamajjhagato vāti** rājakulassa majjhe
 mahāvinicchaye ṭhito vā. **Abhinītoti** pucchanatthāya nīto. **Sakkhipuṭṭhoti**
 sakkhim katvā pucchito. **Ehambho**

1. Mahāduggo (Sī, Syā)

purisāti ālapanametam. **Attahetu vā parahetu vā**ti attano vā parassa vā hatthapādādi hetu vā dhanahetu vā. **Āmisakiñcikkhahetu vā**ti ettha **āmisanti** lābho adhippeto. **Kiñcikkhanti** yaṃ vā taṃ vā appamattakaṃ, antamaso tittiravaṭṭaka sappipiṇḍa navaṇṭapīṇḍādimattakassapi lābhassa hetūti attho. **Sampajānamusā bhāsati**ti jānantoyeva musāvādaṃ karoti.

Puna aññaṃ pariyāyaṃ dassento “**api ca tihākārehi musāvādo hoti, pubbevassa hoti**”ti-ādimāha. Tattha **tihākārehī**ti sampajānamusāvādassa aṅgabhūtehi tīhi kāraṇehi. **Pubbevassa hoti**ti pubbabhāgeyeva assa puggalassa evaṃ hoti “musā bhaṇissan”ti. **Bhaṇantassa hoti**ti bhaṇamānassa hoti. **Bhaṇitassa hoti**ti bhaṇite assa hoti. Yaṃ vattabbaṃ tasmim vutte hoti attho. Atha vā **bhaṇitassā**ti vuttavato niṭṭhitavacanassa hoti. Yo evaṃ pubbabhāgepi jānāti, bhaṇantopi jānāti, pacchāpi jānāti “musā mayā bhaṇitan”ti, so evaṃ vadanto musāvādakammunā bajjhatīti ayamettha attho dassito. Kiñcāpi dassito, atha kho ayametthaviseso—pucchā tāva hoti, “musā bhaṇissan”ti pubbabhāgo atthi, “musā mayā bhaṇitan”ti pacchābhāgo natthi. Vuttamattameva hi koci pamussati kiṃ tassa musāvādo hoti, na hoti? Sā evaṃ **Atṭhakathāsu** vissajjitā—pubbabhāge “musā bhaṇissan”ti ca, bhaṇantassa “musā bhaṇāmī”ti ca jānato pacchābhāge “musā mayā bhaṇitan”ti na sakkā na bhavitum, sacepi na hoti, musāvādoyeva. Purimameva hi aṅgadvayaṃ pamāṇaṃ. Yassāpi pubbabhāge “musā bhaṇissan”ti ābhogo natthi, bhaṇanto pana “musā bhaṇāmī”ti jānāti. Bhaṇitepi “musā mayā bhaṇitan”ti jānāti. So musāvādena na kāretabbo. Pubbabhāgo hi pamāṇataro. Tasmim asati davā bhaṇitaṃ vā, ravā bhaṇitaṃ vā hoti.

Ettha ca taṃñāṇatā ca ñāṇasamodhānaṃca pariccajitaḥḥaṃ. **Taṃñāṇatā pariccajitaḥḥaṃ**ti yena cittena “musā bhaṇissan”ti jānāti, teneva “musā bhaṇāmī”ti ca, “musā mayā bhaṇitan”ti ca jānātīti evaṃ ekacitteneva tīsu khaṇesu jānātīti ayaṃ taṃñāṇatā pariccajitaḥḥaṃ.

Na hi sakkā teneva cittena taṃ cittaṃ jānituṃ, yathā na sakkā teneva asinā so asi chinditunti. Purimaṃ purimaṃ pana cittaṃ pacchimassa pacchimassa cittassa tathā uppattiyā paccayo hutvā nirujjhati. Tenetaṃ vuccati—

“Pamāṇaṃ pubbabhāgo, tasmaṃ sati na hessati.
Sesadvayanti nattheta, miti vācā tivaṅgikā”ti¹.

Ñānasamodhānaṃ pariccajitabbanti etāni tīṇi cittāni ekakkhaṇe uppajjantīti na gahetabbāni. Idañhi cittaṃ nāma—

“Aniruddhamhi paṭhame, na uppajjati pacchimaṃ.
Nirantaruppajjanato, ekaṃ viya pakāsati”ti¹.

Ito paraṃ pana yvāyaṃ ajānaṃyeva “jānāmī”ti-ādinā nayena sampajānamusā bhaṇati, yasmā so “idaṃ abhūtaṃ”ti evaṃdiṭṭhiko hoti, tassa hi attheva ayaṃ laddhi. Tathā “idaṃ abhūtaṃ”ti evamassa khamati ceva ruccati ca. Evamassa saññā, evaṃ sabhāvameva cassa cittaṃ “idaṃ abhūtaṃ”ti. Yadā pana musā vattukāmo hoti, tadā taṃ diṭṭhiṃ vā diṭṭhiyā saha khantiṃ vā diṭṭhikhantiṃ saddhiṃ ruciṃ vā diṭṭhikhantiruciṃ saddhiṃ saññaṃ vā diṭṭhikhantirucisaññāhi saddhiṃ bhāvaṃ vā vinidhāya nikkhipitvā paṭicchādetvā abhūtaṃ katvā bhaṇati. Tasmā tesampi vasena aṅgabhedaṃ dassetuṃ “**api ca ca catūhākārehi**”ti-ādi vuttaṃ.

Ettha ca **vinidhāya diṭṭhinti** balavadhammavinidhānavasenetāṃ vuttaṃ. **Vinidhāya khantinti**-ādini tato dubbaladubbalānaṃ vinidhānavasena. **Vinidhāya saññanti** idaṃ panettha sabbadubbaladhammavinidhānavasena. Saññāmatampi nāma avinidhāya sampajānamusā bhāsissatīti netāṃ ṭhānaṃ vijjati.

55. **Mandova parikissatīti** pāṇavadhādini karonto tatonidānañca dukkhamanubhonto bhogapariyesanārakkhaṇāni ca karonto momūho viya parikilissati.

Tamenaṃ rājāno gahetvā vividhā kammakāraṇā kārentīti na rājāno karonti, rājadhīnapurisā nānāvīdhāni kammakāraṇāni karonti.

Kasāhipi tālentīti kasādaṇḍakehipi vitajjenti. **Vettehīti** vettalatāhi. **Addhadaṇḍakehīti** muggarehi, pahārasādhanattham vā catuhatthadaṇḍam dvedhā chetvā gahitadaṇḍakehi. **Bilaṅgathālikanti** kañjiya-ukkhālikakammakāraṇam. Tam karontā sīsakapālam uppāṭetvā tattam ayogulam saṇḍāsena gahetvā tattha pakkhipanti, tena matthaluṅgam pakkuṭṭhitvā upari uttarati. **Sanḅhamuṇḍikanti** sanḅhamuṇḍakammakāraṇam. Tam karonto uttarotṭha-ubhatokaṇṇacūlikagalavāṭakaparicchena cammam chinditvā sabbakese ekato gaṇṭhim katvā daṇḍakena veṭhetvā uppāṭenti, saha kesehi cammam uṭṭhahati. Tato sīsakaṭāham thūlasakkharāhi ghaṁsitvā dhovantā sanḅhavaṇṇam karonti. **Rāhumukhanti** rāhumukhakammakāraṇam. Tam karontā sanḅkunā mukham vivaritvā antomukhe dīpaṁ jālenti, kaṇṇacūlikāhi vā paṭṭhāya mukham nikhādanena khananti, lohitaṁ paggharitvā mukham pūreti.

Jotimālikanti sakalasarīram telapilotikāya veṭhetvā ālimpenti. **Hatthapajjotikanti** hatthe telapilotikāya veṭhetvā dīpaṁ viya pajjālenti. **Erakavattikanti** erakavattakammakāraṇam. Tam karontā heṭṭhāgīvato paṭṭhāya cammavaṭṭe¹ kantivā² gopphake pāṭenti. Atha naṁ yottehi bandhitvā kaḍḍhanti. So attano cammavaṭṭe akkamitvā akkamitvā patati. **Cirakavāsikanti** cirakavāsikakammakāraṇam. Tam karontā tatheva cammavaṭṭe kantivā kaṭiyam ṭhapenti, kaṭito paṭṭhāya kantivā gopphakesu ṭhapenti, uparimehi heṭṭhimasarīram cirakanivāsananivattham viya hoti. **Eṇeyyakanti** eṇeyyakakammakāraṇam. Tam karontā ubhosu kapparesu ca ubhosu jaṇṇukesu ca ayavalayāni datvā ayasūlāni koṭṭenti, so catūhi ayasūlehi bhūmiyam patiṭṭhahati. Atha naṁ parivāretvā aggim karonti. “Eṇeyyako jotipariggaho yathā”ti āgataṭṭhānēpi idameva vuttam. Tam sandhito sandhito sūlāni apanetvā catūhi aṭṭhikoṭṭhiyeva ṭhapenti. Evarūpā kammakāraṇā nāma natthi.

Baḷisamaṁsikanti ubhatomukhehi baḷisehi paharitvā cammamāṁsanhārūni uppāṭenti. **Kahāpaṇikanti** sakalasarīram tiṇhāhi vāsīhi koṭito paṭṭhāya kahāpaṇamattam kahāpaṇamattam pāṭentā koṭṭenti. **Khārāpatacchikanti**

1. Cammabandhe (Ka)

2. Akkamitvā akkamitvā (Sī)

sarīraṃ tattha tattha āvudhehi paharitvā kocchehi khāraṃ ghaṃsenti,
 cammamāṃsanhārūni paggharitvā pasavanti, aṭṭhikasaṅkhalikāva tiṭṭhati.
Palighaparivattikanti ekena passena nipajjāpetvā kaṇṇacchiddena ayasūlaṃ
 koṭṭetvā pathaviyā ekābaddhaṃ karonti. Atha naṃ pāde gahetvā āviñchanti.
Palālapīṭhakanti chekā kāraṇikā chavicommaṃ acchinditvā nisadapotakāhi
 aṭṭhīni chinditvā kesesu gahetvā ukkhipanti, maṃsarāsiyeva hoti. Atha naṃ
 keseheva pariyanandhitvā gaṇhanti, palālapīṭhaṃ viya katvā paliveṭhenti.
Sunakhehipīti katipayāni divasāni āhāraṃ adatvā chātasunakhehi
 khādāpentī. Te muhuttēna aṭṭhisāṅkhalikameva karonti. **Evampi kissatīti**
 evampi vighātaṃ pāpuṇāti. **Parikissatīti** sabbabhāgena vighātaṃ pāpuṇāti.
Parikilissatīti upatāpaṃ pāpuṇāti.

Puna aññaṃ kāraṇaṃ dassento “**atha vā kāmataṇhāya abhibhūto**”ti-
 ādimāha. Tattha **kāmataṇhāyāti** pañcakāmaguṇikalobhena. **Abhibhūto** tena
 maddito. **Pariyādinna**cittoti kusalācāraṃ khepetvā gahitacitto. **Bhoge**
pariyesantoti dhanāṃ gavesamāno. **Nāvāya mahāsamuddaṃ** pakkhandaṭṭi
 taraṇisaṅkhātāya nāvāya mahantaṃ Loṇasāgaraṃ pavisati. **Sītassa**
purakkhatoti sītaṃ purato katvā. **Uṇhassa purakkhatoti** uṇhaṃ purato katvā.
Ḍaṃsāti piṅgalamakkhikā. **Makasāti** makasā eva. **Piṭṭiyamānoti**
 ḍaṃsādisamphassehi vihesiyamāno. **Khuppi**pāsāya miyyamānoti
 khuddāpipāsāya maramāno. **Tigumbaṃ** gacchaṭṭi-ādīni **mūlapadaṃ**
gacchaṭṭipariyosānāni catuvīsati padāni raṭṭhanāmena vuttāni.
Marukantāraṃ gacchaṭṭi vālukakantāraṃ tārakasaññāya gacchati.
Jaṇṇupathanti jāṇūhi gantabbamaggaṃ. **Ajapathanti** ajehi gantabbamaggaṃ.
Meṇḍapathepi eseva nayo.

Saṅkupathanti khāṇuke koṭṭetvā tehi uggamitabbaṃ khāṇumaggaṃ, taṃ
 gacchanto pabbatapāde ṭhatvā ayasiṅghāṭakaṃ yottēna bandhitvā
 uddhaṃkhipitvā pabbate laggāpetvā yottēnārūya vajiraggēna lohadaṇḍēna
 pabbataṃ vijjhītvā khāṇukaṃ koṭṭetvā tattha ṭhatvā siṅghāṭakaṃ ākaḍḍhitvā
 puna upari laggāpetvā tattha ṭhito cammayottaṃ olambetvā taṃ ādāya
 otaritvā heṭṭhimakhāṇuke bandhitvā vāmahatthēna yottaṃ gahetvā
 dakkhiṇahatthēna muggaraṃ ādāya yottaṃ paharitvā khāṇukaṃ nīharitvā

puna abhiruhati. Etenupāyena pabbatamatthakaṃ abhiruyha parato otaranto purimanayeneva paṭhamam pabbatamatthake khāṇukaṃ koṭṭetvā cammapasibbake yottam bandhitvā khāṇuke veṭhetvā sayam antopasibbake nisīditvā makkaṭakānam suttavissajjanākārena yottam viniveṭhetvā otarati. Tena vuttam “khāṇuke koṭṭetvā tehi uggamitabbam khāṇumaggan”ti.

Chattapathanti cammachattena vātam gāhāpetvā sakuṇehi viya otaritabbam maggam. **Vamsapathanti** veṇugumbachedanasatthena chinditvā rukkham pharasunā koṭṭetvā maggam karonto veḷuvane nisseṇim katvā veḷugumbe āruyha veḷum chinditvā aparassa veḷugumbassa upari pātetvā veḷugumbamatthakeneva gantabbam maggam sandhāya “vamsapatham gacchatī”ti vuttanti veditabbam.

Gavesanto na vindati, alābhamūlakampi dukkham domanassam paṭisamvedetīti avindanamūlakampi kāyikacetasikaṃ dukkham paṭilabhati.

Laddhāti labhitvā. Ārakkhamūlakanti rakkhaṇamūlakampi. **Kinti me bhogeti** kena upāyena mama bhoge. **Neva rājāno hareyyum -pa- na appiyā dāyādā hareyyunti.** **Gopayatoti** mañjūsādīhi gopayantassa. **Vippalujjantīti** vinassanti.

56. **Etamādīnavam ñatvā, muni pubbāpare idhāti** etam “yaso kitti ca yā pubbe, hāyate vāpi tassa sā”ti ito pabhuti vutte pubbāpare idha imasmim sāsane pubbato apare samaṇabhāvato vibbhantakabhāve ādīnavam muni ñatvā.

Daḷham kareyyāti niddesapadassa uddesapadam. **Thiram kareyyāti** asithilam kareyya. **Daḷham samādāno assāti** thirapaṭiṇṇo bhaveyya. **Avatṭhitasamādānoti** sannitṭhānapaṭiṇṇo.

57. **Etam ariyānamuttamanti** yadidaṃ vivekacariyā, etam Buddhādīnam ariyānam uttamam. Tasmā vivekamyeva sikkhethāti adhippāyo. **Na tena seṭṭho maññethāti** tena ca vivekena attānam “seṭṭho ahan”ti na maññeyya, tena mānathaddho na bhaveyyāti vuttam hoti.

Unnatinti ussāpanaṃ. **Unnamanti** uggantvā paṭṭhapanāṃ. **Mānanti** ahaṃkāraṃ. **Thāmanti** balakkāraṃ. **Thambhanti** thaddhakaraṇaṃ. **Thaddhoti** amaddavo. **Patthaddhoti** visesena amaddavo. **Paggahitasiroti** uṭṭhitasīso. **Sāmantāti** na ārakā. **Āsanneti** na dūre. **Avidūreti** samīpe. **Upakaṭṭheti** santike.

58. **Rittassāti** vivittassa, kāyaduccaritādihi virahitassa. **Oghatiṇṇassa pihayanti, kāmesu gadhitā pajāti** vatthukāmesu laggā sattā tassa caturoghatiṇṇassa pihayanti iṇāyikā viya āṇaṇyassāti arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesi.

Rittassāti sabbakilesehi tucchassa. **Vivittassāti** suñṇassa. **Pavivittassāti** ekakassa. Idāni yehi ritto hoti, te dassento “kāyaduccaritena rittassā”ti-ādimāha. Tattha kilesapaṭipāṭiyā maggapaṭipāṭiyāti dvidhā rittatā veditabbā. Kilesapaṭipāṭiyā tāva rāgo moho thambho sārambho māno madoti imehi chahi kilesehi arahattamaggena ritto hoti, doso kodho upanāho pamādoti imehi catūhi kilesehi anāgāmimaggena ritto hoti, atimāno makkho paḷāso issā macchariyaṃ māyā sāṭheyyanti imehi sattahi sotāpattimaggena ritto hoti.

Maggapaṭipāṭiyā pana sotāpattimaggena atimāno makkho paḷāso issā macchariyaṃ māyā sāṭheyyanti imehi sattahi ritto hoti, anāgāmimaggena doso kodho upanāho pamādoti imehi catūhi ritto hoti, arahattamaggena rāgo moho thambho sārambho māno madoti imehi chahi ritto hoti. Tīṇi duccaritāni sabbakilesehīti-ādinā nayena avasesāpi yathāyogaṃ yojetabbā.

Vatthukāme pari jānitvāti tebhūmake vatthukāme ñātati raṇa pari ñāhi samāpanavasena jānitvā. **Kilesakāme pahāyāti** chandādayo kilesakāme pahānapari ñāya jahitvā. **Byantimkaritvāti** vigatantaṃ vigatakoṭim karitvā.

Kāmoghaṃ tiṇṇassāti anāgāmimaggena avasānasāṅkhātāṃ kāmoghaṃ taritvā ʃhitassa. **Bhavgohanti** arahattamaggena. **Diṭṭhoghanti** sotāpattimaggena. **Avijjoghanti** arahattamaggena. **Sabbaṃ saṃsārapathanti** sabbakhandhadhātu-āyatanapaṭipāṭisāṅkhātāṃ pathaṃ arahattamaggeneva taritvā ʃhitassa. Sotāpattimaggena **uttiṇṇassa**. Sakadāgāmimaggena **nittiṇṇassa**. Anāgāmimaggena kāmādhātuṃ **atikkantassa**. Arahattamaggena sabbabhavaṃ **amatikkantassa**. Phalasamāpattivaseṇa **vītivattassa**. **Pāraṃgatassā**ti-ādīni nibbānavaseṇa vuttāni. **Yathā iṇāyikā āṇanyanti** pavaḍḍhaka-iṇaṃ ādāya¹ vicarantā āṇanyaṃ. **Patthenti**ti patthanaṃ uppādentī. **Ābādhikā ārogyanti** pittādirogāturo bhesajjakiriyāya taṃ rogavūpasamanatthaṃ ārogyaṃ. **Yathā bandhanabaddhā**ti nakkhattadivase bandhanāgāre baddhapurisā. **Yathā dāsā bhujissanti** yasmā bhujissā purisā yaṃ icchanti, taṃ karonti, na naṃ koci balakkārena tato nivatteti, tasmā dāsā bhujissabhāvaṃ patthenti. **Yathā kantāraddhānapakkhandā**ti yasmā balavanto purisā hatthabhāraṃ gahetvā² sajjāvudhā saparivārā kantāraṃ paṭipajjanti, te corā dūratova disvā palāyanti. Te sotthinā kantāraṃ nittharitvā khemantaṃ patvā haṭṭhatuṭṭhā honti. Tasmā kantārapakkhandā khemantabhūmiṃ patthenti. Desanāpariyosāne tisso sotāpattiphalaṃ patvā pacchā pabbajitvā arahattaṃ sacchākāsi.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddesaṭṭhakathāya

Tissametteyyasuttaniddesaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Pasūrasuttaniddesaṇṇanā

59. Aṭṭhame Pasūrasuttaniddese paṭhamagāthāya tāva saṅkhepo—ime diṭṭhigatikā attano diṭṭhiṃ sandhāya “idheva suddhī”ti vadanti. Aññesu pana dhammesu visuddhiṃ nāhu, evaṃ yaṃ attano satthārādiṃ nissitā, tattheva “esa vādo subho”ti evaṃ subhavādā hutvā puthū samaṇabrāhmaṇā “sassato loko”ti-ādīsu paccekasaccesu nivīṭṭhā.

1. Saṃvaḍḍhita-iṇaṃ ādāya (Syā)

2. Hatthasāraṃ sajjitā (Sī, Syā)

Sabbe paravāde khipantīti sabbā paraladdhiyo chaḍḍenti. **Ukkhipantī**ti dūrato khipanti. **Parikkhipantī**ti samantato khipanti. **Subhavādā**ti niddesassa uddesapadam. **Sobhanavādā**ti “etaṃ sundaran”ti kathentā. **Paṇḍitavādā**ti “paṇḍitā mayan”ti evaṃ kathentā. **Thiravādā**ti “niddosavādam vadāmā”ti kathentā. **Ñāyavādā**ti “yuttavādam vadāmā”ti kathentā. **Hetuvādā**ti “kāraṇasahitaṃ vadāmā”ti kathentā. **Lakkhaṇavādā**ti “sallakkhetabbaṃ vadāmā”ti vadantā. **Kāraṇavādā**ti “udāharaṇayuttavādam vadāmā”ti kathentā. **Ṭhānavādā**ti pakkamituṃ asakkuṇeyyavādam vadāmā”ti vadantā.

Niviṭṭhāti antopaviṭṭhā. **Patitṭhitā**ti tattheva ṭhitā.

60. Evaṃ niviṭṭhā ca “**te vādakāmā**”ti dutiyagāthā. Tattha **bālaṃ dahantī mithu aññamaññanti** “ayaṃ bālo, ayaṃ bālo”ti evaṃ dvepi janā aññamaññaṃ bālaṃ dahanti, bālato passanti. **Vadanti te aññasitā kathojjanti** te aññamaññasatthārādinissitā kalahaṃ vadanti. **Pasaṃsakāmā kusalāvadānā**ti pasaṃsatthikā ubhopi “mayāṃ kusalāvadānā paṇḍitavādā”ti evaṃ saññino hutvā.

Vādatthikāti vādena atthikā. **Vādādhippāyā**ti vādajjhāsaya. **Vādapurekkhārā**ti vādameva purato katvā caramānā. **Vādapariyesanaṃ carantā**ti vādameva gavesanaṃ caramānā. **Vigayhā**ti pavisitvā. **Ogayhā**ti otaritvā. **Ajjhogāhetvā**ti nimujjitvā. **Pavisitvā**ti antokatvā¹.

Anojavantīti nihīna-ojavatī, tejavirahitāti attho. **Sākathā**ti esā vācā. **Kathojjaṃ vadantī**ti nittejaṃ bhaṇanti. Evaṃ vadānesu ca tesu eko niyamato eva.

61. **Yutto kathāyanti** gāthā. Tattha **yutto kathāyanti** vādakathāya ussukko. **Pasaṃsamicchaṃ vinighāti hotī**ti attano pasaṃsaṃ icchanto “kathaṃ nu kho niggahessāmi”ti-ādinā nayena pubbeva vādā kathamkathī vinighāti hoti. **Apāhatasminti** pañhavīmaṃsakehi “atthāpagataṃ te bhaṇitaṃ, byañjanāpagataṃ te bhaṇitaṃ”ti-ādinā nayena

1. Antogantvā (Sī, Syā)

apaharite vāde. **Nindāya so kuppatī**ti evaṃ apāhatasmim ca vāde uppannāya nindāya so kuppati. **Randhamesī**ti yassa randhameva gavesanto.

Thomananti vaṇṇabhaṇanaṃ. **Kittinti** pākaṭakaraṇaṃ. **Vaṇṇahāriyanti** guṇavaḍḍhanaṃ. **Pubbeva sallāpā**ti sallāpato puretameva. “Kathamidaṃ kathamidaṃ”ti kathamīkathā assa atthīti **kathamīkathī**. **Jayo nu kho meti** mama jayo. **Katham niggahanti** kena pakārena niggaṇhanaṃ. **Paṭikammaṃ karissāmī**ti mama laddhiṃ parisuddhiṃ karissāmi. **Visesanti** atirekaṃ. **Paṭivisesanti** punappunaṃ visesaṃ. **Āveṭhiyaṃ karissāmī**ti pariveṭhanaṃ karissāmi. **Nibbeṭhiyanti** mama nibbeṭhanaṃ mocanaṃ nikkhamanaṃ. **Chedanti** vādachindanaṃ. **Maṇḍalanti** vādasāṅghātaṃ. **Pārisajjāti** paricārikā. **Pāsārikāti** kāraṇitā. **Apaharantī**ti paṭibāhanti.

Atthāpagatanti atthato apagataṃ, attho natthīti. **Atthato apaharantī**ti atthamhā paṭibāhanti. **Attho te dunnī**toti tava attho na sammā upanīto. **Byañjanaṃ te duropitanti** tava byañjanaṃ duppatiṭṭhāpitaṃ. **Niggaho te akatoti** tayā niggaho na kato. **Paṭikammaṃ te dukkaṭanti** tayā attano laddhipatiṭṭhāpanaṃ duṭṭhu kataṃ. **Visamakathaṃ dukkathitanti** na sammā kathitaṃ. **Dubbhaṇitanti** bhaṇantenapi duṭṭhu bhaṇitaṃ. **Dullapitanti** na sammā vissajjitaṃ. **Duruttanti** aññathā bhaṇitaṃ. **Dubbhāsitanti** virūpaṃ bhāsitaṃ.

Nindāyāti garahaṇena. **Garahāyāti** dosakathanena. **Akittiyāti** aguṇakathanena. **Avāṇṇahārikāyāti** aguṇavaḍḍhanena.

Kuppatīti pakatibhāvaṃ jahetvā calati. **Byāpajjati**ti dosavasena pūtibhāvaṃ āpajjati. **Paṭiṭṭhīyati**ti kodhavasena gaṇabhāvaṃ gacchati. **Kopañcāti** kupitabhāvaṃ. **Dosañcāti** dūsaṇaṃ. **Apaccayañcāti** atuṭṭhākāraṇa. **Pātukarotī**ti pākaṭaṃ karoti. **Randhamesī**ti antaragavesī. **Virandhamesī**ti chiddagavesī. **Aparaddhamesī**ti guṇaṃ apanetvā dosameva gavesī. **Khalitamesī**ti pakkhalanagavesī. **Galitamesī**ti patanagavesī. “Ghaṭṭitamesī”tipi pāṭho, tassa pīlanagavesīti attho. **Vivaramesī**ti dosagavesī.

62. Na kevalañca so kuppati, apica kho pana “**yamassa vādan**”ti gāthā. Tattha **parihīnamāhu**, **apāhatanti** atthabyañjanādito apāhataṃ parihīnaṃ vadanti. **Paridevatī**ti tato nimittaṃ so “aññaṃ mayā āvajjitaṃ”ti-ādīhi vippalapati. **Socatī**ti “tassa jayo”ti-ādīni ārabha socati. “**Upaccagā man**”ti **anutthunā**ti “so maṃ vādena vādaṃ atikkanto”ti-ādinaṃ nayena suṭṭhutaṃ vippalapati.

Parihāpitati na vaḍḍhitaṃ. **Aññaṃ mayā āvajjita**ti aññaṃ kāraṇaṃ mayā avanamitaṃ¹. **Cintita**ti vīmaṃsitaṃ. **Mahāpakkho**ti mahanto ñātipakkho etassāti mahāpakkho. **Mahāparisoti** mahāparicārikapariso. **Mahāparivāro**ti mahādāsadāsiparivāro. **Parisā cāyaṃ vaggā**ti ayañca parisā vaggā, na ekā. **Puna bhañjissāmī**ti puna bhindissāmī.

63. **Ete vivādā samaṇesū**ti ettha pana samaṇā vuccanti bāhira-paribbājakā. **Etesu ugghātinighāti hotī**ti etesu vādesu jayaparājayādivasena citta-ugghātanighātaṃ vā pāpuṇanto ugghāti ca nighāti ca hoti. **Virame katojjanti** pajaheyya kalahaṃ. **Na ha’ññadattha’tthi pasamsalābhā**ti na hi ettha pasamsalābhato añño attho atthi. **Uttāno vā**ti na gambhīroti attho “pañcime kāmagaṇā”ti-ādīsu² viya.

Gambhīro vāti duppaveso appatitṭho paṭiccasamuppādo viya. **Gūḷho vā**ti paṭicchanno hutvā ṭhito “abhirama Nanda ahaṃte pāṭibhogo”ti-ādīsu³ viya. **Paṭicchanno vā**ti apākaṭo “mātaraṃ pitaraṃ hantvā”ti-ādīsu⁴ viya. **Neyyo vā**ti nīharitvā kathetabbo “asaddho akataññū cā”ti-ādīsu⁵ viya. **Nīto vā**ti Pāḷiyā ṭhitaniyāmena kathetabbo “cattārome bhikkhave ariyavaṃsā”ti-ādīsu⁶ viya. **Anavajjo vā**ti niddosatto “kusalā dhammā”ti-ādīsu⁷ viya. **Nikkilesa vā**ti kilesavirahito vipassanā viya. **Vodāno**

1. Namitaṃ (Sī)

2. Am 2. 359 piṭṭhe.

3. Khu 1. 102 piṭṭhe Udāne.

4. Khu 1. 55; Khu 10. 143 piṭṭhe.

5. Khu 1. 27 piṭṭhe.

6. Am 1. 336 piṭṭhe.

7. Abhi 1. 1 piṭṭhe.

vāti parisuddho lokuttaram viya. **Paramattho vā**ti uttamattho uttamatthabhūto attho khandhadhātu-āyatananibbānāni viya.

64. Chaṭṭhagāthāyattho—yasmā ca na ha’ññadattha’tthi pasamsalābhā, tasmā paramam lābham labhantopi “sundaro ayan”ti **tattha** diṭṭhiyā **pasamsito vā pana** hotīti tam **vādam parisāya majjhe** dīpetvā tato so tena jayatthena tuṭṭhim vā dantavidamsakam vā āpajjanto **hassati**, mānena ca **unnamati**. Kimkāraṇam? Yasmā tam jayattham **pappuyya yathā mano** jāto.

Thambhayitvāti pūretvā. **Brūhayitvā**ti vaḍḍhetvā. Imissā gāthāya niddeso uttānattho.

65. Evaṃ unnamato ca “**yā unnatī**”ti gāthā. Tattha **mānātimānam vadate** panesoti eso pana tam unnatim “vighātabhūmī”ti abujjhamāno mānañca atimānañca vadati. Evaṃ imissāpi gāthāya niddeso uttānattho.

66. Evaṃ vāde dosam dassetvā idāni tassa vādam asampaṭicchanto “**sūro**”ti gāthamāha. Tattha **rājakhādāyā**ti rājakhādānīyena, bhattavetanenāti vuttam hoti. **Abhigajjame’ti paṭisūra’micchanti** yathā so paṭisūram icchanto abhigajjanto eti, evaṃ diṭṭhigatiko diṭṭhigatikanti dasseti. **Yeneva so tena palehī**ti yena so tuyham paṭisūro, tena gaccha. **Pubbeva natthi yadidam yudhāyā**ti yaṃ pana kilesajātam yuddhāya siyā¹, tam idha pubbeva natthi, bodhimūleyevassa pahīnanti dasseti.

Sūroti niddesassa uddesapadam. Suṭṭhu uro sūro, vissatṭha-uro ninna-uroti attho. **Vīro**ti parakkamavanto. **Vikkantoti** saṅgāmam pavisanto. **Abhīrūti**-ādayo vuttanayā eva. **Putṭhoti** niddesassa uddesapadam. **Positoti** thūlakato. **Āpāditoti** upaḍḍhabalito² paṭipādito. **Vaḍḍhitoti** tato tato bhāvito.

1. Yudhāyāti yaṃ panidam kilamattham yuddhāya siyā (Sī, Syā)

2. Upecca pālito (Sī, Syā)

Gajjantoti abyattasarena¹ gajjanto. **Uggajjantoti** ukkuṭṭhiṃ karonto. **Abhigajjantoti** sīhanādaṃ karonto. **Etīti** āgacchati. **Upeṭīti** tato samīpaṃ gacchati. **Upagacchatīti** tato samīpaṃ gantvā na nivattati. **Paṭisūranti** nibbhayaṃ. **Paṭipurisanti** sattupurisaṃ. **Paṭisattunti** sattu hutvā abhimukhe ṭhitaṃ. **Paṭimallanti** paṭisedhaṃ hutvā yujjhantaṃ. **Ichchantoti** ākaṅkhamāno.

Palehīti gaccha. **Vajāti** mā tiṭṭha. **Gacchāti** samīpaṃ upasaṅkama. **Abhikkamāti** parakkamaṃ karohi.

Bodhiyā mūleti Mahābodhirukkhassa samīpe. **Ye paṭisenikarā kilesāti** ye kilesā paṭipakkhakarā. **Paṭilomakarāti** paṭāṇikarā. **Paṭikaṇṭakakarāti** vinivijjhanakarā. **Paṭipakkhakarāti** sattukarā.

67. Ito paraṃ sesagāthā pākaṭasambandhā eva. Tattha **vivādayantīti** vivadanti. **Paṭisenikattāti** paṭilomakārakā. “Na tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāsī”ti-ādinā nayena viruddhavacanaṃ vivādo.

Sahitaṃ meti mama vacanaṃ atthasaṃhitaṃ. **Asahitaṃ teti** tava vacanaṃ anattasaṃhitaṃ. **Adhiciṇṇaṃ te viparāvattanti** yaṃ taṃ adhiciṇṇaṃ cirakālesevanavasena paguṇaṃ, taṃ mama vādaṃ āgamma nivattaṃ. **Āropito te vādoti** tuyhaṃ upari mayā doso āropito. **Cara vādappamokkhāyāti** bhattapuṇaṃ ādāya taṃ taṃ upasaṅkamitvā vādā pamokkhatthāya uttaraṃ² pariyesamāno vicara. **Nibbeṭhehi vāti** atha vā mayā āropitadosato attānaṃ mocehi. **Sace pahosīti** sace sakkosi.

Āveṭhiyāya āveṭhiyanti āveṭhetvā nivattanena nivattanaṃ. **Nibbeṭhiyāya nibbeṭhiyanti** dosato mocanena mocanaṃ. **Chedena chedanti** evamādi heṭṭhā vuttanayattā yathāyogaṃ yojetabbaṃ.

68. **Visenikatvāti** kilesasenaṃ vināsetvā. **Kimlabhethāti** paṭimallaṃ kiṃ labhissasi. **Pasūrāti** taṃ paribbājakaṃ ālapati. **Yesīdha natthīti** yesaṃ idha natthi. Imāyapi gāthāya niddeso uttānatthoyeva.

1. Padena (Sī, Syā)

2. Uttariṃ (Ka)

69. **Pavitakkanti** “jāyo nu kho me bhavissatī”ti-ādīni vitakkento. **Dhonena yugam samāgamāti** dhutakilesena Buddhena saddhim yugaggāham samāpanno. **Na hi tvaṃ sakkhasi sampayātaveti** kotthu-ādayo viya sihādīhi dhonena saha yugam gahetvā ekapadampi¹ sampayātuṃ yugaggāhameva vā sampādetuṃ na sakkhissasīti.

Manoti niddesassa uddesapadam. **Cittanti** cittatāya cittaṃ. Ārammaṇaṃ minamānaṃ jānātīti mano. **Mānasanti** mano eva. “Antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānaso”ti² hi ettha pana sampayuttakadhammo mānasoti vutto.

“Kathaṃ hi Bhagavā tuyhaṃ, sāvako sāsane rato.
Appattamānaso sekkho, kālamkayirā janesutā”ti³—

ettha arahattaṃ mānasanti vuttaṃ. Idha pana manova mānasaṃ, byañjanavasena hetuṃ padaṃ vaḍḍhitaṃ.

Hadayanti cittaṃ. “Cittaṃ vā te khipissāmi, hadayaṃ vā te phālessāmi”ti⁴ ettha uro hadayanti vuttaṃ. “Hadayāhadayaṃ maññe aññāya tacchatī”ti⁵ ettha cittaṃ. “Vakkaṃ hadayan”ti⁶ ettha hadayavatthu. Idha pana cittameva abbhantaraṭṭhena “hadayan”ti vuttaṃ. Tameva parisuddhaṭṭhena **paṇḍaram**, bhavaṅgaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Yathāha “pabhassaramidaṃ bhikkhave cittaṃ, tañca kho āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭhan”ti⁷. Tato nikkhantattā pana akusalampi Gaṅgāya nikkhantā nadī Gaṅgā viya godhāvarito nikkhantā godhāvāri viya ca “paṇḍaran”tveva vuttaṃ.

Mano manāyatananti idha pana manogahaṇaṃ manasseva āyatanabhāvadīpanattham. Tenetaṃ dīpeti “nayidaṃ devāyatanam viya manassa āyatanattā manāyatanam, atha kho mano eva āyatanam manāyatanan”ti. Tattha nivāsaṭṭhānaṭṭhena ākaraṭṭhena samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena sañjātidesaṭṭhena kāraṇaṭṭhena ca **āyatanam** veditabbaṃ. Tathā hi loke “issarāyatanam vāsudevāyatanan”ti-ādīsu nivāsaṭṭhānam āyatananti

1. Ekasarampi (Ka) 2. Vi 3. 28; Saṃ 1. 113 piṭṭhesu.

4. Khu 1. 306; Saṃ 1. 209 piṭṭhesu.

6. Dī 2. 233; Ma 1. 72; Khu 1. 2 piṭṭhesu.

3. Saṃ 1. 122 piṭṭhe.

5. Ma 1. 38 piṭṭhe.

7. Aṃ 1. 9 piṭṭhe.

vuccati. “Suvaṇṇāyatanaṃ rajatāyatanaṃ”ti-ādīsu ākaro. Sāsane pana “manorame āyatane, sevanti naṃ vihaṅgamā”ti-ādīsu¹ samosaraṇaṭṭhānaṃ. “Dakkhiṇāpatho gunnaṃ āyatanaṃ”ti-ādīsu sañjātideso. “Tatra tatreva sakkebhābhataṃ pāpuṇāti sati sati-āyatane”ti-ādīsu² kāraṇaṃ. Idha pana sañjātidesaṭṭhena samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena kāraṇaṭṭhenaṭi tidhāpi vaṭṭati.

Phassādayo hi dhammā ettha sañjāyanti sañjātidesaṭṭhenaṭi etaṃ āyatanaṃ. Bahiddhā rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbā ārammaṇabhāvenettha osaranti samosaraṇaṭṭhānaṭṭhenaṭi āyatanaṃ. Phassādīnaṃ pana saha-jātādipaccayaṭṭhena kāraṇattā kāraṇaṭṭhenaṭi āyatananti veditabbaṃ. **Manindriyaṃ** vuttatthameva.

Vijānāti **viññāṇaṃ**. Viññāṇameva khandho **viññāṇakkhandho**. Tassa rāsi-ādivasena attho veditabbo. “Mahā-udakakkhandhotveva saṅkhaṃ gacchati”ti³ ettha hi rāsaṭṭhena khandho vutto. “Sīlakkhandho samādhikkhandho”ti-ādīsu⁴ guṇaṭṭhena. “Addasa kho Bhagavā mahantaṃ dārukkhandhaṃ”ti⁵ ettha paṇṇattimattaṭṭhena. Idha pana rūpāhito khandho vutto. Rāsaṭṭhena hi viññāṇakkhandhassa ekadeso ekaṃ viññāṇaṃ. Tasmā yathā rukkhassa ekadesaṃ chindanto rukkhaṃ chindatīti vuccati, evameva viññāṇakkhandhassa ekadesabhūtaṃ ekampi viññāṇaṃ rūpāhito viññāṇakkhandhoti vuttaṃ.

Tajjā manoviññāṇadhātūti tesaṃ phassādīnaṃ dhammānaṃ anucchavikā manoviññāṇadhātu. Imasmiṃ hi pade ekameva cittaṃ minanaṭṭhena mano, vijānanaṭṭhena viññāṇaṃ, sabhāvaṭṭhena nissattaṭṭhena vā dhātūti tīhi nāmehi vuttaṃ.

Saddhiṃ yugaṃ samāgamanti ekappahārena saddhiṃ. **Sammāgantvāti** pāpuṇitvā. **Yugaggāhaṃ gaṇhitvāti** yugapaṭibhāgaṃ gahetvā. **Sākacchetunti** saddhiṃ kathetuṃ. **Sallapitunti** allāpasallāpaṃ kātuṃ. **Sākacchaṃ samāpajjitunti** saddhiṃ kathaṃ paṭipajjituṃ. Na paṭibalabhāve kāraṇaṃ dassetuṃ “**taṃ kissaheṭu, Pasūro paribbājako hīno**”ti-ādimāha. **So hi Bhagavā**

1. Am 2. 36 piṭṭhe.

2. Am 1. 256 piṭṭhesu.

3. Am 1. 366 piṭṭhe.

4. Dī 3. 236 piṭṭhe.

5. Sam 2. 386 piṭṭhe.

aggo cāti asadisadāna-aggattā¹ asamānapaññattā aggo ca. **Seṭṭho cāti** sabbaguṇehi appaṭṭisamaṭṭhena seṭṭho ca. **Mokkho cāti** savāsanehi kilesehi muttattā mokkho ca. **Uttamo cāti** attano uttaritaravirahitattā uttamo ca. **Pavaro cāti** sabbalokena abhipatthanīyattā pavaro ca. **Mattena mātaṅgenāti** pabhinnamadena hatthinā.

Kotthukoti jiraṇasiṅgālo². **Sīhena migaraññā saddhinti** kesarasīhena migarājena saha. **Taruṇakoti** chāpako. **Dhenupakoti** khīrapako. **Usabhenāti** maṅgalasammatena usabhena. **Calakakunā saddhinti** calamānakakunā saddhim. **Dhaṅkoti** kāko. **Garuḷena venateyyena saddhinti** ettha **garuḷenāti** jātivasena nāmaṃ. **Venateyyenāti** gottavasena. **Caṇḍāloti** chavacaṇḍālo. **Raṇṇā cakkavattināti** cātuddīpikacakkavattinā. **Paṃsupisācakoti** kacavarachaḍḍanaṭṭhāne nibbattako yakkho. **Indena devaraññā saddhinti** Sakkena devarājena saha. **So hi Bhagavā mahāpaññoti**-ādīni chappadāni heṭṭhā vitthāritāni. Tattha **paññāpabhesakusaloti** attano anantavikappe paññābhede cheko. **Pabhinnañāṇoti** anantappabhedapattañāṇo. Etena paññāpabhedakusalattepi sati tāsāṃ paññānaṃ anantabhedattaṃ dasseti. **Adhigatapaṭṭisambhidoti** paṭiladdha-aggacatupaṭṭisambhidañāṇo. **Catuvesārajappatto**ti cattāri visāradabhāvasaṅkhātāni ñāṇāni patto. Yathāha—

Sammāsambuddhassa te paṭijānato “ime dhammā anabhisambuddhā”ti, tatra vata maṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā mārō vā brahmā vā koci vā lokasmiṃ sahadhammena paṭicodessatīti nimittametaṃ bhikkhave na samanupassāmi, etamahaṃ bhikkhave nimittaṃ asamanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajappatto viharāmi.

Khīṇāsavassa te paṭijānato “ime āsavā aparikkhīṇā”ti -pa- “Ye kho pana te antarāyikā dhammā vuttā, te paṭisevato nālaṃ antarāyāyā”ti -pa-. Yassa kho

1. Asadisakānaṃ aggattā (Si), asadisattā (Syā)

2. Kāṇasiṅgālo (Ka)

3. Paññādhanaavantepi (Sī) paññādhanamahattena (Syā)

netā. Tattha nayanakāle¹ eva saṁvaravinayapahānavinayavasena veneyye **vinetā.** Dhammadesanākāle eva saṁsayacchedanena **anunetā.** Saṁsayam chinditvā saññāpetabbaṁ atthaṁ **paññāpetā.** Tathā paññāpitānaṁ nicchayakaraṇena **nijjhāpetā.** Tathā nijjhāpitassa atthassa paṭipattipayojanavasena **pekkhetā.** Tathāpaṭipanne paṭipattibalena **pasādetā.** **So hi Bhagavāti** ettha **hi-kāro** anantaram vuttassa atthassa kāraṇopadesa nipāto.

Anuppannassa maggassa uppādetāti sakasantāne na-uppannapubbassa cha-asādhāraṇañāṇahetubhūtaṁ ariyamaggassa bodhimūle lokahitattaṁ sakasantāne uppādetā. **Asañjātassa maggassa sañjanetāti** veneyyasantāne asaṇjātapubbassa sāvaka-pāramiṇāṇahetubhūtaṁ ariyamaggassa dhammacakkappavattanato pabhūti yāvajjakālā veneyyasantāne sañjanetā. Sāvakaveneyyānampi hi santāne Bhagavatā² vuttavacaneneva ariyamaggassa sañjananato Bhagavā sañjanetā nāma hoti. **Anakkhātassa maggassa akkhātāti** aṭṭhadhammasamannāgatānaṁ Buddhabhāvāya katābhinihārānaṁ bodhisattānaṁ Buddhabhāvāya byākaraṇaṁ datvā anakkhātāpubbassa pāramitāmaggassa “Buddho bhavissatī”ti byākaraṇamatteneva bodhimūle uppajjitāpubbassa ariyamaggassa akkhātā. Ayaṁ nayo paccekabodhisattabyākaraṇepi labbhatīyeva. **Maggaññūti** paccavekkhaṇāvasena attano uppāditassa ariyamaggassa ñātā. **Maggavidūti** veneyyasantāne janetāpubbassa ariyamaggassa kusalo. **Maggakovidoti** bodhisattānaṁ akkhātāpubbassa vicakkhaṇo. Atha vā abhisambodhipaṭipatti **maggaññū,** paccekabodhipaṭipatti **maggavidū,** sāvakabodhipaṭipatti **maggakovido.** Atha vā—

“Etena maggena tarīmsu pubbe,
Tarissanti ye ca taranti oghan”ti³—

vacanato yathāyogaṁ atītānāgatapaccuppannabuddhapaccekabuddha-sāvakānaṁ maggavasena ca suññatānimitta-appaṇihitamaggavasena ca ugghaṭitaññūvipaṇcitanñūneyyapuggalānaṁ maggavasena ca yathākkamenettha yojanaṁ

1. Dassanakāle (Sī, Syā)

2. Bhagavato (Ka)

3. Saṁ 3. 162 piṭṭhe.

karonti. **Maggānugā ca panassāti** Bhagavato¹ gatamaggānugāmino hutvā. Ettha **ca**-saddo hetu-atthe nipāto, etena ca Bhagavatā² magguppādanādiguṇādhigamāya hetu vutto hoti. **Pana**-saddo katatthe nipāto, tena Bhagavatā katamaggakaraṇaṃ vuttaṃ hoti. **Pacchā samannāgatāti** paṭhamāṃ gatassa Bhagavato pacchā sīlādiguṇena samannāgatā. Iti thero “anuppannassa maggassa uppādetā”ti-ādīhi yasmā sabbepi Bhagavato sīlādayo guṇā arahattamaggameva nissāya āgatā, tasmā arahattamaggameva nissāya guṇaṃ kathesi.

Jānaṃ jānātīti jānitabbaṃ jānāti, sabbaññutāya yaṃkiñci paññāya jānitabbaṃ nāma atthi, taṃ sabbaṃ pañcaneyyapathabhūtaṃ paññāya jānātīti attho. **Passaṃ passatīti** passitabbaṃ passati, sabbadassāvitāya taṃyeva neyyapathaṃ cakkhunā diṭṭhaṃ viya karonto paññācakkhunā passatīti attho. Yathā vā ekacco viparītaṃ gaṇhanto jānantopi na jānāti, passantopi na passati, na evaṃ Bhagavā. Bhagavā pana yathāsabhāvaṃ gaṇhanto jānanto jānātiyeva, passanto passatiyeva. Svāyaṃ nayana³ pariṇāyakaṭṭhena **cakkhubhūto**. Veditatādi-atthena **ñāṇabhūto**. Aviparītasabhāvaṭṭhena vā pariyattidhammapavattanato hadayena cintetvā vācāya nicchāritadhammamayoti vā **dhammabhūto**. Setṭhaṭṭhena **brahmabhūto**. Atha vā cakkhu viya bhūtoti **cakkhubhūto**. Ñāṇaṃ viya bhūtoti **ñāṇabhūto**. Aviparītadhammo viya bhūtoti **dhammabhūto**. Brahmā viya bhūtoti **brahmabhūto**. Yvā yaṃ dhammassa vacanato vattanato vā **vattā**. Nānappakārehi vacanato vattanato vā **pavattā**. Atthaṃ nīharitvā dassanato⁴ **atthassa ninnetā**. Amatādhigamāya paṭipattidesanato, amatappakāsanāya vā dhammadesanāya amatassa adhigamāpanato **amatassa dātā**. Lokuttarassa dhammassa uppāditattā veneyyānurūpena yathāsukhaṃ lokuttaradhammassa dānena ca dhammesu issaroti **dhammassāmī**. Tathāgatapadaṃ heṭṭhā vuttatthaṃ.

Idāni “jānaṃ jānātīti”ti-ādīhi vuttaguṇaṃ sabbaññutāya visesetvā dassetukāmo sabbaññutaṃ sādiento “**natthī**”ti-ādimāha. Evaṃbhūtassa

1. Bhagavatā (Sī)

2. Bhagavato (Ka)

3. Dassana... (Paṭisaṃ-Ṭṭha 2. 255 piṭṭhe.)

4. Nayanato (Paṭisaṃ-Ṭṭha 2. 255 piṭṭhe.)

hi tassa Bhagavato pāramitāpuññaphalappabhāvanipphannena arahattamaggañāṇena sabbadhammesu savāsanassa sammohassa vihatattā asammohato sabbadhammānaṃ ñātattā **aññātaraṃ** nāma natthi. Tatheva ca sabbadhammānaṃ cakkhunā viya ñāṇacakkhunā diṭṭhattā **adiṭṭharaṃ** nāma natthi. Ñāṇena pattattā **aviditaraṃ** nāma natthi. Asammohasacchikiriyāya sacchikatattā **asacchikataṃ** nāma natthi. Asammohapaññāya phuṭṭhattā paññāya **aphassitaraṃ** nāma natthi.

Paccuppannanti paccuppannaṃ kālaṃ vā dhammaṃ vā. **Upādāyāti** ādāya, antokatvāti attho. Upādāyavacaneneva kālavinimuttaṃ nibbānampi gahitameva hoti. “Atīta”divacanāni ca “natthi”ti-ādivacaneneva ghaṭṭiyanti, “sabbe”ti-ādivacanena vā. **Sabbe dhammā**ti sabbasaṅkhatāsaṅkhatadhammapariyādānaṃ. **Sabbākārenāti** sabbadhammesu ekekasēva dhammassa aniccākārādisabbākārapariyādānaṃ. **Ñāṇamukheti** ñāṇābhimukhe. **Āpātharaṃ āgacchantī**ti osaraṇaṃ upenti. **Jānitabbanti** padaṃ **neyyanti** padassa atthavivaraṇatthaṃ vuttaṃ.

Attattho vāti-ādīsu **vā**-saddo samuccayattho. **Attatthoti** attano attho. **Paratthoti** paresaṃ tiṇṇaṃ lokānaṃ attho. **Ubhayatthoti** attano ca paresaṅcāti sakiṃyeva ubhinnaṃ attho. **Diṭṭhadhammikoti** diṭṭhadhamme niyutto, diṭṭhadhammappayojano vā attho. Samparāye niyutto, samparāyappayojano vā **samparāyiko**. **Uttānoti**-ādīsu vohāravasena vattabbo sukhapatiṭṭhattā uttāno. Vohāraṃ atikkamitvā vattabbo suññatāpaṭisaṃnyutto dukkhapatiṭṭhattā **gambhīro**. Lokuttaro accantatirokkhattā **gūḷho**. Aniccatādiko ghanādīhi paṭicchannattā **paṭicchanno**. Apacuravohārena vattabbo yathārutaṃ aggahetvā adhippāyassa netabbato **neyyo**. Pacuravohārena vattabbo vacanamatteneva adhippāyassa nītattā **nīto**. Suparisuddhasīlasamādhivipassanattho tadaṅgavikkhambhanavasena vajjavirahitattā **anavajjo**. Kilesasamucchedanato ariyamaggattho **nikkilesa**. Kilesapaṭippassaddhattā ariyaphalattho **vodāno**. Saṅkhatāsaṅkhatesu aggadhammattā nibbānaṃ **paramattho**. **Parivattatī**ti Buddhañāṇassa visayabhāvato abahibhūtattā antobuddhañāṇe byāpitvā¹ vā samantā vā alaṅkaritvā vā² visesena vā vattati.

1. Byāpetvā (Ka)

2. Ālīngitvā vā (Paṭisaṃ-Ṭṭha 2. 256 piṭṭhe.)

“**Sabbaṃ kāyakamman**”ti-ādihi Bhagavato ñāṇavisayatam¹ dasseti. **Ñāṇanuparivattīti** ñāṇam anuparivatti, ñāṇavirahitam na hotīti attho. **Appaṭihatanti** nirāvaraṇatam dasseti. Puna sabbaññutam upamāya sādhetukāmo “**yāvatakan**”ti-ādimāha. Tattha jānitabbanti **neyyam**. Neyyapariyanto neyyāvasānamassa atthīti **neyyapariyantikam**. Asabbaññūnam pana neyyāvasānameva natthi. **Ñāṇapariyantikepi** eseva nayo. Purimayamake vuttatthameva iminā yamakena visesetvā dasseti, tatiyayamakena paṭisedhavasena niyametvā dasseti. Ettha ca neyyam ñāṇassa pathattā **neyyapatho**. **Aññamaññapariyantatṭhāyinoti** neyyaṇca ñāṇaṇca khepetvā² ṭhānato aññamaññassa pariyanṭe ṭhānasilā.

Āvajjanapaṭibaddhāti manodvārāvajjanāyattā, āvajjitānantarameva jānātīti attho. **Ākaṅkhaapaṭibaddhāti** ruci-āyattā, āvajjanānantaram javanañāṇena jānātīti attho. Itarāni dve padāni imesaṃ dvinnam padānam yathākkamena atthappakāsanattham vuttāni. **Āsayam jānātīti** ettha āsayanti nissayanti etthāti āsayo, micchādiṭṭhiyā sammādiṭṭhiyā kāmādihi nekkhammādihi vā paribhāvitassa santānassetam adhivacanam. Sattasantānam anusenti anupavattentīti anusayā, thāmagatānam kāmarāgādīnamva etaṃ adhivacanam. **Anusayam jānātīti** anusayakathā heṭṭhā vuttāyeva.

Caritanti pubbe katakusalākusalakamman. **Adhimuttinti** sampati kusale akusale vā cittavosaggo. **Apparajakkheti** paññāmāye akkhamhi appam rāgādirajo etesanti apparajakkhā. Appam rāgādirajo etesanti vā apparajakkhā, te apparajakkhe. **Mahārajakkheti** ñāṇamāye akkhamhi mahantam rāgādirajo etesanti mahārajakkhā. Mahantam rāgādirajo etesanti vā mahārajakkhā, te mahārajakkhe. **Tikkhindriye mudindriyeti** tikkhāni saddhādāni indriyāni etesanti tikkhindriyā. Mudūni saddhādāni indriyāni etesanti mudindriyā. **Svākāre dvākāreti** sundarā saddhādayo ākāra koṭṭhāsā etesanti svākārā. Kucchitā garahitā asaddhādayo ākāra koṭṭhāsā etesanti dvākārā. **Suviññāpaye duviññāpayeti** ye kathitam kāraṇam

1. Ñāṇamayatām, ñāṇapassatām (Ka)

2. Byāpetvā (Sī, Syā)

sallakkhenti sukhena sakkā honti viññāpetum, te suviññāpayā. Tabbiparītā duviññāpayā. **Bhabbābhabbeti** bhabbe ca abhabbe ca. Ariyāya jātiyā bhavanti jāyantīti **bhabbā**. Vattamānasamīpe vattamānavacanam. Bhavissanti jāyissanti vāti bhabbā, bhājanabhūtāti attho. Ye ariyamaggapaṭivedhassa anucchavikā upanissayasampannā, te bhabbā. Vuttapaṭipakkhā **abhabbā**.

Satte pajānātīti rūpādike ārammaṇe lagge laggite satte pajānāti. **Sadevako lokoti** saha devehi sadevako. Saha mārena **samārako**. Saha brahmunā **sabrahmako**. Saha samaṇabrāhmaṇehi **sassamaṇabrāhmaṇī**. Pajātattā **pajā**. Saha devamanussehi **sadevamanussā**. “Pajā”ti sattalokassa pariyāyavacanametam. Tattha sadevakavacanena pañcakāmāvacaradevaggahaṇam, samārakavacanena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇam. Sabrahmakavacanena brahmakāyikā dibrahmaggaṇam. Sassamaṇabrāhmaṇīvacanena sāsanassa paccatthikapaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇam samitapāpabāhitapāpasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṇca. Pajāvacanena sattalokaggahaṇam. Sadevamanussavacanena sammutideva-avasesamanussaggahaṇam. Evamettha tihi padehi okāsaloko. Dvīhi pajāvasena sattaloko gahitoti vedītabbo.

Aparo nayo—sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito, samārakaggahaṇena chakāmāvacaraloko, sabrahmakaggahaṇena rūpāvacarabrahmaloko, sassamaṇabrāhmaṇādiggahaṇena catuparisavasena sammutidevehi vā saha manussaloko, avasesasabbasattaloko vā. Api cettha sadevakavacanena ukkaṭṭhaparicchedayo sabbassapi lokassa antobuddhañāṇe parivattanabhāvaṁ sādheti. Tato yesam siyā “māro mahānubhāvo chakāmāvacarissaro Vasavattī, kiṁ sopi antobuddhañāṇe parivattatī”ti. Tesam vimatiṁ vidhamento “samārako”ti āha. Yesam pana siyā “brahmā mahānubhāvo, ekaṅguliya ekasmim cakkavālasahassee ālokaṁ pharati. Dvīhi -pa- dasahi aṅgulihi dasasu cakkavālasahassee ālokaṁ pharati, anuttaraṇca jhānasamāpattisukhaṁ paṭisaṁvedeti, kiṁ sopi antobuddhañāṇe parivattatī”ti. Tesam vimatiṁ vidhamento “sabrahmako”ti āha. Tato

yesaṃ siyā “puṭhū samaṇabrāhmaṇā sāsanaṇaccatthikā, kiṃ tepi antobuddhañāṇe parivattanti”ti. Tesaṃ vimatiṃ vidhamento “sassaṇabrāhmaṇī pajā”ti āha.

Evam ukkaṭṭhānaṃ antobuddhañāṇe parivattanabhāvaṃ pakāsetvā atha sammutideve avasesamanusse ca upādāya ukkaṭṭhaparicchedavasena sesasattalokassa antobuddhañāṇe parivattanabhāvaṃ pakāseto “sadevamanussā”ti āha. Ayamettha anusandhikkamo. Porāṇā panāhu “**sadevakoti** devatāhi saddhiṃ avasesaloko. **Samāarakoti** mārena saddhiṃ avasesaloko. **Sabrahmakoti** brahmehi saddhiṃ avasesaloko. Evam sabbe pi tibhavūpage satte tihākārehi tisu padesu pakkhipitvā puna dvihākārehi pariyādātuṃ ‘**sassaṇabrāhmaṇī pajā sadevamanussa**’ti vuttaṃ. Evam pañcahi padehi tena tena ākārena tedhātukameva pariyādinnaṃ hoti”ti.

Antamasoti uparimantena. **Timitimiṅgalanti** ettha Timi nāma ekā macchajāti, timiṃ gilituṃ samatthā tato mahantasarīrā Timiṅgalā nāma ekā macchajāti, timiṅgalampi gilituṃ samatthā pañcayojanasatikasarīrā Timitimiṅgalā nāma ekā macchajāti. Idha jātiggahaṇena ekavacanaṃ katanti veditabbaṃ. **Garulaṃ venateyyanti** ettha **garuḷoti** jātivasena nāmaṃ. **Venateyyoti** gottavasena. **Padeseti** ekadese. **Sāriputtasamāti** sabbabuddhānaṃ Dhammasenāpatitthere gahetvā vuttanti veditabbaṃ. Sesasāvaka hi paññāya dhammasenāpatittherena samā nāma natthi. Yathāha “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakanāṃ bhikkhūnaṃ mahāpaññānaṃ yadidaṃ Sāriputto”ti¹. Aṭṭhakathāyañca² vuttaṃ—

“Lokaṇāthaṃ ṭhapetvāna, ye caññe santi paṇino.

Paññāya Sāriputtassa, kalam nāgghanti soḷasin”ti.

Pharitvāti Buddhañāṇaṃ sabbadevamanussānampi paññaṃ pāpuṇitvā ṭhānato tesaṃ paññaṃ pharitvā byāpitvā tiṭṭhati. **Abhibhavitvāti** sabbadevamanussānampi paññaṃ atikkamitvā, tesaṃ avisayabhūtampi³ sabbaṃ neyyaṃ abhibhavitvā tiṭṭhatīti attho.

1. Am 1. 23 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 226; Paṭisaṃ-Ṭṭha 2. 257 piṭṭhesu.

3. Visayabhūtampi (Ka)

Paṭisambhidāyaṃ¹ pana “atighaṃsitvā”ti pāṭho, ghaṃsitvā tuditvāti² attho. **Yepi teti-**ādīhi evaṃ pharitvā abhibhavitvā ṭhānassa paccakkhakāraṇaṃ dasseti. Tattha **paṇḍitā**ti paṇḍiccena samannāgatā. **Nipuṇā**ti saṇhasukhumabuddhino sukhume atthantare paṭivijjhanasamatthā. **Kataparappavādā**ti viññātaparappavādā ceva parehi saddhiṃ katavādaparicayā ca. **Vāavedhirūpā**ti vāavedhidhanuggahasadisā. **Vo bhindantā maññe caranti paññāgatena diṭṭhigatā**nīti vāavedhī viya vālaṃ sukhumānīpi paresaṃ diṭṭhigamanāni attano paññāgamanena bhindantā viya carantīti attho. Atha vā “gūthagataṃ muttagatan”ti-ādīsu³ viya paññā eva **paññāgataṃ**. Diṭṭhiyo eva **diṭṭhigatāni**. **Pañhe abhisāṅkharitvā abhisāṅkharitvā**ti dvipadampi tipadampi catupadampi pucchāṃ racayitvā tesāṃ pañhānaṃ atibahukattā sabbasaṅgahatthaṃ dvikkhattuṃ vuttaṃ. **Gūḷhāni ca paṭicchannāni ca** atthajātānīti pāṭhaseso. Tesāṃ tathā vinayaṃ disvā attanā abhisāṅkhatāṃ pañhāṃ pucchantīti evaṃ Bhagavatā adhippetattā pañhāṃ pucchanti. Aññesaṃ pana pucchāya okāsameva adatvā Bhagavā upasaṅkamantānaṃ dhammaṃ deseti. Yathāha—

“Te pañhāṃ abhisāṅkharonti ‘imaṃ mayaṃ pañhāṃ samaṇaṃ Gotamaṃ upasaṅkamitvā pucchissāma, sace no samaṇo Gotamo evaṃ puṭṭho evaṃ byākarissati, evamassa mayaṃ vādaṃ āropessāma, evaṃ cepi no puṭṭho evaṃ byākarissati, evampissa mayaṃ vādaṃ āropessāmā’ti. Te suṇanti ‘samaṇo khalu bho Gotamo amukaṃ nāma gāmaṃ vā nigamaṃ vā oṣaṭo’ti. Te yena samaṇo Gotamo tenupasaṅkamanti. Te samaṇo Gotamo dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti. Te samaṇena Gotamena dhammiyā kathāya sandassitā samādapitā samuttejitā sampahaṃsitā na ceva samaṇaṃ Gotamaṃ pañhāṃ pucchanti, kutossa vādaṃ āropessanti, aññadatthu samaṇasseva Gotamassa sāvakā sampajjantī”ti⁴.

Kasmā pañhe na pucchantīti ce? Bhagavā kira parisamajjhe dhammaṃ desento parisāya ajjhāsayāṃ oloketi, tato passati “ime paṇḍitā gūḷhaṃ rahassaṃ pañhāṃ ovaṭṭikasāraṃ katvā āgatā”ti. So tehi

1. Khu 9. 377 piṭṭhe. 2. Turitvāti (Sī) 3. Aṃ 3. 181 piṭṭhe. 4. Ma 1. 233 piṭṭhādīsu.

apuṭṭhoyeva “pañhapucchāya ettakā dosā, vissajjane ettakā, atthe, pade, akkhare ettakāti imaṃ pañhaṃ pucchanto evaṃ puccheyya, vissajjento evaṃ vissajjeyyā”ti iti ovaṭṭikasāraṃ katvā ānīte pañhe dhammakathāya antare pakkhipitvā dasseti¹. Te paṇḍitā “seyyā vata no, ye mayam ime pañhe na pucchimhā. Sacepi mayam puccheyyāma, appatiṭṭhite no katvā samaṇo Gotamo khipeyyā”ti attamanā bhavanti.

Api ca Buddhā nāma dhammaṃ desetā parisam mettāya pharanti, mettāpharaṇena dasabalesu mahājanassa cittaṃ pasīdati, Buddhā nāma rūpaggappattā honti dassanasampannā madhurassarā mudujivhā suphusitadantāvaraṇā amatena hadayaṃ siñcantā viya dhammaṃ kathenti. Tatra nesaṃ mettāpharaṇena pasannacittānaṃ evaṃ hoti—“evarūpaṃ advejjhakathaṃ amoghakathaṃ niyyānikakathaṃ kathentena Bhagavatā saddhiṃ na sakkhissāma paccanīkaggāhaṃ gaṇhitun”ti attano pasannabhāveneva pañhe na pucchantīti.

Kathitā vissajjitā vāti “evaṃ tumhe pucchathā”ti apucchitapañhānaṃ² uccāraṇena te pañhā Bhagavatā kathitā eva honti. Yathā ca te vissajjetabbā, tathā vissajjitā eva honti. **Niddiṭṭhakāraṇāti** iminā kāraṇena iminā hetunā evaṃ hontīti evaṃ sahetukaṃ katvā visajjanena Bhagavatā niddiṭṭhakāraṇā eva honti te pañhā, **upakkhittakā ca te Bhagavato sampajjantīti** khattiyapaṇḍitādayo Bhagavato pañhavissajjaneneva Bhagavato samīpe khittakā pakkhittakā³ sampajjanti, sāvakā vā sampajjanti upāsakā vāti attho, sāvakasampattiṃ vā pāpuṇanti, upāsakasampattiṃ vāti vuttaṃ hoti. **Athāti** anantaratthe, tesaṃ upakkhittakasampattisamanantaramevāti attho. **Tatthāti** tasmim ṭhāne, tasmim adhikāre vā. **Atirocatīti** ativiya jotati pakāsati. **Yadidaṃ paññāyāti** yāyaṃ Bhagavato paññā, tāya paññāya Bhagavāva atirocatīti attho. **Iti**-saddo kāraṇattho, iminā kāraṇenāti attho. Sesaṃ sabbattha pākāamevāti.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddesaṭṭhakathāya

Pasūrasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Viddhamseti (Sī), vidamseti (Ka)

2. Pucchitapañhānaṃ (Paṭisaṃ-Tṭha 2. 259 piṭṭhe passitabbaṃ.)

3. Pādakkhittakā (Ka)

9. Māgaṇḍiyasuttaniddesavaṇṇanā

70. Navame Māgaṇḍiyasuttaniddese paṭhamagāthāya tāva Ajapālanigrodhamūle nānārūpāni nimminivā abhikāmaṃ āgataṃ māradhītaraṃ **disvāna taṇhaṃ aratīṃ ragañca** chandamattampi **methunasmiṃ nāhosi, kimevidaṃ** imissā dārikāya **muttakarīsapuṇṇaṃ** rūpaṃ disvā bhavissati, sabbathā **pādāpi naṃ samphusituṃ na icche**, kutonena saṃvasitunti.

Muttapuṇṇanti āhāra-utuvasena vatthipuṭantaraṃ pūretvā ṭhitamuttana pūritaṃ. **Karīsapuṇṇanti** pakkāsayaśaṅkhāte heṭṭhānābhipiṭṭhikaṇṭakamūlānaṃ antare ubbedhena aṭṭhaṅgulamatte antāvasāne ṭhitavaccena puṇṇaṃ. **Semhapuṇṇanti** udarapaṭale ṭhita-ekapattappamāṇena semhena pūritaṃ. **Ruhirapuṇṇanti** yakanassa heṭṭhābhāgaṃ pūretvā hadayavakkapapphāsānaṃ¹ upari thokaṃ thokaṃ paggharantena vakkahadayayakanapapphāse temayamānena ṭhitena ekapattassa pūraṇamattena sannicitalohitaśaṅkhātena ca kesalomanakhadantānaṃ maṃsaviniṃmuttaṭṭhānañceva thaddhasukkhacammañca ṭhapetvā dhamanijālānusārena sabbam upādiṇṇakasarīraṃ pharivā ṭhitaśaṃsaraṇalohitaśaṅkhātena ca duvidhena ruhirena puṇṇaṃ.

Aṭṭhisāṅghātanti sakalasarīre heṭṭhā aṭṭhīnaṃ upariṭṭhitāni sādhiḱāni tīṇi aṭṭhisatāni, tehi aṭṭhihi ghaṭitaṃ. **Nhārusambandhanti** sakalasarīre aṭṭhīni ābandhitvā ṭhitāni nava nhārusatāni, tehi nhārūhi sambandhaṃ ābandhaṃ. **Rudhiramaṃsāvalepananti** saṃsaraṇalohitena ca sādhiḱāni tīṇi aṭṭhisatāni anulimpetvā ṭhitena navamaṃsapesisatena ca anulittaṃ sarīraṃ. **Cammavinaddhanti** sakalasarīraṃ pariyonandhitvā pākaṭakilomakassa upari chaviyā heṭṭhā ṭhitaṃ cammaṃ, tena cammena vinaddhaṃ pariyonaddhaṃ. “Cammāvanaddhan”tipi Pāli. **Chaviyā paṭicchannanti** atisukhumachaviyā paṭicchannaṃ chādetvā ṭhitaṃ. **Chiddāvachiddanti** anekachiddaṃ. **Uggharantanti** akkhumukhādīhi uggharantaṃ. **Paggharantanti** adhobhāgena paggharantaṃ. **Kimisaṅghanisevanti** sūcimukhādīhi nānāpāṇakulasamūhehi āseviṃ. **Nāṇakalimalapariṇanti** anekavidhehi asucikoṭṭhāsehi pūritaṃ.

1. Hadayavattupapphāsānaṃ (Si)

71. Tato Māgaṇḍiyo “pabbajitā nāma mānusaḱe kāme pahāya dibbakāmatthāya pabbajanti, ayañca dibbepi kāme na icchatī, idampi itthiratanam, kā nu assa diṭṭhī”ti pucchitum dutiyam gāthamāha. Tattha **etādisam ce ratananti** dibbitthiratanam sandhāya bhaṇati. **Nārinti** attano dhītaram sandhāya. **Diṭṭhigatam sīlavatam nu jīvanti** diṭṭhiñca sīlañca vatañca jīvitañca. **Bhavūpapattiñca vadesi** kīdisanti attano bhavūpapattiṃ vā tuvaṃ kīdisam vadesi.

72. Ito parā dve gāthā vissajjanapucchānayena pavattattā pākāṣasambandhāyeva. Tāsu paṭhamagāthāya saṅkhepattho—**tassa** mayham Māgaṇḍiya dvāsaṭṭhidiṭṭhigata**dhammesu** nicchinitvā “idameva saccaṃ, moghamaññaṃ”ti¹ evaṃ **idam vadāmīti samuggahītam na hoti** natthi na vijjati, kiṃkāraṇā? Ahañhi passanto **diṭṭhīsu** ādīnavam kañci diṭṭhiṃ aggahetvā saccāni pavicinanto ajjhattam rāgādīnam santibhāvena² **ajjhattasantisankhātam** nibbānameva addasanti.

Ādīnavanti upaddavam. **Sadukkanti** kāyikadukkheṇa sadukkham. **Savighātanti** cetasikadukkheṇa sahitaṃ. **Sa-upāyāsanti** upāyāsasahitaṃ. **Saparilāhanti** sadaratham. **Na nibbidāyāti** na vaṭṭe nibbindanattāya. **Na virāgāyāti** na vaṭṭe virāgatthāya. **Na nirodhāyāti** na vaṭṭassa nirodhatthāya. **Na upasamāyāti** na vaṭṭassa upasamatthāya. **Na abhiññāyāti** na vaṭṭassa abhijānanattāya. **Na sabbodhāyāti** na kilesaniddāvigamena vaṭṭato sambujjhanattāya. **Na nibbānāyāti** na amatanibbānatthāya. Ettha pana “nibbidāyā”ti vipassanā. “Virāgāyā”ti maggo. “Nirodhāya upasamāyā”ti nibbānam. “Abhiññāya sambodhāyā”ti maggo. “Nibbānāyā”ti nibbānameva. Evaṃ ekasmiṃ ṭhāne vipassanā, tīsu maggo, tīsu nibbānam vuttanti evaṃ vavatthānakathā veditabbā. Pariyāyena pana sabbānipetāni maggavevacanānipi nibbānavevacanānipi hontiyeva.

Ajjhattam rāgassa santinti ajjhatarāgassa santabhāvena nibbutabhāvena ajjhattasantisankhātam nibbānam olokesiṃ. **Dosassa santinti** ādisupi eseṇa nayo. **Pacinantī** niddesassa uddesapadam. **Vicinantoti** saccāni vaḍḍhento vibhāvento. **Pavicinantoti** tāneva paccekam vibhāvento.

1. Ma 3. 22, 253 piṭṭhādīsu.

2. Santabhāvena (Ka)

Keci “gavesanto”ti vaṇṇayanti. **Adassanti** olokesiṃ. **Adakkhinti** vinivijjhīṃ. **Aphassinti** paññāya phusiṃ. **Paṭivijjhinti** ñāṇena paccakkhaṃ akāsiṃ.

73. Dutiyagāthāya saṅkhepattho—**yānimāni** diṭṭhigatāni tehi tehi sattehi vinicchinitvā gahitattā “**vinicchayā**”ti ca attano paccayehi abhisāṅkhatabhāvādinā nayena “**pakappitāni**”ti ca vuccanti, **te ve muni** diṭṭhigatadhamme aggahetvā **ajjhattasantīti yametamatthaṃ brūsi**, ācikkha me, **kathaṃ nu dhīrehi paveditaṃ taṃ** kathaṃ pakāsitaṃ dhīrehīti vadati.

Imissā gāthāya niddeso uttānattho ṭhapetvā paramatthapadaṃ. Tattha **yaṃ paramatthanti** yaṃ uttamaṃ nibbānaṃ.

74. Athassa Bhagavā yathā yena upāyena taṃ padaṃ dhīrehi pakāsitaṃ, taṃ upāyaṃ sapaṭipakkhaṃ dassento “**na diṭṭhiyā**”ti gāthamāha. Tattha **na diṭṭhiyāti**—ādīhi diṭṭhisuti-aṭṭhasamāpattiñāṇabāhiraśilabbatāni paṭikkhipati. “**Suddhimāhā**”ti ettha vuttaṃ **āha**-saddaṃ sabbattha nakārena saddhiṃ yojetvā purimapadattayaṃ netvā “diṭṭhiyā suddhiṃ nāha na kathemi”ti evamattho veditabbo. Yathā cettha, evaṃ uttarapadesupi. Tattha ca **adiṭṭhiyā nāhāti** dasavatthukaṃ sammādiṭṭhiṃ vinā na kathemi. Tathā **assutiyāti** navaṅgaṃ savanaṃ vinā. **Aññāti** kammassakatasaccānulomikaññāṇaṃ vinā. **Asīlatāti** pātimokkhasaṃvaraṃ vinā. **Abbatāti** dhutaṅgavataṃ vinā. **Nopi tenāti** tesu ekamekena diṭṭhi-ādimattenāpi na kathemiṃti evamattho veditabbo. **Ete ca nissajja anuggahāyāti** ete ca purimadiṭṭhi-ādibhede kaṇhapakkhike dhamme samugghātakaraṇena nissajja, pacchime adiṭṭhi-ādibhede sukkapakkhikepi atammayatāpajjanena¹ anuggahāya. **Santo anissāya bhavaṃ na jappeti** imāya paṭipattiyā rāgādivūpasamena santo cakkhādīsu kañci dhammaṃ anissāya ekampi bhavaṃ na jappe, apihetuṃ apatthetuṃ samattho siyā, ayamassa ajjhattasantīti adhippāyo.

Savanampi icchitabbanti suttādivasena suṇanampi ākaṅkhitabbāṃ. **Sambhārā ime dhammā**ti sammādiṭṭhi-ādikā ime dhammā upakāraṭṭhena sambhārā

1. Asamugghātāpajjanena (Syā)

honti. **Kaṇhapakkhikānanti** akusalapakkhe bhavānaṃ. **Samugghātato pahānaṃ icchitabbanti** sammā hananato samucchedato pahānaṃ ākaṅkhitabbanti. **Tedhātukesu kusalesu dhammesūti** kāmarūpārūpasāṅkhātesu tebhūmaṃ kesu kosallasambhūtesu. **Atammayatāti** nittapaṇḥavo.

75. Evaṃ vutte vacanattamaṃ asallakkhento Māgaṇḍiyo “**no ce kirāti** gāthamāha. Tattha diṭṭhādini vuttanayāneva. Kaṇhapakkhikāniyeva pana sandhāya ubhayatrāpi āha. **Āha**-saddaṃ pana “no ce”ti saddena yojetvā **no ce kira āha** no ce kira kathesīti evaṃ attho daṭṭhabbo. **Momūhanti** atimūlhaṃ, mohanaṃ vā¹. **Paccetīti** jānanti. Imissāpi gāthāya niddeso uttāno.

76. Athassa Bhagavā taṃ diṭṭhiṃ nissāya pucchamaṃ paṭikkhipanto “**diṭṭhiṃca nissāya**”ti gāthamāha. Tassattho—tvaṃ Māgaṇḍiya **diṭṭhiṃ nissāya** punappunaṃ pucchamāno yāni te diṭṭhigatāni samuggahitāni, tesveva **samuggahītesu pamohaṃ** āgato tvaṃ **ito** ca mayā vutta-
ajjhattasantito paṭipattito dhammadesanato vā **aṇumpi** yuttasaññaṃ na passasi, tena kāraṇena tvaṃ imaṃ dhammaṃ **momūhato** passasīti.

Lagganaṃ nissāya laggananti diṭṭhilagganaṃ allīyitvā diṭṭhilagganaṃ. **Bandhananti** diṭṭhibandhanaṃ. **Palibodhanti** diṭṭhipalibodhaṃ.

Andhakāraṃ pakkhandosīti bahalandhakāraṃ pavittḥosi. **Yuttasaññanti** samaṇadhamme yuttasaññaṃ. **Pattasaññanti** samaṇadhamme paṭiladdhasaññaṃ. **Lagganasaññanti** sañjānitasaññaṃ. **Kāraṇasaññanti** hetusaññaṃ. **Thānasaññanti** kāraṇasaññaṃ. **Na paṭilabhasīti** na vindasi. **Kuto ñāṇanti** maggañāṇaṃ pana kena kāraṇena labhissasi. **Aniccaṃ vāti** hutvā abhavaṭṭhena pañcakkhandhā aniccaṃ. **Aniccasaññānulomaṃ vāti** “pañcakkhandhā aniccā”ti uppannā saññā aniccasaññā, tāya saññāya anulomaṃ appaṭikkūlaṃ aniccasaññānulomaṃ. Kiṃ taṃ? Vipassanāñāṇaṃ dvinnāṃ vipassanāñāṇaṃ dukkhānattasaññānulomānampi eseṇa nayo.

77. Evaṃ samuggahītesu pamohena² Māgaṇḍiyassa vivādāpattim dassetvā idāni tesu aññesu ca dhammesu vigatappamohassa attano

1. Mohabahalaṃ vā (Ka)

2. Sammohena (Syā)

nibbivādataṃ dassento “**samo visesī**”ti gāthamāha. Tassattho—**yo** evaṃ tidhā mānena vā diṭṭhiyā vā puggalena vā **maññati**, **so tena** mānena tāya vā diṭṭhiyā tena vā puggalena vivadeyya. Yo pana amhādiso imāsu **tīsu vidhāsu avikampamāno**, **samo visesīti na tassa hoti**, na ca hīnoti pāṭhaseso. Imissāpi gāthāya niddeso uttānova.

78. Kiñca bhiyyo—“**saccanti so**”ti gāthā. Tassattho—**so** evarūpo pahīnamānadiṭṭhiko “mādiso ‘bāhitapāpattā’dinā nayena **brāhmaṇo**, idameva saccan”ti **kiṃ vadeyya** kiṃ vattuṃ bhaṇeyya, kena vā kāraṇena bhaṇeyya, “mayhaṃ saccan, tuyhaṃ musā”ti vā **kena** mānena diṭṭhiyā puggalena vā vivadeyya. **Yasmiṃ** mādisse khīṇāsava “sadiśohamasmi”ti pavattiyā **samaṃ** vā, itaradvayabhāvena pavattiyā **visamaṃ vā** maññitaṃ **natthi**, samānādīsu **kena vādaṃ paṭisaṃyujeyya** paṭipphareyyāti¹. Imissāpi gāthāya niddeso uttāno.

79. Nanu ekaṃseneva evarūpo puggalo? “**Okāṃ pahāyā**”ti gāthā. Tattha **okaṃ pahāyāti** rūpadhātvaḍḍivīññāṇassokāsaṃ² tatra chandarāgappahānena chaḍḍetvā. **Aniketasārīti** rūpanimittaniketādīni taṇhāvasena asaranto. **Gāme akubbaṃ muni santhavānīti** gāme gihisanthavāni akaronto. **Kāmehi rittoti** kāmesu chandarāgābhāvena sabbakāmehi puthubhūto. **Apurakkharānoti** āyatim attabhāvaṃ anabhinibbattento. **Kathaṃ na viggayha janena kayirāti** janena saddhiṃ viggāhikakathaṃ na katheyya.

Hālidakānīti evaṃnāmako gahapati. **Yenāyasmā Mahākaccāno tenupasaṅkamīti yenāti** bhummatthe karaṇavacanaṃ. Tasmā yattha Mahākaccāno, tattha upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. Yena vā kāraṇena Mahākaccāno devamanussehi upasaṅkamtabbo, tena kāraṇena upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. Kena ca

1. Paṭipassambheyya (Sī, Syā)

2. Rūpavavatthādiviññāṇassa... (Suttanipāta-Ṭṭha 2. 261 piṭṭhe.)

kāraṇena Mahākaccāno upasaṅkamitabbo?

Nānappakāraguṇavisesādhigamādhippāyena, sādupalūpabhogādhippāyena dijagaṇehi niccaphalitamahārukkho viya. Upasaṅkamīti ca gatoti vuttaṃ hoti. **Upasaṅkamitvā**ti upasaṅkamanapariyosānadīpanaṃ. Atha vā evaṃ gato tato āsannataraṃ ṭhānaṃ Mahākaccānassa samīpasāṅkhātāṃ gantvātipi vuttaṃ hoti.

Abhivādetvāti pañcapatitṭhiteṇa vanditvā. Idāni yenatthena Mahākaccānassa upaṭṭhānaṃ āgato, taṃ pucchitukāmo dasanakhasamodhānasamujjalaṃ añjaliṃ sirasi patitṭhāpetvā ekamantaṃ nisīdi. **Ekamantanti** bhāvanapuṃsakaniddeso “visamaṃ candimasūriyā parivattanti”ti-ādīsu¹viya. Tasmā yathā nisinno ekamantaṃ nisinno hoti, evaṃ nisīdīti evamettha attho daṭṭhabbo. Bhummatthe vā etaṃ upayogavacanaṃ. **Nisīdīti** nisajjaṃ kappesi. Paṇḍitā hi devamanussā garuṭṭhāniyaṃ upasaṅkamitvā āsanakusalatāya ekamantaṃ nisīdanti. Ayaṇca gahapati tesāṃ aññataro, tasmā ekamantaṃ nisīdi.

Kathaṃ nisinno ca pana ekamantaṃ nisinno hotīti? Cha nisajjadose vajjetvā. Seyyathidaṃ? Atidūraṃ accāsannaṃ uparivātaṃ unnatappadesaṃ atisammukhaṃ atipacchāti. Atidūre nisinno hi sace kathetukāmo hoti, uccāsaddena kathetabbaṃ hoti. Accāsanne nisinno saṅghaṭṭanaṃ karoti. Uparivāte nisinno sarīragandhena bādhati. Unnatappadese nisinno agāraṃ pakāseti. Atisammukhā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, cakkhunā cakkhuṃ āhacca daṭṭhabbaṃ hoti. Atipacchā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, gīvaṃ pasāretvā daṭṭhabbaṃ hoti. Tasmā ayampi ete cha nisajjadose vajjetvā nisīdi. Tena vuttaṃ “ekamantaṃ nisīdī”ti.

Etadavocāti etaṃ avoca. **Vuttamidaṃ bhante Kaccāna Bhagavatā Aṭṭhakavaggiye Māgaṇḍiyapaṇḍita** Aṭṭhakavaggiyamhi Māgaṇḍiyapaṇḍita nāma atthi, tasmīṃ paṇḍita.

Rūpadhātūti rūpakkhando adhippeto. **Rūpadhāturāgavinibandhanti** rūpadhātumhi rāgena vinibaddhaṃ. **Viññāṇanti** kammaviññāṇaṃ. **Okasārīti** ghesārī ālayasārī. Kasmā panettha “viññāṇadhātu kho gahapati”ti na vuttanti? Sammohavighātattaṃ. “Oko”ti hi atthato paccayo vuccati, pure-

1. Am 1. 386 piṭṭhe.

jātañca kammaviññāṇaṃ pacchājātassa kammaviññāṇassapi vipākaviññāṇassapi, vipākaviññāṇaṃ vipākaviññāṇassapi kammaviññāṇassapi paccayo hoti, tasmā “katarāṃ nu kho idha viññāṇaṃ”ti sammoho bhaveyya, tassa vighātattaṃ taṃ aggahetvā asambhinnāva desanā katāti. Apica vipāka-ārammaṇavasena catasso abhisankhāraviññāṇaṭṭhitiyoti vuttāti tā dassetumpi idha viññāṇaṃ na gahitaṃ.

Upayupādānāti tanhūpayadiṭṭhūpayavasena dve upayā, kāmupādānādīni cattāri upādānāni ca. **Cetaso adhiṭṭhānā bhinivesānusayāti** akusalacittassa adhiṭṭhānabhūtā ceva abhinivesabhūtā ca anusayabhūtā ca. **Tathāgatassāti** Sammāsambuddhassa. Sabbesampi hi khīṇāsavānaṃ ete pahīnāva, Satthu pana khīṇāsavabhāvo loka atipakaṭoti uparimakoṭiyā evaṃ vuttaṃ.

Viññāṇadhātuyāti idha viññāṇaṃ kasmā gahitaṃ?

Kilesappahānadassanattamaṃ. Kilesā hi na kevalaṃ catūsuyeva khandhesu pahīnā pahīyanti, pañcasupi pahīyantiyevāti kilesappahānadassanattamaṃ gahitaṃ. **Evaṃ kho gahapati anokasārī hotīti** evaṃ kammaviññāṇena okaṃ asarantena anokasārī nāma hoti.

Rūpanimittaniketavisāraviniṇḍhāti rūpameva kilesānaṃ paccayaṭṭhena nimittaṃ, ārammaṇakiriyasaṅkhātena nivāsaṭṭhena¹ nicketanti rūpanimittaniketaṃ. Visāro ca viniṇḍho ca visāraviniṇḍhā. Ubhayenapi hi kilesānaṃ patthaṭabhāvo ca viniṇḍhanabhāvo ca vutto, rūpanimittaniketete visāraviniṇḍhāti rūpanimittaniketavisāraviniṇḍhā, tasmā rūpanimittaniketamhi uppannena kilesavisārena ceva kilesaviniṇḍhanena cāti attho. **Niketasārīti vuccatīti** ārammaṇakaraṇavasena nivāsaṭṭhānaṭṭhena nicketasārīti² vuccati. **Pahīnāti** te rūpanimittaniketete kilesavisāraviniṇḍhā pahīnā.

Kasmā panettha pañcakkhandhā ca “okā”ti vuttā, cha ārammaṇāni “nicketan”ti? Chandarāgassa balavadubbalatāya. Samānepi hi etesaṃ ālayaṭṭhena visayaḥbhāve **okoti** nippariyāyena suddhaṃ gehameva³ vuccati,

1. ...nivāsanaṭṭhānaṭṭhena (Sam-Ṭṭha 2. 239 piṭṭhe.)

2. Ārammaṇakaraṇavasena nivāsaṭṭhānaṃ sārīti. (Sam-Ṭṭha 2. 239 piṭṭhe.)

3. Niccānivāsanaṭṭhānagameva (Sam-Ṭṭha 2. 239 piṭṭhe.)

niketanti “ajja asukaṭṭhāne kīḷissāmā”ti katasaṅketānaṃ nivāsanaṭṭhānaṃ uyyānādi. Tattha yathā puttadāradhanadhaññapupṇagehe chandarāgo balavā hoti, evaṃ ajjhattikesu khandhesu. Yathā pana uyyānaṭṭhānādīsu tato dubbalataro hoti, evaṃ bāhiresu chasu ārammaṇesūti chandarāgassa balavadubbalatāya evaṃ desanā katāti veditabbā.

Sukhitesu sukhitoti upaṭṭhākesu dhanadhaññalābhādivasena sukhitesu “idānāhaṃ manāpaṃ cīvaraṃ manāpaṃ bhojanaṃ labhissāmī”ti gehassitasukhena sukhito hoti, tehi pattasampattiṃ¹ attanā anubhavamāno viya carati². **Dukkhitese dukkhitoti** tesāṃ kenacideva kāraṇena dukkhe uppanne sayāṃ dviguṇena dukkhena dukkhito hoti. **Kiccakaraṇīyesūti** kiccasaṅkhātesu karaṇīyesu. **Voyogaṃ āpajjatīti** upayogaṃ sayāṃ tesāṃ kiccānaṃ kattabbataṃ āpajjati.

Kāmesūti vatthukāmesu. **Evaṃ kho gahapati kāmehi aritto hotīti** evaṃ kilesakāmehi aritto hoti.

Anto kāmānaṃ bhāvena³ atuccho. Sukkapakkho tesāṃ abhāvena ritto tucchoti veditabbo.

Purakkharānoti vaṭṭaṃ purato kurumāno. **Evaṃrūpo siyanti**–ādīsu dīgharassa kāḷodātādīsu rūpesu evaṃrūpo nāma bhaveyyanti pattheti. Sukhādīsu vedanāsu **evaṃvedano** nāma. Nīlasaṅñādīsu saṅñāsu **evaṃsaṅñāno** nāma. Puññābhisaṅkhārādīsu saṅkhāresu **evaṃsaṅkhāro** nāma. Cakkhuviññāṇādīsu viññāṇesu **evaṃviññāṇo** nāma bhaveyyanti pattheti.

Apurakkharānoti vaṭṭaṃ purato akurumāno. **Sahitaṃ me, asahitaṃ teti** tuyhaṃ vacanaṃ asahitaṃ asiliṭṭhaṃ, mayhaṃ sahitaṃ siliṭṭhaṃ madhuraṃ madhurapānasadisāṃ. **Adhiciṇṇaṃ te viparāvattanti** yaṃ tuyhaṃ dīghena kālena paricitaṃ suppaguṇaṃ, taṃ mama vādaṃ āgamma sabbaṃ khaṇena viparāvattaṃ nivattaṃ. **Āropito te vādoti** tuyhaṃ doso mayā āropito. **Caravādappamokkhāyāti** taṃ taṃ ācariyaṃ upasaṅkamitvā uttaraṃ pariyesanto imassa vādassa mokkhāya cara āhiṇḍa. **Nibbeṭhehi vā sace pahosīti** atha sayameva pahosi, idheva nibbeṭhehīti.

1. Tehi saha sampattiṃ (Sī)

2. Vadati (Sī)

3. Sabbhāvena (Sī, Syā)

80. So evarūpo “**yehi vivitto**”ti gāthā. Tattha **yehī**ti yehi diṭṭhigatādīhi. **Vivitto** **vicareyyā**ti ritto careyya. **Na tāni uggayha vadeyya nāgoti** “āguṃ na karotī”ti-ādinā¹ nayena nāgo tāni diṭṭhigatāni uggahetvā na careyya. **Elambujanti** elasaññite ambumhi jātaṃ kaṇṭakanālaṃ vārijaṃ, padumanti vuttaṃ hoti. **Yathā jalena paṅkena canūpalittanti** taṃ padumaṃ yathā jalena ca paṅkena ca anupalittaṃ hoti. **Evaṃ muni santivādo agiddhoti** evaṃ ajjhattasantivādo muni gedhābhāvena agiddho. **Kāme ca loke ca anūpalittoti** duvidhepi kāme apāyādike ca loke dvīhi silesehi anupalitto hoti.

Āguṃ na karotīti akusalādidosāṃ na karoti. **Na gacchatī**ti agativasena na gacchati. **Nāgacchatī**ti pahīnakilese na upeti. **Pāpakā**ti lāmakā. **Akusalā**ti akosallasambhūtā. **Te kilese na punetī**ti ye kilesā pahīnā, te kilese puna na eti. **Na paccetī**ti paṭi na upeti. **Na paccāgacchatī**ti puna na nivattati.

Kharadaṇḍoti kharapattadaṇḍo pharusadaṇḍo. **Cattagedhoti** vissatṭhagedho. **Vantagedhoti** vamitagedho. **Muttagedhoti** chinnabandhanagedho. **Pahīnagedhoti** pajahitagedho. **Paṭinissatṭhagedhoti** yathā na puna cittaṃ āruhati, evaṃ paṭivissajjitedho. Upari **vītarāgādīs**upi eseva nayo. Sabbāneva tāni gahitaggahaṇassa vissatṭhabhāvavevacanāni.

81. Kiñca bhiyyo—“**na vedagū**”ti gāthā. Tattha **na vedagū diṭṭhiyāyakoti** catumaggavedagū mādiso diṭṭhiyāyako na hoti, diṭṭhiyā gacchanto vā, taṃ sārato paccanto vā na hoti. Tattha vacanattho—yāyatīti yāyako. Karaṇavacanena diṭṭhiyā yāyatīti diṭṭhiyāyako. Upayogatthe sāmivacanenapi diṭṭhiyā yātipi diṭṭhiyāyako. **Na mutiyā sa mānametī**ti mutarūpādibhedāya mutiyāpi so mānaṃ na eti. **Na hi tammayo soti** taṇhādiṭṭhivasena tammayo hoti tapparāyaṇo, ayaṃ pana na tādiso. **Na kammunā nopi sutena neyyoti** puññābhisaṅkhārādinā kammunā vā, sutasuddhi-ādinā sutena

1. Khu 8. 149, 203 piṭṭhesu.

vā so netabbo na hoti. **Anūpanīto sa nivesanesūti** so dvinnampi upayānaṃ pahīnattā sabbesu taṇhādīṭṭhinivesanesu anupanīto.

Mutarūpena vāti ettha mutarūpaṃ nāma gandharasaphoṭṭhabbāni. **Mānaṃ netīti** asmimānaṃ na eti. **Na upetīti** samīpaṃ na eti. **Na upagacchatīti** upagantvā na tiṭṭhati. **Tammayoti** tappakato.

82. Tassa ca evaṃvidhassa “**saññāvirattassā**”ti gāthā. Tattha **saññāvirattassāti** nekkhammasaññāpubbaṅgamāya bhāvanāya pahīnakāmādisaññassa. Iminā padena ubhatobhāgavimutto samathayāniko adhippeto. **Paññāvimuttassāti** vipassanāpubbaṅgamāya bhāvanāya sabbakilesehi vimuttassa. Iminā sukkhavipassako adhippeto. **Saññañca diṭṭhiñca ye aggahesum, te ghaṭṭamānā vicaranti loketi** ye pana kāmasaññādikam saññaṃ aggahesum, te visesato gahaṭṭhā kāmādhikaraṇaṃ, ye ca diṭṭhiṃ aggahesum, te visesato pabbajitā dhammādhikaraṇaṃ aññaṃaññaṃ ghaṭṭentā vicarantīti.

Yo samathapubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāvetīti yo puggalo samathapubbaṅgamaṃ purecārikaṃ katvā sahavipassanaṃ ariyamaggaṃ bhāveti, paṭhamam samādhim uppādetvā pacchā sahavipassanaṃ ariyamaggaṃ uppādetīti attho. **Tassa āditoti** tassa puggalassa paṭhamajjhānādito. **Upādāyāti** paṭicca āgama. **Ganthā vikkhambhitā hontīti** ganthā dūrīkatā bhavanti. **Arahatte patteti** arahattaphalaṃ patte. **Arahatoti** arahattaphale ṭhitassa. **Ganthā ca mohā cāti-ādayo** sabbe kilesā pahīnā honti.

Yo vipassanāpubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāvetīti yo puggalo vipassanaṃ pubbaṅgamaṃ purecārikaṃ katvā ariyamaggaṃ bhāveti, paṭhamam vipassanaṃ uppādetvā pacchā ariyamaggasampayuttaṃ samādhim bhāvetīti attho. **Tassa ādito upādāyāti** tassa puggalassa vipassanato paṭṭhāya vipassanaṃ paṭicca. **Mohā vikkhambhitā hontīti** ettha **vikkhambhitāti** dūraṃ pāpitā saññāvasena¹. **Ghaṭṭentīti** ye kāmasaññādim gaṇhanti, te saññāvasena pīlenti. **Samghaṭṭentīti** tato tato pīlenti. Idāni ghaṭṭente dasseturū

1. Paññāvasena (Ka)

“**rājānopi rājūhivivadanti**”ti-ādinā nayena vitthāro vutto. **Aññamaññaṃ pāṇīhipi upakkamanti**ti ettha aññamaññaṃ hatthehi paharanti. **Leḍḍūhīti** kapālakhaṇḍehi. **Daṇḍehīti** adḍhadaṇḍakehi. **Satthehīti** ubhatodhārehi satthehi.

Abhisankhārānaṃ appahīnattāti puññādi-abhisankhārānaṃ appahīnabhāvena. **Gatiyā ghaṭṭenti**ti gantabbāya paṭiṭṭhābhūtāya gatiyā pīḷenti ghaṭṭanaṃ āpajjanti. **Nirayā**dīsupi eseva nayo. Sesamettha vuttanayattā uttānameva.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddesaṭṭhakathāya

Māgaṇḍiyasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Purābhedasuttaniddesavaṇṇanā

83. Dasame Purābhedasuttaniddese **kathamā**dassīti imassa suttassa ito paresaṇca pañcannaṃ Kalahavivāda Cūḷabyūha Mahābyūha Tuvaṭaka Attadaṇḍasuttānaṃ Sammāparibbājanīyasuttavaṇṇanāyaṃ¹ vuttanayeneva sāmāññato uppatti veditabbā. Visesto pana yatheva tasmim mahāsamaye rāgacaritadevatānaṃ sappāyavasena dhammaṃ desetum Nimmitabuddhena attānaṃ pucchāpetvā Sammāparibbājanīyasuttanta² mabhāsi, evaṃ tasmimyeva mahāsamaye “kim nu kho purā sarīrabhedā kattabban”ti uppannacittānaṃ devatānaṃ cittaṃ ṇatvā tāsāṃ anuggahatthaṃ adḍhateḷasabhikkhusataparivāraṃ nimmitabuddhaṃ ākāseṇa ānetvā tena attānaṃ pucchāpetvā imaṃ suttamabhāsi.

Katham? Buddhā nāma mahantā ete sattavisesā, yaṃ sadevakassa lokassa diṭṭhaṃ suttaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvaritaṃ manasā na kiñci katthaci nīlādivasena vibhatarūpārammaṇesu vibhatarūpārammaṇaṃ vā, bherisaddādivasena vibhattasaddārammaṇādīsu saddādi-ārammaṇaṃ vā atthi, yaṃ etesaṃ ṇāṇamukhe āpāthaṃ nāgacchati. Yathāha “yaṃ bhikkhave sadevakassa lokassa -pa- sadevamanussāya diṭṭhaṃ suttaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ

1. Suttanipāta-Ṭīṭha 2. 85 piṭṭhādīsu.

2. Khu 1. 332 piṭṭhe.

anuvicaritaṃ manasā, tamahaṃ jānāmi tamahaṃ abbhaññāsinaṃ”¹, evaṃ sabbattha appaṭihatañāṇo Bhagavā sabbāpi tā devatā bhabbābhabbavasena dve koṭṭhāse akāsi. “Kammāvaraṇena vā samannāgatā”²ti-ādinā² hi nayena vuttā sattā abhabbā nāma. Te ekavihāre vasantepi Buddhā na olokenti. Viparītā pana bhabbā nāma. Te dūre vasantepi gantvā saṅgaṇhanti. Tasmim devatāsannipāte ye abhabbā, te pahāya bhabbe parigga hesi. Pariggahetvā “ettakā ettha rāgacaritā, ettakā dosādicaritā”³ti cariyavasena cha koṭṭhāse akāsi. Atha nesaṃ sappāyadhammadesanaṃ upadhārento “rāgacaritānaṃ devānaṃ Sammāparibbājanīyasuttaṃ”³ kathessāmi, dosacaritānaṃ Kalahavivādasuttaṃ⁴, mohacaritānaṃ Mahābyūhasuttaṃ⁵, vitakkacaritānaṃ Cūḷabyūhasuttaṃ⁶, saddhācaritānaṃ Tuvaṭakasuttaṃ⁷, buddhicaritānaṃ Purābhedasuttaṃ⁸ kathessāmi”³ti desanaṃ vavatthāpetvā puna taṃ parisāṃ manasākāsi “attajjhāsayena nu kho jāneyya, parajjhāsayena, aṭṭhuppattikena, pucchāvasenā”³ti. Tato “pucchāvasena jāneyyā”³ti ñatvā “atthi nu kho koci devatānaṃ ajjhāsayāṃ gahetvā cariyavasena pañhaṃ pucchitum samattho”³ti “tesu pañcasatesu bhikkhūsu ekopi na sakkotī”³ti addasa. Tato asītimahāsāvake⁹, dve aggasāvake ca samannāharitvā “tepi na sakkonti”³ti disvā cintesi “sace Paccekabuddho bhaveyya, sakkuṇeyya nu kho”³ti. “Sopi na sakkuṇeyyo”³ti ñatvā “Sakkasuyāmaḍisu koci sakkuṇeyyā”³ti samannāhari. Sace hi tesu koci sakkuṇeyya, taṃ pucchāpetvā attanā vissajjeyya. Na pana tesupi koci sakkoti. Athassa etadahosi “mādiso Buddhoyeva sakkuṇeyya, atthi pana katthaci añño Buddho”³ti anantāsu lokadhātūsu anantañāṇaṃ pattharivā lokaṃ olokento na aññaṃ Buddhaṃ addasa. Anacchariyañcetaṃ, idāni attanā samaṃ na passeyya, yo jātadivasepi brahmajālavaṇṇanāyaṃ¹⁰ vuttanayena attanā samaṃ apassanto “aggohamasmi lokassā”³ti¹¹ appaṭivattiyaṃ sīhanādaṃ nadi. Evaṃ aññaṃ attanā samaṃ apassitvā cintesi

1. Am 1. 333 piṭṭhe.

2. Abhi 3. 116 piṭṭhe.

3. Khu 1. 332 piṭṭhādīsu.

4. Khu 1. 413 piṭṭhādīsu.

5. Khu 1. 418 piṭṭhādīsu.

6. Khu 1. 415 piṭṭhādīsu.

7. Khu 1. 421 piṭṭhādīsu.

8. Khu 1. 411 piṭṭhādīsu.

9. Theragāthā-Ṭīṭha 2. 541 piṭṭhādīsu.

10. Dī-Ṭīṭha 1. 60 piṭṭhādīsu.

11. Dī 2. 13 piṭṭhe.

“sace ahaṃ pucchitvā ahameva vissajjeyyaṃ, evaṃ tā devatā na sakkhissanti paṭivijjhituṃ. Aññasmiṃ pana Buddheya pucchante mayi ca vissajjante accherakaṃ bhavissati, sakkhissanti ca devatā paṭivijjhituṃ, tasmā Nimmitabuddhaṃ māpessāmi”ti abhiññāpādaṃ jhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya “pattacīvaraggahaṇaṃ ālokaṃ vilokaṃ samīñjitaṃ pasāritaṃ mama sadisaṃyeva hotū”ti kāmāvacaracittehi parikammaṃ katvā “pācīnayugandharaparikkhepato ullaṅghayamānaṃ candamaṇḍalaṃ bhinditvā nikkhamanto viya āgacchatū”ti rūpāvacaracittena adhiṭṭhāsi. Devasaṃgho taṃ disvā “aññopi nu kho bho cando uggato”ti āha. Atha candaṃ ohāya āsannatare jāte “na cando, sūriyo uggato”ti. Puna āsannatare jāte “na sūriyo, devavimānaṃ etan”ti. Puna āsannatare jāte “na devavimānaṃ, devaputto eso”ti. Puna āsannatare jāte “na devaputto, mahābrahmā eso”ti. Puna āsannatare jāte “na mahābrahmā, aparopi bho Buddho āgato”ti āha.

Tattha puthujjanadevatā cintayīṃsu “ekabuddhassa tāva ayaṃ devatāsannipāto. Dvinnāṃ kīvamahanto bhavissatī”ti. Ariyadevatā cintayīṃsu “ekissā lokadhātuyā dve Buddhā nāma natthi, addhā Bhagavā attanā sadisaṃ aññaṃ ekaṃ Buddhaṃ nimmini”ti. Athassa devasaṃghassa passantasseva Nimmitabuddho āgantvā Dasabalaṃ avandītvāva sammukhaṭṭhāne samasamaṃ katvā māpīte āsane nisīdi. Bhagavato bāttīṃsamahāpurisalakkhaṇāni, nimmitassāpi, Bhagavato sarīrā chabbaṇṇarasmiyo nikkhamanti, nimmitassāpi, Bhagavato sarīrarasmiyo nimmitasarīre paṭihaññanti, nimmitassa rasmiyo Bhagavato kāye paṭihaññanti. Tā dvinnampi Buddhānaṃ sarīrato uggamma bhavaggaṃ āhacca tato tato paṇivattitvā devatānaṃ matthakamatthakapariyantena otarītvā cakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ paṭiṭṭhahīṃsu. Sakalacakkavāḷagabbhaṃ suvaṇṇamayavaṇkagopānasivinaddhamiva cetiyagharaṃ virocittha. Dasahassacakkavāḷadevatā ekacakkavāḷe rāsibhūtā dvinnāṃ Buddhānaṃ rasmi-abbhantaraṃ pavisitvā aṭṭhaṃsu. Nimmito nisīdantoyeva “**kathamāṇassī kathamāṇsīlo, upasantoti vuccatī**”ti-ādinā nayena adhipaññādikāṃ pucchanto gāthamāha.

Tattha pucchāya tāva so nimmito **kathamāṇassī**ti adhipaññaṃ, **kathamāṇsī**loti adhisīlaṃ, **upasantoti** adhicitṭaṃ pucchati. Sesāṃ pākaṭameva.

Nimmitabuddhādivibhāvanatthaṃ Peṭake¹—

“Upeti dhammaṃ paripucchamāno, kusalaṃ atthupasañhitaṃ.
Na jīvati na nibbuto na mato, taṃ puggalaṃ katamaṃ vadanti Buddhā².

Saṃsārakhīṇo na ca vantarāgo,
Na cāpi sekkho na ca diṭṭhadhammo.
Akhīṇāsavo antimadehadhārī,
Taṃ puggalaṃ katamaṃ vadanti Buddhā.

Na dukkhasaccena samaṅgibhūto,
Na maggasaccena kuto nirodho.
Samudayasaccato suvidūravidūro,
Taṃ puggalaṃ katamaṃ vadanti Buddhā.

Ahetuko nopi ca rūpanissito,
Apaccayo nopi ca so asaṅkhato.
Asaṅkhatārammaṇo nopi ca rūpī,
Taṃ puggalaṃ katamaṃ vadanti Buddhā”ti—

vuttaṃ.

Tattha paṭhamagāthā Nimmitabuddhaṃ sandhāya, dutiyagāthā
pacchimabhavikabodhisattaṃ sandhāya, tatiyagāthā arahattaphalaṭṭhaṃ
sandhāya, catutthagāthā arūpe nibbānapaccavekkhaṇamanodvārapurecārika-
cittasamaṅgiṃ³ sandhāya vuttāti nātabbā. **Kīdisena dassanenā**ti kīdisavasena
dassanena. **Kiṃsaṇṭhitenā**ti kiṃsarikkhena. **Kiṃpakārenā**ti kiṃvidhena.
Kiṃpaṭibhāgenāti kiṃākārena.

Yaṃ pucchāmīti yaṃ puggalaṃ pucchāmi, taṃ mayhaṃ viyākarohi.
Yācāmīti āyācāmi. **Ajjhesāmī**ti āṇāpemi. **Pasādemī**ti tava santāne
somanasaṃ uppādemī. **Brūhī**ti niddesassa uddesapadaṃ. **Ācikkhā**ti
desetabbānaṃ “imāni nāmāni”ti nānavasena kathehi. **Desehī**ti dasshehi.
Paññāpehīti jānāpeti. Nāṇamukhavasena hi appanaṃ ṭhapento

1. Natthi Peṭakopadeso.

2. Vi 5. 373 piṭṭhe.

3. Nibbānapaccavekkhaṇapurecārikatthena cittasamaṅgiṃ (Sī)

“paññapehī”ti vuccati. **Paṭṭhapehī**ti paññāpehi, pavattāpehīti attho. Ñāṇamukhe ṭhapehīti vā. **Vivarāti** vivaṭaṃ karohi, vivaritvā dasshehīti attho. **Vibhajāti** vibhāgakiriyāya vibhāvento dasshehīti attho. **Uttānīkarohīti** pākaṭabhāvaṃ karohi.

Atha vā **ācikkhāti** desanādīnaṃ channaṃ padānaṃ mūlapadaṃ. Desanādīni cha padāni etassa atthassa vivaraṇatthaṃ vuttāni. Tattha **desehīti** ugghaṭitaññūnaṃ vasena saṅkhepato paṭhamam uddesavasena desehi. Ugghaṭitaññū hi saṅkhepena vuttaṃ paṭhamam vuttaṃca paṭivijjhanti. **Paññapehīti** vipaṇcitaññūnaṃ vasena tesam cittatosanena buddhinishānena ca paṭhamam saṅkhittassa vitthārato niddesavaseneva paññapehi. **Paṭṭhapehīti** tesameva niddiṭṭhassa niddesassa paṇiniddesavasena vitthāritavasena ṭhapehi paṭṭhapehi. **Vivarāti** niddiṭṭhassapi punappunaṃ vacanena vivarāhi. **Vibhajāti** punappunaṃ vuttassāpi vibhāgakaraṇena vibhajāhi. **Uttānīkarohīti** vivaṭassa vitthārataravacanena vibhattassa ca nidassanavacanena uttāniṃ karohi. Ayaṃ desanā neyyānampi paṭivedhāya hotīti.

84. Vissajjane pana Bhagavā sarūpena adhipaññādīni avissajjetvāva adhipaññādippabhāvena yesam kilesānaṃ upasamā “upasanto”ti vuccati, nānādevatānaṃ āsayānulomena tesam upasamameva dīpento “**vītataṇho**”ti-ādikā gāthāyo abhāsi. Tattha ādito aṭṭhannaṃ gāthānaṃ “taṃ brūmi upasanto”ti imāya gāthāya sambandho veditabbo, tato parāsaṃ “sa ve santoti vuccatī”ti iminā sabbapacchimena padena.

Anupadavaṇṇanānayo—**vītataṇho purābhedāti** yo sarīrabhedā pubbameva pahīnataṇho. **Pubbamantamanissitoti** atītaddhādibhedam pubba-antaṃ anissito. **Vemajjhe nupasaṅkheyyoti** paccuppannepi addhani “ratto”ti-ādinaṃ nayena na upasaṅkhātabbo. **Tassa natthi purakkhatanti** tassa arahato dvinnam purekkhārānaṃ abhāvā anāgate addhani purakkhatamapi natthi, taṃ brūmi upasantoti evamettha yojanā veditabbā. Esa nayo sabbattha.

Purā kāyassa bhedāti karajakāyassa bhedato pubbeyeve. **Attabhāvassāti** sakalattabhāvassa. **Kaḷavarassa nikkhepāti** kaḷavarassa

nikkhepato sarīrassa ṭhapanato. **Jīvitindriyassa upacchedā**ti duvidhassa jīvitindriyassa upacchedato pubbameva.

Pubbanto vuccati atīto addhāti pubbasāṅkhāto anto koṭṭhāso “atīto addhāti, atikkanto kālo”ti kathīyati. **Atītaṃ addhānaṃ ārabbhāti** atītakālaṃ paṭicca taṇhā pahīnā.

Aparampi bhaddekarattapariyāyaṃ¹ dassento “**atha vā**”ti-ādimāha. Tattha **evaṃrūpo ahosinti** kālopi samāno indanīlamanīvaṇṇo ahosinti evaṃ manuññarūpavaseneva evaṃrūpo ahosiṃ. Kusalasukhasomanassavedanāvaseneva **evaṃvedano**. Taṃsampayuttānaṃyevasaṇṇādīnaṃ vasena **evaṃsaṇṇo**. **Evaṃsaṅkhāro**. **Evaṃviññāṇo ahosiṃ atītamaddhānanti tattha nandīṃ na samannānetī**ti tesu rūpādīsu taṇhaṃ vā taṇhāsampayuttadiṭṭhiṃ vā nānupavattayati. Aparena pariyāyena Mahākaccānabhaddekaratta-pariyāyaṃ² dassento “**atha vā iti me cakkhu ahosī**”ti-ādimāha. Tattha **cakkhūti** cakkhupasādo. **Rūpāti** catusamuṭṭhānikarūpā. Iminā nayena sesāyatanānīpi veditabbāni. **Viññāṇanti** nissayaviññāṇaṃ. **Na tadabhinandatī**ti taṃ cakkhuṃ ceva rūpaṅca taṇhādiṭṭhivasena nābhinandati. **Iti me mano ahosi iti dhammāti** ettha pana **manoti** bhavaṅgacittaṃ. **Dhammāti** tebhūmakadhammārammaṇaṃ. **Hasitalapitakīlītānī**ti dantavidamaṃsakahasitaṅca vācālapitaṅca kāyakīlādikīlītāncāti hasitalapitakīlītāni. **Na tadassādetī**ti tāni hasitādīni nābhinandati. **Na taṃ nikāmetī**ti kantaṃ na karoti. **Na ca tena vittīṃ āpajjatī**ti tena ca tuṭṭhiṃ na pāpuṇāti.

Taṃ taṃ paccayaṃ paṭicca uppannoti **paccuppanno**. **Rattoti nupasaṅkheyyoti** rāgena rattoti gaṇanaṃ na upanetabbo. Uparipi eseva nayo. **Evarūpo siyanti**-ādīsu paṇītamanuññarūpādivaseneva taṇhādiṭṭhipavattanaṃsaṅkhātā nandī samannānayanā veditabbā. **Na paṇidahatī**ti patthanāvasena na ṭhabeti. **Appaṇidhānapaccayāti** na patthanāṭhapanakāraṇena.

85. **Asantāsī**ti tena tena alābhato asantasanto. **Avikatthī**ti sīlādīhi avikatthanasīlo. **Akukkucoti** hatthakukkuccādivirahito. **Mantabhāṇī**ti mantāya pariggahetvā vācaṃ bhāsītā.

1. Ma 3. 226 piṭṭhādīsu.

2. Ma 3. 231 piṭṭhādīsu.

Anuddhatoti uddhaccavirahito. **Sa ve vācāyatoti** so vācāya yato saṃyato catudosavirahitaṃ vācaṃ bhāsitaṃ hoti.

Akkodhanoti yaṃ hi kho vuttanti “na kodhano akodhano kodhavirahito”ti yaṃ kathitaṃ, taṃ paṭhamāṃ tāva kodhaṃ kathetukāmo “**apica kodho tāva vattabbo**”ti āha. **Kodho tāva vattabboti** paṭhamāṃ kodho kathetabbo. **Dasahākārehi kodho jāyatīti** dasahi kāraṇehi kodho uppajjati. **Anatthaṃ me acarīti** avaḍḍhiṃ me akāsi, iminā upāyena sabbapadesu attho veditabbo. **Aṭṭhāne vā pana kodho jāyatīti** akāraṇe kodho uppajjati. Ekacco hi “devo ativassatī”ti kuppati, “na vassatī”ti kuppati, “sūriyo tappatī”ti kuppati, “na tappatī”ti kuppati, vāte vāyantepi kuppati, avāyantepi kuppati, sammajjitum asakkonto bodhipaṇṇānaṃ kuppati, cīvaraṃ pārupitum asakkonto vātassa kuppati, upakkhalitvā khāṇukassa kuppati. Idaṃ sandhāya vuttaṃ “aṭṭhāne vā pana kodho jāyatī”ti. Tattha heṭṭhā navasu ṭhānesu satte ārabha uppannattā kammaṭṭhabhedo hoti.

Aṭṭhānaghāto pana saṅkhāresu uppanno¹ kammaṭṭhabhedam na karoti. Cittam āghātento uppannoti **cittassa āghāto**. Tato balavatāro **paṭighāto**. Paṭihaññanavasena **paṭighaṃ**. Paṭivirujjhatīti **paṭivirodho**. Kuppānavasena **kopo**. **Pakopo sampakopoti** upasaggavasena padaṃ vaḍḍhitaṃ. Dussānavasena **doso**. **Padososampadosoti** upasaggavasena padaṃ vaḍḍhitaṃ. **Cittassa byāpattīti** cittassa vipannatā viparivattanākāro. Manam padūsayaṃ upapajjati **manopadoso**. Kujjhanavasena **kodho**. Kujjhanākāro **kujjhanā**. Kujjhitassa bhāvo **kujjhitattaṃ**. Dussatīti **doso**. **Dussanāti** dussanākāro. **Dussitattanti** dussitabhāvo. Pakatibhāvavijahanatṭhena byāpajjanaṃ **byāpatti**. **Byāpajjanāti** byāpajjanākāro. Virujjhatīti **virodho**. Punappunam virujjhatīti **paṭivirodho**. Viruddhākārapaṭiviruddhākāravasena vā idaṃ vuttaṃ. Caṇḍiko vuccati caṇḍo, thaddhapuggalo, tassa bhāvo **caṇḍikkaṃ**. Na etena suropitaṃ vacanaṃ hoti, duruttaṃ aparipuṇṇameva hotīti **asuropo**. Kuddhakāle

1. Kuppanto (Ka)

hi paripuṇṇavacanam nāma natthi, sacepi kassaci hoti, tam appamāṇam. Apare pana “assujananaṭṭhena assuropanato assuro po”ti vadanti, tam akāraṇam somanassassāpi assujananato. Heṭṭhāvutta-attamanatāpaṭipakkhato na attamanatāti **anattamanatā**. Sā pana yasmā cittasseva, na sattassa, tasmā “**cittassā**”ti vuttam.

Adhimattaparittatā veditabbāti adhimattabhāvo parittabhāvo ca, balavabhāvo mandabhāvoti attho. **Kañci kāleti** ekadā. “Kañci kālan”tipi pāṭho. **Cittāvilakaraṇamatto hotīti** cittassa āvilakaraṇappamāṇo, cittakiliṭṭhakarāṇappamāṇoti attho. “Cittālasakaraṇamatto”tipi pāṭho, tam na sundaram. Tassa cittakilamathakarāṇamattoti attho. **Na ca tāva mukhakulānavikulāno hotīti** mukhassa saṅkocanavisāṅkocano na ca tāva hoti. **Na ca tāva hanusañcopano hotīti** dvinnam hanūnam aparāparam calano na ca tāva hoti. **Na ca tāva pharusavācam nicchāraṇo hotīti** paresam mammacchedakam pharusavācam mukhato nīharaṇena bahi nikkhamano na ca tāva hoti. **Na ca tāva disāvidisānuvilokano hotīti** parassa abbhukkiraṇattham daṇḍādi-atthāya disaṅca anudisaṅca punappunam vilokano na ca tāva hoti.

Na ca tāva daṇḍasatthaparāmasano hotīti āghātanattham daṇḍaṅca ekatodhārādisatthaṅca ādiyano na ca tāva hoti. **Na ca tāva daṇḍasattha-abbhukkirāṇo hotīti** vuttappakāram daṇḍasattham ukkhipitvā paharaṇo na ca tāva hoti. **Na ca tāva daṇḍasattha-abhinipātano hotīti** etam duvidham parassa paharaṇattham na ca tāvakhpano hoti. **Na ca tāva chinnavicchinakaraṇo hotīti** daṇḍasatthādikhpanena parasarīram dvidhākaraṇo ca vividhākārena vaṇakaraṇo ca na tāva hoti. “Chiddavicchiddakaraṇo”tipi pāṭho. **Na ca tāva sambhañjanapalibhañjano hotīti** sarīram bhañjitvā cuṇṇavicuṇṇakaraṇo na ca tāva hoti. **Na ca tāva aṅgamaṅga-apakaddhano hotīti** aṅgapaccaṅgam sampaggahetvā apanetvā kaḍḍhano na ca tāva hoti. **Na ca tāva jīvitā voropano hotīti** jīvitindriyato voropano na ca tāva hoti. **Na ca tāva sabbacāgapariccāgāya saṇṭhito hotīti** sabbam

parassa jīvitam nāsetvā attano jīvitānāsanatthāya saṇṭhito na ca tāva hoti. Idam vuttam hoti—yadā aññaṃ jīvitā voropetvā attānam jīvitā voropanatthāya ṭhito, tadā sabbacāgapariccāgā nāma hoti. Vuttam hetam Bhagavatā—

“Kodham chetvā sukham seti, kodham chetvā na socati.

Kodhassa visamūlassa, madhuraggassa brāhmaṇa.

Vadham ariyā pasamsanti, tam hi chetvā na socati”¹.

Yatoti yadā. **Parapuggalam ghāṭetvā**ti parapuggalam² nāsetvā. **Attānam ghāṭeti**ti attānam mārehi. **Paramussadagato**ti atibalavabhāvaṃ gato. **Paramavepullappattoti** ativipulabhāvaṃ patto. **Kodhassa pahīnattā**ti anāgāmi maggena vuttappakārassa kodhassa pahīnabhāvena. **Kodhavatthussa pariññātattā**ti kodhassa patiṭṭhābhūtaṃ kārāṇabhūtaṃ piyāpiya-aṭṭhānasāṅkhātassa vatthussa ñātātīraṇapariññāhi byāpetvā ñātabhāvena. **Kodhahetussa upacchinnattā**ti kodhassa janakahetuno domanassasahagatacittuppādassa ucchinnabhāvena.

Tāsīti bhāyanasīlo hoti. **Uttāsī**ti atibhāyanasīlo. **Parittāsī**ti samantato bhāyanasīlo. **Bhāyatī**ti bhayaṃ uppajjati. **Santāsaṃ āpajjati**ti virūpabhāvaṃ pāpuṇāti. **Katthī hoti**ti attano vaṇṇabhaṇanasīlo hoti. **Vikatthī**ti vividhā nānappakārato vaṇṇabhaṇanasīlo. **Jātiyā vā**ti khattiyabhāvādi jātisampattiya vā. **Gottena vā**ti Gotamagottādinā ukkaṭṭhagottena vā. **Kolaputtiya vā**ti mahākulabhāvena vā. **Vaṇṇapokkharatāya vā**ti vaṇṇasampannasarīratāya vā. Sarīraṇhi “pokkharan”³ti vuccati, tassavaṇṇasampattiya abhirūpabhāvenāti attho. **Dhanena vā**ti-ādīni uttānatthāneva.

Kukkuccanti niddesassa uddesapadam. Tattha **kukkuccanti** kucchitam katham kukatham, tassa bhāvo kukkucam. Tam pacchānutāpalakkhaṇam, katākatānusocanarasam, vippaṭṭisārapaccupaṭṭhānam, katākatapadaṭṭhānam, dāsabyam viya daṭṭhabbam. **Hatthakukkuccampī**ti hatthehi kucchitam katham kukatham, tassa bhāvo hatthakukkucam. **Pādakukkuccā**disupi ese va nayo.

1. Sam 1. 163, 239 piṭṭhādīsu.

2. Sattupuggalam (Sī)

Akappiye kappiyasaññitāti acchamaṃsaṃ sūkaramaṃsanti khādati, dīpimaṃsaṃ migamaṃsanti khādati, akappiyabhojanaṃ kappiyabhojananti bhuñjati, vikāle kālasaññitāya bhuñjati, akappiyapānakaṃ kappiyapānakanti pivati. Ayaṃ akappiye kappiyasaññitā. **Kappiye akappiyasaññitā**ti sūkaramaṃsaṃ acchamaṃsanti khādati, migamaṃsaṃ dīpimaṃsanti khādati, kappiyabhojanaṃ akappiyabhojananti bhuñjati, kāle vikālasaññitāya bhuñjati, kappiyapānakaṃ akappiyapānakanti pivati. Ayaṃ kappiye akappiyasaññitā. **Avajje vajjasaññitā**ti niddose dosasaññitā. **Vajje avajjasaññitā**ti sadose niddosasaññitā. **Kukkuccāyanā**ti kukkuccāyanākāro. **Kukkuccāyitanti** kukkuccāyitabhāvo. **Cetaso vippaṭisāro**ti cittassa virūpo paṭisaraṇabhāvo¹. **Manovilekhoti** cittassa vilekho.

Katattā ca akatattā cāti kāyaduccaritādīnaṃ katabhāvena ca kāyasucaritādīnaṃ akatabhāvena ca. **Kataṃ me kāyaduccaritanti** mayā kāyena kilesapūtikattā duṭṭhuṃ caritaṃ kāyena kataṃ. **Akataṃ me kāyasucaritanti** mayā kāyena suṭṭhu caritaṃ na kataṃ. **Vacīduccaritavacīsucaritā**disupi eseṃ nayo **nirodhapariyosānesu**.

Cittassāti na sattassa na posassa. **Uddhaccanti** uddhataḥkāro. **Avūpasamoti** na vūpasamo. Ceto vikkhipatīti **cetaso vikkhepo, bhantattaṃ cittassāti** cittassa bhantabhāvo bhantayānabhantagonāḍīnaṃ viya. Iminā ekārammaṇasmim yeva vipphandaṇaṃ kathitaṃ. Uddhaccaṃ hi ekārammaṇe vipphandati, vicikicchā nānārammaṇeti. **Idaṃ vuccati uddhaccanti** ayaṃ uddhatabhāvo kathīyati.

Musāvādaṃ pahāyāti ettha **musāti** visamvādanapurekkhārassa atthabhañjako vacīpayogo kāyapayogo vā. Visamvādanādhippāyena panassa paravisamvādakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo.

Aparo nayo—**musāti** abhūtaṃ atacchaṃ vatthu. **Vādoti** tassa bhūtato tacchato viññāpanaṃ. Lakkhaṇato pana atathaṃ vatthuṃ tathato paraṃ viññāpetukāmassa tathāviññatti² samuṭṭhāpikā cetanā musāvādo, taṃ **musāvādaṃ. Pahāyāti** imaṃ musāvādacetanāsaṅkhātaṃ dussīlyaṃ

1. Paṭihatabhāvo (Sī) paṭippharaṇabhāvo (Syā)

2. Tathāvacīviññatthi (Ka)

pajahitvā. **Paṭiviratoti** pahīnakā lato paṭṭhāya tato dussīlyato orato¹ viratova. Natthi tassa vītikkamissāmīti cakkhusotaviññeyyā dhammā, pageva kāyaviññeyyāti iminā nayena aññesupi evarūpesu padesu attho veditabbo.

Saccam vadatīti **saccavādī**. Saccena saccam sandahati ghaṭetīti **saccasandho**, na antarantarā musā vadatīti attho. Yo hi puriso kadāci musā vadati, kadāci saccam, tassa musāvādena antaritattā saccam saccena na ghaṭiyati, tasmā so na saccasandho, ayam pana na tādiso, jīvitahetupi musā avatvā saccena saccam sandahatiyevāti saccasandho.

Thetoti thiro, thirakathoti attho. Eko hi puggalo haliddirāgo viya, thusarāsīmhi nikhātakhāṇu viya, assapiṭṭhe ṭhapitakumbhaṇḍamiva ca na thirakatho hoti, eko pāsāṇalekhā viya, indakhīlo viya ca thirakatho hoti, asinā sīsam chindantepi dve kathā na katheti, ayam vuccati theto.

Paccayikoti pattiyāyitabbako, saddhāyitabbakoti attho. Ekacco hi puggalo na paccayiko hoti, “idaṃ kena vuttam, asukenā”ti vutte “mā tassa vacanam saddahathā”ti vattabbatam āpajjati. Eko paccayiko hoti, “idaṃ kena vuttam, asukenā”ti vutte “yadi tena vuttam, idameva pamāṇam, idāni upaparikkhitabbam natthi, evameva idan”ti vattabbatam āpajjati, ayam vuccati paccayiko.

Avisamvādako lokassāti tāya saccavāditāya lokam na visamvādetīti attho.

Pisuṇam vācam pahāyāti-ādīsu yāya vācāya yassa tam vācam bhāsati, tassa hadaye attano piyabhāvam parassa ca suññabhāvam karoti, sā **pisuṇā vācā**. Yāya pana attānampi parampi pharusam karoti, yā vācā sayampi pharusā, neva kaṇṇasukhā na hadayaṅgamā, ayam **pharusā vācā**. Yena sampham palapati niratthakam, so **samphappalāpo**. Yā tesam mūlabhūtā cetanāpi pisuṇavācādināmameva labhati, sā eva ca idha adhippetā.

1. Ārato (Sī, Ka)

Imesaṃ bhedāyāti yesaṃ ito vuttānaṃ santike sutaṃ, tesaṃ, bhedāya. **Bhinnānaṃ vā sandhātāti** dvinnaṃ mittānaṃ vā samānupajjhāyakādīnaṃ vā kenacideva kāraṇena bhinnānaṃ ekamekaṃ upasaṅkamtivā “tumhākaṃ īdise kule jātānaṃ evaṃ bahussutānaṃ idaṃ na yuttan”ti-ādīni vatvā sandhānaṃ kattā anukattā.

Anuppadātāti sandhānānuppadātā. Dve jane samagge disvā “tumhākaṃ evarūpe kule jātānaṃ evarūpehi guṇehi samannāgatānaṃ anucchavikametan”ti-ādīni vatvā dalhīkammaṃ kattāti attho. Samaggo ārāmo assāti **samaggārāmo**, yattha samaggā natthi, tattha vasitumpi na icchatīti attho. “Samaggarāmo”tipi Pāli, ayamevettha attho. **Samaggaratoti** samaggesu rato, te pahāya aññatra gantumpi na icchatīti attho. Samagge disvāpi sutvāpi nandatīti **samagganandī**. **Samaggakaraṇīṃvācam bhāsītāti** yā vācā satte samaggeyeva karoti, taṃ sāmaggiguṇaparidīpikameva vācam bhāsati, na itaranti.

Parassa mammacchedakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusacetanā **pharusā vācā**, nelāti elāṃ vuccati doso, nassā elanti nelā, niddosāti attho “nelaṅgo setapacchādo”ti ettha¹ vuttanelaṃ viya. **Kaṇṇasukhāti** byañjanamadhuratāya kaṇṇānaṃ sukhā, sūcivijjhanāṃ viya kaṇṇasūlaṃ na janeti. Atthamadhuratāya sakalasarīre kopāṃ ajanetvā pemaṃ janetīti **pemaṇīyā**. Hadayaṃ gacchati apaṭihaññamānā sukhena cittaṃ pavisatīti **hadayaṅgamā**. Guṇaparipuṇṇatāya pure bhavāti **porī**, pure saṃvaḍḍhanārī viya sukumārātīpi **porī**, purassa esātīpi **porī**, nagaravāsīnaṃ kathāti attho. Nagaravāsīno hi yuttakathā honti, pitimattaṃ pitāti bhātimattaṃ bhātāti vadanti. Evarūpī kathā bahuno janassa kantā hotīti **bahujanakantā**. Kantabhāveneva bahuno janassa manāpā cittavuḍḍhikarāti **bahujanamanāpā**.

Anatthaviññāpikā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā akusalacetanā **samphappalāpo**. Kālena vadatīti **kālavādī**, vattabbayuttakālaṃ sallakkhetvā vadatīti attho. Bhūtaṃ tathaṃ tacchaṃ sabhāvameva vadatīti

1. Khu 1. 173; Khu 10. 202 piṭṭhesu.

bhūtavādī. Diṭṭhadhammikasamparāyikatthasannissitameva katvā vadatīti **atthavādī**. Navalokuttaradhammasannissitaṃ katvā vadatīti **dhammavādī**. Saṃvaravinayapahānavinayasannissitaṃ katvā vadatīti **vinayavādī**.

Nidhānaṃ vuccati ṭhapanokāso, nidhānamassa atthīti **nidhānavatī**, hadaye nidhātābbyuttakaṃ vācaṃ bhāsītāti attho. **Kālenā**ti evarūpiṃ bhāsamānopi ca “ahaṃ nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsissāmī”ti na akālena bhāsati, yuttakālaṃ pana apekkhitvāva bhāsātīti attho. **Sāpadesanti** sa-upamaṃ, sakāraṇanti attho. **Pariyantavatinti** paricchedaṃ dassetvā yathāssā paricchedo paññāyati, evaṃ bhāsātīti attho. **Atthasamhīti** anekehipi nayehi vibhajantena pariyādātum asakkuṇeyyatāya atthasampannaṃ bhāsati. Yaṃ vā so atthavādī atthaṃ vadati, tena atthena sahitattā atthasamhitaṃ vācaṃ bhāsati, na aññaṃ nikkhipitvā aññaṃ bhāsātīti vuttaṃ hoti. **Catuddosaṭṭagataṃ vācaṃ bhāsātīti** musāvādādīhi catūhi dosehi apagataṃ vācaṃ bhāsati. **Dvattimsāya tiracchānakathāyā**ti dvattimsāya saggamokkhānaṃ tiracchānabhūtāya kathāya.

Dasa kathāvatthūnīti appicchatādīni dasa vivaṭṭanissitāya kathāya vatthubhūtāni kāraṇāni. **Appicchakathanti** ettha appicchoti icchāviraḥito aniccho nittaṇho. Ettha hi byañjanaṃ sāvasesaṃ viya, attho pana niravaseso. Na hi khīṇāsavassa aṇumattāpi icchā nāma atthi.

Apicettha atricchatā pāpicchatā mahicchatā appicchatāti ayaṃ bhedo veditabbo—tattha sakalābhe atittassa paralābhapatthanā **atricchatā** nāma, tāya samannāgatassa ekabhājane pakkapūvepi¹ attano patte patite² na supakko viya khuddako viya ca khāyati, sveva pana parassa patte pakkhitto supakko viya mahanto viya ca khāyati. Asantaguṇasambhāvanatā pana paṭiggahaṇe ca amattaññutā **pāpicchatā** nāma, sā “idhekacco asaddho samāno saddhoti maṃ jano jānātū”ti-ādinā³ nayena atreva āgatāyeva. Tāya ca samannāgato puggalo kohaṇṇe patiṭṭhāti. Santaguṇasambhāvanatā pana

1. Pakkapūvopi (Sī)

2. Pahito (Sī), pakkhitto (Syā)

3. Abhi 2. 364 piṭṭhe.

paṭiggahaṇe ca amattaññutā **mahicchatā** nāma, sāpi “idhekacco saddho samāno saddhoti maṃ jano jānātūti icchatī, sīlavā samāno sīlavāti maṃ jano jānātū”ti¹ iminā nayena āgatāyeva. Tāya samannāgato puggalo dussantappayo hoti, vijātamātāpissa cittaṃ gahetuṃ na sakkoti. Tenetaṃ vuccati—

“Aggikkhandho samuddo ca, mahiccho cāpi puggalo.

Sakaṇṇa paccaye detu, tayopete atappayā”ti².

Santaguṇanigūhanatā pana paṭiggahaṇe ca mattaññutā **appicchatā** nāma, tāya samannāgato puggalo attani vijjamānampi guṇaṃ paṭicchādetukāmatāya saddho samāno “saddhoti maṃ jano jānātū”ti na icchatī. Sīlavā. Pavivitto. Bahussuto. Āraddhavīriyo. Samādhisampanno. Paññavā. Khīṇāsavo samāno “khīṇāsavoti maṃ jano jānātū”ti na icchatī seyyathāpi **Majjhantikatthero**. Evaṃ appiccho ca pana bhikkhu anuppannaṃ lābhaṃ uppādeti, uppannaṃ thāvaraṃ karoti, dāyakānaṃ cittaṃ ārādheti, yathā yathā hi so attano appicchatāya appaṃ gaṇhāti, tathā tathā tassa vatte pasannā manussā bahū denti.

Aparopi catubbidho appiccho paccaya-appiccho dhutaṅga-appiccho pariyatti-appiccho adhigama-appicchoti. Tattha catūsu paccayesu appiccho **paccaya-appiccho**. So dāyakassa vasaṃ jānāti, deyyadhammassa vasaṃ jānāti, attano thāmaṃ jānāti. Yadi hi deyyadhammo bahu hoti, dāyako appaṃ dātukāmo, dāyakassa vasena appaṃ gaṇhāti. Deyyadhammo appo, dāyako bahuṃ dātukāmo, deyyadhammassa vasena appaṃ gaṇhāti. Deyyadhammopi bahu, dāyakopi bahuṃ dātukāmo, attano thāmaṃ ñatvā pamāṇeneva gaṇhāti.

Dhutaṅgasamādānassa attani atthibhāvaṃ na jānāpetukāmo **dhutaṅga-appiccho** nāma. Yo pana bahussutabhāvaṃ na jānāpetukāmo, ayaṃ **pariyatti-appiccho** nāma. Yo pana sotāpannādīsu aññataro hutvā sotāpannādibhāvaṃ jānāpetuṃ na icchatī, **ayaṃ adhigama-appiccho** nāma.

1. Abhi 2. 364 piṭṭhe.

2. Ma-Ṭṭha 2. 45; Am-Ṭṭha 1. 57; Abhi-Ṭṭha 2. 455; Udāna-Ṭṭha 206 piṭṭhesupī passitabbaṃ.

Khīṇāsavo pana atricchataṃ pāpicchataṃ mahicchataṃ pahāya sabbaso icchāpaṭipakkhabhūtāya alobhasaṅkhātāya parisuddhāya appicchatāya samannāgatattā appiccho nāma. “Āvuso atricchatā pāpicchatā mahicchatāti ime dhammā pahātabbāti tesu ādīnavam dassetvā evarūpaṃ appicchataṃ samādāya vattitabban”ti vadanto appicchakathaṃ katheti nāma.

Santuṭṭhīkathanti—ādīsu visesatthameva dīpayissāma, yojanā pana vuttanayeneva veditabbā. **Santuṭṭhīkathanti** itarītarapaccayasantosam nissitam katham. So panesa santoso dvādasavidho hoti. Seyyathidam? Cīvare yathālābhasantoso, yathābalasantoso, yathāsāruppasantosoti tividho. Evaṃ piṇḍapātādīsupi.

Tassāyaṃ pabhedavaṇṇanā—idha bhikkhu cīvaram labhati sundaram vā asundaram vā. So teneva yāpeti, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti. Ayamassa cīvare **yathālābhasantoso**. Atha pana yo pakatidubbalo vā hoti, ābādhajarābhibhūto vā, garucīvaram pārupanto kilamati. So sabhāgena bhikkhunā saddhim tam parivattetvā lahukena yāpentopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa cīvare **yathābalasantoso**. Aparo paṇītapaccayalābhī hoti. So pattuṇṇacīvarādīnam¹ aññataram mahagghacīvaram, bahūni vā pana cīvarāni labhitvā “idaṃ therānam cirapabbajitānam, idaṃ bahussutānam anurūpaṃ, idaṃ gilānānam, idaṃ appalābhīnam hotū”ti datvā tesam purāṇacīvaram vā saṅkārakūṭādito vā nantakāni uccinitvā tehi saṃghāṭim katvā dhārentopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa cīvare **yathāsāruppasantoso**.

Idha pana bhikkhu piṇḍapātam labhati lūkham vā paṇītam vā, so teneva yāpeti, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti. Ayamassa piṇḍapāte **yathālābhasantoso**. Yo pana attano pakativiruddham vā byādhiviruddham vā piṇḍapātam labhati, yenassa paribhuttena aphāsu hoti, so tam sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato sappāyabhojanam bhuñjitvā samaṇadhammam karontopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa piṇḍapāte **yathābalasantoso**. Aparo bahuṃ paṇītam

1. Paṭṭuṇṇacīvarādīnam (Ka)

piṇḍapātāṃ labhati, so taṃ cīvaram viya theracirapabbajitabahussuta-appalābhīgīlānānaṃ datvā tesam vā sesakam piṇḍāya vā caritvā missakāhāram bhuñjantopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa piṇḍapāte **yathāsārappasantoso**.

Idha pana bhikkhu senāsanaṃ labhati manāpaṃ vā amanāpaṃ vā, so tena neva somanassaṃ na domanassaṃ¹ uppādeti, antamaso tiṇasanthārakenāpi yathāladdheneva tussati. Ayamassa senāsane **yathālābhasantoso**. Yo pana attano pakativiruddhaṃ vā byādhiviruddhaṃ vā senāsanaṃ labhati, yatthassa vasato aphāsu hoti, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā santake sappāyasenāsane vasantopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa senāsane **yathābalasantoso**.

Aparo mahāpuñño leṇamaṇḍapakūṭāgārādīni bahūni paṇītasenāsanaṃ labhati, so taṃ cīvaram viya theracirapabbajitabahussuta-appalābhīgīlānānaṃ datvā yattha katthaci vasantopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa senāsane **yathāsārappasantoso**. Yopi “uttamasenāsanaṃ nāma pamādaṭṭhānaṃ, tattha nisinnassa thinamiddhaṃ okkamati, niddābhībhūtaṃ puna paṭibujjhato pāpavitakkā pātubhavantī”ti paṭisañcikkhitvā tādisaṃ senāsanaṃ pattampi na sampaṭicchati, so taṃ paṭikkhipitvā abbhokāsarukkhamaṇḍādisu vasantopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa² senāsane **yathāsārappasantoso**.

Idha pana bhikkhu bhesajjaṃ labhati lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā, so yaṃ labhati, teneva tussati, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti. Ayamassa gīlānapaccaye **yathālābhasantoso**. Yo pana tena atthiko phāṇitaṃ labhati, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato telaṃ gahetvā aññadeva vā pariyesitvā ()³ bhesajjaṃ karontopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa gīlānapaccaye **yathābalasantoso**.

1. Na Paṭighaṃ (Sī, Syā)

2. Ayampissa (Sī)

3. (Tehi) (Sī, Syā)

Aparo mahāpuñño bahuṃ telamadhuphāṇitādīpaṇītabhesajjaṃ labhati, so taṃ cīvaraṃ viya theracirapabbajitabahussuta-appalābhīgilānānaṃ datvā tesaṃ ābhatena yena kenaci yāpentopi santuṭṭhova hoti. Yo pana ekasmiṃ bhājane catumadhuraṃ ṭhapetvā ekasmiṃ muttahaṛitakaṃ “gaṇha bhante yadicchasi”ti vuccamāno “sacassa tesu aññatarenapi rogo vūpasammati, atha muttahaṛitakaṃ nāma Buddhādīhi vaṇṇitan”ti catumadhuraṃ paṭikkhipitvā muttahaṛitakena bhesajjaṃ karonto paramasantuṭṭhova hoti. Ayamassa gilānapaccaye **yathāsārūppasantoso**. Imesaṃ pana paccekapaccayesu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ santosānaṃ yathāsārūppasantosova aggo. Arahā ekekasmim paccaye imehi tīhipi santuṭṭhova.

Pavivekakathanti pavivekanissitaṃ kathaṃ. Tayo hi vivekā kāyaviveko cittaviveko upadhivivekoti. Tattha eko gacchati, eko tiṭṭhati, eko nisīdati, eko seyyaṃ kappeti, eko gāmaṃ piṇḍāya pavisati, eko paṭikkamati, eko abhikkamati, eko caṅkamaṃ adhiṭṭhāti, eko carati, eko viharatīti ayaṃ **kāyaviveko** nāma. Aṭṭha samāpattiyo pana **cittaviveko** nāma. Nibbānaṃ **upadhiviveko** nāma.

Vuttampi hetam—“kāyaviveko ca vivekaṭṭhakāyānaṃ nekkhammābhiraṭānaṃ. Cittaviveko ca parisuddhacittānaṃ paramavodānappattānaṃ. Upadhiviveko ca nirupadhīnaṃ puggalānaṃ visaṅkhāragatānaṃ”ti¹.

Asaṃsaggakathanti ettha pana savanasaṃsaggo dassanasaṃsaggo samullapanasaṃsaggo sambhogasaṃsaggo kāyasaṃsaggoti pañcavidho saṃsaggo. Tesu idha bhikkhu suṇāti “amukasmiṃ gāme vā nigame vā itthī vā kumārī vā abhirūpā dassanīyā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā”ti, so taṃ sutvā saṃsīdati visīdati, na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretuṃ, sikkhādubbalyaṃ, anāvikatvā hīnāyāvattati. Evaṃ parehi kathiyamānarūpādisampattiṃ attanā vā hasitalapitagītasaddaṃ suṇantassa sotaviññāṇavīthivasena uppanno rāgo **savanasaṃsaggo** nāma.

1. Khu 7. 122 piṭṭhe.

Idha bhikkhu na heva kho suṇāti, apica kho sāmaṃ passati itthiṃ vā kumāriṃ vā abhirūpaṃ dassanīyaṃ pāsādikaṃ paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgataṃ, so taṃ disvā saṃsīdati visīdati, na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretuṃ, sikkhādubbalyaṃ anāvikatvā hīnāyāvattati. Evaṃ visabhāgarūpaṃ olokentassa pana cakkhuviññānavīthivasena uppannarāgo **dassanasamsaggo** nāma.

Aññaṃaññaṃ allāpasallāpavasena uppannarāgo pana **samullapanasamsaggo** nāma. Bhikkhuno bhikkhuniyā santakaṃ bhikkhuniyā vā bhikkhussa santakaṃ gahetvā paribhogakaraṇavasena uppannarāgo **sambhogasamsaggo** nāma. Hatthaggaḥādivasena uppannarāgo pana **kāyasamsaggo** nāma. Arahā imehi pañcahi samsaggehi catūhipi parisāhi saddhiṃ asaṃsaṭṭho, gāhamuttako ceva samsaggamuttako ca. Asamsaggassa vaṇṇaṃ bhaṇanto asaṃsaggakathaṃ katheti nāma.

Vīriyārambhakathanti ettha yo paggaḥitavīriyo paripuṇṇakāyikacetasikavīriyo hoti, gamane uppannaṃ kilesaṃ ṭhānaṃ pāpuṇitum na deti, ṭhāne uppannaṃ kilesaṃ nisajjaṃ, nisajjāya uppannaṃ kilesaṃ sayanaṃ pāpuṇitum na deti, daṇḍena¹ kaṇhasappaṃ uppiḷetvā gaṇhanto viya amittaṃ gīvāya akkamanto viya ca vicarati, tādisassa āraddhavīriyassa vaṇṇaṃ bhaṇanto vīriyārambhakathaṃ katheti nāma.

Sīlakathanti-ādīsu **sīlanti** catupārisuddhisīlaṃ. **Samādhīti** vipassanāpāḍakā aṭṭha samāpattiyo. **Paññāti** lokiyalokuttarañāṇaṃ. **Vimuttīti** arahattaphalavimutti². **Vimuttiññānadassananti** ekūnavīsatividhaṃ paccavekkhaṇaṇāṇaṃ. Sīlādīnaṃ guṇaṃ pakāsento sīlādīkathaṃ katheti nāma.

Satipaṭṭhānakathanti-ādīni **saṅgajālamaticca so muni**tipariyosānāni pubbe vuttānusārena vedītabbāni.

86. **Nirāsattīti** nittaṇho. **Vivekadassī phassesūti** paccuppannesu cakkhusamphassādīsu attādibhāvavivekaṃ passati. **Diṭṭhīsu ca na nīyatīti** dvāsaṭṭhiyā diṭṭhīsu kāyaci diṭṭhiyā na nīyati.

1. Mantena (Sī)

2. Ariyaphalavimutti (Syā)

Vipariṇataṃ vā vatthum na socatīti pakatibhāvaṃ jahitvā naṭṭhe kismiñci vatthusmiṃ na sokaṃ āpajjati. **Vipariṇatasmiṃ vā**ti vinassamāne vatthumhi.

Cakkhusamphassoti cakkhum vatthum katvā cakkhuviññāṇasahajāto phasso cakkhusamphasso. Sesesupi eseṇa nayo. Ettha ca purimā cakkhupasādhādivatthukāva, manosamphasso hadayaavatthukopi avatthukopi sabbo catubhūmakho phasso. **Adhivacanasamphassoti** pariyāyena etassa nāmaṃ hotiyeṇa. Tayo hi arūpino khandhā sayam piṭṭhivaṭṭakā hutvā attano saha-jātasamphassassa adhivacanasamphassoti nāmaṃ karonti.

Paṭighasamphassoti nipariyāyena pana paṭighasamphasso nāma pañcadvārikaphasso. Adhivacanasamphasso nāma manodvārikaphasso.

Sukhavedanīyo phassoti sukhavedanāya hito uppādako phasso. Itaradvayepi eseṇa nayo. **Kusalo phassoti** ekavīsaticusalacittasahajāto phasso. **Akusaloti** dvādasa-akusalasahajāto phasso. **Abyākatoti** chappaññāsa-abyākatasahajāto phasso. **Kāmāvacaroti** catupaññāsakāmāvacarasahajāto phasso.

Rūpāvacaroti kusalādipañcadasarūpāvacarasampayutto. **Arūpāvacaroti** kusalābyākatavasena dvādasa-arūpāvacarasampayutto.

Suññatoti anattānupassanāvasena vipassantassa uppanno maggo suññato, tena saha-jāto phasso suññato phasso. Itaradvayepi eseṇa nayo.

Animittoti ettha aniccānupassanāvasena vipassantassa uppanno animitto. **Appaṇihitoti** dukkhānupassanāvasena vipassantassa uppanno maggo appaṇihito. **Lokiyoti** loko vuccati lujjanapalujjanaṭṭhena vaṭṭo, tasmim pariyāpannabhāvena loke niyuttoti lokiyo, tebhūmakho dhammo.

Lokuttaroti lokato uttaro uttiṇṇoti lokuttaro, loke apariyāpannabhāvenapi lokuttaro. **Attena vā**ti attabhāvena vā. **Attaniyena vā**ti attāyattena vā.

87. **Patilīnoti** rāgādīnaṃ pahīnattā tato apagato. **Akuhakoti** avimhāpako tīhi kuhanavatthūhi. **Apihālūti** apihanasīlo,

patthanātaṇhāya rahitoti vuttaṃ hoti. **Amaccharīti** pañcamaccheravirahito. **Appagabbhoti** kāyapāgabbhiyādivirahito. **Ajegucchoti** sampannasīlādītāya ajegucchanīyo asecanako manāpo. **Pesūṇeyye ca no yutoti** dvīhi ākārehi upasāṃharitabbe pisuṇakamme ayutto.

Rāgassa pahīnattāti arahattamaggena rāgakilesassa pahīnabhāvena. **Asmimāno pahīno hotīti** asmīti unnatimāno samucchavedasena pahīno hoti.

Tīṇi kuhanavattthūnīti tīṇi vimhāpanakāraṇāni.

Paccayapaṭisevanasaṅkhātāṃ kuhanavattthūti ādīsu cīvarādīhi nimantitassa tadatthikasessa sato pāpicchataṃ nissāya paṭikkhipanena te ca gahapatike attani suppatiṭṭhitapasāde¹ ñatvā puna tesaṃ “aho ayyo appiccho, na kiñci paṭiggaṇhituṃ icchatī, suladdhaṃ vata no assa, sace appamattakampi kiñci paṭiggaṇheyyā”ti nānāvidhehi upāyehi paṇītāni cīvarādīni upanentānaṃ tadanuggahakāmataṃyeva āvikatvā paṭiggahaṇena ca tato pabhuti api sakaṭabhārehi² upanāmanahetubhūtaṃ vimhāpanaṃ **paccayapaṭisevanasaṅkhātāṃ kuhanavattthūti** veditabbaṃ. Pāpicchasseva pana sato sambhāvanādhīppāyena katena iriyāpathena vimhāpanaṃ **iriyāpathasaṅkhātāṃ**³ **kuhanavattthūti** veditabbaṃ. Pāpicchasseva pana sato uttarimanussadhammādhigamaparidīpanavācāya tathā tathā vimhāpanaṃ **sāmantajappanasaṅkhātāṃ kuhanavattthūti** veditabbaṃ.

Katamaṃ paccayapaṭisevanasaṅkhātanti ettha paccayapaṭisevananti evaṃ saṅkhātāṃ paccayapaṭisevanasaṅkhātāṃ. **Nimantentīti** idha gahapatikā “bhikkhaṃ gaṇhathā”ti bhikkhū nimantenti. Ayameva vā pāṭho. “Nimanteti”ti vā “vadanti”ti vā keci paṭhanti. Tādise nimantāpentī. Nimantentīti pāṭhassa sambhavo daṭṭhabbo. **Cīvaraṃ paccakkhātīti** cīvaraṃ paṭikkhipati. **Etaṃ sārappaṃ, yaṃ samaṇoti** yaṃ cīvaradhāraṇaṃ samaṇo karoti, etaṃ sārappaṃ anucchavikaṃ. **Pāpaṇikā vā nantakānīti** āpaṇadvāre patikāni antavirahitāni pilotikāni. **Uccinitvāti** saṃkaḍḍhitvā. **Uñchācariyāyāti** bhikkhācāraṇena. **Piṇḍiyālopenāti** piṇḍaṃ katvā laddha-ālopena. **Pūtimuttēna vāti**

1. Suppatiṭṭhitasaddhe (Sī, Syā)

2. Asītisakaṭabhārehi (Ka)

3. Iriyāpathasannissitaṃ (Sī, Syā)

gomuttana vā. **Osadham kareyyāti** bhesajjakiccaṃ kareyya. **Tadupādāyāti** tato paṭṭhāya. **Dhutavādoti** dhutaguṇavādī. **Bhiyyo bhiyyo nimantenti** uparūpari nimantenti. **Sammukhībhāvāti** sammukhībhāvena, vijjamānatāyāti attho. **Pasavatīti** paṭilabhati. Saddhāya sammukhībhāvena sakkā kātunti “**saddhāya sammukhībhāvā**”ti-ādimāha. Deyyadhammā sulabhā dakkhiṇeyyā ca, saddhā pana dullabhā. Puthujjanassa hi saddhā athāvarā, padavāre padavāre nānā hoti. Tenevassa Mahāmoggallānasadisopi aggasāvako pāṭibhogo bhavitum asakkonto āha “dvinnam kho nesam āvuso dhammanam pāṭibhogo bhogānañca jīvitassa ca, saddhāya pana tvaṃ pāṭibhogo”ti.

Evam tumhe puññena paribāhirā bhavissathāti ettha **puññenāti** nissakkatthe karaṇavacanam. Puññato parihīnā parammukhā bhavissatha. **Bhākuṭikāti** mukhanam padhānapurimaṭṭhitabhāvadassanena¹ bhākuṭikaraṇam, mukhasaṅkocoti vuttam hoti. Bhākuṭikaraṇam sīlamassāti **bhākuṭiko**, bhākuṭikassa bhāvo **bhākuṭiyam**. **Kuhanāti** vimhāpanā. Kuhassa āyanā **kuhāyanā**. Kuhitassa bhāvo **kuhitattam**.

Pāpicchoti asantaṇṇadīpanakāmo. **Ichhāpakatoti** icchāya-apakato, upaddutoti attho. **Sambhāvanādhippāyoti** bahumānājñāsayo. **Gamanam saṇṭhapetīti** abhikkamādigamanam abhisankharoti, pāsādikabhāvam karotīti vuttam hoti. Itaresupi eseṇa nayo. **Paṇidhāya gacchatīti** patthanam ṭhapetvā gacchati. Sesesupi eseṇa nayo. **Samāhito viya gacchatīti** upacārappatto viya gacchati. Sesesupi eseṇa nayo.

Āpāthakajjhāyīva hotīti sammukhā āgatānam manussānam jhānam samāpajjanto viya santabhāvam dasseti. **Iriyāpathassāti** catu-iriyāpathassa. **Āṭhapanāti** ādiṭṭhapanā, ādarena vā ṭhapanā. **Ṭhapanāti** ṭhapanākāro. **Saṇṭhapanāti** abhisankharaṇam, pāsādikabhāvakaraṇanti vuttam hoti. **Ariyadhammasannissitanti** lokuttaradhammapaṭibaddham. **Kuñcikanti** avāpuraṇam. **Mittāti** sinehavanto. **Sandiṭṭhāti** diṭṭhamattā. **Sambhattāti** dalhamittā. **Uddaṇḍeti** eko patissayaviseso.

1. Padhānaparimathitabhāvadassanena (Sī)

Korajikakorajikoti saṅkocasaṅkocako, atisaṅkocakoti vuttaṃ hoti. “Koracakakoracako”¹ ti vā pāṭho. **Bhākuṭikabhākuṭikoti** ativiya mukhasaṅkocanasīlo. **Kuhakakuhakoti** ativiya vimhāpako. **Lapakalapakoti** ativiya sallāpako. **Mukhasambhāvīkoti** attano mukhavasena aññehi saha sambhāviko, appitacittoti eke. **Santānanti** kilesasantatāya santānaṃ. **Samāpattīnanti** samāpajjitabbānaṃ. **Gambhīranti** ninnapatiṭṭhānaṃ². **Gūḷhanti** dassetuṃ dukkhaṃ. **Nipuṇanti** sukhumaṃ. **Paṭicchannanti** padatthena duppaṭivijjhādhippāyaṃ. **Lokuttaranti** dhammādīpakaṃ. **Suññatāpaṭisaññuttanti** nibbānapaṭisaññuttaṃ. Atha vā **lokuttarasuññatāpaṭisaññuttanti** lokuttaradhammabhūtanibbānapaṭisaññuttaṃ.

Kāyikaṃ pāgabbhiyanti kāye bhavaṃ kāyikaṃ. Vācasikacetasikesupi eseṇa nayo. **Acittikārakatoti** bahumānakiriyarahito. **Anupāhanānaṃ caṅkamantānanti** upāhanavirahitānaṃ caṅkamantānaṃ samīpe, anādare vā sāmivacanaṃ. **Sa-upāhanoti** upāhanārūḷho hutvā caṅkamati. **Nīce caṅkame caṅkamantānanti** akataparicchedāya bhūmiyā caṅkamante paricchedaṃ katvā vālukaṃ ākiritvā ālambanaṃ yojetvā katacaṅkame nīcepi caṅkame caṅkamante. **Ucce caṅkame caṅkamati** ti iṭṭhakacayanasampanne vedikāparikkhitte ucce caṅkame caṅkamati. Sace pākāraparikkhitto hoti dvārakoṭṭhakayutto, pabbatantaravanantarabhūmantarassa vā suppaṭicchanno, tādise caṅkame caṅkamituṃ vaṭṭati, appaṭicchannepi upacāraṃ muñcitvā vaṭṭati. **Ghaṭṭayantopi tiṭṭhatī** atisamīpe tiṭṭhati. **Puratopi tiṭṭhatī** puratthimatopi tiṭṭhati. **Ṭhitakopi bhaṇatī** khāṇuko viya anonamitvā bhaṇati. **Bāhāvikkhepakoti** bāhuṃ khipitvā khipitvā bhaṇati.

Anupakhajjāti sabbesaṃ nisinnaṭṭhānaṃ pavisitvā. **Navepi bhikkhū āsanena paṭibāhatī** attano pattāsane anisīditvā pure vā pacchā vā pavisanto āsanena paṭibāhati nāma.

Anāpucchampi kaṭṭhaṃ pakkhipatī anāpucchitvā anapaloketvā aggimhi dāruṃ khipati. **Dvāraṃ pidahatī** jantāghare pidahati.

1. Korañjakakoti vā (Sī), korajakoti vā (Syā)

2. Chinnapatiṭṭhaṃ (Syā)

Otaratīti udakatittham pavisati. **Nhāyatī**ti sarīram sineheti. **Uttaratī**ti udakatitthato tīram uggacchati.

Vokkammāpīti atikkamitvāpi. **Ovarakānī**ti gabbhe patiṭṭhitasayanagharāni¹.

Gūlhānīti paṭicchannāni. **Paṭicchannānī**ti aññehi paṭicchāditāni.

Anajjhīṭṭho vāti therehi “dhammam bhaṇāhī”ti anāṇatto anāyācīto ca.

Pāpadhammoti lāmakadhammo. **Asucisaṅkasarasamācāro**ti aññehi “ayaṃ dussīlo”ti saṅkāya saritabbo ācāro saṃyogo etassāti asucisaṅkasarasamācāro. Saṅkassarasamācāroti sakāram saṃyogaṃ katvāpi paṭhanti. **Paṭicchannakammantoti** paṭicchāditakāyavacīkammanto. **Assamaṇoti** na samaṇo. **Samaṇapaṭiñṇoti** “aham samaṇo”ti paṭijānanto. **Abrahmacārī**ti seṭṭhacariyā virahito. **Brahmacāripaṭiñṇoti** vuttapaṭipakkho. **Antopūṭi**ti abbhantare kusaladhammavirahitattā antopūtibhāvamāpanno. **Avassutoti** rāgena tinto. **Kasambujātoti** saṅkārasabhāvo. **Ācāragocarasampannoti** ettha bhikkhu sagāravo sappatisso hirottappasampanno sunivattho supāruto pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokitena vilokitena samīñjitena pasāritena okkhittacakkhu iriyāpathasampanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyamanuyutto satisampajāññena samannāgato appiccho santuṭṭho āraddhavīriyo ābhisamācārikesu sakkaccakārī garucittikārabahulo viharati, ayaṃ vuccati ācāro. Evaṃ tāva ācāro veditabbo.

Gocaro pana tividho upanissayagocaro ārakkhagocaro upanibandhagocaroti. Tattha katamo **upanissayagocaro**? Dasakathāvattugunaṣasamannāgato kalyāṇamitto, yaṃ nissāya assutaṃ suṇāti, sutam pariyodāpeti, kaṅkham vitarati, diṭṭhiṃ ujum karoti, cittaṃ pasādeti, yassa vā pana anusikkhamāno saddhāya vaḍḍhati, sīlena, sutena, cāgena, paññāya vaḍḍhati. Ayaṃ vuccati upanissayagocaro.

1. Gabbhapaṭimaṇḍitasayanagharāni (Syā)

Katamo **ārakkhagocaro**? Idha bhikkhu antaragharaṃ pavittṭho vīthim paṭipanno okkhittacakkhu yugamattadassāvī susaṃvuto gacchati, na hatthim olokento, na assaṃ, na rathaṃ, na pattim, na itthim, na purisaṃ olokento, na uddhaṃ ullokento, na adho olokento, na disāvidisaṃ pekkhamāno gacchati. Ayaṃ vuccati ārakkhagocaro.

Katamo **upanibandhagocaro**? Cattāro satipaṭṭhānā yattha cittaṃ upanibandhati. Vuttañhettaṃ Bhagavatā “ko ca bhikkhave bhikkhuno gocaro sako pettiko visayo? Yaddidaṃ cattāro satipaṭṭhānā”¹ti, ayaṃ vuccati upanibandhagocaroti. Iti iminā ca ācārena iminā ca gocarena upeto -pa-samannāgato. Tenapi vuccati ācāragocarasampannoti.

Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvīti aṇupamāṇesu asaṇicca āpannasekhiya-akusalacittuppadādibhedesu vajjesu bhayadassanasīlo. **Samādāya sikkhati sikkhāpadesū**ti yaṃkiñci sikkhāpadesu sikkhitabbaṃ, taṃ sabbaṃ sammā ādāya sikkhati. Ettha ca “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto”ti ettāvatā ca puggalādhiṭṭhānāya desanāya pātimokkhasaṃvarasīlaṃ dassitaṃ. “Ācāragocarasampanno”ti-ādi pana sabbaṃ yathāpaṭipannassa taṃ sīlaṃ sampajjati, taṃ paṭipattiṃ dassetuṃ vuttanti veditabbaṃ.

88. **Sātiyesu anassāvī**ti sātavattḥusu kāmaguṇesu taṇhāsanthavavirahito. **Sanḥoti** saṇhehi kāyakammādīhi samannāgato. **Paṭibhānavāti** pariyattiparipucchādhigamapaṭibhānehi samannāgato. **Na saddhoti** sāmān adhigatadhammaṃ na kassaci saddahati. **Na virajjatī**ti khayā rāgassa virattattā idāni na virajjati.

Yesaṃ esāti yesaṃ puggalānaṃ sātavattḥusu kāmaguṇesu icchā taṇhā. **Appahīnāti** santhavasampayuttā taṇhā arahattamaggena appahīnā. **Tesaṃ cakkhuto rūpataṇhā savatī**ti etesaṃ cakkhudvārato pavattajavanavīthisampayuttā rūpārammaṇā taṇhā uppajjati. **Āsavatī**ti okāsato yāva bhavaggā dhammato yāva gotrabhū savati. **Sandatī**ti nadīsotaṃ viya adhomukhaṃ sandati. **Pavattatī**ti punappunaṃ

1. Sam 3. 128 piṭṭhe.

uppattivāsena pavattati. Sesadvāresupi eśeva nayo. Sukkapakkhe vuttavipariyāyena taṇhā arahattamaggena suppahīnā. Tesam cakkhuto rūpatañhā na savati.

Sanhena kāyakammena samannāgatoti aphaṛusena mudunā kāyakammena samaṅgībhūto ekībhūto. **Vacīkammā**dīsupi eśeva nayo. **Sanhehi satipaṭṭhānehī**ti-ādīsu satipaṭṭhānādayo lokiyalokuttaramissakā. Pariyāpuṇana-atthādiparipucchālokiyalokuttaradhammādhigamavasena sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamattā tisso paṭibhānappabhedasaṅkhātā paññā yassa atthi, so **paṭibhānavā**. **Tassa pariyattim nissāya paṭibhāyatī**ti tassa puggalassa pariyāpuṇanam allīyivā ñāṇam jāyati ñāṇam abhimukham hoti. **Cattāro sati paṭṭhānā**ti sattatimsa bodhipakkhiyadhammā lokiyalokuttaramissakavasena vuttā. Maggaphalāni nibbattitalokuttaravasena. Catasso paṭisambhidāyo cha ca abhiññāyo vimokkhanthikavasena vuttāti ñātabbā.

Tattha **catasso paṭisambhidāyoti** cattāro ñāṇappabhedāti attho. Iddhividhādi-āsavakkhayapariyosānāni adhikāni cha ñāṇāni. **Tassāti** parassa¹, attho paṭibhāyatīti sambandho. **Atthoti** saṅkhepato hetuphalam. Tañhi yasmā hetu-anusārena arīyati adhigamīyati pāpuṇīyati, tasmā atthoti vuccati. Pabhedato pana yaṁkiñci paccayuppannam nibbānam bhāsitattho vipāko kiriyāti ime pañca dhammā atthoti veditabbā, tam attham paccavekkhantassa so attho pabhedato ñāto pākaṭo hoti. **Dhammoti** saṅkhepato paccayo. So hi yasmā tam tam vidahati pavatteti ceva pāpeti ca, tasmā dhammoti vuccati. Pabhedato pana yo koci phalanibbattako hetu ariyamaggo bhāsitaṁ kusalaṁ akusalanti ime pañca dhammā dhammoti veditabbā, tam dhammam paccavekkhantassa so dhammo pabhedato ñāto pākaṭo hoti, tasmim atthe ca dhamme ca yā sabhāvanirutti abyabhicārī vohāro, tassa abhilāpe bhāsane udīraṇe tam lapitaṁ bhāsitaṁ udīritaṁ sabhāvaniruttisaddam ārammaṇam katvā paccavekkhantassa sā nirutti ñātā pākaṭā hoti.

1. Tassāti padassa (Sī)

Ettha **atthe ñāte attho paṭibhāyatī**ti idāni tassa saddaṃ āharitvā vuttappabhede atthe pākaṭibhūte vuttappabhedo attho tassa puggalassa paṭibhāyati ñāṇābhimukho hoti. **Dhamme ñāte dhammo paṭibhāyatī**ti vuttappabhede dhamme pākaṭibhūte vuttappabhedo dhammo paṭibhāyati. **Niruttiyā ñātāya nirutti paṭibhāyatī**ti vuttappabhedāya niruttiyā pākaṭāya vuttappabhedā nirutti paṭibhāyati. **Imesu tīsu ñāṇesu ñāṇanti** atthadhammaniruttīsu imesu tīsu sabbatthakañāṇamārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa tesu tīsu ñāṇesu pabhedagataṃ ñāṇaṃ, yathāvuttesu vā tesu tīsu ñāṇesu gocarakiccādivasena vitthāragataṃ¹ ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā. **Imāya paṭibhānapaṭisambhidāyāti** imāya vuttappakārāya yathāvuttavitthārapaññāya upeto hoti. **So vuccati paṭibhānavāti** nigamento āha. **Yassa pariyatti natthīti** pariyatti nāma Buddhavacanaṃ. Tañhi uggaṇhantassa paṭisambhidā visadā honti. Yassa puggalassa evarūpā pariyatti natthi. **Paripucchā natthīti** paripucchā nāma Pāli-aṭṭhakathādīsu gaṇṭhipada-atthapadavinicchaya-kathā. Uggaṇhitapāli-ādīsu hi atthaṃ kathentassa paṭisambhidā visadā honti. **Adhigamo natthīti** adhigamo nāma arahattappatti. Arahattaṃ hi pattassa paṭisambhidā visadā honti. Yassa vuttappakārā tividhā sampatti natthi. **Kim tassa paṭibhāyissatīti** kena kāraṇena tassa puggalassa pabhedagataṃ ñāṇaṃ upaṭṭhahissati.

Sāmanti sayameva. **Sayaṃ abhiññātanti** sayameva tena ñāṇena avagamitaṃ. **Attapaccakkhaṃ dhammanti** attanā paṭivijjhitaṃ paccavekkhitaṃ dhammaṃ. **Na kassaci saddahatīti** attapaccakkhatāya paresaṃ na saddahati, saddhāya na gacchati. **Avijjāpaccayā saṅkhārāti-**ādikaṃ dvādasapadikapaccayākāradassanavasena vuttaṃ. **Avijjānirodhāti-**ādayo saṃsāranivattim sandhāya vuttā. **Idaṃ dukkhanti-**ādi saccadassanavasena. **Ime āsavāti-**ādayo aparena pariyāyena kilesavasena paccayadassanavasena. **Ime dhammā abhiññeyyāti-**ādayo abhiññeyyapariññeyyapahātabbābhāvetabbasacchikātabbadhammānaṃ dassanavasena. **Channaṃ phassāyatanānanti-**ādayo phassāyatanānaṃ uppattiñca atthaṅgamañca assādañca uppaddavañca nissaraṇaṃ dassanavasena. **Pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ** pañcavīsatividhena udayaṃ vāyaṃ, tesu

1. Vitthārato (Ka)

chandarāgavasena assādañca, tesam vipariṇāmaṃ ādīnavañca, nissaraṇasaṅkhātāṃ nibbānañca. **Catunnaṃ mahābhūtānaṃ** avijjādisamudayañca, avijjādinirodhe atthaṅgamañca evamādidassanavasena vuttā. Ete dhammā tattha tattha vuttanayena veditabbā.

Amatogadhanti natthi etassa maraṇasaṅkhātāṃ matanti amataṃ. Kilesavisapaṭipakkhattā agadantipi amataṃ. Tasmim̐ ninnatāya **amatogadham̐**. **Amataparāyananti**¹ vuttappakāraṃ amataṃ param̐ ayanam̐ gati patitṭhā assāti amataparāyanam̐. **Amatapariyosānanti** tam̐ amataṃ saṃsārassa niṭṭhābhūtattā pariyosānamassāti amatapariyosānam̐.

89. **Lābhakamyā na sikkhatī** lābhapatthanāya suttantādīni na sikkhati. **Aviruddho ca taṇhāya, rasesu nānugijjhatī** virodhābhāvena ca aviruddho hutvā taṇhāya mūlarasādīsu gedham̐ nāpajjati.

Kena nu khoti lābhapatthanāya kāraṇacintane pihassa pariyesane nipāto. **Lābhābhiniḃbattiyāti** catunnaṃ paccayānaṃ visesena uppattiyā. **Lābham̐ paripācentoti** paccaye paripācayanto.

Attadamatthāyāti vipassanāsampayuttāya paññāya attano damanatthāya. **Attasamatthāyāti** samādhisampayuttāya paññāya attano samādhānatthāya. **Attapariniḃbāpanatthāyāti** duvidhenāpi ñāṇena attano anupādāpariniḃbānatthāya. Vuttañhetam̐ “anupādāpariniḃbānattham̐ kho āvuso Bhagavati brahmacariyam̐ vussatī”ti². **Appicchaññeva nissāyāti** ettha paccaya-appiccho adhigama-appiccho pariyatti-appiccho dhutaṅga-appicchoti cattāro appicchā, tesam̐ nānattaṃ heṭṭhā vitthāritam̐ eva, tam̐ appiccham̐ allīyitvā. **Santutṭhiññevāti** catūsu paccayesu ca tividham̐ santosam̐ allīyitvā, etesam̐ vibhāgo heṭṭhā vitthāritoyeva. **Sallekhaññevāti** kilesasallekhanam̐. **Idamatthitaññevāti** imehi kusaladhammehi atthi idamatthi, tassa bhāvo idamatthitā, tam̐ idamatthitam̐yeva nissāya allīyitvā.

Rasoti niddesassa uddesapadam̐. **Mūlarasoti** yaṃkiñci mūlam̐ paṭiccaniḃbattaraso. **Khandharasādīsupi** eseṇa nayo. **Ambilanti** takkambilādi.

1. Amataparāyaṇanti (Sī)

2. Ma 1. 204 piṭṭhe.

Madhuranti ekantato gosappi-ādi. Madhu pana kasāvayuttaṃ ciranikkhittaṃ kasāvaṃ hoti, phāṇitaṃ khāriyuttaṃ ciranikkhittaṃ khāriyaṃ hoti. Sappi pana ciranikkhittaṃ vaṇṇagandhe jahantampi rasaṃ na jahatīti tadeva ekantamadhuraṃ. **Tittakanti** nimbapaṇṇādi. **Kaṭukanti** siṅgiveramaricādi. **Loṇikanti** sāmuddikaloṇādi. **Khārikanti** vātiṅgaṇakaḷirādi¹. **Lambikanti**² padarāmalaka kapiṭṭha sālavādi. **Kasāvanti** haritakādi. Ime sabbepi rasā vatthuvaseṇa vuttā. Taṃtaṃvatthuko panettha raso ca ambilādīni nāmehi vuttoti veditabbo. **Sādūti** iṭṭharaso. **Asādūti** aniṭṭharaso. Iminā padadvayena sabbopi raso pariyādinno. **Sītanti** sītaraso. **Uṇhanti** uṇharaso. Evamayam³ mūlarasādinā bhedenā bhinnopi raso lakkhaṇādīhi abhinnoyeva. Sabbopi hesa jivhāpaṭiḥananalakkhaṇo, jivhāviññāṇassa visayabhāvaraso, tasseva gocarapaccupaṭṭhāno. **Te jivhaggena rasaggānīti** ete samaṇabrāhmaṇā pasāda jivhaggena uttamarasāni. **Pariyesantīti** gavesamānā. **Āhiṇḍantīti** tattha tattha vicaranti. **Te ambilaṃ labhitvā anambilaṃ pariyesantīti** takkādi-ambilaṃ laddhā anambilaṃ gavesanti. Evaṃ sabbaṃ parivattetvā parivattetvā yojitaṃ.

Paṭisaṅkhā yoniso āhāraṃ āhāretīti paṭisaṅkhānapaññāya⁴ jānitvā upāyena āhāraṃ āhāreti. Idāni upāyaṃ dassetuṃ “**neva davāyā**”ti-ādi vuttaṃ.

Tattha **neva davāyāti** davatthāya na āhāreti. Tattha naṭalaṅghakādayo davatthāya āhārenti nāma. Yaṇhi bhojanaṃ bhuttassa naccagītakabbasilokasaṅkhāto davo atirekatarena paṭibhāti, taṃ bhojanaṃ adhammena visamena pariyesitvā te āhārenti. Ayaṃ pana bhikkhu na evamāhāreti.

Na madāyāti mānamadapurisamadānaṃ vaḍḍhanatthāya na āhāreti. Tattha rājarājamahāmattā madatthāya āhārenti nāma. Te hi attano mānamadapurisamadānaṃ vaḍḍhanatthāya piṇḍarasabhojanādīni paṇītabhojanāni bhuñjanti. Ayaṃ pana bhikkhu evaṃ nāhāreti.

1. Vātiṅganakampillakādi (Sī)

3. Evamassa (Ka)

2. Lāpilaṇṭhi pīlava kapiṭṭha sālavādi (Sī)

4. Paṭisaṅkhāya paññāya (Ka)

Na maṇḍanāyāti sarīramaṇḍanatthāya na āhāreti. Tattha rūpūpajīvinīyo mātuḡāmā antepurikādayo ca sappiphāṇitādīni pivanti, siniddhamudumaddavabhojanam āhārenti. Evaṃ no aṅgalatṭhi¹ susaṇṭhitā bhavissati, sarīre chavivaṇṇo pasanno bhavissatīti. Ayaṃ pana bhikkhu evaṃ na āhāreti.

Na vibhūsanāyāti sarīre maṃsavibhūsanatthāya na āhāreti. Tattha nibbuddhamallamuṭṭhikamallaceṭakādayo susiniddhehi macchamaṃsādīhi sarīram pīṇenti “evaṃ no maṃsam ussadam bhavissati pahārasahanatthāyā”ti. Ayaṃ pana bhikkhu evaṃ sarīre maṃsavibhūsanatthāya na āhāreti.

Yāvadevāti āhārāharaṇapayojanassa paricchadanīyamadassanam.

Imassa kāyassa ṭṭhiyāti imassa catumahābhūtikassa karajakāyassa ṭṭhanatthāya āhāreti, idamassa āhārāharaṇe payojananti attho. **Yāpanāyāti** jīvitindriyayāpanatthāya āhāreti. **Vihimsūparatīyāti** vihimśā nāma abhuttapaccayā uppajjanakakhuḍḍā², tassā uparatīyā vūpasamanatthāya āhāreti. **Brahmacariyānuggahāyāti** brahmacariyam nāma tisso sikkhā sakalasāsanam, tassa anuggaṇhatthāya āhāreti.

Itīti upāyanidassanam, iminā upāyenāti attho. **Purāṇaṇca vedanam paṭihanikhāmīti** purāṇavedanam nāma abhuttapaccayā uppajjanakavedanā, tam paṭihanissāmīti āhāreti. **Navāṇca vedanam na uppādessāmīti** navavedanā nāma atibhuttapaccayena uppajjanakavedanā, na tam uppādessāmīti āhāreti. Atha vā navavedanā nāma bhuttapaccayā na uppajjanakavedanā³, tassā anuppannāya anuppajjanatthameva āhāreti.

Yātrā ca me bhavissatīti yāpanā ca me bhavissati. **Anavajjatā cāti** ettha atthi sāvajjam, atthi anavajjam. Tattha adhammikapariyesanā adhammikapaṭiggahaṇam adhammena paribhogoti idam sāvajjam nāma. Dhammena pana pariyesitvā dhammena paṭiggahetvā paccavekkhitvā paribhuñjanam anavajjam nāma. Ekacco anavajjeyeva⁴ sāvajjam karoti, “laddham me”ti katvā

1. Aṅgulaṭṭhi (Syā) aṅgasandhi (Ka)

2. Khudā (Sī)

3. Bhuttapaccayena uppajjanakavedanā (Sī, Ka)

4. Anavajjamyeva (Sī, Ka)

pamāṇātikkaṇṭaṃ, taṃ jīrāpetuṃ asakkonto uddhamviraṇa-
 adhovirecanādīhi kilamati, sakalavihāre bhikkhū tassa
 sarīrapaṭijaggaṇabhesajjapariyesanādīsu ussukkaṃ āpajjanti, “kiṃ idan”ti
 vutte “asukassa nāma udaraṃ uddhumātan”ti-ādiṃ vadanti. “Esa
 niccakālampi evaṃ pakatikoyeva, attano kucchippamāṇaṃ nāma na jānātī”ti
 nindanti garahanti. Ayaṃ anavajjeyeva sāvajjaṃ karoti nāma. Evaṃ akatvā
 “anavajjatā ca me bhavissatī”ti āhāreti.

Phāsuvihāro cāti etthāpi atthi phāsuvihāro, atthi na phāsuvihāro. Tattha
 āharahatthako alaṃsāṭako tatravaṭṭako kākamāsako bhuttavamitakoti
 imesaṃ pañcannaṃ brāhmaṇānaṃ bhojanaṃ na phāsuvihāro nāma. Etesu hi
āharahatthako nāma bahuṃ bhuñjitvā attano dhammatāya uṭṭhātuṃ
 asakkonto “āhara hatthan”ti vadati. **Alaṃsāṭako** nāma
 accuddhumātakucchitāya uṭṭhitopi sāṭakaṃ nivāsetuṃ na sakkoti.
Tatravaṭṭako nāma uṭṭhātuṃ asakkonto tatveva parivaṭṭati. **Kākamāsako**
 nāma yathā kākehi āmasituṃ sakkoti, evaṃ yāva mukhadvārā āhāreti.
Bhuttavamitako nāma mukhena sandhāretuṃ asakkonto tattheva vamaṇti.
 Evaṃ akatvā “phāsuvihāro ca me bhavissatī”ti āhāreti. Phāsuvihāro nāma
 catūhi pañcahi ālopehi ūnūdaratā. Ettakaṃ hi bhuñjitvā pāṇīyaṃ pivato
 cattāro iriyāpathā sukhena pavattanti. Tasmā Dhammasenāpati evamāha—

“Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṃ pive.

Alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno”ti¹.

Imasmim̐ pana ṭhāne aṅgaṇi samodhānetabbāni. Neva davāyāti hi ekaṃ
 aṅgaṃ, na madāyāti ekaṃ, na maṇḍanāyāti ekaṃ, na vibhūsanāyāti ekaṃ,
 yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā yāpanāyāti ekaṃ, vihimsūparatiyā
 brahmacariyānuggahāyāti ekaṃ, iti purāṇaṇca vedanaṃ paṭihaṅkhāmi
 navaṇca vedanaṃ na uppādessāmīti ekaṃ, yātrā ca me bhavissatīti ekaṃ
 aṅgaṃ, anavajjatā ca phāsuvihāro cāti ayamettha bhojanānisaṃso.

1. Khu 2. 343; Khu 11. 392 piṭṭhesu.

Mahāśivatto panāha “heṭṭhā cattāri aṅgāni paṭikkhepo nāma, upari pana aṭṭhaṅgāni samodhānetabbānī”ti. Tattha yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyāti ekaṃ aṅgaṃ, yāpanāyāti ekaṃ, vihiṃsūparatiyāti ekaṃ, brahmacariyānuggahāyāti ekaṃ, iti purāṇaṅca vedanaṃ paṭihaṅkhāmīti ekaṃ, navaṅca vedanaṃ na uppādessāmīti ekaṃ, yātrā ca me bhavissatīti ekaṃ, anavajjatā cāti ekaṃ, phāsuvihāro pana bhojanānisamsoti. Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ āhāraṃ āhāreti.

90. Upekkhakoti chaḷaṅgupekkhāya samannāgato. **Satoti** kāyānupassanādisatiyutto.

Upekkhakoti chaḷaṅgupekkhāya samannāgatoti ettha chaḷaṅgupekkhādhammo nāma koti? Nāṇādayo. “Nāṇa”ti vutte kiriyato cattāri nāṇasampayuttāni labbhanti, “satatavihāro”ti¹ vutte aṭṭha mahācittāni labbhanti, “rajjanadussanaṃ natthī”ti vutte dasa cittāni labbhanti. Somanassaṃ āsevanavasena labbhati. **Cakkhunā rūpaṃ disvāti** kāraṇavasena cakkhūti laddhavohārena rūpadassanasamatthena cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvā. Porāṇa panāhu—cakkhu rūpaṃ na passati acittakattā, cittampi na passati acakkhukattā. Dvārārammaṇasaṅghaṭṭanena pana pasādavatthukena cittaṇa passati. Īdisesu pana ṭhānesu “dhanunā vijjhatī”ti-ādīsu viya sasambhārakathā nāma hoti. Tasmā cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvāti ayamevettha attho.

Neva sumano hotīti lobhuppattivaseṇa chandarāguppattivaseṇa somanasso na hoti. **Na dummanoti** paṭighuppattivaseṇa duṭṭhacitto na hoti. **Upekkhakoti** upapattito ikkhako hoti, apakkhapatito hutvā iriyāpathaṃ pavatteti. **Sato sampajānoti** satimā nāṇasampanno. **Manāpaṃ nābhigijjhatīti** manavaḍḍhanakaṃ iṭṭhārammaṇaṃ nābhigijjhati na pattheti. **Nābhihaṃsatīti** na tussati. **Na rāgaṃ janetīti** tattha tattha rañjanaṃ na uppādeti. **Tassa ṭhitova kāyo hotīti** tassa khīṇāsavassa cakkhādikāyo kampārahitattā ṭhito niccalo hoti. **Amanāpanti**

1. Santavihāroṭi (Sī)

aniṭṭhārammaṇaṃ. **Na maṅku hotīti** domanassito na hoti. **Appatiṭṭhitacittoti** kodhavasena ṭhitamano na hoti. **Alīnamanasoti** alīnacitto.

Abyāpannacetasoti byāpādarahitacitto.

Rajanīye na rajjatīti rajanīyasmiṃ vatthusmiṃ na rāgaṃ uppādeti.
Dussanīye na dussatīti dosuppāde vatthusmiṃ na dosaṃ uppādeti.
Mohanīye na muyhatīti mohanīyasmiṃ vatthusmiṃ na moham uppādeti.
Kopanīye na kuppattīti kodhanīyasmiṃ vatthusmiṃ na calati. **Madanīye na majjatīti** madanīyasmiṃ vatthusmiṃ na saṃsīdati. **Kilesanīye na kilissatīti** upatapanīyasmiṃ vatthusmiṃ na upatappati. **Diṭṭhe diṭṭhamattoti** rūpārammaṇe cakkhuviññāṇena diṭṭhe diṭṭhamatto. **Sute sutamattoti** saddāyatane sotaviññāṇena sute sutamatto. **Mute mutamattoti** ghānājivhākāyaviññāṇena pāpuṇitvā gahite gahitamatto. **Viññāte viññātamattoti** manoviññāṇena ñāte ñātamatto. **Diṭṭhe na limpatīti** cakkhuviññāṇana diṭṭhe rūpārammaṇe taṇhādiṭṭhilepena na limpati. **Diṭṭhe anūpayoti** rūpārammaṇe nittaṇho hoti. **Anapāyoti** apaduṭṭhacitto.

Samvījjatīti labbhati. **Passatīti** oloketi. **Chandarāgoti** sineho.
Rūpārāmaṇti rūpaṃ āramam assāti rūpārāmaṃ. Rūpe ratanti **rūparataṃ**.
Rūpe santuṭṭhīti **rūpasammuditaṃ**.

Dantaṃ nayanti samitinti uyyānakīlāmaṇḍalādīsu mahājanamajjham gacchantā dantameva goṇajātīm vā assajātīm vā yāne yojetvā nayanti. **Rājati** tathārūpāneva ṭhānāni gacchanto rājāpi dantameva abhiruhati. **Manussesūti** manussesupi catūhi ariyamaggehi danto nibbisevanova seṭṭho. **Yo'ti vākyanti** yo evarūpaṃ atikkamavacanam punappunam vuccamānampi titikkhati na paṭipphandati¹ na vihaññati, evarūpo danto seṭṭhoti attho.

Assatarāti vaḷavāya gadrabhena jātā. **Ājānīyāti** yaṃ assadammasārathi kāraṇam kāreti, tassa khippam jānanasamatthā. **Sindhavāti** sindhavaraṭṭhe jātā assā. **Mahānāgāti** kuñjarasaṅkhātā mahāhatthino.

1. Na paṭippharati (Sī, Syā)

Attadantoti ete assatarā vā ājānīyā vā sindhavā vā kuñjarā vā varā dantā, na adantā¹. Yo pana catumaggasaṅkhātena attadantena dantatāya attadanto nibbisevano, ayaṃ tatopi varaṃ, sabbehipi etehi uttaritaroti attho.

Na hi etehi yānehīti yāni etāni hatthiyānādiyānāni, na hi etehi yānehi koci puggalo supinantenapi agatapubbattā “**agatan**”ti saṅkhātāṃ nibbānadisaṃ, taṃ ṭhānaṃ gaccheyya. Yathā pubbabhāge indriyadāmena **dantena** aparabhāge ariyamaggabhāvanāya **sudantena danto** nibbisevano sappañño puggalo taṃ agatapubbaṃ disaṃ gacchati, dantabhūmiṃ pāpuṇāti. Tasmā attadamanameva varanti attho.

Vidhāsu na vikampantīti seyyassa seyyohamasmīti-ādīsu mānavidhāsu na calanti nappavedhanti². **Vippamuttā punabbhavāti** punabbhavapaṭisandhiyā punappunaṃ uppattito suṭṭhu muttā muñcitvā ṭhitā. **Dantabhūmimanuppattāti** ekantadamaṇaṃ arahattaphalabhūmiṃ pāpuṇitvā ṭhitā. **Te loke vijitāvinoti** te arahanto sattaloke vijitavijayā vijitavanto nāma honti.

Yasmā ca bhāvitindriyo nibbhayo nibbikāro danto hoti, tasmā tamatthaṃ dassento “**yassindriyāni**”ti gāthamāha. Tassattho—**yassa** cakkhādāni **chalindriyāni** gocarabhāvanāya aniccāditilakkaṇaṃ āropetvā vāsanābhāvanāya satisampajaññagandhaṃ³ gāhāpetvā **bhāvitāni**, tāni ca kho **ajjhata**gocarabhāvanāya, evaṃ pana **bahiddhā ca sabbaloketi** yattha yattha indriyānaṃ vekallatā vekallato vā sambhavo, tattha nābhijjhādivasena **bhāvitāni**ti evaṃ **nibbijjha** ñatvā paṭivijjhitvā **imaṃ paraṇca lokam** sakasantatikhandhalokaṃ parasantatikhandhalokaṇca dantamaraṇaṃ maritukāmo **kālaṃ kaṅkhati**, jīvitakkhayakālaṃ āgāmeti patimāneti, na bhāyati maraṇassa. Yathāha—

“Maraṇe me bhayaṃ natthi, nikanti natthi jīvite⁴.

Nābhikaṅkhāmi maraṇaṃ, nābhikaṅkhāmi jīvitaṃ.

Kālaṇca patimānemi, nibbisaṃ bhatako yathā”ti⁵.

1. Dantāvaratarā attadantā (Dhammapada-Ṭṭha 2. 309 piṭṭhe passitabbaṃ)

2. Vedhenti (Ka)

3. Gabbhaṃ (Ka)

4. Khu 2. 224 piṭṭhe Theragāthāyaṃ.

5. Khu 2. 307, 314, 345; Khu 11. 45 piṭṭhādīsu thokaṃ visadisaṃ.

Bhāvito sa dantoti evaṃ bhāvitindriyo so danto.

91. **Nissayathāti**¹ taṇhādiṭṭhinissayā. **Ñatvā dhammanti** aniccādihi ākārehi dhammā jānitvā. **Anissitoti** evaṃ tehi nissayehi anissito. Tena aññatra dhammaññā nitthi nissayānaṃ abhāvoti dīpeti. **Bhavāya vibhavāya vāti** sassatāya ucchedāya vā. Imissā gāthāya niddeso uttāno.

92. **Taṃ brūmi upasantoti** taṃ evarūpaṃ ekekagāthāya vuttaṃ upasantoti kathemi. **Atarī so visattikanti** so imaṃ visatādibhāvena visattikāsaṅkhātāṃ mahātaṇhaṃ atari.

Attano diṭṭhiyā rāgo abhijjhākāyaganthoti sayāṃ gahitadiṭṭhiyā rañjanasaṅkhāto rāgo abhijjhākāyagantho. **Paravādesu āghāto appaccayoti** paresaṃ vādapaṭivādesu kopo ca atuṭṭhākāro ca byāpādo kāyagantho. **Attano sīlaṃ vā vataṃ vāti** sayāṃ gahitamethunaviratisaṅkhātāṃ sīlaṃ vā govatādivataṃ vā. **Sīlabbatāṃ vāti** tadubhayaṃ vā. **Parāmāsoti**² iminā suddhīti-ādivasena parato āmasati. **Attano diṭṭhi idaṃsaccābhiniveso kāyaganthoti** sayāṃ gahitadiṭṭhiṃ “idameva saccaṃ moghamaññaṃ”³ ti³ ayoniso abhiniveso idaṃsaccābhiniveso kāyagantho. **Ganthā tassa na vijjantīti** tassa khīṇāsavassa dve diṭṭhiganthā sotāpattimaggena na santi. Byāpādo kāyagantho anāgāmimaggena. Abhijjhākāyagantho arahattamaggena.

93. Idāni tameva upasantaṃ pasamsanto āha “**na tassa puttā**”^{ti} evamādi. Tattha puttā atrajādayo cattāro. Ettha ca puttapariggahādayo puttādināmena vuttāti veditabbā. Te hissa na vijjanti, tesaṃ vā abhāvena puttādayo na vijjantīti. **Attāti** “attā atthī”^{ti} gahitā sassatadiṭṭhi natthi. **Nirattāti** “ucchiṇṇatī”^{ti} gahitā ucchedadiṭṭhi.

1. Nissayanāti (Ka)

2. Parāmasatīti (Sī, Syā)

3. Khu 1. 158; Ma 3. 22, 253 piṭṭhādīsu.

Natthīti gahetabbaṃ natthi. **Muñcitabbaṃ natthīti** mocetabbaṃ natthi.
Yassa natthi gahitanti yassa puggalassa taṇhādiṭṭhivasena gahitaṃ na vijjati.
Tassa natthi muñcitabbanti tassa puggalassa muñcitabbaṃ na vijjati.
Gāhamuñcanasamatikkantoti gahaṇaṃca mocanaṃca vītivatto.
Vuddhiparihānivītivattoti vuḍḍhiṃca hāniṃca atikkanto.

94. **Yena naṃ vajjuṃ puthujjanā, atho samaṇabrāhmaṇā**ti yena taṃ
 rāgādinā vajjena puthujjanā sabbepi devamanussā itova bahiddhā
 samaṇabrāhmaṇā ca rattoti vā duṭṭhoti vā vadeyyuṃ. **Taṃ tassa**
apurakkhatanti taṃ rāgādivajjaṃ tassa arahato apurakkhataṃ. **Tasmā**
vādesu ne’jatīti taṃkāraṇā nindāvacanesu na kampati.

Ne’jatīti niddesassa uddesapadaṃ. **Na iñjatīti** calanaṃ na karoti. **Na**
calatīti na tattha namati. **Na vedhatīti** kampetuṃ asakkuṇeyyatāya na
 phandati. **Nappavedhatīti** na kampati. **Na sampavedhatīti** na parivattati.

95. **Na ussesu vadateti** visiṭṭhesu attānaṃ antokatvā “ahaṃ visiṭṭho”ti
 atimānavasena na vadati. Esa nayo itaresu dvīsu. **Kappaṃ ne’ti akappiyoti**
 so evarūpo duvidhampi kappaṃ na eti. Kasmā? Yasmā akappiyo,
 pahīnakappoti vuttaṃ hoti. Imissāpi gāthāya niddeso uttānova.

96. **Sakanti** mayhanti pariggahitaṃ. **Asatā ca na socatīti** avijjamānādina
 asatā ca na socati. **Dhammesu ca na gacchatīti** sabbadhammesu
 chandādivasena na gacchati. **Sa ve santoti vuccatīti** so evarūpo naruttamo
 “santo”ti vuccati. Imissāpi gāthāya niddeso uttānova. Arahattanikūṭena
 desanaṃ niṭṭhāpesi. Desanāpariyosāne koṭisatasahassadevatānaṃ
 arahattappatti ahosi, sotāpannādīnaṃ gaṇanā natthīti.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddesaṭṭhakathāya

Purābhedasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Kalahavivādasuttaniddesavaṇṇanā

97. Ekādasame Kalahavivādasuttaniddese **kutopahūtā kalahā vivādāti** kalaho ca tassa pubbabhāgo vivādo cāti ime kuto jātā. **Paridevasokā sahamaccharā cāti** paridevasokā ca sahamaccharā ca kuto pahūtā. **Mānātimānā sahapesuṇā cāti** mānā ca atimānā ca pesuṇā ca kuto pahūtā. **Teti te sabbepi aṭṭha kilesadhammā. Tadiṅgha brūhīti** taṃ mayā pucchitamatthaṃ brūhi, yācāmi taṃ ahanti. Yācanattho hi **iṅghāti** nipāto.

Ekena ākārenāti ekena kāraṇena. **Aparena ākārenāti** aparena kāraṇena. **Āgārikā daṇḍapasutāti** gahapatino vihesamānā. **Pabbajitā āpattiṃ āpajjantāti** anagārikā sattasu āpattikkhandhesu aññataraṃ āpajjamānā.

Kutopahūtāti kutobhūtā. **Kutojātāti** kuto paṭiladdhabhāvā. **Kutosañjātāti** upasaggena padaṃ vaḍḍhitam. **Kutonibbattāti** kuto nibbattalakkhaṇam patthā. Upasaggena padaṃ vaḍḍhetvā “**kuto-abhinibbattā**”ti vuttam. **Kutopātubhūtāti** kutopākaṭṭhībūtā. **Kimnidānāti** ādīsu attano phalaṃ nidetīti **nidānam**. Etasmā phalaṃ samudetīti **samudayo**. Etasmā phalaṃ jāyatīti **jāti**. Etasmā phalaṃ pabhavatīti **pabhavo**. **Mūlam pucchatīti** kalahassa kāraṇam pucchatī. Kāraṇāñhi paṭiṭṭhaṭṭhena mūlam. Attano phalanipphādanatthaṃ hinoti pavattatīti **hetu**. “Handa naṃ gaṇhathā”ti dassentaṃ viya attano phalaṃ nidetīti **nidānam**. Etasmā phalaṃ sambhavatīti **sambhavo**. Pabhavati phalaṃ etasmāti **pabhavo**. Samuṭṭhāti ettha phalaṃ, etena vā samuṭṭhātīti **samuṭṭhānam**. Attano phalaṃ āharatīti **āhāro**. Apaṭikkhipitabbatṭhena attano phalaṃ ārametīti **ārammaṇam**. Etaṃ paṭicca apaṭikkhipitvā phalaṃ eti pavattatīti **paccayo**. Etasmā phalaṃ samudetīti **samudayoti** evametesam padānam vacanattho veditabbo. Taṃ sandhāya “kalahassa ca vivādassa ca mūlam pucchatī”ti-ādinā nayena desanā vuttā.

98. **Piyappahūtāti** piyavatthuto jātā. **Maccherayuttā kalahā vivādāti** iminā Kalahavivādādīnam na kevalam piyavatthumeva, macchariyampi

paccayaṃ dasseti. Kalahavivādasīsena cettha sabbepi te dhammā vuttāti veditabbā. Yathā ca etesaṃ macchariyaṃ, tathā pesuṇānaṃca vivādaṃ. Tenāha “**vivādaajātesu ca pesuṇāni**”ti. Imissā gāthāya niddeso uttānatthoyeva.

99. **Piyā su lokasmim kutonidānā, ye cāpi lobhā vicaranti loketi** “piyappahūtā kalahā”ti ye ettha vuttā, te piyā lokasmim kutonidānā, na kevalaṃca piyā, ye cāpi khattiyādayo loke vicaranti lobhahetu lobhenābhibhūtā vicaranti, tesāṃ so lobho ca kutonidānoti dve atthe ekāya pucchāya pucchati. **Kutonidānā**ti cettha kimnidānā kimhetukāti paccattavacanassa to-ādeso veditabbo, samāse cassa lopābhāvo. Atha vā **nidānā**ti jātā, uppannāti attho. Tasmā kuto jātā kuto uppannāti vuttaṃ hoti. **Āsā ca niṭṭhā cāti** āsā ca tassā āsāya samiddhi ca. **Ye samparāyāya narassa** **hontīti** ye narassa samparāyāya honti, parāyanā hontīti vuttaṃ hoti. Ekā evāyampi pucchā.

Dīpā hontīti patiṭṭhā bhavanti. **Saraṇā hontīti** dukkhanāsanā honti. **Niṭṭhā parāyanā hontīti** samiddhiparāyanā honti.

100. **Chandānidānā**ti kāmaccchandādichandanidānāni. **Ye cāpi lobhā vicarantīti** ye cāpi khattiyādayo lobhā vicaranti, tesāṃ lobhopi chandanidānoti dvepi atthe ekato vissajjeti. **Itonidānā**ti chandanidānā evāti vuttaṃ hoti. “Ito nidānā”ti hi chandaṃ sandhāyāha. Chandanidānā hi lobhādayo. “Itonidānā”ti saddasiddhi cettha “kutonidānā”ti ettha vuttanayena veditabbā. Āsāya samiddhi vuccati **niṭṭhā**ti ajjhāsayanibbattiṭṭhālabho kathīyati.

101. **Vinicchayāti** taṇhādiṭṭhivinicchayā. **Ye cāpi dhammā samaṇena vuttāti** ye ca aññepi kodhādīhi sampayuttā, tathārūpā vā akusalā dhammā Buddhasamaṇena vuttā, te **kutopahūtāti**.

Aññajātikāti aññasabhāvā. **Aññavihitakā**ti aññenākārena ñhitā.
Samitapāpenāti nibbāpitapāpena. **Bāhitapāpadhammenā**ti
 pahīnalāmakadhammena. **Bhinnakilesamūlenā**ti kilesamūlāni bhinditvā
 ñhitenā. **Sabbākusalamūlabandhanā pamuttenā**ti dvādasa-akusalabandhanāni
 mocetvā ñhitenā. **Vuttā**ti kathitā. **Pavuttā**ti pakārena kathitā.

102. **Tamūpanissāya pahoti chandoti** taṃ sukhadukkhavedanaṃ
 tadubhayavatthusañkhātāni sātāsātāni upanissāya
 saṃyogaviyogapatthanāvasena chando pahoti. Ettāvatā “chando nu
 lokasmiṃ kutonidāno”ti ayaṃ paṇho vissajjito hoti. **Rūpesu disvā vibhavaṃ**
bhavañcāti rūpesu vayaṇca uppādaṇca disvā. **Vinicchayaṃ kubbati jantu**
loketi apāyādike loka ayaṃ jantu bhogādhigamatthaṃ taṇhāvinicchayaṃ
 “attā me uppanno”ti-ādinā nayena diṭṭhivinicchayaṇca kurute. Ettāvatā
 “vinicchaya cāpi kutopahūtā”ti ayaṃ paṇho vissajjito hoti.

Sātāsātāni nissāyāti madhuraṇca amadhuraṇca upanissayaṃ katvā.
Itthāniṭṭhanti itthārammaṇaṇca aniṭṭhārammaṇaṇca.

Surāmerayamajjappamādaṭṭhānānuyoganti ettha **surā**ti piṭṭhasurā
 pūvasurā odanasurā kiṇṇapakkhittā sambhārasaṃyuttāti pañca surā.
Merayanti pupphāsavo phalāsavo madhvāsavo gulāsavo sambhārasaṃyuttoti
 pañca āsavā. Taṃ sabbampi madakaraṇavasena majjaṃ. **Pamādaṭṭhānanti**
 pamādakāraṇaṃ, yāya cetanāya taṃ majjaṃ pivati, tassetāni adhivacanaṃ.
Anuyoganti taṃ surāmerayamajjappamādaṭṭhānānuyogaṃ anu-āyogaṃ
 punappunaṃ karaṇaṃ. Yasmā ca pana taṃ anuyuttassa me uppannā ceva
 bhogā parihāyanti, anuppannā ca nuppajjanti, tasmā “me bhogā
 parikkhayaṃ khīṇabhāvaṃ gacchanti”ti jānāti. Evaṃ sabbattha.
Vikālavisikhācariyānuyoganti avelāya visikhāsu cariyānuyuttaṃ.
Samajjābhicaraṇanti naccādidassanavasena samajjābhigamaṇaṃ.
Ālasyānuyoganti kāyālasīyatāya yuttappayuttataṃ. **Apāyamukhāni na**
sevatīti bhogaṇaṃ vināsadvārāni na sevati.

Kasiyā vāti kasikammaṇa vā. **Vaṇijjāya vā**ti dhammikavaṇijjakammaṇa
 vā. **Gorakkhena vā**ti gopālakammaṇa vā. **Issatthena vā**ti

dhanusippena vā. **Rājaporisena vāti** rājasevakakammena vā. **Sippaññatarena vāti** kumbhakārādisippānaṃ aññatarena vā. **Paṭipajjatīti** payogaṃ karoti. **Cakkhusmiṃ uppanne jānātīti** sasambhāracakkhusmiṃ uppanne jānāti. “**Attā me uppanno**”ti diṭṭhiṃ gaṇhāti. **Cakkhusmiṃ antarahiteti** tasmīṃ vinaṭṭhe. **Attā me antarahitoti** “mama attā vinaṭṭho”ti diṭṭhiṃ gaṇhāti. **Vigato me attāti** vītikkanto¹ mama attā. **Sotasminti-ādīsupi** eseva nayo.

103. **Etepi dhammā dvayameva santeti** ete kodhādayo dhammā sātāsātadvaye sante eva honti uppajjanti. Ettāvataṃ tatiyapañhopi vissajjito hoti. Idāni yo evaṃ vissajjitesu etesu pañhesu kathamkathī bhaveyya, tassa kathamkathāpahānūpāyaṃ dassento āha “**kathamkathī ñāṇapathāya sikkhe**”ti, ñāṇadassanañāṇādhigamanatthaṃ tisso sikkhā sikkheyyāti vuttaṃ hoti. Kimkāraṇā? **Ñatvā pavuttā samaṇena dhammā**. Buddhasamaṇena hi ñatvā dhammā vuttā, natthi tassa dhammesu aññānaṃ, attano pana ñāṇānubhāvena te ajānanto na jāneyya, na desanādosena. Tasmā **kathamkathī ñāṇapathāya sikkhe, ñatvā pavuttā samaṇena dhammāti**.

Pakkhepabandhanena vā baddhoti nāgarikabandhena baddho. **Parikkhepabandhanena vāti** vatiparikkhepabandhanena vā. **Gāmabandhanenāti-ādīsu** tasmā tasmā ṭhānato nikkhamituṃ alabhanto gāmabandhanādihi baddho nāma hoti. **Tassa bandhanassa mokkhatthāyāti** etassa vuttappakārassa bandhanassa mocanatthaṃ.

Ñāṇampi ñāṇapathoti pure uppannaṃ ñāṇaṃ aparāparuppannassa ñāṇampi ñāṇassa sañcaraṇamaggoti ñāṇampi ñāṇapatho. **Ñāṇassa ārammaṇampi ñāṇapathoti** ñāṇassa paccayopi taṃ ālambitvā uppajjanato ñāṇapatho. **Ñāṇasahabhunopi dhammā ñāṇapathoti** ñāṇena sahuppannā avasesā cittacetasikā dhammāpi ñāṇapatho. Idāni upamāya sādheṇto “**yathā ariyamaggo ariyapatho**”ti-ādimāha.

1. Atikkanto (Sī)

Tiṇṇaṃ saṅgati phassoti cakkhurūpaviññāṇānaṃ tiṇṇannaṃ saṅgatiyā phasso jāyati. **Cakkhu ca rūpā ca rūpasminti** pasādacakkhuñca rūpārammaṇāni ca rūpabhāge rūpakoṭṭhāse katvā. **Cakkkhusamphassaṃ** **thapetvā**ti tiṇṇaṃ saṅgatiyā uppannaphassaṃ muñcitvā. **Sampayuttakā dhammā nāmasminti** avasesā

1. Nānadassanāyāti (Sī, Syā) 2. Nānanipphādanatthāya (Sī, Syā) 3. Khu 7. 212 pitthe.

vedanādayo phassena sahaajāta dhammā nāma bhāge. **Sotañca paṭiccāti-**ādīsupi eveda nayo.

Catūhākārehi rūpaṃ vibhūtaṃ hotīti catūhi kāraṇehi rūpaṃ vītivattaṃ hoti. **Ñātavibhūtenāti** pākaṭaṃ katvā vītivattena. **Tīraṇavibhūtenāti** aniccādito tīrayitvā vītivattena. **Pahānavibhūtenāti** chandarāgapahānato vītivattena. **Samatikkamavibhūtenāti** catunnaṃ arūpasamāpattīnaṃ paṭilābhavasena vītivattena.

108. **Kathaṃ sametassāti** kathaṃ paṭipannassa. **Vibhoti rūpanti** rūpaṃ vibhavati, na bhaveyya vā. **Sukhaṃ dukhañcāti** iṭṭhāniṭṭharūpameva pucchati.

Jāneyyāmāti jānissāma. **Ājāneyyāmāti** visesena jānissāma. **Vijāneyyāmāti** anekavidhena jānissāma. **Paṭivijāneyyāmāti** sammā jānissāma. **Paṭivijjheyāmāti** cittaena bujjhissāma.

109. **Na saññasaññīti** yathā sametassa vibhoti rūpaṃ, so pakatisaññāya saññīpi na hoti. **Na visaññasaññīti** visaññāyapi virūpāya saññāya visaññī na hoti ummattako vā khittacitto vā. **Nopi asaññīti** saññāvirahitopi na hoti nirodhasamāpanno vā asaññasatto vā. **Na vibhūtasaññīti** “sabbaso rūpasaññānaṃ”ti-ādinā¹ nayena samatikkantasaññīpi na hoti arūpajjhānalābhī. **Evaṃ sametassa vibhoti rūpanti** etasmim saññasaññitādibhāve aṭṭhatvā yadetaṃ vuttaṃ “so evaṃ samāhite citte -pa-ākāsānañcāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya cittaṃ abhinīharatī”ti, evaṃ sametassa arūpamaggasamaṅgino² vibhoti rūpaṃ. **Saññānidānā hi papañcasaṅkhāti** evaṃ paṭipannassāpi ca yā saññā, taṃnidānā taṇhādīṭṭhipapañcāssa appahīnāva hontīti dasseti.

Asaññīno vuccanti nirodhasamāpannāti saññāvedanā nirodhetvā nirodhasamāpannā saññābhāvena asaññīnoti kathīyanti. **Asaññasattāti** sabbena sabbāṃ saññābhāvena asaññābhāve nibbattā.

So evaṃ samāhite citteti tattha soti so bhikkhu. **Evanti** catutthajjhānakkamanidassanametaṃ, iminā kamena catutthajjhānaṃ paṭilābhītvāti

1. Abhi 2. 254 piṭṭhādīsu.

2. Arūpacittasamaṅgino (Sī, Syā)

vuttaṃ hoti. **Samāhite**ti iminā catutthajjhānasamādhinā samāhite. **Parisuddheti**-ādīsu pana upekkhāsati pārisuddhibhāvena parisuddhe. Parisuddhattāyeva **pariyodāte**, pabhassareti vuttaṃ hoti. Sukhādīnaṃ paccayānaṃ ghātena vihatarāgādi-aṅgaṇattā **anaṅgaṇe**. Anaṅgaṇattā eva ca **vigatūpakkilese**. Aṅgaṇena hi cittaṃ upakkilissati. Subhāvitattā **mudubhūte**, vasībhāvappatteti vuttaṃ hoti. Vase vattamānañhi cittaṃ mudūti vuccati. Muduttāyeva ca **kammaniye**, kammakkhame kammayoggeti vuttaṃ hoti. Mudu hi cittaṃ kammaniyaṃ hoti suddhantamiva suvaṇṇaṃ. Tadubhayampi ca subhāvitattāyeva. Yathāha “nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ bhāvitaṃ kammaniyaṃ hoti yathayidaṃ bhikkhave cittaṃ”¹.

Etesu hi parisuddhabhāvādīsu t̥hitattā **t̥hite**. T̥hitattāyeva **āneñjappatte** acale niriñjaneti vuttaṃ hoti. Mudukammaññabhāvena vā attano vase t̥hitattā **t̥hite**. Saddhādīhi pariggahitattā **āneñjappatte**. Saddhāpariggahitañhi cittaṃ assaddhiyena na iñjati, vīriyapariggahitaṃ kosajjena na iñjati, satipariggahitaṃ pamādena na iñjati, samādhipariggahitaṃ uddhaccena na iñjati, paññāpariggahitaṃ avijjāya na iñjati, obhāsagataṃ kilesandhakārena na iñjati. Imehi chahi dhammehi pariggahitaṃ āneñjappattaṃ hoti. Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ cittaṃ abhinīhārakkhamaṃ hoti ākāśānañcāyatana samāpattipaṭilābhatthāya.

Aparo nayo—catutthajjhānasamādhinā **samāhite**. Nīvaraṇadūrī bhāvena **parisuddhe**. Vitakkādisamatikkamena **pariyodāte**.

Jhānapaṭilābhapaccanikānaṃ pāpakānaṃ icchāvacarānañca abhāvena **anaṅgaṇe**. Icchāvacarānanti icchāya avacarānaṃ, icchāvasena otiñṇānaṃ pavattānaṃ nānappakārānaṃ kopa-appaccayānanti attho. Abhiññādīnaṃ cittūpakkilesānaṃ vigamena **vigatūpakkilese**. Ubhayampi cetarā Aṅgaṇasuttavattasuttānusāreṇa² veditabbaṃ. Vasippattiyā **mudubhūte**. Iddhipādabhāvūpagamanena **kammaniye**. Bhāvanāpāripūriyā pañītabhāvūpagamena **t̥hite āneñjappatte**, yathā āneñjabhāvaṃ āneñjappattaṃ hoti, evaṃ t̥hiteti attho. Evampi aṭṭhaṅgasamannāgamena cittaṃ abhinīhārakkhamaṃ hoti ākāśānañcāyatana samāpattipaṭilābhatthāya pādakaṃ padaṭṭhānabhūtaṃ.

1. Am 1. 4 piṭṭhe.

2. Ma 1. 29, 43 piṭṭhesu.

Āruppamaggasamaṅgīti arūpasamāpattiyā gamanamaggena aparihīno.
Papañcāyeva **papañcasaṅkhā**ti taṇhādipapañcāyeva papañcasaṅkhā.

110. **Ettāvata’ggam** nu **vadanti heke, yakkhassa suddhim idha paṇḍitāse**. **Udāhu aññampi vadanti ettā**ti ettāvata nu idha paṇḍitā samaṇabrāhmaṇā aggaṃ suddhim sattassa vadanti, udāhu aññampi etto arūpasamāpattito adhikañca vadantīti pucchati.

Etto arūpasamāpattitoti etasmā arūpasamāpattito.

111. **Ettāvata’ggampi vadanti heketi** eke sassatavādā samaṇabrāhmaṇā paṇḍitamānino ettāvatapi aggaṃ suddhim vadanti. **Tesaṃ paneke samayaṃ vadantī**ti tesaññeva eke ucchedavādā samayaṃ ucchedaṃ vadanti.
Anupādisese kusalāvadānāti anupādisese kusalavādā samānā.

Bhavatajjitāti bhavato bhītā. **Vibhavaṃ abhinandantī**ti ucchedaṃ paṭicca tussanti. **Te sattassa samanti** te ucchedavādinō puggalassa samaṃ anuppattiṃ vadanti. **Upasamanti** atīva samaṃ. **Vūpasamanti** santaṃ. **Nirodhanti** anuppādaṃ. **Paṭipassaddhinti** apunuppattiṃ.

112. **Ete ca ñatvā upanissitā**ti ete ca diṭṭhigatike sassatucchedadiṭṭhiyo nissitāti ñatvā. **Ñatvā Munī nissaye so vīmaṃsī**ti nissaye ca ñatvā so vīmaṃsī paṇḍito Buddhamuni. **Ñatvā vimuttoti** dukkhāniccādito dhamme ñatvā vimutto. **Bhavābhavāya na sametī**ti punappunaṃ upapattiyā na samāgacchati. **Aparāmasanti** aparāmasanto. Parāmāsaṃ nāpajjantoti attho.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddesaṭṭhakathāya

Kalahavivādasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Cūḷabyūha¹suttaniddesavaṇṇanā

Dvādasame Cūḷabyūhasuttaniddese **sakaṃ sakaṃ diṭṭhiparibbasānāti** idampi tasmimīyeva mahāsamaye “sabbepime diṭṭhigatikā ‘sādhurūpāmhā’ ti bhaṇanti, kiṃ nu kho sādhurūpāva ime attano eva diṭṭhiyā paṭiṭṭhahanti, udāhu aññampi diṭṭhiṃ gaṇhanti” ti uppannacittānaṃ ekaccānaṃ devatānaṃ tamatthaṃ pakāsetuṃ purimanayeneva Nimmitabuddhena attānaṃ pucchāpetvā vuttaṃ.

113. Tattha ādito dvepi gāthā pucchāgāthāyeva. Tāsu **sakaṃ sakaṃ diṭṭhiparibbasānāti** attano attano diṭṭhiyā vasamānā. **Viggayhanānā kusalā vadantī**ti taṃ diṭṭhiṃ balavaggāhaṃ gahe tvā “tattha kusalāmhā” ti paṭijānamānā puthu puthu vadanti, ekaṃ na vadanti. **Yo evaṃ jānāti sa vedi dhammaṃ, idaṃ paṭikkosa’ makevalīsoti** tañca diṭṭhiṃ sandhāya yo evaṃ jānāti, so dhammaṃ vediyī. Idaṃ pana paṭikkosanto hīno hotīti ca vadanti.

Nānā vadantīti nānākāraṇaṃ bhaṇanti. **Vividhaṃ vadantī**ti nānāvidhaṃ bhaṇanti. **Aññoññaṃ vadantī**ti ekaṃ avatvā aññaṃ aññaṃ gahe tvā vadanti. **Akevalī** soti yo akusalo ayaṃ. **Asamattoti** na paripūro. **Aparipuṇṇoti** na sampuṇṇo.

114. **Bāloti** hīno. **Akkusaloti** avidvā.

115. Idāni tisso vissajjanagāthā hontīti. Tā purimaḍḍhena vuttamatthaṃ pacchimaḍḍhena paṭibyūhitvā ṭhitā. Tena byūhena uttarasuttato ca appakattā idaṃ suttaṃ “Cūḷabyūhan” ti nāmaṃ labhi. Tattha paṭhamagāthāyaṃ tāva **parassa ce dhammanti** parassa diṭṭhiṃ. **Sabbevime bālā**ti evaṃ sante sabbeva ime bālā hontīti adhippāyo. Kimkāraṇā? **Sabbevime diṭṭhiparibbasānāti**.

116. **Sandiṭṭhiyā ceva na vīvadātā, saṃsuddhapaññā kusalā mutimā**ti sakāya diṭṭhiyā anavīvadātā avodātā saṃkiliṭṭhāva samānā saṃsuddhapaññā ca kusalā ca mutimanto ca te honti ce. Atha vā “sandiṭṭhiyā ce vadātā” ti² pāṭho, tassattho—sakāya pana diṭṭhiyā

1. Cūḷaviyūha (Sī, Syā)

2. Ce pana vīvadātāti (Sī)

vodātā saṃsuddhapaññā kusalā mutimanto honti ce, **na tesam kocīti** evaṃ sante tesam ekopi nihīnapañño na hoti, kimkāraṇā? **Diṭṭhī hi tesampi tathā samattā**, yathā itaresanti.

117. **Na vāhametanti** gāthāya saṅkhepattho—**yaṃ** te **mithu** dve dve janā **aññaṃaññaṃ** “bālo”ti āhu, ahaṃ **etaṃ tathiyanti** tacchanti **neva brūmi**. Kim kāraṇā? Yasmā sabbeva te **sakaṃ sakaṃ diṭṭhiṃ** “idameva **saccaṃ** moghamaññaṃ”ti **akāṃsu**, tena ca kāraṇena **paraṃ** “bālo”ti **dahanti**. Ettha ca tathiyaṃ, tathevanti¹ dvepi pāṭhā.

Tacchanti atucchaṃ. **Tathanti** aviparītaṃ, **bhūtaṃ** santaṃ. **Yāthāvanti** saṃvijjamānaṃ. **Aviparītaṃ** na visaṅketaṃ.

118. **Yamāhūti** pucchāgāthāya “**yaṃ diṭṭhisaccaṃ tathiyaṃ**”ti eke āhu.

119. **Ekaṃ hi saccanti** vissajjanagāthāya ekaṃ **saccaṃ** nirodho maggo vā. **Yasmiṃ pajā no vivade pajānanti** yamhi sacce pajānanto pajā no vivadeyyuṃ. **Sayaṃ thunantīti** attanā vadanti.

120. **Kasmā nūti** pucchāgāthāya **pavādiyāseti** vādino. **Udāhu te takkamanussarantīti** te vādino udāhu attano takkamattaṃ anugacchanti.

Takkapariyāhatanti vitakkena samantato āhataṃ. **Vīmaṃsānucaritanti** attano upaṭṭhitapaññāya vicaritaṃ. **Sayaṃ paṭibhānanti** attano paṭibhānaṃ.

121. **Na hevāti** vissajjanagāthāya **aññatra saññāya niccānīti** ṭhapetvā saññāmattena niccanti gahitaggahaṇāni. **Takkañca diṭṭhīsu pakappayitvāti** attano niccasāṅkappamattaṃ diṭṭhīsu janetvā.

Yasmā pana diṭṭhīsu vitakkaṃ janentā diṭṭhiyo sañjanenti, tasmā vuttaṃ “diṭṭhigatāni janenti sañjanentī”ti-ādi. **Janentīti** uparūpari diṭṭhiṃ uppādentā janenti. **Sañjanentīti**-ādīni upasaggavasena padaṃ vaḍḍhetvā vuttāni. **Mayhaṃ saccanti** mama vacanaṃ tacchaṃ.

1. Suttanipāta-Ṭṭha 2. 270 piṭṭhe passitabbaṃ.

122. Idāni evaṃ nānāsaccesu asantesu takkamattaṃ anussarantānaṃ diṭṭhigatikānaṃ vippaṭipattiṃ dassetuṃ “**diṭṭhe sute**”ti-ādikā gāthāyo abhāsī. Tattha **diṭṭheti** diṭṭhaṃ, diṭṭhasuddhinti adhippāyo. Esa nayo sutādīsu. **Ete ca nissāya vimānadassīti** ete diṭṭhidhamme nissayitvā suddhibhāvasaṅkhātā¹ vimānaṃ asammānaṃ passantopi. **Vinicchaye ṭhatvā pahassamāno, bālo paro akkusalo cāhāti** evaṃ vimānadassīpi tasmim diṭṭhivinicchaye ṭhatvā tuṭṭhijāto hāsajāto hutvā paro “hīno ca avidvā cā”ti evaṃ vadatiyeva.

Na sammānetīti pi vimānadassīti na bahumānaṃ karotīti evampi vimānadassī na bahumānadassī. **Domanassaṃ janetīti** paṭhamam diṭṭhinissayaṃ allīyitvā domanassaṃ patvā pacchā diṭṭhivinicchaye ṭhitakāle somanassaṃ uppādetīti attho.

Vinicchayadiṭṭhiyā ṭhatvāti sannitṭhānaṃ katvā gahitadiṭṭhiyā ṭhatvā.

123. Evaṃ sante **yenevāti** gāthā. Tattha **saya’ mattanāti** sayameva attānaṃ. **Vimānetīti** garahati. **Tadeva pāvāti** tadeva vacanaṃ diṭṭhim vadati, taṃ vā puggalaṃ.

124. **Atisāradiṭṭhiyāti** gāthayatto—so evaṃ tāya lakkhaṇātisāriniyā **atisāradiṭṭhiyā samatto** paripuṇṇo uddhumāto, tena ca diṭṭhimānena **matto** “paripuṇṇo ahaṃ kevalī”ti evaṃ **paripuṇṇamānī**. **Sayameva** attānaṃ **manasā** “ahaṃ paṇḍito”ti abhisiṅcati. Kim kārāṇā? **Diṭṭhī hi sā tassa tathā samattāti**.

Sabbā tā diṭṭhiyo lakkhaṇātikkantāti tā sabbā dvāsaṭṭhidiṭṭhiyo lakkhaṇam atītā atisarantīti atikkantā. **Anomoti** anūno.

125. **Parassa ceti** gāthāya sambandho attho ca—kiñca bhiyyo? Yo so vinicchaye ṭhatvā pahassamāno “bālo paro akkusalo”ti cāha, tassa **parassa ce hi vacasā** so tena vuccamāno **nihīno** hoti, **tumo saḥā hoti nihīnapañño**, sopi teneva saha nihīnapañño hoti. Sopi hi taṃ “bālo”ti vadati. Atha

1. Sudiṭṭhisabhāvākhyam (Sī), suddhi-abhāvasaṅkhātāṃ (Syā)

tassa vacanaṃ appamāṇaṃ, so pana **sayameva vedagū** ca **dhīro** ca **hoti**. Evaṃ sante **na koci bālo samaṇesu atthi**. Sabbepi hi te attano icchāya paṇḍitā.

Vācāyāti kathanena. **Vacanenā**ti bhāsitenā. **Ninditakāraṇā**ti garahahetunā. **Garahitakāraṇā**ti avaññātahetunā. **Upavaditakāraṇā**ti upavādahetunā.

126. **Aññaṃ** itoti gāthāya sambandho attho ca—“atha ce sayam vedagū hoti dhīro. Na koci bālo samaṇesu atthi”ti evaṃ hi vuttepi siyā kassaci “kasmā”ti. Tattha vuccate—yasmā **aññaṃ ito yā’bhivadanti dhammaṃ, aparaddhā suddhi, makevalī te. Evampi titthyā puthuso vadanti**, ye ito aññaṃ diṭṭhiṃ abhivadanti, te aparaddhā viraddhā suddhimaggaṃ, akevalino ca teti evaṃ puthutitthiyā yasmā vadantīti vuttaṃ hoti. Kasmā panevaṃ vadantīti ce? **Sandiṭṭhirāgena hi te’bhirattā**, yasmā sakena diṭṭhirāgena te abhirattāti vuttaṃ hoti.

Te suddhimagganti te aññatitthiyā akiliṭṭhamaggaṃ. **Visuddhimagganti** niddosamaggaṃ. **Parisuddhimagganti** sukkamaggaṃ. **Vodātamagganti** paṇḍaramaggaṃ. **Pariyodātamagganti** pabhāvantamaggaṃ. **Viraddhāti** vuttavidhinā maggena virajjhivā ṭhitā. **Aparaddhāti** aparajjhivā ṭhitā. **Khalitāti** parihīnā. **Galitāti** tato bhaṭṭhā. **Aññāyāti** aññaṇena. **Aparaddhāti** parājayamāpannā. Atha vā “ñāyāparaddhā”tipi pāṭho. Ñāyena maggena viraddhāti attho.

127. Evaṃ abhirattā ca—**idheva suddhinti** gāthā. Tattha **sakāyaneti** sakamagge. **Dalham vadānāti** dalhavādā.

Thiravādāti sanniṭṭhānavādā. **Balikavādāti** balavantavādā. **Avatṭhitavādāti** patiṭṭhahitvā kathitavādā.

128. Ye evaṇca dalhavādā, tesu yo koci titthiyo sakāyane vāpi dalham vadāno **ka’mettha bāloti param daheyya**, saṅkhepato tattha sassatucchadasaṅkhāte vitthārato natthika issara kāraka niyati-ādibhede sake ayane “idameva saccaṇ”ti dalham vadāno kaṃ param ettha diṭṭhigate “bālo”ti saha dhammena passeyya, nanu sabbopi tassa matena

paṇḍito eva suppaṭipanno eva ca. Evaṃ sante **sayameva so medhagamāvaheyya, param vadam bālamasuddhidhammam**. Sopi param “bālo ca asuddhidhammo ca ayan”ti vadanto attanāva kalaham āvaheyya. Kasmā? Yasmā sabbopi tassa matena paṇḍitoyeva suppaṭipannoyeva ca.

129. Evaṃ sabbathāpi **vinicchaye thatvā sayam pamāya, uddham sa lokasmim vivādametī**ti diṭṭhiyā thatvā sayañca satthārādiṃ minivā so bhiyyo vivādametīti. Evaṃ pana vinicchayesu ādīnavam nātvā ariyamaggena **hitvāna sabbāni vinicchayāni, na medhagam kubbati jantuloketi** arahattanikūṭena desanam niṭṭhāpesi.

Sayam pamāyāti attanā minivā. **Paminitvāti** pamāṇam katvā. “Pavinetvā”ti pi pāṭho, tam na sundaram. **Uddham vādena saddhinti** attano upari kathentena saha. Desanāpariyosāne Purābhedasutte¹vuttasadiso eva abhisamayā ahoṣīti.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddesaṭṭhakathāya

Cūḷabyūhasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Mahābyūha²suttaniddesavaṇṇanā

130. Terasame Mahābyūhasuttaniddese **ye kecime diṭṭhiparibbasānāti** idampi “kiṃ nu kho ime diṭṭhiparibbasānā viññūnam santikā nindameva labhanti, udāhu pasamsampi”ti uppannacittānam ekaccānam devatānam tamattham āvikātuṃ purimanayeneva Nimmitabuddhena attānam pucchāpetvā vuttam. Tattha **anvānayantī**ti anu ānayanti punappunam āharanti.

Nindameva anventīti garahameva upagacchanti.

131. Idāni yasmā te “idameva saccan”ti vadantāpi diṭṭhigatikavādino kadāci katthaci pasamsampi labhanti, yaṃ etaṃ pasamsāsāṅkhātāṃ vādaphalam, tam appam, rāgādīnam samāya samattham na hoti, ko pana vādo dutiye nindāphale,

1. Khu 7. 161 piṭṭhādīsu.

2. Mahāviyūha (Sī, Syā)

tasmā etamatthaṃ dassento imaṃ tāva vissajjanagāthaṃ āha “**appaṃ hi etaṃ na alaṃ samāya, duve vivādassa phalāni brūmī**”ti. Tattha **duvevivādassa phalānī**ti nindā ca pasaṃsā ca jayaparājayādīni vā taṃsabhāgāni. **Etampi disvāti** “nindā anīṭṭhā eva, pasaṃsā nālaṃ samāyā”ti etampi vivādaphale ādīnavam disvā. **Khemā’bhipassam avivādabhūminti** avivādabhūmiṃ nibbānaṃ khemanti passamāno.

Appakanti mandaṃ. **Parittakanti** thokaṃ. **Omakanti** heṭṭhimakaṃ. **Lāmakanti** pāpakaṃ. **Samāyāti** rāgādīnaṃ samanattāya. **Upasamāyāti** uparūpari samanattāya. **Vūpasamāyāti** sannisīdāpanattāya. **Nibbānāyāti** amatamahānibbānatthāya. **Paṇinissaggāyāti** maggena kilesānaṃ nissajjanattāya. **Paṭipassaddhiyāti** phalena paṭipassaddhānaṃ anuppajjanattāya nālaṃ.

132. Evaṃ hi avivādamāno—**yā kācimāti** gāthā. Tattha **sammutiyoti** diṭṭhiyo. **Puthujjāti** puthujjanasambhavā. **So upayaṃ kimeyyāti** so upagantabbatṭhena upayaṃ rūpādīsu ekampi dhammaṃ kiṃ upeyya, kena vā kāraṇena upeyya. **Diṭṭhe sute khantimakubbamānoti** diṭṭhasutasuddhīsu pemaṃ akaronto.

Puthujjanehi janitāti puthujjanehi uppāditā. **Sammutiyoti** diṭṭhiyo. **Puthu nānājanehi janitā** vāti anekavidhehi diṭṭhigatikehi uppāditā vā. **Netīti** na eti. **Na upetīti** samīpaṃ na eti. **Na upagacchatīti** nivattati. **Nābhinivisatīti** pavisitvā nappatīṭṭhati.

133. Ito bāhirā pana—**sīluttamāti** gāthā. Tassattho—sīlaṃyeva “uttaman”ti maññaṃmānā **sīluttamāti** eke bhonto saṃyamamattena **suddhiṃ** vadanti, hatthivatādīṇca **vataṃ samādāya upatṭhitāse**. **Idheva** diṭṭhiyaṃ **assa** Satthuno **suddhiṃ bhavūpanitā** bhavajjhositā samānā vadanti, api ca te **kusalāvadānā** “kusalā mayan”ti evaṃvādā.

134. Evaṃ sīluttamesu ca tesu tathā paṭipanno yo koci—**sace** cutoti gāthā. Tassattho—**sace** tato **sīlavatato** paravicchindanena vā anabhisambhūpanto vā **cuto hoti**, so taṃ sīlabbatakammaṃ puññābhisaṅkhārādikammaṃ vā **virādhayitvā vedhatī**. Na kevalaṇca

vedhati, api ca kho taṃ sīlabbatasuddhiṃ **pajappatī** ca vippalapati ca **patthayatī** ca. Kimiva? **Satthāva hīno pavasaṃ gharamhā**, gharamhā pavasanto satthato hīno yathā taṃ gharaṃ vā satthaṃ vā patthayatīti.

Paravicchindanāya vāti parena vāriyamāno vā. **Anabhisambhuṇanto** vāti taṃ paṭipattiṃ asampādentō vā.

Aññāya aparaddhoti nibbānena parihīno maggato vā. **Taṃ vā satthaṃ anubandhatīti** taṃ vā satthaṃ sabbattha pacchato gacchati.

135. Evaṃ pana sīluttamānaṃ pavedhanakāraṇaṃ ariyasāvako **sīlabbataṃ vāpi pahāya sabbanti** gāthā. Tattha **sāvajjānavajjanti** sabbākusalaṃ lokiyakusalaṃca. **Etaṃ suddhiṃ asuddhinti apatthayānoti** pañcakāmaguṇādibhedāṃ suddhiṃ akusalādibhedāṃ asuddhiṃca apatthayamāno. **Virato careti** suddhiyā asuddhiyā ca virato careyya. **Santimanuggahāyāti** diṭṭhiṃ aggahetvā.

Kaṇhaṃ kaṇhavipākanti akusalakammaṃ akusalavipākadāyakaṃ. **Sukkaṃ sukkavipākanti** lokiyakusalaṃ attanā sadisaṃ sukkavipākadāyakaṃ.

Niyāmāvakkantinti maggapavisanaṃ. **Sekkhāti** satta sekkhā. **Aggadhammanti** uttamadhammaṃ, arahattaphalaṃ.

136. Evaṃ ito bāhirake sīluttame saṃyamena visuddhivāde tesaṃca vipākam¹ sīlabbatapahāyino arahato ca paṭipattiṃ dassetvā idāni aññathāpi suddhivāde bāhirake dassento “**tamūpanissāyā**”ti gāthamāha. Tassattho—santaññepi samaṇabrāhmaṇā, te **jigucchitaṃ** amarantapaṃ vā diṭṭhasuddhi-ādīsu vā aññataraññataraṃ **upanissāya** akiriyadiṭṭhiyā vā **uddham̐sarā** hutvā **bhavābhavesu avītataṇhā** **suddhi’manutthunanti** vadanti kathentīti.

Tapojigucchavādāti kāyapiḷanāditapena pāpahirīyanavādā. **Tapojigucchāsārāti** teneva tapena hirīyanasāravanto. **Uddham̐sarāvādāti** saṃsārena suddhiṃ kathayantā.

1. Vighātaṃ (Sī, Syā)

137. Evaṃ tesaṃ avītaṇṇhānaṃ suद्धiṃ anutthunantānaṃ yopi suद्धippattameva attānaṃ maññeyya, tassāpi avītaṇṇhattā bhavābhavesu taṃ taṃ vatthum **patthayamānassa hi jappitāni** punappunaṃ hontiyevāti adhippāyo. Taṇhā hi āsevitā taṇhaṃ vaḍḍhayateva, na kevalaṇca jappitāni, **pavedhitam vāpi pakappitesu**, taṇhādiṭṭhihi cassa pakappitesu vatthūsu pavedhitampi hotīti vuttaṃ hoti. Bhavābhavesu pana vītaṇṇhattā āyatiraṃ **cutūpapāto idha yassa natthi, sa kena vedheyya kuhiṃ va jappeti** ayametissā gāthāya sambandho.

Āgamananti puna āgamanāraṃ. **Gamananti** ito aññattha gamanāraṃ. **Gamanāgamananti** ito gantvā puna nivattanaṃ. **Kālanti** maraṇaṃ. **Gatīti** gamanavasena gatiyā gantabbaṃ.

138. **Yamāhu dhammanti** pucchāgāthā.

139. Idāni yasmā ekopi ettha vādo sacco natthi, kevalaṃ diṭṭhimattakena hi te vadanti, tasmā tamatthaṃ dassento “**sakaṃ hī**”ti imaṃ tāva vissajjanagāthamāha. Tattha **sammutinti** diṭṭhiṃ. **Anomanti** anūnaṃ.

140. Evametesu sakaṃ dhammaṃ paripuṇṇaṃ brūvantesu aññassa dhammaṃ pana hīnanti vadantesu yassa kassaci—**parassa ce vambhayitena hīnoti** gāthā. Tassattho—yadi **parassa** ninditakāraṇā **hīno** bhaveyya, **na koci dhammesu visesi** aggo bhaveyya. Kiṃ kāraṇā? **Puthū hi aññassa vadanti dhammaṃ nihīnato** sabbeva te **samhi dalhaṃ vadānā** sakadhamme dalhavādā eva.

Vambhayitakāraṇāti dhamśitakāraṇā. **Garahitakāraṇāti** lāmakakatakāraṇā. **Upavaditakāraṇāti** akkositakāraṇā. **Sakāyananti** sakamaggam.

141. Kiṇca bhiyyo—**saddhammapūjāti** gāthā. Tassattho—te ca titthiyā **yathā pasamsanti sakāyanāni, saddhammapūjāpi nesaṃ tatheva** vattati. Te hi ativiya satthārādīni sattaronti. Tattha yadi te pamāṇā siyuraṃ, evaṃ sante sabbeva **vādā tathiyā¹** bhaveyyuraṃ.

Kim kārāṇā? **Suddhī hi nesam paccattameva.** Na sā aññattha sijjhati, nāpi paramatthato. Attani diṭṭhigāhamattameva hi tam tesam parapaccayaneyyabuddhīnam¹. **Paccattamevā**ti pāṭekkameva.

142. Yo pana viparītato bāhitapāpattā brāhmaṇo, tassa **na brāhmaṇassa paraneyyamatthī**ti gāthā. Tassattho—**brāhmaṇassa** hi “sabbe saṅkhārā aniccā”ti-ādinā² nayena sudiṭṭhattā parena netabbaṃ ñāṇaṃ natthi. Diṭṭhidhammesu “idameva saccaṃ”ti nicchinitvā **samuggahī**tampi natthi. Tamkārāṇā so diṭṭhikalahāni atikkanto, **na hi so seṭṭhato passati dhammamaññaṃ** aññatra satipaṭṭhānādīhi.

Na paraneyyoti parena netabbo jānāpetabbo na hoti. **Na parapattiyo na parapaccayoti** paresaṃ paccetabbo na hoti. **Na parapaṭibaddhagūti** paresaṃ paṭibaddhagamano na hoti.

143. **Jānāmī**ti gāthāya sambandho attho ca—evaṃ tāva paramatthabrāhmaṇo na hi seṭṭhato passati dhammamaññaṃ, aññe pana titthiyā paracittañāṇādīhi jānantāpi passantāpi “**jānāmi passāmi tatheva etan**”ti evaṃ vadantāpi ca **diṭṭhiyā suddhiṃ paccenti**. Kasmā? Yasmā tesu ekopi **adakkhi ce** addasa cepi **tena** paracittañāṇādinā yathābhūtamattaṃ, **kiñhi tumassa tena** tassa tena dassanena kiṃ kataṃ, kiṃ dukkhapariññā sādhitā, udāhu samudayappahānādinā aññataraṃ, yato sabbathāpi atikkamitvā ariyamaggaṃ te titthiyā aññeneva **vadanti suddhiṃ**, atikkamitvā vā te kitthiye Buddhādayo aññeneva vadanti suddhinti.

144. **Passaṃ naroti** gāthāya sambandho attho ca—kiñca bhiyyo? Yvāyaṃ paracittañāṇādīhi addakkhi, so **passaṃ naro dakkhati nāmarūpaṃ**, na tato paraṃ, **disvāna vā ñassati tānimeva** nāmarūpāni niccato sukhatō vā, na aññathā, so evaṃ passanto **kāmaṃ bahuṃ passatu appakaṃ vā** nāmarūpaṃ niccato sukhatō ca athassa evarūpena dassanena **na hi tena suddhiṃ kusalā vadanti**.

1. Paraneyyasuddhīnaṃ (Ka) 2. Dī 2. 192; Saṃ 1. 160, 398; Khu 2. 363 piṭṭhādīsu.

145. **Nivissavādī**ti gāthāya sambandho attho ca—tena ca dassanena suddhiyā asatiyāpi yo “jānāmi passāmi tatheva etan”ti evaṃ nivissavādī, etaṃ vā dassanaṃ paṭicca diṭṭhiyā suddhiṃ paccento “idameva saccan”ti evaṃ nivissavādī, so **subbinayo** na hoti taṃ tathā **pakappitaṃ** abhisankhataṃ **diṭṭhiṃ purakkharāno**. So hi **yaṃ** satthārādhiṃ **nissito**, **tattheva subhaṃ vadāno suddhiṃ vado**, “**parisuddhivādo parisuddhidassano vā ahan**”ti attānaṃ maññaṃāno **tattha tathaddasā so**, tattha sakāya diṭṭhiyā aviparītameva so addasa. Yathā sā diṭṭhi pavattati, tatheva taṃ addasa, na aññathā passitum icchatīti adhippāyo.

Nivissavādīti patiṭṭhahitvā kathento. **Dubbinayoti** vinetum dukkho. **Duppaññāpayoti** ñāpetum cittaṇa labbhāpetum dukkho. **Dunnijjhāpayoti** cittaṇa vīmaṃsitvā gahaṇatthaṃ punappunaṃ nijjhāpayitum dukkho. **Duppekkhāpayoti** ikkhāpayitum dukkho. **Duppasādayoti** citte pasādaṃ uppādetum dukkho.

Appassīti ñāṇena paṭivedhaṃ pāpuṇi. **Paṭivijjhīti** cittaṇa avabodhaṃ pāpuṇi.

146. Evaṃ pakappitaṃ diṭṭhiṃ purakkharānesu titthiyesu—**na brāhmaṇo kappamupeti saṅkhāti** gāthā. Tattha **saṅkhāti** saṅkhāya, jānitvāti attho. **Napi ñāṇabandhūti** samāpattiñāṇādinā akatataṇhāditiṭṭhibandhu. Tattha viggaho—nāpi assa ñāṇena kato bandhu atthīti napi ñāṇabandhu. **Sammutiyoti** diṭṭhisammutiyo. **Puthujjāti** puthujjanasambhavā. **Uggahaṇanti maññeti** uggahaṇanti aññe, aññe tā sammutiyo uggahaṇantīti vuttaṃ hoti.

Upekkhatīti upapattito apakkhapatito hutvā passati.

147. Kiñca bhiyyo—**vissajja ganthānīti** gāthā. Tattha **anuggahoti** uggahaṇavirahito, sopi nāssa uggahoti anuggaho. Na vā uggahaṇatīti anuggaho.

Ganthe vossajjitvāti abhijjhādiṇe ganthe cajitvā. **Vissajjāti** puna anādiyanavasena jahitvā. **Gadhiteti** ghaṭite. **Ganthiteti** sutteṇa saṅgahite viya ganthite. **Bandheti** suṭṭhu bandhe. **Vibandheti** vividhā bandhe.

Palibundheti samantato bandhanena bandhe. **Bandhaneti** kilesabandhane. **Phoṭayitvā** papphoṭetvā. **Saccam vissajjam karontī** visañkharitvā aparibhogam karonti. **Vikopentī** cuṇṇavicuṇṇam karonti.

148. Kiñca bhiyyo—so evarūpo—**pubbāsaveti** gāthā. Tattha **pubbāsaveti** atītarūpādīni ārabha uppajjanadhammakilese. **Naveti** paccuppannarūpādīni ārabha uppajjanadhamme. **Na chandagūti** chandādivasena na gacchati. **Anattagarahī** katākatavasena attānam agarahanto.

149. Evaṃ anattagarahī ca—**sa sabbadhammesūti** gāthā. Tattha **sabbadhammesūti** dvāsaṭṭhidiṭṭhidhammesu “yaṃ kiñci diṭṭham vā”ti evaṃ pabhedesu. **Pannabhāro**ti patitabhāro. Na kappetīti **na kappiyo**, duvidhampi kappam na karotīti attho. **Nūparatoti** puthujjanakalyāṇakasekkhā viya uparatisamaṅgīpi no hoti. **Na patthiyoti** nittaṇho. Taṇhā hi patthayatīti patthiyā, nāssa patthiyāti na patthiyo. Ito parañca heṭṭhā ca tattha tattha vuttanayatā uttānatthameva. Evaṃ arahattanikūṭeneva desanam niṭṭhāpesi, desanāpariyosāne Purābhedasutte¹ vuttasadiso eva abhisamayo ahoṣīti.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddesaṭṭhakathāya

Mahābyūhasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Tuvaṭakasuttaniddesavaṇṇanā

150. Cuddasame Tuvaṭakasuttaniddese **pucchāmi tanti** idampi tasmim yeva mahāsamaye “kā nu kho arahattappattiyā paṭipattī”ti uppannacittānam ekaccānam devatānam tamattham pakāsetum purimanayeneva Nimmitabuddhena attānam pucchāpetvā vuttam.

Tattha ādipucchāgāthāya tāva **pucchāmī**ti ettha adiṭṭhajotanādivasena pucchā vibhajitā. **Ādiccabandhūti** ādiccassa gottabandhu.

1. Khu 7. 161 piṭṭhādīsu.

Vivekaṃ santipadañcāti vivekañca santipadañca. **Kathaṃ disvāti** kena kāraṇena disvā, kathaṃ pavattadassano hutvāti vuttaṃ hoti.

Tisso pucchāti gaṇanaparicchedo. **Adiṭṭhajotanāti** yaṃ na diṭṭhaṃ na paṭividdhaṃ, tassa pākāṭakaraṇatthāya pucchā. **Diṭṭhasaṃsandanāti** yaṃ ñāpacakkhunā diṭṭhaṃ, tassa ghaṭanattāya. **Vimaticchedanāti** yā kaṅkhā, tassācchedanattāya. **Pakatiyā lakkaṇaṃ aññātanti** dhammānaṃ tathalakkaṇaṃ pakatiyā na ñātāṃ. **Adiṭṭhanti** na diṭṭhaṃ. “Na niṭṭhan”tipi pāṭho. **Atulanti** tulāya tulitaṃ viya na tulitaṃ. **Atīritanti** tīraṇāya na tīritaṃ. **Avibhūṭanti** na pākāṭaṃ. **Avibhāvanti** paññāya na vaḍḍhitaṃ. **Tassa ñāṇāyāti** tassa dhammassa lakkaṇajānanattāya. **Dassanāyāti** dassanattāya. **Tulanāyāti** tulanattāya. **Tīraṇāyāti** tīraṇattāya. **Vibhāvanāyāti** vibhāgakaraṇattāya. **Aññehi paṇḍitehi** aññehi buddhisampannehi. **Saṃsayapakkaṇdoti** sandehaṃ pavatṭho.

Manussapucchāti manussānaṃ pucchā. **Amanussapucchāti** nāgasupaṇṇādīnaṃ pucchā. **Gahaṭṭhāti** avasesagahaṭṭhā. **Pabbajitāti** liṅgavasena vuttā. **Nāgāti** suphassādayo nāgā. **Supaṇṇāti** supaṇṇasaṃyuttavasena¹. **Yakkhāti** yakkhasaṃyuttavasena² ca veditabbā. **Asurāti** Pahārādādayo. **Gandhabbāti** Pañcasikhagandhabbaputtādayo. **Mahārājānoti** cattāro mahārājāno. **Ahīnindriyanti** saṇṭhānavasena avikalindriyaṃ. **So nimmitoti** so Bhagavatā nimmito Buddho.

Vodānatthapucchāti visesadhammapucchā. **Atītapucchāti** atīte dhamme ārabha pucchā. **Anāgatādīsupi** eseva nayo. **Kusalapucchāti** anavajjadhammapucchā. **Akusalapucchāti** sāvajjadhammapucchā. **Abyākatapucchāti** tadubhayaviparītadhammapucchā.

Ajjhesāmi tanti taṃ āṇapemi. **Kathayassu** meti mayhaṃ kathehi. **Gottaññatakoti** gottena ñābhako. **Gottabandhūti** gottajjhattiko. **Ekenākārenāti** ekena koṭṭhāsena.

Santipadanti santisaṅkhātāṃ nibbānapadaṃ. **Ye dhammā** **santādhigamāyāti** ye satipaṭṭhānādayo dhammā nibbānapaṭilābhatthāya. **Santiphusanāyāti**

1. Saṃ 2. 207 piṭṭhādīsu.

2. Saṃ 1. 264 piṭṭhādīsu.

ñāṇaphassena nibbānaphusanatthāya. **Sacchikiriya**ṇīti
paccakkhakaṇṇatthāya. **Mahantaṃ sīlakkhandhanti** mahantaṃ sīlarāsiṃ.
Samādhikkhandhādisupi eseva nayo. Sīlakkhandhādayo lokiyalokuttarā,
vimuttiñāṇadassanaṃ lokiyameva.

Tamokāyassa padālananti avijjārāsissa viddhamāsaṇaṃ. **Vipallāsassa**
bhedananti catubbidhavipallāsassa bhedaṇaṃ. **Taṇhāsallassa abbuhananti**
taṇhākaṇṇakassa luṇcanaṃ. **Abhisāṅkhārassa vūpasamanti** puññādi-
abhisāṅkhārassa nibbāpanaṃ. **Bhārassa nikkhepananti**
pañcakkhandhabhārassa ṭhapaṇaṃ. **Saṃsāravatṭassa upacchedananti**
saṃsārapavattassa chedaṇaṃ. **Santāpassa nibbāpananti** kilesasantāpassa
nibbuti. **Pariḷāhassa paṭipassaddhanti** kilesadarathassa sannisīdanaṃ.
Devadevoti devānaṃ atidevo.

151. Atha Bhagavā yasmā yathā passanto kilese uparundhati, tathā
disvā tathā pavattadassano hutvā parinibbāti, tasmā tamatthaṃ āvikaronto
nānappakārena taṃ devaparisaṃ kilesappahāne niyojento “**mūlaṃ papañca**
saṅkhāya”ti ārabhitvā pañca gāthā abhāsi.

Tattha ādigāthāya tāva saṅkhepattho—**papañcasaṅkhāti** papañcāti
saṅkhātattā papañcā eva papañcasaṅkhā. Tassā avijjādayo kilesā mūlaṃ, taṃ
papañcasaṅkhāya mūlaṃ **asmīti** pavattamānañca **sabbaṃ** mantāya
uparundhe. **Yā kāci ajjhataṃ taṇhā** uppajjeyyum, **tāsaṃ vinayāya** pahānāya
sadā sato sikkhe upaṭṭhitassati hutvā sikkheyyāti.

Ajjhattasamuṭṭhānā vāti citte uppannā vā. **Purebhattanti** divābhattato
purekālaṃ. Accantasamyogatthe upayogavacanaṃ, atthato pana
bhumameva pūrebhatteti, esa nayo pacchābhattādisu. **Pacchābhattanti**
divābhattato pacchākālaṃ. **Purimaṃ yāmaṇti** rattiyaṃ paṭhamakoṭṭhāsaṃ.
Majjhimaṃ yāmaṇti rattiyaṃ dutiyakoṭṭhāsaṃ. **Pacchimaṃ yāmaṇti** rattiyaṃ
tatiyakoṭṭhāsaṃ. **Kāḷeti** kāḷapakke. **Junṇeti** sukkapakke. **Vasseti** cattāro
vassānamāse. **Hemanteti** cattāro hemantamāse. **Gimheti** cattāro
gimhānamāse. **Purime vayokhandheti** paṭhame vayokoṭṭhāse, paṭhamavayeti
attho. Tīsu ca vayasū vassasatāyukassa purisassa ekekasmim vaye
catumāsādhikāni tetthiṃsa vassāni honti.

152. Evaṃ paṭhamagāthāya tāva tihi sikkhāhi yuttaṃ desanaṃ arahattanikūṭena desetvā puna mānappahānavasena desetuṃ **“yaṃ kiñci”**ti gāthamāha. Tattha **yaṃ kiñci dhammamabhijaññā ajjhantanti** yaṃ kiñci uccākulīnatādikaṃ attano guṇaṃ jāneyya. **Atha vāpi bahiddhāti** atha vā bahiddhāpi ācariyupajjhāyānaṃ vā guṇaṃ jāneyya. **Na tena thāmaṃ kubbethāti** tena guṇena mānaṃ na kareyya.

Satānanti santaguṇavantānaṃ. **Santānanti** nibbutasantānaṃ. **Na vuttāti** na kathitā. **Nappavuttāti** na vissajjitā.

153. Idānissa akaraṇavidhiṃ dassento **“seyyo na tenā”**ti gāthamāha. Tassattho—**tena** ca mānena **“seyyohan”**ti vā **“nīcohan”**ti vā **“sarikkhohan”**ti vāpi **na maññeyya**. Tehi ca uccākulīnatādihi guṇehi **phuṭṭho anekarūpehi** **“ahaṃ uccā kulā pabbajito”**ti-ādinā nayena attānaṃ vikappento na tiṭṭheyyāti.

154. Evaṃ mānappahānavasenapi desetvā idāni sabbakilesūpasamavasena desetuṃ **“ajjhattamevā”**ti gāthamāha. Tattha **ajjhattame’vupasameti** attani eva rāgādisabbakilese upasameyya. **Na aññato bhikkhu santimeseyyāti** ṭhapetvā ca satipaṭṭhānādīni aññena upāyena santiṃ na pariyeseyya. **Kuto nirattā vāti** nirattā kutoyeva.

Na eseyyāti sīlabbatādihi na maggeyya. **Na gaveseyyāti** na olokeyya. **Na pariyeseyyāti** punappunaṃ na ikkheyya.

155. Idāni ajjhattaṃ upasantassa khīṇāsavassa tādibhāvaṃ dassento **“majjhe yathā”**ti gāthamāha. Tassattho—**yathā mahāsamuddassa** upariheṭṭhimabhāgānaṃ vemajjhasaṅkhāte catuyojanasahassappamāṇe **majjhe** pabbatantare ṭhitassa vā majjhe samuddassa **ūmi no jāyati, ṭhitova so hoti** avikampamāno **evaṃ** anejo khīṇāsavo lābhādīsu **ṭhito** assa avikampamāno, so tādiso rāgādi-ussadaṃ **bhikkhu na kareyya kuhiñcīti**.

Ubbedhenāti heṭṭhābhāgena. **Gambhīro**ti udakapiṭṭhito paṭṭhāya **caturāsītiyojanasahassāni** gambhīro. **“Ubbedho”**tipi pāṭho, taṃ

na sundaram. **Heṭṭhā**ti anto-udakam. **Upa**rīti uddhamudakam. **Majj**heti vemajjhe. **Na kampatī**ti ṭhitatṭhānato na calati. **Na vikampatī**ti ito cito ca na calati. **Na calatī**ti niccalam hoti. **Na vedhatī**ti na phandati. **Nappavedhatī**ti na parivattati. **Na sampavedhatī**ti na paribbhamati. **Aneritoti** na erito. **Aghaṭṭitoti** akkhobho. **Acalitoti** na kampito. **Aluḷitoti** na kalalībhūto. **Tatra ūmi no jāyatī**ti tasmim ṭhāne vīci na uppajjati.

Sattannam pabbatānam antarikāsūti Yugandharādīnam sattannam pabbatānam antarantarā. **Sīdantarā**ti antamaso simbalītūlampi tesu patitapatitam sīdatīti sīdā, pabbatantare jātattā antarā. “Antarasīdā”tipi pāṭho.

156. Idāni evam arahattanikūṭena desitam dhammadesanam abbhānumodento tassa ca arahattassa ādipaṭipadam pucchanto Nimmitabuddho “**akittayī**”ti gāthamāha. Tattha **akittayī**ti ācikkhi. **Vivaṭacakkhū**ti vivaṭehi anāvaraṇehi pañcahi cakkhūhi samannāgato. **Sakkhidhammanti** sakāyattam sayam abhiññātam attapaccakkhadhammam. **Parissayavinayanti** parissayavinayanam¹. **Paṭipadam vadehī**ti idāni paṭipattim vadehi. **Bhaddanteti** bhaddam tava atthūti Bhagavantam ālapanto āha. Atha vā bhaddam sundaram tava paṭipadam vadehītipi vuttam hoti. **Pātimokkham atha vāpi samādhinti** tameva paṭipadam bhinditvā pucchati. Paṭipadanti etena vā maggam pucchati. Itarehi sīlam samādhinca pucchati.

Maṁsacakkhunāpiti sasambhārikamaṁsacakkhunāpi. **Dibbacakkhunāpi**ti dibbasadisattā dibbam. Devānam hi sucaritakammanibbattam pittasemharuhirādīhi apalibuddham upakkilesavinimuttatāya dūrepi ārammaṇasampaṭicchanasamattham dibbam pasādacakkhu hoti. Idañcāpi vīriyabhāvanābalanibbattam nāṇacakkhu tādīsamevāti dibbasadisattā dibbam, dibbavihāravasena paṭiladdhattā attanā ca dibbavihārasannissitattāpi dibbam, ālokapariggahena mahājutikattāpi dibbam, tirokuṭṭādigatarūpadassanena mahāgatikattāpi dibbam. Tam sabbam saddasatthānusārena veditabbam, dassanaṭṭhena cakkhu, cakkhukiccakaraṇena cakkhumivātipi cakkhu, dibbañca tam cakkhu cāti dibbacakkhu, tena dibbacakkhunāpi vivaṭacakkhu. Idāni pañcavidham cakkhum vitthārena kathetum “**katham Bhagavā maṁsacakkhunāpi**

1. Parissayavinayanāya (Sī, Syā), arissavinayapaṭipadam (Ka)

vivaṭacakkhū”ti-ādimāha. **Maṃsacakkhumhi Bhagavato pañcavaṇṇā samvijjantī**ti ettha sasambhārādikacakkhumhi Buddhassa Bhagavato pañca koṭṭhāsā paccekam paccekam upalabbhanti.

Nīlo ca vaṇṇoti umāpupphavaṇṇo. **Pītako ca vaṇṇoti** kaṇikārapupphavaṇṇo. **Lohitako ca vaṇṇoti** indagopakavaṇṇo. **Kaṇho ca vaṇṇoti** añjanavaṇṇo. **Odāto ca vaṇṇoti** osadhitārakavaṇṇo. **Yattha ca akkhiḷomāni patitṭhitānī**ti yasmiṃ ṭhāne akkhiḷomāni patitṭhitvā utṭhitāni. **Taṃ nīlaṃ hoti sunīlanti** ettha **nīlanti** sabbasaṅgāhakavasena vuttaṃ. **Sunīlanti** antaravirahitaṃ suṭṭhu nīlaṃ. **Pāsādikanti** pasādajanakam. **Dassaneyyanti** dassanīyam. **Upamāpupphasamānanti** dakasītalapupphasadisam. **Tassa paratoti** tassa samantā bāhirapasse. **Pītakanti** sabbasaṅgāhakam. **Supītakanti** antaravirahitaṃ suṭṭhu pītakam. **Ubhayato ca akkhikūṭānī**ti dve ca akkhikoṭṭiyo. **Lohitakānī**ti sabbasaṅgāhakavasena vuttaṃ. **Sulohitakānī**ti apaññāyamānavivarāni suṭṭhu lohitakāni. **Majjhe kaṇhanti** akkhīnaṃ majjhimatṭhānaṃ añjanasadisam kaṇham. **Sukaṇhanti** antaravirahitaṃ suṭṭhu kaṇham. **Alūkhanti** pāsādikam¹. **Siniddhanti** paṇītaṃ. **Bhaddāriṭṭhakasamānanti** apanītatacabhaddāriṭṭhakaphalasadisam. “Addāriṭṭhakasamānan”tipi Pāli, tassā tintakākasadisanti attho. **Odātanti** sabbasaṅgāhakavasena vuttaṃ. **Su-odātanti** antaravirahitaṃ rajatamaṇḍalasadisam suṭṭhu odātaṃ. **Setaṃ paṇḍaranti** dvīhipi ati-odātataṃ dasseti. **Pākatikena maṃsacakkhunā**ti pakatimaṃsacakkhunā. **Attabhāvapariyāpannenā**ti attabhāvasannissitena. **Purimasucaritakammābhiniḍḍhanti** purimesu tattha tatthuppannesu attabhāvesu kāyasucaritādikammunā uppāditeṇa. **Samantā yojanaṃ passatī**ti samantato catugāvutappamāṇe yojane tirokuṭṭādigataṃ rūpaṃ āvaraṇavirahitaṃ pakatimaṃsacakkhunā dakkhati.

Divā ceva rattiñcāti divasabhāge ca rattibhāge ca. **Caturaṅgasamannāgatoti** catūhi aṅgehi samannāgato paripuṇṇa-andhakāro ālokavirahito. **Sūriyo vā atthaṅgatoti** sūrabhāvaṃ janayanto utṭhito

1. Bhaddakanti sassirīkam (Sī), sassirīkam (Syā)

sūriyo vigato. **Kālapakkho ca uposathoti** kālapakkhe cātuddasī-uposathadivaso ca. **Tibbo ca vanasaṇḍoti** gahano ca rukkharāsī. **Mahā ca kālamegho abbhutthitoti** mahanto kālamegho abbhapaṭalo ca utthito hoti. **Kuṭṭo vāti** itthakācayo vā. **Kavātaṃ vāti** dvāravātapānādikavātaṃ vā. **Pākāro vāti** mattikāḍipākāro vā. **Pabbato vāti** paṃsupabbatāḍipabbato vā. **Gacchaṃ vāti** taruṇagacchāḍigacchaṃ vā. **Latā vāti** karavindādi¹ latā vā. **Āvaraṇaṃ rūpānaṃ dassanāyāti** rūpārammaṇānaṃ dassanatthāya paṭisedhaṃ natthi. **Ekañce tilaphalaṃ nimittaṃ katvāti** sace ekaṃ tilabijaṃ saññānaṃ katvā. **Tilavāhe pakkhipeyyāti** dve sakaṭe² tilarāsimhi khippeyya. Keci pana “vāho nāma kumbhātirekadvesakaṭaṃ”ti vadanti. **Taññeva tilaphalaṃ uddhareyyāti** taṃnimittakataṃ tilabijaṃyeva uddharitvā gaṇheyya.

Dibbena cakkhunāti idaṃ vuttatthameva. **Visuddhenāti** cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddhena. Yo hi cutimattameva passati na upapātaṃ, so ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo upapātameva passati na cutiṃ, so navasattapātubhāvasassatadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo pana tadubhayaṃ passati, so yasmā duvidhampi taṃ diṭṭhigataṃ ativattati, tasmāssa taṃ dassanaṃ diṭṭhivisuddhihetu hoti, ubhayañcetaṃ Buddhaputtā passantī. Tena vuttaṃ “cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddhan”ti. Manussūpacāraṃ atikkamitvā rūpadassanena atikkantamānusakaṃ, mānusakaṃ vā maṃsacakkhuṃ atikkantattā atikkantamānusakanti veditabbaṃ.

Tena dibbena cakkhunā visuddhena **atikkantamānusakena satte passatīti** manussamaṃsacakkhunā viya satte oloketi. **Cavamāne upapajjamāneti** ettha cutikkhaṇe upapattikkhaṇe vā dibbacakkhunā daṭṭhuṃ na sakkā. Ye pana āsannacutikā idāni cavissanti, te cavamānā. Ye ca gahitapaṭisandhikā sampatinibbattāva, te upapajjamānāti adhippetā. Te evarūpe cavamāne upapajjamāne ca passatīti dasseti. **Hīneti** mohanissandayuttattā hīne. Tabbiparīte **paṇīte**. **Suvaṇṇeti** adosanissandayuttattā itthakantamanāpavaṇṇayutte. Tabbiparīte **dubbaṇṇe**, abhirūpe virūpeti attho. **Sugateti** sugatigate, alobhanissandayuttattā vā aḍḍhe mahaddhane.

1. Karaviñchādi (Sī), kālavaṇṇādi (Syā)

2. Sakaṭe (Sī, Syā)

Duggateti duggatigate, lobhanissandayuttattā vā dalidde appannapāne.
Yathākammūpageti yaṃ yaṃ kammaṃ upacitaṃ, tena tena upagate. Tattha purimehi “cavamāne”ti-ādīhi dibbacakkhukiccaṃ vuttaṃ. Iminā pana padena yathākammūpagaññakiccaṃ.

Tassa ca ñāṇassa ayamuppattikkamo—idha bhikkhu heṭṭhānirayābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā nerayike satte passati mahādukkhaṃ anubhavamāne, taṃ dassanaṃ dibbacakkhu kiccameva. So evaṃ manasi karoti “kiṃ nu kho kammaṃ katvā ime sattā etaṃ dukkhaṃ anubhavanti”ti, athassa “idaṃ nāma katvā”ti taṃ kammārammaṇaṃ ñāṇaṃ uppajjati. Tathā uparidevalokābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā nandanavana missakavana phārusakavanādīsu satte passati mahāsampattiṃ anubhavamāne. Tampi dassanaṃ dibbacakkhukiccameva. So evaṃ manasi karoti “kiṃ nu kho kammaṃ katvā ime sattā etaṃ sampattiṃ anubhavanti”ti. Athassa “idaṃ nāma katvā”ti taṃ kammārammaṇaṃ ñāṇamuppajjati. Idaṃ yathākammūpagaññanaṃ nāma. Imassa viṣuṃ parikammaṃ nāma natthi. Yathā ca imassa, evaṃ anāgataṃsaññāssāpi. Dibbacakkhupāḍakāneva hi imāni dibbacakkhunā saheva ijjhanti.

Ime vata bhontoti-ādīsu **imeti** dibbacakkhunā diṭṭhānaṃ nidassanavacanāṃ. **Vatāti** anusocanatthe nipāto. **Bhontoti** bhavanto. Duṭṭhu caritaṃ, duṭṭhum vā caritaṃ kilesapūtikattāti duccharitaṃ, kāyena duccharitaṃ, kāyato vā uppannaṃ duccharitanti **kāyaduccharitaṃ**. Itaresupi eseva nayo. **Samannāgatāti** samaṅgībhūtā.

Ariyānaṃ upavāḍakāti Buddhapaccekabuddhabuddhasāvakānaṃ ariyānaṃ antamaso gihisotāpannānampi anattakāmā hutvā antimavatthunā vā guṇaparidhamāsanena vā upavāḍakā, akkosakā garahakāti vuttaṃ hoti. Tattha “natthi imesaṃ samaṇadhammo, assamaṇā etc”ti vadanto antimavatthunā upavadati. “Natthi imesaṃ jhānaṃ vā vimokkho vā maggo vā phalaṃ vā”ti-ādīni vadanto guṇaparidhamāsanena upavadatīti veditabbo. So ca jhānaṃ vā upavadeyya ajjhānaṃ vā, ubhayathāpi ariyūpavāḍova hoti, atibhāriyaṃ kammaṃ, anantariyakammasadisāṃ, saṅgāvaraṇaṃ maggāvaraṇaṇca, satekiccaṃ pana hoti. Tasmā yo ariyaṃ upavadati, tena gantvā sace attanā vuḍḍhataro hoti, ukkuṭikaṃ nisīditvā “ahaṃ

āyasmantaṃ idañcidañca avacaṃ, taṃ me khamāhī”ti khamāpetabbo. Sace pana navakataro hoti, vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā “ahaṃ bhante tumhe idañcidañca avacaṃ, taṃ me khamathā”ti khamāpetabbo. Sace so nakkhamabhi, disāpakkanto vā hoti, sayam vā gantvā saddhivihārike vā pesetvā khamāpetabbo. Sace nāpi gantum na pesetum sakkā hoti, ye tasmiṃ vihāre bhikkhū vasanti, tesam santikaṃ gantvā sace navakatarā honti, ukkuṭikaṃ nisīditvā sace vuḍḍhatarā, vuḍḍhe vuttanayeneva paṭipajjitvā “ahaṃ bhante asukaṃ nāma āyasmantaṃ idañcidañca avacaṃ, taṃ khamatu me so āyasmā”ti vatvā khamāpetabbo. Sammukhā akhamantepi etadeva kātabbaṃ. Sace ekacārikabhikkhu hoti, neva tassa vasanaṭṭhānaṃ na gataṭṭhānaṃ paññāyati, ekassa paṇḍitassa bhikkhuno santikaṃ gantvā “ahaṃ bhante asukaṃ nāma āyasmantaṃ idañcidañca avacaṃ, taṃ me anussarato anussarato vipaṭṭisāro hoti, kiṃ karomī”ti vattabbaṃ. So vakkhati “tumhe mā cintayittha, thero tumhākaṃ khamati, cittaṃ vūpasamethā”ti. Tenapi ariyassa gatadisābhimukhena añjaliṃ paggahetvā “khamathā”ti vattabbaṃ. Yadi so parinibbuto hoti, parinibbutamañcaṭṭhānaṃ gantvā yāva sivathikaṃ gantvāpi khamāpetabbo. Evaṃ kate neva saggāvaraṇaṃ na maggāvaraṇaṃ hoti, pākatikameva hotīti.

Micchādiṭṭhikāti viparītadassanā. **Micchādiṭṭhikammasamādānā**ti micchādiṭṭhivasena samādinnañānāvidhakammā, ye ca micchādiṭṭhimūlakesu kāyakammādīsu aññepi samādapenti. Ettha ca vacīduccaritaggaḥaṇeneva ariyūpavāde, manoduccaritaggaḥaṇena ca micchādiṭṭhiyā saṅgahitāyapi imesaṃ dvinnāṃ punavacanaṃ mahāsāvajjabhāvadassanattanti veditabbaṃ. Mahāsāvajjo hi ariyūpavādo ānantariyasadiso. Vuttampi cetam—

“Seyyathāpi Sāriputta bhikkhu sīlasampanno samādhisampanno paññāsampanno diṭṭheva dhamme aññaṃ ārādheyya, evaṃsampadamidaṃ Sāriputta vadāmi. Taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye”ti¹.

micchādiṭṭhito ca mahāsāvajjatarāṃ nāma aññaṃ natthi. Yathāha—

1. Ma 1. 102, 103 piṭṭhesu.

“Nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃmahāsāvajjaṃ yathayidaṃ bhikkhave micchādīṭṭhi. Micchādīṭṭhiparamāni bhikkhave mahāsāvajjāni”¹.

Kāyassa bhedāti upādinnakkhandhapariccāgā. **Paraṃ maraṇāti** tadanantarābhinibbattakkhandhaggahaṇe. Atha vā **kāyassa bhedāti** jīvitindriyassupacchedā. **Paraṃ maraṇāti** cuticittato uddhaṃ. **Apāyanti** evamādi sabbam nirayavevacanameva. Nirayo hi saggamokkhahetubhūtā puññasammata āyā apētattā, sukhānaṃ vā āyassa abhāvā apāyo. Dukkassa gati paṭisaraṇanti **duggati**, dosabahulatāya vā duṭṭhena kammunā nibbattā gatīti **duggati**. Vivasā nipatanti tattha dukkaṭakārinoti **vinipāto**, vinassantā vā ettha nipatanti sambhijjamānaṅgapaccaṅgātipi **vinipāto**. Natthi ettha assādasāññito ayoti **nirayo**.

Atha vā apāyaggahaṇena tiracchānayaṇiṃ dīpeti, tiracchānayaṇi hi apāyo sugatito apētattā. Na duggati, mahesakkhānaṃ nāgarājādīnaṃ sambhavato. Duggatiggahaṇena pettivisayaṃ dīpeti, so hi apāyo ceva duggati ca sukhato² apētattā dukkassa ca gatibhūtattā, na tu vinipāto, asurakāyasadisam avinipatitattā. Vinipātaggahaṇena asurakāyaṃ dīpeti. So hi yathāvuttena atthena apāyo ceva duggati ca sabbasamussayehi ca vinipatitattā vinipātoti vuccati. Nirayaggahaṇena Avīci-ādi-anekappakāraṃ nirayameva dīpetīti. **Upapannāti** upagatā, tattha abhinibbattāti adhippāyo. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo. Ayaṃ pana viseso—tattha sugatiggahaṇena manussagatīpi saṅgayhati. Saggaggahaṇena devagatiyeva. Tattha sundarā gatīti **sugati**. Rūpādīhi visayehi suṭṭhu aggoti **saggo**. So sabbopi lujjanapalujjanaṭṭhena **lokoti** ayaṃ vacanattho. **Iti dibbena cakkhunāti**-ādi sabbam nigamanavacanam.

Evaṃ dibbena cakkhunā passatīti ayamettha saṅkhepattho—dibbacakkhuññaṃ parittapaccuppanna-ajjhatabhiddhārammaṇavasena catūsu ārammaṇesu

1. Am 1. 35 piṭṭhe.

2. Sugatito (Ka)

pavattati. Yathākammūpagañāṇaṃ parittamahaggaṭātīta-
ajjhatabhiddhārammaṇavasena pañcasu ārammaṇesu pavattati.
Anāgataṃsañāṇaṃ parittamahaggaṭa-appamāṇamagga anāgata-
ajjhatabhiddhānavattabbārammaṇavasena aṭṭhasu ārammaṇesu pavattatīti.

Ākaṅkhamāno ca Bhagavāti Bhagavā icchamāno. **Ekampi lokadhātum**
passeyyāti ekaṃ cakkavāḷaṃ olokeyya. **Sahassimpi cūḷanikanti** ettha yāvata
candimasūriyā pariharanti, disā bhānti virocamānā, tāva sahassadhā loko,
esā sahassicūḷanikā nāma. **Cūḷanikanti** khuddakaṃ. **Dvisahassimpi**
majjhimikaṃ lokadhātuntī ettha sahassacakkavāḷānaṃ sahassabhāgena
gaṇetvā dasasatasahassacakkavāḷaparimāṇā dvisahassī majjhimikā lokadhātu
nāma. Ettakena Buddhānaṃ jātikkhettaṃ nāma dassitaṃ. Bodhisattānaṃ hi
pacchimabhava devalokato cavitvā mātukucchiyaṃ paṭisandhiggahaṇadivase
ca mātukucchito nikkhamanadivase ca mahābhinnikkhamanadivase ca
sambodhidhammacakkapavattana-āyusaṅkhārossajjanapariniḥṇadivasesu
ca ettakaṃ ṭhānaṃ kampaṭi.

Tisahassimpi. Mahāsahassimpi lokadhātuntī sahassito paṭṭhāya tatiyāti
tisahassī, paṭhamasahassiṃ sahassadhā katvā gaṇitaṃ majjhimikaṃ
sahassadhā katvā gaṇitattā mahantehi sahassehi gaṇitāti mahāsahassī.
Ettāvatā koṭisatasahassacakkavāḷaparimāṇo loko dassito hoti.
Gaṇakaputtatissatthero pana evamāha “na hi
tisahassimahāsahassilokadhātuyā etaṃ parimāṇaṃ. Idaṃ hi ācariyānaṃ
sajjhāyamūlakaṃ vācāya parihīnaṭṭhānaṃ,
dasakoṭisatasahassacakkavāḷaparimāṇaṃ pana ṭhānaṃ
tisahassimahāsahassilokadhātu nāmā”ti. Ettāvatā hi Bhagavato āṇākkhettaṃ
nāma dassitaṃ. Etasmiṃhi antare Āṭānāṭiyaparitta¹ Isigiliparitta²
Dhajaggariparitta³ Bojjhaṅgariparitta⁴ Khandhagariparitta⁵ Moraparitta⁶
Mettaparitta⁷ Ratanaparittānaṃ⁸ āṇā pharati.

Yāvatakaṃ vā pana ākaṅkheyyāti yatthakaṃ vā iccheyya. Iminā
visayakkhettaṃ dassitaṃ. Buddhānaṃ hi visayakkhettassa
pamāṇaparicchedo nāma

1. Dī 3. 158 piṭṭhādīsu. 2. Ma 3. 112 piṭṭhādīsu. 3. Saṃ 1. 220 piṭṭhādīsu.
4. Saṃ 3. 71 piṭṭhādīsu. 5. Vi 5. 245; Khu 5. 53; Aṃ 1. 384 piṭṭhādīsu.
6. Khu 5. 38 piṭṭhādīsu. 7. Khu 1. 10, 300 piṭṭhādīsu. 8. Khu 1. 7, 314 piṭṭhādīsu.

natthi, natthikabhāve cassa imaṃ upamaṃ āharanti—
koṭisatasahassacakkavāḷamhi yāva brahmalokā sāsapehi pūretvā sace koci
puratthimāya disāya ekacakkavāḷe ekaṃ sāsapaṃ pakkhipanto āgaccheyya,
sabbepi te sāsapā parikkhayaṃ gaccheyyuhū, na tveva puratthimāya disāya
cakkavāḷāni. Dakkhiṇādīsupi eseva nayo. Tattha Buddhānaṃ avisayo nāma
natthi. **Tāvatakaṃ passeyyāti** tattakaṃ olokeyya. Evaṃ parisuddhaṃ
Bhagavato dibbacakkhūti dibbacakkhukathaṃ niṭṭhāpesi.

Kathaṃ Bhagavā paññācakkhunāpi vivaṭacakkhūti kenappakārena
paññācakkhunā apihitacakkhu. **Mahāpañño puthupaññoti** ādikaṃ **tattha**
atirocati yadidaṃ paññāyāti pariyosānaṃ heṭṭhā vuttatthameva.

Buddhacakkhunāti indriyaparopariyattañāṇena ca āsayānusayañāṇena
ca. Imesaṃ dvinnāṃ ñāṇānaṃ Buddhacakkhūti nāmaṃ, sabbaññutaññāṇassa
samantacakkhūti, tiṇṇaṃ maggañāṇānaṃ dhammacakkhūti. **Lokaṃ**
volokento addasa satteti satte addakkhi. **Apparajakkheti** ādīsu yesaṃ
vuttanayeneva paññācakkhumhi rāgādirajaṃ appaṃ, te **apparajakkhā**.
Yesāṃ taṃ mahantaṃ, te **mahārajakkhā**. Yesāṃ saddhādāni indriyāni
tikkhāni, te **tikkhindriyā**. Yesāṃ tāni mudūni, te **mudindriyā**. Yesāṃ teyeva
saddhādayo ākāraṃ suṇḍarā, te **svākārā**. Ye kathitakāraṇaṃ sallakkhenti,
sukhena sakkā honti viññāpetuṃ, te **suviññāpayā**. Ye paralokañceva
vajjañca bhayato passanti, te **paralokavajjabhayadassāvino** nāma.

Uppaliniyanti Uppalavane. Itaresupi eseva nayo. **Antonimuggaposīnīti**
yāni antonimuggāneva posiyanti. **Udakaṃ accuggammatitṭhantīti** udakaṃ
atikkamitvā tiṭṭhanti. Tattha yāni yāni accuggamma ṭhitāni, tāni tāni,
sūriyarasmisamphassaṃ āgamayamānāni ṭhitāni ajja pupphanakāni. Yāni
samodakaṃ ṭhitāni, tāni sve pupphanakāni. Yāni udakā anuggatāni
antonimuggaposīni, tāni tatiyadivaseva pupphanakāni. Udakā pana
anuggatāni aññānīpi saroga-uppalāni nāma atthi, yāni neva pupphissanti,
macchacchabhabhakkhāneva bhavissanti, tāni Pālīn nārūḷhāni, āharitvā
pana dīpetabbānīti dīpitāni.

Yatheva hi tāni catubbidhapupphāni, evameva ugghaṭitaññū
vipaṇcitaññū neyyo padaparamoti cattāro puggalā. Yassa puggalassa
udāhaṭavelāya dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **ugghaṭitaññū**.
Yassa puggalassa saṅkhittena bhāsitaṣṭa vitthārena atthe vibhajīyamāne
dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **vipaṇcitaññū**. Yassa
puggalassa uddesato paripucchato yoniso manasikaroto kalyāṇamitte sevato
bhajato payirupāsato dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **neyyo**.
Yassa puggalassa bahumpi suṇato bahumpi bhaṇato bahumpi dhārayato
bahumpi vācato na tāya jātiyā dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati
puggalo **padaparamo**. Tattha Bhagavā Uppalavanādisadisaṃ
dasasahassilokadhātum olokento ajja pupphanakāni ugghaṭitaññū, sve
pupphanakāni vipaṇcitaññūti evaṃ sabbākārato ca addasa. Tattha tiṇṇaṃ
puggalānaṃ imasmiṃyeva attabhāve Bhagavato dhammadesanā atthaṃ
sādheti, padaparamānaṃ anāgatattāya vāsanā hoti.

Rāgacaritoti-ādīsu rajjanavasena ārammaṇe caraṇaṃ etassa atthīti
rāgacarito. Dussanavasena ārammaṇe caraṇaṃ etassa atthīti **dosacarito**.
Muyhanavasena ārammaṇe caraṇaṃ etassa atthīti **mohacarito**.
Vitakkanavasena ūhanavasena ārammaṇe caraṇaṃ etassa atthīti
vitakkacarito. Okappanasaddhāvasena ārammaṇe caraṇaṃ etassa atthīti
saddhācarito. Ñāṇameva caraṇaṃ, ñāṇena vā caraṇaṃ, ñāṇassa vā caraṇaṃ,
ñāṇato vā caraṇaṃ etassa atthīti **ñāṇacarito**. **Rāgacaritassāti** rāgussadassa
rāgabahulassa. Paratopi eseṇa nayo.

Asubhakathaṃ kathetīti uddhumātakādidasavidhaṃ
asubhapaṭisaṃyuttakathaṃ ācikkhati. Vuttañhetam “asubhā bhāvetabbā
rāgassa pahāṇāyā”ti¹. **Mettābhāvanam ācikkhatīti** mettābhāvanam
cittasinehanam katheti. Vuttañhetam “mettā bhāvetabbā byāpādassa
pahāṇāyā”ti¹. **Uddeseti** sajjhāyane. **Paripucchāyāti** Aṭṭhakathāya. **Kālena**
dhammassavaneti yuttappattakāle uttari pariyattidhammassavane.
Dhammasākacchāyāti aññehi saddhiṃ sākacchāya. **Garusaṃvāseti** garūnaṃ
payirupāsane. **Nivesetīti** ācariyānaṃ santike paṭiṭṭhāpeti. **Ānāpānassatim**

1. Am 3. 165 piṭṭhe.

ācikkhatīti ānāpānassatisampayuttakammaṭṭhānaṃ katheti. Vuttañhetam
 “ānāpānassati bhāvetabbā vitakkupacchedāyā”ti¹. **Pasādanīyaṃ nimittaṃ**
ācikkhatīti Cūḷavedalla² Mahāvedalla³ dipasādanakam suttam katheti.
Buddhasubodhinti Buddhassa Bhagavato Buddhataṭṭhapaṭivedham.
Dhammasudhammatanti navavidhalokuttaradhammassa svākkhātataṃ.
Samghasuppaṭipattinti aṭṭhavidha-ariyasamghassa
 suppaṭipannatādisuṭṭhupaṭipattim. **Sīlāni ca attanoti** attano santakasīlāni ca.
Ācikkhati vipassanānimittanti udayabbayādipaṭisaṃyuttam katheti.
Aniccākāranti hutvā abhāvākāram. **Dukkhākāranti**
 udayabbayapaṭipīlanākāram. **Anattākāranti** avasavattanākāram.

Sele yathā pabbatamuddhaniṭṭhitoti selamaye ekagghane
 pabbatamuddhani ṭhitova, na hi tattha ṭhitassa dassanattam abhimukhe
 gīvukkipanapasāraṇādikiccam⁴ atthi. **Tathūpamanti** tappaṭibhāgam
 selapabbatūpamam. Ayaṃ panettha saṅkhepattho—yathā
 selapabbatamuddhani ṭhitova cakkhumā puriso **samantato janataṃ** passeyya.
Sumedha sundarapañña sabbaññutaññāṇena **samantacakkhu** Bhagavā
dhammamaayaṃ paññāmayam **pāsādamāruya** sayam **apetasoko**
sokāvatiṇṇam jātijarābhībhūtaṃca **janataṃ avekkhassu** upadhārayatu
 upaparikkhatu.

Ayam panettha adhippāyo—yathā hi pabbatapādasāmantā mahantaṃ
 khettaṃ katvā tattha kedārapālīsu kuṭīyo katvā rattiṃ aggim jāleyya,
 caturaṅgasamannāgataṃca andhakāram assa, atha tassa pabbatassa matthake
 ṭhatvā cakkhumato purisassa bhūmim olokayato neva khettaṃ na
 kedārapālīyo na kuṭīyo na tattha sayitamanussā paññāyeyyum, kuṭikāsu pana
 aggijālamattameva paññāyeyya. Evaṃ dhammapāsādam āruya sattakāyam
 olokayato Tathāgatassa ye te akatakalyāṇā sattā, te ekavihāre
 dakkhiṇajāṇupasse nisinnāpi Buddhacakkhussa āpātham nāgacchanti, rattiṃ
 khittasārā viya honti. Ye pana katakalyāṇā veneyyapuggalā, te evassa dūrepi
 ṭhitā āpātham gacchanti, te eva aggi viya Himavantapabbato viya ca.
 Vuttampi cetam—

“Dūre santo pakāsentī, Himavantova pabbato.

Asantettha na dissanti, rattiṃ khittā yathā sarā”ti⁵.

1. Am 3. 165 piṭṭhe. 2. Ma 1. 373 piṭṭhādīsu.

3. Ma 1. 365 piṭṭhādīsu.

4. Sampasāraṇādikiccam (Ka)

5. Khu 1. 56; Khu 10. 12 piṭṭhādīsu.

Sabbaññūtaññāṇanti ettha pañcaneyyapathappabhedam sabbam aññāsīti sabbaññū. Saṅkhatāsaṅkhatādibhedā sabbadhammā hi saṅkhāro vikāro lakkhaṇam nibbānam paññattīti pañceva neyyapathā honti. Sabbaññussa bhāvo sabbaññutā, sabbaññutā eva ñāṇam “sabbaññutāñāṇan”ti vattabbe “sabbaññūtaññāṇan”ti vuttam. Sabbaññūti ca kamasabbaññū sakimsabbaññū satatasabbaññū sattisabbaññū ñātasabbaññūti pañcavidhā sabbaññuno siyūm. Tesu kamena sabbajānanakālāsambhavato kamasabbaññutā na hoti, sakim sabbārammaṇaggahaṇābhāvato sakim sabbaññutā na hoti, cakkhuviññāṇādīnam yathārammaṇacittasambhavato bhavaṅgacittavirodhato yutti-abhāvato ca satatasabbaññutā na hoti, parisesato sabbajānanasamatthatāya sattisabbaññutā vā siyā, viditasabbadhammattā ñātasabbaññutā vā, sattisabbaññuno sabbajānanattam natthīti tampi na yujjati, “na tassa addiṭṭhamidhatthi kiñci -pa- samantacakkhū”ti vuttattā ñātasabbaññutā eva yujjati. Evañhi sati kiccato asammohato kāraṇasiddhito āvajjanapaṭibaddhato sabbaññutameva hotīti. **Tena ñāṇenāti** tena sabbajānanañāṇena.

Puna aparena pariyāyena sabbaññubhāvasādhanaṭṭham¹ “**na tassa**”ti gāthamāha. Tattha **na tassa addiṭṭhamidhatthi kiñcīti** tassa Tathāgatassa idha imasmiṃ tedhātuke loke imasmiṃ paccuppannakāle vā paññācakkhunā adiṭṭham nāma kiñci appamattakampi na atthi na samvijjati. **Atthīti** idam vattamānakālikam ākhyātapadam, iminā paccuppannakālikassa sabbadhammassa ñātabhāvam dasseti. Gāthābandhasukhattham panettha **da-**kāro payutto. **Atho aviññātanti** ettha **athoti** vacanopādāne nipāto.

Aviññātanti atītakālikam aviññātam nāma kiñci dhammajātam nāhosīti pāṭhaseso. Abyayabhūtassa **atthi**-saddassa gahaṇe pāṭhasesam vināpi yujjatiyeva. Iminā atītakālikassa sabbadhammassa ñātabhāvam dasseti.

Ajānitabbanti anāgatakalikam ajānitabbaṃ nāma dhammajātam na bhavissati natthīti. Iminā anāgatakalikassa sabbadhammassa ñātabhāvam dasseti. Jānanakiriyāvisesamattameva vā ettha **a-kāro**. **Sabbam abhiññāsi yadatthi neyyanti** ettha yaṃ tekālikam vā kālavinimuttam vā neyyam jānitabbaṃ kiñci dhammajātam atthi, tam sabbam Tathāgato abhiññāsi adhikena

1. Sabbaññūtaññāṇabhāvasādhanaṭṭham (Ka)

sabbaññutaññāna jāni paṭivijjhi, ettha **atthi**-saddena tekālikassa kālavimuttassa ca gahaṇā **atthi**-saddo abyayabhūtoyeva daṭṭhabbo.

Tathāgato tena samantacakkhūti kālavasena okāsavasena ca nippadesattā samantā sabbato pavattaṃ ñāṇacakkhu assāti samantacakkhu, tena yathāvuttena kāraṇena Tathāgato samantacakkhu sabbaññūti vuttaṃ hoti. Imissā gāthāya puggalādhiṭṭhānāya desanāya sabbaññutaññānaṃ sādhitam.

Na itihitihanti “evaṃ kira āsi, evaṃ kira āsī”ti na hoti. **Na itikirāyāti** “evaṃ kira etan”ti na hoti. **Na paramparāyāti** paramparakathāyāpi na hoti. **Na piṭakasampadāyāti** amhākaṃ piṭakatantiyā saddhiṃ sametīti na hoti. **Na takkahetūti** takkaggāhenapi na hoti. **Na ākāraparivitakkenāti** “sundaramidaṃ kāraṇaṃ”ti evaṃ kāraṇaparivitakkenapi na hoti. **Na diṭṭhinijjhānakkhantiyāti** amhākaṃ nijjhāyitvā khamitvā gahitadiṭṭhiyā saddhiṃ sametītipi na hoti.

Atha vāpi samādhinti ettha **samādhinti** kusalacittekaggatā samādhi. Kenatṭhena samādhīti? Samādhānatṭhena. Kimidaṃ samādhānaṃ nāma? Ekārammaṇe cittacetāsikānaṃ samaṃ sammā ca ādhānaṃ, ṭhapananti vuttaṃ hoti tasmā yassa dhammassa ānubhāvena ekārammaṇe cittacetāsikā samaṃ sammā ca avikkhippamānā avippakiṇṇā ca hutvā tiṭṭhanti, idaṃ samādhānanti veditabbaṃ. Tassa kho pana samādhissa—

Lakkhaṇaṃ tu avikkhepo, vikkhepaddhamāsaṇaṃ raso.

Akampanamupaṭṭhānaṃ, padaṭṭhānaṃ sukhaṃ pana¹.

Samādhi anāvila-acalabhāvena ārammaṇe tiṭṭhatīti **ṭhiti**. Parato padadvayaṃ upasaggavasena vadḍhitam. Api ca sampayuttadhamme ārammaṇamhi sampiṇḍetvā tiṭṭhatīti **saṇṭhiti**. Ārammaṇaṃ ogāhetvā anupavisitvā tiṭṭhatīti **avaṭṭhiti**. Kusalapakkkhasmiṇhi cattārova dhammā ārammaṇaṃ ogāhanti saddhā sati samādhi paññāti. Teneva saddhā “okappanā”ti vuttā, sati “apilāpanatā”ti, samādhi “avaṭṭhiti”ti, paññā “pariyogāhanā”ti. Akusalapakkkhe pana tayo dhammā ārammaṇaṃ ogāhanti

1. Paṭisaṃ-Tṭha 1. 16 piṭṭhe.

taṇhā diṭṭhi avijjāti. Tenevete “oghā”ti vuttā. Cित्तेkaggaṭā panettha na balavatī hoti. Yathā hi rajuṭṭhānaṭṭhāne udakena siñcitvā sammatṭhe thokameva kālaṃ rajo sannisīdati, sukkhante sukkhante puna pakatibhāveneva vuṭṭhāti, evameva akusalapakkhe cित्तेkaggaṭā na balavatī hoti.

Uddhaccavicikicchāvasena pavattassa visāhārassa paṭipakkhato **avisāhāro**. Uddhaccavicikicchāvaseneva gacchantam cittaṃ vikkhipati nāma. Ayaṃ pana tathāvidho vikkhepo na hotīti **avikkhepo**. Uddhaccavicikicchāvaseneva cittaṃ visāhaṭam nāma hoti, ito cito ca harīyati¹, ayaṃ pana evaṃ avisāhaṭamānasassa bhāvoti **avisāhaṭamānasatā**. **Samatho**ti tividho samatho cittasamatho adhikaraṇasamatho sabbasaṅkhārasamatho. Tattha aṭṭhasu samāpattīsu cित्तेkaggaṭā **cittasamatho** nāma. Taṃ hi āgamma cittaḥalanam citta vipphanditam sammati vūpasammati, tasmā so “cittasamatho”ti vuccati. Sammukhāvinayādisattavidho samatho **adhikaraṇasamatho** nāma. Taṃ hi āgamma tāni tāni adhikaraṇāni sammanti vūpasammanti, tasmā so “adhikaraṇasamatho”ti vuccati. Yasmā pana sabbe saṅkhārā nibbānam āgamma sammanti vūpasammanti, tasmā taṃ “sabbasaṅkhārasamatho”ti vuccati. Imasmiṃ atthe cittasamatho adhippeto. Samādhilakkhaṇe indaṭṭham kāretīti **samādhindriyam**. Uddhacce na kampaṭīti **samādhibalaṃ**. **Sammāsamādhī**ti yāthāvasamādhī niyyānikasamādhī.

157. Athassa Bhagavā yasmā indriyasamvaro sīlassa rakkhā, yasmā vā iminānukkamena desiyamānā ayaṃ desanā tāsam devatānam sappāyā, tasmā indriyasamvarato pabhuti paṭipadam dassento “**cakkhūhi**”ti-ādi āradhho. Tattha **cakkhūhi neva lola’ssāti** adiṭṭhadakkhitabbādivasena cakkhūhi lolo neva assa. **Gāmakathāya āvaraye sotanti** tiracchānakathāya sotaṃ āvareyya.

Cakkhuloliyenāti cakkhudvāre uppannalolasena cakkhuloliyena. **Adiṭṭham dakkhitabbanti** adiṭṭhapubbaṃ rūpārammaṇaṃ passitum yuttam. **Diṭṭham samatikkamitabbanti** diṭṭhapubbarūpārammaṇaṃ atikkamitum yuttam. **Ārāmena āramanti**

pupphārāmādi-ārāmena phalārāmādiṃ vā pupphārāmādiṃ vā.

Dīghacārikanti dīghacaraṇaṃ. **Anavaṭṭhitacārikanti** asanniṭṭhānacaraṇaṃ.

Anuyutto hoti rūpadassanāyāti rūpārammaṇadassanattāya punappunaṃ yutto hoti.

Antaragharaṃ pavīṭṭhoti ummārabbhantaraṃ pavīṭṭho. **Vīṭhiṃ paṭipannoti** antaravīṭhiṃ otiṇṇo. **Gharamukhāni olokontoti** gharadvārāni avalokento. **Uddhaṃ ullokontoti** uparidisāṃ uddhaṃmukho hutvā vilokento.

Cakkhunā rūpaṃ disvāti kāraṇavasena cakkhūti laddhavohārena rūpadassanasamatthena cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvā. Porāṇa panāhu—
“cakkhu rūpaṃ na passati acittakattā, cittaṃ na passati acakkhukattā.
Dvārārammaṇasaṅghaṭṭe pana¹ pasādavatthukena cittena passati. Īdisi panesā ‘dhanunā vijjhatī’ti-ādīsu viya sasambhārakathā nāma hoti. Tasmā cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvāti ayamettha attho”ti. **Nimittaggāhīti** itthipurisanimittaṃ vā subhanimittādikāṃ vā kilesavatthubhūtaṃ nimittaṃ chandarāgavasena gaṇhāti, diṭṭhamatteyeva na saṇhāti. **Anubyañjanaggāhīti** kilesānaṃ anu-anubyañjanato² pākāṭabhāvakaraṇato anubyañjananti laddhavohāraṃ hatthapādasitahasitakathita-ālokitavilokitādibhedāṃ ākāraṃ gaṇhāti. **Yatvādhikaraṇamenanti**-ādimhi yaṃkāraṇā yassa cakkhundriyāsaṃvarassa hetu etaṃ puggalaṃ satikavāṭena cakkhundriyaṃ **asaṃvutaṃ** apihitacakkhudvāraṃ hutvā viharantaṃ ete abhiijhādayo dhammā **anvāssaveyyuṃ** anuppabandheyyuṃ ajjhotthareyyuṃ. **Tassa saṃvarāya na paṭipajjati**ti tassa cakkhundriyassa satikavāṭena pidahanattāya na paṭipajjati. Evaṃ bhūtoyeva ca **na rakkhati cakkhundriyaṃ. Na cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati**tipi vuccati. Tattha kiñcāpi cakkhundriye saṃvaro vā asaṃvaro vā natthi. Na hi cakkhupasādaṃ nissāya sati vā muṭṭhassaccaṃ vā uppajjati. Api ca yadā rūpārammaṇaṃ cakkhussa āpāthaṃ āgacchati, tadā bhavaṅge dvikkhattuṃ uppajjitvā niruddhe kiriyāmanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati, tato cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccaṃ, tato manodhātu sampaṭicchanakiccaṃ, tato vipākāhetukamanoviññāṇadhātu santīraṇakiccaṃ, tato

1. Dvārārammaṇasaṅghaṭṭanena (Ka)

2. Anubyañjanato (Sī, Syā, Ka)

kiriyaḥetukamanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanakiccaṃ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati, tadanantaram javanam javati.

Tatrāpi neva bhavaṅgasamaye na āvajjanādīnaṃ aññatarasamaye saṃvaro vā asaṃvaro vā atthi. Javanakkhaṇe pana sace dussīlyam vā muṭṭhassaccaṃ vā aññāṇam vā akkhanti vā kosajjam vā uppajjati, asaṃvaro hoti. Evaṃ honto pana so “cakkhundriye asaṃvaro”ti vuccati. Kasmā? Yasmā tasmim asaṃvare sati dvārampi aguttaṃ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīnipi vīthiccittāni. Yathā kiṃ? Yathā nagare catūsu dvāresu asaṃvutesu kiñcāpi antogharadvārakoṭṭhakagabbhādayo saṃvutā, tathāpi antonagare sabbaṃ bhaṇḍam arakkhitaṃ agopitameva hoti. Nagaradvārena hi pavisitvā corā yadicchanti taṃ kareyyum, evameva javane dussīlyādīsu uppannesu tasmim asaṃvare sati dvārampi aguttaṃ hoti bhavaṅgampi āvajjanādīnipi vīthiccittāni.

Saddhādeyyānīti kammaṇca phalaṇca idhalokaṇca paralokaṇca saddahitvā dinnāni. “Ayaṃ me ñātīti vā, mittoti vā, idaṃ vā paṭikarissati, idaṃ vānena katapubban”ti vā evaṃ na dinnānīti attho. Evaṃ dinnāni hi na saddhādeyyāni nāma honti. **Bhojanānī**ti ca desanāsīsamattametaṃ, atthato pana saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā cīvarāni pārupitvā senāsanāni sevamānā gilānapaccayabhesajjam paribhuñjamānāti sabbametaṃ vuttameva hoti.

Seyyathidanti nipāto. Tassattho, katamo soti. **Naccam** nāma yaṃkiñci naccam, taṃ maggaṃ gacchantenāpi gīvaṃ pasāretvā daṭṭhum na vaṭṭati. **Gītanti** yaṃkiñci gītaṃ. **Vāditanti** yaṃkiñci vāditaṃ. **Pekkhanti** naṭasamajjam. **Akkhānanti** bhāratarāmāyanādikaṃ. Yasmim ṭhāne kathiyati, tattha gantumpi na vaṭṭati. **Pāṇissaranti** kaṃsatālam, “pāṇitālan”tipi vadanti. **Vetāḷanti** ghanatālam, “mantena matasarīruṭṭhāpanan”tipi eke. **Kumbhathūṇanti** caturassa-ambanakatālam, “kumbhasaddan”tipi eke. **Sobhanakanti** naṭānam abbhokkīraṇam, sobhanakaram vā¹, paṭibhānacittanti vuttaṃ hoti. **Caṇḍālanti** ayogulakīlā, “caṇḍālānam sāṇadhovanakīlā”tipi vadanti. **Vaṃsanti** veṇum ussāpetvā kīlanam.

Dhovananti aṭṭhidhovanam, ekaccesu kira janapadesu kālaṅkate ñātake na jhāpenti, nikhaṇitvā ṭhapenti. Atha tesam pūtibhūtam kāyam ñatvā nīharitvā aṭṭhīni dhovitvā gandheti makkhetvā ṭhapenti. Te nakkhattakāle ekasmim ṭhāne aṭṭhīni ṭhapetvā ekasmim ṭhāne surādīni ṭhapetvā rodantā paridevantā suram pivanti. Vuttampi cetam “atthi bhikkhave dakkhiṇesu janapadesu dhovanam nāma, tattha hoti annampi pānampi khajjampi bhojjampi leyyampi peyyampi naccampi gītampi vāditampi. Atthetam bhikkhave dhovanam, netam natthīti vadāmi”¹. Ekacce pana “indajālena aṭṭhidhovanam dhovanam”²ti vadanti. **Hatthiyuddhā**disu bhikkhuno neva hatthi-ādīhi saddhim yujjhituṃ, na te yujjhāpetuṃ, na yujjhante daṭṭhuṃ vaṭṭati. **Nibbuddhanti** mallayuddham. **Uyyodhikanti** yattha sampahāro diyyati. **Balagganti** balagaṇanaṭṭhānam. **Senābyūhanti** senāniveso, sakaṭabyūhādivasena senāya nivesanam. **Anīkadassananti** “tayo hatthī pacchimaṃ hatthānīkaṃ”²ti-ādina² nayena vuttassa anīkassa dassanam.

Na nimittaggāhī hotīti chandarāgavasena vuttappakāram nimittam na gaṇhāti. Evaṃ sesapadānīpi vuttapaṭipakkhanayena veditabbāni. Yathā ca heṭṭhā javane dussīlyādisu uppannesu tasmim asaṃvare sati dvārampi aguttam hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīnīpi vīthicittānīti vuttam, evamidha tasmim sīlādīsu uppannesu dvārampi guttam hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīnīpi vīthicittāni. Yathā kiṃ? Yathā nagaradvāresu saṃvutesu kiñcāpi antogharādayo asaṃvutā honti, tathāpi antonagare sabbam bhaṇḍam surakkhitam sugopīameva hoti, nagaradvāresu pihitesu corānam paveso natthi. Evameva javane sīlādīsu uppannesu dvārampi guttam hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīnīpi vīthicittāni. Tasmā javanakkhaṇe uppajjamānopi “cakkhundriye saṃvaro”²ti vutto. Ito param heṭṭhā ca upari ca vuttapariyāyena attho veditabbo.

Visūkadassanāti paṭāṇīdassanato. **Gāmakathā**ti gāma vāsīnam kathā. **Bāttimsā**ti dvattimsa. Aniyyānikattā saggamokkhamaggānam tiracchānabhūtā kathāti **tiracchānakathā**. Tattha rājānam ārabha

1. Am 3. 431 piṭṭhe.

2. Vi 2. 143 piṭṭhe.

“mahāsammato mandhātā dhammāsoko evaṃ mahānubhāvo”ti-ādinā nayena pavattā kathā **rājakathā**. Esa nayo **corakathā**disu. Tesu “asuko rājā abhirūpo dassanīyo”ti-ādinā nayena gehassitakathāva tiracchānakathā hoti. “Sopi nāma evaṃ mahānubhāvo khayam gato”ti evaṃ pavattā pana kammaṭṭhānabhāve tiṭṭhati. Coresupi “mūladevo evaṃ mahānubhāvo, meghamālo evaṃ mahānubhāvo”ti tesam kammaṃ paṭicca “aho sūrā”ti gehassitakathāva tiracchānakathā. Yuddhepi bhāratayuddhādisu “asukena asuko evaṃ mārīto evaṃ viddho”ti kāmāssādasaseneva kathā tiracchānakathā. “Tepi nāma khayam gatā”ti evaṃ pavattā pana sabbattha kammaṭṭhānameva hoti.

Api ca annādisu “evaṃ vaṇṇavantaṃ gandhavantaṃ rasavantaṃ phassasampannaṃ khādimha bhuñjimha pivimha paribhuñjimhā”ti kāmāssādasasena kathetum na vaṭṭati, sātthakaṃ pana katvā “pubbe evaṃ vaṇṇādisampannaṃ annaṃ pānaṃ vatthaṃ sayanaṃ mālaṃ gandhaṃ sīlavantānaṃ adamha, cetiyapūjaṃ akarimhā”ti kathetum vaṭṭati.

Ñātikathādisu pana “amhākaṃ ñātakā sūrā samatthā”ti vā, “pubbe mayam evaṃ vicitrehi yānehi vicarimhā”ti vā assādasasena vattum na vaṭṭati, sātthakaṃ pana katvā “tepi no ñātakā khayam gatā”ti vā, “pubbe mayam evarūpā upāhanā saṃghassa adamhā”ti vā kathetum vaṭṭati. Gāmakathāpi sunivīṭṭhadunnivīṭṭhasubhikkhadubbhikkhādivasena “asukagāmaavāsino sūrā samatthā”ti vā evaṃ assādasasena vattum na vaṭṭati, sātthakaṃ pana katvā “saddhā pasannā”ti vā, “khayavayaṃ gatā”ti vā vattum vaṭṭati.

Nigamanagarajanapadakathāsupi eseva nayo. Itthikathāpi vaṇṇasaṇṭhānādīni paṭicca assādasasena na vaṭṭati, “saddhā pasannā, khayavayaṃ gatā”ti evameva vaṭṭati. **Sūrakathā**pi “nandimitto nāma yodho sūro ahosī”ti assādasasena na vaṭṭati. “Saddho ahosi, khayavayaṃ gato”ti evameva vaṭṭati. **Visikhākathā**pi “asukā visikhā sunivīṭṭhā dunnivīṭṭhā sūrā samatthā”ti assādasasena na vaṭṭati. “Saddhā pasannā, khayavayaṃ gatā” icceva vaṭṭati.

Kumbhaṭṭhānakathāti udakaṭṭhānakathā¹, “udakatitthakathā”tipi vuccati, kumbhadāsikathā vā, sāpi “pāsādikā, naccitum gāyitum chekā”ti assādasena na vaṭṭati, “saddhā pasannā”ti-ādinā nayena vaṭṭati. **Pubbapetakathā**ti atītañātikathā. Tattha vattamānañātikathāsadisova vinicchayo.

Nānattakathāti purimapacchimakathāhi vimuttā avasesā nānāsabhāvā niratthakakathā. **Lokakkhāyikā**ti ayaṃ loko kena nimmito? Asukena nāma nimmito. Kāko seto aṭṭhīnaṃ setattā, balākā rattā lohitassa rattattāti evamādikā lokāyatavitaṇḍasallāpakathā.

Samuddakkhāyikā nāma kasmā samuddo sāgaro? Sāgaradevena khatattā sā garo, “khato me”ti hatthamuddāya sayam niveditattā samuddoti evamādikā niratthakā samuddakkhānakathā. **Bhavoti** vuddhi. **Abhavoti** hāni. Iti bhavo iti abhavoti yaṃ vā taṃ vā niratthakakāraṇaṃ vatvā pavattitakathā itibhavābhavakathā.

Āvareyyāti āvaraṇaṃ kareyya. **Nivāreyyāti** ārammaṇato vāreyya. **Samvareyyāti** sammā nissesaṃ katvā vāreyya. **Rakkheyyāti** rakkhaṃ kareyya. **Gopeyyāti** saṃgopeyya. **Pidaheyyāti** pidahaṇaṃ kareyya. **Pacchindeyyāti** sotaṃ chindeyya.

Tena tena na tussantīti tena tena ambilādinā rasena na santosaṃ āpajjanti. **Aparāparaṃ pariyesantīti** uparūpari gavesanti.

158. **Phassenāti** rogaphassena. **Bhavañca nābhijappeyyāti** tassa phassassa vinodanattāya kāmabhavādibhavañca na pattheyya. **Bheravesu ca na sampavedheyyāti** tassa phassassa paccayabhūtesu sīhabyagghādīsu bheravesu ca na sampavedheyya, avasesesu vā ghānindriyamanindriyavisayesu na sampavedheyya. Evaṃ paripūro indriyaṃvarō ca vutto² hoti. Purimehi vā indriyaṃvaraṃ dassetvā iminā “araññe vasatā bheravaṃ disvā vā sutvā vā nappavedhitabban”ti dasseti.

1. Kuṭṭhānakathā (Sī)

2. Gutto (Sī, Syā)

Ekenākārenāti ekena kāraṇena. **Bhayampi bheravampi taññevā**ti bhayanti ca bheravanti ca khuddakampi mahantampi uttāsanimittameva. Tamevatthaṃ dassetuṃ “**vuttaṃ hetan**”ti-ādimāha. **Bhayanti** tappaccayā uppannabhayaṃ. **Bhayānakanti** ākāraniddeso. **Chambhitattanti** bhayavasena gattacalanāṃ. **Lomahaṃsoti** lomānaṃ haṃsanaṃ uddhaggabhāvo. Iminā padadvayena kiccato bhayaṃ dassetvā puna “**cetaso ubbego utrāso**”ti sabhāvato dasseti. **Ubbegoti** bhīruko¹, **utrāsoti** cittakkhobho. **Jātibhayanti** jātiṃ paṭicca uppannabhayaṃ. Sesesupi eseva nayo. Rājato uppannabhayaṃ **rājabhayaṃ**. Sesesupi eseva nayo. **Attānuvādabhayanti** pāpakammīno attānaṃ anuvadantassa uppajjanakabhayaṃ. **Parānuvādabhayanti** parassa anuvādato uppajjanakabhayaṃ.

Daṇḍabhayanti āgārikassa raññā pavattitadaṇḍaṃ, anāgārikassa vinayadaṇḍaṃ paṭicca uppajjanakabhayaṃ. **Duggatibhayanti** cattāro apāye paṭicca uppajjanakabhayaṃ. **Ūmibhayanti** mahāsamudde udakaṃ orohantassa pavattabhayaṃ. Mahāsamudde kira Mahindavīci nāma saṭṭhi yojanāni uggacchati, Taraṅgavīci nāma² paṇṇāsa yojanāni, Rohaṇavīci nāma cattālīsa yojanāni uggacchati. Evarūpā ūmiyo paṭicca pavattaṃ ūmibhayaṃ. Kumbhīlato pavattaṃ bhayaṃ **kumbhīlabhayaṃ**. Udakāvattato bhayaṃ **āvattabhayaṃ**. Susukā vuccati caṇḍamaccho, tato bhayaṃ **susukābhayaṃ**. **Ājīvikabhayanti** jīvitavuttito bhayaṃ ājīvikabhayaṃ. **Asilokabhayanti** garahato bhayaṃ.

159. **Laddhā na sannidhiṃ kayirā**ti etesaṃ annādīnaṃ yaṃkiñci dhammena labhitvā “araññe ca senāsane vasatā dullabhan”ti cintetvā sannidhiṃ na kareyya.

Odanoti sāli vīhi yavo godhumo kaṅgu varako kudrūsakoti sattannaṃ dhaññānaṃ dhaññānulomānañca taṇḍulehi nibbatto. **Kummāsoti** yavehi nibbatto. **Sattūti** sāli-ādīhi katasattu. **Maccho** dakasambhavo. **Maṃsaṃ** pākaṭameva. **Ambapānanti** āmehi vā pakkehi vā ambehi katapānaṃ. Tattha āmehi karontena ambataruṇāni bhinditvā uduke pakkhipitvā ātape ādiccapākena pacitvā parissāvetvā tadahu

1. Ubbegoti turito (Sī)

2. Gaṅgāvīci nāma (Sī, Syā)

paṭiggahitehi madhusakkarakappūrādīhi yojetvā kātabbām. **Jambupānanti** jambuphalehi katapānaṃ. **Cocapānanti** aṭṭhikehi kadaliphalehi katapānaṃ. **Mocapānanti** anaṭṭhikehi kadaliphalehi katapānaṃ. **Madhukapānanti** madhukānaṃ jātirasena katapānaṃ. Taṃ pana udakasambhinnāṃ vaṭṭati, suddhaṃ na vaṭṭati. **Muddikapānanti** muddikā uduke madditvā ambapānaṃ viya katapānaṃ. **Sālūkapānanti** rattuppalanīluppalādīnaṃ sālūke madditvā katapānaṃ. **Phārusakapānanti** phārusakehi ambapānaṃ viya katapānaṃ. **Kosambapānanti** kosambaphalehi katapānaṃ. **Kolapānanti** kolaphalehi katapānaṃ. **Badarapānanti** mahākolaphalehi ambapānaṃ viya katapānaṃ. Imāni ekādasa pānāni, tānipi ādiccapākāni vaṭṭanti.

Ghatapānanti sappipānaṃ. **Telapānanti** tilatelādīnaṃ pānaṃ. **Payopānanti** khīrapānaṃ. **Yāgupānanti** sītalādiyāgupānaṃ. **Rasapānanti** sākādirasapānaṃ. **Piṭṭhakhajjakanti** sattannaṃ tāva dhaññānaṃ dhaññānulomānaṃ aparāṇṇānaṃ piṭṭhaṃ panasapiṭṭhaṃ labujapiṭṭhaṃ ambātakapiṭṭhaṃ sālapiṭṭhaṃ khīravallipiṭṭhaṃcāti evamādīnaṃ piṭṭhehi kataṃ piṭṭhakhajjakam. **Pūvakhajjakampi** etehiyeva kataṃ. **Mūlakhajjakanti** mūlakamūlaṃ khārakamūlaṃ cuccumūlanti evamādi. **Tacakhajjakanti** ucchutacādayo. **Pattakhajjakanti** nimbapaṇṇa kuṭajapaṇṇa paṭolapaṇṇa sulasapaṇṇādayo. **Pupphakhajjakanti** mūlakapuppha khārakapupphasetavaraṇasiggu-uppala padumakādayo. **Phalakhajjakanti** panasa labuja tālanālikera ambātakatintiṇikamātuluṅga kapiṭṭhaphala-alābu kumbhaṇḍa phussaphala timbarūsaka tila vātiṅgaṇa cocamoca madhukādīnaṃ phalānaṃ khajjakam.

Na kuhanāyāti na vimhāpanāya. **Na lapanāyāti** paccayatthaṃ na lapanāya. Vihāraṃ āgate manusse disvā “kimatthāya bhonto āgatā”ti bhikkhū nimantetunti. “Yadi evaṃ gacchatha, ahaṃ pacchato gahetvā āgacchāmi”ti evaṃ na lapanāya. Atha vā attānaṃ upanetvā “ahaṃ tisso, mayi rājā pasanno, mayi asuko rājā asuko ca rājamahāmatto pasanno”ti evaṃ na lapanāya. **Na nemittikatāyāti** yena kenaci paresaṃ paccayadānasaññājanakena kāyavacīkammena na nemittikatāya. **Na nippesikatāyāti** yā paresaṃ akkosanādikiriya yasmā velupesikā viya abbhāṅgaṃ parassa guṇaṃnippeseti nipuñchati, yasmā vā gandhajātaṃ nipisitvā gandhamaggaṇā viya paraguṇe nipisitvā

vicuṇṇetvā esā lābhamagganā hoti, tasmā “nippesikatā”ti vuccati. Na evarūpāya nippesikatāya. **Na lābhena lābham nijigīsanatāyāti** ettha **nijigīsanatāti** magganā, aññato laddham hi aññattha haraṇavasena lābhena lābhamagganā nāma hoti. Na evarūpāya lābhena lābhamagganāya.

Na dārudānenāti na paccayahetukena dārudānena vihāre utṭhitam hi araṇṇato vā¹ āharitvā rakkhitagopitadārum “evam me paccayam dassanti”ti upatṭhākānam dātum na vaṭṭati. Evañhi jīvikam kappento anesanāya micchājīvena jīvati, so diṭṭheva dhamme garaham pāpuṇāti, samparāye ca apāyaparipūrako hoti. Attano puggalikam dārum kulasaṅgahatthāya dadanto kuladūsakadukkaṭam āpajjati, parapuggalikam theyyacittena dadanto bhaṇḍagghena kāretabbo. Saṅghikepi eseva nayo. Sace pana tam issaratāya deti, garubhaṇḍavissajjanam āpajjati. Kataram pana dāru garubhaṇḍam hoti, kataram na hotīti? Yam tāva aropimam sayam jātam, tam saṅghena paricchinnatṭhāneyeva garubhaṇḍam, tato param na garubhaṇḍam. Ropimatṭhāne ca sabbena sabbam garubhaṇḍam, pamāṇato sūcidaṇḍakappamānam garubhaṇḍam.

Na veḷudānenāti-ādīsupi **na veḷudānenāti** na paccayahetukena veḷudānenāti-ādī sabbam na dārudānenāti ettha vuttanayeneva veditabbam. Veḷu pana pamāṇato telanālippamāṇo garubhaṇḍam, na tato heṭṭhā. Manussā vihāram gantvā veḷum yācanti, bhikkhū “saṅghiko”ti dātum na visahanti, manussā punappunam yācanti vā tajjenti vā, tadā bhikkhūhi “daṇḍakammam katvā gaṇhathā”ti vattum vaṭṭati, veḷudānam nāma na hoti. Sace te daṇḍakammattāya vāsipharasu-ādīni vā khādanīyam vā bhojanīyam vā denti, gahetum na vaṭṭati.

Vinayatṭhakathāyam pana “daḍḍhagehā manussā gaṇhitvā gacchantā na vāretabbā”ti vuttam. Sace saṅghassa veḷugumbe veḷudūsikā uppajjati, tam akoṭṭāpentānam veḷu nassati. “Kim kātabban”ti bhikkhācāre manussānam ācikkhitabbam. Sace koṭṭetum na icchanti, “samam bhāgam

1. Aññato vā (Sī, Syā)

labhissathā”ti vattabbā. Na icchantiyeva, “dve koṭṭhāse labhissathā”ti vattabbā. Evampi anicchantesu natthēna attho natthi, “tumhākaṃ khaṇe sati daṇḍakammaṃ karissatha, koṭṭetvā gaṇhathā”ti vattabbā, veḷudānaṃ nāma na hoti. Veḷugumbe aggimhi utṭhitepi udakena vuyhamānaveḷusupi eseva nayo.

Pattadānegarubhaṇḍatāya ayaṃ vinicchayo—pattampi hi yattha vikkāyati, gandhakārādayo¹ gandhapaliveṭhanādīnaṃ atthāya gaṇhanti, tādise dullabhaṭṭhāneyeva garubhaṇḍaṃ hoti. Esa tāva kiṃsukapatta kaṇṇapiḷandhana tālapattādīsu vinicchayo. Tālapaṇṇampi imasmiṃyeva ṭhāne kathetabbaṃ—tālapaṇṇampi hi sayāṃ jāte tālavane saṃghena paricchinnaṭṭhāneyeva garubhaṇḍaṃ, na tato paraṃ, ropimatālesu sabbampi garubhaṇḍaṃ, tassa pamāṇaṃ heṭṭhimakoṭiyā aṭṭhaṅgulappamāṇopi rittapotthako. Tiṇampi ettheva pakkhipitvā kathetabbaṃ. Yattha pana tiṇaṃ natthi, tattha tāla nālīkera paṇṇādīhipi chādenti. Tasmā tānīpi tiṇeneva saṅgahitāni. Iti muṇḍjapalālādīsu yaṃkiñci muṭṭhippamāṇaṃ tiṇaṃ. Nālīkerapaṇṇādīsu ca ekapaṇṇampi saṃghassa dinnāṃ vā tattha jātaṃ vā bahi-ārāme saṃghassa tiṇavattumhi jātatiṇaṃ vā rakkhitaḡopitaṃ vā garubhaṇḍaṃ hoti. Taṃ pana saṃghakamme ca cetiyakamme ca kate atirekaṃ puggalikakamme dātuṃ vaṭṭati. Heṭṭhā vuttadāruveḷusupi eseva nayo.

Pupphadāne “ettakesu rukkhesu pupphāni vissajjitvā yāgubhattatthāya upanentu, ettakesu senāsanapaṭisaṅkharāṇe upanentu”ti evaṃ niyamitaṭṭhāneyeva pupphāni garubhaṇḍāni honti. Yadi sāmaṇerā pupphāni ocinitvā rāsiṃ karonti, pañcaṅgasamannāgato pupphabhājako bhikkhu bhikkhusaṃghaṃ gaṇetvā koṭṭhāse karoti. So sampattaparīsāya saṃghaṃ anāpucchitvāva dātuṃ labhati. Asammatena pana āpucchitvāva dātabbaṃ. Bhikkhuno pana kassa pupphāni dātuṃ labbhati, kassa na labbhatīti? Mātāpitūnaṃ gehaṃ haritvāpi gehato pakkosāpetvāpi “vatthupūjaṃ karoṭhā”ti dātuṃ labbhati, piḷandhanatthāya na labbhati. Sesañātīnaṃ pana haritvā na dātabbaṃ, pakkosāpetvā pūjanatthāya dātabbaṃ. Sesajanassa pūjanaṭṭhānaṃ sampattassa apaccāsīsentena dātabbaṃ, pupphadānaṃ nāma na hoti.

1. Gandhikādayo (Sī, Syā)

Vihāre bahūni pupphāni pupphanti, bhikkhunā piṇḍāya carantena manusse disvā “vihāre bahūni pupphāni pūjethā”ti vattabbaṃ, vacanamatte doso natthi, “manussā khādanīyabhojanīyaṃ ādāya āgamiṣanti”ti cittena pana na vattabbaṃ. Sace vadati, khādanīyabhojanīyaṃ na paribhuñjitabbaṃ. Manussā attano dhammatāya “vihāre pupphāni atthi”ti pucchitvā “asukadivase vihāraṃ āgamiṣāma, sāmaṇeraṇaṃ pupphāni ocinituṃ mā dethā”ti vadanti. Bhikkhu sāmaṇeraṇaṃ kathetuṃ pamuṭṭho, sāmaṇerehi pupphāni ocitāni, manussā bhikkhuṃ upasaṅkamitvā mayaṃ tumhākaṃ asukadivase evaṃ ārocayimha “sāmaṇeraṇaṃ pupphāni ocinituṃ mā dethā”ti, kasmā na vārayitthāti? “Sati me pamuṭṭhā, pupphāni ocinitamattāneva, na tāva pūjā katā”ti vattabbaṃ, “gaṇhatha pūjethā”ti na vattabbaṃ. Sace vadati, āmisaṃ na paribhuñjitabbaṃ. Aparo bhikkhu sāmaṇeraṇaṃ ācikkhati “asukagāmaṃvāsino ‘pupphāni mā ocinitthā’ti āhaṃsū”ti manussāpi āmisaṃ āharitvā dānaṃ datvā vadanti “amhākaṃ manussā na bahukā, sāmaṇere amhehi saha pupphāni ocinituṃ āṇāpethā”ti. “Sāmaṇerehi bhikkhā laddhā. Ye bhikkhācāraṃ na gacchanti, te sayameva jānissanti upāsakā”ti vattabbaṃ. Ettakaṃ nayaṃ labhitvā sāmaṇere putte vā bhātike vā katvā pupphāni ocināpetuṃ doso natthi, pupphadānaṃ nāma na hoti.

Phaladāne phalampi pupphaṃ viya niyamitameva garubhaṇḍaṃ hoti. Vihāre bahukasmim phalāphale sati aphāsukamanussā āgantvā yācanti, bhikkhū “saṃghikaṃ”ti dātuṃ na ussahanti, manussā vipphaṇṣārino akkosanti paribhāsanti, tattha kiṃ katabbanti? Phalehi vā rukkhehi vā paricchinditvā katikā katābbā “asuke ca rukkhe asuke ca rukkhe ettakāni phalāni gaṇhantā, ettakesu vā rukkhesu phalāni gaṇhantā na vāretabbā”ti. Corā vā issarā vā balakkārena gaṇhantā na vāretabbā. Kuddhā hi te sakalavihārampi nāseyyuṃ, ādīnava pana kathetabboti.

Sinānadāne sinānacuṇṇāni koṭṭitāni na garubhaṇḍāni, akoṭṭito rukkhe tṭhitova rukkhatāco garubhaṇḍaṃ, cuṇṇaṃ pana agilānassa rajananipakkaṃ vaṭṭati. Gilānassa yaṃkiñci cuṇṇaṃ dātuṃ vaṭṭatiyeva.

Na cuṇṇadānenāti vuttanayena sirīsacuṇṇādīnaṃ dānena. **Mattikādāne** mattikā hi yattha dullabhā hoti, tattheva garubhaṇḍaṃ. Sāpi heṭṭhimakoṭṭiyā tiṃsapalagulaṇḍappamāṇāva, tato heṭṭhā na garubhaṇḍanti.

Dantakaṭṭhadāne dantakaṭṭhaṃ acchinnakameva garubhaṇḍaṃ. Yesaṃ sāmaṇerānaṃ saṃghato dantakaṭṭhavāro pāpuṇāti, te attano ācariyupajjhāyānaṃ pāṭiyekkaṃ dātuṃ na labhanti. Yehi pana “ettakāni dantakaṭṭhāni āharitabbāni”¹ti paricchinditvā vārā gahitā, te atirekāni ācariyupajjhāyānaṃ dātuṃ labhanti. Ekena bhikkhunā dantakaṭṭhamālakato bahūni dantakaṭṭhāni na gahetabbāni, devasikaṃ ekekameva gahetabbāni. Pāṭiyekkaṃ vasantenāpi bhikkhusaṃghaṃ gaṇayitvā yattakāni attano pāpuṇanti, tattakāneva gahetvā gantabbāni. Antarā āgantukesu vā āgatesu disaṃ vā pakkamantesu¹ āharitvā gahitaṭṭhāneyeva ṭhapetabbāni. **Na mukhodakadānenā**ti na mukhadhovana-udakadānena.

Na cāṭukamyatāyāti-ādīsu cāṭukamyatā vuccati attānaṃ dāsaṃ viya nīcatṭhāne ṭhapetvā parassa khalitavacanampi saṇṭhapetvā piyakāmatāya paggayhavacanāṃ. **Na muggasūpyatāyāti** na muggasūpasamānatāya. Muggasūpasamānatāti saccālikena jīvikaṃ kappanatāya etaṃ adhivacanāṃ. Yathā hi muggasūpe paccante bahū muggā pākaṃ gacchanti thokā na gacchanti, evameva saccālikena jīvikaṃ kappake puggale bahu alikaṃ hoti, appakaṃ saccaṃ. Yathā vā muggasūpassa apavisaṇaṭṭhānaṃ nāma natthi, evameva saccālikavuttino puggalassa appaṭiṭṭhānaṃ nāma² natthi. Siṃghāṭakaṃ viya icchiticchitaṭṭhānaṃ³ paṭiṭṭhāti. Tenassa sā musāvādita “muggasūpyatā”¹ti vuttā. **Na pāribhaṭṭatāyāti** na pāribhaṭṭakammabhāvena. Pāribhaṭṭassa hi kammaṃ pāribhaṭṭaṃ, tassa bhāvo pāribhaṭṭatā, alaṅkāra karaṇādīhi dāraṅkākāṭṭhānaṃ adhivacanāṃ. **Na pīṭhamaddikatāyāti** na sahasā gharaṃ pavisitvā pīṭhake nisīdanakatāya.

Na vatthuvijjāyāti-ādīsu **vatthuvijjā** nāma gāmanigamanagarādīnaṃ sunivīṭṭhadunnivīṭṭhajānanasatthaṃ. **Tiracchānavijjā** nāma aniyyānikattā saggamokkhamaggānaṃ tiracchānabhūtā aṅgasatthanimitādikā avasesavijjā.

1. Pakkamantena (Sī, Syā, Ka)

2. Appavisaṇaṭṭhānaṃ nāma (Syā)

3. Icchiticchitadhārāya (Sī, Syā, Ka)

Aṅgavijjā nāma itthipurisānaṃ subhagadubbhagalakkhaṇajānaṇaṃ.

Nakkhattavijjā nāma nakkhattānaṃ yogajānaṇasatthaṃ.

Na dūtagamanenāti na dūteyyaṃ katvā gamanena. **Na pahīṇagamanenāti** na gihīnaṃ sāsanaṃ gahetvā gharā gharaṃ pahitassa gamanena. **Na jaṅghapesaniyenāti** gāmantaradesantarādīsu tesāṃ tesāṃ gihīnaṃ sāsanaṇaṇasāsanaṃ haraṇena. Idañhi jaṅghapesaniyaṃ nāma attano mātāpitūnaṃ, ye cāssa mātāpitāro upaṭṭhahanti, tesāṃ sāsanaṃ gahetvā katthaci gamanavasena vaṭṭati. Cetiyaṃ vā saṃghassa vā attano vā kammaṃ karontānaṃ vaḍḍhakāṇampi sāsanaṃ haritūṃ vaṭṭati. Manussa “dānaṃ dassāma, pūjaṃ karissāma, bhikkhusaṃghassa ācikkhathā”ti ca vadanti, “asukattherassa nāma dethā”ti piṇḍapātaṃ vā bhesajjaṃ vā cīvaraṃ vā denti, “vihāre pūjaṃ karoṭhā”ti mālāgandhavilepanādīni vā dhajapaṭākādīni vā niyyātentī. Sabbaṃ haritūṃ vaṭṭati, jaṅghapesaniyaṃ nāma na hotī. Sesaṇasāsanaṃ gahetvā gacchantassa padavāre padavāre doso.

Na vejjakammenāti na vejjena hutvā kāyatikicchanaḍibhesajjakaraṇena. Bhesajjaṃ pana pañcannaṃ sahadhammikaṇaṃ kātabbaṃ bhikkhussa bhikkhuniyā sikkhamānāya sāmaṇerassa sāmaṇeriyā. Samasīlasaddhāpaññānaṃ hi etesaṃ tīsu sikkhāsu yuttānaṃ bhesajjaṃ akātuṃ na labbhati. Mātāpitūnaṃ tadupaṭṭhākānaṃ attano veyyāvaccakarassa paṇḍupalāsassatī etesaṃ pañcannampi kātuṃ vaṭṭati. Jeṭṭhabhātu kaniṭṭhabhātu jeṭṭhabhaginiyā kaniṭṭhabhaginiyā cūlamātuyā mahāmātuyā cūlapituno mahāpituno pitucchāya mātucchāyātī etesaṃ pana dasannampi karontena tesameva santakaṃ bhesajjaṃ gahetvā kevalaṃ yojetvā dātabbaṃ. Sace nappahotī, attano santakaṃ tāvakālikaṃ dātabbaṃ. Etesaṃ puttaparamparā yāva sattamā kulaparivaṭṭā, tāva cattāro paccaye āharāpentassa akataviññatti vā bhesajjaṃ karontassa vejjakammaṃ vā kuladūsakāpatti vā na hotī.

Na piṇḍapaṭipiṇḍakenāti ettha piṇḍapāto kassa dātabbo, kassa na dātabbo? Mātāpitūnaṃ tadupaṭṭhākānaṃ veyyāvaccakarassa paṇḍupalāsassa sampattassa dāmarikacorassa issarassāpi dātabbo. Etesaṃ datvā pacchā laddhampi piṇḍapaṭipiṇḍaṃ nāma na hotī. **Na dānānuppadānenāti**

attano dinnakānaṃ na puna dānena. **Dhammenā**ti dhammena uppannaṃ. **Samenā**ti kāyasucaritādina. **Laddhā**ti kāyena laddhā. **Labhitvā**ti cittaṇa pāpuṇitvā. **Adhigantvā**ti sampāpuṇitvā. **Vinditvā**ti ñāṇena vinditvā. **Paṭilabhitvā**ti punappunaṃ labhitvā.

Annasannidhinti ettha duvidhā annakathā vinayavasena ca sallekhasena ca. Vinayavasena tāva yaṃkiñci annaṃ ajja paṭiggahitaṃ aparajju sannidhikāraṇaṃ hoti, tassa paribhoge pācittiyaṃ. Attanā laddhaṃ pana sāmānerānaṃ datvā tehi laddhaṃ ṭhapāpetvā dutiyadivase bhuñjitum vaṭṭati, sallekho pana na hoti.

Pānasannidhimhi eseva nayo. Ettha pānaṃ nāma ambapānādini aṭṭha pānāni, yāni ce tesaṃ anulomāni.

Vatthasannidhinti-ādimhi anadhiṭṭhitāvikappitaṃ sannidhi ca hoti sallekhaṇa kopeti. Ayaṃ pariyāya kathāva, nippariyāyato pana ticīvarasantuṭṭhena bhavitabbaṃ, catutthaṃ labhitvā aññassa dātabbaṃ. Sace yassa kassaci dātuṃ na sakkoti, yassa pana dātukāmo hoti, so uddesatthāya vā paripucchatthāya vā gato, āgatamatte dātabbaṃ, adātuṃ na vaṭṭati. Cīvare pana appahonte satiyā paccāsāya anuññātakālaṃ ṭhapetuṃ vaṭṭati. Sūcisuttacīvarakāraṇaṃ alābhena tato parampi vinayakammaṃ katvā ṭhapetuṃ vaṭṭati. “Imasmiṃ jīṇṇe puna īdisaṃ kuto labhissāmī”ti pana ṭhapetuṃ na vaṭṭati, sannidhi ca hoti, sallekhaṇa vikopeti.

Yānasannidhimhi yānaṃ nāma vayhaṃ ratho sakaṭaṃ sandamānikā sivikā pāṭaṅkīti netāṃ pabbajitassa yānaṃ. Upāhanā pana pabbajitassa yānaṃyeva. Ekabhikkhussa hi eko araṇṇatthāya, ekā dhotapādakatthāyāti ukkaṃsato dve upāhanasaṅghāṭā vaṭṭanti, tatiyaṃ labhitvā aññassa dātabbo, “imasmiṃ jīṇṇe aññaṃ kuto labhissāmī”ti hi ṭhapetuṃ na vaṭṭati, sannidhi ca hoti, sallekhaṇa vikopeti.

Sayanasannidhimhi sayananti mañco. Ekassa bhikkhuno eko gabbhe eko divāṭṭhāneti ukkaṃsato dve mañcā vaṭṭanti, tato uttari labhitvā aññassa bhikkhuno vā gaṇassa vā dātabbo, adātuṃ na vaṭṭati, sannidhi ceva hoti, sallekhaṇa kopeti.

Gandhasannidhimhi bhikkhuno kaṇḍukacchuchavidosaḍi-ābādhe sati gandho vaṭṭati. Tena gandhena tasmim roge vūpasante aññesaṃ vā ābādhikānaṃ dātabbo. Dvāre pañcaṅgulagharadhūpanādisu vā upanetabbo. “Puna roge sati bhavissati”ti ṭhapetum na vaṭṭati, gandhasannidhi ca hoti, sallekhañca kopeti.

Āmisanti annādivuttāvasesaṃva daṭṭhabbaṃ. Seyyathidaṃ? Idhekacco bhikkhu “tathārūpe kāle upakārāya bhavissanti”ti tila taṇḍulamugga māsa nālīkera loṇa maccha maṃsavallūra sappi tela guḷabhājanādīni āharāpetvā ṭhapeti. So vassakāle kālasseva sāmaṇerehi yāguṃ pacāpetvā bhuñjitvā “sāmaṇera udakakaddame dukkhaṃ gāmaṃ pavisitum, gaccha asukakulaṃ gantvā mayhaṃ vihare nisinnabhāvaṃ ārocehi, asukakulato dadhi-ādīni āhara”ti peseti. Bhikkhūhi “kim bhante gāmaṃ pavisathā”ti¹ vuttepi “duppaveso āvuso idāni gāmo”ti vadati. Te “hotu bhante acchatha tumhe, mayaṃ bhikkhaṃ pariyesitvā āharissāmā”ti gacchanti. Atha sāmaṇeropī dadhi-ādīni āharitvā bhattañca byañjanañca sampādetvā upaneti, taṃ bhuñjantasessa upaṭṭhākā bhattaṃ paṇṇanti, tatopi manāpaṃ manāpaṃ bhuñjati. Atha bhikkhū piṇḍapātaṃ gahetvā āgacchanti, tatopi manāpaṃ manāpaṃ gīvāyāmakāṃ bhuñjatiyeva. Evaṃ catumāsampi vītināmeti. Ayam vuccati bhikkhu “muṇḍakuṭumbikajīvikaṃ jīvati, na samaṇajīvikaṃ”ti. Evarūpo āmisasannidhi nāma hoti.

Bhikkhuno pana vasanaṭṭhāne ekā taṇḍulanāḷi eko guḷapiṇḍo catubhāgamattaṃ sappīti ettakaṃ nidhetum vaṭṭati akāle sampattacorānaṃ atthāya. Tehi ettakampi āmisapaṭisaṇṭhāraṃ alabhanta jīvītāpi voropeyyum, tasmā sacepi ettakaṃ natthi, āharāpetvāpi ṭhapetum vaṭṭati. Aphāsukakāle ca yadetta kappiyaṃ, taṃ attanāpi paribhuñjitum vaṭṭati. Kappiyakuṭiyaṃ pana bahuṃ ṭhapentassāpi sannidhi nāma natthi.

160. **Jhāyī na pādalola’ssāti** jhānābhīrato ca na ca pādalolo assa. **Virame kukkuccā nappamajjeyyāti** hatthakukkuccādikukkuccaṃ vinodeyya, sakkaccakāritāya cettha nappamajjeyya.

1. Na pavisathāti (Ka)

Ekattamanuyuttoti ekībhāvaṃ anuyutto. **Paramatthagarakoti** uttamatthagarako. “Sakatthagarako”ti vā pāṭho.

Paṭisallānārāmoti āramaṇaṃ ārāmo, tato tato ārammaṇato paṭisaṃharitvā ekībhāve paṭisallāne ārāmo yassa so paṭisallānārāmo. **Assāti** bhaveyya. Tasmim ratoti **paṭisallānarato**. Etehi sīlesu paripūrakāritaṃ dasseti. Taṃ kissa hetu? Sīlavipannassa ekaggatāpi na sampajjati. **Ajjhattaṃ cetosamathamānuyuttoti** attano cittasamathe yutto. Ettha hi ajjhattanti vā attanoti vā etaṃ ekatthaṃ, byañjanaṃeva nānaṃ. Bhummatthe panetaṃ upayogavacanāṃ. **Anūti** iminā upasaggena yoge siddhaṃ.

Anirākatajjhānoti bahi anihatajjhāno avināsitaññhāno vā. Nīharaṇavināsatthaṃ hi idaṃ nirākaraṇaṃ nāma. “Thambhaṃ niraṃkatvā nivātavuttī”ti-ādīsu¹ cassa payogo daṭṭhabbo. **Vipassanāya samannāgatoti** sattavidhāya anupassanāya yutto. Sattavidhā anupassanā nāma aniccānupassanā dukkhānupassanā anattānupassanā nibbidānupassanā virāgānupassanā nirodhānupassanā paṭinissaggānupassanāti. Tā Visuddhimagge² vitthāritā. **Brūhetā suññāgārānanti** vaḍḍhetā suññāgārānaṃ. Ettha ca samathavipassanāvasena kammaṭṭhānaṃ gahetvā rattindivaṃ suññāgāraṃ pavisitvā nisīdamāno bhikkhu “brūhetā suññāgārānaṃ”ti veditabbo. Ekabhūmakādibhede pāsāde kurumānopi suññāgārānaṃ brūhetāti daṭṭhabbo.

Sakkaccakārīti-ādīsu dānādīnaṃ kusalaḍḍhamānaṃ bhāvanāya puggalassa vā deyyadhammassa vā sakkaccakāritāvasena sakkaccakārī. **Assāti** bhaveyya. Satatabhāvo sātaccāṃ, sātaccakāritāvasena **sātaccakārī**. Nirantarakāritāya **aṭṭhitakārī**. Yathā nāma kakaṇṭako thokaṃ gantvā thokaṃ tiṭṭhati, na nirantaraṃ gacchati, evameva yo puggalo ekadivasaṃ dānaṃ datvā pūjaṃ vā katvā dhammaṃ vā sutvā samaṇadhammaṃ vā katvā puna cirassaṃ karoti, taṃ na nirantaraṃ pavatteti. So “asātaccakārī, ṭhitakārī”ti vuccati. Yo pana evaṃ na hoti, so aṭṭhitakārī. **Anolīnavuttikoti**

1. Khu 1. 327 piṭṭhe.

2. Visuddhi 2. 277, 336 piṭṭhesu.

nirantarakaraṇasaṅkhātassa vipphārassa atthitāya na olīnavuttiko.

Anikkhittacchandoti kusalakiriyaṃ vīriyacchandassa anikkhittabhāvena anikkhittacchando. **Anikkhittadhuroti** vīriyadhurassa anoropako, anosakkitamānasoti attho.

Appaṭivānīti anivattanaṃ. **Adhiṭṭhānanti** kusalakaraṇe paṭiṭṭhābhāvo. **Anuyogoti** anuyuñjanaṃ. **Appamādoti** satiyā avippavāso.

161. **Tandim māyaṃ hassaṃ khiḍḍanti** ālasiyaṇca māyaṇca hassaṇca kāyikaṃ vācasikaṃ khiḍḍaṇca. **Savibhūsanti** saddhim vibhūsāya.

Rattindivaṃ chakoṭṭhāsaṃ karitvāti

purimayāmajjhimayāmapacchimayāmasasena rattim tayo tathā divāti chabbidhaṃ koṭṭhāsaṃ katvā. **Pañca koṭṭhāsaṃ paṭijaggeyyāti** rattim majjhimayāmaṃ vissajjetvā avasesapañcakoṭṭhāsesu na niddaṃ okkameyya. **Ekakoṭṭhāsaṃ nipajjeyyāti** ekaṃ majjhimayāmakōṭṭhāsaṃ sato sampajāno nipajjitvā niddaṃ okkameyya.

Idha bhikkhu divasampi pubbaṇhe majjhanhe sāyanheti tayopi divasakoṭṭhāsā gahitā. **Caṅkamaṇa nisajjāyāti** sakalaṃ divasaṃ iminā iriyāpathadvayeneva viharanto cittassa āvaraṇato **āvaraṇīyehi dhammehi** pañcahi nīvaraṇehi sabbākusaladhammehi vā. **Cittaṃ parisodheyyāti** tehi dhammehi cittaṃ visodheyya. Tānaṃ panettha kiñcāpi na gahitaṃ, caṅkamanisajjāsannissitaṃ pana katvā gahetabbameva. **Paṭhamāṃ yāmaṇti** sakalasmimpi paṭhamayāme.

Seyyanti ettha kāmabhogīseyyā petaseyyā sīhaseyyā Tathāgataseyyāti catasso seyyā. Tattha “yebhuyyena bhikkhave kāmabhogī vāmena passena senti”¹ti ayaṃ **kāmabhogīseyyā**. Tesu hi yebhuyyena dakkhiṇapassena sayāno nāma natthi. “Yebhuyyena bhikkhave petā uttānā senti”¹ti ayaṃ **petaseyyā**. Appamaṃsalohitattā hi aṭṭhisāṅghāṭaghaṭṭitā² ekena passena sayitum na sakkonti, uttānāva senti. “Sīho bhikkhave migarājā dakkhiṇena passena seyyaṃ kappeti -pa- attamano hoti”³ti ayaṃ **sīhaseyyā**. Tejussadattā hi sīho migarājā dve purimāpāde ekasmiṃ pacchimāpāde ekasmiṃ

1. Am 1. 567 piṭṭhe.

2. Saṅghāṭajaṭitā (Syā, sabbattha)

3. Am 1. 567 piṭṭhe.

ṭhāne ṭhapetvā naṅguṭṭhaṃ antarasatthimhi pakkhipitvā
 purimapādapacchimapādanaṅguṭṭhānaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkhetvā dvinnam
 purimapādānaṃ matthake sīsaṃ ṭhapetvā sayati. Divasampi sayitvā
 pabujjhamāno na utraṣṭo pabujjhati, sīsaṃ pana ukkhipitvā
 purimapādādīnaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkheti. Sace kiñci ṭhānaṃ vijahitvā ṭhitaṃ
 hoti, “nayidaṃ tuyhaṃ jātiyā, na sūrabhāvassa anurūpan”ti anattamano
 hutvā tattheva sayati, na gocarāya pakkamati. Avijahitvā ṭhite pana “tuyhaṃ
 jātiyā ca sūrabhāvassa ca anurūpamidan”ti haṭṭhatuṭṭho uṭṭhāya
 sīhaviambhitam vijambhitvā kesarabhāraṃ vidhunitvā tikkhattum
 sīhanādaṃ naditvā gocarāya pakkamati. Catutthajjhānaseyyā pana
Tathāgataseyyāti vuccati. Tāsu idha sīhaseyyā āgatā. Ayañhi tejussada-
 iriyāpathattā uttamaseyyā nāma.

Pāde pādanti dakkhiṇapāde vāmapādaṃ. **Accādhāyā**ti ati-ādhāya
 īsaṃ atikkamma ṭhapetvā. Gopphakena hi goppake, jāṇunā vā jāṇumhi
 saṃghaṭṭiyamāne abhiṇhaṃ vedanā uppajjati, cittaṃ ekaggaṃ na hoti, seyyā
 aphāsu hoti. Yathā pana na saṃghaṭṭeti, evaṃ atikkamma ṭhapite vedanā
 nuppajjati, cittaṃ ekaggaṃ hoti, seyyā phāsu hoti. Tena vuttaṃ “pāde
 pādaṃ accādhāyā”ti. **Sato sampajāṇoti** satiyā ceva sampajāṇapaññāya ca
 samannāgato hutvā. Iminā supariggāhakaṃ satisampajāññaṃ kathitaṃ.
Uṭṭhānasaññaṃ manasikarivāti “asukavelāya nāma uṭṭhahissāmī”ti evaṃ
 uṭṭhānavelāparicchedakaṃ uṭṭhānasaññaṃ citte ṭhapetvā. Evaṃ katvā
 nipanno hi yathāparicchinnaḥkāleyeva uṭṭhāti.

Vīriyindriyaniddese **cetasikoti** idaṃ vīriyassa niyamato
 cetasikabhāvadīpanatthaṃ vuttaṃ, idañhi vīriyaṃ “yadapi bhikkhave
 kāyikaṃ vīriyaṃ, tadapi vīriyasambojjhaṅgo, yadapi cetasikaṃ vīriyaṃ,
 tadapi vīriyasambojjhaṅgoti. Itihidaṃ uddesaṃ gacchatī”ti evamādisu
 suttesu¹caṅkamādīni karontassa uppajjanatāya kāyikanti vuccamānampi
 kāyaviññānaṃ viya kāyikaṃ nāma natthi, cetasikameva panetanti dīpetum
 “cetasiko”ti vuttaṃ. **Vīriyārambhoti** vīriyasaṅkhāto ārambho. Ayañhi
 ārambhasaddo kamme āpattiyaṃ kiriyāyaṃ vīriye himsāyaṃ vikopaneti
 anekesu atthesu āgato.

1. Saṃ 3. 97 piṭṭhe.

“Yaṃ kiñci dukkhaṃ sambhoti, sabbaṃ ārambhapaccayā.

Ārambhānaṃ nirodhena, natthi dukkhassa sambhavo”¹—

ettha hi kammaṃ ārambhoti āgataṃ. “Ārambhati ca vipphaṇṇā ca hoti”² ettha āpatti. “Mahāyaññā mahārambhā, na te honti mahapphalā”³ ettha yūpussāpanādikiriya. “Ārambhatha nikkamatha, yuñjatha Buddhasāsane”⁴ ettha vīriyaṃ. “Samaṇaṃ Gotamaṃ uddissa pāṇaṃ ārambhanti”⁵ ettha hiṃsā. “Bijagāma bhūtagāmasamārambhā paṭivirato hoti”⁶ ettha chedanabhañjanādikaṃ vikopanaṃ. Idha pana vīriyameva adhippetam. Tenāha “vīriyārambhoti vīriyasaṅkhāto ārambho”⁷ti. Vīriyaṃ hi ārambhanavasena ārambhoti vuccati. Idamassa sabhāvapadaṃ. Kosajjato nikkhamanavasena **nikkamo**. Paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanavasena **parakkamo**. Uggantvā yamanavasena **uyyāmo**. Vāyamanavasena **vāyāmo**. Ussahanavasena **ussāho**. Adhimattussahanavasena **ussoḷī**. Thirabhāvaṭṭhena **thāmo**. Cittacetasiṅgānaṃ dhāraṇavasena avicchedato vā pavattanavasena kusalasantānaṃ dhāretīti **dhiti**.

Aparo nayo—**nikkamo** ceso kāmānaṃ panudanāya. **Parakkamo** ceso bandhanacchedāya. **Uyyāmo** ceso oghassa nittharaṇāya. **Vāyāmo** ceso pāraṃ gamanaṭṭhena. **Ussāho** ceso pubbaṅgamaṭṭhena. **Usoḷī** ceso adhimattaṭṭhena. **Thāmo** ceso palighugghāṇatāya. **Dhiti** ceso aṭṭhitakāritāyāti.

“Kāmaṃ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatū”⁷ti evaṃ pavattikāle asithilaparakkamavasena **asithilaparakkamatā**, thiraparakkamo dalhaparakkamoti attho. Yasmā panetaṃ vīriyaṃ kusalakammakaraṇaṭṭhāne chandaṃ na nikkhipati, dhuraṃ na nikkhipati, na otāreti na vissajjeti, anosakkitaṃ mānasataṃ āvahati, tasmā “**anikkhittacchandatā anikkhittadhuratā**”⁸ti vuttaṃ. Yathā pana tājāṭike udakasambhinnaṭṭhāne⁸ dhuravāhagaṇaṃ “gaṇhathā”⁸ti vadanti, so jāṇunā bhūmiṃ uppiḷetvāpi dhuraṃ vahati, bhūmiyaṃ patitum na deti,

1. Khu 1. 394 piṭṭhe.

2. Abhi 3. 173; Am 2. 146 piṭṭhesu.

3. Am 1. 351; Sam 1. 76 piṭṭhesu.

4. Sam 1. 158, 159; Abhi 4. 156; Khu 10. 35, 217; Khu 11. 238 piṭṭhesu.

5. Ma 2. 32 piṭṭhe.

6. Dī 1. 5; Ma 1. 237 piṭṭhādīsu.

7. Am 1. 52 piṭṭhe.

8. Tājāṭike Gaṇḍātīre (Sī, Syā)

evameva vīriyaṃ kusalakammakaraṇaṭṭhāne dhuraṃ na nikkhipati¹ paggaṇhāti, tasmā “**dhurasampaggāho**”ti vuttaṃ. Paggahalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **vīriyindriyaṃ**. Kosajje na kampaṭīti **vīriyabalaṃ**. Yāthāvaniyyānikakusalavāyāmatāya **sammāvāyāmo**.

Tandīti jāti-ālasiyaṃ. **Tandiyanāti** tandiyanākāro. **Tandimanakatāti** tandiyā abhibhūtacittatā. Alasassa bhāvo **ālasyaṃ**, ālasyāyanākāro **ālasyāyanā**. Ālasyāyitassa bhāvo **ālasyāyitattaṃ**. Iti sabbehi imehi padehi kilesavasena kāyālasiyaṃ kathitaṃ.

Vañcanikā cariyāti vañcanikā kiriyā. **Mā maṃ jaññāti vācaṃ bhāsati**ti jānaṃyeva paṇṇattiṃ vītikkamanto bhikkhu bhāriyaṃ karoti, amhākaṃ pana vītikkamaṭṭhānaṃ nāma natthīti upasanto viya bhāsati. **Kāyena parakkamatīti** “mayā kataṃ idaṃ pāpakammaṃ, mā keci jānimsū”ti kāyena vattaṃkaroti. Vijjamānadosapaṭicchādanato cakkhumohanamāyā viyāti māyā, māyāvino bhāvo **māyāvitā**. Katvā pāpaṃ puna paṭicchādanato ati assarati etāya sattoti **accasarā**. Kāyavācākiriyāhi² aññathā dassanato vañcetīti **vañcanā**. Etāya sattā nikarontīti **nikati**, micchā karontīti attho. “Nāhaṃ evaṃ karomī”ti pāpānaṃ nikkhipanato³ **nikiraṇā**. “Nāhaṃ evaṃ karomī”ti parivajjanato **pariharaṇā**. Kāyādīhi saṃvaraṇato **gūhanā**. Sabbato bhāgena gūhanā **parigūhanā**. Tiṇapaṇṇehi viya gūthaṃ kāyavacikkammehi pāpaṃ chādiyatīti **chādanā**. Sabbato bhāgena chādanā **paricchādanā**. Na uttānaṃ katvā dassetīti **anuttānikammaṃ**. Na pākaṭaṃ katvā dassetīti **anāvikkammaṃ**. Suṭṭhu chādanā **vocchādanā**. Katapāpapaṭicchādanavasena punapi pāpassa karaṇato **pāpakiriyā**. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ katapaṭicchādanalakkhaṇā māyā nāma vuccati. Yāya samannāgato puggalo bhasmāpaṭicchanno viya aṅgāro, udakapaṭicchanno viya khāṇu, pilotikāya paliveṭhitaṃ viya ca satthaṃ hoti. **Ativelaṃ dantavidamaṃsakaṃ hasatīti** pamāṇātikkantaṃ dantaṃ vivaritvā paresaṃ dassetvā hāsaṃ somanassaṃ uppādetvā hasati.

1. Dhuraṃ ukkhipati (Ka) 2. Tathakiriyāhi (Ka) 3. Pāpānaṃ vikkhipanato (Ka)

Kāyikā ca khiḍḍāti kāyena pavattā kīlā. Eseva nayo **vācasikāyapi**. **Hatthīhipi kīlantīti** hatthīhi kīlitatthāya purato dhāvana-
 ādhāvanapiṭṭhanisīdanādīkīlāya kīlanti. Eseva nayo **assarathesupi**.
Aṭṭhapadepi kīlantīti ekekāya pantiyā aṭṭha aṭṭha padāni assāti aṭṭhapadam,
 tasmim aṭṭhapade. **Dasapadepi** eseva nayo. **Ākāsepīti** aṭṭhapadadasapadesu
 viya ākāseyeva kīlanti. **Parihārapathepīti** bhūmiyaṃ nānāpathamaṇḍalam
 katvā tattha pariharitabbapatham pariharantā kīlanti. **Santikāyapi kīlantīti**
 santikakīlāya kīlanti, ekajjhaṃ ṭhapitā sārīyo vā pāsāṇasakkharāyo vā
 acālentā nakheneva apanenti ca upanenti ca. Sace tattha kāci calati, parājayo
 hotīti.

Khalikāyāti jūtapahalake pāsakakīlāya kīlanti. **Ghaṭikāyāti** ghaṭikā
 vuccati dīghadaṇḍakena rassadaṇḍakam paharaṇakīlā, tāya kīlanti.
Salākahatthenāti lākhāya vā mañjaṭṭhiyā vā piṭṭhodakena vā salākahattham
 temetvā “kim hotū”ti bhūmiyaṃ vā bhittiyaṃ vā tam paharivā hatthi-
 assādirūpāni dassentā kīlanti. **Akkhenāti** guḷena. **Paṅkacīrenāti** paṅkacīram
 vuccati paṇṇanālikā, tam dhamantā kīlanti. **Vaṅkakenāti** gāmadārakānam
 kīlanakena khuddakanaṅgalena. **Mokkhacikāyāti** samparivattakakīlāya,
 ākāse vā daṇḍam gahetvā bhūmiyaṃ vā sīsam ṭhapetvā heṭṭhupariyabhāvena
 parivattantā kīlantīti vuttam hoti. **Ciṅgulakenāti** ciṅgulakam vuccati
 tālapaṇṇādīhi katarā vātappahārena paribbhamanacakkam, tena kīlanti.
Pattālhakenāti pattālhakam vuccati paṇṇanāli, tāya vālikādīni minantā
 kīlanti. **Rathakenāti** khuddakarathena. **Dhanukenāti** khuddakadhanunā.
Akkharikāyāti akkharikā vuccati ākāse vā piṭṭhiyaṃ vā akkharajānanakīlā,
 tāya kīlanti. **Manesikāyāti** manesikā vuccati manasā cintitajānanakīlā, tāya
 kīlanti. **Yathāvajjenāti** yathāvajjam vuccati kāṇakuṇikhujjādīnam yaṃ yaṃ
 vajjam, tam tam payojetvā dassanakīlā, tāya kīlanti. **Mukhabherikanti**
 mukhasaddena bherī viya vādanam. **Mukhālambaranti**
 mukhānūlittabherisaddakaraṇam. **Mukhaḍiṇḍimakanti** mukhena
 pahatabherisaddakaraṇam. **Mukhavalimakanti** oṭṭhamamsam¹ jimham katvā
 saddakaraṇam. “Mukhatalikan”tipi² pāṭho, mukham parivattetvā

1. Oṭṭhamamse (Sī, Syā)

2. Mukhacālikantipi (Sī, Syā)

dhamanaṃ. **Mukhabheruḷakanti** mukhena bherivādanaṃ. **Nāṭakanti** abhinayaṃ dassetvā uggaṇhāpanaṃ. “Naṭṭakan”tipi pāṭho. **Lāpanti** ukkuṭṭhitakaraṇaṃ. **Gītanti** gāyanaṃ. **Davakammanti** hassakīḷākaraṇaṃ. **Ayaṃ vācasikā khiḍḍāti** ayaṃ kīḷā vācāya jātā vacīdvāre uppannā.

Kesā ca massu cāti–ādīsu kesānaṃ kattarikāya ṭhānātirittāni akatvā kattarikāya chedanaṃ massūnaṃ dāṭhikaṃ ṭhapetvā kappāsanañca ekatovaṇḍikādimālā ca mūlagandhādi **gandhā** ca chavikaraṇa **vilepanā** ca. Gīvādīsu piḷandhana-**ābharanā** ca sīse paṭimuñcanapasādhana**piḷandhanā** ca sarīranivāsana**vicitravathā** ca saṃvelliya**bandhanapasādhanañca**. “Parāsanaṃ”tipi¹ pāṭho. Sīsavēṭhanapaṭasaṅkhātaveṭṭhanañca.

Ucchādanādīsu mātukucchito nikkhandadāraṇānaṃ sarīragandho dvādasamattavassakāle nassati, tesāṃ sarīragandhaharaṇaṭṭhāya gandhacūṇṇādīhi ucchādenti, evarūpaṃ **ucchādanarṃ** na vaṭṭati. Puñṇavante pana dāraṇe ūrūsu nipajjāpetvā telena makkhetvā hatthapāda-ūrunābhi-ādīnaṃ saṇṭhānasampādanatthaṃ parimaddanti, evarūpaṃ **parimaddanarṃ** na vaṭṭati.

Nhāpananti tesāmyeva dāraṇānaṃ gandhādīhi nhāpanaṃ. **Sambāhananti** mahāmallānaṃ viya hatthapāde muggarādīhi paharivā bāhuvaḍḍhanaṃ. **Ādāyanti** yaṃkiñci ādāsaṃ pariharitum na vaṭṭati. **Añjanarṃ** alaṅkārañjanaṃeva. **Mālāti** baddhamālā vā abaddhamālā vā². **Vilepananti** yaṃkiñci chavirāgakaraṇaṃ. **Mukhacūṇṇakarṃ mukhalepananti** mukhe kālapiḷakādīnaṃ haraṇaṭṭhāya mattikākakkaṃ denti. Tena lohite calite sāsapakakkaṃ denti, tena dose khādite tilakakkaṃ denti, tena lohite sannisinne haliddikakkaṃ denti, tena chavivaṇṇe ārūḷhe mukhacūṇṇakena mukhaṃ cūṇṇenti, taṃ sabbaṃ na vaṭṭati.

Hatthabandhādīsu hatthe vicitrasaṅkhakapālādīni **bandhitvā** vicaranti, taṃ vā aññaṃ vā sabbampi hatthābharanaṃ na vaṭṭati. Apare sikharṃ bandhitvā vicaranti, suvaṇṇacīrakamuttāvaḷi-ādīhi ca taṃ parikkhipanti, taṃ sabbaṃ na vaṭṭati. Apare catuhatthadaṇḍaṃ vā aññaṃ vā pana alaṅkatadaṇḍakaṃ gahetvā vicaranti, tathā itthipurisarūpādivicittarṃ bhesajjanāḷikaṃ suparikkhittarṃ vāmapasse olaggenti,

1. Rasanantipi (Sī)

2. Ganthitamālā vā aganthitamālā vā (Sī)

apare anekacitrakosaṃ atitikhīṇaṃ asīm, pañcavaṇṇasuttasibbitaṃ
makaradantakādivicittaṃ chattaṃ, suvaṇṇarajatādivicitrā
morapiñchādiparikkhittā upāhanā, keci ratanamattāyāmaṃ
caturaṅgulavittthataṃ kesantaparicchedaṃ dassetvā meghamukhe vijjūlataṃ
viya nalāṭe uñhīsapattaṃ bandhitvā cūlāmaṇiṃ dhārenti, cāmaravālabījaṇiṃ
dhārenti, taṃ sabbaṃ na vaṭṭati.

Imassa vā pūtikāyassāti imassa cātumahābhūtamayassa kuṇapasarīrassa.
Keḷanāti kīḷapanā. **Parikeḷanāti** sabbato bhāgena kīḷapanā. **Gedhitatāti**
abhikaṅkhitatā. **Gedhitattanti** giddhabhāvo abhikaṅkhitabhāvo. **Capalatāti**
alaṅkārakaraṇaṃ. **Cāpalyanti** capalabhāvaṃ.

Savibhūsanti-ādīsu vibhūsāya saha savibhūsaṃ.
Chavirāgakarāṇasaṅkhātena parivārena saha **saparivāraṃ**. Paribhaṇḍena
saha **saparibhaṇḍaṃ**. Parikkhārena saha **saparikkhāraṃ**.

162. **Āthabbaṇanti** āthabbaṇikamantappayogaṃ. **Supinanti**
supinasatthaṃ. **Lakkhaṇanti** maṇilakkhaṇādīṃ. **No vidaheti** nappayojeyya.
Virutañcāti migādīnaṃ vaṭṭetvā vassitaṃ.

Āthabbaṇikāti parūpaghātamantajānanakā. **Āthabbaṇaṃ payojentī**
āthabbaṇikā kira sattāhaṃ aloṇakaṃ bhuñjitvā dabbe attharivā pathaviyaṃ
sayamānā tapaṃ caritvā sattame divase susānabhūmiṃ sajjetvā sattame pade
ṭhatvā hatthaṃ vaṭṭetvā vaṭṭetvā mukhena vijjaṃ parijappanti, atha tesāṃ
kammaṃ samijjhati. Evarūpaṃ sandhāya “**āthabbaṇaṃ payojentī**”ti āha.
Tattha **payojentī** yuttappayuttā honti. **Nagare vā ruddheti** nagare samantato
rundhitvā āvaritvā gahite. **Saṅgāme vā paccupaṭṭhiteti** raṇe upagantvā ṭhite.
Paccatthikesu paccāmittesūti paṭāṇibhūtesu verīsu. **Ītiṃ uppādentīti**
sarīracalanaṃ kampanaṃ, tassa uppādanaṃ karonti. **Upaddavanti**
kāyapīḷanaṃ karonti. **Roganti** byādhim. **Pajjarakanti** jaraṃ. **Sūlanti**
uddhumātaṃ. **Visūcikanti** vijjhanaṃ. **Pakkhandikanti**
lohitapakkhandikaṃ. **Karontīti** uppādentī.

Supinapāṭhakāti supinabyākaraṇakā. **Ādisantīti** byākaronti. **Yo**
pubbaṇhasamayam supinaṃ passatīti-ādīsu accantasamīyoge
upayogavacanaṃ, pubbaṇhasamayeti attho. **Evam vipāko hotīti**
iṭṭhānīṭṭhavasena

evarūpo vipāko hoti. **Avakujja nipannoti** adhomukho hutvā nipanno passati. Evaṃ supinapāṭhakā supinaṃ ādisanti.

Taṅca pana supinaṃ passanto catūhi kāraṇehi passati dhātukkhobhato vā anubhūtapubbato vā devatopasaṃhārato vā pubbanimittato vāti. Tattha pittādīnaṃ khobhakaraṇapaccayayogena khubhitadhātuko **dhātukkhobhato** supinaṃ passati, passanto ca nānāvidhaṃ supinaṃ passati.

Anubhūtapubbato passanto pubbe anubhūtapubbaṃ ārammaṇaṃ passati.

Devatopasaṃhārato passanto devatānaṃ ānubhāvena ārammaṇāni passati.

Puññanimittato passanto puññāpuññavasena uppajjitukāmassa atthassa vā anathassa vā pubbanimittabhūtaṃ supinaṃ passati. Tattha yaṃ dhātukkhobhato anubhūtapubbato ca supinaṃ passati, na taṃ saccaṃ hoti. Yaṃ devatopasaṃhārato passati, taṃ saccaṃ vā hoti alikaṃ vā. Kuddhā hi devatā upāyena vināsetukāmā viparītampi katvā dassenti. Yaṃ pana pubbanimittato passati, taṃ ekantasaccameva hoti. Etesaṃ catunnaṃ mūlakāraṇānaṃ saṃsaggabhedaṭṭopi supinabhedo hotiyeva. Taṅca panetaṃ catubbidhaṃ supinaṃ sekkhaputhujjanāva passantī appahīnavipallāsattā. Asekkhā na passantī pahīnavipallāsattā.

Kiṃ panetaṃ passanto sutto passati, udāhu paṭibuddho, udāhu neva sutto na paṭibuddhoti? Kiñcetta—yadi tāva sutto passati, abhidhammavirodho āpajjati. Bhavaṅgacittena hi supati, taṃ rūpanimittādi-ārammaṇaṃ rāgādisampayuttaṃ vā na hoti, supinaṃ passantassa ca īdisāni cittāni uppajjanti. Atha paṭibuddho passati, vinayavirodho āpajjati. Yaṅhi paṭibuddho passati, taṃ sabbohārikacittena passati, sabbohārikacittena ca kate vītikkame anāpatti nāma natthi, supinaṃ passantena pana kate vītikkame ekantaṃ anāpatti eva. Atha neva sutto na paṭibuddho passati, ko nāma¹ passati. Evaṅca sati supinassa abhāvova āpajjati, na abhāvo. Kasmā? Yasmā kapiniddāpareto passati. Vuttaṅghetaṃ “majjhūpagato mahārāja kapiniddāpareto supinaṃ passati”ti².

1. Na koci nāma (Sī)

2. Khu 11. 289, 290 piṭṭhesu.

Kapiniddāparetoti makkaṭṭaniddāya yutto. Yathā hi makkaṭṭassa niddā lahu-parivattā hoti, evaṃ yā niddā punappunam kusalādicittavokiṇṇattā lahu-viparivattā. Yassā pavattiyam punappunam bhavaṅgato uttaraṇam hoti, tāya yutto supinam passati. Tenāyam supino kusalopi hoti akusalopi abyākatopi. Tattha supinante cetiyavandanadhammassavana-dhammadesanādīni karontassa kusalo, pāṇātipātādīni karontassa akusalo, dvīhi antehi mutto āvajjanatadārammaṇakkhaṇe abyākatoti veditabbo. Svāyam dubbalavatthukattā cetanāya paṭisandhim ākaḍḍhitum asamatto, pavatte pana aññehi kusalākusalehi upatthambhito vipākam deti.

Maṇilakkhaṇādīsu evarūpo maṇi pasatto, evarūpo apasatto, sāmino ārogya-issariyādīnam hetu hoti, na hotīti evaṃ vaṇṇasaṅghānādivasena maṇi-ādīnam lakkhaṇam ādisantīti attho. Tattha **āvudhalakkhaṇanti** ṭhapetvā asi-ādīni avasesam āvudham. **Itthilakkhaṇā**dīnipi yamhi kule itthipurisādayo vasanti, tassa vuddhihānivaseneva veditabbāni. **Ajalakkhaṇā**dīsu pana “evarūpānam ajādīnam maṁsam khāditabbam, evarūpānam na khāditabban”ti ayampi viseso veditabbo.

Api cettha godhāya lakkhaṇe cittakammaṭṭhaṇḍhanādīsipi “evarūpāya godhāya sati idam nāma hotī”ti ayampi viseso veditabbo.

Kaṇṇikālakkhaṇam ṭṭhaṇḍhanakaṇṇikāyapi gehakaṇṇikāyapi vasena veditabbam. **Kacchapalakkhaṇampi** godhalakkhaṇasadisameva.

Migalakkhaṇam sabbasaṅgāhikam sabbacatuppadānam lakkhaṇavasena vuttam. **Evaṃ lakkhaṇapāṭhakā lakkhaṇam** ādisantīti evaṃ lakkhaṇasatthavācaka lakkhaṇam ādisanti kathenti.

Nakkhattānīti kattikādīni aṭṭhavāsati nakkhattāni. **Iminā nakkhattena gharappaveso kātabboti** gehappavesamaṅgalam kātabbam. **Makuṭam bandhitabbanti** pasādhanamaṅgalam kātabbam. **Vāreyyanti** “imassa dārakassa asukakulato asukanakkhattena dārikam ānethā”ti āvāhakaṇaṇca “imam dārikam asukassa nāma dārakassa asukanakkhattena detha, evam etesam vuḍḍhi bhavissatī”ti vivāhakaṇaṇca vatvā vāreyyasaṅkhātam āvāhavivāhamaṅgalam kātabbanti ādisanti. **Bījanīhāroti** bījānam vappatthāya bahi nīharaṇam.

“niharo”tipi¹ Pāḷi. **Migavākkanti**² idaṃ sabbasaṅgāhikanāmaṃ, sabbasakuṇacatuppadānaṃ rutaññāvasaseneva vuttaṃ. **Migavākkapāṭhakāti** sakuntacatuppadānaṃ saddabyākaraṇakā. **Migavākkarādisantīti** tesāṃ saddaṃ sutvā byākaronti. **Rutanti** saddaṃ. “Rudan”ti vā Pāḷi. **Vassitanti** vācaṃ. **Gabbhakarāṇīyāti** vinassamānassa gabbhassa puna avināsāya osadhadānena gabbhasaṅgāhikanākārakā. Gabbho hi vātena pāṇakehi kammunā cāti tihi kāraṇehi vinassati. Tattha vātena vinassante vātavināsanāṃ sītalāṃ bhesajjaṃ deti. Pāṇakehi vinassante pāṇakānaṃ paṭikammaṃ karoti. Kammunā vinassante pana Buddhāpi paṭibāhituṃ na sakkonti. Tasmā na taṃ idha gahitaṃ. **Sālākiyanti** salākavejjakammaṃ. **Sallakattiyanti** sallakattavejjakammaṃ. **Kāyatikicchanti** mūlabhesajjādīni yojetvā kāyatikicchavejjakammaṃ. **Bhūtiyanti** bhūtavejjakammaṃ. **Komārabhaccanti** komārakavejjakammaṃ. **Kuhāti** vimhāpakā. **Thaddhāti** dārukkhandhaṃ viya thaddhasarīrā. **Lapāti** paccayapaṭibaddhavadanā. **Siṅgīti** maṇḍanapakatikā. **Unnaḷāti** uggatamānanaḷā. **Asamāhitāti** upacārappanāsamādhivirahitā.

Na gaṇheyyāti—ādīsu uddesaggahaṇavasena **na gaṇheyya**. Sajjhāyavasena **na uggaṇheyya**. Citte ṭhapanavasena **na dhāreyya**. Samīpaṃ katvā ṭhapanavasena **na upadhāreyya**. Upaparikkhāvasena **na upalakkheyya**. Aññesaṃ vācanavasena **nappayojeyya**.

163. **Pesuṇiyanti** pesuññaṃ. Sesaniddeso ca vuttatthoyeva.

164. **Kayavikkayeti** pañcahi sahadhammikehi saddhiṃ vañcanavasena vā udayapatthanāvasena vā na tiṭṭheyya. **Upavādaṃ bhikkhu na kareyyāti** upavādakare kilese anibbattento attani parehi samaṇabrāhmaṇehi upavādaṃ na janeyya. **Gāme ca nābhisajjeyyāti** gāme ca gihisaṃsaggādīhi nābhisajjeyya. **Lābhakamyā janaṃ na lapayeyyāti** lābhakāmatāya janaṃ na lapayeyya.

Ye kayavikkayā vinaye paṭikkhittāti ye dānapaṭiggahaṇavasena kayavikkayasikkhāpade³ na vaṭṭatīti paṭikkhittā, idhādhippetāṃ kayavikkayaṃ dassetuṃ “**pañcannaṃ saddhiṃ pattaṃ vā cīvaraṃ vā**”ti-ādimāha. Tattha **pañcannaṃ**

1. Nihārotipi (Si, Syā)

2. Migacakkaṃ (Di 1. 9 piṭṭhe passitabbaṃ.)

3. Vi 1. 349 piṭṭhādīsu.

saddhinti pañcahi sahadhammikehi saha. Pañca sahadhammikā nāma bhikkhubhikkhunīsikkhamānasāmaṇerasāmaṇeriyo. **Vañcaniyaṃ vāti** paṭirūpakaṃ dassetvā vañcaniyaṃ vā. **Udayaṃ vā patthayantoti** vuḍḍhiṃ patthento vā. **Parivatteti** parivattanaṃ karoti.

Iddhimantoti ijghanapabhāvavanto. **Dibbacakkhukāti** dibbasadisāñāṇa-cakkhukā. Atha vā dibbavihārasannissayena laddhañāṇacakkhukā.

Paracittavidunoti attano cittaena paresaṃ cittajānanakā. **Te dūratopi passanti** ekayojanatopi ()¹ yojanasatatopi yojanasahassatopi ()² yojanasatasahassatopi cakkavāḷatopi dvetiṇicattāripaṇcadasaṃsaticattālīsa-sahassatopi tato atirekatopi cakkavāḷato passanti dakkhanti. **Āsannāpi na dissanti** samīpe iṭṭhāpi nisinnāpi na paññāyanti. **Cetasāpi cittaṃ pajānanti** attano cittaṇāpi paresaṃ cittaṃ pajānanti. **Devatāpi kho santi iddhimantiniyoti** devatāpi evaṃ samviñjanti ijghanapabhāvavantiniyo. **Paracittaviduniyoti** paresaṃ cittaṃ jānantiyo. **Oḷārikehi vā kilesehīti** kāyaduccaritādikehi vā upatāpehi. **Majjhimehi vāti** kāmavitakkādikehi vā. **Sukhumehi vāti** nātivitakkādikehi vā. Kāyaduccaritādayo kammāpathavasena, kāmavitakkādayo vaṭṭamūlakakilesavasena vedittabbā.

Ñātivitakkādisu “mayhaṃ ñātayo sukhajīvino sampattiyuttā”ti evaṃ pañcakāmaguṇasannissitena gehasannissitapemena ñātaka ārabha uppannavitakko **ñātivitakko**. “Mayhaṃ ñātayo khayaṃ gatā vayaṃ gatā saddhā pasannā”ti evaṃ pavatto pana ñātivitakko nāma na hoti.

“Amhākaṃ janapado subhikkho sampannasasso”ti tuṭṭhamānasassa gehassitapemavasena uppannavitakko **janapadavitakko**. “Amhākaṃ janapade manussā saddhā pasannā khayaṃ gatā vayaṃ gatā”ti evaṃ pavatto pana janapadavitakko nāma na hoti.

Amarattāya vitakko, amaro vā vitakkoti **amaravitakko**. Tattha ukkuṭikappadhānādīhi dukkhe nijjiṇṇe³ samparāye attā sukhī hoti.

1. (Dasayojanatopi) (Ka)

2. (Yojanadasasahassatopi) (Ka)

3. Niddukkhe nijjiṇṇe (Sī, Syā, Ka)

Amaroti dukkarakārikam karontassa tāya dukkarakārikāya paṭisaṃyutto vitakko amarattāya vitakko nāma. Diṭṭhigatiko pana “sassatam vadesi”ti-ādini puṭṭho “evantipi me no, tathātipi me no, aññathātipi me no, notipi me no, no notipi me no”ti vikkhepam āpajjati, tassa so diṭṭhigatapaṭisaṃyutto vitakko, yathā amaro nāma maccho udaye gahetvā māretum na sakkā, ito cito ca dhāvati gāham na gacchati, evameva ekasmiṃ pakkhe asaṇṭhahanato na maratīti amaro nāma hoti, tam duvidhampi ekato katvā “amaravitakko”ti vuttam.

Parānuddayatāpaṭisaññuttoti anuddayatāpaṭirūpakena gehassitapemena paṭisaṃyutto. Upaṭṭhākesu nandakesu socantesu ca tehi saddhim diguṇam nandati diguṇam socati, tesu sukhitesu diguṇam sukhito hoti, dukkhitesu diguṇam dukkhito hoti. Uppannesu kiccakaraṇīyesu attanā voyogam āpajjati. Tāni tāni kiccāni sādheṇto paññattim vītikkamati, sallekham kopeti. Yo tasmim saṃsaṭṭhavihāre tasmim vā voyogāpajjane gehassito vitakko, ayaṃ parānuddayatāpaṭisaññutto vitakko nāma.

Lābhasakkārasilokapaṭisaññuttoti cīvarādilābhena ceva sakkārena ca kittisaddena ca saddhim ārammaṇakaraṇavasena paṭisaññutto.

Anavaññattipaṭisaññuttoti “aho vata maṃ pare na avajāneyyūṃ, na sodhetvā visodhetvā¹ katheyyūṃ”ti evaṃ anavaññātabhāvapaṭṭhanāya saddhim uppajjanakavitakko. So tasmim “mā maṃ pare avajānimsū”ti uppanne vitakke pañcakāmaguṇasaṅkhātagehanissito hutvā uppannavitakko anavaññattipaṭisaññutto vitakko.

Tatra tatra sajjatīti tesu tesu ārammaṇesu laggati. **Tatra tatra gaṇhātīti** vuttappakāram ārammaṇam pavisati. **Bajjhatīti** tehi tehi ārammaṇehi saddhim bajjhati ekībhavati. **Anayabyasananti** tattha tattha avaḍḍhim vināsam. **Āpajjatīti** pāpuṇāti.

1. Na heṭhetvā viheṭhetvā (Sī, Ka)

Āmisacakkhukassāti cīvarādi-āmisalolassa. **Lokadhammagarukassāti** lokuttaradhammaṃ muñcitvā rūpādilokadhammaeva garuṃ katvā carantassa. **Ālapanāti** viharāṃ āgatananusse disvā “kimatthāya bhonto āgatā, kiṃ bhikkhūnimantetuṃ, yadi evaṃ gacchatha, ahaṃ pacchato bhikkhū gahetvā¹ āgacchāmi”ti evaṃ āditova lapanā. Atha vā attānaṃ upanetvā “ahaṃ tisso, mayi rājā pasanno, mayi asuko ca asuko ca rājamahāmatto pasanno”ti evaṃ attupanāyikā lapanāti **ālapanā**. **Lapanāti** puṭṭhassa sato vuttappakārameva lapanāṃ.

Sallapanāti gahapatikānaṃ ukkaṇṭhane bhītassa okāsaṃ datvā suṭṭhu lapanā. **Ullapanāti** “mahākuṭumbiko mahānāviko mahādānapatī”ti evaṃ uddhaṃ katvā lapanā. **Samullapanāti** sabbato bhāgena uddhaṃ katvā lapanā. **Unnahanāti** “upāsakā pubbe īdise kāle navadānaṃ detha, idāni kiṃ na dethā”ti evaṃ yāva “dassāma bhante, okāsaṃ na labhāmā”ti-ādini vadanti, tāva uddhaṃ uddhaṃ nahanā, veṭhanāti vuttaṃ hoti. Atha vā ucchuhatthaṃ disvā “kuto ābhataṃ upāsakā”ti pucchati. Ucchukhattato bhanteti. Kiṃ tattha ucchu madhuranti. Khādītva bhante jānitabbanti. Na upāsakā “bhikkhussa ucchuṃ dethā”ti vattuṃ vaṭṭatīti yā evarūpā nibbeḥhantassapi niveṭhanakakathā, sā **unnahanā**. Sabbato bhāgena punappunaṃ unnahanā **samunnahanā**. **Ukkācanāti** “etaṃ kulaṃ maṃyeva jānāti, sace ettha deyyadhammo uppajjati, mayhaṃyeva detī”ti evaṃ ukkhipitvā kācanā ukkācanā, uddīpanāti vuttaṃ hoti. Sabbato bhāgena pana punappunaṃ ukkācanā **samukkācanā**. **Anuppiyabhāṇitāti** paccayavasena punappunaṃ piyavacanabhāṇanā. **Sanhavācatāti** muduvasanātā. **Sakhilavācatāti** mandapamāṇayuttavacanātā, sithilavacanātā vā. **Sithilavācatāti** allīyavacanātā². **Apharusavācatāti** madhuravacanātā.

Purāṇaṃ mātāpettikanti pure uppannaṃ mātāpitūnaṃ santakaṃ. **Antarahitanti** paṭicchannaṃ tirobhūtaṃ. **Ñāyāmīti** pākaṭo homi. **Asukassa kulūpakoti** asukassa amaccassa kulapayirupāsako. **Asukāyāti** asukāya upāsikāya. **Maṃ ujjhivāti** maṃ vissajjitvā.

1. Pattaṃ gahetvā (Visuddhi 1. 26 piṭṭhe.) 2. Littavacanātāti allīyanavacanātā (Sī, Syā)

165. **Payuttanti** cīvarādīhi sampayuttaṃ, tadatthaṃ vā payojitaṃ. Imissā gāthāya niddeso sabbo heṭṭhā vuttanayova.

166. **Mosavajje na niyyethāti** musāvāde na niyyetha. **Jīvitenāti** jīvikāya.

Saṭhoti asantaḡuṇadīpanato na sammā bhāsītā. Sabbato bhāgena saṭho **parisaṭho**. **Yaṃ tatthāti** yaṃ tasmim̐ puggale. **Saṭhanti** asantaḡuṇadīpanaṃ kerāṭiyaṃ. **Saṭhatāti** saṭhākāro. **Sāṭheyyanti** saṭhabhāvo. **Kakkaratāti** padumaṇāḷassa viya aparāmasanakkhamo pharusabhāvo. **Kakkariyanti** pi tasseva vevacanaṃ. **Parikkhattatā pārikkhattiyanti** padadvayena nikhaṇitvā ṭhapitaṃ viya dalhakerāṭiyaṃ vuttaṃ. Keci pana “**kakkaratāti** sambhāvayitvā vacanaṃ. **Kakkariyanti** sambhāvayitvā vacanabhāvo. **Parikkhattatāti** alaṅkaraṇākāro. **Pārikkhattiyanti** alaṅkaraṇabhāvo”ti atthaṃ vaṇṇayanti. **Idaṃ vuccatīti** idaṃ attano avijjamānagūṇappakāsanalakkaṇaṃ sāṭheyyaṃ nāma vuccati. Yena samannāgatassa puggalassa kucchim̐ vā piṭṭhim̐ vā jānituṃ na sakkā.

“Vāmena sūkaro hoti, dakkhiṇena ajāmigo.

Sarena nelako hoti, visāṇena jaraggavo”ti¹—

evaṃ vuttayakkhasūkarasadiṣo hoti. **Atimaññatīti** atikkamitvā maññati.

Kiṃ panāyaṃ bahulājīvoti ayaṃ pana puggalo ko nāma bahulājīvako. **Sabbaṃ sambhakkhetīti** laddhaṃ laddhaṃ sabbaṃ khādati. **Appapuññoti** mandapuñño. **Appesakkhoti** parivāravirahito. **Paññāsampannoti** sampannapañño paripuṇṇapañño. **Pañhaṃ vissajjetīti** pañhaṃ katheti byākaroti.

167. **Sutvā rusito bahuṃ vācaṃ, samaṇānaṃ vā puthujanānanti** rusito ghaṭṭito parehi tesāṃ samaṇānaṃ vā khattiyādibhedānaṃ vā aññesaṃ puthujanānaṃ bahumpi aniṭṭhaṃ vācaṃ sutvā. **Na paṭivajjāti** na paṭivadeyya. Kiṃ kāraṇā? **Na hi santo paṭisenim̐ karonti.**

1. Dī-Ṭṭha 2. 250; Abhi-Ṭṭha 2. 475 piṭṭhesu.

Kakkhaḷenāti dāruṇena. **Santoti** nibbutakilesā. **Paṭiseninti** paṭisattum. **Paṭimallanti** paṭiyodham. **Paṭikaṇṭakanti** paṭiverim. **Paṭipakkhanti** kilesapaṭipakkham, kilesavasena saṅgam na karontīti attho.

168. **Etañca dhammamaññāyā**ti sabbametaṃ yathāvuttam dhammam ñatvā. **Vicinanti** vicinanto. **Santīti nibbutim ñatvā**ti nibbutim rāgādīnam santīti ñatvā.

Samañcāti kāyasucaritādiṃ. **Visamañcā**ti kāyaduccaritādiṃ. **Pathañcā**ti dasakusalakammamapatham. **Vipathañcā**ti dasa-akusalakammamapatham. **Sāvajjañcā**ti akusalañca. **Anavajjañcā**ti kusalañca. **Hīnapaṇīta**kaṇhasukkaviññūgarahitaviññūpasatthanti idampi kusalākusalameva. Tattha kāyasucaritādi samakaraṇato **samam**. Kāyaduccaritādi visamakaraṇato **visamam**. Dasakusalakammamapathā sugatigamanapathattā **patham**. Dasa-akusalakammamapathā sugatigamanapaṭipakkhattā apāyagamanapathattā **vipatham**. Akusalam sadosattā **sāvajjam**. Kusalam niddosattā **anavajjam**. Tathā mohena vā dosamohena vā lobhamohena vā sampayuttattā **hīnam**. Alobha-adosa-amohasampayuttattā **paṇītam**. Kaṇhavipākattā **kaṇham**. Sukkavipākattā **sukkam**. Buddhādīhi viññūhi garahitattā **viññūgarahitam**. Tehi eva thomitattā **viññūpasatthanti** ñātabbam.

169. Kim kāraṇa nappamajjeyya iti ce—**abhibhū hi** soti gāthā. Tattha **abhibhū**ti rūpādīnam abhibhavitā. **Anabhibhū**ti tehi anabhibhūto. **Sakkhidhamma’manītiha’maddasī**ti paccakkhameva anītiham dhammam addakkhi. **Sadā namassa’manusikkheti** sadā namassanto tisso sikkhāyo sikkheyya.

Kehici kilesehīti kehici rāgādi-upatāpakarehi kilesehi. **Abhibhosi neti** te kilese abhibhavi. Sesaṃ sabbattha pākaṭameva.

Kevalam pana ettha “cakkhūhi neva lolo”ti-ādīhi indriyasamvaro, “annānamatho pānānan”ti-ādīhi sannidhipaṭikkhepamukhena paccayapaṭisevanasīlam, methunamosavajjapesuṇiyādīhi pātimokkhasamvarasīlam, “āthabbaṇam supinam lakkhaṇam”ti-ādīhi ājīvapārisuddhisīlam, “jhāyī na pādala’ssā”ti iminā samādhi, “vicinam bhikkhū”ti iminā paññā, “sadā

sato sikkhe”ti iminā puna saṅkhepato tissopi sikkhā, “atha āsanesu¹ sayanesu, appasaddesu bhikkhu vihareyya, niddaṃ na bahulikareyya”ti-ādīhi sīlasamādhīpaññānaṃ upakārānupakārasaṅgaṇhanavinodanāni vuttānīti. Evaṃ Bhagavā nimmitassa paripuṇṇapaṭipadaṃ vatvā arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesi, desanāpariyosāne Purābheda sutte² vuttasadisoyevābhisamayo ahoṣīti.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddesaṭṭhakathāya

Tuvaṭṭakasuttaniddesa vaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Attadaṇḍasuttaniddesa vaṇṇanā

170. Pannarasame Attadaṇḍasuttaniddese **attadaṇḍā bhayaṃ jātanti** paṭhamagāthāya attho—yaṃ lokassa diṭṭhadhammikaṃ vā samparāyikaṃ vā bhayaṃ jātaṃ, taṃ sabbaṃ **attadaṇḍā bhayaṃ jātaṃ** attano duccharitakāraṇā jātā, evaṃ santepe **janaṃ passatha medhagaṃ**, imaṃ Sākiyādijanaṃ passatha aññamaññaṃ medhagaṃ hiṃsakaṃ bādhakanti. Evaṃ taṃ paṭiviruddhaṃ vipaṭipannaṃ janaṃ paribhāsivā attano sammā paṭipattidassanena tassa saṃvegaṃ janetuṃ āha “**saṃvegaṃ kittayissāmi, yathā saṃvijitaṃ mayā**”ti. Pubbe bodhisatteneva satāti adhippāyo.

Tayoti gaṇanaparicchedo. **Daṇḍā**ti duccharitā. **Kāyadaṇḍoti** kāyaduccharitaṃ. **Vacīdaṇḍā**dīsupi eseva nayo. **Tividhaṃ kāyaduccharitanti** pāṇātipātādikāyato pavattaṃ duṭṭhu caritaṃ, kilesapūṭikattā vā duṭṭhu caritanti laddhanāmaṃ tividhaṃ duccharitaṃ kāyaduccharitaṃ. **Catubbidhanti** musāvādādicatubbidhaṃ. **Tividhanti** abhijjhāditividhaṃ. **Diṭṭhadhammikaṃ** diṭṭheva dhamme imasmiṃyeva attabhāve paṭisaṃvedanīyaṃ. **Samparāyikaṃ** anāgate attabhāve paṭisaṃvedanīyaṃ. **Āgucārī**ti pāpakārī aparādhakārī. **Tameṇaṃ rājā paribhāsati**ti pāpakārīṃ rājā paribhāsati, bhayaṃ uppādeti. **Dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti**ti kāyikaṃ dukkhaṃ cetasaṃ domanassaṃ vindati. **Etaṃ bhayaṃ dukkhaṃ domanassanti** evarūpaṃ bhayaṇca dukkhaṇca domanassaṇca. **Kuto**

1. Puthu-āsanesu (Sī, Syā)

2. Khu 7. 161 piṭṭhādīsu.

tassāti tassa corassa kuto uppannaṃ. **Attadaṇḍato jātanti** attanā kataduccaritato uppannaṃ.

Antamasoti heṭṭhimato. **Savacanīyampi karoti** “na te labbhā ito **pakkamitun**”ti ito imamahā gāmādinā gantunā na labbhā. Na sakkā bahi nikkhamitunti palibodhaṃ saṅgaṃ karoti. **Dhanajānippaccayāpīti** dhanaparihānikāraṇāpi. Rājā tassa vividhā kammakāraṇā kārāpeti. **Kasāhipi tāletīti** kasādaṇḍakehi potheti. **Vettehipi tāletīti** sakaṇṭhakavettalatāhi potheti. **Aḍḍhadaṇḍakehīti** ādayo heṭṭhā vuttanayāyeva. **Sunakhehipi khādāpetīti** katipayāni divasāni āhāre adativā chātasunakhehi khādāpeti. Te muhuttana aṭṭhikasankhalikameva karoti. **Sūle uttāsetīti** sūlaṃ āropeti. **Rājā imesaṃ catunnaṃ daṇḍānaṃ issaroti** imāsaṃ catunnaṃ āṇānaṃ kātunā rājā samattho.

Sakena kammenāti sayamkatena kammena. **Tamenaṃ nirayapālāti** ettha ekacce therā “nirayapālā nāma natthi, yantarūpaṃ viya kammameva kāraṇaṃ kārēti”ti vadanti. Tesāṃ taṃ “atthi nirayesu nirayapālāti, āmantā. Atthi ca kārāṇikā”ti-ādinā nayena abhidhamme¹ paṭisedhitameva. Yathā hi manussaloke kammakāraṇakārakā² atthi, evameva nirayesu nirayapālā atthīti. **Tattaṃ ayokhilanti** tigāvutaṃ attabhāvaṃ sampajjalitāya lohaphathaviyā uttānakaṃ nipajjāpetvā dakkhiṇahatthe tālappamaṇaṃ ayaṣūlaṃ pavesenti, tathā vāmahatthādīsu. Yathā ca uttānakaṃ nipajjāpetvā evaṃ urenapi vāmapassenapi dakkhiṇapassenapi nipajjāpetvā taṃ kammakāraṇaṃ karontiyeva.

Samvesetvāti jalitāya lohaphathaviyā tigāvutaṃ attabhāvaṃ nipajjāpetvā. **Kuṭṭhārīhīti** mahatīti gehacchādanassa ekapakkaṃhamattāhi kuṭṭhārīhi tacchenti, lohitaṃ nadī hutvā sandati, lohaphathavito jālā uṭṭahitvā tacchitaṭṭhānaṃ gaṇhāti, mahādukkhaṃ uppajjati, tacchantā pana suttāhataṃ karitvā dāru viya aṭṭhaṃsampi chaḷaṃsampi karonti. **Vāsīhīti**

1. Abhi 4. 340 piṭṭhe.

2. Kammakāraṇikā (Sī, Syā)

mahāsuppamāṇāhi vāsihi. **Rathe yojetvā**ti saddhiṃ yugayotta-upakkharacakkakubbara¹ pājanehi sabbato pajjalite rathe yojetvā.

Mahantanti mahākūṭāgarappamāṇaṃ. **Āropenti**ti sampajjalitehi ayamuggarehi pothentā āropenti. **Sakimpi uddhanti** supakkutthitāya² ukkhaliyā pakkhittataṇḍulaṃ viya uddhaṃ adho tiriyaṇca gacchati.

Mahānirayeti Avīcimahānirayamhi.

Catukkaṇṇoti caturassamañjūsāsadiso. **Vibhattoti** catudvārasena vibhatto. **Bhāgasō mitoti** dvāravāthīnaṃ vasena bhāge ṭhapetvā ṭhapetvā vibhatto. **Pariyantoti** parikkhitto. **Ayasāti** upari navayojanikena ayapattena chādito. **Samantā yojanasatāṃ pharitvā tiṭṭhatī**ti evaṃ pharitvā tiṭṭhati, yathā samantā yojanasate ṭhatvā olokentassa akkhīni yamakagoḷakā viya nikkhamanti. **Kadariyātapanāti** sabbepi te ussadehi saddhiṃ aṭṭha mahānirayā kadariyā niccaṃ tapantīti kadariyātapanā. Balavadukkhātāya **ghorā**. Kappaṭṭhikānaṃ accīnaṃ atthitāya **accimanto**. Āsādetuṃ ghaṭṭetuṃ dukkarātāya **durāsadā**. Diṭṭhamattā vā sutamattā vā lomāni haṃsentīti **lomahaṃsanarūpā**. Bhīsanātāya **bhismā**. Bhayaajanātāya **paṭibhayā**. Sukhābhāvena **dukhā**.

Puratthimāya bhittiyāti-ādigāthānaṃ evaṃ Avīcinirayoti pariyantaṃ katvā ayaṃ saṅkhepattho—aggijālānaṃ vā pana sattānaṃ vā tesāṃ dukkhassa vāvīci antaraṃ natthi etthāti Avīci. Tatra hi puratthimādīhi bhittīhi jālārāsi utṭhahitvā pāpakammīno puggale jhāpento pacchimādīsu bhittīsu paṭihaññāti paharati, tā ca bhittiyo vinivijjhivā parato yojanasatāṃ gaṇhāti, heṭṭhā utṭhitā upari paṭihaññāti, upari utṭhitā heṭṭhā paṭihaññāti. Evaṃ tāvettha jālānaṃ vīci nāma natthi. Tassa pana anto yojanasatāṭṭhānaṃ khīravallipiṭṭhassa pūritanālī viya sattehi nirantaraṃ pūritaṃ catūhi iriyāpathehi paccantānaṃ sattānaṃ pamāṇaṃ natthi, na ca aññamaññaṃ byābādhenti, sakasakaṭṭhāneyeva paccanti. Evamettha sattānaṃ vīci nāma natthi. Yathā pana jivhāgge cha madhubindūni sattamassa tambalohabinduno anudahanabalavatāya abbohārikāni honti, tathā tattha anudahanabalavatāya

1. Yugayottapañjaracakkakubbara... (Sī), yugayottapakkarathacakkakubbara... (Syā)

2. Supakkuṭṭhitāya (Sī, Syā)

sesā cha akusalavipākupekkhā abbohārikā honti, dukkhameva nirantaram paññāyati. Evamettha dukkhassa vīci nāma natthi. Nirassādaṭṭhena **nirayo**.

Tattha sattā mahāluddoti tasmim nibbattā sattā mahantā luddā.
Mahākibbisakārinoti mahantadāruṇakammakārino. **Accantapāpakammantāti** ekaṃsena pāpakammino. **Paccanti na ca miyyareti** channam jālānamantare paccanti, na ca miyyanti. **Jātavedasamo kāyoti** tesam sarīram aggisadisam. **Tesam nirayavāsinanti** tesam pāpakammānam nirayavāsinam. **Passa kammānam dalhattanti** pāpakammānam thirabhāvaṃ olokehi. **Na bhasmā hoti napī masīti** chārikāpi na hoti aṅgāropi. **Puratthimenāti** yadā tam dvāram apārutaṃ hoti, atha tadabhimukhā dhāvanti, tesam tattha chavi-ādīni jhāyanti. Dvārasamīpaṃ pattānaṃca tesam tam pidhīyati, pacchimam apārutaṃ viya khāyati. Esa nayo sabbattha. **Abhinikkhamitāsā teti** nirayā nikkhamitum āsā etesanti nikkhamitāsā. **Mokkhagavesinoti** muñcanupāyam esantā gavesantāpi. **Na te tato nikkhamitum, labhanti kamma** paccayāti te sattā nirayato nikkhamanadvāram pāpakamma paccayā nādhigacchanti. **Tesaṃca pāpakammantaṃ, avipakkaṃ kataṃ bahunti** tesaṃca sattānam lāmakam dāruṇakammaṃ avipakkaṃ bahuvidham nānappakāram adinnavipakkaṃ kataṃ upacitaṃ atthi.

Samveganti vinilanaṃ¹. **Ubbeganti** ṭhitaṭṭhānato gamanaṃ. **Utrāsanti** ubbejanaṃ asanniṭṭhānaṃ. **Bhayanti** cittutrāsanaṃ. **Pīlananti** ghaṭṭanaṃ. **Ghaṭṭananti** pīlākaraṇaṃ. **Upaddavanti** itim. **Upasagganti** rundhanaṃ.

171. Idāni yathānena samvijitaṃ, tam pakāram dassento “**phandamānan**”ti-ādimāha. Tattha **phandamānanti** taṇhādiṭṭhihi kampamānaṃ. **Appodaketi** appe uduke. **Aññamaññehi byāruddhe** disvāti nānāsatte ca aññamaññehi saddhim viruddhe disvā. **Maṃ bhaya** māvisīti maṃ bhayaṃ pavīṭṭhaṃ.

Kilesaphandanāya phandamānanti rāgādikilesacalanāya calamānaṃ. **Payogoti** kāyavacīmanopayogo.

Viruddhāti virodhamāpannā. **Paṭiviruddhāti** paṭimukhaṃ hutvā virodhamāpannā, suṭṭhu viruddhā vā. **Āhatāti** kodhena āhatā pahatā.

1. Hirīyanaṃ (Sī, Syā)

Paccāhatāti paṭimallā hutvā āhatā. **Āghātītāti** ghaṭṭitā. **Paccāghātītāti** viśesena ghaṭṭitā. **Pāṇīhipi upakkamantīti** hatthehipi paharanti.

172. **Samantamasāro** lokoti nirayaṃ ādiṃ katvā samantato loko asāro niccasārādirahito. **Disā sabbā sameritāti** sabbā disā aniccatāya kampitā. **Ichchariṃ bhavanamattanoti** attano tāṇaṃ icchanto. **Nāddasāsiriṃ anositanti** kiñci ṭhānaṃ jarādīhi anajjhāvuṭṭhaṃ nāddakkhinti.

Asāroti na sāro, sāravirahito vā. **Nissāroti** sabbena sabbam sāravirahito. **Sārāpagatoti** sārato apagato. **Niccasārasārena vāti** satatasārasaṅkhātena sārena vā. Upari padadvayepi eśeva nayo. **Ye puratthimāya disāya saṅkhārāti** ye puratthimāyadisāya paccayehi saṅgama samāgama katā saṅkhārā. **Tepi eritāti** tepi saṅkhārā kampitā. **Sameritāti** sammā kampitā. **Calitāti** calanaṃ gatā. **Ghaṭṭītāti** udayabbayena pīlitā. **Aniccatāyāti** hutvā abhāvatāya. **Jātiyā anugatāti** nibbattiyā anupaviṭṭhā¹. **Jarāya anusaṭāti** paripakkatāya anupatthaṭā. **Byādhinā abhibhūtāti** dhātuvisamena uppanabyādhinā ajjhotthaṭā. **Marāṇena abbhāhatāti** maccunā abhi-āhatā pahatā. **Atāṇāti** rakkhavirahitā. **Aleṇāti** leṇavirahitā. **Asaraṇāti** natthi etesaṃ saraṇanti asaraṇā. **Asaraṇībhūtāti** sayam saraṇakiccaṃ na karontīti asaraṇībhūtā.

Attanobhavananti niddesapadassa uddesapadaṃ. **Tāṇanti** pālaṇaṃ. **Leṇanti** leṇaṭṭhānaṃ. **Saraṇanti** dukkhaṇāsaṇaṃ. **Gatinti** patiṭṭhaṃ. **Parāyananti** paraṃ ayaṇaṃ. **Ajjhositaṃyeva addasanti** jarādīhi madditaṃyeva addakkhinī. **Sabbaṃ yobbaññanti** yobbanabhāvo yobbaññī, sacetaṇānaṃ sabbaṃ yobbaññaṃ. **Jarāya-ositanti** paripākāya jarāya avasitaṃ madditaṃ. Evaṃ sabbattha.

173. **Osāne tveva byāruddhe, disvā me aratī ahūti** yobbaññādīnaṃ osāneyeva antagamake eva viṇāsake eva² jarādīhi byāruddhe

1. Anupatiṭṭhā (Ka)

2. Atthaṅgameyeva (Sī, Syā)

āhatacitte satte disvā arati me ahosi. **Athettha sallanti** atha etesu sattesu rāgādisallam. **Hadayassitanti** cittanissitam.

Yobbaññam jarā osāpetīti jarā atthaṅgameti vināseti. Evam sabbattha.

174. “Katham ānubhāvaṃ sallan”ti ce? **Yena sallena otiṇṇoti** gāthā. Tattha **disā sabbā vidhāvati**ti sabbā duccaritadisāpi puratthimādidisāpi vidisāpi¹ dhāvati. **Tameva sallamabbuyha, na dhāvati na sīdatīti** tameva sallam uddharitvā tā ca disā na dhāvati, caturoghe ca na sīdati.

Aññāṇanti-ādīsu ñāṇadassanapaṭipakkhato aññāṇaṃ adassanaṃ. Abhimukho hutvā dhammena na sameti na samāgacchatīti **anabhisamayo**. Anurūpato dhamme bujjhatīti **anubodho**. Tappaṭipakkhatāya **ananubodho**. Aniccādihi saddhim yojetvā na bujjhatīti **asambodho**. Asantaṃ asamañca bujjhatīti **asambodho**. Catusaccadhammaṃ na paṭivijjhatīti **appaṭivedho**. Rūpādīsu ekadhammampi aniccādisāmaññato na saṅgaṇhātīti **asaṅgāhaṇā**. Tameva dhammaṃ na pariyoḡāhatīti **apariyoḡāhaṇā**. Na samaṃ pekkhatīti **asamapekkhaṇā**. Dhammānaṃ sabhāvaṃ pati na apekkhatī²ti **apaccavekkhaṇā**.

Kusalākusalakammesu viparītavuttiyā sabhāvagahaṇābhāvena vā. Ekampi kammaṃ etassa paccakkhaṃ natthi, sayam vā kassaci dhammassa paccakkhakaraṇaṃ nāma na hotīti **apaccakkhakammaṃ**. Yaṃ etasmiṃ anuppajjamāne cittasantānaṃ mejjhaṃ bhavyeṃ sūci vodānaṃ, taṃ duṭṭhu mejjhaṃ imināti **dummejjhaṃ**. Bālānaṃ bhāvo **bālyam**. Muyhatīti **moho**. Balavataro moho **pamoho**. Samantato muyhatīti **sammoho**. Vijjāya paṭipakkhabhāvato na vijjāti **avijjā**. **Oghayogatto** vuttoyeva. Thāmagataṭṭhena anusetīti **anusayo**. Cittaṃ pariyaṭṭhāti abhibhavatīti **pariyaṭṭhānaṃ**. Hitaggahaṇābhāvena hitābhimukhaṃ³ gantuṃ na sakkoti aññadatthu laṅgatiyevāti **laṅgī**, khañjatīti attho. Durugghāṇaṭṭhena vā **laṅgī**. Yathā hi mahāpalighasaṅkhātā laṅgī durugghāṭā hoti, evamayampi laṅgī viyāti **laṅgī**. Sesaṃ uttānatthameva.

1. Puratthimādidisāpi gatidisāpi (Sī, Syā)

2. Na avekkhati (Ka)

3. Hitābhimukhī (Sī, Syā)

Yā evarūpā kaṅkhāti ettha kaṅkhanavasena **kaṅkhā**. Kaṅkham ānayatīti **kaṅkhāyanā**. Purimakāṅkhā hi uttarakāṅkham ānayati nāma. Ākāravasena vā etaṃ vuttaṃ. Kaṅkhāsamaṅgicittam kaṅkhāya āyitattā kaṅkhāyitaṃ nāma, tassa bhāvo **kaṅkhāyitattam**. **Vimatī**ti vigatā mati vimati. **Vicikicchā**ti vigatā cikicchā vicikicchā, sabhāvaṃ vā vicinanto kicchati kilamati etāyāti **vicikicchā**. Sā saṃsayalakkhaṇā, kampanarasā, anicchayapaccupaṭṭhānā, anekāmsaggāhapaccupaṭṭhānā vā, ayonisomanasikārapadaṭṭhānā, paṭipattiyā antarāyakarāti daṭṭhabbā.

Kampanaṭṭhena dvidhā eḷayatīti **dveḷhakam**. Paṭipattinivāraṇena dvidhāpatho viyāti **dvedhāpatho**. “Niccāṃ vā idaṃ aniccāṃ vā”ti-ādi-pavattiyā ekasmiṃ ākāre saṇṭhātum asaṃmatthatāya samantato setīti **saṃsayo**. Ekāmsaṃ gaheṭum asaṃmatthatāya na ekāmsaggāhoti **anekāmsaggāho**. Nicchetum asakkontī ārammaṇato osakkatīti **āsappanā**. Ogāhitum asakkontī parisamantato sappatīti **parisappanā**. Pariyogāhitum asaṃmatthatāya **apariyogāhaṇā**. Nicchayavasena ārammaṇe pavattitum asaṃmatthatāya **chambhitattaṃ cittassa**, thaddhabhāvoti attho. Vicikicchā hi uppajjitvā cittaṃ thaddham karoti, yasmā pana sā uppajjamānā ārammaṇaṃ gaheṭvā manam vilikhantī viya tasmā **manovilekhoti** vuttā.

Viddhoti sallena laddhappahāro. **Phuṭṭhoti** ghaṭṭito. **Paretoti** piḷito. **Dhāvati**ti purato gacchati. **Vidhāvati**ti anekavidhena gacchati. **Sandhāvati**ti vegena dhāvati. **Saṃsarati**ti ito cito ca carati.

Acelakoti niccolo, naggoti attho. **Muttācāro**ti visatṭhācāro, uccārakammādīsu lokiyakulaputtācārena virahito ṭhitakova uccāraṃ karoti, passāvaṃ karoti, khādāti bhuñjati. **Hatthāpalekhanoti** hatthe piṇḍamhi ṭhite jivhāya hattham apalikhati, uccāraṃ vā katvā hatthamhiyeva daṇḍakasaññī hutvā hatthena apalikhati. Te kira daṇḍakaṃ “satto”ti¹ paññapenti. Bhikkhāgahaṇattham “chi bhadante”ti vutto na etīti **na ehibhadantiko**. Tena hi “tiṭṭha bhadante”ti vuttopi

na tiṭṭhatīti **na tiṭṭhabhadantiko**. Tadubhayampi kira so “etassa vacanaṃ kataṃ bhavissatī”ti na karoti.

Abhihaṭanti puretaraṃ gahetvā āhaṭaṃ bhikkhaṃ. **Uddissakatanti** “idaṃ tumhe uddissa katan”ti evaṃ ārocitaṃ bhikkhaṃ. **Na nimantananti** “asukāṃ nāma kulāṃ vā vīthiṃ vā gāmaṃ vā paviseyyāthā”ti evaṃ nimantitabhikkhampi na sādīyati na gaṇhāti. **Na kumbhimukhāti** kumbhito uddharitvā diyyamānaṃ bhikkhaṃ na gaṇhāti. **Na kaḷhopimukhāti** kaḷopīti ukkhali vā pacchi vā, tatopi na gaṇhāti. Kasmā? Kumbhikaḷopiyo maṃ nissāya kaṭacchunā pahāraṃ labhantīti. **Na eḷakamantaranti** ummāraṃ antaraṃ karitvā diyyamānaṃ na gaṇhāti. Kasmā? Ayaṃ maṃ nissāya antarakaraṇaṃ labhatīti. **Daṇḍamusalesupi** ese va nayo.

Na dvinnanti dvīsu bhuñjamānesu ekasmiṃ uṭṭhāya dente na gaṇhāti. Kasmā? Kabaḷantarāyo hotīti. **Na gabbhiniyāti** ādīsu pana “gabbhiniyā kucchiyaṃ dāraako kilamati”ti, “pāyantiyā dārakassa khīrantarāyo hoti”ti, “purisantaragatāya rati-antarāyo hoti”ti na gaṇhāti. **Na saṃkittīsūti** saṃkittetvā katabhattesu. Dubbhikkhasamaye kira Acelakasāvakā acelakānamatthāya tato tato taṇḍulādīni samādapetvā bhattaṃ pacanti, ukkaṭṭho acelako tatopi na paṭiggaṇhāti. **Na yattha sāti** yattha sunakho “piṇḍaṃ labhissamī”ti upaṭṭhito hoti, tattha tassa adatvā āhaṭaṃ na gaṇhāti. Kasmā? Etassa piṇḍantarāyo hotīti. **Sanḍasaṇḍacārīnīti** samūhasamūhacārīnī. Sace hi Acelakaṃ disvā “imassa bhikkhaṃ dassāmā”ti manussā bhattagehaṃ pavisanti, tesu ca pavisantesu kaḷopimukhādīsu nilīnā makkhikā uppatitvā sanḍasaṇḍā caranti. Tato āhaṭaṃ bhikkhaṃ na gaṇhāti. Kasmā? Maṃ nissāya makkhikānaṃ gocarantarāyo jātoti. **Thusodakanti** sabbasassasambhārehi kataṃ sovīraṃ. Ettha ca surāpānameva sāvajjaṃ, ayaṃ pana sabbesupi sāvajjasāññī.

Ekāgārikoti yo ekasmiṃyeva gehe bhikkhaṃ labhitvā nivattati. **Ekālopikoti** yo ekeneva ālopena yāpeti. **Dvāgārikādisupi** ese va nayo. **Ekissāpi dattiyāti** ekāya dattiyā. Datti nāma ekā khuddakapāti hoti, yattha aggabhikkhaṃ pakkhipitvā ṭhapenti.

Ekāhikanti ekadivasantarikaṃ. **Aḍḍhamāsikanti** aḍḍhamāsantarikaṃ. **Pariyāyabhattachoḥjananti** vārabhattachoḥjanaṃ, ekāhavārena dvīhavārena sattāhavārena aḍḍhamāsavārenāti evaṃ divasavārena ābhaṭaṃ bhattachoḥjanaṃ¹.

Sākabhakkhoti ādīni vuttatthāneva. **Ubbhaṭṭhakoti** uddham ṭhitako. **Ukkuṭṭikappadhānamanuyuttoti** ukkuṭṭikaṃ vīriyaṃ anuyutto. Gacchantopi ukkuṭṭikova hutvā uppatitvā uppatitvā gacchati. **Kaṇṭakāpassayikoti** ayakāṇṭake vā pakatikaṇṭake vā bhūmiyaṃ koṭṭetvā tattha cammaṃ attharivā ṭhānacaṇkamādīni karoti. **Seyyanti** sayantopi tattheva seyyaṃ kappeti. **Phalakaseyyanti** rukkhaphalake seyyaṃ. **Thaṇḍilaseyyanti** thaṇḍile ucce bhūmiṭṭhāne seyyaṃ. **Ekapassayikoti** ekapasseneva sayati. **Rajojalladharoti** sarīraṃ telena makkhetvā rajuṭṭhānaṭṭhāne tiṭṭhati, athassa sarīre rajojallaṃ laggati, taṃ dhāreti. **Yathāsanthatikoti** laddhaṃ āsanaṃ akopetvā yadeva labhati, tattheva nisīdanasīlo. **Vekaṭṭikoti** vikaṭṭakhādanasīlo, vikaṭṭanti gūthaṃ vuccati. **Apānakoti** paṭikkhittasītudakapāno. Sāyaṃ tatiyaṃ assāti **sāyatatiyakaṃ**. Pāto majjhanhike sāyanti divasassa tikkhattum “pāpaṃ pavāhessāmi”ti **udakorohanānuyogaṃ anuyutto viharati**.

Te salle abhisāṅkharotīti te rāgādisattasalle abhinibbatteti. **Abhisāṅkharontoti** abhinibbattento. **Sallābhisāṅkhāravasenāti** sallābhinibbattāpanakāraṇā. **Purattthimaṃ disaṃ dhāvātīti** purimaṃ disaṃ gacchati. **Te sallābhisāṅkhārā appahīnāti** ete rāgādisallā payogā nappahīnā. **Sallābhisāṅkhārānaṃ appahīnattāti** sallapayogānaṃ appahīnabhāvena. **Gatiyā dhāvātīti** gatiyaṃ dhāvati. **Gatiyā gatinti** gatiko gatiṃ.

Na sīdatīti na nimujjati. **Na saṃsīdatīti** na samantato mujjati. **Na osīdatīti** na osakkati. **Na avasīdatīti** na paccosakkati. **Na avagacchatīti** na heṭṭhā gacchati.

175. Evaṃ mahānubhāvena sallena otiṇṇesu ca sattesu—**tattha sikkhānugīyanti, yāni loke gadhitānīti** gāthā. Tassattho—ye

1. Āgataṃ bhattachoḥjanaṃ (Sī, Syā, Ka)

loke pañca kāmagaṇā paṭilābhāya gijjhantīti katvā “gadhitānī”ti vuccanti, cirakālasevitattā vā “gadhitānī”ti vuccanti. **Tattha** taṃ nimittam hatthisikkhādikā anekā **sikkhā** kathīyanti, uggayhanti vā. Passatha yāva samatto vāyaṃ loko, yato paṇḍito kulaputto **tesu** vā gadhitesu tāsū vā sikkhāsu adhimutto **na siyā**, aññadatthu aniccādidassanena **nibbijjha sabbaso kāme**. Attano **nibbānameva sikkheti**.

Paṭivijjhivāti ñāṇena nikkhametvā vā nibbijjhivā vā.

176. Idāni yathā nibbānāya sikkhitabbam, taṃ dassento “**sacco siyā**”ti-ādimāha. Tattha **saccoti** vācāsaccena ñāṇasaccena maggasaccena ca samannāgato. **Rittapesuṇoti** pahīnapesuṇo. **Vevicchanti** macchariyaṃ.

177. **Niddam tandimsahe thīnanti** pacalāyikaṇca kāyālasīyaṇca cittālasīyaṇcāti ime tayo dhamme abhibhaveyya. **Nibbānamānasoti** nibbānaninnacitto.

Kāyassa akalyatāti khandhattayasāṅkhātassa nāmakāyassa gilānabhāvo. Gilāno hi akallakoti vuccati. Vinayepi¹ vuttam “nāham bhante akallako”ti. **Akammaññatāti** kāyagelaññasāṅkhāto akammaññatākāro. Megho viya ākāsaṃ kāyaṃ onayhatīti **onāho**. Sabbato bhāgena onāho **pariyonāho**. Abbhantare samorundhatīti **antosamorodho**. Medhatīti **middham**, akammaññabhāvena vihiṃsatīti attho. Supanti tenāti **suppaṃ**. Akkhidalādīnaṃ pacalabhāvaṃ karotīti **pacalāyikā**. **Suppanā suppitattanti** ākārabhāvaniddesā. **Olīyanāti** olīyanākāro. Dutīyaṃ upasaggavasena vaḍḍhitam. **Līnanti** avipphārikatāya paṭikuṭitam. Itare dve ākārabhāvaniddesā. **Thīnanti** sappipiṇḍo viya avipphārikatāya ghanabhāvena ṭhitam. **Thīyanāti** ākāraniddeso. Thiyitassa bhāvo **thiyitattam**, avipphāravasena thaddhatāti² attho.

1. Vi 1. 78 piṭṭhe.

2. Baddhanāti (Sī, Syā)

Sabbasaṅkhārādhātuyāti nibbānaninnamānaso
sabbatebhūmikasāṅkhātadhātuyā. **Cittam paṭivāpetvāti** cittam nivattāpetvā.
Etaṁ santanti etaṁ nibbānaṁ. Kilesasantatāya **santaṁ**. Atappakaṭṭhena
paṇītaṁ.

Na paṇḍitā upadhisukhassa hetūti dabbajātikā kāmasukhassa kāraṇā
dānāni na denti. **Kāmañca te upadhiparikkhayāyāti** ekaṁsena te paṇḍitā
kāmakkhayāya kāmakkhepanattham dānāni denti. **Apunabbhavāyāti**
nibbānatthāya. **Jhānāni bhāventīti** paṭhamajjhānādīni vaḍḍhenti.
Punabbhavāyāti punabbhavakāraṇā. **Te** paṇḍitā nibbānaṁ abhimikhaṁ
hutvā dānaṁ dadanti.

178. **Sāhasāti** rattassa rāgacaritādibhedā sāhasākāraṇā. Niddeso
uttānatthoyeva.

179. **Purāṇaṁ nābhinandeyyāti** atītaṁ rūpādīṁ nābhinandeyya. **Naveti**
paccuppanne. **Hīyamāneti** vinassamāne. **Ākāsaṁ na sito siyāti** taṇhānissito
na bhavyeyya. Taṇhā hi rūpādīnaṁ ākāsanato “ākāso”ti vuccati.

Vemāneti abhavamāne. **Vigacchamāneti** apagacchamāne.

“**Ākāsaṭī**”ti “ākassaṭī”ti ca duvidho pāṭho.

180. Kim kāraṇā ākāsaṁ na sito siyāti ce? **Gedhaṁ brūmīti** gāthā.
Tassattho—ahañhi imaṁ ākāsaṁkhātāṁ taṇhaṁ rūpādīsu gijjhanato
gedhaṁ brūmi “gedho”ti vadāmi. Kiñca bhiyyo—avahananaṭṭhena “**ogho**”ti
ca ājavanaṭṭhena “**ājavan**”ti ca “idaṁ mayhaṁ, idaṁ mayhan”ti
jappakāraṇato “**jappanan**”ti ca dummuñcanaṭṭhena “**ārammaṇan**”ti ca
kampakaraṇaṭṭhena “**kampanan**”ti ca brūmi, esāva lokassa palibodhaṭṭhena
duratikkamaṇīyaṭṭhena ca “**kāmapaṅko duraccayo**”ti.

Ājavanti āpaṭisandhito javati dhāvatīti ājavaṁ, vaṭṭamūlatāya
punabbhave paṭisandhidānataṇhāyetaṁ adhivacanaṁ. **Jappananti** patthanā,
taṇhāyetaṁ adhivacanaṁ. **Ārammaṇampi vuccati taṇhāti** rūpādīsu
ārammaṇesu uppannataṇhā muccitum asakkuṇeyyaṭṭhena ārammaṇāti
kathīyati. **Kāmapaṅkoti** osīdanaṭṭhena kalalaṁ. **Kaddamoti** saṅgaṭṭhena
kaddamo. Tāpanaṭṭhena

kilesa. Nīyyāsaṃ viya laggāpanaṭṭhena **palipo**. Rundhitvā dhāraṇaṭṭhena **palirodho**. Evamevaṃ gedhādipariyāyaṃ ākāsaṃ anissito.

181. **Saccā avokkamanti** gāthā. Tassattho—pubbe vuttā tividhāpi saccā avokkamaṃ¹ moneyyapattiyā **Munīti** saṅkhaṃ gato nibbānathale **tiṭṭhati** **brāhmaṇo**, **sa ve** evarūpo sabbāni āyatanāni nissajjitvā “**santo**”ti vuccati. Niddese vattabbaṃ natthi.

182. Kiñca bhiyyo—**sa ve vidvāti** gāthā. Tattha **ñatvā dhammanti** aniccādinayena saṅkhatadhammaṃ aññāya. **Sammā so loka iriyānoti** asammā-iriyanakarāṇaṃ kilesānaṃ pahānā sammā so loka iriyamāno.

183. Evaṃ apihento ca—**yodha kāmeti** gāthā. Tattha **saṅganti** sattavidhaṃ saṅgaṃ yo accatari. **Nājjhetīti** na abhijjhāyati.

184. Tasmā tumhesupi yo evarūpo hotum icchatī, taṃ vadāmi—**yaṃ pubbeti** gāthā. Tattha **yaṃ pubbeti** atīte saṅkhāre ārabha uppajjanadhammaṃ kilesajātaṃ atītaṃ kammañca. **Pacchā te māhu kiñcananti** anāgatepi saṅkhāre ārabha uppajjanadhammaṃ rāgādikiñcanaṃ mā ahu. **Majjhe ce no gahessasīti** paccuppannarūpādiddhammepi na gahessasi ce. Evaṃ upasanto carissasi.

Abijaṃ karohīti maggañāṇena na bijaṃ karohi. **Rāgakiñcananti** rāgaphandaṇaṃ². **Dosakiñcanādisupi** eseva nayo.

185. Evaṃ arahattappattiṃ dassetvā idāni arahato thutivasena ito parā gāthāyo abhāsī. Tattha **sabbasoti** gāthāya **mamāyitanti** mamattakaraṇaṃ. “Mama idan”ti gahitaṃ vā vatthu. **Asatā ca na socatīti** avijjamānakāraṇā asantakāraṇā na socati. **Na jīyatīti** jāniṃ nādhigacchati.

1. Avokkamma (Ka) Khu 1. 425 piṭṭhe.

2. Madanaṃ (Sī, Syā), bandhanaṃ (Ka)

Ahu vata meti mayhaṃ ahosi vata. **Taṃ vata me natthīti** yaṃ atīte ahosi, taṃ mayhaṃ idāni na santi. **Siyā vata meti** yaṃ mayhaṃ bhavissati, **taṃ vatāhaṃ na labhāmīti** idāni ahaṃ ekamsena na pāpuṇāmi.

186. Kiñca bhiyyo—**yassa natthīti** gāthā. Tattha **kiñcananti** kiñci rūpādidhammajātaṃ.

Abhisankhatanti kammena saṅkharitaṃ¹. **Abhisancetayitanti** cittaṇa rāsikataṃ. **Avijjāya tvevāti** avijjāya tu eva. **Asesavirāganirodhāti** virāgasankhātena maggena niravasesanirodhā.

Suññato lokam avekkhassūti avasavattisallakkhaṇavasena vā² tucchasaṅkhārasamanupassanavasena vāti dvīhākārehi suññato lokam passa. **Attānudiṭṭhiṃ ūhaccāti** sakkāyadiṭṭhiṃ uddharitvā. **Evam maccutaro siyāti** evaṃ maraṇassa taraṇo bhaveyya³. **Evam lokam avekkhantanti** evaṃ khandhalokam passantam. **Maccurājā na passatīti** maraṇarājā na oloketi na dakkhati.

Nāññaṃ patthayate kiñcīti aññaṃ appamattakampi na patthayati na pihayati. **Aññatra appaṭisandhiyāti** nibbānaṃ ṭhapetvā⁴. “Aññatrappaṭisandhiyā”ti ekapadaṃ katvāpi paṭhanti.

187. Kiñcabhiyyo—**aniṭṭhurīti** gāthā. Tattha **aniṭṭhurīti** anissukī. “Aniṭṭharī”tipi⁵ keci paṭhanti. **Sabbadhī samoti** sabbattha samo, upekkhakoti adhippāyo. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yo so “natthi me”ti na socati, tamahaṃ avikampinaṃ puggalaṃ puṭṭho samāno **aniṭṭhurī ananugiddho, anejo sabbadhī samoti** imaṃ tasmaṃ puggale catubbidhaṃ ānisaṃsaṃ brūmīti.

Niṭṭhuriyoti issukī. Niṭṭhurabhāvo **niṭṭhuriyam**, taṃ nissāya ettakampi natthīti kheḷapātanti attho. **Niṭṭhuriyakammanti** niṭṭhuriyakaraṇaṃ. Gahaṭṭho vā hi gahaṭṭhaṃ bhikkhu vā bhikkhuṃ nissāya vasanto appamattakeneva kujjhivā taṃ nissāya ettakampi natthīti kheḷaṃ pātetvā pādena maddanto viya niṭṭhuriyam nāma karoti. Tassa taṃ kammaṃ “niṭṭhuriyakammaṃ”ti vuccati. **Issāti**

1. Saṅgopitaṃ (Syā, Ka)

2. Avisiyapavatti (Sī), sallakkhaṇavasena vā (Ka)

3. Bhavissasi (Sī)

4. Nibbattiṃ ṭhapetvā (?)

5. Anuddharīti (Sī)

sabhāvaniddeso. Tato parā dve ākārabhāvaniddesā. Itarattayaṃ pariyāyavacanaṃ. Lakkhaṇādito panesā parasampattīnaṃ usūyanalakkhaṇā issā, tattha ca anabhiratirasā, tato vimukhabhāvapaccupaṭṭhānā, parasampattipadaṭṭhānā.

Lābhepi na iñjatīti paccayaalābhe na calati. **Alābhepīti** paccayānaṃ alābhepi.

188. Kiñca bhiyyo—**anejassāti** gāthā. Tattha **nisañkhatīti** puññābhisañkhārādīsu yo koci sañkhāro. So hi yasmā nisañkharīyati, nisañkharoti vā, tasmā “nisañkhatī”ti vuccati. **Viyārambhāti** vividhā puññābhisañkhārādikā ārambhā. **Khemaṃ passati sabbadhīti** sabbattha abhayameva passati.

Ārambhāti kammānaṃ paṭhamārambhā. **Viyārambhāti** uparūpari vividha-ārambhanavasena vīriyārambhā. Tīsu bhavesu paṭisandhijanakakammānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Tasmā viyārambhā ārato.

189. Evaṃ passanto **na samesūti** gāthā. Tattha **na vadateti** “sadiśohamasmī”ti-ādinā mānavasena samesupī attānaṃ na vadati omesupī ussesupī. **Nādeti na nirassatīti** rūpādīsu kañci dhammaṃ na gaṇhāti na nissajjati. Sesaṃ sabbattha tattha tattha vuttanayattā pākaṭameva. Evaṃ arahattanikūṭeneva desanaṃ niṭṭhāpesīti.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddesaṭṭhakathāya

Attadaṇḍasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Sāriputtasuttaniddesavaṇṇanā

190. Soḷasame **na me diṭṭhoti** Sāriputtasuttaniddeso. Tattha **ito pubbeti** ito Saṅkassanagare otaraṇato pubbe. **Vagguvadoti** sundaravado. **Tusitā gaṇimāgatoti** Tusitakāyā cavitvā mātukucchim āgatattā Tusitā āgato. Gaṇācariyattā

gaṇī. Santuṭṭhaṭṭhena vā Tusitasāṅkhātā devalokā gaṇim āgato, Tusitānaṃ vā arahantānaṃ gaṇim āgatoti.

Iminā cakkhunāti iminā attabhāvapariyāpannaṃ pakatimaṃsacakkhunā. **Iminā attabhāvenāti** iminā pacchimena attabhāvena. **Tāvatiṃsabhavaneti** Tāvatiṃsadevaloke. **Pāricchattakamūleti** Koviḷārarukkhassa heṭṭhā. **Paṇḍukambalasilāyanti** rattakambalasadisapāsānapiṭṭhe. **Vassaṃvuṭṭhoti** vuṭṭhavasso. **Devagaṇaparivutoti** devasaṃghena parivārito. **Otiṇṇoti** avatiṇṇo. **Imaṃ dassanaṃ pubbeti** aññatra imamhā dassanā pubbe. **Na diṭṭhoti** aññadā na diṭṭhapubbo.

Khattiyassa vāti khattiyassa vadantassa na suto. **Brāhmaṇādīsupi** eseva nayo.

Madhuravadoti-ādīsu byañjanasampannaṃ madhuraṃ vadatīti **madhuravado.** Pemajanakaṃ pemārahaṃ vadatīti **pemaṇiyavado.** Hadayaṅgamacitte ṭhapanayogyāṃ vadatīti **hadayaṅgamavado.** Karavīkasakuṇasaddo viya madhuraghoso assāti **karavīkarutamañjughoso.** **Vissatṭho cāti** apalibuddho tattha tattha apakkhalano. **Viññeyyo cāti** suviññeyyo ca. **Mañju cāti** madhuro ca. **Savanīyo cāti** kaṇṇasukho ca. **Bindu cāti** ghano ca. **Avisārī cāti** na patthaṭo ca. **Gambhīro cāti** na uttāno ca. **Ninnādi cāti** ghosavanto ca. **Assāti** assa Satthuno. **Bahiddhā parisāyāti** parisato bahi. **Na niccharatīti** na nikkhamati. Kiṃ kāraṇā? Evarūpo madhurasaddo nikkāraṇā mā vinassatūti. **Brahmassaroti** aññe chinnassarāpi bhinnassarāpi kākassarāpi honti, ayaṃ pana mahābrahmuno sarasadisena sarena samannāgato. Mahābrahmuno hi pittasemhehi apalibuddhattā saro visuddho hoti, Bhagavatāpi katakammaṃ vatthum sodheti, vatthuno suddhattā nābhito paṭṭhāya samuṭṭhahanto saro visuddho aṭṭhaṅgasamannāgatova samuṭṭhāti. Karavīko viya bhaṇatīti **karavīkabhāṇī,** mattakaravīkarutamañjughosoti attho.

Tāretīti akhemantaṭṭhānaṃ atikkāmeti. **Uttāretīti** khemantabhūmim upanento¹ tāreti. **Nittāretīti** akhemantaṭṭhānato nikkhāmento

1. Pāpento (Syā)

tāreti. **Patāretīti** pariggahetvā tāreti, hatthena pariggahetvā viya tāretīti attho. Sabbampetaṃ tārāṇuttārāṇādikhemantaṭṭhāne ṭhapanamevāti āha “**khemantabhūmiṃ sampāpeti**”ti. **Satteti** veneyyasatte. Mahāgahanatāya mahānatthatāya dunnittariyatāya ca¹ jātiyeva kantāro jātikantāro, taṃ **jātikantāraṃ**.

Gaṇassa sussūsatīti gaṇo assa vacanaṃ sussūsatī suṇāti upalakkheti. **Sotaṃ odahatīti** sotukāmatāya sotaṃ avadahati patiṭṭhāpeti. **Aññā cittaṃ upaṭṭhāpetīti** ñātukāmaṃ cittaṃ paṇidahati. **Gaṇaṃ akusalā vuṭṭhāpetvāti** janasaṃmūhaṃ akosallasambhūtā akusalā vuṭṭhāpetvā. **Kusale patiṭṭhāpetīti** kosallasambhūtā kusale ṭhāpeti. **Sanḅhīti** rāsivasena saṅgho assa atthīti saṅghī. Parisavasena gaṇo assa atthīti **gaṇī**. Gaṇassa ācariyoti **gaṇācariyo**.

191. Dutiyagāthāya **sadevakassa lokassa, yathā dissatīti** sadevakassa lokassa viya manussānampi dissati. Yathā vā dissatīti tacchato aviparītato dissati. **Cakkhumāti** uttamacakkhumā. **Ekoti** pabbajjāsāṅkhātādīhi eko. **Ratinti** nekkhammarati-ādiṃ.

Patirūpakoti suvaṇṇapatirūpako kuṇḍalo. **Mattikākuṇḍalovāti** mattikāya katakuṇḍalo viya. **Lohaḍḍhamāsova suvaṇṇachannoti** suvaṇṇena paṭicchanno lohamāsako viya. **Parivārachannāti** parivārena chādītā. **Anto asuddhāti** abbhantarato rāgādīhi aparisuddhā. **Bahi sobhamānāti** cīvarādīhi bāhirato sundarā.

Akappita-iriyāpathā cāti asajjita-iriyāpathā. **Paṇidhisampannāti** paripuṇṇapatthanā.

Visuddhasaddoti parisuddhakittisaddo, yathābhūtathutighosoti attho. **Gatakittisaddasilokoti** kittisaddaṇca silokaṇca gahetvā caraṇasīlo. Kattha² visuddhasaddoti ce? “**Nāgabhavane ca Supaṇṇabhavane**

1. Dunnittaraṇutāya ca (Ka)

2. Katthaci (Sī)

cā”ti-ādinā nayena vitthāretvā vuttaṭṭhāne. **Tato ca bhiyyoti** tato vuttappakārato ca veneyyavasena atirekataropi dissati.

Sabbaṃ rāgatamanti sakalaṃ rāgandhakāraṃ. **Dosatamā**disupi eseva nayo. **Andhakaraṇanti** paññālokanivāraṇakaraṇaṃ. **Acakkhukaraṇanti** paññācakkhuno akaraṇaṃ. **Aññāṇakaraṇanti** ñāṇena ajānanakaraṇaṃ. **Paññānirodhikanti** paññānayananaśakam. **Vighātapakkhikanti** pīḷakoṭṭhāsikaṃ. **Anibbānasaṃvattanikanti** apaccaya-amatanibbānatthāya na saṃvattanikaṃ.

Sabbaṃ taṃ tena bodhiññāṇena bujjhīti taṃ sakalaṃ tena catumaggaññāvasena bujjhi. Paṭhamamaggavasena jāni **anubujjhi**. Dutiyamaggavasena puna aññāsi **paṭivijjhi**. Tatiyamaggavasena paṭivedhaṃ pāpuṇi **sambujjhi**. Catutthamaggavasena nissesapaṭivedhena **sammābujjhi**. **Adhigacchi phassesi sacchākāsi**ti etaṃ tayaṃ phalavasena yojetabbaṃ. Paṭhamadutiyavasena paṭilabhi. Tatiyavasena ñāṇaphassena phusi. Catutthavasena paccakkhaṃ akāsi. Atha vā ekekaphalassa tayopi labbhanti eva.

Nekkhammaratinti pabbajjādīni nissāya uppannaratiṃ. **Vivekaratinti** kāyavivekādimhi uppannaratiṃ. **Upasamaratinti** kilesavūpasame ratim. **Sambodhiratinti** maggaṃ paccavekkhantassa uppannaratiṃ.

192. Tatiyagāthāya **bahūnamidha baddhānanti** idha bahūnaṃ khattiyādīnaṃ sissānaṃ. Sissā hi ācariyapaṭibaddhavuttittā “baddhā”ti vuccanti. **Atthi pañhena āgamanti** atthiko pañhena āgatomhi, atthikānaṃ vā pañhena āgamaṇaṃ, pañhena atthi āgamaṇaṃ vāti.

Buddhoti padassa abhāvepi **taṃ Buddhanti** pade yo so Buddho, taṃ niddisitukāmena “**Buddho**”ti vuttaṃ. **Sayambhūti** upadesaṃ vinā sayameva bhūto. **Anācariyakoti** sayambhūpadassa atthavivaraṇaṃ. Yo hi ācariyaṃ vinā saccāni paṭivijjhati, so sayambhū nāma hotīti. **Pubbe ananussutesūti**-ādi anācariyakabhāvassa atthappakāsaṇaṃ. **Ananussutesūti** ācariyato¹ ananussutesu. **Sāmanti** sayameva. **Abhisambujjhīti** bhusaṃ sammā paṭivijjhi. **Tattha ca sabbaññūtaṃ pāpuṇīti** tesu ca saccesu sabbaññubhāvaṃ pāpuṇi. Yathā saccāni paṭivijjhantā sabbaññuno

honti, tathā saccānaṃ paṭividdhattā evaṃ vuttaṃ. “Sabbaññutaṃ patto”ti pāṭho. **Balesu ca vasībhāvanti** dasasu ca Tathāgatabalesu issarabhāvaṃ pāpuṇi. Yo so evaṃ bhūto, so Buddhoti vuttaṃ hoti. Tattha sabbadhammesu appaṭihatañāṇanimittānuttaravimokkhādhigamaparibhāvitakhandhasantānaṃ upādāya paṇṇattiko, sabbaññutapadaṭṭhānaṃ vā saccābhisambodhimupādāya paṇṇattiko sattaviseso Buddho. Ettāvata atthato Buddhavibhāvanā katā hoti.

Idāni byañjanato vibhāvento **“Buddhoti kenatṭhena Buddho”**ti-ādimāha. Tattha yathā loke avagantā “avagato”ti vuccati, evaṃ **bujjhita saccānīti Buddho**. Yathā paṇṇasosā vātā “paṇṇasusā”ti vuccanti, evaṃ **bodhetā pajāyāti Buddho. Sabbaññutāya Buddhoti** sabbadhammabujjhanasamatthāya buddhiyā Buddhoti vuttaṃ hoti. **Sabbadassāvitāya Buddhoti** sabbadhammānaṃ ñāṇacakkhunā diṭṭhattā Buddhoti vuttaṃ hoti. **Anaññaneyyatāya Buddhoti** aññena abodhanīyato sayameva Buddhattā Buddhoti vuttaṃ hoti. **Visavitāya Buddhoti** nānāguṇavikasanato¹ padumamiva vikanatṭhena Buddhoti vuttaṃ hoti. **Khīṇāsavasāṅkhātena Buddhoti**-ādīhi chahi pariyāyehi cittasaṅkocakaradhammappahānena niddāya vibuddho puriso viya sabbakilesaniddāya vibuddhattā Buddhoti vuttaṃ hoti. Saṅkhā saṅkhātanti atthato ekattā **saṅkhātenā**ti vacanassa koṭṭhāsenāti attho. Taṇhālepadiṭṭhilepābhāvena nirupalepasāṅkhātena savāsanānaṃ sabbakilesānaṃ pahīnattā ekantavacanena visesetvā vuttaṃ. **Ekantanikkilesoti** rāgadosamohāvasesehi sabbakilesehi nikkilesa.

Ekāyanamaggaṃ gatoti Buddhoti gamanatthānaṃ dhātūnaṃ bujjanatthattā bujjanatthāpi dhātuyo gamanatthā honteva, tasmā ekāyanamaggaṃ gatattā Buddhoti vuttaṃ hoti. Ekāyanamaggo cettha—

“Maggo pantho patho pajjo, añjasā vaṭu’ māyanaṃ.

Nāvā uttarasetū ca, kullo ca bhisi saṅkamo”ti²—

1. Nānāguṇavisavanato (Sī, Syā)

2. Khu 8. 201 piṭṭhe.

maggassa bahūsu nāmesu ayananāmena vuttamagganāmena vutto. Tasmā ekamaggabhūto maggo, na dvedhāpathabhūtoti attho. Atha vā ekena ayitabbo maggoti ekāyanamaggo. Ekenāti gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya pavivittena. Ayitabboti paṭipajjitabbo, ayanti vā etenāti ayano, saṃsārato nibbānaṃ gacchantīti attho. Ekesaṃ ayanoti ekāyano. **Ekesanti** seṭṭhānaṃ. Sabbasattaseṭṭhā ca Sammāsambuddhā, tasmā ekesaṃ¹ maggabhūto Sammāsambuddhānaṃ ayanabhūto maggoti vuttaṃ hoti. Ayatīti vā ayano, gacchati pavattatīti attho. Ekasmiṃ ayano maggoti ekāyanamaggo. Ekasmiṃ yeva Buddhasāsane pavattamāno maggo, na aññatthāti vuttaṃ hoti. Api ca ekaṃ ayatīti ekāyano. Pubbabhāge nānāmukhabhāvanāyappavattopi aparabhāge ekaṃ nibbānameva gacchatīti vuttaṃ hoti, tasmā **ekāyanamaggoti** ekanibbānagamanamaggoti attho.

Eko anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti na parehi Buddhattā Buddho, kintu sayameva anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhattā Buddhoti vuttaṃ hoti. **Abuddhivihatattā buddhipaṭilābhattā Buddhoti** buddhi Buddhaṃ bodhoti pariyāyavacanametāṃ. Tattha yathā “nīlarattaguṇayogā nīlo paṭo, ratto paṭo”ti vuccati, evaṃ Buddhaguṇayogā “Buddho”ti ñāpetuṃ vuttaṃ.

Tato paraṃ **Buddhoti netaṃ nāman**ti-ādi “atthamanugatā ayaṃ paññattī”ti ñāpanatthāṃ vuttaṃ. Tattha **mittā** sahāyā. **Amaccā** bhaccā. **Ñātī** pitupakkhikā. **Sālohitā** mātupakkhitā. **Samaṇā** pabbajjupagatā. **Brāhmaṇā** bhovādino, samitapāpabāhitapāpā vā. **Devatā** Sakkādayo brahmāno ca. **Vimokkhantikanti** vimokkho arahattamaggo, vimokkhassa anto arahattaphalaṃ, tasmiṃ vimokkhante bhavaṃ vimokkhantikaṃ nāmaṃ. Sabbaññubhāvo hi arahattamaggena sijjhati, arahattaphalodaye siddhaṃ hoti. Tasmā sabbaññubhāvo vimokkhante bhavo hoti. Taṃ nemittikampi nāmaṃ vimokkhante bhavaṃ nāma hoti. Tena vuttaṃ “vimokkhantikametāṃ Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ”ti. **Bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhāti** Mahābodhirukkhamūle yathāvuttakkhaṇe sabbaññutaññāṇassa paṭilābhena saha. **Sacchikā paññattīti** arahattaphalasacchikiriyāya

1. Etesaṃ (Sī, Syā)

sabbadhammasacchikiriyāya vā jātā paññatti. **Yadidaṃ Buddhoti** paññatti. Ayaṃ byañjanato Buddhavibhāvanā. Ito paraṃ **vahassetarṃ bhāranti** pariyosānaṃ tattha tattha vuttanayattā yathāpālimeva niyyāti.

193. Catutthagāthāya **vijigucchatoti** jāti-ādīhi aṭṭiyato. **Rittamāsananti** vivittaṃ mañcapīṭhaṃ. **Pabbatānaṃ guhāsu vāti** pabbataguhāsu vā rittamāsaṇaṃ bhajatoti sambandhitabbaṃ.

Jātiyā vijigucchatoti jātiṃ vijigucchato. **Jarāya. Byādhināti**-ādīsopi eseṇa nayo. **Bhajatoti** evamādīsu **bhajatoti** bhajantassa. **Sevatoti** sevantassa. **Nisevatoti** sammā sevantassa. **Samsevatoti** punappunaṃ sevantassa. **Paṭisevatoti** upagantvā sevantassa. **Pabbatapabbhārāti** pabbatakucchiyo.

194. Pañcamagāthāya **uccāvacesūti** hīnapaṇītesu. **Sayanesūti** viharādīsu senāsanesu. **Kīvanto tattha bheravāti** kittakā tattha bhayakāraṇaṃ. “Kuvanto”tipi pāṭho, kūjantoti cassa attho.

Kuvantoti saddāyanto. **Kūjantoti** abyattasaddaṃ karonto. **Nadantoti** ukkuṭṭhiṃ karonto. **Saddaṃ karontoti** vācaṃ bhāsanto. **Katīti** pucchā. **Kittakāti** pamāṇapucchā. **Kīvatakāti** paricchedapucchā. **Kīvabahukāti** pamāṇaparicchedapucchā. **Te bheravāti** ete bhayajananupaddavā bhayārammaṇā. **Kīvabahukāti** pucchite ārammaṇe dassetuṃ “**sīhā byagghā dīpī**”ti-ādīhi vissajjeti.

195. Chaṭṭhagāthāya **kati parissayāti** kittakā upaddavā. **Agataṃ disanti** nibbānaṃ. Tañhi agatapubbattā agataṃ, niddisitabbato disā cāti. Tena vuttaṃ “agataṃ disan”ti. “Amataṃ disan”tipi pāṭho. **Abhisambhaveti** abhisambhaveyya. **Pantamhīti** pariyante.

Agatapubbā sā disāti yā disā supinantenapi na gatapubbā. **Na sā disā gatapubbāti** esā disā vuttanayena na gatapubbā. **Iminā dīghena addhunāti** anena dīghakālena.

Samatittikanti antomukhavaṭṭilekhaṃ pāpetvā samabharitaṃ.
Anavasekanti anavasiñcanaṃ aparisiñcanaṃ katvā. **Telapattanti**
 pakkhittatelaṃ telapattaṃ. **Parihareyyāti** hareyya ādāya gaccheyya. **Evaṃ**
sacittamanurakkheti taṃ telabharitaṃ pattaṃ viya attano cittaṃ kāyagatāya
 satiyā gocare ceva sampayuttasatiyā cāti ubhinnaṃ antare pakkipitvā yathā
 muhuttampi bahiddhā gocare na vikkipati, tathā paṇḍito yogāvacaro
 rakkheyya gopayeyya. Kim kāraṇā? Etassa hi—

Dunnigghassa lahuṇo, yatthakāmanipātino.

Cittassa damatho sādhu, cittaṃ dantaṃ sukhāvahaṃ¹.

Tasmā—

Sududdasaṃ sunipuṇaṃ, yatthakāmanipātinaṃ.

Cittaṃ rakkhetha medhāvī, cittaṃ guttaṃ sukhāvahaṃ¹.

Idaṇhi—

Dūraṅgamaṃ ekacaraṃ, asarīraṃ guhāsayaṃ.

Ye cittaṃ saṃyamessanti, mokkhanti mārabandhanaṃ¹.

Itarassa pana—

Anavaṭṭhitacittassa, saddhammaṃ avijānato.

Pariplavapasādassa, paññā na paripūrati¹.

Thirakammaṭṭhānasahāyassa pana—

Anavassutacittassa, anantvāhatacetaso.

Puññapāpapahīnassa, natthi jāgarato bhayaṃ¹.

Tasmā etaṃ—

Phandanaṃ capalaṃ cittaṃ, dūrakkhaṃ dunnivārayaṃ.

Ujūṃ karoti medhāvī, usukārova tejanaṃ¹.

evaṃ ujūṃ karonto sacittamanurakkhe.

1. Khu 1. 18 piṭṭhe Dhammapade.

Patthayāno disaṃ agatapubbanti imasmim kāyagatāsatikammaṭṭhāne kammaṃ ārabhitvā anamatagge saṃsāre agatapubbaṃ disaṃ patthento vuttanayena sakaṃ cittaṃ rakkheyyāti attho. Kā panesā disā nāma—

“Mātāpitā disā pubbā, ācariyā dakkhiṇā disā.
Puttadārā disā pacchā, mittāmaccā ca uttarā.

Dāsakammakarā heṭṭhā, uddhaṃ samaṇabrāhmaṇā.
Etā disā namasseyya, alamatto kule gihi”ti¹—

ettha tāva mātāpitādayo “disā”ti vuttā.

“Disā catasso vidisā catasso,
Uddhaṃ adho dasa disā imāyo.
Katamaṃ disaṃ tiṭṭhati nāgarājā,
Yamaddasā supine chabbisāṇaṃ”ti²—

ettha puratthimādibhedā disāva “disā”ti vuttā.

“Agārino annadapānavatthadā,
Avhāyikātampi disaṃ vadanti.
Esā disā paramā setaketu,
Yaṃ patvā dukkhī sukhino bhavanti”ti³—

ettha nibbānaṃ “disaṃ”ti vuttaṃ. Idhāpi tadeva adhippetāṃ. Taṇhakkhayaṃ virāganti-ādīhi dissati apadissati tasmā “disā”ti vuccati. Anamatagge pana saṃsāre kenaci bālaputhujjanena supinenapi agatapubbatāya “agatapubbā disā nāmā”ti vuccati. Taṃ patthayantena kāyagatāsatiyā yogo karaṇīyoti. **Vajatoti**-ādīsu ettha magguppādato samīpaṃ vajato. Ṭhitikkhaṇe **gacchato**. Phalodayato⁴ **atikkamato**.

Anteti antamhi ṭhite. **Panteti** vanagahanagambhīre ṭhite. **Pariyanteti** dūrabhāvena pariyante ṭhite. **Selanteti** pabbatānaṃ ante. **Vananteti** vanaghaṭānaṃ ante. **Nadanteti** nadīnaṃ ante. **Udakanteti** udakānaṃ pariyante. **Yattha na kasīyati na vapīyati**ti yasmim kasanañca vapanāñca na karīyati.

1. Dī 3. 156 piṭṭhe.

3. Khu 5. 138 piṭṭhe.

2. Khu 5. 371 piṭṭhe.

4. Phale dassanato (Sī), phaladassanato (Syā)

Janantaṃ¹ **atikkamitvā** ṭhite. **Manussānaṃ anupacāreti** kasanavapanavasena manussehi anupacaritabbe senāsane.

196. Sattamagāthāya **kyāssa byappathayo assūti** kīdisāni tassa vacanāni assu.

Musāvādaṃ pahāyāti ettha musāti visamvādanapurekkhārassa atthabhañjanako vacīpayogo kāyapayogo vā. Visamvādanādhippāyena panassa paravisamvādakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā **musāvādo**. Aparo nayo—**musāti** abhūtaṃ atacchaṃ vatthu, **vādoti** tassa bhūtato tacchato viññāpanaṃ. Lakkhaṇato pana atathaṃ vatthum tathato paraṃ viññāpetukāmassa tathāviññattisamuṭṭhāpikā cetanā **musāvādo**. So yamatthaṃ bhañjati, tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo. Api ca gahaṭṭhānaṃ attano santakaṃ adātukāmatāya “natthi”ti-ādinayappavatto appasāvajjo, sakkhinā hutvā atthabhañjanatthaṃ vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānaṃ appakampi telam vā sappim vā labhitvā hasādhippāyena “ajja gāme telam nadī maññe sandatī”ti pūraṇakathānayaena pavatto appasāvajjo, adiṭṭhaṃyeva pana diṭṭhanti-ādinā nayena vadantānaṃ mahāsāvajjo.

Tassa cattāro sambhārā honti—atathaṃ vatthu visamvādanacittaṃ tajjo vāyāmo parassa tadatthavijānananti. Eko payogo sāhatthikova. So ca kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā vācāya vā paravisamvādakakiriyākaraṇe daṭṭhabbo. Tāya ce kiriyāya paro tamatthaṃ jānāti, ayaṃ kiriyasamuṭṭhāpikā cetanākkhaṇeaya musāvādakammunā bajjhati.

Saccaṃ vadatīti **saccavādī**. Saccena saccaṃ sandahati ghaṭetīti **saccasandho**, na antarantarā musā vadatīti attho. Yo hi puriso kadāci musā vadati, kadāci saccaṃ, tassa musāvādena antarikatāya saccaṃ saccena na ghaṭiyati, tasmā na so saccasandho. Ayaṃ pana na tādiso, jīvitahetupi musā avatvā saccena saccaṃ sandahatiyevāti saccasandho.

Thetoti thiro, thirakathoti attho. Eko puggalo haliddirāgo viya thusarāsīmhi nikhātakhāṇu viya assapiṭṭhe ṭhapitakumbhaṇḍamiva

ca na thirakatho hoti. Eko pāsāṇalekhā viya indakhīlo viya ca thirakatho hoti, asinā sīsāṃ chindantepi dvekathā na katheti. Ayaṃ vuccati theto.

Paccayikoti pattiyāyitabbo, saddhāyitabbakoti attho. Ekacco hi puggalo na paccayiko hoti, “idaṃ kena vuttaṃ, asukenā”ti vutte “mā tassa vacanaṃ saddahathā”ti vattabbataṃ āpajjati. Eko paccayiko hoti, “idaṃ kena vuttaṃ, asukenā”ti vutte “yadi tena vuttaṃ, idameva pamāṇaṃ, idāni upaparikkhitabbaṃ natthi, evameva idan”ti vattabbataṃ āpajjati, ayaṃ vuccati paccayiko. **Avisaṃvādako lokassāti** tāya saccavāditāya lokaṃ na visaṃvādetīti attho.

Pisunaṃ vācaṃ pahāyāti—ādīsu yāya vācāya yassa taṃ vācaṃ bhāsati, tassa hadaye attano piyabhāvaṃ parassa ca suññabhāvaṃ karoti, sā pisuṇavācā. Yāya pana attānampi parampi pharusāṃ karoti, yā vācā sayampi pharusā, neva kaṇṇasukhā na hadayaṅgamā, ayaṃ **pharusavācā**. Yena samphaṃ palapati niratthakaṃ, so **samphappalāpo**. Tesāṃ mūlabhūtāpi cetanā pisuṇavācādināmameva labhati, sā eva idha adhippetāti.

Tattha saṃkiliṭṭhacittassa paresāṃ vā bhedāya attano piyakamyatāya vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā **pisuṇavācā**. Sā yassa bhedaṃ karoti, tassa appaṇaṇatāya appasāvajjā, mahāḡuṇatāya mahāsāvajjā.

Tassā cattāro sambhārā honti—bhinditabbo paro, “iti ime nānā bhavissanti vinā bhavissanti”ti bhedapurekkhārātā vā, “iti ahaṃ piyo bhavissāmi vissāsiko”ti piyakamyatā vā, tajjo vāyāmo, tassa tadatthavijānananti.

Imesaṃ bhedāyāti yesaṃ itoti vuttānaṃ santike sutāṃ, tesāṃ bhedāya. **Bhinnānaṃ vā sandhātāti** dvinnaṃ mittānaṃ vā samānupajjhāyakādīnaṃ vā kenacideva kāraṇena bhinnānaṃ ekamekaṃ upasaṅkamitvā “tumhākaṃ īdise kule jātānaṃ evaṃ bahussutānaṃ idaṃ na yuttan”ti—ādīni vatvā sandhānaṃ kattā. **Anuppadātāti** sandhānānuppadātā, dve jane samagge

disvā “tūmhākaṃ evarūpe kule jātānaṃ evarūpehi guṇehi samannāgatānaṃ anucchavikametan”ti-ādīni vatvā dalhikammaṃ kattāti attho.

Samaggo ārāmo assāti **samaggārāmo**, yattha samaggā natthi, tattha vasitumpi na icchatīti attho. “Samaggarāmo”tipi Pāḷi, ayamevattho. **Samaggaratoti** samaggesu rato, te pahāya aññatra gantumpi na icchatīti attho. Samagge disvāpi sutvāpi nandatīti **samagganandī**. **Samaggakaraṇiṃ vācaṃ bhāsītāti** yā vācā satte samaggeyeva karoti, taṃ sāmaggiguṇaparidīpakameva vācaṃ bhāsati, na itaranti.

Parassa mammacchedakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusacetanā **pharusavācā**. Mammacchedakopi payogo cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti. Mātāpitaro hi kadāci puttake evampi vadanti “corā vo khaṇḍākhaṇḍikaṃ karontū”ti, Uppalapattampi ca nesaṃ upari patantaṃ na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṃ vadanti “kiṃ ime ahrīkā anottappino caranti, niddhamatha ne”ti. Atha ca nesaṃ āgamādhigamasampattiṃ icchanti. Yathā ca cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti, evaṃ vacanasāṇhatāya aphaṇḍavācāpi na hoti. Na hi mārapetukāmaṃsa “imaṃ sukhaṃ sayāpethā”ti vacanaṃ aphaṇḍavācā hoti, cittapharusatāya panesā pharusavācāva, sā yaṃ sandhāya pavattitā. Tassa appaguṇatāya appasāvajjā, mahāguṇatāya mahāsāvajjā. Tassā tayo sambhārā—akkositabbo paro kupitacittaṃ akkosanāti.

Nelāti elamaṃ vuccati doso, nāssā elanti nelā, niddosāti attho. “Nelāṅgo setapacchādo”ti¹ ettha vuttanelaṃ viya. **Kaṇṇasukhāti** byañjanamadhuratāya kaṇṇānaṃ sukhā, sūcivijjhaṇaṃ viya kaṇṇasūlaṃ na janeti. Atthamadhuratāya sakalasarīre kopaṃ ajanetvā pemaṃ janetīti **pemaniyā**. Hadayaṃ gacchati apaṭihaññamānā sukhena cittaṃ pavasatīti **hadayaṅgamā**. Guṇaparipuṇṇatāya pure bhavāti **porī**. Pure saṃvaddhanārī viya sukumārātipi **porī**. Purassa esātipi **porī**, nagaravāsīnaṃ kathāti attho. Nagaravāsīno hi yuttakathā honti, pitimattaṃ pitāti bhātimattaṃ bhātāti vadanti. Evarūpī kathā bahunō janassa

1. Khu 1. 173; Khu 10. 202 piṭṭhādīsu.

kantā hotīti **bahujanakantā**. Kantabhāveneva bahuno janassa manāpā cittavuḍḍhikarāti **bahujanamanāpā**.

Anatthaviññāpikā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā akusalacetanā **samphappalāpo**. So āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dve sambhārā—bhāratayuddhasītāharaṇādinirattakakathā purekkhārātā, tathārūpīkathākathanañca.

Kālena vadatīti **kālavādī**, vattabbayuttakālaṃ sallakkhetvā vadatīti attho. Bhūtaṃ tacchaṃ sabhāvameva vadatīti **bhūtavādī**. Diṭṭhadhammikasamparāyikatthasannissitameva katvā vadatīti **atthavādī**. Navalokuttaradhammasannissitaṃ katvā vadatīti **dhammavādī**. Saṃvaravinayapahānavinayasannissitaṃ katvā vadatīti **vinayavādī**. Nidhānaṃ vuccati ṭhapanokāso, nidhānamassā atthīti **nidhānavatī**, hadaye nidhātabbayuttaṃ vācaṃ bhāsītāti attho. **Kālenā**ti evarūpiṃ bhāsamānopi ca “ahaṃ nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsissamī”ti na akālena bhāsati, yuttakālaṃ pana apekkhitvāva bhāsātīti attho. **Sāpadesanti** sa-upamaṃ, sakāraṇanti attho. **Pariyantavatinti** paricchedaṃ dassetvā yathāssā paricchedo paññāyati, evaṃ bhāsātīti attho. **Atthasaṃhitanti** anekehi nayehi vibhajantena pariyādātuṃ asakkuṇeyyatāya atthasampannaṃ. Yaṃ vā so atthavādī atthaṃ vadati, tena atthena sahitattā atthasaṃhitaṃ vācaṃ bhāsati, na aññaṃ nikkhipitvā aññaṃ bhāsātīti vuttaṃ hoti.

Catūhi vacīsucaritehīti “musāvādaṃ pahāyā”ti-ādinā nayena vutthehi catūhi vācāhi yutthehi suṭṭhu caritehi. **Samannāgatoti** aparihīno. **Catudosāpagataṃ vācaṃ bhāsātīti** appiyādīhi catūhi dosehi apagataṃ parihīnaṃ vācaṃ bhāsati.

Atthi agocaroti kiñcāpi thero samaṇācāraṃ samaṇagocaraṃ kathetukāmo “atthi agocarō, atthi gocarō”ti padaṃ uddhari, yathā pana maggakusalo puriso maggaṃ ācikkhanto “vāmaṃ muñca, dakkhiṇaṃ gaṇhā”ti paṭhamaṃ muñcitabbaṃ sabhayamaggaṃ uppathamaggaṃ ācikkhati, pacchā gahetabbaṃ khemamaggaṃ ujumaggaṃ, evameva maggakusalapurisasadiso Dhammasenāpati paṭhamaṃ

pahātabbaṃ Buddhapāṭikuṭṭhaṃ agocaraṃ ācikkhitvā pacchā gocaraṃ ācikkhitukāmo “**katamo agocaro**”ti-ādimāha. Purisena hi ācikkhitamaggo sampajjeyya vā na vā, Tathāgatenā ācikkhitamaggo apaṇṇako indavissaṭṭhaṃ vajiraṃ viya avirajjhanako nibbānanagaraṃyeva samosarati. Tena vuttaṃ “puriso maggakusaloti kho tissa Tathāgatassettaṃ adhivacanaṃ Arahato Sammāsambuddhassa”ti¹.

Yasmā vā sasīsaṃ nhānena pahīnasedamalajallikassa purisassa mālāgandhavilepanādivibhūsanavidhānaṃ viya pahīnapāpadhammassa kalyāṇadhammasamāyogo sampannarūpo hoti, tasmā sedamalajallikaṃ viya pahātabbaṃ paṭhamaṃ agocaraṃ ācikkhitvā pahīnasedamalajallikassa mālāgandhavilepanādivibhūsanavidhānaṃ viya pacchā gocaraṃ ācikkhitukāmopi “**katamo agocaro**”ti-ādimāha.

Tattha **gocaroti** piṇḍapātādīnaṃ atthāya upasaṅkamtum yuttaṭṭhānaṃ. Ayuttaṭṭhānaṃ **agocaro**. Vesiya gocaro assāti **vesiyāgocaro**, mittasanthavavasena upasaṅkamitabbaṭṭhānanti attho. Tattha vesiya nāma rūpūpajīvinīyo yena kenacideva sulabhajjhācārātā mittasanthavasinehavasena upasaṅkamanto vesiyaṅgocaro nāma hoti. Tasmā evaṃ upasaṅkamtum na vaṭṭati. Kiṃ kāraṇā? Ārakkhavipattito. Evaṃ upasaṅkamantassa hi cirarakkhitagopitopi samaṇadhammo katipāheneva nassati. Sacepi na nassati, garahaṃ labhati. Dakkhiṇāvasena pana upasaṅkamantena satim upaṭṭhapetvā upasaṅkamitabbaṃ.

Vidhavā vuccanti matapatikā vā pavuṭṭhapatikā vā. **Thullakumāriyoti** mahallikā anibbiddha²kumāriyo. **Paṇḍakā**ti lokāmisaniṣṭakathābahulā ussannakilesā avūpasantapariḷhā napuṃsakā. Tesā sabbesampi upasaṅkamane ādīnavo vuttanayeneva veditabbo. **Bhikkhunīs**upi eseva nayo. Api ca bhikkhū nāma ussannabrahmacariyā honti, tathā bhikkhuniyo. Te aññamaññaṃ santhavavasena katipāheneva rakkhitagopitasamaṇadhammaṃ nāsentī. Gilānapucchakena pana gantum vaṭṭati. Bhikkhunā pupphāni labhitvā pūjanatthāyapi ovādadānatthāyapi gantum vaṭṭatiyeva.

1. Saṃ 2. 89 piṭṭhe.

2. Anivṛṭṭha (Sī, Syā)

Pānāgāranti surāpānagharam¹, taṃ brahmacariyantarāyakarehi surāsoṇḍehi avivittam hoti. Tattha tehi saddhim sahasoṇḍavasena upasaṅkamtum na vaṭṭati, brahmacariyantarāyo hoti. **Saṃsaṭṭho viharati rājūhī**ti-ādīsu **rājanoti** abhisittā vā hontu anabhisittā vā, ye rājjamanusāsanti. **Rājamahāmattā**ti rājunaṃ issariyasadisāya mahatiyā issariyamattāya samannāgatā. **Titthiyāti** viparītadassanā bāhiraparibbājakā. **Titthiyasāvaka**ti bhattivaseṇa tesam paccayadāyakā, etehi saddhim saṃsaggajāto hotīti attho.

Ananulomikena saṃsaggenāti ananulomikasaṃsaggo nāma tissannaṃ sikkhānaṃ ananulomo paccanīkasaṃsaggo. Yena brahmacariyantarāyaṃ paññattivītikkaṃ sallekha-parihāniṇca pāpuṇāti. Seyyathidaṃ? Rājarājamahāmattehi saddhim sahasokitā sahananditā samasukhadukkhataṃ uppannesu kiccakaraṇīyesu attanā yogam² āpajjanatā titthiyatitthiyasāvakehi saddhim ekacchandarucisamācārataṃ ekacchandarucisamācārabhāvāvaho vā sinehabahumānasanthavo. Tattha rājarājamahāmattehi saddhim saṃsaggo brahmacariyantarāyakaro, itarehi titthiyasāvakehi tesam laddhiggahaṇaṃ. Tesam pana vādaṃ bhinditvā attano laddhim gaṇhāpetum samatthena upasaṅkamtum vaṭṭati.

Idāni aparenapi pariyāyena agocaraṃ dassetum “**yāni vā pana tāni kulāni**”ti-ādi āradham. Tattha **assaddhāni**ti Buddhādīsu saddhāviraḥitāni. Tāni “Buddho sabbaññū, dhammo niyyāniko, saṃgho suppaṭipanno”ti na saddahanti. **Appasannāni**ti cittaṃ pasannaṃ anāvilam kātum na sakkonti. **Akkosakaparibhāsakāni**ti akkosakāni ceva paribhāsakāni ca. “Corosi, bālosi, mūlhosī, oṭṭhosi, goṇosi, gadrabhosi, āpāyikosi, nerayikosi, tiracchānagatosi, natthi tuyham sugati, duggatīyeva tuyham pāṭikaṅkhā”ti evaṃ dasahi akkosavatthūhi akkosanti, “hotu, idāni taṃ paharissāma, bandhissāma, vadhissāmā”ti evaṃ bhayadassanena paribhāsanti cāti attho.

1. Surāgāram (Ka)

2. Vo yogam (Ka)

Anatthakāmānīti atthaṃ na icchanti, anattameva icchanti.
Ahitakāmānīti ahitameva icchanti, hitaṃ na icchanti. **Aphāsukāmānī**ti
 phāsukaṃ na icchanti, aphāsukameva icchanti. **Ayogakkhemakāmānī**ti
 catūhi yogehi khemaṃ nibbhayaṃ¹ na icchanti, sabhayameva icchanti.
Bhikkhūnanti ettha sāmaṇerāpi saṅghaṃ gacchanti. **Bhikkhunīnanti** ettha
 sikkhamānā sāmaṇeriyopi. Sabbesampi hi Bhagavantaṃ uddissa
 pabbajitānañceva saraṇagatānañca catunnampi parisānaṃ tāni
 anatthakāmāniyeva. **Tathārūpāni kulānī**ti evarūpāni khattiyakulādīni kulāni.
Sevatīti nissāya jīvati. **Bhajatī**ti upasaṅkamati. **Payirupāsati**ti punappunaṃ
 upasaṅkamati. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ vesiyādigocarassa vesiyādiko
 rājadisamaṇṭṭhassa rājādiko assaddhakulādisevakassa assaddhakulādiko cāti
 tippakāropi ayutta-gocaro “agocaroti”ti veditabbo.

Tassa imināpi pariyāyena agocaratā veditabbā—vesiyādiko tāva
 pañcakāmaguṇanissayato agocaroti veditabbo. Yathāha “ko ca bhikkhave
 bhikkhuno agocaroti paravisayo, yadidaṃ pañca kāmaguṇā”ti². Rājādiko
 jhānānuyogassa³ anupanissayato lābhasakkārāsanicakkanipphādanato⁴
 diṭṭhivipattihetuto ca, assaddhakulādiko saddhāhānicittapadosāvahanato⁵
 agocaroti.

Antaragharappavesādiko ca cakkhunā rūpaṃ disvā nimittaggāhādiko ca
 saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā visukadassanānuyogo ca pañca
 kāmaguṇā cāti catubbidhopi pana kilesuppativasena agocaroti veditabbo.

Mā bhikkhave agocare carathāti caritaṃ ayuttaṭṭhāne mā caratha.
Paravisayeti sattuvisevā. **Agocare bhikkhave caratanti** ayuttaṭṭhāne
 carantānaṃ. “Caran”tipi pāṭho. **Lacchatī**ti labhissati passissati. **Māro**ti
 devaputtamāropi maccumāropi. **Oṭaranti** randhaṃ chiddhaṃ vivaraṃ.

Gocaraniddese **na vesiyā-gocaroti**ti-ādīni vuttapaṭipakkhavasena
 veditabbāni. Ayaṃ pana viseso—**cattāro satipaṭṭhānā**

1. Nibbānaṃ (Ka) 2. Sam 1. 128 piṭṭhe. 3. Jātānuyogassa (Sī)

4. Sattavittakkanipphoṭanato (Sī)

5. Saddhāhānicittasantosāvahanato (Ka)

gocaroti caritum yuttaṭṭhānavasena catusatipaṭṭhānā gocarō. **Saketi** attano santake. **Pettike visayeti** pitito āgatavisaye.

Āraddhavīriyassāti sammā-upaṭṭhitacatusammappadhānavīriyavantassa. **Thāmagatassāti** balappattassa. **Daḷhaparakkamassāti** thiravīriyassa. **Yassatthāya pesitoti** yena arahattatthāya attabhāvo pariccatto. **Attatthe cāti** attano atthe arahattaphale ca. **Ñāye cāti** ariye aṭṭhaṅgike magge ca. **Lakkhaṇe cāti** aniccādilakkhaṇapaṭivedhe ca. **Kāraṇe cāti** hetumhi ca. **Thānāṭhāne cāti** ṭhāne ca aṭṭhāne ca, kāraṇākāraṇe cāti attho. Idāni vitthāretvā dassetuṃ “**sabbe saṅkhārā aniccā**”ti-ādimāha.

197. Aṭṭhamagāthāya **ekodi nipakoti** ekaggacitto paṇḍito.

Jātarūpassa oḷārikampi malaṃ dhamatīti suvaṇṇassa thūlaṃ jallaṃ aggaṣaṃyogena nīharati. **Sandhamatīti** sammā nīharati. **Niddhamatīti** apunabhavappattikaṃ katvā nīharati. “Jhāpetī”ti keci vadanti. **Majjhimakampīti** tato sukhumatarampi. **Sukhumakampīti** atisukhumatarampi. **Evamevāti** opammasamapaṭipādanāṃ. **Attano oḷārikepi kilese dhamatīti** kāyaduccaritādi ke thūlakilese vīriyātapena nīharati. **Majjhimatepi kileseti** kāmavitakkādi ke oḷārikasukhumānaṃ majjhimatepi. **Sukhumatepi** nātivitakkādi ke atisaṇhatepi kilese. **Sammādiṭṭhiyā micchādiṭṭhiṃ dhamatīti** saha vipassanāya maggasampayuttāya sammādiṭṭhiyā viparīkasaṅkhātāṃ micchādiṭṭhiṃ nīharati. **Sammāsaṅkappādisupi** ese va nayo.

198. Evaṃ āyasmatā Sāriputtena tīhi gāthāhi Bhagavantāṃ thometvā pañcahi gāthāhi pañcasatānaṃ sissānamatthāya ca senāsanagocarasilavatādīni pucchito¹ tamatthaṃ pakāsetuṃ “**vijigucchamānassā**”ti-ādinā nayena vissajjanamāraddhaṃ. Tattha paṭhamagāthāya tāvattho—jāti-ādīhi **jigucchamānassa rittāsanaṃ sayanaṃ sevato ve sambodhikāmassa** Sāriputta bhikkhuno **yadisaṃ phāsu** yo phāsuvihāro **yathānudhammaṃ** yo ca anudhammo, **taṃ te pavakkhāmi yathā pajānaṃ yathā**

1. Pucchitvā (Ka)

pajānanto vadeyya, evaṃ vadāmīti. **Yaṃ phāsuvihāraṇti** yaṃ sukhavihāraṇ. **Asappāyarūpadassanena**ti itthirūpādisamaṇāsappāyarūpadassanena. **Taṃ bodhiṃ bujjhitukāmassāti** taṃ catumaggañāṇasaṅkhātāṃ bodhiṃ bujjhituṃ icchantassa. **Anubujjhitukāmassāti** anurūpāya paṭipattiyā bujjhitukāmassa. **Paṭivijjhitukāmassāti** abhimukhe katvā nibbijjhitukāmassa. **Sambujjhitukāmassāti** pahīnakilese apaccāgamanavasena sammā bujjhituṃ icchantassa. **Adhigantukāmassāti** pāpuṇitukāmassa. **Sacchikātukāmassāti** paṭilābhasacchikiriyāya pattukāmassa. Atha vā **bujjhitukāmassāti** sotāpattimaggañāṇaṃ ñātukāmassa. **Anubujjhitukāmassāti** sakadāgāmimaggañāṇaṃ puna ñātukāmassa. **Paṭivijjhitukāmassāti** anāgāmimaggañāṇaṃ paṭivedhavasena ñātukāmassa. **Sambujjhitukāmassāti** arahattamaggañāṇaṃ sammā ñātukāmassa. **Adhigantukāmassāti** catubbidhampi adhigantukāmassa. **Phassitukāmassāti** ñāṇaphusanāya phusitukāmassa. **Sacchikātukāmassāti** paccavekkhaṇāya paccakkhaṇṃ kattukāmassa.

Catunnaṃ maggānaṃ pubbabhāge vipassanāti catunnaṃ ariyamaggānaṃ purimakoṭṭhāse uppanna-udayabbayādivipassanāñāṇāni.

199. Dutiyagāthāya **sapariyantacārīti** sīlādīsu catūsu pariyaṇtesu caramāno. **Daṃsādhīpātānaṇti** piṅgalamakkhikānaṇca sesamakkhikānaṇca. Te hi tato tato adhipatitvā khādanti, tasmā “adhipātā”ti vuccanti. **Manussaphassānaṇti** corādīphassānaṇ.

Cattāro pariyaṇtāti cattāro mariyādā paricchedā. **Antopūtibhāvaṃ paccavekkhamānoti** abbhantare kucchitabhāvaṃ sīlavirahitabhāvaṃ olokayamāno. **Anto sīlasaṃvarapariyaṇte caratīti** sīlasaṃvaraparicchedabbhantare carati vicarati. **Mariyādaṃ na bhīdatīti** sīlamariyādaṃ sīlaparicchedaṃ na kopeti.

Ādittapariyāyaṇ paccavekkhamānoti ādittadesanaṇ¹ olokeno. **Akkhabbhañjanavaṇapaṭicchādanaputtamaṇsūpamaṇ paccavekkhamānoti**

1. Vi 3. 44; Saṃ 2. 58, 251 piṭṭhādīsu.

sākaṭikassa akkhabbhañjana-upamañca, kuṭṭhabyādhino vaṇānaṃ paṭicchādanatelaṭṭika-upamañca, kantārapaṭipannānaṃ jāyampatikānaṃ¹ puttamañsakhādāna-upamañca² olokento. **Bhaddekarattavihāraṃ paccavekkhamānoti—**

“Atītaṃ nānvāgameyya, nappaṭikaṅkhe anāgataṃ.

Taṃ ve ‘bhaddekaratto’ti, santo ācikkhate Munī”ti³—

evaṃ vuttaṃ bhaddekarattavihāraṃ olokento. **Tā uppatitvā uppatitvā khādanti**ti nippatitvā nippatitvā khādanti.

200. Tatiyagāthāya **paradhammikā** nāma satta sahadhammikavajjā sabbeṭṭe te bāhirakā. **Kusalānu-esīti** kusaladhamme anvesamāno.

Satta sahadhammike ṭhapetvāti

bhikkhubhikkhunīsikkhamānāsāmaṇerasāmaṇerī-upāsaka-upāsikāyo vajjetvā. **Athāparānipi atthi abhisambhotabbānīti** aparānipi madditabbāni atthi samvijjanti.

201. Catutthagāthāya **ātāṅkaphassenāti** rogaphassena. **Sītaṃ athuṇhanti** sītañca uṇhañca. **So tehi phuṭṭho bahudhāti** so tehi ātāṅkādihi anekehi ākārehi phuṭṭho samāno. **Anokoti** abhisāṅkhāraviññāṇādīnaṃ anokāsabhūto. **Abbhantaradhātupakopavasena vāti** sarīrabbhantare āpodhātukkabhavasena vā aññadhātukkabhavasena vā. **Uṇhanti** sarīrabbhantare tejodhātukkabhavasena uṇhaṃ bhavati. **Abhisāṅkhārasahagataviññāṇassāti** kusalākusalacetanāsampayuttacittassa. **Okāsaṃ na karotīti** avakāsaṃ patiṭṭhaṃ na karoti. **Avatthitasamādānoti** otaritvā gāhako.

202. Evaṃ “bhikkhuno vijigucchato”ti-ādīhi tīhi gāthāhi puṭṭhamatthaṃ vissajjetvā idāni “kyāssa byappathayo”ti-ādīnā nayena puṭṭhaṃ vissajjento “**theyyaṃ na kāre**”ti-ādīmāha. Tattha **phasseti** phuseyya. **Yadāvilattaṃmanaso vijaññāti** yaṃ cittassa āvilattaṃ vijāneyya, taṃ sabbaṃ “**kaṇhassa pakkho**”ti vinodayeyya.

1. Jayampatikānaṃ (Sī, Syā)

2. Saṃ 1. 322; Khu 11. 349 piṭṭhādīsu.

3. Ma 3. 233; Khu 10. 128 piṭṭhādīsu.

Adinnādānaṃ pahāyāti ettha adinnassa ādānaṃ adinnādānaṃ, parasamharaṇaṃ, theyyaṃ corikāti vuttaṃ hoti. Tattha **adinnanti** parapariggahitaṃ, yattha paro yathākāmakāritaṃ āpajjanto adaṇḍāraho anupavajjo ca hoti, tasmim̐ parapariggahite parapariggahitasaññino tadādāyaka-upakkamasamuṭṭhāpikā theyyacetanā adinnādānaṃ. Taṃ hīne parassa santake appasāvajjaṃ, paṇīte mahāsāvajjaṃ. Kasmā? Vatthupaṇītatāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānaṃ santake vatthusmim̐ mahāsāvajjaṃ, taṃ taṃ guṇādhikaṃ upādāya tato tato hīnaguṇassa santake vatthusmim̐ appasāvajjaṃ.

Tassa pañca sambhārā honti—parapariggahitaṃ, parapariggahitasaññitā, theyyacittaṃ, upakkamo, tena haraṇanti. **Pahāyāti** imaṃ adinnādānacetanāsankhātāṃ dussīlyaṃ pajahitvā. **Paṭiviratoti** pahīnakālato paṭṭhāya tato dussīlyato orato viratova. Dinnameva ādiyatīti **dinnādāyī**. Cittenapi dinnameva paṭikaṅkhatīti **dinnapāṭikaṅkhī**. Thenetīti theno, na thenena **athenena**. Athenattāyeva **sucibhūtena**. **Attanāti** attabhāvena, athenaṃ sucibhūtaṃ attabhāvaṃ katvā viharatīti vuttaṃ hoti. Ito paraṃ vuttanayameva.

Mettāyanavasena **metti**. Mettākāro **mettāyanā**. Mettāya ayitassa mettāsamaṅgino cittassa bhāvo **mettāyitattaṃ**. Anudayatīti **anudayā**, rakkhatīti attho. Anudayākāro **anudayanā**. Anudayitassa bhāvo **anudayitattaṃ**. Hitassa esanavasena **hitesitā**. Anukampanavasena **anukampā**. Sabbehipi imehi padehi upacārappanāpattāva mettā vuttā. **Vipulenāti** ettha pharaṇavasena vipulatā daṭṭhabbā. Bhūmivasena pana taṃ **mahaggataṃ**. Pagaṇavasena **appamāṇaṃ**. Sattārammaṇavasena ca **appamāṇaṃ**. Byāpādapaccatthikappahānena **averaṃ**. Domanassappahānato **abyāpajjaṃ**¹, niddukkhamti vuttaṃ hoti.

Āvilanti appasannaṃ. **Luḷitanti** kalalaṃ. **Eritanti** asanniṭṭhānaṃ. **Ghaṭṭitanti** ārammaṇena ghaṭṭanamāpāditaṃ. **Calitanti** kampamānaṃ. **Bhantanti** vibbhantaṃ. **Avūpasantanti** anibbutaṃ.

1. Abyāpajjhaṃ (Sī)

Yo so māroti evamādīsu mahājanam anatto niyojetvā maretīti **māro**. Kaṇhakammattā **kaṇho**. Kāmāvacarissarattā **adhipati**. Maraṇam pāpanato **antagū**. Muñcitum appadānatthēna **namuci**. Mārassa baḷisanti **mārabalīsam**. Vaṭṭasannissitaṭṭhēna mārassa āmisanti **mārāmisam**. Vasavattanaṭṭhēna mārassa visayoti **māravisayo**. Gocaraṭṭhēna mārassa nivāsoti **māranivāso**. Kāmacāram caraṭṭhēna mārassa gocaroti **māragocarō**. Duppamuñcanaṭṭhēna mārassa bandhanaṇti **mārabandhanam**. **Dukkhuḍḍayoti** dukkhabandhano.

203. **Mūlampi tesam palikhañña tiṭṭheti** tesam kodhātimānānam yaṁ avijjādikam mūlam, tampi palikhaṇitvā tiṭṭheyya. **Addhā bhavanto abhisambhaveyyāti** etaṁ piyāpiyam abhibhavanto ekaṁseneva abhibhaveyya, na tatha sithilam parakkameyyāti adhippāyo.

Avijjāmūlanti-ādayo avijjā kodhassa upanissayasahajātādivasena mūlam hoti. Anupāyamanasikāro ca asmimāno ca ime dve upanissayavaseneva. Ahirika-anottappa-uddhaccā ime tayo upanissayasahajātādivasena mūlāni honti, tathā atimānassāpi.

204. **Paññam purakkhatvāti** paññam pubbaṅgamaṁ katvā. **Kalyāṇapīṭi**ti kalyāṇapīṭiyā samannāgato. **Caturo sahettha paridevadhammeti** anantaragāthāya vuccamāne paridevanīyadhamme saheyya.

Vicayabahuloti parivīmaṁsanabahulo. **Pavicayabahuloti** visesena vīmaṁsanabahulo. **Pekkhāyanabahuloti** ikkhaṇabahulo. **Samekkhāyanabahuloti** esanabahulo. **Vibhūtavihārīti** pākaṭam katvā ñātavihārī.

Abhikkante paṭikkanteti ettha tāva abhikkantaṁ vuccati gamaṇam. Paṭikkantaṁ nivattanaṁ. Tadubhayampi catūsu iriyāpathesu labbhati. Gamane tāva purato kāyam abhiharanto abhikkamati nāma. Paṭinivattento paṭikkamati nāma. Thānēpi thitakova kāyam purato onamento abhikkamati nāma. Pacchato apanāmento paṭikkamati nāma. Nisajjāyapi nisinnakova āsanassa purima-aṅgābhimukho saṁsaranto abhikkamati nāma. Pacchima-aṅgappadesaṁ pacchā saṁsaranto paṭikkamati nāma. Nipajjāyapi eseva nayo.

Sampajānakārī hotīti sampajāññena sabbakiccakārī, sampajāññameva¹ vā kārī hoti. So hi abhikkantādisu sampajāññaṃ karoteva, na katthaci sampajāññavirahito hoti. **Ālokite vilokiteti** ettha pana ālokitaṃ nāma purato pekkhanaṃ. Vilokitaṃ nāma anudisāpekkhanaṃ. Aññānīpi heṭṭhā upari pacchato pekkhanavasena olokita-ullokita-apalokitāni nāma honti. Tāni idha na gahitāni. Sāruppavasena pana imāneva dve gahitāni, iminā vā mukhena sabbāni gahitānevāti.

Samiñjite pasāriteti pabbānaṃ samiñjanapasāraṇe. **Saṅghāṭipattacīvaradhāraṇeti** ettha saṅghāṭicīvarānaṃ nivāsanapārūpanavasena, pattassa bhikkhāpaṭiggahaṇādivasena paribhogodhāraṇaṃ nāma. **Asitādīsu asiteti** piṇḍapātabhojane. **Vītetī** yāgu-ādipāne. **Khāyiteti** piṭṭhakhajjakādikhādane. **Sāyiteti** madhuphāṇitādisāyane. **Uccārapassāvakammeti** uccārassa ca passāvassa ca karaṇe. **Gatādīsu gateti** gamane. **Ṭhiteti** ṭhāne. **Nisinneti** nisajjāya.

Sutteti sayane. **Jāgariteti** jāgaraṇe. **Bhāsiteti** kathane. Tattha upādārūpassa saddāyatanassa appavatte sati bhāsītā nāma na hoti, tasmim̐ pavattante hotīti pariggāhako bhikkhu bhāsīte sampajānakārī nāma hoti. Vimuttāyatanasīsena dhammaṃ desentopi bāttimsatiracchānakathaṃ pahāya dasakathāvattahunissitaṃ kathaṃ kathentopi bhāsīte sampajānakārī nāma. **Tuṇhībhāveti** akathane. Tattha upādārūpassa saddāyatanassa pavattiyaṃ tuṇhībhāvo nāma natthi, appavattiyaṃ hotīti pariggāhako bhikkhu tuṇhībhāve sampajānakārī nāma hoti. Aṭṭhatimsa-ārammaṇesu cittaruciyaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā nisinnopi dutiyajjhānaṃ samāpannapi tuṇhībhāve sampajānakārī nāma. Ettha ca eko iriyāpatho dvīsu ṭhānesu āgato. So heṭṭhā abhikkante paṭikkanteti ettha bhikkhācāragāmaṃ gacchato āgacchato ca addhānagamanavasena kathito. Gate ṭhiteti ettha² vihāre cuṇṇikapāduddhāravasena kathitoti veditabbo. **Buddhānussativasenāti**-ādayo heṭṭhā tattha tattha pakāsītā eva.

1. Sampajāññasēva (Sī)

2. Gate ṭhite nisinneti ettha (sabbattha)

Aratīti ratipaṭikkhepo. **Aratitāti** aramanākāro. **Anabhiratīti** anabhiratabhāvo. **Anabhiramanāti** anabhiramanākāro. **Ukkaṇṭhitāti** ukkaṇṭhanākāro. **Paritassitāti** ukkaṇṭhanavaseneva paritassanā.

205. **Kimsū** asissanti kim bhuñjissāmi. **Kuva vā** asissanti kuhiṃ vā asissāmi. **Dukkhaṃ vata settha kuvajja** sessanti imaṃ rattiṃ dukkhaṃ sayiṃ, ajja āgamanarattiṃ kattha sayissaṃ. **Ete vitakketi** ete piṇḍapātanissite dve, senāsananissite dveti cattāro vitakke. **Aniketacārīti** apalibodhacārī nittaṇṭhacārī.

Phalake vāti vaṅkādi phalakapīṭhe ca. **Āgāmirattinti** āgamanirattiyaṃ. **Ādevaneyyeti** visesena devaniyye. **Paridevaneyyeti** samantato devaniyye.

206. **Kāleti** piṇḍapātakāle piṇḍapātasāṅkhātāṃ annaṃ vā, cīvarakāle cīvarasaṅkhātāṃ vasaṇaṃ vā laddhā dhammena samenaṭi adhippāyo. **Mattaṃ sa jaññāti** pariggahe ca paribhoge ca so pamāṇaṃ jāneyya. **Idhāti** sāsane, nipātamattameva vā etaṃ. **Tosanatthanti** santosattamaṃ, etadatthamaṃ mattaṃ jāneyyāti vuttaṃ hoti. **So tesu guttoti** so bhikkhu tesu paccayesu gutto. **Yatacārīti** saññatavihāro, rakkhita-iriyāpatho rakkhitakāyavacīmanodvāro cāti vuttaṃ hoti. “Yaticārī”tipi pāṭho, esoyevattho. **Rusitoti** rosito, ghaṭṭitoti vuttaṃ hoti.

Dvīhi kāraṇehi mattaṃ jāneyyāti dvīhi bhāgehi pamāṇaṃ jāneyya. **Paṭiggahaṇato vāti** parehi diyyamānaggahaṇakālato vā. **Paribhogato vāti** paribhuñjanakālato vā. **Thokepi diyyamāneti** appakepi diyyamāne. **Kulānudayāyāti** kulānaṃ anudayatāya. **Kulānurakkhāyāti** kulānaṃ anurakkhaṇatthāya. **Paṭiggaṇhātīti** thokampi gaṇhāti. **Bahukepi diyyamāneti** anappakepi diyyamāne. **Kāyaparihārikaṃ cīvaraṃ paṭiggaṇhātīti** ettha kāyaṃ pariharati poseṭīti kāyaparihārikaṃ. **Kucchiparihārikanti** kucchiṃ pariharati poseṭīti kucchiparihārikaṃ. Itarītarapaccayasantosena samannāgatassa bhikkhuno aṭṭha parikkhārā vaṭṭanti tīṇi cīvarāni patto dantakaṭṭhacchedanavāsī ekā sūci kāyabandhanaṃ parissāvananti. Vuttampi cetam—

“Ticīvaraṇca patto ca, vāsi sūci ca bandhanam.
Parissāvanena aṭṭhete, yuttayogassa bhikkhuno”¹.

Te sabbe kāyaparihārikāpi honti kucchiparihārikāpi. Kathaṃ?
Ticīvaraṃ tāva nivāsetvā ca pārupitvā ca vicaraṇakāle kāyaṃ pariharati
posetīti kāyaparihārikam hoti. Cīvarakaṇṇena udakaṃ parissāvetvā
pivanakāle khāditaḥḥapalāphalaggahaṇakāle ca kucchim pariharati posetīti
kucchiparihārikam hoti.

Pattopi tena udakaṃ uddharitvā nhānakāle kuṭiparibhaṇḍakaraṇakāle ca
kāyaparihāriko hoti. Āhāraṃ gahetvā bhuñjanakāle kucchiparihāriko. Vāsipi
tāya dantaṭṭhacchedanakāle mañcapīṭhānaṃ
aṅgapādacīvarakuṭidaṇḍakasajjanakāle ca kāyaparihārikā hoti.
Ucchucchedananāḷikerāditacchanakāle kucchiparihārikā. Sūci
cīvarasibbanakāle kāyaparihārikā hoti. Pūvaṃ vā phalaṃ vāvijjhivā
khādanakāle kucchiparihārikā. Kāyabandhanam bandhitvā vicaraṇakāle
kāyaparihārikam. Uccu-ādīni bandhitvā gahaṇakāle kucchiparihārikam.
Parissāvanaṃ tena udakaṃ parissāvetvā nhānakāle
senāsanaparibhaṇḍakaraṇakāle ca kāyaparihārikam,
pānīyapāṇakaparissāvanakāle teneva tilataṇḍulaputhukādīni gahetvā
khādanakāle ca kucchiparihārikam.

Paṭisaṅkhā yonisoti upāyena pathena paṭisaṅkhāya ñatvā,
paccavekkhitvāti attho. Ettha ca “sītassa paṭighātāyā”²ti-ādinaṃ nayena
vuttapaccavekkhaṇameva yoniso paṭisaṅkhāti veditabbaṃ. Tattha **cīvaranti**
antaravāsakādīsu yaṃkiñci. **Paṭisevatīti** paribhuñjati nivāseti vā pārupati vā.
Yāvadevāti payo janāvadhiparicchedaniyamavacanaṃ. Ettakameva hi yogino
cīvara paṭisevane payo janam, yadidaṃ sītassa paṭighātāyāti-ādi, na ito
bhiyyo. **Sītassāti** ajjhataḥḥatukkhobhavasena vā bahiddhā
utupariṇāmanavasena vā uppannassa yassa kassaci sītassa.

Paṭighātāyāti paṭihananaṭṭham. Yathā sarīre ābādham na uppādeti, evaṃ
tassa vinodanaṭṭham. Sītabbhāhate hi sarīre vikkhattacitto yoniso padahitum
na sakkoti. Tasmā sītassa paṭighātāya cīvaraṃ

1. Dī-Ṭṭha 1. 184; Ma-Ṭṭha 2. 116; Aṃ-Ṭṭha 2. 380 piṭṭhādīsu.

sevitabbanti Bhagavā anuññāsī. Esa nayo sabbattha. Kevalañhettha **uṇhassāti** aggisantāpassa, tassa vanadāhādīsu sambhavo veditabbo.

Ḍaṃsamakasavātātāpasarīsapasamphassānanti ettha pana **ḍaṃsāti** ḍaṃsanamakkhikā. “Andhamakkhikā”¹tipi vuccanti. **Makasāti** makasā eva. **Vātāti** saraja-arajādibhedā. **Ātapoti** sūriyātapo. **Sarīsapāti** ye keci sarantā gacchanti dīghajātikā sappādayo, tesam daṭṭhasamphasso ca phuṭṭhasamphasso cāti duvidho samphasso, sopi cīvaraṃ pārupitvā nisinnam na bādhati. Tasmā tādīsesu ṭhānesu tesam paṭighātattḥāya paṭisevati.

Yāvadevāti puna etassa vacanam niyatapayojanāvadhi paricchedadassanattam. **Hirīkopīnapaṭicchādanatthanti** niyatapayojanam, itarāni kadāci honti. Tattha **hirīkopīnanti** tam tam sambādhaṭṭhānam. Yasmiṃ yasmiṃ hi aṅge vivariyamāne hirī kuppati vinassati, tam tam hirim kopanato hirīkopīnanti vuccati. Tassa ca hirīkopīnassa paṭicchādanatthanti hirīkopīnapaṭicchādanattam. “Hirīkopīnam paṭicchādanatthan”¹pi pāṭho.

Piṇḍapātanti yaṃkiñci āhāram. Yo hi koci āhāro bhikkhuno piṇḍolyena patte patitattā “piṇḍapāto”²ti vuccati. Piṇḍānam vā pāto piṇḍapāto, tattha tattha laddhānam bhikkhānam sannipāto, samūhoti vuttam hoti. Sesam heṭṭhā vuttanayameva.

Senāsananti sayanañca āsanañca. Yattha yattha hi seti vihāre vā adḍhayogādīmhi vā, tam senam. Yattha yattha āsati nisīdati, tam āsanam, tam ekato katvā “senāsanam”²ti vuccati. **Utuparissayavinodanapaṭisallānārāmatthanti** parisahanatṭhena² utuyeva utuparissayo. Utuparissayassa vinodanattāñca paṭisallānārāmatthāñca. Yo sarīrābādhacittavikkhepakaro³ asappāyo utu senāsanapaṭisevanena vinodetabbo hoti, tassa vinodanattam ekībhāvasukhatthāñcāti vuttam hoti. Kāmañca sītaṭighātādīnāva utuparissayavinodanam vuttameva. Yathā pana cīvarapaṭisevane “hirīkopīnapaṭicchādanam niyatapayojanam, itarāni kadāci kadāci bhavanti”²ti vuttam, evamidhāpi niyata-utuparissayavinodanam sandhāya idam vuttanti veditabham. Atha vā ayam vuttappakāro utu utuyeva. Parissayo pana duvidho pākāṭaparissayo ca paṭicchannaparissayo ca.

1. Hirīkopānapaṭicchādanatthanti (Sī)

2. Parissayatṭhena (Sī, Syā)

3. Sarīracittavirūpakaro (Sī, Syā)

Tattha **pākaṭaparissayo** siḥabyagghādayo, **paṭicchannaparissayo** rāgadosādayo. Te yattha apariguttiyā ca asappāyarūpadassanādinā ca ābādham na karonti, taṃ senāsanam evam jānitvā paccavekkhitvā paṭisevanto bhikkhu paṭisaṅkhā yoniso senāsanam utuparissayavinodanattham paṭisevatīti veditabbo.

Gilānapaccayabhesajjaparikkhārenti ettha rogassa paṭi-ayanaṭṭhena paccayo, paccanikagamaṇaṭṭhenaṭṭhi attho. Yassa kassaci sappāyassetam adhivacanam. Bhisakkassa kammam tena anuññātattāti bhesajjam. Gilānapaccayova bhesajjam gilānapaccayabhesajjam, yam kiñci gilānassa sappāyam bhisakkakammam telamadhuphāṇitādīti vuttam hoti. Parikkhāroti pana “sattahi nagaraparikkhārehi suparikkhattam hoti”ti-ādīsu¹ parivāro vuccati. “Ratho silaparikkhāro, jhānakkho cakkavīriyo”ti-ādīsu² alaṅkāro. “Ye ca kho ime pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā”ti-ādīsu³ sambhāro. Idha pana sambhāropi parivāropi vaṭṭati. Tañca gilānapaccayabhesajjam jīvitassa parivāropi hoti, jīvitanaśakābādhupattiyā antaram adatvā rakkhaṇato sambhāropi. Yathā ciram pavattati, evamassa kāraṇabhāvato, tasmā “parikkhāro”ti vuccati. Evam gilānapaccayabhesajjañca tam parikkhāro cāti gilānapaccayabhesajjaparikkhāro, tam gilānapaccayabhesajjaparikkhāram. Gilānassa yam kiñci sappāyam bhisakkānuññātam telamadhuphāṇitādijīvitaparikkhārenti vuttam hoti.

Uppannānanti jātānam bhūtānam nibbattānam. **Veyyābādhikānanti** ettha byābādhoti dhātukkhobho taṃsamuṭṭhānā ca kuṭṭhagaṇḍapīlakādayo, byābādhato uppannattā veyyābādhikā. **Vedanānanti** dukkhavedanā, akusalavipākavedanā, tāsam veyyābādhikānam vedanānam. **Abyābajjhaparamatāyāti** niddukkhaparamatāya. Yāva tam dukkham sabbam pahīnam hoti, tāvāti attho.

Santuṭṭho hotīti paccayasantosena santuṭṭho hoti. **Itarītarena cīvarenāti** thūlasukhumalūkhapaṇītatthirajjñānam yena kenaci⁴. Atha kho yathāladhādīnam itarītarena yena kenaci santuṭṭho

1. Am 2. 478 piṭṭhe.

3. Ma 1. 150 piṭṭhe.

2. Sam 3. 5 piṭṭhe.

4. Uccayena pavicayena (Sī)

hotīti attho. Cīvarasmim hi tayo santosā yathālābhasantoso yathābalasantoso yathāsāruppasantosoti. Piṇḍapātādīsupi eśeva nayo.

Vaṇṇavādīti eko santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ na katheti, eko na santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ katheti, eko neva santuṭṭho hoti, na santosassa vaṇṇaṃ katheti, eko santuṭṭho ca hoti, santosassa vaṇṇaṃ katheti, taṃ dassetuṃ “**itarītaracīvarasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī**”ti vuttaṃ.

Anesananti dūteyyapahīnagamanānuyogappabhedāṃ nānappakāraṃ anesanaṃ. **Appatirūpanti** ayuttaṃ. **Aladdhā cāti** alabhitvā. Yathā ekacco “kathaṃ nu kho cīvaraṃ labhissāmī”ti puññavantehi bhikkhūhi saddhiṃ ekato hutvā kohaṇṇaṃ karonto uttassati paritassati, santuṭṭho bhikkhu evaṃ **aladdhā ca cīvaraṃ na paritassati**. **Laddhā cāti** dhammena samena labhitvā. **Agadhitoti** vigatalobhavanto. **Amucchitoti** adhimattataṇhāya mucchaṃ anāpanno¹. **Anajjhāpannoti** taṇhāya anottaṭṭho apariyonaddho.

Ādīnavadassāvīti anesanāpattiyaṅca gadhitaparibhoge ca ādīnavaṃ passamāno. **Nissaraṇapaññoti** “yāvadeva sītassa paṭighātāyā”ti vuttaṃ² nissaraṇaṃ eva pajānanto. **Itarītaracīvarasantuṭṭhiyāti** yena kenaci cīvarena santuṭṭhiyā. **Nevattānukkamsetīti** “ahaṃ paṃsukūliko, mayā upasampadamāleyeva paṃsukūlikaṅgaṃ gahitaṃ, ko mayā sadiso atthī”ti attukkaṃsanaṃ na karoti. **Na paraṃ vambhetīti** “ime panaññe bhikkhū na paṃsukūlikā”ti vā “paṃsukūlikamattampi etesaṃ natthī”ti vā evaṃ paraṃ na vambheti.

Yo hi tattha dakkhoti yo tasmimcīvarasantose vaṇṇavādī, tāsu vā³ dakkho cheko byatto. **Analasoti** sātaṇṇakiriyāya ālasiyavirahito. **Sampajāno paṭissatoti** sampajānapaññāya ceva satiyā ca yutto. **Porāṇeti** na adhunuppattike⁴. **Aggaññeti** “aggo”ti jānitabbe. **Ariyavaṃseṭṭhitoti** ariyānaṃ vaṃse paṭiṭṭhito. Ariyavaṃsoti ca yathā hi khattiyavaṃso brāhmaṇavaṃso vessavaṃso

1. Taṇhāya amucchito (Sī, Syā, Ka)

3. Vaṇṇavāditādīsu vā (Ka)

2. Ma 1. 12 piṭṭhādīsu.

4. Anavuppattike (Ka)

suddavaṃso samaṇavaṃso kulavaṃso rājavaṃso, evaṃ ayampi aṭṭhamo ariyavaṃso ariyatanti ariyapaveṇī nāma hoti. So kho panāyaṃ ariyavaṃso imesaṃ vaṃsānaṃ mūlagandhādīnaṃ kāḷānusārigandhādayo viya aggamakkhāyati. Ke pana te ariyā yesaṃ eso vaṃsoti? Ariyā vuccanti Buddhā ca Paccekabuddhā ca Tathāgatasāvaka ca, etesaṃ ariyānaṃ vaṃsoti ariyavaṃso. Ito pubbe hi satasahassakappādikānaṃ catunnaṃ asaṅkhyeyyānaṃ matthake Taṇhaṅkaro Meṅkero Saraṇaṅkaro Dīpaṅkaroti cattāro Buddhā uppannā, te ariyā, tesāṃ ariyānaṃ vaṃsoti ariyavaṃso. Tesāṃ Buddhānaṃ parinibbānato aparabhāge ekaṃ asaṅkhyeyyāṃ atikkamitvā Koṇḍañño nāma Buddho uppanno -pa- imasmiṃ kappe Kakusandho Koṇāgamano Kassapo amhākaṃ Bhagavā Gotamoti cattāro Buddhā uppannā, tesāṃ ariyānaṃ vaṃsoti ariyavaṃso. Api ca atītānāgatapaccuppannānaṃ sabbabuddhapaccekabuddhasāvakaṇaṃ ariyānaṃ vaṃsoti ariyavaṃso, tasmīṃ ariyavaṃse paṭiṭṭhito.

Itarītarena piṇḍapātenāti yena kenaci piṇḍapātena. **Senāsanādīsupi** eseṃ nayo. **Āyatanesūti** cakkhādīsu āyatanesu.

Yatoti saññato. **Yattoti** yattavā. **Paṭiyattoti** ativiya yattavā. **Guttoti** rakkhito. **Gopitoti** mañjūsāya viya paṭṭhapito. **Rakkhitoti** paṭisāmito. **Saṃvutoti** dvārasaṃvaraṇena pihito. **Khumsitoti** garahito. **Vambhitoti** apasādito. **Ghaṭṭitoti** ghaṭṭanamāpādito. **Garahitoti** avamaññito. **Upavaditoti** akkosito.

Pharusenāti mammacchedanavacanena. **Kakkhaḷenāti** dāruṇena. **Nappaṭivajjāti** paṭippharivā na katheyya.

207. **Jhānānuyuttoti** anuppannuppādanena uppannasevanena ca jhānena anuyutto. **Upekkhamārabba samāhitattoti** catutthajjhānupekkhaṃ uppādetvā samāhitacitto. **Takkāsayaṃ kukkucāñcupacchindeti** kāmavitakkādivitakkaṇca kāmasaññādikāṃ vitakkassa āsayaṇca hatthakukkucādikukkucāṇca upacchindeyya.

Anuppannassa vā paṭhamassa jhānassa uppādāyāti tasmim attabhāve anuppannassa vā uppajjitvā parihīnassa vā paṭhamajjhānassa uppādanattham attano santāne paṭilābhattham. **Uppannaṃ vā paṭhamam jhānaṃ āsevatīti-** ādīsu ettha ādarena sevati paṇaṃ karoti **bhāveti** vaḍḍheti **bahulīkaroti** punappunaṃ karoti.

Upekkhāti catutthajjhāne uppannā tatramajjhātupekkhā. **Upekkhāti** sabhāvapadaṃ. **Upekkhanāti** upapattito ikkhanākāro. **Ajjhupekkhanāti** adhikā hutvā ikkhanā. **Cittasamatāti** cittassa samatā cittassa unātirittatam vajjetvā samabhāvo. **Cittappassaddhatāti** cittassa appagabbhatā, athaddhabhāvoti attho. **Majjhattatā cittassāti** na sattassa na posassa, cittassa majjhattabhāvoti attho. **Catutthe jhāne upekkham ārabbhāti** catutthasmim jhānasmim uppannaṃ tatramajjhātupekkham paṭicca. **Ekaggacittoti** ekārammaṇe pavattacitto. **Avikkhattacittoti** uddhaccavirahito na vikkhattacitto.

Nava vitakkā vuttanayā eva. **Kāma vitakkānaṃ kāmasaññāsayoti** kāma vitakkaṃ vitakkentassa uppannā kāmasaññā tesam vitakkānaṃ āsayo vasanokāsoti kāmasaññāsayo. **Byāpāda vitakkādisupi** ese va nayo.

208. **Cudito vacībhi satimābhinandeti** upajjhāyādīhi vācāhi codito samāno satimā hutvā tam codanaṃ abhinandeyya. **Vācam pamuñce kusalanti** ñāṇasamuṭṭhitaṃ vācam pamuñceyya. **Nāti velanti** ativelam pana vācam kālavelaṇca sīlavelaṇca atikkantaṃ nappamuñceyya. **Janavādadhammāyāti** janaparivādakathāya. **Na cetayeyyāti** cetanaṃ na uppādeyya.

Idam te appattanti idam tava na pattam. **Asāruppanti** tava payogaṃ asāruppaṃ. **Asīlaṭṭhanti** tava payogaṃ na sīle patiṭṭhanti asīlaṭṭham, sīle ṭhitassa payogaṃ na hotīti vuttaṃ hoti. Keci “asīliṭṭhan”ti paṭhanti, amaṭṭhavacananti¹ atthaṃ vaṇṇayanti.

Nidhīnanti tattha tattha nidahitvā ṭhapitānaṃ hiraññasuvaṇṇādipūrānaṃ nidhikumbhīnaṃ. **Pavattāraṇti** kicchajīvike duggatamanusse anukampaṃ katvā “chi sukhena

1. Na paṭṭhitavacananti (Sī)

te jīvanupāyaṃ dassessāmī”ti nidhiṭṭhānaṃ netvā hatthaṃ pasāretvā “imaṃ gahetvā sukhaṃ jīvā”ti ācikkhitāraṃ viya. **Vajjadassinanti** dve vajjadassino “iminā naṃ asāruppena vā khalitena vā saṃghamajjhe niggaṇhissāmī”ti randhagavesako ca aññātaṃ nāpanatthāya nātaṃ anuggaṇhatthāya silādinā cassa vuddhikāmatāya taṃ taṃ vajjaṃ olokanena ullapanasabhāvasaṇṭhito ca. Ayaṃ idha adhippeto. Yathā hi duggatamanusso “imaṃ gaṇhāhī”ti tajjetvā poṭṭhetvāpi nidhiṃ dassente kopāṃ na karoti, pamuditova hoti, evameva evarūpe puggale asāruppaṃ vā khalitaṃ vādisvā ācikkhante kopo na kātabbo, tuṭṭheneva bhavitabbaṃ. “Bhante mahantaṃ vo kataṃ kammaṃ, mayhaṃ ācariyupajjhāyaṭṭhāne ṭhatvā ovadantehi punapi maṃ vadeyyāthā”ti pavāretabbameva. **Niggayhavādinti** ekacco hi saddhivihārikādīnaṃ asāruppaṃ vā khalitaṃ vā disvā “ayaṃ me mukhodakadānādīhi sakkaccaṃ upaṭṭhahati, sace naṃ vakkhāmi, na maṃ upaṭṭhahissati, evaṃ mama parihāni bhavissatī”ti vattuṃ avisahanto na niggayhavādī nāma hoti, so imasmiṃ sāsane kacavaraṃ ākirati. Yo pana tathārūpaṃ vajjaṃ disvā vajjānurūpaṃ tajjetvā paṇāmento daṇḍakammaṃ karonto viharā nīharanto sikkhāpeti, ayaṃ niggayhavādī nāma seyyathāpi Sammāsambuddho. Vuttañhetam¹ “niggayha niggayhāhaṃ Ānanda vakkhāmi, pavayha pavayhāhaṃ Ānanda vakkhāmi, yo sāro so ṭhassatī”ti. **Medhāvinti** dhammojapaññāya samannāgataṃ. **Tādisanti** evarūpaṃ paṇḍitaṃ bhajeyya payirupāseyya. Tādisaṃ hi ācariyaṃ bhajamānassa antevāsikassa seyyova hoti, na pāpiyo, vuḍḍhiyeva hoti, no parihānīti.

Ovadeyyāti uppanne vatthusmiṃ vadanto ovadati nāma, anuppanne “ayasopi te siyā”ti-ādivasena anāgataṃ dassento anusāsati nāma. Sammukhā vadantopi ovadati nāma, parammukhā dūtaṃ vā sāsanaṃ vā pesento anusāsati nāma. Sakiṃ vadantopi ovadati nāma, punappunaṃ vadanto anusāsati nāma. Ovadanto eva vā anusāsati nāmāti evaṃ ovadeyya anusāseyya. **Asabbhāti** akusaladhammā nivāreyya, kusalaadhamme patiṭṭhapeyyāti attho. **Sataṃ hi so piyo hotīti** so evarūpo puggalo Buddhādīnaṃ sappurisaṇaṃ piyo hoti.

1. Ma 3. 159 piṭṭhe.

Ye pana adiṭṭhadhammā avitīṇṇaparalokā āmisacakkhukā jīvikatthāya pabbajitā, tesāṃ asataṃ so ovādako anusāsako “na tvaṃ amhākaṃ upajjhāyo, na ācariyo, kasmā amhākaṃ ovadasī”ti evaṃ mukhasattīhi vijjhantānaṃ appiyo hotīti.

Ekakammanti apalokanakammādikaṃ ekakammaṃ. **Ekuddesoti** nidānuddesādiko ekuddeso. **Samasikkhatā**ti samānasikkhatā. **Āhatacittatanti** kodhena pahatacittabhāvaṃ. **Khilajātatanti** thaddhabhāvaṃ. **Pañcapicetokhileti** Buddhadhammasaṃghasikkhāsabrahmacārīsu pañcasupi cittassa thaddhabhāve.

Ñāṇasamuṭṭhitāṃ vācanti ñāṇasampayuttacittena uppāditaṃ vākyāṃ. **Muñceyyāti** vissajjeyya. **Atthūpasamhitanti** atthasahitaṃ kāraṇasahitaṃ. **Dhammūpasamhitanti** dhammena yuttaṃ. **Kālātikkantaṃ vācaṃ na bhāseyyāti** kālātītaṃ vācaṃ na katheyya tassa kālassa atikkantattā. **Velātikkantanti** mariyādātītaṃ vacanaṃ na bhaṇeyya vacanamariyādassa atikkantattā. Ubhayavasena kālavelā.

Yo ve kāle asampatteti attano vacanakāle asampatte. **Ativelanti** velātikkantaṃ katvā atirekappamāṇaṃ bhāsati. **Nihato setīti** nigghātito sayati. **Kokilāyeva atrajoti** kākiyā paṭijaggito kokilāya abbhantare jāto kokilapotako viya.

209. **Athāparanti** atha idāni ito parampi. **Pañca rajānī**tirūparāgādāni pañca rajāni. **Yesāṃ satīmā vinayāya sikkheti** yesāṃ upaṭṭhitassati hutvāva vinayanatthaṃ tisso sikkhā sikkheyya. Evaṃ sikkhanto hi **rūpesu -pa-phassesu sahettha rāgaṃ**, na aññeti.

Rūparajoti rūpārammaṇaṃ paṭicca uppanno rāgādirajo. **Saddarajādīsupi** eseva nayo.

210. Tato so tesāṃ vinayāya sikkhanto anukkamena—**etesu dhammesūti** gāthā. Tattha **etesūti** rūpādīsu. **Kālena so sammā dhammaṃ parivīmaṃsamānoti** so bhikkhu yvāyaṃ “uddhate citte

samathassa kālo”ti-ādinā¹ nayena kālo vutto, tena kālena sabbaṃ saṅkhatadhammaṃ aniccādinayena parivīmaṃsamāno. **Ekodibhūto vihane tamaṃ soti** so ekaggacitto sabbaṃ mohāditamaṃ vihaneyya, natthi ettha saṃsayo.

Uddhate citteti vīriyandriyavasena citte avūpasante. Balavavīriyaṃ hi mandasamādhim vīriyassa uddhaccapakkhattā uddhaccaṃ abhibhavati. Evaṃ uddhate citte. **Samathassa kāloti** samādhissa bhāvanāya kālo. **Samāhite citteti** upacārappanāhi citte samāhite. Balavasamādhi hi mandavīriyaṃ samādhissa kosajjapakkhattā kosajjaṃ abhibhavati. Samādhi vīriyena saññojito kosajje patitum na labhati. Vīriyaṃ samādhinā saññojitaṃ uddhacce patitum na labhati. Tasmā tadubhayaṃ samaṃ kātappaṃ. Ubhayasamatāya hi appanā hoti. **Vipassanāya kāloti** evaṃ samāhite aniccādivasena vividhāya passanāya kālo, samādhikammikassa balavatīpi saddhā vaṭṭati. Evaṃ saddahanto okappento appanaṃ pāpuṇāti. Samādhipaññāsu pana samādhikammikassa balavatī ekaggatā vaṭṭati. Evaṃ hi so appanaṃ pāpuṇāti. Vipassanākammikassa pana paññā balavatī vaṭṭati. Evaṃ hi so lakkhaṇappaṭivedhaṃ pāpuṇāti. Ubhinnaṃ pana samattepi appanā hoti eva.

Kāle paggaṇhati cittanti yasmim samaye atisithilavīriyatādihi līnaṃ cittaṃ hoti, tasmim samaye dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena taṃ cittaṃ paggaṇhāti. **Niggaṇhatīti** yasmim samaye accāraddhavīriyatādihi uddhataṃ cittaṃ hoti, tasmim samaye passaddhisamādhi-
upekkhāsambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena taṃ cittaṃ niggaṇhāti. **Sampahaṃsati kālenāti** yasmim samaye cittaṃ paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānaṃ vigamena vā nirassādaṃ hoti, tasmim samaye aṭṭhasaṃvegavatthupaccavekkhaṇena saṃvejeti. Aṭṭha saṃvegavatthūni nāma—jāti jarā byādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkhaṃ pañcamāṃ, atīte vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhanti. Ratanattayaguṇānussaraṇenāssa pasādaṃ janeti. Ayaṃ vuccati “sampahaṃsati kālenā”ti. **Kāle cittaṃ samādaheti** yasmim

1. Saṃ 3. 100 piṭṭhe.

samaye saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānañca samabhāvo, tasmim kāle cittaṃ samādaheyya.

Ajjhupekkhati kālenāti yasmim samaye sammā paṭipattiṃ āgama alīnaṃ anuddhataṃ anirassādaṃ ārammaṇe samappavattaṃ samatha¹vīthipaṭipannaṃ cittaṃ hoti, tadāssa paggahaniggahasampahaṃsanesu na byāpāraṃ āpajjati sārathi viya samappavattesu assesu. Ayaṃ vuccati “**ajjhupekkhati kālenā**”ti. **So yogī kālakovidoti** eso vuttappakāro kammaṭṭhānayoge niyutto paggahaniggahasampahaṃsanasaṃmādahana-ajjhupekkhanakālesu cheko byatto. **Kimhi kālamhī**ti-ādina paggaḥādikālaṃ pucchati.

Idāni paggaḥādikālaṃ vissajjento “**līne cittaṃhī**”ti-ādimāha. Atisithilavīriyatādīhi citte līnabhāvaṃ gate dhammavicayavīriyapītisaṃbojjhaṅgasamuṭṭhāpanena paggaho. **Uddhatasmim viniggahoti** accāraddhavīriyatādīhi uddhate citte passaddhisamādhī-upekkhāsambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena niggaho. **Nirassādagataṃ cittaṃ, sampahaṃseyya tāvadeti** paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānaṃ vigamena vā assādavirahitaṃ gataṃ. Aṭṭhasaṃvegavatthupaccavekkhaṇena vā ratanattayaguṇānussaraṇena vā tasmim khaṇe cittaṃ sampahaṃseyya.

Sampahaṭṭhaṃ yadā cittanti yasmim kāle vuttanayeneva sampahaṃsitaṃ cittaṃ hoti. **Alīnaṃ bhavati nuddhatanti** vīriyasamādhīhi saññojitattā līnuddhaccavirahitañca hoti. **Samathanimittassā**ti samatho ca nimittañca samathanimittaṃ, tassa samathanimittassa. **So kāloti** yo so līnuddhaccavirahitakālo vutto, so kālo. **Ajjhattaṃ ramaye manoti** jhānasampayuttaṃ cittaṃ kasiṇādigocarajjhatte toseyya abhiraṃāpeyya.

Etena mevupāyenāti etena vutta-upāyena eva. **Ma-kāro** padasandhivasena vutto. **Ajjhupekkheyya tāvadeti** yadā upacārappanāhi taṃ cittaṃ samāhitaṃ, tadā “samāhitaṃ cittaṃ”ti jānitvā paggahaniggahasampahaṃsanesu byāpāraṃ akatvā tasmim khaṇe ajjhupekkhanameva kareyya.

Idāni “kimhi kālamhi paggāho”ti puṭṭhagāthaṃ nigamento “**evaṃ kālavidū dhīro**”ti-ādimāha. **Kālena kālaṃ cittassa, nimittamupalakkhayeti** kālānukālaṃ samādhisampayuttacittassa ārammaṇaṃ sallakkheyya, upaparikkheyyāti attho. Sesam sabbattha pākaṭameva. Evaṃ arahattanikūṭeṇa desanaṃ niṭṭhāpesīti.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddesaṭṭhakathāya

Sāriputtasuttaniddesaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāniddesaṭṭhakathāya

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Aṁsā	51	Akkhikūṭāni	331
Akataṁ	282	Akkhena	362
Akatakammā	51	Akkheyyaṁ	219
Akatattā	147, 282	Agataṁ	305
Akato	247	Agataṁ disaṁ	392
Akatthamāno	172	Agatapubbaṁ	394
Akappita-iriyāpathā	388	Agatapubbā	392
Akammaññatā	382	Agadhito	412
Akalyatā	382	Agāramunino	152
Akāmakō	46	Agārikā	152
Akāritaṁ	235	Agocarō	398
Akittayī	330	Aggaṁ	168
Akittiyā	247	Aggaññe	412
Akukkuco	278	Aggadhammaṁ	322
Akubbamāno	141	Aggahitattaṁ	97
Akusalābhisaṅkhārā	54	Aggi	23
Akusalo	144	Aggo	253
Akevalī	316	Aghaṭṭito	330
Akkamanti	189	Aṅgaṁ	169
Akkusalo	316	Aṅgamaṅga-apakaḍḍhano	280
Akkodhano	279	Aṅgavijjā	354
Akkosakaparibhāsakāni	400	Aṅgārakāsūpamā	27
Akkoso	165	Acakkhukaraṇaṁ	389
Akkharasamavāyo	174	Acattataṇhā	137
Akkharikāya	362	Acari	279
Akkhānaṁ	344	Acalito	330

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Acittikāarakato	294	Ajjhupekkhanā	414
Acelako	379	Ajjhupekkheyya	418
Accantaniṭṭham	92	Ajjheti	384
Accantapāvakkammantā	376	Ajjhenena	172, 183
Accantapārisuddhiyā	77	Ajjhesāmi	276
Accantasanti	176	Ajjhogāhetvā	246
Accantasuddhi	203	Ajjhogāḷho	82
Accayanti	133	Ajjhottharanti	47
Accasarā	179, 361	Ajjhosannā	93
Accādhāya	359	Ajjhosānaṃ	32
Accimanto	375	Ajjhositaṃ	377
Accutagato	72	Añjanaṃ	363
Accuggamma	337	Añṇā	265
Accuṇhā	52	Aññajātikā	310
Accutappattaṃ	185	Aññataraññatarena	220
Accutappatto	72	Aññamaññaṃ	273
Acchindante	140	Aññamaññaṃpariyantaṭṭhāyino	258
Acchinne	140	Aññamokkhā	89
Acchedasaṃkino	140	Aññavihitakā	310
Ajanayamāno	141	Aññasitā	246
Ajapathaṃ	242	Aññā	388
Ajalakkhaṇaṃ	366	Aññāṇakaraṇaṃ	389
Ajānitabbaṃ	340	Aññātaṃ	257
Ajeguccho	292	Aññāya	319
Ajjhattaṃ	58, 116	Aññoññaṃ	316
Ajjhattasanti	264	Aṭṭā	171
Ajjhattasamuṭṭhānā	328	Aṭṭhaṅgikassa	57
Ajjhattā	13	Aṭṭhapadepi	362
Ajjhattikāni	143	Aṭṭhami	24
Ajjhupekkhati	418	Aṭṭhāne	279

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Atṭhi	170	Attañjaho	186
Atṭhitakārī	163, 357	Attatthe	402
Atṭhimayena	24	Attattho	257
Atṭhisāṅghātaṃ	263	Attadiṭṭhiṇi	190
Aḍḍhapaṇḍakehi	374	Attapaṇḍato	374
Aḍḍhamāsikaṃ	381	Attapaṇḍā	373
Aḍḍhayogā	171	Attadanto	305
Aḍḍho	254	Attadamatthāya	299
Aṇumattesu	104, 296	Attanā	147
Aṇusahagatā	87	Attaniyena	291
Atammayatā	266	Attapaccakkhaṃ	298
Atammayatāya	77	Attapariniḍḍhāpanatthāya	299
Atāṇā	377	Attabhāvaṇṇaṇṇa	331
Atikkantaṃ māṇasaṇṇa	332	Attabhāvasaṇṇaṇṇa	57
Atikkamitvā	395	Attabhāvassa	277
Atikkantassa	245	Attabhāvābhiniḍḍhiyā	137
Atikkamato	394	Attabhāvena	387
Atikkamitaṃ	167	Attabhāvo	129
Aticca	163, 187	Attamanatā	16, 18
Atimaññati	371	Attasamatthāya	299
Atimāno	53, 180	Attahetu	239
Atirocati	262	Attā	172
Ativākyam	304	Attānukkamaṇṇi	412
Ativelam	361	Attānudiṭṭhiṃ	385
Atitā	12	Attānuvādaḍḍhiyā	348
Atīte	128	Attukkaṃsaṇṇaṇṇa	180
Atīritaṃ	327	Attūpakkamaṃ	66
Atulitaṃ	327	Attūpakkamaṃ ulakam	61
Atrajo	416	Attena	291
Atricchatā	285	Attham	58

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Atthakāmā	223	Addhānaṃ	102
Atthaṅgato	331	Addhunā	392
Atthaṅgamari	199	Advejjhavacanaṃ	15
Atthaṅgamato	146	Adveḷhakavacanaṃ	16
Atthaṅgamā	122	Adhammarāgo	34
Atthato	247	Adhikaraṇaṃ	343
Attharaṇā	12	Adhikaraṇakārakā	227
Attharasassa	231	Adhikaraṇasamatho	342
Atthavādī	285, 398	Adhikuṭṭanaṭṭhena	27
Atthasamhitam	285	Adhigacchati	15, 24
Atthātisayena	229	Adhigacchi	389
Atthāya	402	Adhigacchissāmi	171
Atthūpasamhitam	416	Adhigaccheyya	70
Atthe ñāte	298	Adhigantukāmassa	403
Attho	297	Adhigantvā	355
Athenena	405	Adhigatapaṭisambhido	253
Adantaṃ	235	Adhigama-appiccho	286
Adanto	91	Adhigamo	298
Adassaṃ	265	Adhiccasaṃuppannaṃ	228
Adassanato	131	Adhiṭṭhānaṃ	164, 358
Adiṭṭhaṃ	257	Adhipati	406
Adiṭṭhiyā	265	Adhimattaparittatā	280
Adinnaṃ	99, 405	Adhimāno	180
Adukkhamasukhaṃ	124	Adhimuccantā	165
Adukkhamasukhavedanīyo	144	Adhimuttiṃ	258
Addasaṃ	15	Adhivacanaṃ	80
Addasi	372	Adhivacanasamphasso	144, 291
Addhaddaṇḍakehi	241	Adhisīlasikkhā	102
Addhamāsiko	215	Adhosi	184
Addhā	9	Anakkhātassa	255

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Anagāramunino	152	Anabhirati	408
Anagārā	153	Anabhiramanā	408
Anaṅgaṇe	314	Anabhisamayo	378
Anajjhāpanno	412	Anabhisambhuṇanto	178, 322
Anajjhīṭṭho	295	Anambilam	300
Anajjhesito	171	Anayabyasanaṃ	369
Anaññaneyyatāya	390	Anariyadhammo	234
Anattagarahī	326	Anariyānaṃ	172
Anattamanatā	280	Analaso	412
Anattā	192	Anavajjaṇca	372
Anattākāraṃ	339	Anavajjatā	301
Anatthaṃ	279	Anavajjo	248
Anatthakāmāni	401	Anavaññattipaṭisaññutto	369
Anatthajanano	58	Anavaṭṭhitacārikaṃ	343
Anaddhanīyaṃ	133	Anavasekaṃ	393
Ananugiddho	385	Anassavā	98
Ananubodho	378	Anassāvī	296
Ananulomikena	400	Anāgatā	13
Ananussutesu	389	Anācariyako	389
Anantañāṇo	254	Anānugiddho	141
Anantatejo	254	Anānupuṭṭho	168
Anantayaso	254	Anāpucchaṃ	294
Anantarā	130	Anāvikammaṃ	179
Anantavā	167	Anāsanne	89
Anapāyo	304	Anāsavamuni	152
Anabhāvaṃ	146	Aniketacārī	408
Anabhinibbattayamāno	141	Aniketasārī	267
Anabhinibbattisāmaggī	222	Anikkhittacchandatā	360
Anabhinivesanto	141	Anikkhittacchando	163, 358
Anabhibhūto	372	Anikkhittadhuratā	360

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Anikkhittadhuro	163, 358	Anudayitattam	405
Aniccatā	24	Anudahanaṭṭhena	27
Aniccatāya	377	Anuddhato	279
Aniccā	175	Anunayapaṭighavippahīno	213
Aniccākāraṃ	339	Anunayo	32
Anicco	217	Anunetā	255
Aniṭṭhaṅgato	81, 210	Anupakhajja	294
Aniṭṭhurī	385	Anupacāre	395
Anidhānagatā	131	Anupalitto	148
Anibbattayamāno	141	Anupādāya	171
Anibbattena	130	Anupādisesāya	223
Anibbānasamvattanikaṃ	389	Anupāhanānaṃ	294
Animitto	145, 291	Anupubbavihārasamāpattīnaṃ	232
Anirākatajjhāno	357	Anuppattā	305
Anissāya	265	Anuppadātā	284
Anissito	187, 277	Anuppanna	255
Anīkadassanaṃ	345	Anuppiyabhāṇitā	370
Anītihaṃ	372	Anubujjhi	389
Anukampā	405	Anubujjhitukāma	403
Anugacchati	59	Anubodho	378
Anugatā	377	Anubyañjanaggāhī	343
Anugijjhati	46, 299	Anubhūtapubbato	365
Anuggahāya	265	Anuyogaṃ	310
Anuggaho	325	Anuyogo	164, 358
Anucchavikaṃ	223	Anuyuttassa	226
Anuttaraṃ	391	Anuyutto	343
Anuttānikammaṃ	179, 361	Anurakkhe	393
Anutthunāti	248	Anurodhavirodhasamatikkanto	213
Anudayanā	405	Anurodho	32
Anudayā	405	Anulomapaṭipadāya	55

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Anusaṭṭhā	377	Antaggāhikā	139
Anusayaṁ	258	Antappatto	71
Anusayavasena	81	Antamaso	260
Anusayā	87	Antaraṁ	380
Anusayo	35	Antaragharaṁ	343
Anusāsati	92	Antaradhānaṁ	218
Anusāsaṇaṁ	228	Antaradhāyati	24, 214
Anusikkhe	372	Antaradhāyanti	24
Anusiṭṭhaṁ	228	Antarahitaṁ	370
Anusiṭṭhiṁ	94	Antarahito	311
Anusenti	205	Antarāyāya	55, 57
Anussati	44	Antavā	167
Anusahagata	31	Antimadehadharo	78
Anūpanīto	272	Antime	78
Anūpayāṁ	184	Ante	394
Anūpayo	304	Anto	57, 220
Anūhata	171	Antojātaṅko	46
Anekaṁsaggāho	379	Antonimuggaposīni	337
Anejo	385	Antopūti	295
Anerito	330	Antopūtibhāvaṁ	403
Anesaṇaṁ	412	Antosamorodho	382
Anokasārī	269	Andhakaraṇaṁ	389
Anoko	404	Andhakāraṁ	266
Anojavanti	246	Andhatamaṁ	58
Anomaṁ	168, 323	Annasannidhiṁ	355
Anolīnavuttiko	163, 357	Anvatthapaṭipadāya	55
Anositaṁ	377	Anvāssaveyyuṁ	343
Antakaro	231	Anvānayaṇti	320
Antagato	71, 191	Anvāyikaṁ	59
Antagū	406		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Anvāsavanti	57	Apāyaloke	37
Anveti	67	Apāhataṃ	248
Anventi	320	Apāhataśmim	246
Apacitiṃ	175	Apilāpanatā	44
Apacinitvā	76	Apihālu	291
Apaccakkhakammaṃ	378	Apucchito	171
Apaccanīkapaṭipadāya	55	Apuṭṭho	171
Apaccayaṃ	247	Apunabbhavāya	383
Apaccavekkhaṇā	378	Apurakkharāno	270
Apaccorohaṇatāya	43	Apekkhaṃ	92
Apajjhāyati	237	Apekkhamānā	89
Apaṇṇakavacanam	16	Apekkhā	33
Apamāro	51	Appaṃ	214
Aparaddhamesī	247	Appakaṃ	128
Aparaddhā	319	Appakasireneva	69
Aparāmasaṃ	315	Appagabbho	292
Aparāmasanto	141	Appaccayo	306
Aparigamanatāya	77	Appaṭicchannadukkhāṃ	60
Apariggahitā	14	Appaṭinissaṭṭhataṇhā	137
Apariññātaṃ	147	Appaṭiladdhassa	93
Aparinibbuto	91	Appaṭivāni	164, 358
Apariyogāhaṇā	378	Appaṭivedho	378
Apalitto	148	Appaṭisandhiyā	385
Apasādito	172	Appaṭihataṃ	258
Apaharanti	247	Appaṇidhānapaccayā	278
Apāpuṇitvā	170	Appaṇihito	145, 291
Apānako	381	Appaṭiṭṭhitacitto	304
Apāyaṃ	335	Appatirūpaṃ	412
Apāyagamanīye	31	Appattaṃ	414
Apāyamukhāni	310		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Appathāmakā	47
Appanigghosāni	231
Appapuñño	371
Appabalā	47
Appamatto	148
Appamāṇaṃ	405
Appamādo	164, 358
Apparajakkhe	258
Appasaddāni	231
Appasannāni	400
Appassādatṭhena	26
Appassi	325
Appahīnataṇhā	137
Appahīnattā	273
Appahīnā	296
Appāṭihāriyaṃ	312
Appicchakathaṃ	285
Appicchaññeva	299
Appicchata	286
Appiyā	23
Appekacce	92
Appesakkho	371
Appodake	140, 376
Apharusavācatā	370
Aphassim	265
Aphassitaṃ	257
Aphāsukāmāni	401
Aphāsuvihārāya	58
Abalā	47

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Abījaṃ	384
Abuddhivihatattā	391
Abbahitasallo	163
Abbudakāle	214
Abbuyha	378
Abbuhanam	328
Abbūḷhasallo	148, 163
Abbūḷhesiko	72
Abbokiṇṇam	68
Abbhantara-	
dhātupakopavasena	404
Abbhāhatā	377
Abbhutadhammaṃ	233
Abbhokāsaṃ	83
Abyākato	144
Abyāpannacetaso	304
Abyāpādasaññā	149
Abyābajjhaparamatāya	411
Abrahmacārī	295
Abhabbā	259
Abhabbuppattiko	147
Abhayagato	72
Abhayappattaṃ	185
Abhayappatto	72
Abhavo	137
Abhikkante	406
Abhikkama	250
Abhigijjhati	303
Abhijappantā	93
Abhijappamānassa	15
Abhijānanto	186

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Abhijjhā	35	Abhibhosi	372
Abhiññātaṃ	72, 298	Abhimaṅgalagatāni	187
Abhiññāpāragū	70	Abhirato	238
Abhiññāya	264	Abhiruhati	235
Abhiññāsi	340	Abhivādetvā	268
Abhiññeyyaṃ	72	Abhisāṅkhatāṃ	385
Abhiññeyyā	199	Abhisāṅkhatā	175
Abhinandati	278	Abhisāṅkhārasahagata-	
Abhinandanti	315	viññāṇassa	404
Abhinande	414	Abhisāṅkhārassa	328
Abhinandeyya	383	Abhisāṅkhārā	184
Abhinikkhamituṃ	376	Abhisāṅkhārānaṃ	185, 273
Abhinibbatto	23	Abhisāṅkharitvā	261
Abhinibbutatto	172	Abhisāṅkharoti	381
Abhinivajjeyya	32	Abhisāṅkharonto	381
Abhiniviṭṭhā	167	Abhisajjeyya	367
Abhinivisati	321	Abhisāñcetaṃ	385
Abhinivisitvā	191	Abhisamecca	199
Abhiniveso	139	Abhisambujjhi	389
Abhinīto	238	Abhisambuddho	156
Abhipphāraṇi	203	Abhisambhave	392
Abhibhavanaṭṭhena	158	Abhisambhaveyya	406
Abhibhavanti	47	Abhisambhūtā	220
Abhibhavitvā	260	Abhisambhotabbāni	404
Abhibhāyatanānaṃ	232	Abhihaṃsati	303
Abhibhū	372	Abhihaṭaṃ	380
Abhibhūtaṃ	136	Amaṅgalaṃ	187
Abhibhūtā	377	Amaccā	217, 391
Abhibhūtena	165	Amaccharī	292
Abhibhūto	242	Amataṃ	69, 88

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Amataparāyaṇaṃ	299	Araññavanapattḥāni	231
Amatapariyosānaṃ	299	Aratiṃ	263
Amatappattaṃ	185	Arati	58, 202
Amatappatto	72	Aratitā	408
Amatassa	256	Arahato	87
Amatogadhaṃ	299	Arahanto	160
Amanāpaṃ	303	Arahā	78, 221
Amanussapucchā	327	Ariyadhammaṃ	171
Amamāyanto	141	Ariyadhammasannissitaṃ	293
Amamāyitā	14	Ariyamaggānaṃ	71
Amaravitakko	368	Ariyavaṃse	412
Amaritukāmo	31	Ariyāya	125
Amaro	369	Ariyo	73
Amittā	57	Arūpadhātum	164
Amissitā	131	Arūpabhava	137
Amucchito	412	Arūparāgā	87
Amuttataṇhā	137	Arūpasamāpattīnaṃ	232
Amoho	151	Arūpāvacaro	291
Ambapānaṃ	348	Alaṃsāṭako	302
Ambilaṃ	299	Aladdhā	412
Ayasā	375	Alābhamūlakaṃ	243
Ayase	213	Alābhepi	386
Ayācito	171	Alitto	148
Ayāthāvakasmiṃ	140	Alīnaṃ	418
Ayokhilaṃ	374	Alīnamanaso	304
Ayogakkhemakāmāni	401	Aluḷito	330
Ayojjaṃ	188	Alūkhaṃ	331
Ayomayena	24	Aleṇā	377
Araññaṃ	83	Allīno	168
		Avakujja	365

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Avagacchati	381	Aviddasu	162
Avagacchanti	94	Avinītaṃ	235
Avacanakarā	98	Avinīto	91
Avajje	282	Avipakkaṃ	376
Avatṭhitavādā	319	Avipariṇāmadhammo	217
Avatṭhitasamādāno	243	Aviparītaṃ	177
Avatṭhiti	341	Aviparītamanā	165
Avaṇṇaṃ	167	Avibhāvitaṃ	327
Avaṇṇahārikāya	247	Avibhūtaṃ	327
Avatthāpanavacanāṃ	16	Aviruddho	299
Avatthitasamādāno	404	Avivadamānā	223
Avadaññutāya	97	Avisaṃvādako	283, 396
Avadāniyā	93	Avisāhaṭamānasatā	342
Avantataṇhā	137	Avisārī	387
Avabujjhati	58	Avisāhāro	342
Avasissatu	170	Avihimsāsāññā	150
Avasīdati	381	Avīci	68
Avassuto	295	Avītataṇhā	137
Avikatthī	278	Avītataṇhāse	135
Avikkhittacitto	414	Avītikkamamattena	188
Avikkhepo	342	Avītikkamo	105
Avigatataṇhā	137	Avīvadātā	174
Avicāraṃ	116	Avūpasantaṃ	405
Avijjānirodhā	199	Avūpasamo	282
Avijjāpaccayā	192	Avekkhantaṃ	385
Avijjāya	385	Avekkhassu	385
Avijjoghaṃ	245	Averaṃ	405
Avitakkam	116	Avokkamaṃ	384
Aviditaṃ	257	Avodātā	175
Avidūre	244	Asaṃvutaṃ	343

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Asaṅgāhaṇā	378	Asilokabhayaṃ	348
Asacchikataṃ	257	Asisūnūpamā	27
Asañjanayamāno	141	Asissaṃ	408
Asañjātassa	255	Asīlaṭṭhaṃ	414
Asaññasattā	313	Asīlatā	265
Asaññābhavo	37	Asukāya	370
Asaññino	313	Asucisaṅkasarasamācāro	295
Asatañca	163	Asuddhā	388
Asatā	307, 384	Asubhakathaṃ	338
Asatiparivajjanāya	43	Asubhasamāpattiya	232
Asaddhammo	226	Asurattāya	176
Asantāsī	278	Asurā	327
Asappāyarūpadassanena	222, 403	Asuropo	279
Asappurisānaṃ	172	Asekkhamunino	152
Asabbhā	415	Asekkhena	77
Asamapekkhanā	378	Asesaṃ	31
Asamāhitā	367	Asesavirāganirodhā	385
Asampatte	416	Asmi	225
Asambodho	378	Asmimāno	181, 292
Asammuṭṭhattā	43	Assa	7
Asammussanatā	44	Assatarā	304
Asaraṇā	377	Assaddhāni	400
Asaraṇībhūtā	377	Assamaṇo	295
Assasato	167	Assayānena	23
Asahitaṃ	250, 270	Assavatikā	188
Asādu	300	Assādato	146
Asārakato	146	Assādeti	92, 278
Asāro	377	Assāsūpanibandhaṃ	131
Asite	407	Assito	177
Asithilaparakkamatā	360	Assu	51

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[Ā]	
Assutiyā	265	Āghāto	279
Ahi	31	Ācāragocarasaṃpanno	104, 295
Ahitakāmāni	401	Ācikkha	228
Ahīnindriyaṃ	327	Ācikkhati	92
Ahu	385	Ācikkhanti	121
Ahorattā	133	Ācinati	76
Ahoṣiṃ	92	Ājaññaratham	187
[Ā]		Ājavaṃ	383
Ākaṅkhaṇaṭṭhā	258	Ājānanto	186
Ākaṅkhamāno	336	Ājānīyā	304
Ākāraparivattakena	341	Ājāneyyāma	313
Ākārena	348	Ājīvikaḥayaṃ	348
Ākāsaṃ	383	Āṭhapanā	293
Ākāsaṭṭhi	383	Ātaṅkaphassaṇa	404
Ākāsaṇaṇṇāyatanam	84	Ātapo	410
Ākāse	362	Ātumānaṃ	168
Ākiṇṇaṇṇāyatanam	85	Āthabbaṇam	364
Āgacchati	271	Ādānagantham	203
Āgato	153, 155	Ādāya	191
Āgamaṃ	389	Ādāyo	126
Āgamanam	323	Ādāsaṃ	363
Āgāmirattim	408	Ādi	106
Āgārikā	207, 308	Ādiccabandhu	326
Āguṃ	271	Ādittapariyāyam	403
Āgucārī	373	Ādiyati	177
Āghāṭitapaccāghāṭitamanā	165	Ādiyanti	190
Āghāṭitamanā	165	Ādisanti	364
Āghāṭitā	377	Ādīnavam	68
		Ādīnavato	146
		Ādīnavadassāvī	412

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]		[Ā]	
Ādeti	386	Āyūhinī	33
Ādevaneyye	408	Ārakkhamūlakam	43
Ādevo	221	Āragge	131
Ānāpānassatiṃ	26	Ārañṇiko	172
Ānāpānassati	30	Ārato	174
Ānāpānassatisamādhissa	232	Āraddhavīriyassa	402
Ānisaṃsaṃ	208	Ārabbha	414
Ānisaṃse	175	Ārammaṇam	383
Āpajjati	92	Ārammaṇūpaniṇṇānaṃ	112
Āpajjanti	217	Ārādhenti	92
Āpāthaṃ	257	Ārāmarāmaṇeyyakam	219
Āpāthakajjhāyīva	293	Ārāmo	46
Āpādito	249	Āruppamaggasamaṅgī	315
Āpāyikā	13	Ārogyam	90, 245
Ābādhato	145	Ārogyappattam	185
Ābādhā	52	Āropenti	375
Ābādhikā	245	Āropetvā	187
Ābharaṇā	363	Ārohanakam	235
Āmāya dāsā	46	Ālapanā	370
Āmisam	239	Ālasyam	361
Āmisacakkhukassa	370	Ālasyānuyogam	310
Āmodanā	18	Ālasyāyanā	361
Āyatanam	19	Ālasyāyitattam	361
Āyatanapariyante	77	Ālokite	407
Āyatanaloke	37	Āvajjanapaṭibaddhā	258
Āyatanāni	232	Āvajjanto	125
Āyatanesu	413	Āvajjitam	248
Āyatim	176	Āvaṭṭabhayaṃ	348
Āyanti	131	Āvattitvā	235
Āyu	133	Āvatthikam	228

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]		[Ā]	
Āvaraṇaṃ	35	Āhata	376
Āvaraṇīyehi	358	Āharahatthako	302
Āvareyya	347	Āharissāmi	171
Āvasanti	207	Āhāraṃ	300
Āvāsamacchariyaṃ	94	Āhiṇḍanti	300
Āvilaṃ	405	Āhu	152
Āvilattaṃ	404		
Āvisi	376	[I]	
Āvuto	81	Iṅgha	308
Āvudho	31	Icchaṃ	179
Āveṭhiyaṃ	250	Icchati	9
Āveṭhiyāya	250	Icchanto	250
Āsattaṃ	81	Icchamānassa	15
Āsatto	81	Icchā	32
Āsanaṃ	222	Icchānidānā	89
Āsanā	171	Icchāpakato	293
Āsannā	368	Icchitabbam	265
Āsanne	244	Ijjhati	15
Āsappanā	379	Iñjati	386
Āsayam	258	Iṭṭhāniṭṭhe	212
Āsavati	296	Iṇāyikā	245
Āsavehi	171	Iti	92
Āsā	34	Itikirāya	341
Āsāruppaṃ	414	Itibhavābhavakathā	347
Āsīsanā	34	Itihitihaṃ	341
Āsīsittattam	34	Itojā	58
Āsevati	414	Itonidānā	58
Āhatacittataṃ	416	Ittaraṃ	133
Āhatapaccāhatamaṇā	165	Ittarapaccupaṭṭhānaṭṭhena	27
Āhatamaṇā	165	Itthī	46

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[I-Ī]		[U]	
Iddhipādānaṃ	56	Ugghātinighātivīvatto	213
Iddhimantiniyo	368	Uccārapassāvakamme	407
Iddhimanto	368	Uccāvacaṃ	191
Indagu	22	Uccāvacesu	392
Indattāya	176	Uccinitvā	292
Indena	253	Ucce	294
Indriyesu	55	Ucchanno	81
Iriyati	84	Ucchādanaṃ	363
Iriyāno	384	Ucchinnamūlā	146
Iriyāpathasaṅkhātāṃ	292	Ujjhitvā	370
Issatthēna	310	Uñchācariyāya	292
Issariyaṃ	230	Uṭṭhānasaññaṃ	359
Issaro	374	Uṇhaṃ	300
Issā	53	Uṇhassa	242
Ītiṃ	364	Uṇhena	11
Ītito	145	Utupariṇāmajā	52
[U]		Utuparissayavinodana-	
Ukkaṇṭhitā	408	paṭisallānārāmattham	410
Ukkācanā	370	Uttamaṃ	168
Ukkuṭṭikappadhānaṃ	381	Uttamadiṭṭhippatto	72
Ukkhittapaligho	72	Uttamapattippattam	188
Ukkhipati	208	Uttamapuriso	76
Ukkhipanti	246	Uttamo	253
Ukkhipiyamānā	140	Uttarati	45, 295
Uggajjanto	250	Uttareyya	69, 151
Uggaṇheyya	367	Uttānīkarohi	228, 277
Uggahetvā	228	Uttāno	248, 257
Uggharantaṃ	263	Uttāreti	387
Ugghāṭitāni	203	Uttāsī	281

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[U]	
Uttāseti	374	Upakkamanti	273
Uttiṇṇassa	245	Upakkilesa	35
Utrāsam	376	Upakkhittakā	262
Utrāso	348	Upagacchati	250
Udakam	23	Upaghātam	227
Udakathevo	224	Upaccagā	248
Udakante	394	Upacchinde	413
Udakapariyādāne	140	Upacchinnattā	281
Udakūmikajātam	68	Upacchedā	278
Udayam	368	Upajīvino	46
Udayatthagāminiyā	125	Upaṭṭhapeti	388
Udānam	233	Upaṭṭhapenti	98
Uddaṇḍe	293	Upaddavam	227, 364
Uddānato	9	Upaddavato	145
Uddissakatam	380	Upadhārayitvā	228
Uddham	375	Upadhāreyya	367
Uddhamśarāvādā	322	Upadhi	88
Uddhaccam	52	Upadhiparikkhayāya	383
Uddhaccakukkuccam	53	Upadhiviveko	88
Uddhaccavasena	81	Upadhisukhassa	383
Uddhatasallo	163	Upanāho	53
Uddhatasmim	418	Upapajjamāne	332
Uddhate	417	Upapattim	164
Uddharitum	90	Upapattipariyante	77
Unnatim	244	Upapannā	335
Unnati	183	Upapanno	45
Unnamam	244	Upaparikkhāmi	136
Unnahana	370	Upayupādānā	269
Unnaḷā	367	Upayo	184
Upakatṭhe	244		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[U]	
Uparato	326	Upekkhati	325
Uparujjhati	133	Upekkhanā	414
Upalakkhayitvā	228	Upekkhā	414
Upalakkhaye	419	Upekkhānubrūhanā	114
Upalakkheyya	367	Upekkhāsatipārisuddhiṃ	124
Upalimpati	148	Upeti	46, 272
Upavadanti	165	Upeto	45
Upavaditakāraṇā	319	Uppajjanti	58
Upavadito	413	Uppajjamānā	58
Upavadiyamāno	165	Uppatitvā	404
Upavādaṃ	367	Uppatham	235
Upavādakā	333	Uppannānaṃ	411
Upasaggaṃ	227	Uppāṭitasallo	163
Upasaggato	145	Uppādāya	414
Upasaṅkheyyo	277	Uppādenti	364
Upasanto	275	Uppādessāmi	301
Upasamaṃ	315	Ubbegaṃ	376
Upasamaratiṃ	389	Ubbego	348
Upasamānussatiṃ	26	Ubbedhena	329
Upasamāya	264	Ubbhaṭṭhako	381
Upasampajja	112	Umāpupphasamānaṃ	331
Upasussatu	170	Uyyāmo	360
Upādānaṃ	15	Uyyodhikaṃ	345
Upādānapaccayā	198	Urattāliṃ	217
Upādāya	92	Ulūko	237
Upādiyati	76	Ullovento	343
Upāyāso	25, 64	Ullapanā	370
Upāyena	418	Usabham	187
Upekkham	413	Usmūpanibandham	131
Upekkhako	118, 303		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U - Ū]		[E]	
Ussāho	164, 360	Ekāhikaṃ	381
Ussineti	76	Ekuppādo	21
Ussolhī	164, 360	Ekesaṃ	391
Uḷārabhogakulā	172	Eko	391
Ūnattaṃ	223	Ekodi	116, 402
Ūmi	330	Ekodibhūto	417
Ūmibhayaṃ	348	Ejaṃ	77
Ūhacca	385	Ejati	307
[E]		Ejā	32
Ekamsavacanāṃ	15	Ejānugatā	190
Ekakammaṃ	416	Ejānugā	190
Ekakoṭṭhāsaṃ	358	Ejānusaṭṭhā	190
Ekaggacitto	414	Ejāya	190
Ekacittasamāyuttā	129	Eṇeyyakāṃ	241
Ekattaṃ	357	Eti	192, 250
Ekanirodho	21	Ettakāṃ	138
Ekantanikkilesa	390	Enaṃ	343
Ekapassayiko	381	Erakavattikaṃ	241
Ekamantaṃ	268	Eritaṃ	405
Ekayuttayānaṃ	188	Eritasantiṃ	177
Ekavatthuko	21	Eritā	377
Ekavokārabhavo	37	Elambujaṃ	271
Ekāgārikaṃ	234	Evamdiṭṭhikā	167
Ekāgāriko	380	Evarūpā	150
Ekāyanamaggaṃ	390	Esanti	93
Ekāyanamaggo	44	Esiṃ	67
Ekārakkho	75	Esī	247
Ekārammaṇo	21	Eseyya	329
Ekālopiko	380	Ehibhadantiko	379
		Eḷakaṃ	380

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[O]		[O]	
Okam	267	Ovadati	92
Okappentā	165	Ovadeyya	415
Okasārī	268	Ovarakāni	295
Okāsaṃ	404	Osadham	293
Okāsasenāsaṃ	83	Osāne	377
Ogāḷho	82	Osāpeti	378
Oghaṃ	148	Osiñcitvā	69
Oghatiṇṇassa	244	Ositaṃ	377
Ogho	383	Osīdati	381
Otarati	295	Ohāretvā	217
Otāraṃ	401	Oḷārikaṃ	402
Otiṇṇo	387	Oḷārike	31
Ottappabalaṃ	48	Oḷārikehi	368
Odakaṃ	133	[Ka]	
Odakantiko	226	Kakkaratā	371
Odagyaṃ	16	Kakkariyaṃ	371
Odano	348	Kakkhaḷena	372
Odahati	388	Kaṅkhā	379
Odahanti	98	Kaṅkhāyanā	379
Odhikataṃ	138	Kaṅkhāyitattaṃ	379
Odhiggāho	177	Kacchapaṃ	189
Onāho	382	Kacchapalakkhaṇaṃ	366
Opakkamikā	52	Kacchu	51
Ophuto	81	Kaṭaṃ	77
Omaṇi	321	Kaṭukaṃ	300
Omakā	47	Kaṭukañcukatā	97
Omāno	180	Kaṭṭhaṃ	294
Olīyanā	382	Kaṭṭhamayena	24
Olokento	343		
Olokemi	136		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Kaṇṭakāpassayiko	381	Kandaram	83
Kaṇḍako	231	Kapaṇo	237
Kaṇḍu	51	Kapiniddāpareto	366
Kaṇṇarogo	51	Kappayeyya	209
Kaṇṇasukhā	284, 397	Kabaḷikārāhārūpanibandham	131
Kaṇṇikālakkhaṇam	366	Kampati	330
Kaṇham	322	Kampanam	383
Kaṇhapakkhikānam	266	Kammakarā	46
Kaṇhavipākam	322	Kammakārakā	94
Kaṇho	331, 406	Kammaniye	314
Katam	376	Kammapaccayā	376
Katakammā	51	Kammabhava	137
Katattā	43, 147	Kammavipākajā	52
Kataparappavādā	261	Kammāyatanam	181
Katthī	174, 281	Kammāyatanena	172, 183
Kathamkathim	91	Kammussado	174
Kathamkathī	247, 311	Kayavikkayā	367
Kathamdassī	275	Kayavikkaye	367
Kathamśilo	275	Karavīkabhāṇī	387
Kathāyam	246	Karavīkarutamañjughoso	387
Kathāvatthūni	285	Kalahakārako	94
Kathitā	262	Kalahapasuto	94
Katheti	172	Kalyāṇapaṭibhāno	237
Katheyya	168	Kalyāṇapīti	306
Kathojjam	246	Kavāṭam	332
Kadariyam	96	Kasambujāto	295
Kadariyātapanā	375	Kasāvam	300
Kaddamo	383	Kasāhi	241
Kantāraddhānapakkhandā	245	Kasiṇasamāpattīnam	232
Kantāro	238		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Kasiyā	310	Kāmasneho	15
Kasīyati	394	Kāmā	9, 13
Kahāpaṇikaṃ	241	Kāmāvacaro	291
Kaḷavarassa	277	Kāme	89
Kaḷopimukhā	380	Kāmesu	15
Kāṇaṃ	188	Kāmehi	23
Kāṇo	188	Kāmo	230
Kāmaṃ	9	Kāmoghaṃ	69, 245
Kāmakāmī	219	Kāyakamme	98
Kāmaguṇehi	222	Kāyagatāsatiṃ	26
Kāmacchandaniṭṭhapaṇaṃ	52	Kāyatikicchaṃ	367
Kāmacchando	15	Kāyadaṇḍo	373
Kāmajjhosaṇaṃ	15	Kāyaduccaritaṃ	52, 373
Kāmatapaṇhā	15	Kāyapariṇṇā	152
Kāmadhātum	164	Kāyaparihārikaṃ	408
Kāmanandī	15	Kāyamuni	152
Kāmanīyaṭṭhena	14	Kāyamoneyyaṃ	152
Kāmapaṇko	383	Kāyaviveko	82
Kāmapariḷāho	15	Kāyasaṅkhāraṇirodho	152
Kāmabhava	137	Kāyasatthaṃ	238
Kāmabhogīseyyā	358	Kāyasucaritaṃ	147, 282
Kāmayamānassa	9	Kāyassa	301
Kāmayānassa	23	Kāyānupassanā	38
Kāmayogo	15	Kāyārammaṇe	152
Kāmarāgo	15	Kāyikaṃ	294
Kāmavitakkānaṃ	414	Kāyikā	362
Kāmasaṅkappaṇa	237	Kāyo	38
Kāmasaṇṇā	149	Kāraṇatāya	165
Kāmasaṇṇāsaya	414	Kāraṇaṇāyaka	165
		Kāraṇavādā	246

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Kāraṇe	402	Kīdisaṃ	264
Kāraṇehi	233	Kīvatakā	392
Kālaṃkiriya	218	Kīvanto	392
Kālakovido	418	Kīvabahukā	392
Kālaṅkataṃ	219	Kīlanti	362
Kālavādī	284, 398	Kukkuccaṃ	53, 281
Kālātikkantaṃ	416	Kukkuccā	356
Kālena kālaṃ	419	Kucchiparihārikaṃ	408
Kāsāyāni	217	Kujjhanā	279
Kāso	51	Kujjhitattaṃ	279
Kāḷe	68, 328	Kuñcikaṃ	293
Kimnidānā	308	Kuṭi	80
Kiccakaraṇīyesu	270	Kuṭiyā	171
Kiñcanaṃ	384	Kuṭilo	238
Kiñcikkhaṃ	239	Kuṭṭo	332
Kittakā	392	Kuṭhārīhi	374
Kitti	236	Kuṇim	188
Kittivaṇṇagato	237	Kutojātā	308
Kimisaṅghanisevitaṃ	263	Kutonibbattā	308
Kilamanti	217	Kutopahūtā	308
Kilāso	51	Kutopātubhūtā	308
Kilissati	304	Kutosañjātā	308
Kilesakāme	244	Kunnadīnaṃ	133
Kilesaggaṃ	77	Kuppati	24, 165
Kilesaniye	304	Kuppasantiṃ	176
Kilesaphandaṇāya	376	Kumārakaṃ	187
Kilesamaññaṇāya	219	Kumbhaṭṭhānakathā	347
Kilese	402	Kumbhathūṇaṃ	344
Kissati	242	Kumbhimukhā	380
Kītā	46	Kumbhīlabhayaṃ	348

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Kumbho	80	Kevalā	129
Kummaggo	139	Kevalī	76
Kummāso	348	Keḷanā	364
Kulaṃ	95	Kokā	51
Kulaṅgāro	24	Kokilāya	416
Kulamacchariyaṃ	95	Koṭigato	71
Kulā	172	Koṭippatto	71
Kulāni	401	Koṭṭhako	46
Kulānodayāya	408	Koṭṭhāgāraṃ	12
Kulānurakkhāya	408	Koṭṭhāsaggāho	177
Kulūpako	370	Kotthu	237
Kule	24	Kotthuko	253
Kuvanto	392	Kodhavatthussa	281
Kusalaṃ	414	Kodhassa	281
Kusalānuesī	404	Kodhahetussa	281
Kusalābhisāṅkhāraṃ	189	Kodho	53, 279
Kusalāvadānā	246, 315	Kopanīye	304
Kusalo	291	Kopo	279
Kuhakakuhako	294	Komārabhaccaṃ	367
Kuhanavatthu	292	Korajikakorajiko	294
Kuhanavatthūni	292	Kolapānaṃ	349
Kuhanā	293	Kolaputtiyena	172, 281
Kuhanāya	349	Kosambapānaṃ	349
Kuhā	219	Koso	12
Kuhāyanā	293	[Kha]	
Kuhitattaṃ	293	Khajjamānā	140
Kūjanto	392	Khañjaṃ	188
Kūṭāgārā	171	Khaṇikaṃ	133
Ketukamyatā	184	Khaṇikamarāṇaṃ	62

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Kha]		[Kha]	
Khaṇḍadanto	215	Khilajātata	166
Khattiyassa	15, 187	Khīṇāsavaśaṅkhātena	390
Khantiṃ	167, 240	Khīṇāsavassa	174
Khanti	126	Khīrodakībhūtā	223
Khandhakusalā	172	Khumṣito	413
Khandhadhīrā	135	Khuddako	106
Khandhapariyante	77	Khuppipāsā	202
Khandhamacchariyaṃ	97	Khuppipāsāya	242
Khandhaloke	37	Khettaṃ	12
Khayadhammo	217	Khemadassino	220
Kharaṃ	188	Khemantabhūmiṃ	388
Kharadaṇḍo	271	[Ga]	
Kharayānaṃ	188	Gacchaṃ	332
Khalikāya	362	Gacchatī	271
Khalitaṃ	247	Gacchato	394
Khalitasiro	216	Gacchantam	187
Khalitā	319	Gajjanto	250
Khāṇuṃ	235	Gaṇaṃ	388
Khādanti	189	Gaṇasāmaggī	222
Khādāpeti	374	Gaṇassa	388
Khāyite	407	Gaṇācariyo	388
Khārāpatacchikaṃ	241	Gaṇāvavassaggaṭṭhena	234
Khārikaṃ	300	Gaṇimāgato	386
Khiḍḍaṃ	358	Gaṇī	387
Khiḍḍā	362	Gaṇdato	145
Khipatī	208	Gaṇḍo	80
Khipanti	246	Gaṇhanti	190
Khippaṃ	69	Gaṇhitvā	191
Khiyyati	133	Gatakittisaddasiloko	388
Khilajātataṃ	416		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ga]		[Ga]	
Gatakoṭiko	72	Gabbhe	65
Gatadiso	72	Gabbhokkantimūlakam	61, 65
Gatapubbā	392	Gamanam	293
Gatim	164	Gamanāgamanam	323
Gatipariyante	77	Gamaniyo	214
Gatiyā	137	Gambhīram	294
Gatiyā gatim	381	Gambhīro	248
Gate	407	Garahitakāraṇā	319
Gathitam	203	Garahito	413
Gadhitā	93, 244	Garahāya	247
Gadhitāni	381	Garum	176
Gadhite	325	Garukam	69
Gantukāmo	70	Garusaṃvāse	338
Ganthā	204	Garulam	260
Ganthite	325	Galitā	319
Gantho	209	Gavesanti	94
Gandhataṇhā	34	Gaveseyya	329
Gandhabbattāya	176	Gahaṭṭhassa	15
Gandhabbavatikā	189	Gahaṭṭhā	327
Gandhabbā	327	Gahaṇam	185
Gandhasannidhimhi	356	Gahanam	238
Gandhā	11	Gahitam	185
Gandhena	213	Gahitā	167
Gabbhakarāṇiyā	367	Gahessasi	384
Gabbhappariharaṇamūlakam	61	Galitam	247
Gabbhavipattimūlakam	61	Gāthā	233
Gabbhā	65	Gāmakathā	345
Gabbhinittim	187	Gāmadhammo	226
Gabbhiniyā	380	Gāmo	12
		Gāravādhivacanam	228

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ga]		[Ga]	
Gāhaṃ	190	Gottena	172
Gāhamuñcanasamatikkanto	307	Gopayato	243
Gāho	97, 139	Gopito	413
Gijjhati	46	Gopentā	221
Giddhā	93	Gopeyya	347
Gimhe	68	Gomayaṃ	189
Giriguhaṃ	83	Goyānena	23
Gilānapaccayabhesajja-		Gorakkhena	310
parikkhāraṃ	411	Govajjho	216
Gītāṃ	344	[Gha]	
Guttadvāratāya	55	Ghaṭikāya	362
Gutto	408	Ghaṭṭanaṃ	227
Guhā	79	Ghaṭṭamānā	272
Guhāyaṃ	78	Ghaṭṭayantopi	294
Guhāya	171	Ghaṭṭitaṃ	405
Guhāsāyo	31	Ghaṭṭitasantiṃ	177
Guhāsu	392	Ghaṭṭitā	377
Gūhanā	179, 361	Ghaṭṭito	413
Gūḷhaṃ	294	Ghaṭṭīyati	25
Gūḷhāni	261	Ghaṭṭenti	272
Gūḷho	257	Ghatapānaṃ	349
Gedhaṃ	383	Ghanakāle	214
Gedhitatā	364	Gharappaveso	366
Gedhitattaṃ	364	Gharamukhāni	343
Gedho	32	Gharavatthum	46
Gokapilaṃ	187	Gharāvāsapalibodhaṃ	217
Gocarapasuto	94	Ghāṭeti	281
Gocaro	402	Ghāṭetvā	281
Gottañātako	327	Ghoraṃ	31
Gottabandhu	46	Ghorā	375

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]		[Ca]	
Cakkavattinā	253	Caraṃ	148
Cakkhu	278	Cara	270
Cakkhuto	296	Caraṇaṃ	107
Cakkhudvāre	222	Carataṃ	401
Cakkhunā rūpaṃ	303	Caratha	401
Cakkhubhūto	256	Carantā	246
Cakkhumā	388	Caranto	94
Cakkhurogo	51	Caramāno	190
Cakkhuloliyena	342	Caritaṃ	258
Cakkhuviññāṇaṃ	186	Caritvāna	234
Cakkhusampadā	90	Carimo	78
Cakkhusamphassaṃ	312	Cariyā	361
Cakkhusamphasso	143, 291	Calakakunā	253
Caṅkamantānaṃ	294	Calati	307
Caṅkame	294	Calato	145
Caṅkameṇa	358	Calitaṃ	405
Caṇḍālaṃ	344	Calitasantiṃ	177
Caṇḍālo	253	Calitā	377
Caṇḍikkaṃ	279	Cavati	24
Catukkaṇṇo	375	Cavanatā	218
Catutthaṃ	125	Cavamāne	332
Catuddosāpagataṃ	285	Cāgānussati	30
Caturaṅgasamannāgato	331	Cāṭakasakuṇaṃ	187
Caturāpasseno	75	Cāṭukamyatāya	353
Catuvesārajjappatto	253	Cāpalyaṃ	364
Cattagedho	147, 271	Ciṅgulakena	362
Cattāvī	212	Ciṇṇacaraṇo	72
Capalatā	364	Cittaṃ	170
Cammakkhaṇḍo	222	Cittakathī	237
Cammavinaddhaṃ	263	Cittakkhaṇe	128

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]		[Cha]	
Cittappakopano	58	Chadanāni	203
Cittappassaddhatā	414	Chandaṃ	141
Cittabhaggā	130	Chandagū	326
Cittasaṅkhāraṇirodho	152	Chandajātassa	23
Cittasamatā	414	Chandarāgapapaṭibaddhattā	92
Cittasamatho	342	Chandarāgassa	152
Cittasamohitā	130	Chandarāgo	304
Cittāvilakaraṇamatto	280	Chando	14
Cintitaṃ	248	Channo	81
Cirakavāsikaṃ	241	Chambhitattaṃ	348
Cīvaraṃ	409	Chaviyā	263
Cīvarena	411	Chaḷaṅgasamannāgato	75
Cuṇṇadānena	353	Chādanā	179, 361
Cudito	414	Chiddāvachiddaṃ	263
Cūḷanikaṃ	336	Chinnavicchinnakaraṇo	280
Cetanā	105	Chedaṃ	247
Cetayeyya	414	[Ja]	
Cetasikaṃ	105	Jaṅghapesaniyena	354
Cetasiko	359	Jaññā	179
Cetaso	220	Jaññāti	361
Cetokhile	166, 416	Jaṇṇupathaṃ	242
Cetosamathaṃ	357	Janantaṃ	395
Corakathā	346	Janapadavitakko	368
Corā	23	Janapado	12
[Cha]		Janavādadhammāya	414
Chakoṭṭhāsaṃ	358	Janikā	32
Chaḍḍetvā	69	Janeti	180
Chatukkā	47	Janenti	317
Chattapathaṃ	243	Jano	58
Chadanaṃ	35		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ja]		[Ja]	
Jantu	22	Jāneyya	408
Jantuno	23	Jāyati	279
Jappanaṃ	383	Jālinī	32
Jappanā	34	Jighacchāya	11
Jappantā	93	Jiṇṇakaṃ	188
Jappā	34	Jiṇṇo	215
Jappitattaṃ	34	Jitā	203
Jappe	265	Jivhaggena	300
Jambupānaṃ	349	Jivhā	31
Jarādukkhaṃ	62	Jivhāhi	31
Jarāya	377	Jīyati	384
Jaho	190	Jīvaṃ	167
Jāgarite	407	Jīvati	128
Jāgariyaṃ	147	Jīvitaṃ	90
Jāgariyānuyogassa	55	Jīvitindriyaṃ	128
Jāgu	22	Jīvitindriyassa	278
Jātaṃ	164	Jīvitukāmo	31
Jātaṃ	233	Jīvitena	371
Jātarūpassa	402	Jīvittha	128
Jātavedasamo	376	Jīvissati	128
Jātassa	66	Jīvo	22
Jātāna	216	Juṇhe	68
Jāti	308	Jotimālikaṃ	241
Jātikantāraṃ	388		
Jāti jarābyādhimaraṇato	146	[Jha]	
Jātidukkhaṃ	59, 61	Jhānaṃ	26
Jātipaccayā	199	Jhānapasuto	94
Jātibhayaṃ	348	Jhānassa	172
Jātimaraṇasaṃsāro	78	Jhānāni	383
Jātiyā	183	Jhānānuyutto	413

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Jha]		[Ña]	
Jhānupekkhā	119	Ñātibyaśanena	220
Jhāne	414	Ñātimajjhagato	238
Jhāyati	237	Ñātivitakko	368
Jhāyī	94, 356	Ñātī	217, 391
[Ña]		Ñāto	172
Ñātvā	306	Ñāyavādā	246
Ñāṇagginā	147	Ñāyāmi	370
Ñāṇacarito	338	Ñāye	402
Ñāṇanti	186	[Tha]	
Ñāṇapatho	311	Thapanā	293
Ñāṇaphusanāya	312	Thapetvā	404
Ñāṇabandhu	325	Thassati	217
Ñāṇabhūto	256	Thānavādā	246
Ñāṇamukhe	257	Thānāthāne	402
Ñāṇasacchikiriya	312	Thitakopi	294
Ñāṇasamuṭṭhitam	416	Thitatto	187
Ñāṇasahabhuno	311	Thiti	341
Ñāṇādhigamāya	312	Thitiparittatāya	128
Ñāṇānuparivatti	258	Thitimūlakam	65
Ñāṇāya	327	Thitiyā	301
Ñāṇī	148, 191	Thite	314
Ñāṇena	151	Thito	76
Ñāṇesu ñāṇam	298	[Da]	
Ñātapariññā	71	Daṁsā	242, 410
Ñātavibhūtena	313	Daṁsādīhi	11
Ñātāya	298	Daṁsādhipātānam	403
Ñātikathā	346	Dāho	51
Ñātibandhu	46		
Ñātibyaśanam	66		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]		[Ta]	
Taṃ	265	Taṇhāphandanāya	136
Taṃ jīvaṃ	211	Taṇhāmaññanāya	219
Taṃnidānaṃ	68	Taṇhāyānusaṭaṃ	136
Taṃniddeso	212	Taṇhāyāsannaṃ	136
Takkaghaṭaṃ	187	Taṇhārammaṇā	14
Takkapariyāhaṭaṃ	317	Taṇhāvatthukā	14
Takkahetu	341	Taṇhāvicaritaṃ	138
Takkāsayaṃ	413	Taṇhāsāṅkhātena	137
Taggarukassa	227	Taṇhāsamuddo	35
Taggarukā	94	Taṇhāsallassa	328
Tacakhajjakam	349	Taṇhāsalle	171
Tacasāraṃ	58	Tattaṃ	374
Taco	170	Tathaṃ	177, 317
Taccaritassa	227	Tathadassitāya	157
Taccaritā	94	Tathadhamme	155
Tacchaṃ	177	Tathamanā	165
Taccheyyūṃ	213	Tathalakkhaṇaṃ	155
Tajjā	20	Tathavāditāya	157
Taṭṭikā	222	Tathā	153
Taṇhaṃ	263	Tathākāritāya	158
Taṇhā	34	Tathāgatabalānaṃ	232
Taṇhāketu	175	Tathāgataseyyā	399
Taṇhāgataṃ	135	Tathārūpāni	401
Taṇhāgaddūlaṃ	35	Tadaṅgasanti	176
Taṇhājālaṃ	35	Tadadhipateyyassa	227
Taṇhādhaḥjo	175	Tadadhipateyyā	94
Taṇhādhipateyyo	175	Tadadhimuttā	94
Taṇhānadi	35	Tandiṃ	358
Taṇhānugataṃ	136	Tandi	361
Taṇhāpaccayā	198	Tandimanakatā	361

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]		[Ta]	
Tandiyānā	361	Tāvakālikatṭhena	27
Tanninnassa	227	Tāvatakaṃ	337
Tanninnā	94	Tāsī	281
Tapena	93	Tāleti	374
Tapojigucchavādā	322	Tāleti	241
Tapojigucchāsārā	322	Tikkhindriyā	337
Tappakāro	89	Tikkhindriye	258
Tappaccayā	67	Tiṭṭhaṃ	78
Tappaṭibhāgo	89	Tiṭṭhabhadantiko	380
Tappabbhārassa	227	Tiṭṭhamānaṃ	81
Tappabbhārā	94	Tiṭṭhe	406
Tappoṇassa	227	Tiṇasanthāro	222
Tappoṇā	94	Tiṇukkūpamā	27
Tabbahulassa	227	Tiṇṇassa	245
Tabbahulā	94	Tiṇṇāvī	212
Tamaṃ	417	Tiṇṇo	70
Tamokāyassa	328	Tittakaṃ	300
Tammayo	271, 272	Titthāyatanam	140
Tarati	45	Titthiyasāvaka	400
Taruṇako	253	Titthiyā	400
Tareyya	69	Tibbo	332
Taresi	91	Timitimiṅgalaṃ	260
Tassaṇṭhito	89	Tiracchānakathā	345
Tāṇaṃ	377	Tiracchānakathāya	285
Tāṇagato	71	Tiracchānayonikaṃ	64
Tāṇappattaṃ	185	Tiracchānavijjā	353
Tādī	212	Tilakāhatagatto	216
Tāyitā	132	Tilavāhaṃ	189
Tāreti	387	Tilavāhe	332
Tālāvatthukatā	146	Tividhakalyāṇaṃ	113

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]		[Tha]	
Tīraṇapariññā	71	Thiyitattaṃ	382
Tīraṇavibhūtena	313	Thiraṃ	243
Tīrayitvā	140	Thiravādā	246
Tīreti	145	Thīnaṃ	382
Tucchato	146	Thullakumāriyo	399
Tuṭṭhi	16, 18	Thusodakaṃ	380
Tuṇhībhaṇḍa	407	Theto	283, 395
Tulayitvā	140	Thokaṃ	133
Tussanti	347	Thoke	408
Tedhātukaṃ	189	Thomaṇaṃ	247
Tedhātukesu	266	[Da]	
Telapattaṃ	393	Dake	57
Telapānaṃ	349	Dakkhāmi	136
Tosanatthaṃ	408	Dakkhitabbāṃ	342
[Tha]		Dakkho	412
Thaṇḍilaseyyaṃ	381	Daḍḍhaṃ	188
Thaddhā	219, 367	Daḍḍho	147
Thaddho	244	Daṇḍaparāyaṇo	216
Thambhaṃ	244	Daṇḍapasutā	308
Thambhayitvā	249	Daṇḍabhayaṃ	348
Thambho	53	Daṇḍasattha-abbhukkiraṇo	280
Thale	70	Daṇḍasattha-abhinipātano	280
Thāmaṃ	244	Daṇḍasatthaparāmasano	280
Thāmagatassa	402	Daṇḍā	373
Thāmagato	81	Daṇḍānaṃ	374
Thāmo	360	Daṇḍehi	273
Thinaṃ	382	Dattiyā	380
Thinamiddhaṃ	52	Daddu	51
Thiyanā	382	Dantaṃ	304

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Da]	
Dantakaṭṭham	189	Diṭṭhadhammikañca	175
Dantakaṭṭhadāne	353	Diṭṭhadhammiko	257
Dantabhūmiṃ	305	Diṭṭhapadā	152
Dantamayena	24	Diṭṭhamatto	304
Dantarogo	51	Diṭṭhasuddhikā	187
Dantavidamaṃsakaṃ	361	Diṭṭhā	225
Damessati	91	Diṭṭhānusayā	86
Darathā	54	Diṭṭhānusayo	207
Davakammaṃ	363	Diṭṭhim	167
Davāya	300	Diṭṭhikantāraṃ	139
Dasabalabaladhārī	254	Diṭṭhigataṃ	139
Dasalakkaṇasampannaṃ	113	Diṭṭhigatāni	261
Dassanaṃ	187	Diṭṭhigatikassa	175
Dassanena	276	Diṭṭhigahanam	139
Dassaneyyaṃ	331	Diṭṭhidhajā	175
Dahati	23	Diṭṭhinijjhānakkhantiyā	341
Dahanti	246	Diṭṭhiparibbasānā	316
Daharā	216	Diṭṭhibyasaṇaṃ	66, 220
Daḷhaṃ	243	Diṭṭhimaññanāya	219
Daḷhattaṃ	376	Diṭṭhimedhagāni	208
Daḷhaparakkamassa	402	Diṭṭhiyā	168
Dāṭhā	31	Diṭṭhivipphanditaṃ	139
Dānaṃ	169	Diṭṭhivisūkāyikaṃ	139
Dānānuppadānena	354	Diṭṭhisamaṃyojanaṃ	139
Dāyādā	23	Diṭṭhīnivesā	177
Dārudānena	350	Diṭṭhe	168
Dāsabyaṃ	46	Diṭṭho	387
Dāsīdāsā	12	Diṭṭhogho	69
Diṭṭhaṃ	37	Dinnapāṭikaṅkhī	405
Diṭṭhato	225	Dinnādāyī	405

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Da]	
Dibbacakkhukā	368	Dukkhitesu	270
Dibbacakkhunā	136	Dukkhito	270
Dibbā	13	Dukkhuddayo	406
Diyyamāne	408	Dukkhūpanītā	93
Disaṃ	305	Dukhā	375
Disāvatikā	188	Duggati	335
Disāvidisānuvilokano	280	Duggatibhayaṃ	348
Dissati	388	Duggate	333
Dīghacārikam	343	Duccarītā	54
Dīghena	392	Duṭṭhamanā	164
Dīpayati	172	Dutiyam	117
Dīpayanti	135	Dutiya	33
Dīpā	309	Duttarā	89
Dīpeyya	168	Dunnijjhāpayo	325
Dukkaṭam	247	Dunnimmadaya	89
Dukkathitam	247	Dunnīto	247
Dukkham	25	Duppaññāpayo	325
Dukkhadukkham	60	Duppatarā	89
Dukkhadhammena	220	Duppayuttā	24
Dukkhanidānam	35	Duppariccajjā	89
Dukkhanirodhagāminī	125	Duppasādayo	325
Dukkhanirodho	125	Duppahāya	89
Dukkhappaṭikkūlo	31	Duppekkhāpayo	325
Dukkhappabhavo	35	Dubbaṇṇo	332
Dukkhamūlam	35	Dubbalā	47
Dukkhavipākā	173	Dubbinayo	325
Dukkhavedanīyo	144	Dubbinivattā	89
Dukkhā	192	Dubbiniveṭṭhayā	89
Dukkhākāram	339	Dubbuṭṭhāpayā	90
Dukkhāya	58	Dubbhaṇitam	247

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Da]	
Dubbhāsitaṃ	247	Desako	7
Dummano	303	Desanaṃ	94
Dummejjhaṃ	378	Desehi	228
Duraccayo	383	Deho	79
Durativattā	177	Domanassaṃ	25
Durāsada	375	Domanassito	25
Duruttaṃ	247	Dosacarito	338
Duropitaṃ	247	Dosatamaṃ	389
Dullapitaṃ	247	Doso	53
Duviññāpayā	337	Dvayaṃdvayasamāpattiṃ	222
Duviññāpaye	258	Dvākārā	337
Dussati	304	Dvākāre	258
Dussanā	279	Dvedhāpatho	379
Dussanīye	304	Dvelhakaṃ	379
Dussamatikkamā	89	[Dha]	
Dussamuṭṭhāpayā	90	Dhaṅko	253
Dussamuddharā	90	Dhajo	79
Dussitattaṃ	279	Dhanakkītakko	46
Dūtagamanena	354	Dhanajānīpaccayā	374
Dūratopi	368	Dhanavā	254
Devagaṇaparivuto	387	Dhanukena	362
Devaññātaro	93	Dhanena	46
Devatā	233	Dhamati	402
Devatānussati	30	Dhammaṃ	58
Devatopasamhārato	365	Dhammakathiko	172
Devattāya	176, 208	Dhammabhūto	256
Devadevo	328	Dhammamacchariyaṃ	95
Devassa	15	Dhammamayaṃ	339
Devicchāṃ	96	Dhammarasassa	231
Devo	93		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Dha]		[Dha]	
Dhammavādī	285	Dhutaṅgāni	170
Dhammavinayo	126	Dhutavādo	293
Dhammasāmaggī	222	Dhutā	178
Dhammasudhammataṃ	339	Dhuni	185
Dhammassavane	338	Dhurasampaggāho	361
Dhammassāmi	256	Dhuvakālaṃ	68
Dhammānaṃ	131	Dhuvo	217
Dhammānudhammapaṭipadāya	55	Dhūtaṃ	178
Dhammānussati	30	Dhenupako	253
Dhammūpasamhitāṃ	416	Dhotaṃ	175, 224
Dhamme ñāte	298	Dhotakā	91
Dhammesu	266	Dhonassa	178
Dhātu	20	Dhonena	251
Dhātukkhobhato	365	Dhoneyyehi	179
Dhātudhīrā	135	Dhono	178, 224
Dhātupariyante	77	Dhovanāṃ	345
Dhātuloke	37	[Na]	
Dhāreyya	367	Nakkhattavijjā	354
Dhāvati	378	Nakkhattāni	366
Dhīti	360	Nagaraṃ	80
Dhītimā	134	Naggasamaṇakaṃ	187
Dhītisampanno	134	Naccaṃ	344
Dhīkatapāpā	134	Naṭaṃ	187
Dhītā	224	Naṭṭhaṃ	188
Dhītumaraṇaṃ	66	Natthi	216
Dhīrā	134	Nadante	394
Dhīrehi	265	Nadanto	392
Dhīro	148	Nantakāni	292
Dhutaṃ	224	Nandiṃ	92
Dhutaṅga-appiccho	286		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Na]	
Nandirāgo	32	Nikkamo	360
Nandī	32	Nikkilesa	257
Nandūpasevanam	81	Nikkhanto	148
Namuci	406	Nikkhame	171
Nayanti	304	Nikkhepanam	328
Naro	22	Nikkhepā	277
Navañca	301	Nigamo	12
Nave	326	Niggaṇḥati	417
Nassati	24	Niggayhavādim	415
Nāgattāya	176, 208	Niggaham	247
Nāgadante	81	Nigghosaṃ	237
Nāgā	327	Niccaṃ	216
Nāgo	271	Niccakālaṃ	68
Nāṭakam	363	Niccadubbala	132
Nānattakathā	347	Niccasārasārena	377
Nānattasaññāya	84	Niccharati	387
Nānākalimalaparipūraṃ	263	Nicchāto	147
Nānābhāvo	217	Nicchāraṇo	280
Nāmarūpapaccayā	198	Nicchinitvā	177
Nāvaṃ	67	Niccheyya	177
Nāvā	79	Nijigīsanatāya	350
Nāvāya	242	Nijjhāpetā	255
Nāsissaṃ	171	Nijjhāyati	237
Nikati	179, 361	Nijjhāyāmi	136
Nikanti	34	Niṭṭhā	309
Nikāmanā	34	Niṭṭhuriyaṃ	385
Nikāmeti	92, 278	Niṭṭhuriyakammaṃ	386
Nikiraṇā	179, 361	Niṭṭhuriyo	385
Niketasārī	269	Nittāreti	387
Nikkaṅkhāvacaṇam	15	Nittiṇṇassa	245

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Na]	
Nidānaṃ	308	Nibbānāya	264
Niddaṃ	382	Nibbāpanaṃ	328
Niddiṭṭhakāraṇā	262	Nibbidāya	264
Niddhamati	402	Nibbutattā	173
Niddhuni	185	Nibbutiṃ	372
Niddhotāṃ	178, 224	Nibbuto	147
Nidhānavatī	285	Nibbuddhaṃ	345
Nidhīnaṃ	414	Nibbeṭhiyaṃ	147, 250
Nindāya	213	Nibbeṭhiyāya	250
Ninditakāraṇā	319	Nibbeṭhehi	250
Ninnādi	387	Nibbedhikāya	125
Ninnetā	256	Nimantanaṃ	380
Ninhātapāpakāṃ	152	Nimantenti	292
Nipako	402	Nimittaggāhī	343
Nipajjeyya	358	Nimuggo	82
Nipanno	365	Nimmānaratī	133
Nipāteṣsaṃ	171	Nimmitā	13
Nipuṇaṃ	294	Niyāmaṃvakkantaṃ	322
Nipuṇā	261	Niyogavacanaṃ	16
Nippariyāyadukkhaṃ	60	Niyyati	23
Nippesikatāya	349	Niyyetha	371
Nibbattako	132	Niraggaḷo	73
Nibbattānaṃ	131	Nirattā	184
Nibbānaṃ	91	Nirayapālā	374
Nibbānakusalā	172	Nirayavāsinaṃ	376
Nibbānagato	72	Niraye	235
Nibbānadhātuyā	223	Nirayo	223, 335
Nibbānappattaṃ	185	Nirassajanti	190
Nibbānappatto	72	Nirassatī	177
Nibbānamānaso	382	Nirassādagataṃ	418

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Na]	
Nirāsatti	290	Nissarati	386
Niruttiyā	298	Nissāya	266
Niruddhā	130	Nissāro	377
Nirūpadhīnaṃ	88	Nissitā	190
Nirodhaṃ	315	Nissesam	31
Nirodhataṇhā	34	Nihato	416
Nirodhadhammā	175	Nihitaṃ	24
Nirodhadhammo	217	Nihīnā	47
Nirodhassa	71	Nīce	294
Nirodhāya	264	Nīto	257
Nillopaṃ	234	Nīyati	290
Nivāreyya	347	Nīyānaṃ	186
Nivāsenti	189	Nīlo	331
Niviṭṭhā	98, 246	Nīvaraṇaṃ	15
Nivissavādī	325	Nīvaraṇehi	84
Nivuto	81	Nīḷaṃ	80
Nivesanesu	177, 272	Nuddhataṃ	418
Niveseti	338	Ne	372
Nisaṅkhati	386	Nekkhammaratiṃ	389
Nisajjāya	358	Nekkhammasaññā	149
Nisinne	407	Nekkhammābhiratānaṃ	88
Nisīdi	268	Netā	255
Nisevati	235	Nemittikaṃ	228
Nisevato	222	Nemittikatāya	349
Nissamsayavacanāṃ	15	Neyyaṃ	258
Nissajja	265	Neyyapatho	258
Nissaṭo	148	Neyyapariyantikaṃ	258
Nissayatā	306	Neyyo	258
Nissaraṇato	146	Nerayikaṃ	64
Nissaraṇapañño	412	Nerayikānaṃ	223

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Na]

Nerayiko	184
Nelā	284, 397
Nevasaññānāsaññābhavo	37
Nevasaññānāsaññāyatanaṃ	86
Nhāpanaṃ	363
Nhāyati	295
Nhāyanti	189
Nhāru	170
Nhārusambandhaṃ	263

[Pa]

Paṃsupisācakā	253
Pakappitā	174
Pakappitāni	265
Pakāsayitvā	167
Pakāseti	228
Pakuppasantiṃ	177
Pakubbamāno	166
Pakopo	279
Pakkamituṃ	373
Pakkānaṃ	216
Pakkhandati	242
Pakkhandanti	223
Pakkhandikaṃ	364
Pakkhandikā	51
Pakkhando	266
Pakkhahataṃ	188
Pakkhipati	294
Pakkhepabandhana	311
Paṅkacīrena	362

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pa]

Paṅko	32, 238
Pagāḷho	78, 82
Paggaṇhāti	170
Paggayha	162
Paggahitasiro	244
Pacalāyikā	382
Pacinaṃ	264
Paccakkhāti	292
Paccakkhāya	235
Paccattaṃ	324
Paccatthikā	57
Paccatthikesu	364
Paccanti	376
Paccaya-appicchā	286
Paccayaapaṭisevanasaṅkhātāṃ	292
Paccayiko	283, 396
Paccayo	308
Paccavekkhamāno	403
Paccāgacchati	212
Paccāgato	167
Paccāghātitaṃ	165
Paccāmittesu	364
Paccāghātītā	377
Paccāhatamaṃ	165
Paccāharissāma	167
Paccupaṭṭhitā	13
Paccupaṭṭhite	364
Paccuppannā	12
Paccuppanne	128
Pacceti	186, 271

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paccenti	187	Paṭikaṇṭakakarā	250
Pacchābhattam	68	Paṭikammaṁ	247
Pacchindeyya	347	Paṭikujjito	81
Pacchimam	68	Paṭikkante	406
Pacchimako	78	Paṭikkamati	235
Pajam	135	Paṭikkhattā	367
Pajappantā	93	Paṭikkhepo	187
Pajahati	76	Paṭiggaṇhāti	408
Pajahitvā	69	Paṭiggahaṇato	408
Pajā	244	Paṭigham	213
Pajānam	402	Paṭighasaññāya	84
Pajānanti	368	Paṭighasaññojanā	87
Pajānāti	259	Paṭighasamphasso	144, 291
Pajāya	390	Paṭighātāya	409
Pajjarakam	364	Paṭighāto	279
Pajjhāyati	237	Paṭicca	192
Pañcakāmaguṇapaṭisaññuttā	18	Paṭiccasamuppanno	175, 217
Pañcaṅgavippahīno	74	Paṭicchannam	263, 294
Paññatti	130	Paṭicchannakammanto	295
Paññapehi	276	Paṭicchannadukkham	60
Paññavā	125	Paṭicchannaparissayā	52
Paññā	134	Paṭicchannaparissayo	411
Paññāgataṁ	261	Paṭicchannāni	261, 295
Paññāgatena	261	Paṭicchanno	81, 257
Paññācakkhunā	136	Paṭicchādanahetu	179
Paññānirodhikam	389	Paṭicchitāse	210
Paññāpabhedakusalo	253	Paṭijaggeyya	358
Paññāpetā	255	Paṭinissaggāya	237
Paññāsampanno	371	Paṭinissatṭhagedho	147, 271
Paṭikaṇṭakam	372	Paṭipakkham	372

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paṭipakkhakarā	250	Paṭivāpetvā	383
Paṭipajjati	311	Paṭivijānanto	186
Paṭipajjamānā	92	Paṭivijāneyyāma	313
Paṭipatti	233	Paṭivijjhanto	186
Paṭipattisāsanam	234	Paṭivijjhim	265
Paṭipadā	125	Paṭivijjhi	325
Paṭipadāvisuddhi	114	Paṭivijjhitukāmassa	403
Paṭipassaddhattā	173	Paṭivijjhitvā	382
Paṭipassaddhim	315, 328	Paṭivijjheyāma	313
Paṭipassaddhiyā	237	Paṭividdhākuppo	72
Paṭipassaddho	147	Paṭivirato	174, 283
Paṭipurisaṃ	250	Paṭiviruddhamanā	165
Paṭibandhu	33	Paṭiviruddhā	376
Paṭibāhati	294	Paṭivirodho	279
Paṭibhayā	375	Paṭivisesaṃ	247
Paṭibhāgena	276	Paṭisaṃyujeyya	267
Paṭibhānaṃ	181	Paṭisaṃvedeti	121, 243
Paṭibhānavā	296	Paṭisaṅkhā	409
Paṭibhānena	172	Paṭisattum	250
Paṭibhāyati	297	Paṭisandhim	164
Paṭibhāyissati	298	Paṭisandhipariyante	77
Paṭimallaṃ	250, 372	Paṭisallānarato	357
Paṭiyatto	413	Paṭisallānasārappāni	231
Paṭilabhati	15	Paṭisallānārāmo	357
Paṭilabhanti	94	Paṭisūraṃ	249
Paṭilābhā	391	Paṭisenim	372
Paṭilābhāya	93	Paṭisenikattā	250
Paṭilomakarā	250	Paṭisenikarā	203, 250
Paṭilomavuttino	98	Paṭisevati	235
Paṭivajja	371, 413	Paṭisevato	222

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paṭissati	44	Patirūpako	388
Paṭissato	412	Patilīnacarassa	221
Paṭihaṅkhāmi	301	Patilīnacarā	221
Paṭhamam	26	Patilīno	221
Paṭhamam yāmam	358	Pativatṭentā	221
Paṭṭhapehi	228	Pattakhajjakam	349
Paṇidahati	93, 179	Pattadāne	351
Paṇidhāya	293	Pattabbam	170
Paṇidhi	33	Pattasaññam	266
Paṇidhisampannā	388	Pattāḷhakena	362
Paṇitam	372	Patthaddho	244
Paṇitā	13	Patthanā	34
Paṇīte	332	Patthayate	385
Paṇunnapaccekasacco	76	Patthayanto	368
Paṇḍakā	399	Patthayamānassa	15
Paṇḍaram	251	Patthayāno	394
Paṇḍitavādā	246	Patthenti	245
Paṇḍitā	216	Pathaṇca	372
Paṇḍukambalasilāyam	387	Pathaviṃ	189
Patarati	45	Patho	186
Patareyya	69, 150	Padasamsaggo	174
Patāreti	388	Padasandhi	174
Patikuṭentā	221	Padahati	170
Patitṭhāpeti	388	Padālanam	328
Patitṭhāho	139	Paduṭṭhamanā	165
Patitṭhitā	246	Padumapatte	224
Patitam	185	Padese	260
Patitā	190	Padhānam	164
Patitum	169	Pantamhi	392
Patirūpan	223	Pantāni	231

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Pante	394	Payuttaṁ	371
Pannaddhajo	73	Payuttassa	227
Pannabhāro	73, 326	Payogo	376
Pannasiro	31	Payojikā	132
Pannā	190	Payojenti	364
Papañcasāṅkhā	328	Payojeyya	367
Papātepi	235	Payopānaṁ	349
Pabbajitā	308	Param	167
Pabbajjāsāṅkhātena	234	Param maraṇā	335
Pabbataṁ	83	Parakkamati	179
Pabbatagabbhārā	392	Parakkamena	170
Pabbatamuddhaniṭṭhito	339	Parakkamo	360
Pabbatānaṁ	392	Paracittaviduniyo	368
Pabhaṅguto	145	Paracittaviduno	368
Pabhavo	308	Parato	145
Pabhāvitā	132	Paratoghoso	165
Pabhinnañāṇo	253	Parattabhāvaṁ	164
Pamattā	97	Parattabhāvo	210
Pamādatṭhānaṁ	310	Parattho	257
Pamādo	54	Paradāraṁ	234
Pamāya	320	Paradhammikā	404
Paminitvā	320	Paraneyyo	324
Pamuñce	414	Parapaccayo	324
Pamūlḥā	93	Parapaṭibaddhagū	324
Pamocanāya	91	Parapattiyo	324
Pamodanā	16, 18	Parapuggalaṁ	281
Pamohaṁ	266	Parappavāde	208
Payatto	230	Paramaṁ	185
Payirupāsati	401	Paramakusalaṁ	188

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paramatthaṃ	265	Parikkhipati	208
Paramatthagharuko	357	Parikkhipanti	246
Paramatthañāṇena	207	Parikkhepabandhanena	311
Paramatthiyā	130	Parigūhanā	179, 361
Paramapattipatto	76	Pariggahitaṃ	138
Paramapuriso	76	Pariggahitā	14
Paramavepullappatto	281	Pariggaho	46
Paramavodānappattānaṃ	88	Paricchādanā	179, 361
Paramussadagato	281	Parijānitvā	68
Parammukhā	203	Parijjhāyanā	220
Paralokavajjabhayadassāvino	337	Pariññātaṃ	72
Paravāde	246	Pariññātattā	281
Paravicchindanāya	178, 322	Pariññāpāragū	70
Paravisaye	401	Pariññāya	141
Parahetu	239	Pariññāsahagato	152
Parājitā	203	Pariññeyyaṃ	72
Parādheyyakaṃ	66	Pariññeyyā	199
Parānuddayatāpaṭisaññutto	369	Paritassati	412
Parānuvādabhayaṃ	348	Paritassitā	408
Parāmaṭṭhā	167	Parittakaṃ	133
Parāmaṭṭho	81	Parittā	47
Parāmasitvā	191	Parittāsī	281
Parāmāso	139	Parittodake	140
Parāyanam	377	Paridevati	248
Parāyanā	309	Paridevadhamme	406
Parikissati	240	Paridevaneyye	408
Parikilissati	242	Paridevanti	217
Parikeḷanā	364	Paridevo	25, 63
Parikkhattatā	371	Paridhamṣati	24, 237
		Paridhamṣenti	24

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Parinibbāpessati	91	Pariyantavatiṁ	285
Parinimmitā	14	Pariyantā	403
Paripatati	24, 237	Pariyante	394
Paripatanti	24	Pariyanto	375
Paripanthepi	234	Pariyādinnacittam	136
Paripācento	299	Pariyādinnacitto	242
Paripātayanti	132	Pariyādiyivā	77
Paripātiyamānā	140	Pariyādiyanti	47
Paripucchā	298	Pariyāpuṭam	233
Paripucchāya	338	Pariyāyabhattachhojanam	381
Paripuṇṇam	168	Pariyuṭṭhānam	35, 378
Paripūrikāritāya	55	Pariyuṭṭhitānam	227
Pariphandamānam	135	Pariyesantā	300
Paribāhirā	293	Pariyesanti	94, 300
Paribāhiro	234	Pariyesanto	242
Paribbasāno	207	Pariyeseyya	329
Paribhaggato	238	Pariyodātamaggam	319
Paribhāsati	373	Pariyodāte	314
Paribhuñjanti	94	Pariyonāho	382
Paribhogato	408	Parivajjanāya	43
Parimaddanam	363	Parivajjeti	26
Parimuccanti	176	Parivajjeyya	32
Parimuttiyā	176	Parivattati	257
Pariyattim	297	Parivasanti	207
Pariyatti	298	Parivārachannā	388
Pariyatti-appiccho	286	Parivīmaṇsamāno	416
Pariyattisāsanam	233	Parisaṭho	371
Pariyantakataṁ	138	Parisappanā	379
Pariyantagato	71	Parisahanti	47
Pariyantappatto	71	Parisāya	387

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Parisujjhanti	176	Palibuddhā	93
Parisuddhimaggam	319	Palibuddho	81
Parisuddhiyā	176	Palibundhe	326
Parisuddhe	314	Palibodho	209, 238
Parisodheyya	358	Palehi	250
Parissayato	59	Palokato	145
Parissayā	51	Palokadhammā	131
Pariharaṇā	179	Pallaṅkam	171
Parihareyya	393	Pavattati	296
Parihānāya	55	Pavattāraṁ	414
Parihāpitaṁ	248	Pavane	190
Parihāyati	23	Pavaraṁ	168
Parihāyanti	23	Pavaro	253
Parihārapathepi	362	Pavādiyāse	317
Parihīnam	248	Pavicayabahulo	406
Pariḷāhassa	328	Pavicinanto	264
Pariḷāhā	54	Pavicinitvā	177
Parūpakkamamūlakam	61	Pavitakkaṁ	251
Pareto	237	Pavibhaji	231
Paro	178	Pavivittaṁ	222
Palāpo	221	Pavivittassa	244
Palālapuñjam	84	Pavivekakatham	289
Palikhāñña	406	Pavisitvā	246
Paligijjhati	46	Pavuccati	163
Paligedho	32	Pavuttā	329
Palitakeso	215	Paveditaṁ	265
Palipapalipannam	90	Pavedhati	307
Palipapalipanno	91	Pavedhanti	140
Palipo	238	Pavedhamānam	136
Palibuddham	81	Pasamsakāmā	246

Paḍānukkamo	Piṭṭhaṅko	Paḍānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Pasaṃsamicchaṃ	246	Pāgabbhiyaṃ	294
Pasaṃsā	90	Pāguṇṇatāya	43
Pasaṃsalābhā	248	Pāṭho	2
Pasavati	293	Pāṇaṃ	234
Pasākhakālepi	215	Pāṇātipāto	98
Pasādanīyaṃ	339	Pāṇissaraṃ	344
Pasādetā	255	Pāṇīhi	273
Pasāдеми	276	Pātitaṃ	136
Pasārite	407	Pātimokkhaṃ	106
Pasīdanti	223	Pātimokkhasaṃvarasaṃvuto	104
Pasukādayo	46	Pātukaroti	247
Pasutā	93	Pātubhūto	23
Passati	304	Pāto	216
Passāso	131	Pādalo	356
Pahātabbā	199	Pādena	32
Pahānaṃ	152	Pānasannidhimhi	355
Pahānapariṇṇā	71	Pānāgāraṃ	400
Pahānapāragū	70	Pāpakaṃ	181
Pahānavibhūtena	313	Pāpakammantaṃ	376
Pahānā	122	Pāpakā	57
Pahāya	68	Pāpakiriyā	179, 361
Pahāso	16, 18	Pāpaṇikā	292
Pahiṇagamanena	354	Pāpadhammo	295
Pahīnagedho	147	Pāpikaṃ	179
Pahīnattā	281	Pāpikā	181
Pahīno	292	Pāpicchatā	285
Pahosi	250	Pāpiccho	293
Paḷāso	53	Pāpuṇi	389
Pākataṭṭhaparissayo	411	Pāmokkhaṃ	107, 168
Pākāro	332	Pāmojjaṃ	18

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Pāraṃ	70	Pināso	51
Pāraṃgatassa	245	Pipāsāya	11
Pāraṅgato	70, 210	Piyappahūtā	308
Pāramippatto	71	Piyā	223
Pārikkhattiyaṃ	371	Piyāyitaṃ	219
Pāricchattakamūle	387	Piyo	415
Pāribhaṭṭyatāya	353	Pisuṇaṃ vācaṃ	283, 396
Pārisuddhiyā	77	Pisuṇavācā	100, 396
Pārisuddhupekkhā	119	Pihanā	34
Pāleti	84	Pihayamānassa	15
Pāva	186	Pihito	81
Pāvadati	172	Piḷandhanā	363
Pāvacaṇaṃ	126	Piṭhaṃ	222
Pāvā	168	Piṭhamaddikatāya	353
Pāvuraṇā	12	Pītako	331
Pāsāṇaṃ	235	Pīti	16, 18
Pāsādā	171	Pīti pāmojjaṃ	16
Pāsādikaṃ	331	Pītimano	9
Pāsārikā	247	Pītiyā	117
Piṭakasampadāya	341	Pītisukhaṃ	117
Piṭṭhakhajjakam	349	Pīte	407
Piṇḍapaṭipīṇḍakena	354	Pīlakā	51
Piṇḍapātaṃ	410	Pīḷanaṃ	227, 376
Piṇḍapātena	413	Pīḷiyamāno	242
Piṇḍiyālopena	292	Pīḷiyati	25
Pitā	223	Puggalaṃ	59
Pitumaraṇaṃ	66	Pucchaṇṇjikatā	34
Pittasamuṭṭhānā	51	Puñjo	131
Pidahati	294	Puññanimittato	365
Pidaheyya	347	Puñṇe	186

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Puññaena	293	Purāṇehi	131
Puṇṇaghaṭaṁ	187	Purābheda	277
Puṇṇattaṁ	223	Purime	68
Puttamaraṇaṁ	66	Purisathāmena	170
Puttā	306	Purisadhoraṇḍo	254
Puthu	190	Purisaṇāgo	254
Puthujanānaṁ	371	Purisaṇarakkamaṇa	91
Puthujjanakalyāṇakassa	222	Purisaṇāho	254
Puthujjana	235	Purisaṇajāṇṇo	254
Puthujjā	325	Purisaṇasabho	254
Puthudiṭṭhigatāni	190	Purekkhārā	175
Punappunabbhave	137	Purebhattaṁ	68
Punabbhavā	305	Pūgamaṇḍhagato	238
Punabbhavāya	383	Pūjenti	176
Puneti	212	Pūtikāyassa	364
Pupphadāne	351	Pūtimuttana	292
Pubbanto	278	Pūvakhajjakaṁ	349
Pubbapetakathā	347	Pekkhaṁ	344
Pubbamantaṁ	277	Pekkhatāṇṇeva	216
Pubbahetūpi	132	Pekkhāyaṇabahulo	406
Pubbāsava	326	Pekkheta	255
Pubbe	386	Petaṁ	219
Pubbenivāsānussatiṇṇāṇena	207	Petaseyyā	358
Purakkhataṁ	277	Pettike	402
Purakkhatā	174	Pettivisaṇyikaṁ	65
Purakkhato	131	Pemaṇiyā	397
Purakkhatvā	406	Pemaṇiyavado	387
Purakkharāno	270	Pemaṇiyā	284
Puratopi	294	Pesikāle	214
Purāṇaṁ	301, 383	Pesito	402

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pha]	
Pesunīyaṃ	367	Phārusakapānaṃ	349
Pesuṇeyye	292	Phālaṃ	189
Poṅkhānupoṅkhaṃ	68	Phāsukāmā	223
Ponobhavikā	173	Phāsuvihāraṃ	403
Porāṇe	412	Phāsuvihāro	302
Porī	284, 397	Phuṭṭho	237
Posito	249	Phusanā	145
[Pha]		Phuseyya	70
Phandanti	140	Phussatilaṃ	189
Phandamānaṃ	136	Phussatelaṃ	189
Phandamāne	140	Phussaveḷuvalaṭṭhiṃ	187
Pharitvā	260	Phoṭayitvā	326
Pharusavācaṃ	280	Phoṭṭhabbā	12
Pharusavācā	100, 396	[Ba]	
Pharusā vācā	283	Bajjhati	369
Pharusena	413	Badarapānaṃ	349
Phalakaseyyaṃ	381	Baddhā	90
Phalake	408	Baddhānaṃ	389
Phalakhajjakam	349	Bandhanaṃ	35, 209
Phaladāne	352	Bandhanabaddhā	245
Phalapāṭikaṅkhī	176, 208	Bandhane	326
Phassaṃ	141	Bandhitabbam	366
Phassapaccayā	198	Bandhe	325
Phassayissāmi	171	Balaggam	345
Phassitaṃ	68	Balākāhi	140
Phassitukāmassa	403	Balikavādā	319
Phasse	404	Balena	170
Phassesi	389	Balesu	390
Phasso	141		

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ba]

Bahiddhā	329
Bahinikkhamanamūlakam	61
Bahuke	408
Bahujanakantā	284, 398
Bahujanamanāpā	284, 398
Bahunābhichanno	78
Bahulīkaroti	414
Bahusādhāraṇā	27
Baḷisamaṃsikaṃ	241
Bālaputhujjanā	225
Bālā	216
Bālānaṃ	172
Bālyaṃ	378
Bāhāvikkhepako	294
Bāhitapāpadhammena	310
Bāhirāṇi	143
Bindu	387
Bilaṅgathālikam	241
Bilaggāho	177
Bilāsayo	31
Biḷāro	237
Bījanīhāro	366
Bujjhati	56
Bujjhi	389
Bujjhitā	390
Bujjhitukāmassa	403
Buddhacakkhunā	136
Buddhadhammānaṃ	232
Buddhasubodhiṃ	339
Buddhipaṭilābhattā	391

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ba]

Buddhiparihānivītivatto	185
Buddhimā	148
Buddho	391
Bojjhaṅgānaṃ	56
Bodhiṃ	403
Bodhiñāṇena	389
Bodhiyā mūle	391
Bodhetā	390
Byañjanasiliṭṭhatā	174
Byantiṃ	146, 244
Byapathaṃ	94
Byappathaṃ	97, 228
Byappathayo	395
Byādhi	62
Byādhikaṃ	188
Byādhito	25
Byādhinā	377
Byāpajjati	247
Byāpajjanā	279
Byāpatti	279
Byāpadasaññā	149
Byāpādo	52, 102
Byāruddhe	377
Brahmakāyikā	133
Brahmacariyaṃ	126
Brahmacariyānuggahāya	301
Brahmacariyena	93
Brahmattāya	176
Brahmabhūto	256
Brahmassaro	387

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ba]		[Bha]	
Brāhmaṇā	233	Bhantaṃ	235, 405
Brūmi	306	Bhantattam	282
Brūsi	265	Bhabbā	259
Brūhayitvā	249	Bhabbābhabbe	259
Brūhi	227	Bhayaṃ	348
Brūhetā	357	Bhayaṃ jātaṃ	373
		Bhayato	145
[Bha]		Bhayadassāvī	104, 296
Bhagandalā	51	Bhayamantarato	58
Bhaginimaraṇaṃ	66	Bhayāpaṇunnā	46
Bhaginī	224	Bhavaṃ	265
Bhaggarāgo	231	Bhavatajjitā	315
Bhaggā	130, 203	Bhavanaṃ	377
Bhaṅgā	131	Bhavane	221
Bhaṅgo	131	Bhavanetti	33
Bhajati	401	Bhavanto	406
Bhajato	222	Bhavapaccayā	198
Bhaji	231	Bhavapariyante	78
Bhañjati	235	Bhavasātabaddhā	89
Bhañjissāmi	248	Bhavā	135
Bhaṇati	234	Bhavābhavesu	135
Bhaṇantassa	239	Bhavāya	306
Bhaṇanti	135	Bhavissāma	102
Bhaṇitassa	239	Bhavūpapattiṇca	264
Bhaṇeyya	168	Bhavesu	135
Bhaṇḍanakārakā	227	Bhavo	347
Bhatakā	46	Bhavoghaṃ	69
Bhaddante	330	Bhasmā	376
Bhaddāriṭṭhakasamānaṃ	331	Bhassakārakā	227
Bhaddekarattavihāraṃ	404	Bhākuṭikabhākuṭiko	294

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Bha]		[Bha]	
Bhākuṭiko	293	Bhinnānaṃ	284, 396
Bhākuṭiyaṃ	293	Bhinnesu	209
Bhāgaso	375	Bhiyyo	389
Bhāgī	231	Bhisi	222
Bhātā	223	Bhismā	375
Bhātumaraṇaṃ	66	Bhīru	202
Bhāyati	281	Bhujanto	31
Bhārassa	328	Bhujissaṃ	245
Bhārikaṃ	69	Bhuttavamitako	302
Bhāvanāpāragū	71	Bhūtaṃ	177, 317
Bhāvitakāyo	231	Bhūtavādī	285, 398
Bhāvetabbam	72	Bhūtamaṇā	165
Bhāvetabbā	199	Bhūtiyaṃ	367
Bhāveti	414	Bhūripaṇṇo	199
Bhāventi	383	Bhedanapariyaṇṭam	216
Bhāvento	30	Bhedā	335
Bhāsitā	284	Bhedāya	396
Bhāsite	407	Bhedo	218
Bhikkhunīnaṃ	401	Bheravaṃ	348
Bhikkhūnaṃ	401	Bheravā	392
Bhijjanti	24	Bhogabyasaṇaṃ	66, 220
Bhittikhile	81	Bhoge	23
Bhittiyā	375	Bhoggo	216
Bhindaṃ	188	Bhojanāni	344
Bhindati	403	Bhojane	55
Bhindantā	261		
Bhindissāmi	171	[Ma]	
Bhinnaṃ	67	Maṃ	179
Bhinnakilesamūlena	310	Maṃsacakkhunāpi	135
Bhinnattā	173	Maṃsacakkhunā	207

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ma]	
Mamsapesūpamā	27	Majjati	304
Mamsalohitaṃ	170	Majjhataṭṭā	414
Makasā	242, 410	Majjhimaṃ	68
Makuṭaṃ	366	Majjhimakampi	402
Makkaṭo	190	Majjhimatepi	402
Makkhenti	189	Majjhimā	13
Makkho	53	Majjhimikaṃ	336
Magayamāno	237	Majjhe	330
Maggakovidō	255	Mañcapīṭhasenāsaṇaṃ	83
Maggakkhāyī	92	Mañco	222
Maggavidū	255	Mañju	387
Maggassa	57	Maññanā	183
Maggānugā	256	Maññitaṃ	225
Maggo	168	Maññitattaṃ	183
Maggoti	186	Maññetha	243
Maṅku	237, 304	Maṇilakkhaṇaṃ	366
Maṅgalaṃ	187	Maṇḍanāya	301
Maccāna jīvitaṃ	216	Maṇḍapā	171
Maccutaro	385	Maṇḍalaṃ	247
Maccuparetānaṃ	216	Mataṃ	188
Maccumaraṇaṃ	218	Matā	132
Maccumukhe	135	Mattaṃ	408
Maccuvasaṃ	216	Mattaññutāya	55
Macco	9, 22	Mattikabhājanaṃ	216
Maccharāyanā	96	Mattikākuṇḍalova	388
Maccharāyitattaṃ	96	Mattikādāne	353
Maccharino	94	Mattikāya	189
Macchariyaṃ	53	Mattena	253
Maccherayuttā	308	Madanīyaṭṭhena	14
Maccho	348	Madanīye	304

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ma]	
Madāya	300	Maraṇassati	30
Mado	54	Maraṇā	167
Madhukapānaṁ	349	Marati	24
Madhumeho	51	Marantassa	130
Madhuraṁ	300	Mariyādaṁ	403
Madhuravado	387	Marukantāraṁ	242
Manasikaritvā	359	Marū	130
Manaso	404	Malaṁ	402
Manāpaṁ	303	Malā	57
Manāpikā	10, 90	Mahaggataṁ	405
Manujo	22	Mahaddhano	254
Manussapucchā	327	Mahantaṁ	375
Manussaphassānaṁ	403	Mahantā	216
Manussarāhasseyyakāni	231	Mahanto	106
Manussassa	15	Mahallako	215
Manesikāya	362	Mahākibbisakārino	376
Mano	144	Mahāgedho	238
Manoduccaritaṁ	52	Mahānāgā	304
Manopadoso	279	Mahāniraye	375
Manomuni	152	Mahāpakkho	248
Manomoneyyaṁ	152	Mahāpañño	199
Manovitakkā	58	Mahāparivāro	248
Manovilekho	282	Mahāpariso	248
Manosamphasso	144	Mahāpariḷāhaṭṭhena	27
Mantabandhu	46	Mahābandhanaṁ	238
Mantabhāṇī	278	Mahābhitāpanaṭṭhena	27
Mando	237	Mahābhūtūpanibandhaṁ	131
Mamāyitaṁ	138, 384	Mahābhogakulā	172
Mamāyitā	14	Mahārajakkhā	337
Mamāyite	137	Mahārajakkhe	258

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ma]	
Mahārājāno	327	Mārabalīsaṃ	35, 406
Mahāluddā	376	Māraṇisaṃ	35, 406
Mahāvanāṃ	238	Mārasenā	203
Mahāsamuddaṃ	242	Māramisaṃ	406
Mahāsahassim	336	Māramisato	146
Mahicchatā	286	Mārisa	226
Māṇavā	51	Māro	401
Mātaṅgena	253	Mālā	363
Mātā	223	Mālā	171
Mātāpettikaṃ	370	Migalakkhaṇaṃ	366
Mātumaraṇaṃ	66	Migavākkam	367
Mānaṃ	244	Migavākkapāṭhakā	367
Mānamaññanāya	219	Micchattaṃ	139
Mānavo	22	Micchāgāho	140
Mānasaṃ	19	Micchācāro	99
Mānā	87	Micchāñāṇaṃ	178
Mānātimāno	180	Micchādiṭṭhiṃ	402
Mānānusayo	207	Micchādiṭṭhi	102
Mānusikaṃ	65	Micchādiṭṭhikammasamādānā	334
Mānusikā	13	Micchādiṭṭhikā	334
Mānenti	175	Micchāpatho	139
Māno	53	Micchāvimutti	179
Māmako	218	Mittā	217
Māyaṃ	184, 358	Mithu	246
Māyā	32, 53	Middhaṃ	382
Māyāvitā	179, 361	Miyyamāno	242
Māragocarō	406	Miyyare	376
Māranivāso	406	Mukhakuḷānavikulāno	280
Mārapāso	35	Mukhacuṇṇakaṃ	363
Mārabandhanaṃ	406	Mukhaḍḍimakaṃ	362

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ma]	
Mukhabherikaṁ	362	Mudindriye	258
Mukhabheruḷakaṁ	363	Mudubhūte	314
Mukharogo	51	Muddikapānaṁ	349
Mukhalepanaṁ	363	Munayo	220
Mukhavalimakāṁ	362	Munimunino	152
Mukhasambhāviko	294	Munī	162
Mukhālabaraṁ	362	Muyhati	304
Mukhodakadānena	353	Muyhanti	82
Muggo	46	Musā	100, 282, 395
Muccanti	176	Musāvādaṁ	282, 395
Mucchā	32	Musāvādo	100, 395
Mucchitā	93	Mussati	234
Muñcanā	185	Mussate	228
Muñcanti	190	Mūlaṁ	15
Muñcitabbaṁ	185	Mūlakhajjakaṁ	349
Muñceyya	416	Mūlampi	132
Muṇḍikāputto	188	Mūlaraso	299
Mutaṁ	37, 225	Mūlharūpo	162
Mutamatto	304	Mettābhāvanaṁ	338
Mutarūpena	272	Mettāya	77
Mutasuddhikā	189	Mettāyanā	405
Mute	186, 304	Mettāyitattaṁ	405
Muttakarīsapuṇṇaṁ	263	Metti	405
Muttagedho	147, 271	Methunaṁ	226
Muttapuṇṇaṁ	263	Methunasmiṁ	263
Muttācāro	379	Medhagaṁ	373
Muttāvī	212	Medhāviṁ	415
Muttipaṭisevanatāya	77	Medhāvī	148
Muttiyā	176	Merayaṁ	310
Mudindriyā	337	Mokkhaṁ	107

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ya]	
Mokkhagavesino	376	Yathāyutto	25
Mokkhacikāya	362	Yathāvajjena	362
Mokkho	216, 253	Yathāvihito	25
Moghaṃ	167	Yathāsantatiko	381
Mocapānaṃ	349	Yanti	216
Monappatto	151	Yapeti	84
Monena	162	Yasassī	172
Moneyyasampannaṃ	152	Yaso	230
Moneyyāni	152	Yāgupānaṃ	349
Momūlaṃ	266	Yācāmi	276
Momūho	237	Yātrā ca	301
Mosavajje	371	Yāthāvaṃ	317
Mohacarito	338	Yāthāvaṃ	140
Mohanasmiṃ	78	Yāthāvato	156
Mohanīye	304	Yāthāvamanā	165
Moho	53	Yānaṃ	234
[Ya]		Yānasannidhimhi	355
Yaṃ	58	Yāpanāya	301
Yaṃṭhānappatto	26	Yāpeti	84
Yaṃdiṭṭhiko	175	Yāmaṃ	68
Yaṃdhammasamannāgato	26	Yāmā	133
Yakkhattāya	176	Yāyati	23
Yakkhassa	315	Yāvadeva	409
Yakkhā	327	Yugaggāhaṃ	252
Yatacārī	408	Yuto	292
Yato	413	Yuttasaññaṃ	266
Yatto	413	Yuttassa	227
Yathākammupage	333	Yutto	246
Yathānudhammaṃ	402	Yudhāya	249
Yathāpakāro	25	Yogakkhemakāmā	223

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ya]		[Ra]	
Yogī	418	Ramaye	418
Yojanasataṁ	375	Rasaggāṇi	300
Yojetvā	375	Rasapānaṁ	349
Yoniso	300	Rasā	11
Yobbaññaṁ	90, 377	Rasesu	299
[Ra]		Rahasso	226
Rakkhantā	221	Rāgaṁ	303
Rakkhito	413	Rāgakiñcanaṁ	384
Rakkheyya	347	Rāgacaritā	338
Ragañca	263	Rāgatamaṁ	389
Rajanīyaṁ	12	Rāgarattā	207
Rajanīye	304	Rāgarāgī	205
Rajāni	416	Rāgasallaṁ	163
Rajojalladharo	381	Rāgassa	264
Rajjati	304	Rāgo	147
Rajjanīyatṭhena	14	Rājakathā	346
Rajjanti	225	Rājakulamajjhagato	238
Raṭṭhaṁ	12	Rājakhādāya	249
Ratanaṁ	264	Rājadhānī	12
Ratiṁ	388	Rājaporisena	311
Rati	58	Rājabhayaṁ	348
Rattānaṁ	227	Rājamahāmattā	400
Rattindivaṁ	358	Rājānopi	273
Ratto	184	Rāhumukhaṁ	241
Rathakena	362	Rittam	222
Ratho	79	Rittaghaṭaṁ	187
Randhaṁ	247	Rittato	146
Randhamesī	247	Rittapesuṇo	382
		Rittassa	244
		Ritto	267

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ra]	
Rukkhaṭṭhalūpamā	27
Rukkhamūlaṃ	83
Rukkhamūlā	171
Rukkhasākhāyaṃ	237
Ruci	126
Rutaṃ	367
Ruddhe	364
Rudhiramaṃsāvalepanaṃ	263
Ruppati	11
Ruppanaṃ	11
Rusito	371
Rūpaṭaṇhā	34
Rūpadassanena	186
Rūpadhātum	164
Rūpadhātu	268
Rūpanimittaniketavisāravini- bandhā	269
Rūpapaṭiṭṭhaṃ	81
Rūpabhava	137
Rūparaḷo	416
Rūparataṃ	304
Rūparāgā	87
Rūpasaññā	150
Rūpasaññāya	84
Rūpasammuditaṃ	304
Rūpā	278
Rūpārāmaṃ	304
Rūpāvacaṛā	14
Rūpāsā	34
Rūpūpayam	81

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ra]	
Rogaṃ	364
Rogato	145
Rogabyasanaṃ	66, 220
Rohitamacchaṃ	187
[La]	
Lakkhaṇapāṭhaka	366
Lakkhaṇavādā	246
Lakkhaṇūpaniḷḷhānaṃ	112
Lakkhaṇe	130
Laggam	81
Lagganaṃ	209, 266
Lagganasaññaṃ	266
Lagganādhivacanaṃ	81
Laggā	90
Laggitaṃ	81
Laggitā	90, 93
Laggito	81
Laggo	81
Laṅgī	378
Lacchati	401
Latā	35
Laddhā	9
Lapakalapako	294
Lapanā	370
Lapanāya	349
Lapanti	135
Lapayeyya	367
Lapā	367
Labhati	15

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[La]		[La]	
Labhitvā	300	Leṇā	171
Lambilaṃ	300	Lokakkhāyikā	347
Lahuṃ	69	Lokadhammagarukassa	370
Lahukaṃ	133	Lokadhammā	219
Lahukāya	69	Lokadhātuṃ	336
Lahuso	129	Lokiyo	145, 291
Lāpaṃ	363	Lokuttaro	145, 291
Lābhakamyā	299, 367	Loke	135
Lābhamacchariyaṃ	95	Loko	335
Lābhasakkārasiloka- paṭisaññutto	369	Loṇikaṃ	300
Lābhābhiniḍḍattiya	299	Lobho	35
Lābhī	172	Lomahaṃsanarūpā	375
Lābhe	386	Lomahaṃso	58, 348
Lābho	95	Loluppaṃ	34
Lāmakam	321	Loluppāyanā	34
Lāmakā	47	Loluppāyitattaṃ	34
Lālappataṃ	216	Lohaḍḍhamāso	388
Lālappanā	221	Lohitako	331
Lālappitattaṃ	221	Lohitapittaṃ	51
Lālappo	221	[Va]	
Liṅgikaṃ	228	Vaṃsaṃ	344
Limpatī	141	Vaṅkakena	362
Limpeyyuṃ	213	Vacanaṃ	94
Līnaṃ	382	Vacanena	319
Līne	418	Vacīduccaritaṃ	52
Luḷitaṃ	405	Vacībhi	414
Leḍḍūhi	273	Vacīmoneyyaṃ	152
Leṇaṃ	377	Vacīsaṅkhāranirodho	152
Leṇappattaṃ	185		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vacīsucaritehi	398	Vadate	386
Vaja	250	Vadanti	164
Vajato	394	Vadānaṃ	186
Vajjadassinaṃ	415	Vadāmīti	264
Vajjasaññitā	282	Vadesi	264
Vajjuṃ	307	Vadhakato	146
Vajjeyya	32	Vadhakā	57
Vajjesu	104	Vanaṃ	33
Vañcanā	179, 361	Vanatho	33
Vañcanikā	179, 361	Vanante	394
Vatṭaṃ	164	Vanapatthaṃ	83
Vatṭapariyante	78	Vantagedho	271
Vaḍḍhāti	188	Vapīyati	394
Vaḍḍhito	249	Vambhayitakāraṇā	323
Vañijjāya	310	Vambhito	413
Vaṇṇapokkharatāya	172, 183, 281	Vambheti	412
Vaṇṇavādī	412	Vammiko	79
Vaṇṇahāriyaṃ	247	Vayadhammā	175
Vaṇṇo	95	Vayadhammo	217
Vataṃ	169	Vayo	215
Vatasuddhikā	188	Vayokhandhe	68, 171
Vatāni	191	Varaṃ	162
Vatena	93	Varaggāho	177
Vattati	84	Valinaṃ	216
Vattabbo	279	Vasaladhammo	226
Vatthā	363	Vasitattā	43
Vatthu	12	Vasippatto	71
Vatthukāme	68	Vasībhāvaṃ	390
Vatthunā	172	Vassaṃvuṭṭho	387
Vatthuvijjāya	353	Vassitaṃ	367

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vasse	68	Vimuttiñāṇadassanaṃ	290
Vahacchinno	238	Vimuttiñāṇadassanakkhandhena	77
Vahati	23	Vimuttiyā	176
Vācaṃ	416	Vimuttirasassa	231
Vācasikā	363	Vimokkhantikaṃ	233, 391
Vācā	221	Vimokkhānaṃ	232
Vācāmuni	152	Viyattesu	209
Vācāya	319	Viyārambhā	386
Vācāyato	279	Virajjanti	225
Vātā	410	Virato	174
Vādaṃ	165	Viraddhā	319
Vādatthikā	246	Virandhaṃ	247
Vādapariyesanaṃ	246	Virame	248
Vādapurekkhārā	246	Virāgadhammo	217
Vādappamokkhāya	250	Virāgarattā	207
Vādādhippāyā	246	Virāgā	117
Vāditam	344	Virāgāya	264
Vādino	227	Virutañca	364
Vādesu	307	Viruddhamanā	165
Vādo	100, 282	Viruddhā	376
Vāyāmo	163	Virūlhim	81
Vāreyyaṃ	366	Virodho	279
Vālavedhirūpā	261	Vilūnaṃ	215
Vāsīhi	374	Vilepanaṃ	363
Vikatthati	174	Vilepanā	363
Vikatthī	281	Vilokite	407
Vimuccissati	171	Vivaṭaṃ	202
Vimuttattā	77	Vivaṭacakkhu	331, 337
Vimutti	290	Vivaṭāni	203
Vimuttikkhandhena	77	Vivajjeyya	32

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vivaraṃ	247	Visatto	81
Vivara	277	Visaphalā	36
Vivarāhi	228	Visamaṃ	235
Vivādakārakā	227	Visamaparihārajā	52
Vivādayanti	250	Visamalobho	34
Viviceva	107	Visamūlā	36
Vivittaṃ	82	Visame	93
Vivittassa	244	Visamo	238
Vivitto	271	Visaye	402
Vivekajaṃ	110	Visavitāya	390
Vivekaṭṭhakāyānaṃ	88	Visāṇamayena	24
Vivekaṭṭhe	89	Visālā	35
Vivekadassī	290	Visikhākathā	346
Vivekaratiṃ	389	Visinitvā	76
Vivekā	78	Visujjhanti	176
Visaṃ	31	Visuddhasaddo	388
Visaṃyutto	73	Visuddhimaggam	319
Visaṃvāditā	35	Visuddhiyā	176
Visaṃharati	35	Visuddhena	332
Visakkati	35	Visūkadassanā	345
Visaṅkhāragataṃ	88	Visūcikaṃ	364
Visaṅkhāragatānaṃ	88	Visūcikā	51
Visajja	203	Visenikatvā	250
Visaṇṇasaṇṇī	313	Visenibhūto	202
Visaṇṇutto	148	Visesaṃ	168
Visaṭā	35	Vissajjitā	262
Visatā	33	Vissajjeti	371
Visattam	81	Vissatṭho	287
Visattikaṃ	45, 306	Vihane	417
Visattikā	35		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Viharati	112	Vusitavā	76
Vihārato	171	Vūpasanno	147
Vihārasenāsaṇaṃ	83	Vūpasamaṃ	315
Vihimsāsāñṇā	149	Vūpasamā	115
Vihimsūparatiyā	301	Vūpasamāya	237, 321
Vītagedho	147	Vekaṭiko	381
Vītataṇho	277	Vejjakammena	354
Vītivattati	45	Veṭhanañca	363
Vītivattassa	245	Veṭhenti	189
Vītivatteyya	69, 150	Vettehi	241, 374
Vītivatto	307	Vedagū	192
Vīmaṃsā	191	Vedanānaṃ	411
Vīmaṃsānucaritaṃ	317	Vedanāpaccayā	198
Vīmaṃsī	315	Vikappayeyya	202
Vīriyasamādānaṃ	170	Vikampati	330
Vīriyassa	170	Vikampanti	305
Vīriyārambho	359	Vikālavisikhācariyānuyogaṃ	310
Vīriyena	91	Vikirati	24
Vīro	249	Vikopenti	326
Vīsativatthukā	139	Vikkanto	249
Vīhi	46	Vikkhantanato	26
Vuccamāno	165	Vikkhambhitā	272
Vuṭṭhavāso	72	Vikkhepagato	81
Vuṭṭhānamūlakam	65	Vikkhepo	282
Vuṭṭhāpetvā	388	Vigacchamāne	383
Vuttaṃ	57	Vigatagedho	147
Vuddhiṃ	81	Vigatattā	173
Vuddhiparihāni	307	Vigatūpakkilese	314
Vuddho	215	Vigato	311
Vuyhati	23		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Viggayha	316	Viññugarahitaṃ	372
Vighātaṃ	226	Viññupasatthaṃ	372
Vighātapakkhikaṃ	389	Viññeyyo	387
Vicayabahulo	406	Vitakke	408
Vicikicchā	53	Vitakkacarito	338
Vicikicchāya	86	Vitakkavicārānaṃ	115
Vicikicchāvasena	81	Vitacchikā	51
Vicinaṃ	372	Vitiṇṇakaṅkho	173
Vicinanto	264	Vittiṃ	92, 278
Vicinitvā	177	Vitti	16, 18
Vicchindeti	178	Vitthata	37
Vijaññā	404	Vidahe	364
Vijanavātāni	231	Viditattā	191
Vijānanto	186	Vidūre	89
Vijāneyyāma	313	Viddhamsitāni	203
Vijāyanamūlakam	61	Viddhamseti	24
Vijigucchato	392	Viddho	24
Vijitāvino	305	Vidvā	191
Vijjāgato	191	Vidhamati	24
Vijjāṭṭhānaṃ	181	Vidhavā	399
Vijjāṭṭhānena	172	Vidhāvati	378
Vijjuppādova	131	Vidhūpeti	76
Vijjhātattā	173	Vidhūpetvā	76
Viññāṇaṃ	20	Vinayadharo	172
Viññāṇapaccayā	197	Vinayavādī	285
Viññāṇassa	92	Vinayāya	416
Viññāṇūpanibandham	131	Vinayo	126
Viññātaṃ	225	Vinābhāvo	217
Viññātabbaṃ	37	Viniggaho	418
Viññāte	304	Vinighāti	246

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vinicchaya	265	Vippaṭṭisāro	282
Vinicchayā	309	Vippamuttā	305
Vinicchinitvā	177	Vippamutto	148
Vinidhāya	240	Vippalāpo	221
Vinipāto	335	Vippaluggā	203
Vinibaddho	81	Vippalujjati	24
Vinivijjhanaṭṭhena	27	Vippalujjanti	24
Vinetā	255	Vippahātave	237
Vineyya	141	Vipphandanti	140
Vinodeti	146	Vipphandamānaṁ	136
Vindati	15	Vibandhe	325
Vinditvā	355	Vibbhanto	238
Vipathaṇca	372	Vibhaja	228-277
Viparāvattaṁ	250	Vibhaji	231
Vipariṇataṁ	291	Vibhatto	375
Vipariṇate	140	Vibhavaṁ	310
Vipariṇāmaññathābhāvā	25	Vibhavato	146
Vipariṇāmadukkhaṁ	60	Vibhavāya	306
Vipariṇāmadhammato	146	Vibhāvayitvā	140
Vipariṇāmante	140	Vibhāvī	148
Vipariṇāmasaṁkino	140	Vibhūtaṁ	140
Vipariyesaggāho	140	Vibhūtavihārī	406
Viparītaggāho	140	Vibhūtasāññī	313
Vipallāsaggāho	140	Vibhūte	312
Vipallāsassa	328	Vibhūsanāya	301
Vipassanā	191	Vibhoti	313
Vipassanānimittaṁ	339	Vimati	379
Vipassanāpubbaṅgaṁ	272	Vimariyādikatena	148
Vipassanāya	357	Vimalo	187
Vipulena	405		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vimāneti	318	Voharanti	135
Vīvadātā	316	Vohareyya	168
Vuṭṭhahitvā	187	[Sa]	
Vedehi	191	Samkittīsu	380
Vedhati	307, 330	Samkiṇṇaparikho	72
Vedhanti	140	Samkiliṭṭhā	175
Vedhamānaṃ	136	Samkilesadhammato	146
Vepullaṃ	81	Samkilesikā	173
Vemāne	383	Samghaṃ	235
Venateyyaṃ	260	Samghaṭṭenti	272
Venateyyo	260	Samghasuppaṭipattiṃ	339
Veyyākaraṇaṃ	233	Sambhakkheti	371
Veyyābādhikānaṃ	411	Samvattanti	55
Velātikkantaṃ	416	Samvaraṭṭhena	169
Vevicchaṃ	35, 382	Samvaramattena	188
Vesamaṃ	130	Samvarāya	343
Vesārajjanaṃ	232	Samvaro	105
Vesiyāgocaro	399	Samvijitaṃ	373
Veludānena	350	Samvijjati	304
Vokkamma	295	Samvuto	413
Vocchādanā	179, 361	Samvegaṃ	373
Vodātadassiṃ	203	Samvesetvā	374
Vodāno	257	Samsaggena	400
Vodātamaggaṃ	319	Samsaṭṭho	20
Voyogaṃ	270	Samsappanto	31
Voropano	280	Samyamamattena	188
Vosānagato	71	Samsayo	379
Vosānappatto	71	Samsarati	379
Vossajjitvā	325	Samsāraṃ	187
Voharati	172	Samsārapathaṃ	245

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Saṁsārapariyante	78	Saṅkappā	15
Saṁsārasuddhiṁ	203	Saṅkappeti	179
Saṁsibbati	76	Saṅkupathaṁ	242
Saṁsīdati	381	Saṅkhata	174
Saṁsevati	235	Saṅkhatato	146
Saṁsevato	222	Saṅkhamuṇḍikaṁ	241
Samharīyati	23	Saṅkhā	325
Sa	187	Saṅkhātena	390
Sa-upāyāsaṁ	264	Saṅkhāranirodho	199
Sa-upāhano	294	Saṅkhārapaccayā	195
Sakaṁ	307	Saṅkhārā	192
Sakattabhāvo	210	Saṅgaṁ	163
Sakattabhāvaṁ	164	Saṅgataṁ	219
Sakāya	168	Saṅgāme	364
Sakāyanaṁ	323	Saṅgo	32
Sakāyane	319	Saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe	407
Sakena	91	Saṅghī	388
Sakkaccakārī	163	Sacittaṁ	393
Sakkaronti	176	Saccaṁ	77
Sakkāyadiṭṭhiyā	86	Saccamanā	164
Sakkāyasamudayo	143	Saccavādī	283, 395
Sakkāyo	143	Saccasaññino	165
Sakkāraṁ	167	Saccasandho	283, 395
Sakkhidhammaṁ	330	Sacco	382
Sakkipuṭṭho	238	Sacchākāsi	389
Sakkhasi	251	Sacchikatanirodho	72
Sakhilavācatā	370	Sacchikarissāmi	171
Saggo	335	Sacchikareyya	70
Sakaṅkho	312	Sacchikā	233, 391
Saṅkappayissāmi	15	Sacchikātabbaṁ	72

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sacchikātabbā	199	Sataṃ	415
Sacchikātumassa	403	Satataṃ	68
Sacchikiriyaṭṭhagū	71	Satānaṃ	329
Sacchikiriya	328	Sati	164
Sajjati	369	Satikaraṇīyānaṃ	43
Sañjananī	32	Satinimittānaṃ	43
Sañjāto	23	Satipaṭṭhānānaṃ	55
Sañjānanā	150	Satiparibandhānaṃ	43
Sañjānitattā	150	Satimā	121
Saññañca	272	Satisampajañña	55
Saññaṣaṇṇī	313	Satisampajañña	147
Saññaṣatto	191	Satimā	416
Sañña	150	Sato	303, 359
Saññaḥbhāvanānaṃ	232	Sattaṃ	81
Saññaḥvirattassa	272	Sattattā	43
Saññaḥjaniyā	57	Sattisūlūpamā	27
Saṭhaṃ	371	Sattu	348
Saṭhatā	371	Satto	78
Saṭho	371	Satthāni	238
Saṭṭhapanā	293	Satthusāsaṇaṃ	126
Saṭṭhapeti	293	Satthehi	273
Saṭṭhānaṃ	170	Sadarā	173
Saṭṭhiti	341	Sadisassa	182
Saṭṭhitena	276	Sadukkhaṃ	264
Saṭṭhito	280	Sadevakassa	388
Saṇḍasaṇḍacārini	380	Sadevako	259
Saṇḥavācatā	370	Sadevamanussā	259
Saṇhena	297	Sadoso	186
Saṇho	296	Saddaṃ	392

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Saddahantā	165	Sandhim	234
Saddā	11	Sandhisamalasakaṭṭhā	238
Saddhācarito	338	Sandhūpeti	76
Saddhādeyyāni	344	Sandhotam	178, 224
Sadvelhako	312	Sannigaṇhantā	221
Santaṁ	217	Sannipatitaṁ	219
Santati	68	Sannipātikā	51
Santattā	43	Sanniruddhantā	221
Santadhammasamannā-		Sannivārentā	221
gatattā	43, 68	Sapattā	57
Santānaṁ	294	Saparikkhāraṁ	364
Santāpassa	328	Saparibhaṇḍaṁ	364
Santāpā	54	Sapariyantacārī	403
Santāsaṁ	281	Saparivāraṁ	364
Santiṁ	177	Sapariḷāhaṁ	264
Santikāyapi	362	Saparibhayaṭṭhena	27
Santipadaṁ	327	Sappasiraṁ	32
Santuṭṭhiñṇeva	299	Sappasirūpamā	27
Santuṭṭhikathaṁ	287	Sappo	31
Santuṭṭho	411	Sabbacāgapariccāgāya	280
Santussitattā	77	Sabbaññutaññāṇaṁ	340
Santo	172	Sabbaññutaññāṇassa	391
Santhāsenāsaṇaṁ	83	Sabbaññutāya	390
Santhavo	33	Sabbaññū	168
Sandati	296	Sabbadassāvitāya	390
Sandiṭṭhā	293	Sabbadukkhānaṁ	71
Sandiṭṭhiyā	316	Sabbadhammānaṁ	71
Sandeho	79	Sabbadhīsaṁ	385
Sandhamati	402	Sabbapahāyinaṁ	152
Sandhātā	284	Sabbasaṅkhārasamatho	70
Sandhāvati	379		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sabbasamāpattīnaṃ	71	Samannāgatattā	43
Sabrahmako	259	Samannāgatassa	220
Sabhaggato	238	Samannāgato	45, 151
Samaṃ	315	Samannāneti	92
Samaggakaraṇiṃ	284, 397	Samayaṃ	315
Samagganandī	284, 397	Samavayasaṭṭhesano	76
Samaggarato	284, 397	Samasikkhatā	416
Samaggā	223	Samāgataṃ	219
Samaggārāmo	284, 397	Samāgamā	251
Samajjābhicaraṇaṃ	310	Samādapetā	91
Samañca	372	Samādahe	417
Samaṇapaṭiñño	295	Samādānaṭṭhena	169
Samaṇabrāhmaṇā	187	Samādāya	77
Samaṇā	391	Samādiyitvā	191
Samatikkantassa	245	Samādhim	341
Samatikkanto	185	Samādhikkhandhena	77
Samatikkamati	45	Samādhijaṃ	117
Samatikkamavibhūtena	313	Samāpattipāragū	71
Samatikkamitabbari	342	Samāpattiyā	107
Samatikkamitvā	77	Samāpattīnaṃ	294
Samatikkameyya	69, 150	Samāpannassa	84
Samatittikaṃ	393	Samāya	321
Samattaṃ	168	Samāyuttassa	227
Samathanimittaṃ	115	Samārako	260
Samathanimittassa	418	Samāpajjitum	252
Samathapubbaṅgaṃ	272	Samāharissāmi	171
Samathassa	417	Samāhitaṃ	219
Samatho	342	Samāhitatto	413
Samantacakkhu	341	Samāhite	314
Samantacakkhunā	136	Samāhito	187, 293

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Samijjhati	9	Sampajaññaṃ	164
Samiñjite	407	Sampajānakārī	407
Samitattā	43, 173	Sampajānamusā	238
Samitiṃ	304	Sampajāno	121, 412
Samukkācanā	370	Sampajjanti	262
Samuggahītaṃ	177, 264	Sampaṭipādiyitvā	77
Samuggahītesu	266	Sampatthanā	34
Samugghātato	266	Sampadoso	279
Samuccayaggāho	177	Sampannakusalaṃ	188
Samucchinno	147	Sampamuyhanti	82
Samucchedato	26	Sampayātave	251
Sammutisanti	176	Sampayutto	20
Samudayato	146	Sampayogāpi	132
Samudācaranti	57	Samparāyikaṃ	175, 208
Samuddakkhāyikā	347	Samparāyiko	257
Samuddhatasallo	163	Samparāyo	214
Samunnahanā	370	Sampavedhati	307
Samupapanno	45	Sampavedhanti	140
Samupeto	45	Sampavedhamānaṃ	136
Samuppāṭitasallo	163	Sampasādanaṃ	116
Samussaye	78	Sampassamāno	68
Samekkhāyanabahulo	406	Sampahaṃsati	417
Samecca	191	Sampahaṃsanā	114
Sametassa	313	Sampahaṃseyya	418
Sameti	315	Sampahaṭṭhaṃ	418
Sameritasantiṃ	177	Sampāpeti	388
Sameritā	377	Samphandanti	140
Samohito	237	Samphandamānaṃ	136
Sampaggāho	184	Samphappalāpo	100, 283
		Samphalaṃ	58

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Sa]

Samphusitattaṃ	145
Sambāhanam	363
Sambujjhi	389
Sambujjhitukāmassa	403
Sambodhāya	264
Sambodhiratiṃ	389
Sambhajato	222
Sambhañjanaparibhañjanaṭṭhena	27
Sambhañjanapalibhañjano	280
Sambhattā	293
Sambhavanti	193
Sambhārā	265
Sambhāvanādhippāyo	293
Sammappadhānānam	56
Sammāññāṇena	178
Sammāditṭhiyā	402
Sammānam	167
Sammābujjhi	389
Sammāvimuttiyā	179
Sammukhībhāvā	293
Sammutiṃ	323
Sammutiyo	321
Sammuyhanti	82
Sammussati	234
Sammodamānā	223
Sammohanam	217
Sayam paṭibhānam	317
Sayanasannidhimhi	355
Sayanesu	392
Sayambhū	389

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Sa]

Saraṇam	377
Saraṇatā	44
Saraṇappattaṃ	185
Saraṇappatto	71
Saraṇā	309
Sarasaparittatāya	128
Saritā	33
Sarīsapo	31
Salākahatthena	362
Sallakattiyam	367
Sallato	145
Sallapanā	370
Sallapitum	252
Sallaviddho	23
Sallāni	163
Sallāpā	247
Sallābhisaṅkhāravasena	381
Sallābhisaṅkhārā	381
Sallekhaññeva	299
Sallena	24
Savati	296
Savanam	265
Savacanīyam	374
Savanīyo	387
Savighātam	264
Savicikiccho	312
Savibhūsam	358
Savilekho	312
Sassatavādam	203

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sassato	167	Sāmaggī	223
Sassamaṇabrāhmaṇī	259	Sāmantajappanasāṅkhātāṁ	292
Sahagato	20	Sāyatatiyakāṁ	381
Sahajāto	20	Sāyati	31
Sahajāpi	132	Sāyite	407
Sahate	58	Sārattānaṁ	227
Sahadhammike	404	Sārambho	53
Sahanti	47	Sārāgo	32
Sahabhūmi	132	Sārāpagato	377
Sahitaṁ	68	Sāruppaṁ	292
Sahissāmi	91	Sālākiyaṁ	367
Sahe	382	Sālīkkhettaṁ	46
Sahetha	406	Sālūkapānaṁ	349
Saḷāyatanapaccayā	198	Sālohitā	224, 391
Sākacchetuṁ	252	Sāvajjaṇca	372
Sācariyako	57	Sāvajjānavajjaṁ	322
Sāṭakāṁ	189	Sāsanāṁ	226
Sāṭheyyaṁ	53, 371	Sāsavato	146
Sātaccakārī	163	Sāso	51
Sātāsātāṁ	310	Sāhasā	383
Sātiyesu	296	Sikkhaṁ	235
Sādiyati	22	Sikkhati	104, 296
Sādiyamānassa	15	Sikkhāpadesu	104
Sādu	300	Sikkhāyo	125
Sādhukamyatā	34	Sikkhe	416
Sāntevāsiko	57	Sikkhetha	237
Sāpattikā	207	Sikkheyya	125
Sāpadesaṁ	285	Siṅgī	367
Sāmaṁ	46	Sito	383
Sāmaggiyaṁ	221		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sithilavācatā	370	Sīlasamvarapariyante	403
Sinānadāne	352	Sīhaseyyā	358
Siniddham	331	Sīhena	253
Sindhavā	304	Sukkam	322
Sippaññatarena	311	Sukkavipākam	322
Sippabandhu	46	Sukham	90
Sippāyatanam	181	Sukhakāmo	31
Sippāyatanena	183	Sukhadukkhā	129
Sibbinī	32	Sukhapaṭisaṁvedī	147
Siyam	93	Sukhavihārī	121
Sirī	230	Sukhavedanīyo	144
Sirena	31	Sukhitesu	270
Sītam	300	Sukhito	270
Sītavalāhaka	133	Sukhumakampi	402
Sītassa	242	Sukhumake	402
Sītibhūto	147	Sugati	335
Sītena	11	Sugate	332
Sīdati	378	Sucibhūtena	405
Sīdantarā	330	Sujjhissāmi	176
Sīmakatam	138	Suññatāpaṭisaññuttam	294
Sīmātigo	205	Suññato	145
Sīmāyo	205	Suññāgārānam	357
Sīlam	169	Sutam	37
Sīlakkhandhena	77	Sutamatto	304
Sīlakkhandho	106	Sutasuddhikā	188
Sīlabbatam	306	Sute	186
Sīlabyasanam	66, 220	Sutena	183
Sīlamattena	188	Sutte	407
Sīlavatāni	168	Sudantena	305
Sīlasuddhikā	188	Suddhim	186

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Suddhimaggam	319	Sūlam	364
Suddhiyā	176	Sūlā	51
Sunakhehi	242	Sūle	374
Sunīlam	331	Sekkhamunino	152
Supaññattā	168	Sekkhā	153
Supaṇṇattāya	176	Seṭṭham	168
Supaṇṇā	327	Seṭṭho	253
Supati	31	Seti	416
Supinakūpamā	27	Senābyūham	219
Supinagato	219	Semhasamuṭṭhānā	51
Supinapāṭhakā	364	Seyyam	358
Suppari	382	Seyyassa	182
Suppaṭipanno	168	Selante	394
Suppahāya	79	Sele	339
Subhavādā	246	Sevati	235
Sumano	303	Sevato	392
Surā	310	Sessam	408
Suvaṇṇam	12	Sokasallam	221
Suvaṇṇachanno	388	Sokāvatipṇam	339
Suvaṇṇe	332	Soko	25
Suviññāpayā	337	Socati	384
Suviññāpaye	258	Socanti	217
Suvidūre	89	Socanā	220
Susukābhayaṁ	348	Socitattam	220
Sussusanti	98	Sotam	98
Sussūsati	388	Sotasampadā	90
Sūtiḡhare	215	Sotasamphasso	143
Sūrakathā	346	Sobhanakam	344
Sūriyo	331	Sobhanavādā	246
Sūro	249	Sobhamānā	388

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Ha]	
Somanassadomanassānaṃ	122	Hasitalapitakīlitāni	92, 278
Soso	51	Hassaṃ	358
Sneho	33	Hāyati	24
Svākārā	337	Hāyate	236
Svākāre	258	Hāyanti	24
Svākkhāto	168	Hāso	18
Svātivattā	177	Hitakāmā	223
[Ha]		Hitānvito	7
Hatattā	43	Hitesitā	405
Hatthakukkuccaṃ	281	Hiraññaṃ	12
Hatthapajjotikaṃ	241	Hirikopīnaṃ	410
Hattāpalekhano	379	Hirikopīnapaṭicchādanatthaṃ	410
Hatthiyānena	23	Hiribalaṃ	48
Hatthiyuddha	345	Hīnaṃ	372
Hatthivatikā	188	Hīnassa	182
Hatthīhi	362	Hīnā	13
Hayaṃ	19	Hīnāya	235
Hadayaṅgamavado	387	Hīne	332
Hadayaṅgamā	284	Hīyamāne	383
Hadayassitaṃ	378	Hīleyya	133
Hanati	234	Heṭṭhato	67
Hanusañcopano	280	Heṭṭhā	330
Hammiyā	171	Hetu	67
Haranti	23	Hetuvādā	246
Haritaṃ	189	Hemante	328
Hasati	361	Hohisi	15

Mahāniddesaṭṭhakathāya

Lakkhitabbapadānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akkosaka	400	Anusāsana, anusīṭṭhānaṃ	
Agocaraṭṭhānānaṃ bhedā	399	visesā	228
Acelakavatānaṃ vibhāvanā	379-380-1	Appicchā cattāro	286, 299
Atṭhīnaṃ tīṇisaṭāni	263	Appesakkha	371
Aḍḍhayogādīnaṃ viharānaṃ		Aphāsuvihārā pañca	302
atthavibhāvanā	171	Abhikkama, paṭikkamaṇaṃ	
Atīta	210	vibhāvanā	406
Attatthaparatttha	257	Abhiṇṇhāya sambhārā dve	101
Atthapaṭṭho chabbidho	2	Amaccādīnaṃ mānā	182
Attharaṇa, pāvuraṇānaṃ		Arañña	190
visesā	12	Arahānaṃ santosā	289
Adinnādānassa sambhārā		Ariyadhammo eso	173
pañca	99	Ariyavaṃsabhedānaṃ	
Adinnādānassa aṅgāni	405	vibhāvanā	412-3
Adhikaraṇānaṃ kāraṇāni	227	Ariyūpavādakamma	333-4
Adhicittaṃ Buddhuppādeyeva		Ariyūpavādakammassa	
ca hoti	103	uppajjanakāraṇāni	334
Adhipaṇṇā pavattati loke		Ariyūpavādo	
Buddhuppādeyeva ca	103-4	ānantariyasadiso	334
Adhimāno ariyasāvakassa		Allīnoti ekībhūto	177
na uppajjati	181	Asaddhammā cattāro	17
Adhisīlaṃ Buddhuppādeyeva		Assa	12
ca pavattati	103	Assatarā	304
Aniccādi-ākārā		[Ā]	
cattālīsa	145	Āgārikāti gharasāmikā	207
		Ācāragocarānaṃ vibhāvanā	295

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ā]

Ājānīyā	304
Āthabbāṇa	364
Āyatanaśaddassa atthuddhāro	19, 251
Ārata, virata, paṭiviratānaṃ	
viseśā	174
Ārambhaśaddassa	
atthuddhāro	359-60
Ālapanādikathā	370
Āvāśamacchariya	95
Āśānānaṃ vibhāvanā	222
Āśavā pañca	310
Āhārānaṃ sāvajjānavajjātā	301

[I - U]

Itthiyo vīsati	99
dhanakkītādayo dasa	99
māturakkhitādayo dasa	99
Itthī	46
Ida, etasaddānaṃ atthā	138
Iddhīnaṃ paṭipāṭi	275
Indagu	22
Issariya, dhamma, yasādīnaṃ	
vibhāvanā	230
Issāya lakkhaṇaśāsādīni	53
Ugghaṭṭānaññū	5
Uccākulāti khattiya-	
brāhmaṇakulā	172
Uddesa, niddesa, paṭiniddesaṇaṃ	
vibhāvanā	9

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[U - E - O]

Uddhaccakukkuccānaṃ	
lakkhaṇaśāsādīni	52-3
Upanāhassa lakkhaṇaśāsādīni	53
Upekkhā dasa	118
Ekāṃsa, nissāṃsayavacanānaṃ	
viseśā	15-6
Ekuppāda, sahaṇātānaṃ	
nānattaṃ	22
Ekāyaṇamaḡga	44-5
Esana, gavesana, pariyesanānaṃ	
adhippāyo	93
Ovāda, anusāśanīnaṃ viseśā	92

[Ka]

Kaṅkhānaṃ vibhāvanā	102
Kathāniddesa	345-6-7
Kammakāraṇānaṃ vibhāvanā	241
Kammaśakataññānaṃ pavattati	
loke Buddhē uppannā-	
nuppannepi	103
Kalalapamāṇa	214
Kalahakārakā	227
Kalāpānaṃ vibhāgo	197
Kalyāṇāni tīṇi	113
Kāṇaṃ	188
Kāmaśhogiseyyā	358
Kāmānaṃ upamā	26
Kāmeśumicchācārassa	
saṃbhārā cattāro	99-100
Kāyo vuccati guhā	78-9, 80
Kāraṇaśaddassa vevacanāni	67-8

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ka]

Kitti, thomanānaṃ viśesā	247
Kimikulasahassāni	
asītimattāni	80
Kulamacchariya	95
Kuhanavattḥūni tīṇi	292
Kuhanādīnaṃ vibhāvanā	349, 350
Ketu	184
Koṭṭhāgāraṃ tividhaṃ	12
Koṭṭhāsānaṃ vibhāvanā	263
Kodhassa lakkhaṇarasādīni	53
Kodhuppajjanassa kāraṇāni	
dasa	279
Kodhūpanāhānaṃ viśesā	53-4
Koso catubbidho	12

[Kha]

Khandhasaddassa	
atthuddhāro	20, 252
Khuddakasīlakkhandha	237
Khetta, vatthūnaṃ viśeso	12

[Ga]

Gaṇasāmaggī	222
Ganthānaṃ vibhāvanā	204
Gabbhavināsanassa kāraṇāni	
tīṇi	367
Gabbhokkantikādidukkha	60-1, 65
Garubhaṇḍānaṃ vinicchayo	351-2
Garuḷa, venateyyānaṃ viśesā	260
Gāma, nigama, rājadhānī, raṭṭha,-	
janapadānaṃ viśesā	12
Gocaro tividho	295

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ca - Ja - Ña]

Cakkhunā rūpaṃ na passati	343
Cakkhubhedānaṃ vibhāvanā	135
Caṅkamānaṃ uccanīcā	294
Catupaccayānaṃ vibhāvanā	409
Caritapaṭipāṭiyā suttapaṭipāṭi	274
Cavati, maratikiriyānaṃ viśesā	24
Cātumahārājikadevānaṃ	
bhavanaṃ	133
Cittaṃ pavattati Buddhuppādā-	
nuppādepi	103
Javanapaññānaṃ vibhāvanā	201
Jātidukkhānaṃ vibhāvanā	60-1
Jātibhayādīnaṃ vibhāvanā	348
Jātisaddassa atthuddhāro	59
Ñāti, sālohitānaṃ	
viśesā	224, 391
Ñāti nāma pitupakkhikā	224

[Ta - Tha]

Taṇhā aṭṭhasataṃ	138
Taṇhādhaja, ketu, adhipate-	
yyānaṃ atthavibhāvanā	175
Tathāgataseyyā	358
Tikkhapaññānaṃ vibhāvanā	201
Timitimiṅgalā pañcayojana-	
satikā	260
Tiracchānayonikānaṃ dukkhā	64-5
Thambhassa lakkhaṇarasādīni	53
Thinamiddhānaṃ	
lakkhaṇarasādīni	52

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Da]

Dakkhiṇavāma	398
Dāsā cattāro	46
Dāsādīnaṃ mānā	182
Diṭṭhadhammikasamparāyika	257
Diṭṭhīnaṃ vibhāvanā	210
Divā koṭṭhāsā tayo	358
Dukkhānaṃ bheda	60
Dutiyā	33
Desanā-anusāsanīnaṃ	
visesā	97
Dvārārammaṇasaṅghaṭṭana	303

[Dha]

Dhaññaṅkoṭṭhāgāra	12
Dhaññāni satta	348
Dhanakoṭṭhāgāra	12
Dhammamacchariya	95
Dhammassavanassa ānisaṃsā	7
Dhammasāmaggī	222
Dhammānudhamma	55
Dhītā	224
Dhutaṅgāni terasa	169, 170
Dhuta, dhota, sandhota,	
niddhotānaṃ visesā	224
Dhonā vuccati paññā	178

[Na]

Naccagītādīnaṃ adhippāyo	344
Nandī, nandirāgānaṃ visesā	32
Nānābhāvavinābhāvā	217

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Na]

Nāmaṃ catubbidham	228
Nāmarūpaniddesa	197
Niccakāla, dhuvakālānaṃ	
visesā	68
Nicchinita, vinicchinita,	
vicinita, pavicinitānaṃ	
visesā	177
Niṭṭhuriyakamma	385
Nindagarahānaṃ visesā	247
Nimmitabuddhassa pamāṇaṃ	275
Nirayadukkha	374-5
Nirayapālā natthi	374
Nirayabhavana	223
Niruttilakkhaṇānaṃ	
vibhāvanā	229
Nisajjadosā cha	268
Neyyattha	5
Neyyapathā pañca	340
Nhārūni navasatāni	263

[Pa]

Pakatimaṃsacakkhunā	
yojanaṃ passati	331
Paccavekkhaṇānaṃ	
vibhāvanā	300-1-2
Paccavekkhaṇāni cattāri	50
Pañcapīlakā jāyanti pañcame	
sattāhe	215
Pañcātapa	177
Paṭipatti	233
Paṭipattisāsaṇaṃ	234
Patti	12
Pamādassa lakkhaṇarasādīni	54

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Parikamma, adhiṭṭhānaṃ vīsē	275
Parikkhārasaddassa atthuddhāro	411
Parikkhārā aṭṭha	408-9
Parittānaṃ āṇāpharaṇaṃ	336
Paripucchā	298
Pariyatti	234
Pariyatti nāma Buddhavacanaṃ	298
Pariyattisāsaṇaṃ	234
Parissayā dve	51
Pavana	190
Paḷāsassa lakkhaṇarasādīni	53
Pāṇātipātassa sambhārā pañca	98
Pānāni aṭṭha, ekādasa	348-9, 355
Pāra	69
Pāragū	70
Pitā	223
Pisuṇavācādīnaṃ vācā cha	100-2
Pisuṇavācāya sambhārā cattāro	101
Pīti pañcavidhā	111
Pītisukhānaṃ vīsē	111
Puggalā cattāro	338
Putto	224
Puthujjanānaṃ niddeso	235-6
Puthupaññānaṃ vibhāvanā	200
Purisā pañca	254
Petaseyyā	358
Pettivisayānaṃ dukkhā	11
Ponobhavikā	173

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pha - Ba - Bha]	
Pharusavācāya sambhārā tayo	101
Phalaṭṭho	221
Bāhāvikkhepaka	294
Buddhānaṃ āṇākhettāṃ	336
jātikhettaṃ	336
visayakhettaṃ	336
Buddhā nāma dve natthi ekissā lokadhātuyā	275
Bojjhaṅgā	56
Bodhi	56
Byañjanapāṭho chabbidho	2
Byasanāni pañca	66-7
Byādhi	62
Byāpādassa sambhārā dve	102
Brahmassaro	387
Bhaja, sambhajādīnaṃ vīsē	222
Bhaṇḍanakārakā	227
Bhabbābhabbānaṃ vibhāvanā	274
Bhayāni cattāri	50
Bhavo jātiyā paccayo	199
Bhassakārakā	227
Bhātā	223
Bhikkhu	82
Bhojana	344
[Ma]	
Māmsacakkhu	207
Māmsapesiyo navasatāni	263
Makkhassa lakkhaṇarasādīni	53

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Maggaññū, maggavidūnaṃ	
visesā	255
Maggaṇaṃ kilesassa	
pahānaṃ	173, 244
Macchamaṃsānaṃ ānisaṃsā	301
Macchariyassa	
lakkhaṇarasādīni	53
Macchariyāni pañca	96
Madassa lakkhaṇarasādīni	54
Maraṇaṃ tividhaṃ	62
Mahāpaññādīnaṃ nānattaṃ	200
Mahāmacchā tayo	260
Mahāsīlakkhandha	237
Mātā	223
Mātipakkhikā sālohitā	224
Mānassa lakkhaṇarasādīni	53
Mānaṇaṃ bhedā	180
Mānusikānaṃ dukkhā	65
Māyāya lakkhaṇarasādīni	53
Māradhītārā tisso	263
Mārisāti piyavacanāṃ	226
Micchājīvaṇaṃ ādīnavā	350
Micchādiṭṭhiyā	
uppajjanakāraṇāni	335
Mucca, vimucca, parimuccānaṃ	
atthavibhāvanā	176
Muḍakuṭumbikajīvika	356
Muttakarīsādiṭṭhānānaṃ	
vibhāvanā	263
Mutta, vimutta, parimuttānaṃ	
atthavibhāvanā	176

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma - Ya]	
Munayo cha	152
Musāvādassa sambhārā cattāro	100
Yakkhasūkara	371
Yonīnaṃ vibhāvanā	214
[Ra]	
Rattī tisso	358
Ratha	12
Rasānaṃ vibhāvanā	300
Rāgacaritādīnaṃ vibhāvanā	338
Rājapabbajitānaṃ mānā	182
Ritta, vivitta, pavivittānaṃ	
visesā	222
Roga	51
[La - Va]	
Lakkhaṇa	364
Lābhamacchariya	95-6
Liṅgapabbajita	327
Loka	37
Lokadhātūnaṃ pamāṇaṃ	336
Vacana, byappathānaṃ visesā	97
Vaṇṇamacchariya	95-6
Vattamānā, nāgatakkhandhānaṃ	
asammissatā	130
Vatthakoṭṭhāgāra	12
Vācāpalāpādīnaṃ visesā	221
Vādā nava	246
Vicikicchāya lakkhaṇarasādīni	53
Viññāṇassa niddeso	195

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Va]

Vitakkavicārānaṃ visesā	109, 110
Vipañcitaññū	5
Vivādakārakā	227
Vivekā tayo	289
Visayakkhette pamāṇa- paricchedo natthi	336
Visaṅkhāra	88
Vejjakammārahā	354

[Sa]

Samghikabhaṇḍabhājanānaṃ vibhāvanā	350-1-2
Samyamasamvarānaṃ vacanattho	107
Samvarā pañca	105
Samvegavatthūni atṭha	417
Samsaggo pañcavidho	289
Samsatṭhasaddassa atthuddhāro	21
Sakkāra, garukāra, māna, pūjānaṃ visesā	176
Sanghī, gaṇīnaṃ visesā	388
Sacca, taccha, tatha, bhūta, yāthāva-aviparītānaṃ attha- vibhāvanā	177
Sacchikiriya duvidhā	199
Satipaṭṭhānā cattāro	38
Satiyā lakkhaṇarasādīni	38
Sattānaṃ maraṇaṃ	218
Sadevakādibhūmīnaṃ vibhāvanā	259

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Sa]

Santosā tayo dvādasa	287, 412
Sandiṭṭha	293
Sannidhīnaṃ vibhāvanā	355
Sabbaññū pañcavidhā	340
Sabbe dhammā	192
Samagga, sammodamāna,- avivadamānānaṃ visesā	223
Samatho tividho	342
Sampayutta	20-1
Sambhatta	293
Samphappalāpassa sambhārā dve	101
Samādhi, vipassanānaṃ paṭipāṭi	272
Sammādiṭṭhi, micchādiṭṭhīnaṃ visabhāgā	178
Sayambhū	389
Sarīragandhassa nassanakālo	363
Sahagatasaddassa atthuddhāro	21
Salāyatanassa paccayo nāmarūpaṃ	198
Sāṭheyyassa lakkhaṇarasādīni	53
Sāmaggīnaṃ bheda	222-3
Sārambhassa lakkhaṇarasādīni	53
Sindhavā	304
Sīlaṃ pavattati loke Buddhē uppannānuppannepi	103
Sīla-adhisīlānaṃ visesā	102-3
Suta, muta, viññātānaṃ visesā	225

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sutta, geyya, veyyā-	
karaṇādīnaṃ viśesā	233
Suddhi, visuddhi, parisuddhīnaṃ	
atthavibhāvanā	176
Supinakāraṇāni cattāri	365
Supinakāla	365
Supinasattha	364
Supinānaṃ bhedā	365
Surā pañca	310
Susānassa saṅkamaṇaṃ	345
Sūro	249
Sekkhānaṃ vibhāvanā	221
Senaṅgāni cattāri	12
Senāsana	231
Senāsanānaṃ vibhāvanā	83
Seyyā catasso	358

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Soca, kilama, paridevānaṃ	
atthavibhāvanā	217
So vo mamaccayena satthā	127
[Ha]	
Hatthivatikā	188
Hatthī	12
Hadayasaddassa atthuddhāro	19
Hasita, lapita, kīḷitānaṃ	
vibhāvanā	92
Hāsapaññānaṃ vibhāvanā	200
Hiri, ottappānaṃ viśesā	48, 50
Hīna, majjhima, paṇītakāmānaṃ	
viśesā	13
Hetu, nidāna, sambhavādīnaṃ	
atthavibhāvanā	308

Mahāniddesaṭṭhakathāya

Nāmānaṃ anukkamaṇikā

Nāmānukkamo	Piṭṭhaṅko	Nāmānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[Kha - Ga]	
Aṅkura	103	Khiḍḍāpadosika	133
Acelaka	66	Girimānanda	232
Ajapālanigrodha	263	Gotama	154, 261, 413
Attadaṇḍa	273	Gotamī	126-7
Avīciniraya	36	[Ca]	
Asokamahārājā	160	Cakkavāḷapabbata	133
Ahituṇḍika	61	Candābhabrāhmaṇa	185
[Ā - U]		Cāṭakasakuṇa	187
Ānanda	8, 59, 154, 166, 415	Cunda	158
Ānandatthera	166	Cūḷabyūha	273, 316
Uṇhavalāhaka	133	[Ta]	
Uttiya	106	Taṇhaṅkara	413
Uppala	65	Timi (maccha)	260
[Ka]		Timiṅgala (maccha)	260
Kakusandha	413	Timitimiṅgala (maccha)	260
Kalahavivāda	273	Tissametteyya	226
Kassapa	413	Tuvaṭṭaka	273
Kāsikosalādi janapada	12	Tusita	133
Kusāvatirājadhānī	33	[Da]	
Kesarasīha	253	Datta	131
Koṇāgamana	413	Dadhivāhana	21
Koṇḍañña	413	Dīpaṅkarabuddha	153, 413
Koṇḍāraṇḍika	387		
Kosalarājā	160		

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅko

[Dha - Na]

Dhammarakkhita 219
 Dhona 179
 Nandamāṇavaka 10

[Pa]

Pañcasikha 327
 Paṭisambhidā 39
 Paṇḍukambalasilā 387
 Pattuṇṇacīvara 287
 Paduma 65
 Pasūra 250
 Pasūraparibbājaka 252
 Pahārāda (asura) 327
 Pāricchattaka 387
 Puṇḍarika 65
 Puṇṇa 189
 Puṇṇatthera 127
 Purābheda 274

[Ba - Ma]

Bimbisāra 160
 Buddharakkhita 219
 Bodhimaṇḍa 160
 Brahmaloaka 36
 Majjhantikatthera 286
 Manopadosika 133
 Mahākaccāna 267-8, 278
 Mahāniddesa 8
 Mahābodhirukkha 250, 391
 Mahābyūha 273
 Mahāmāyā 228
 Mahāmoggallāna 293

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ma]

Mahāsivatthera 303
 Māgaṇḍiya 263-4, 266-8
 Mārapāsa 35
 Māraḷisa 35
 Migadāya 1
 Mitta 131
 Metteyya 226
 Medhaṅkara 413

[Ya - La - Va - Sa]

Yugandhara 330
 Loṇasāgara 242
 Visākhā 59, 192
 Velāma 103
 Vessantara 103
 Sakka 228
 Sakyamuni 153
 Santusita 228
 Samaṇagotama 360
 Sammāparibbājanīya 273
 Saraṇaṅkara 413
 Sahampati (brahmā) 44, 160
 Sākiya 373
 Sāriputta 260, 386, 402
 Sāriputtatthera 8
 Sineru 160
 Sinerupabbata 133
 Suddhodanamahārājā 228
 Sundarī 166
 Subhadda 44
 Soreyyasetṭhiputta 10

Mahāniddesaṭṭhakathāya

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapothhakam, Syā = Syāmapothhakam,
Kaṁ = Kambojapothhakam, I = Iṅgalisapothhakam, Ka = kesuci
Marammapothhakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapothhakesu
dissamānapāṭho.

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Akkhātum = Saṅkhātum (Ka)	219
Akkhilomehi = Akkhikūpehi (Sī, Syā) Akkhipakhumehi (Paṭisaṁ-Tṭha 1. 73 piṭṭhe)	135
Agadanti = Amaranti (Sī)	88
Aṅgalaṭṭhi = Aṅgulaṭṭhi (Syā) Aṅgasandhi (Ka)	301
Aṭṭhasata = Aṭṭhasatam (Sī, Syā)	138
Aṭṭhasu ṭhānesu = Aṭṭhasu aññānesu (Ka)	82
Atammayatāpajjanena = Asamugghātāpajjanena (Syā)	265
Attaggaṇavasena = Attarāgavasena (Sī)	81
Attanā = Attano (Sī, Syā)	150
Attanā yogam = Vo yogam (Ka)	400
Attānam = Attam (Sī, Syā, Ka)	225
Attānam vadhentassa = Attānam tapantassa (Ka)	61
Atha = Atha vā (Sī)	196
Atha āsanesu = Puthu-āsanesu (Sī, Syā)	373
Athassa sesasampayuttadhammā = Atha nam sasesasampayuttadhammam (Visuddhimagga)	113
Adhipaccattam = Ādhipaccam (Sī) Ādhipaccattham (Syā)	176
Adhimattataṇhāya muccham anāpanno = Taṇhāya amucchito (Sī, Syā, Ka)	412

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Adhiharitassa = Avasāditassa (Sī) Avasāritassa (Syā)	227
Adhunuppattike = Anavuppattike (Ka)	412
Adhosīti kantesi = Adhopīti kampesi (Sī)	185
Anavajjeyeva = Anavajjamyeva (Sī, Ka)	301
Aniṭṭharītipi = Anuddharīti (Sī)	385
Aniddhikāraṇaṃ = Aniṭṭhakāraṇaṃ (Sī, Ka)	187
Anibbiddha = Aniviṭṭha (Sī, Syā)	399
Anu-anubyañjanato = Anubyañjanato (Sī, Syā, Ka)	343
Anukkamento = Avokkamanto (Sī, Syā)	2
Anupacāraṭṭhānaṃ = Asañcaraṇaṭṭhānaṃ (Ka)	83
Anupaviṭṭhā = Anupatiṭṭhā (Ka)	377
Anussarati = Anuvattati (Sī) Anugacchati (Syā)	139
Anekatthavattā = Anekatthamatto (Sī)	5
Antokatvā = Antogantvā (Sī, Syā)	246
Apakkamivā = Apasakketvā (Vi-Ṭṭha 1. 112 piṭṭhe)	107
Apaccakkhitvāti = Apaṭikkhitvāti (Sī, Syā)	192
Apanītampi satisampajaññārakkhena = Apanītaṃ, taṃ satisampajaññārakkhena (Ka)	121
Apasakkanāṃ = Apasakkitāṃ (Sī)	85
Apucchitapañhānaṃ = Pucchitapañhānaṃ (Paṭisaṃ-Ṭṭha 2. 259 piṭṭhe)	262
Appatiṭṭhānaṃ nāma = Appavisanaṭṭhānaṃ nāma (Syā)	353
Abbahitasalloti = Abbūhitasalloti (Syā)	163
Abyattasarena = Padena (Sī, Syā)	250
Abyāpajjaṃ = Abyāpajjaṃ (Sī)	405
Abhabbuppattikabhāvena = Passaddhuppattikabhāvena (Syā)	173
Amatṭhavacananti = Na paṭṭhitavacananti (Sī)	414
Amataparāyaṇanti = Amataparāyaṇanti (Sī)	299
Ayaṃ hi gambhīrānugataṭṭhena = Ayaṃ hi duruggamaṭṭhena (Sī, Syā)	72
Ayamassa = Ayampissa (Sī)	288

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Ayāthāvavimuttiyeve cetovimuttisaññitā = Ayāthāvavimuttasseva sato vimuttisaññitā (Sī)	179
Araññato vā = Aññato vā (Sī, Syā)	350
Arahattaphalavimutti = Ariyaphalavimutti (Syā)	290
Arahattamaggavajjhā = Arahattamaggavajjhakā (Sī, Syā, Ka)	87
Arūpamaggasamaṅgino = Arūpacittasamaṅgino (Sī, Syā)	313
Alaṅkaritvā vā = Āliṅgitvā vā (Paṭisaṃ-Tṭha 2. 256 piṭṭhe)	257
Alūkhanti pāsādikam = Bhaddakanti sassirīkam (Sī) Sassirīkam (Syā)	331
Avanamitam = Namitam (Sī)	248
Avasavattisallakkhaṇavasena vā = Avasiyapavatti (Sī) Sallakkhaṇavasena vā (Ka)	385
Avijjānusayassa = Mohassa (Ka)	206
Aviyogadhammo = Aviyogadhammā viya (Syā, Ka)	21
Avisayabhūtampi = Visayabhūtampi (Ka)	260
Avokkamaṃ = Avokkamma (Ka) Khu 1. 425 piṭṭhe.	384
Avokkamento = Avokkamanto (Sī, Syā)	2
Asaṭhāmāyāvikassa, Sumedho amatābhimukho = Asaṭhāmāyo sotāssa, Sumedho amatāmukho (Vajīrabuddhi)	7
Asaṭhāmāyāvittā = Asaṭhāmāyācittattā (Ka)	7
Asadisadāna-aggattā = Asadisakānaṃ aggattā (Sī) Asadisattā (Syā)	253
Ahinakuna = Ahimaṅgusa (Ka)	79

[Ā]

Ācariyato = Ācariyaṃ (Sī)	389
Āmisagiddho = Āmisadāyādo (Ma-Tṭha 1. 111 piṭṭhe)	54
Ābhatam bhattabhojanaṃ = Āgataṃ bhattabhojanaṃ (Sī, Syā, Ka)	381
Āraññikaṅganti = Āraññikaṅganti (Sī)	169
Ārammaṇakaraṇavasena nivāsaṭṭhānaṭṭhena niketasārīti = Ārammaṇa- karaṇavasena nivāsaṭṭhānaṃ sārīti (Saṃ-Tṭha 2. 239)	269

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[E - O]

Ekañce = Ekacce (Pāḷiyaṃ)	213
Ekapadampi = Ekasarampi (Ka)	251
Ekeko = Ekekā (Sī, Syā, Ka)	56
Ekesaṃ = Etesaṃ (Sī, Syā)	391
Evaṃ tava senaṃ = Evaṃ mārasenaṃ (Syā)	203
Evaṃ pahānaṃ vuccamānaṃ = Evaṃ pahāne vuccamāne (Ka)	118
Evamayāṃ = Evamassa (Ka)	300
Esa = Evaṃ (Sī, Syā)	197
Okkantitvā = Okkanditvā (Sī, Syā, Ka) Okkhanditvā (Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 91 piṭṭhe)	55
Okkantitvā = Okkhanditvā (Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 91 piṭṭhe) Okkanditvā (Sī, Syā, Ka)	40
Oghehi = Ogheti (Sī)	15
Oṭṭhamamsaṃ = Oṭṭhamamse (Sī, Syā)	362
Otaritvā = Onamitvā (Syā)	132
Odhiggāhoti avadhiyitvā gāho = Odissaggāhoti avisesetvā gāho (Syā)	177
Opammasaṃsandanaṃ = Opammasampaṭipādanaṃ (Syā)	190
Orato = Ārato (Sī, Ka)	283

[Ka]

Kakaṇṭako = Kukaṇṭako (Sī)	163
Kaṇḍakoti = Kaṇṭakoti (Sī, Syā)	231
Kattha = Katthaci (Sī)	388
Kantitvā = Atikkamitvā atikkamitvā (Sī)	241
Kappanāṭakavilappanādi = ...vilambanāṭakādi (Sī)	181
Kammakāraṇakārakā = Kammakāraṇikā (Sī, Syā)	374
Karavindādi = Karaviñchādi (Sī) Kāḷavaṇṇādi (Syā)	332
Kāmarattaṃ = Kāmarakkhantaṃ (Syā, Ka)	47
Kāyavācākiriyaṃ = Tathakiriyaṃ (Ka)	361

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ka]

Kāye chandarāgassa pahānanti kāye taṇhāchandarāgassa pajahanam = Kāyachandarāgassa pahānanti kāyataṇhāchandarāgassa pajahanam (Sī, Ka)	152
Kiṃpanettha = Kiñcettha (Abhi-Ṭṭha 2. 139 piṭṭhe)	194
Kiñcirapi = Kiñcidapi (Visuddhi 2. 132 piṭṭhe)	66
Kilesakālussiyassa = Kilesakālusiyassa (Ka)	117
Kulajhāpako = Kulaghātakō (Sī) Kulajhāmako (Ka)	24
Kekā = Koṅkā (Ka)	51
Ko nāma = Na koci nāma (Sī)	365
Koracakoracakoti = Korañjakakoti vā (Sī) Korajakoti vā (Syā)	294

[Kha]

Khaṇḍākhaṇḍikam = Khaṇḍākhaṇḍam (Dī-Ṭṭha 1. 74 piṭṭhe)	101
Kharakhāṇumpi = Khadirakhāṇumpi (Sī, Syā)	235
Khuddā = Khudā (Sī)	301
Khuddikāpīti = Khuddakāpīti (Syā, Ka)	111
Khepetvā = Byāpetvā (Sī, Syā)	258

[Ga]

Gaṇanavasena ca = Guṇavasena ca (Sī)	254
Gaṇanānupubbatā = Gaṇanānupubbato (Sī, Syā)	117, 125
Gate ṭhiteti ettha = Gate ṭhite nisinneti ettha (sabbattha)	407
Gandhakārādayo = Gandhikādayo (Sī, Syā)	351
Gandhabbo = Gantabbo (Sī)	133
Gabbhe patiṭṭhitasayanagharāni = Gabbhapaṭimaṇḍitasayana- gharāni (Syā)	295
Garusaṁvāse = Yogānurūpavāse (Syā)	76
Gāmadārikā = Gāmadārakā (Sī, Syā)	214
Guṇavasena ca = Paguṇavasena ca (Sī, Syā)	43
Guṇavisiṭṭhasabbasattuttamagarugāravādhivacanam = Guṇavisiṭṭha- sattuttamagarugāravādhivacanam (Vi-Ṭṭha 1. 94 piṭṭhe)	228

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ga - Ca]

Gumbetvā = Gaṇḍetvā (Syā) Gumbhetvā (Ka)	222
Gedham vā pana pavanasaṇḍanti = Gedhānam saṇḍanti (Sī)	32
Goṇapatāsam viya = Ghoravisam viya (Syā, Ka)	89
Cajitvā = Chetvā (Ka) Chitvā (Syā)	88
Cajitvā = Vajjetvā (Sī) Vijahitvā (Syā)	76
Catunnam = Tiṇṇam (Am-Tṭha 1. 85; Ma-Tṭha 1. 52; Dī-Tṭha 1. 65 piṭṭhesupi)	157
Catubbidham = Catubbidham catubbidham (Ka, Paṭisam-Tṭha 1. 84 piṭṭhepi)	150
Catubbidham vā = Catubbidham hi (Ka)	228
Cammavaṭṭe = Cammabandhe (Ka)	241
Carati = Vadati (Sī)	270
Calano = Dhamṣano (Ka)	58
Cāṭakasakuṇanti = Cāpasakuṇanti. Cātasakuṇanti (Ka)	187
Cuṇṇatelaṇḍupakena = Cuṇṇatelaṇḍupakena (Sī)	110
Cūḷabyūha = Cūḷaviyūha (Sī, Syā)	316
Ce vadātāti = Ce pana vīvadātāti (Sī)	316

[Cha - Ja]

Chinditvā = Luñcitvā (Ka)	73
Chinnapapātam = Uddham pādam (Ka)	64
Janantam = Vanantam (Sī, Ka)	395
Jayaggāham = Nayaggāham (Sī, Syā)	77
Jātinti = Jātirayañhi (Abhi-Tṭha 2. 92 piṭṭhe)	66
Jāti ayañhi = Jātirayañhi (Abhi-Tṭha 2. 92 piṭṭhe)	65
Jāyampatikānam = Jayampatikānam (Sī, Syā)	404
Jiraṇasiṅgālo = Kāṇasiṅgālo (Ka)	253

[Jha - Ña]

Jhānānuyogassa = Jātānuyogassa (Sī)	401
Ñāṇagginā = Pariññāgginā (Ka)	147
Ñāṇaphusanāyāti = Ñāṇadassanāyāti (Sī, Syā)	312

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ña - Tṭha]

Ñāṇamahādīpobhāsenā = Ñāṇobhāsenā (Ka)	8
Ñāṇavindanattṭhāya = Ñāṇanipphādanattṭhāya (Sī, Syā)	312
Ñāṇavisayataraṃ = Ñāṇamayataṃ, ñāṇapassataṃ (Ka)	258
Tṭhitaḡaṇaṃ = Cetobhūtagaṇaṃ (Sī) Tṭhetobhūtagaṇaṃ (Syā)	165

[Ta]

() = Tehi (Sī, Syā)	288
Taṃ eva = Taṃ evaṃ (Sī)	202
Takkikavasena na na hoti = Sassatavasena na na hoti (Syā)	167
Tajjāṭike udakasambhinnaṭṭhāne = Tajjāṭike gaṅgātīre (Sī, Syā)	360
Taṇhādīṭṭhikilesappahānena = Taṇhādīṭṭhilepappahānena (Ka)	148
Tattha = Tesu (Sī, Syā, Ka) Tīsu (?)	209
Tatthevaṃ = Tatrevevaṃ (Sī, Ka)	159
Tathāviññatti = Tathāvacīviññatti (Ka)	282
Tathiyā = Tathivā (Ka)	323
Tapitvāna = Tejitvāna (Sī, Syā)	219
Taraṅgavīci nāma = Gaṅgāvīci nāma (Sī, Syā)	348
Taritvā = Cajitvā (Sī)	69
Tasmiṃ pana = Tasmiṃ (Dī-Tṭha 1. 70 piṭṭhe)	99
Tassāti parassa = Tassāti padassa (Sī)	297
Tividhānampa'yaṃ tato = Tividhānaṃ ayaṃ tato (Paṭisaṃ-Tṭha 1. 319 piṭṭhe)	195
Tuditvāti = Turitvāti (Sī)	261
Tebhūmakadhammasaṅkhātaraṃ = Tebhūmikadhammasaṅkhātaraṃ (Syā)	9
Tehi pattasampattiṃ = Tehi saha sampattiṃ (Sī)	270
Tosetvā = Atthaṃ dassetvā (Syā)	97

[Tha]

Thaddhatāti = Baddhanāti (Sī, Syā)	328
Thusa = Busa (Sī)	187
Thusakoṭṭhake = Thusakoṭṭhāse (Syā)	120

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Da]

() = Dasayojanatopi (Ka)	268
Daṇḍena = Mantena (Sī)	290
Dassanato = Nayanato (Paṭisaṃ-Tṭha 2. 255 piṭṭhe)	256
Dasseti = Viddhamseti (Sī) Vidamseti (Ka)	262
Dukkhappahānādayo = Sukhappahānādayo (Vi-Tṭha 1. 24 piṭṭhe)	
Sukhadukkhappahānādayo	
(Abhi-Tṭha 1. 222 piṭṭhe)	123
Dukkhe nijjñe = Niddukkhe nijjñe (Sī, Syā, Ka)	368
Dukkho = Dukkhattho (Ka)	63
Duddatṭhi param upahanati = Duddatṭhi panattānam upahanati (Sī, Ka)	6
Dunnittariyatāya ca = Dunnittaraṇutāya ca (Ka)	388
Dubbinivattāti = Dubbīnivattāti (Sī, Syā, Ka)	177
Duruddharāti = Duddharāti (Ka)	90
Dosūpasatṭhatāya = Dosasūlasaṇṭhitatāya (Sī)	
Dosūpasatṭhitatāya (Syā, Ka)	145
Dvārārammaṇasaṅghaṭṭe pana = Dvārārammaṇasaṅghaṭṭanena (Ka)	343
Dvāsatṭhidiṭṭhigatesu = Dvisatṭhidhammesu (Ka)	177
Dvīhi cittasamohitāti = Dvīhi cittehi saṃyutā (Pāḷi)	
Dvīhi cittehi samohitā (Sī)	130
Dve sakaṭe = Sakaṭe (Sī, Syā)	332

[Dha]

Dhamitvā = Pharitvā (Syā, Visuddhimagga)	111
Dhammagaruttā = Catudhammagaruttā (Sī, Syā)	7
Dhāti viya = Dhāti viya (Ka)	128
Dhirānekaguṇādhivāsaṃ = Thirānekaguṇābhirāmaṃ (Sī, Syā)	1
Dhutaṅgadharassa = Dhutavādassa (Ka)	49
Dhuraṃ na nikkhipati = Dhuraṃ ukkhipati (Ka)	361

[Na]

Na apekkhatīti = Na avekkhatīti (Ka)	378
--------------------------------------	-----

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Na - Pa]

Na domanassam = Na paṭigham (Sī, Syā)	288
Na paṭipphandati = Na paṭippharati (Sī, Syā)	304
Na paṭissantīti vā pāṭho = Na allīyantīti vā pāṭho (Sī, Syā)	94
Nappavedhanti = Vedhenti (Ka)	305
Na bhavabhogāmisattham = Na hi vañcanattham (Sī)	
Na bhavabhogādi-attham (Syā)	127
Naratīti naro = Nayatīti naro (Ka)	22
Na sādhetvā visodhetvā = Na heṭhetvā viheṭhetvā (Sī, Ka)	369
Nayana = Dassana (Paṭisaṃ-Tṭha 2. 255 piṭṭhe)	256
Nayanakāle = Dassanakāle (Sī, Syā)	255
Nānāguṇavikasanato = Nānāguṇavisavanato (Sī, Syā)	390
Ninnapatiṭṭhānam = Chinnapatiṭṭham (Syā)	294
Nipatetvā = Nibbaṭtetvā (Sī)	27
Nippariyāyena suddham gehameva = Niccanivāsanaṭṭhānagehameva (Saṃ-Tṭha 2. 239 piṭṭhe)	269
Nippahannabhāvaṃ = Nipphandabhāvaṃ (Sī), Nibbānabhāvaṃ (Ka)	71
Nibbānam ṭhapetvā = Nibbattiṃ ṭhapetvā (?)	385
Nibbānapaccavekkhaṇamanodvāra- purecārikacittasamaṅgim = Nibbānapaccavekkhaṇapurecārikatthena cittasamaṅgim (Sī)	276
Nibbhayaṃ = Nibbānam (Ka)	401
Nimmadanassa = Nimmathanassa (Sī, Syā, Ka)	154
Nimmitukāmakāle = Ramitukāmakāle (Sī, Syā)	133
Niyamatthe = Niyamanatthe (Syā, Ka)	137
Niguhantā = Niguhino (Sī, Syā)	94
Nivāsaṭṭhena = Nivāsanaṭṭhānaṭṭhena (Saṃ-Tṭha 2. 239 piṭṭhe)	269
Nissayatāti = Nissayanāti (Ka)	306
Niharotipi = Nihārotipi (Sī, Syā)	367
Nūna = Nanu (Sī, Syā)	118
Pakkapūvepi = Pakkapūvopi (Sī)	285
Pakkamantesu = Pakkamantena (Sī, Syā, Ka)	353

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Pakkhantānampi = Pakkhandānampi (Ka)	11
Pakkhahatanti pīṭhasappim̐ = Pakkhapādanti pīṭhasappim̐ (Syā)	188
Pakkhittakā = Pādakkhittakā (Ka)	262
Pacalitatāya = Cañcalitatāya (Sī, Syā)	145
Paccayikaguṇaṃ = Saccāyikaguṇaṃ (Sī, Ka)	165
Pachedaṃ bhavissatīti = Pacca na bhavissati (Sī, Syā)	138
Paññādhanaavadḍhattepi = Paññādhanaavantepi (Sī)	
Paññādhanaamahattena (Syā)	254
Paṭāṇī = Paṭilomāni (Sī)	98
Paṭipadāvisuddhipakkhandhañceva hoti = Paṭipadāvisuddhilakkhaṇañceva hoti (Sī, Syā)	114
Paṭipāṭiyamānassa = Paṭipāḍiyamānassa (Ka)	61
Paṭipphareyyāti = Paṭipassambheyya (Sī, Syā)	267
Paṭiladdhaññaṇo = Paṭiladdhaññaṇena (Sī, Syā)	151
Paṭisaṅkhānapaññāya = Paṭisaṅkhāya paññāya (Ka)	300
Paṭisaraṇabhāvo = Paṭihatabhāvo (Sī)	
Paṭippharaṇabhāvo (Syā)	282
Paṭṭhānaṃ = Upaṭṭhānaṃ (Sī)	55
Paṭṭhānantipi = Saṅṭhānantipi (Sī, Syā)	170
Paṇīte katvā = Paṇīte paṇīte katvā (Sī, Syā)	175
Patite = Patito (Sī) Pakkhitto (Syā)	285
Pattihīnena = Sattihīnena (Sī) Satihīnena (Syā)	47
Pattuṇṇacīvarādīnaṃ = Paṭṭuṇṇacīvarādīnaṃ (Ka)	287
Padassetvā = Padato dassetvā (Syā)	97
Padīpanāyakādivasena = Parisanāyakādivasena (Sī, Syā)	25
Padīpobhāso = Padīpo (Vi Ṭṭha 1. 112 piṭṭhe)	107
Padhānapurimaṭṭhitabhāvadassanena = Padhānaparimathitabhāva- dassanena (Sī)	293
Pamohena = Sammohena (Syā)	266
Payattasaṅkhāto = Payatanasaṅkhāto (Sī)	163
Payogavasena = Saṃyogavasena (Syā)	94
Parapaccayaneyyabuddhīnaṃ = Pāraneyyabuddhīnaṃ (Ka)	324

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Parapuggalaṃ = Sattupuggalaṃ (Sī)	281
Paramatthiyā = Paramatṭhiti (Sī)	130
Parassa haraṇaṃ = Parasaṃharaṇaṃ (Dī-Tṭha 1. 70 piṭṭhe)	99
Parāmāsoti = Parāmasatīti (Sī, Syā)	306
Parāsanantipi = Rasanantipi (Sī)	363
Parisahanaṭṭhena = Parissayaṭṭhena (Sī, Syā)	410
Parissayavinayanaṃ = Parissayavinayanāya (Sī, Syā)	
Arissavinayaapaṭipadaṃ (Ka)	330
Pare jānantūti icchanti = Pare na jānantūti na icchanti (Sī, Ka)	95
Pavaḍḍhaka-ṇaṃ ādāya = Saṃvaḍḍhita-ṇaṃ ādāya (Syā)	245
Pavattānaṃ = Sattānaṃ (Syā)	129
Pavisathāti = Na pavisathāti (Ka)	356
Paśāraṇādikiccaṃ = Sampasāraṇādikiccaṃ (Ka)	339
Passaṃ = Sīsaṃ (Syā) Pāsumaṃ (Ka)	171
Pahāya vūpakaṭṭhena pavivittacittena = Pahāya vivekaṭṭhena pavivittena (Sī, Syā)	44
Pahīnassāpi = Pahīnassa (Ka)	123
Pāpakaraṇaṃ = Pāpakammakaraṇaṃ (Syā)	93
Pāpānaṃ nikkhipanato = Pāpānaṃ vikkhipanato (Ka)	361
Pārāyanavaggo = Pārāyanikavaggo (Sī, Syā)	8
Piyabhāvaṃ parassa ca suññabhāvaṃ = Piyasuññabhāvaṃ (Sī) Pesuññabhāvaṃ (Syā)	100
Pisuṇavācā = Pisuṇā vācā (Sī)	100
Pīḷanākāraṃ = Līnākāraṃ (Sī, Ka)	227
Pīḷitattā = Paṭipīḷitattā (Syā, Ka)	66
Pucchito = Pucchitvā (Ka)	402
Puthunānājanasādhāraṇa = Puthujjanasādhāraṇa (Khu 9. 373 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge)	200
Puna paṭisandhiyā natthibhāvaṃ = Puna paṭisandhinatthibhāvaṃ (Ka)	78

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pa - Pha - Ba]

Puratthimādidisāpi vidisāpi = Pūratthimādidisāpi gatidisāpi (Sī, Syā)	378
Ponobhavikā = Ponobbhavikā (Ka)	3
Phandanāṃ = Madanaṃ (Sī, Syā) Bandhanāṃ (Ka)	384
Pharusavācā = Pharusā vācā (Sī)	100, 101
Phalodayato = Phale dassanato (Sī) Phaladassanato (Syā)	394
Baddhamālā vā abaddhamālā vā = Gantitamālā vā agantitamālā vā (Sī)	363
Byākhyāto = Byākhyātā (Ka)	6
Byāpitvā = Byāpetvā (Ka)	199, 257
Brāhmaṇassa = Khīṇāsavabrāhmaṇassa (Sī, Syā)	186

[Bha]

Bhagavatā = Bhagavato (Ka)	255, 256
Bhagavato = Bhagavatā (Sī)	256
Bhaveyya = Bhavissasi (Sī)	385
Bhāvanaṃ bhajati = Bhājanaṃ bhavati (Ka)	7
Bhāvena = Sabbhāvena (Sī, Syā)	270
Bhikkhū gahetvā = Pattāṃ gahetvā (Visuddhi-Ṭīṭha 1. 26 piṭṭhe)	370
Bhuttapaccayā na uppajjanakavedanā = Bhuttapaccayena uppajjanakavedanā (Sī, Ka)	301
Bhūtatthamanā = Bhūtattamanā (Ka)	165

[Ma]

Macchuddānaṃ kineyyāti = Paccādānaṃ kiṇeyyāti (Sī)	9
Matanti = (Natthi Pāḷiyaṃ)	188
Matthaluṅge = Matthaluṅgena (Sī, Syā, Ka)	135
Mathane mathane = Mathante mathante (Ka)	22
Manasā = Manussā (Sī)	175
Mahādukkho = Mahāduggo (Sī, Syā)	238
Mahābyūha = Mahāviyūha (Sī, Syā)	320

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ma]

Mādisassa = Tādisassa (Sī, Syā)	48
Migavākkam = Migacakkam (Dī 1. 9 piṭṭhe)	367
Mukhatalikantipi = Mukhacālikantipi (Sī, Syā)	362
Muttacāgatādicāgaguṇārammaṇāya = Muttacāgatādi- cāgārammaṇāya (Ka)	30
Mohanam vā = Mohabahalam vā (Ka)	266

[Ya]

() = Yojanadasasahassatopi (Ka)	368
Yadato = Yato (Visuddhi-Ṭṭha 2. 132 piṭṭhe)	66
Yadariyo = Tadariyo (Ka)	40
Yassimeti yassa = Tassimeti tassa (Sī, Syā)	174
Yā kappiyati = Yam kappayissati (Ka)	209
Yāva sīsato = Yāva nāsikaggā (Ka)	91
Yugayotta-upakkharacakkakubbara = Yugayottapañjaracakkakubbara (Sī)	
Yugayottapakkarathacakkakubbara (Syā)	375
Yudhāyāti yam pana kilesajātam yuddhāya siyā = Yudhāyāti yam panidam kilamattam yuddhāya siyā (Sī, Syā)	249
Yena kenaci = Uccayena pavicayena (Sī)	411
Yo panesa = Yopesa (Ka)	56

[Ra]

Rakhasāti = Nakhasāti (Am 3. 343 piṭṭhe)	51
Rahantīti = Dahantīti (Sī, Syā)	94
Rāgādi-attho eva vā = Rāgādi-atthe eva vā (Sī, Syā)	236
Rūpadhātvaḍivīṇṇāṇassokāsam = Rūpavavatthādivīṇṇāṇassa... (Suttanipāta-Ṭṭha 2. 261 piṭṭhe)	267
Rūpādi-ārammaṇe = Rūpādi-ārammaṇam (Ka)	75
Rogādīnam nīlabhāvena kulāvakabhāvena nīlam = Rogādīnam nīlabhāvena kulāvakabhāvena niḍḍam (Sī)	80
Rocenti = Āropenti (Syā)	174

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[La]

Laṅghimā = Laghimā (Vi-Ṭṭha 1. 96 piṭṭhe) 230

Lambikanti padarāmalakakapiṭṭhasālavādi = Lapilanti
pīlavakapiṭṭhasālavādi (Sī) 300

Lābhasakkārāsanīcakkaniṭṭhādanato = Sattavitakkaṇiṭṭhādanato (Sī) 401

[Va]

Vaḍḍheti = Cinoti (Sī) 76

Vaṇṇavādi, tāsū vā = Vaṇṇavāditādisū vā (Ka) 412

Vantasinehasambaddho = Vantasinehasambandho (Syā, Ka) 79

Vamitvā = Temetvā (Ka) 79

Varādanā, na adantā = Dantāvaratarā attadantā
(Dhammapada-Ṭṭha 2. 309 piṭṭhe) 305

Vasantīti = Carantīti (Syā) Vadanīti (Ka) 94

Vāṭṭaṇṇakalīrādi = Vāṭṭaṇṇakampillakādi (Sī) 300

Vāḷagahākulo = Bāḷagahākulo (Ka) 6

Vitthāragataṃ = Vitthārato (Ka) 298

Vidaṇṇeti = Vidasseti (Syā) 134

Viddhaṇṇeti = Vidhameti (Syā) 134

Vinayācārārūpasampattihitasukhādīnīti = Vinayācārārūpaṇi (Sī)

Vinayācārasampattim nāseti hitasukhānīti (Ka) 52

Vināsake eva = Atthaṅgameyeva (Sī, Syā) 377

Vinīlanam = Hirīyanam (Sī, Syā) 376

Vipākam = Vighātam (Sī, Syā) 322

Vipphāretvā = Visaritvā (Syā) 25

Vimhāpakā = Jimhāpakā (Ka) 219

Viravanti = Vicaranti (Ka) 11

Viviccati = Vivittam (Syā) 87

Vividhā = Vividham (Sī, Syā) 174

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Va]

Vividhākārena = Vividhā (Ka)	140
Visesaṃ = Visiṭṭhaṃ (Ka)	168
Visesito = Visesato (Sī, Syā)	1
Vihananato = Visādanato (Sī, Syā)	64
Vihananato = Visādanā (Sī, Syā)	64
Vītikkanto = Atikkanto (Sī)	311
Vīmaṃsā dhammacintanāti = Vīmaṃsā dhammavicinanāti (Sī)	191
Vīriyavinodanarasaṃ = Vīriyapanodanarasaṃ (Ka)	52
Vutto = Gutto (Sī, Syā)	347
Vūpasamo vuccamāno = Vūpasame vuccamāne (Ka)	118

[Sa]

Samyogattika = Payogattika (Sī, Syā)	12
Samśaranto = Saṅkanto (Ka)	31
Sakaṭabhārehi = Asītisakaṭabhārehi (Ka)	292
Saṅkharitaṃ = Saṅgopitaṃ (Syā, Ka)	385
Saṅghāṭaḥaṭṭita = Saṅghāṭajaṭita (Syā, sabbattha)	358
Saccasaddhāguṇaṃ = Saccasandhāguṇaṃ (Syā)	165
Saññāvasena = Paññāvasena (Ka)	272
Sanṭhānaṃ = Santānaṃ (Sī) Saṇḍānaṃ (Syā)	170
Satatavihāroti = Santavihāroti (Sī)	303
Satisampajaññagandhaṃ = Gabbhaṃ (Ka)	305
Sattabhāvena vā = Satatabhāvena vā (Ka)	68
Sattoti = Pattoti (Ka)	379
Saddhāhānicittapadosāvahanato = Saddhāhānicittasantosāvahanato (Ka)	401
Santibhāvena = Santabhāvena (Ka)	264
Santhavo = Sandhavo (Pāliyaṃ)	33
Sanninnā = Bhattimā (Syā) Gattimā (Ka)	94
Sannirumbhitvā = Sannirujjhitvā (Ka)	110

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Sappantīti saddā = Saddīyantīti saddā (Sī, Syā)	11
Sabbaññubhāvasādhanattham = Sabbaññutañña- bhāvasādhanattham (Ka)	340
Sabbattha pesetvā = Sabbato (Ka)	166
Sabbasseva cassa purimapādena = Evaṃyeva cassa purimapadena (Ka)	186
Sabbā = Sabbe (Ka)	123
Sabbhāvato = Bhavena (Sī)	217
Sabyohāramāno = Apattāhāracāro (Ka)	6
Samaṇo = Paṭhamo samaṇo (Syā, Ka)	108
Samatha... = Samādhi...(Sī)	418
Samathavasena = Samādhivasena (sabbattha)	119
Samādhānam = Samādānam (Sī)	104, 105
Sampajaññameva = Sampajaññasseva (Sī)	407
Sampaṭipādiyitvā = Sampaṭipādayitvā (Sī, Syā)	77
Sambaddhā = Paripannā (Sī)	236
Sarīrasaṇṭhānuppattipadesa = Sarīrasaṇṭhānuppattipadesabhūte (Abhi-Ṭṭha 1. 345 piṭṭhe)	135
Sarīrākārehipi = Pariyākārehipi (Ka)	53
Sarīrābādhacittavikkhepakaro = Sarīracittavirūpakaro (Sī, Syā)	410
Sassam matam rukkho matoti = Phusso mato tisso matoti (Syā)	218
Sādiyissāmāti = Harissāmāti (Ka)	166
Sāva = Sā ca (Syā)	134
Sithilavācatāti allīyavacanatā = Littavacanatāti allīyanavacanatā (Sī, Syā)	370
Sukkhātu = Sussatu (Syā) Ṭhassatu (Ka)	170
Sukhato = Sugatito (Ka)	335
Sukhumāla = Sukumāra (Sī, Syā, Ka)	61
Suddhibhāvasaṅkhātām = Sudiṭṭhisabhāvākhyām (Sī) Suddhi-abhāvasaṅkhātām (Syā)	318
Supakkutthitāya = Supakkuṭṭhitāya (Sī, Syā)	375
Suppatiṭṭhitapasāde = Suppatiṭṭhitasaddhe (Sī, Syā)	292

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Surāpānagharaṃ = Surāgāraṃ (Ka)	400
Sekkho = Sekho (Sī)	19
Setakaṇhamāṇḍalavicitto = Setakaṇhātikaṇhamāṇḍalavicitto (Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 73 piṭṭhe)	135
Sobhanakaraṃ vā = Sobhanākāraḥkataṃ vā (Ka)	344
Sovatthikattayaṃ = Sovattikattayaṃ (Ka)	120
Sova saṃkilesapakkhaṃ = Tasseva saṃkilesapakkhaṃ (Ka)	126
So hi abbhantaraṃ sukkhāpento viya -pa- parisokoti vuccati = ...yo hi -pa- ...uppajjati, so anto parisokoti vuccati (Sī)	220

[Ha]

Hatthabhāraṃ gahetvā = Hatthasāraṃ sajjitā (Sī, Syā)	245
Hadayavakkapapphāsānaṃ = Hadayavatthupapphāsānaṃ (Sī)	263
Harīyati = Sārīyati (Syā)	342
Hitābhimukhaṃ = Hitābhimukhī (Sī, Syā)	378
Hirikopīnaṃ paṭicchādanatthanti = Hirikopanapaṭicchādanatthanti (Sī)	410

Mahāniddesaṭṭhakathāya

Gāthāsūci

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[A]

Agārino annadapānavatthadā	394
Aggikkhandho samuddo ca	286
Angānaṃ sithilabhāvā	62
Aṭṭhārasannaṃ koṭīnaṃ	1
Attanā hi kataṃ pāpaṃ	91
Anavaṭṭhitacittassa	393
Anavassutacittassa	393
Aniruddhamhi paṭhame	240
Abhiññeyyaṃ abhiññātaṃ	161
Abhisankharoti so etc	195
Arā saṃsāracakkassa	160
Avijjālāgiṃ ghātento	1
Avokkamento samayaṃ sakañca	2
Asayhamappatikāraṃ	63
Ahetuko nopi ca	
rūpanissito	276

[Ā - U - E]

Ārakattā hatattā ca	161
Ārabhissaṃ samāsenā	2
Upeti dhammaṃ	
paripucchamāno	276
Ekaṃ na ekato idha	194
Ekaṃsavacanaṃ ekaṃ	6
Ekāyanaṃ jātikhayantadassī	45

[Ka]

Katattā paccayā etc	196
---------------------	-----

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Ka - Kha]

Kathaṃ hi Bhagavā tuyhaṃ	19
Kadariyo pāpasaṅkappo	97
Kim bhāsitena bahunā nanu	
yaṃ kuhiñci	66
Kodhaṃ chetvā sukhaṃ seti	281
Khamādayādiyuttana	2

[Ga - Ca - Cha - Ja - Ña]

Gantvāna so satta padāni	
gotamo	154
Garahissanti taṃ viññū	49
Cattāro pañca ālope	302
Cittajena hi rūpena	198
Cittassa ca paridahanā	64
Cittikataṃ mahagghaṇca	231
Cutūpapāte saṃsāre	195
Chaḷeva phassā saṅkhepā	198
Jāyetha no ce narakesu	
satto	64
Ñāṇappabhedāvahanassa tassa	2

[Ta]

Taṃ Sāriputtaṃ Jinarājaputtaṃ	1
Taṇhādutiyo puriso	33
Taṇhāya paccayā tasmā	198
Tathā dhammuttamañceva	1

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Ta - Da]

Ticīvaraṅca patto ca	409
Tibbandhakāre ca asayhasīte	65
Tilatelassa yathā bindu	214
Daṇḍeneke damayanti	127
Dāsakammakarā heṭṭhā	344
Disā catasso vidisā	
catasso	394
Dukkhaṃ tiracchesu kasāpatoda	65
Dukkhī sukhaṃ patthayati	198
Dunniggahassa lahuno	393
Duve puthujjanā vuttā	236
Dussīlyaviddhaṃsanatā	105
Dūraṅgamaṃ ekacaram	393
Dūre santo pakāsentī	339
Dvārato vedanā vuttā	198
Dvāsīti Buddhato gaṇhim	8

[Dha - Na - Pa]

Dhammācariyagaru saddhā	7
Dhammena nīyamānānaṃ	127
Na dukkhasaccena	
samaṅgibhūto	276
Nete kāmā yāni citrāni	
loke	10
Pappoti dukkhaṃ yaṃ macco	62
Pamaṇaṃ pubbabhāgo	240
Pāṭhatthavidasaṃhīro	7
Pāpassa pāpakammādi	63
Pāpuṇitvā Jino bodhim	1
Piyo garu bhāvaniyo	7
Pīleti kāyikamidaṃ	63

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Pīleti yato cittaṃ	64
Pucimandaparivāro	21
Puthūnaṃ jananādihi	235
Pūjāvisesaṃ saha paccayehi	161
Petesu dukkhaṃ pana	
khuppiṇā	65

[Pha - Bha - Ma]

Phandanaṃ capalaṃ cittaṃ	393
Phalassuppattiyā eva	196
Bhaggarāgo bhaggadoso	229
Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ	228
Bhavo kulaṃ nikāyo ca	59
Bhāgyavā bhaggavā yutto	228
Maggo pantho patho pajjo	390
Majjhatabrahmabojjhaṅga	120
Maraṇe me bhayaṃ natthi	305
Mahāvihāravāsīnaṃ	2
Mātāpitā disā pubbā	394
Muhuttajātova Gavampatī	
yathā	154

[Ya]

Yaṃkiñci dukkhaṃ sambhoti	360
Yaṃ passati na taṃ diṭṭhaṃ	39
Yaṃ sokasallavihato	
paridevamāno	63
Yañcassa bhuñjati mātā	215
Yañcāpi gūthanarake viya	
mātugabbhe	65
Yathā kukkuṭiyā aṇḍaṃ	215

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Ya]

Yathā ca Dīpaṅkarabuddha- ādayo	153
Yathāpi nāma jaccandho	195
Yadā ca ñatvā so dhammaṃ	195
Yasmā natthi raho nāma	161
Yasmā rāgādisaṅkhātā	160
Yo sukhaṃ dukkhato adda	42

[Ra - La]

Rūpataṇhādibhedena	198
Rūpā saddā rasā gandhā	222
Lakkhaṇaṃ tu avikkhepo	341
Laddhappaccayamiti dhamma	196
Lokaṇāthaṃ ṭhapetvāna	260

[Va]

Vakkhāmahaṃ Aṭṭhakathaṃ janassa	2
Vanaṃ chindatha mā rukkhaṃ	33
Vāmena sūkaro hoti	371
Vitthārato dasopekkhā	120

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Va]

Vippavāsā satādīnaṃ	62
Viruddho cāvīruddho ca	195

[Sa]

Saṃsārakhīṇo na ca vantarāgo	276
Saṃsāre saṃsaraṃ bālo	195
Sattānaṃ hadayaṃ soko	63
Sattāhaṃ abbudaṃ hoti	214
Sattāhaṃ kalalaṃ hoti	214
Sattāhaṃ pesi bhavati	215
Santāne yaṃ phalaṃ etaṃ	196
Sabbesañcāpi yaṃ sandhi	63
Samāvahati ca byādhi	63
Sāriputto mahāpaṇṇo	1
Sīlanaṃ lakkhaṇaṃ tassa	104
Sududdasaṃ sunipuṇaṃ	393
Soceyyapaccupaṭṭhānaṃ	105
So tato ārakā nāma	160